

ایم اے پنجابی گائیڈ سیریز

حیدر خانی شاعری

قدر آفاقی

نیو بک پبلس انڈیا بازار، لاہور

ایم ای پنجابی میریگز

پیراٹوٹ اور ریگولر
طلباء کے لئے

جدید پنجابی شاعری

قد آفاقی

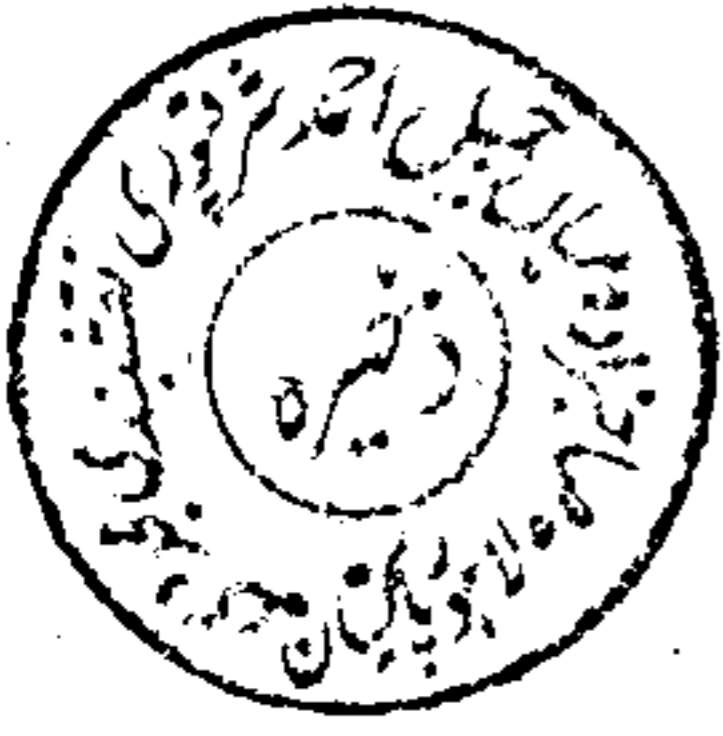
بوک پبلسرز اڈو بازار لاہور

سبجے حق پبلشرز

نام کتاب _____ جدید پنجابی شاعری
مؤلف _____ قدر آقانی
پبلشرز _____ نیو بک پبلس اردو بازار لاہور
پریس _____ ندیم پرنس پرنٹرز لاہور
کتابت _____ محمد افضل حاکم

قیمت = 90/- 87965

کتاب

فہرست

- ۷ پہلی گل
- ۹ -۱- الطاف قریشی (اکھیاں دسے پرچھانویں)
- ۹۳ -۲- منیر نیازی (سفر دیارات)
- ۱۴۲ -۳- باقی صدیقی (کچے گھڑے)
- ۲۲۳ -۴- سلیم کاشمیر (سرگھی و اتارا)
- ۳۰۵ -۵- عارف عبدالمتین (اکلاپے و مسافر)
- 367 پیر فضل حسین گبرانی (ڈونگے پنڈے)
- علامہ غلام یعقوب انور (چین دی کھاری)
- 490 ©

(تہذیب بخاری ہوراں دی نویس تے انوکھڑی کتاب)

”پنجاب رس“

پی۔ سی۔ ایس دے نصاب لئی اے کتاب ادب دا سمندر منی جاندی اے۔ ایم اے پنجابی دے طالب علم اس توں رہنمائی حاصل کر سکدے نیں۔

یاور کھیا جے : ایہہ انوکھڑی لکھت تہانوں دوجیاں کتاباں توں بے نیاز کر دیوے گی۔

نیوبک پبلس اردو بازار لاہور

فون : 7224925

فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

مصنف و المعارف

نام	بشیر احمد قدر
ادبی نام	قدر آفاقی
پیدائش	۳ نومبر ۱۹۳۸ء
بمقام	رسول پورہ کلاں تحصیل نکودہ ضلع جالندھر (مشرقی پنجاب)
تعلیم	ایم اے

تصنیفات :- ۱۔ پنج رنگ جدید شاعری پر تنقید صفحات ۵۰۰

۲۔ پنجابی افسانہ تے ڈرامہ صفحات ۵۰۰۔ افسانہ تے ڈرامہ دے موضوع اُتے

فادھی رسم الخط وچ سب توں پہلی
بھرویں لکھت۔

۳۔ سیرت النبی صلی اللہ علیہ وسلم صفحات ۹۲۰

سیرت النبی صلی اللہ علیہ وسلم مستند ترین تالیف
جس نوں ۱۹۸۶ء وچ بین الاقوامی مقابلہ
کتب سیرت دے نتیجے وچ صدرتی
ایوارڈ نال نوازا گیا۔ ہدیہ - ۱۲۲ روپے

۴۔ وارث شاہ دا بولنا بھیت اندر۔

۲۶۴ صفحات

”ہمیر روح تے چاک قلبوت“ دے حوالے
نال ہمیر وارث شاہ دی تشریح تے اوس
نظریے باسے بھرویں بحث جہاد دعویٰ
وارث شاہ مرحوم نے اپنی کتاب دے
آخر وچ اٹھ شعراں وچ کیتا سی
تے جنوں پنجابی دے بعض وڈے وڈے
دانشور وارث شاہ دی چالاکی قرار دے
کے جان چھاندے پھر دے سن۔

ان چھپیاں کتاباں

۱۔ سیرت سید لولاک (اردو)

۲۔ قرآن حکیم دا پنجابی شروع ترجمہ تے ہود بہت کچھ۔

قیمت پنجاہ روپے۔

ادب پھوار (پنجابی)

(کھوجتے پرکھ)

قدر آفاقی (صدارتی ایوارڈ یافتہ) ہوراں وا اک ہور ادبی معرکہ اے۔ اے
کتاب سی۔ ایس۔ ایس دے طالب علماں لئی اے۔ ادب پھوار قدر آفاقی وی 20
سالہ تحقیقی نچوڑ دا نتیجہ اے۔

اے کتاب پی۔ سی۔ ایس تے دوجے مقابلے دے امتحاناں لئی وی مفید اے۔

نیوبک پبلشنگ اردو بازار لاہور۔ 7224925

فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پہلی گل

پنجابی جدید شاعری بارے کوئی ویسہ سال پہلاں میں پنج رنگ راہیں اپنے وچارہ پیش کیتے سن۔ اوس توں بعد جدید شاعری نے جہڑا سفر طے کیتا اے۔ تے جہڑے نوں بیلی سامنے آئے ہیں۔ اوہناں وچ منیر نیازی توں علاوہ عارف عبدالمتین۔ بانق صدیقی۔ سلیم کاشمیری نے الطاف قریشی ہورال دے نام اچھے ہیں۔ تے اجناں دے کلام بارے بھروں گل بات کرن دی لوڑ سی تے نہڑک ہوکے گل کرن دی لوڑ سی۔ تنویر بخاری تاں پہلاں ای مینوں بے رحم نقاد دا خطاب دے چکالے۔ حالانکہ میں بے رحم نہیں بلکہ حق پرچ دا ہوکا دین والا ادب دا اک خدمت گار آں۔ نقاد اک ریفری یا اک سچ ہندا اے جنے اپنے ضمیر دے مطابق کسے معاملے بارے اپنی رائے ظاہر کرنی ہندی اے میں ویسہ سال بعد ایس پاسے پیر کیوں پٹیا؟ صرف ایس لٹی کہ میں محسوس کیتا کہ ایس عرصے وچ تنقید دا معیار کئی جگہ مصلحتاں دا شکار ہوکے رہ گیا۔ تے کئی واری انج محسوس ہو یا کہ ساڈا نقاد آپو پھیل بھوسے دا شکار اے۔ چنانچہ کدی کدی اوہ کوئی ٹھک دی گل کرن دی بجائے اڈلے بٹولے ماڈن ڈیہ پیندا اے۔

ایتھے جنہاں شاعرال بارے گل بات کیتی گئی اے اوہناں وچوں تین حضرات ماشا اللہ زندہ ہیں۔ جد کہ دو بیلی اللہ نوں پیارے ہو چکے ہیں۔ ساڈی جدید شاعری نے اک ڈگر جہی بنا لئی سی کہ اوس وچ اللہ رسول دا نام نہ آوے۔ تاں جے اسیں جدید بین الاقوامی دور وچ ہر معاشرے دے دانشوراں نال موڈھے نال موڈھا میل کے چل سکے۔ پر اسیں ایس گل نوں بھل گئے کہ اقبال نالوں وڈا جدید تے بین الاقوامی شاعر جیکہ اللہ رسول دے ذکر نوں معیوب نہیں سی سمھداتے فیروی اوہنوں عظیم شاعر تے مفکر منیا جاسکدا اے تاں اہدی کیہ وجہ اے کہ آج دے شاعر اللہ رسول دے ذکر توں محروم شاعری نوں ای ہمت دی کسوٹی اُتے ٹھیکے معیاری متن دے نہیں۔

جد کہ اوہناں لوں ایہہ وی پتر اے کہ ایہہ حیاتی مُڑ مُڑ کے دان نہیں ہونی تے نالے
 خاص ہے ترکیب میں قوم رسولِ ہاشمی
 ایس کے ساڈے شاعر اے تے نقاداں لوں اک مسلمان شاعر تے نقاد دا مول وی ادا کرن توں
 شرمانا نہیں چاہیدا گھوڑا گھاہ نال پیار کر کے بھکھا نہ رہے گا تاں ہو دیکھ جووے گا۔ اللہ تعالیٰ
 ساڈوں حق سچ دا ساہمنا کرن دی ہمت نال نوازے آمین —

قدر آفاقی — لاہور

الطاف تری

دکھیاں دے پرچھاویں!

الطاف قریشی

(اکھیاں دے پرچھاویں دا شاعر)

الطاف حسین قریشی ۱۳ نومبر ۱۹۲۶ء نوں مظفر آباد (آزاد کشمیر) وچ احمد دین قریشی ہورال دے گھر وچ۔ محلّی تعلیم توں بعد بی اے تک اپڑے۔ بی اے کر کے ریڈیو پاکستان وچ پروگرام پروڈیوسر دے طور تے ملک تے قوم دی سیوا وچ لڑجھ گئے۔ تے ترقی کر دے کر دے پروگرام مینجر بن گئے۔ ملازمت سے اوہ کدی مظفر آباد (آزاد کشمیر) قومی خدمت کر دے رہے کدی۔ لاہور، کدی راولپنڈی وغیرہ تے، انج ایہ نوکری اوہناں نوں جوہ جوہ دا پانی بلانڈی رہی۔ ہر نویں جگہ نویں لوکاں نال واہ پیندا سی۔ تخلیقی ذہن دا بندہ بظاہر ویلا لگا ہندا اے پر اوہ دماغی لحاظ نال ہر ویلے سوچ دا سفر جاری رکھدا اے چنانچہ الطاف حسین قریشی نوں نویں نویں تجربیاں دے نال نال نویں لوکاں تے اوہناں دے درتارے نال سالواں اترنا پیا۔ اوہ اپنی شاعری نوں تجربے دے تجزیے بھرے رنگاں دی چھاپ دے کے لگے دودھا رہیا۔ پر اوہ اوڑک اک انسان امی تاں سی۔ گوشت پوست دا انسان جس دے اندر اک حساس دل وی سی۔ غالب دے گداؤں تے دل جھلا دکھاں دا آوا۔ نہ بھلا نہ بلدا۔ ایہ گل جید الحیدر مرحوم نے اکھی سی۔ غالب نے وی دل دے ہتھوں مجھو ہو کے اکھی سی۔

دل ہی تو ہے نہ سنگ و خشت درد سے بھر نہ آئے کیوں

مدھیں گے ہم ہزار بار کوئی ہمیں ہٹائے کیوں

الطاف دا حساس دل نے اوہدا پو تر ضمیر اوہنوں حق پرچ سوچن تے مجبور کر داسی۔ بقول ڈاکٹر اسلم راناہ
الطاف قریشی اک فکھر سی۔ معاشرے دا سبھ توں ودھ حساس فرد۔ اوہنوں اپنے دیس کشمیر نال ات (انتاں) دی محبت سی۔ اوہنے بہوں ایہ دکھیا کہ اہدی حیاتی تے اوہے وطن دی زمین دے افق اُتے ویلے ویلے نال آتھے جبر دے کالے بدل خاصہاں دی صورت وچ کھلر جان دے نیں تے سبھ کھ چیریاں وچ ڈب جاندا اے تے اوہدی بے چین رُوح تڑپ جانڈی۔ اوہ کرب دی صلیب اُتے لنگیا جاندا۔ جدوں اوہ لاہور ریڈیو سٹیشن دے سنٹرل پروڈکشن

یونٹ دا پروگرام منجری تال آکھیا جاندا اے کہ اوہنے اک طویل تمثیلی نظم تخلیق کیتی۔ جس وچ اوہناں ہنیریاں دا ذکر سی۔ تے مدشن دن تے مدشن خمیری دی خواہش دی انگ سی۔ جہڑی شاہ توں ہستی شاہ پرستیاں نوں پسند نہ آئی تے اوہناں نوں ملازمت توں معطل کر کے انکوٹری دے کٹھرے وچ لیا کھلہا ریا۔ الطاف ایہہ صدمہ تے کھلی بے انصافی برداشت نہ کر سکیا تے حساس دل فنکار دل دا دوگنوا بیٹھا۔ پر اے جے خبے جذبیاں وچ توانائی (ہیگی) سی کہ پج گیا۔ بعد وچ اوہ ملازمت اُتے بحال (وی) ہو گیا پر انتقام دے انھے دیوتا دا شکار ہو گیا تے مختلف دور دراز دے شہراں وچ سٹ دتا گیا۔ اخیر وچ اوہنوں پنڈی تبدیل کر دتا گیا۔ اوہ لاہور نوں اپنی پناہ گاہ بنا چکیا سی۔ تے ایس شہرناں روحانی طور تے جڑ گیا سی۔ راولپنڈی وچ دل دا دوجا تے جان لیوا دورہ پیاتے پیارا الطاف حسین قریشی عید توں اک دن پہلے تے قیام پکتان دی ساگرہ توں دو دن پہلاں۔ ۱۲ اگست ۱۹۸۰ نوں اخیر لے روزے یعنی ۲۹ رمضان المبارک ۱۴۰۲ھ نوں اپنے رب کول ہمیشہ لئی چلا گیا۔ (دیباچہ ص ۱۶۶)

تصنیف

اکھیاں دے پرچھاویں اوہناں دا پنجابی مجموعہ کلام اوہناں دی حیاتی وچ ای پھپ گیا سی۔ تے اُردو وچ شاعری دا مجموعہ "داتا نہر پلا" دے نال نال شائع ہو چکیا اے۔ باقی اُردو تے پنجابی دا ان چھپیا کلام اوہدے گھر والیاں کول موجود اے۔ پر اے تک چھاپے نہیں چڑھ سکیا۔ الطاف قریشی دی شاعری بارے اگلے صفحیاں وچ بھرویں گل بات کیتی گئی اے۔ مقصد ایہہ ہے کہ قارئین نوں اوسدی شاعری دیاں مثالیں راہیں اوہدی شاعری توں لطف اندوز ہون دا موقع مہیا کیتا جائے۔ طالب علم اپنی نوڈ دی شے گھن تے عام قاری اپنے مطلب دا مواد پڑھن تے سواد مانن۔ الطاف قریشی نے اپنی شاعری اُتے خاصی محنت کیتی اے۔ اوہ دکھاں تے سکاں سدھراں دا ماریا اپنی حیاتی نبھا گیا۔ انھی طبیعت نے اوہنوں دل دی بھڑاس اپنی شاعری راہیں کدھن دا موقع دان کیتا۔ اوہ کسے ویلے خوشیاں دے سوہنے گاؤندا اے۔ کدی کسے ٹیاریاں سدھراں دا نقشہ کھچدا اے۔ کدی اوہ سدھراں دا ماتم کدا اے۔ کدی اوہ قومی سوچ راہیں معاشرے دی حالت اُتے ہنجو کیرا اے کدی اوہ "داتری" جہڑی نظم راہیں ترقی پسنداں تے قدامت پسنداں نوں اک نویں جذبے دی دس پاندا اے۔ تے داتری دا دوسری مفہوم آجاگر کرن دی تھاں اپنے اک کسان دی داتری نوں سامنے رکھ کے اوہ دیاں صفحیاں کدا اے۔

اُہدا ایہہ اکھنڈا اُچا پیغام اے:-

رگ رگ گل کرے اوس ہتھ دی

جس ہتھ وچ ہیں آواں

فصلاں نچن۔ ٹھہر پاون

دیکھ کے میرا گھیرا

ہیں آں داتری جن زمیں دا

گھر گھر چانن میرا

سوال :- (۱) الطاف قریشی دافکری نظام کیہ لے۔ چانن پاؤ۔

(۲) الطاف قریشی دیاں چنتا بھریاں سوچاں دا تجزیہ کر کے دتو کہ اوہ کدھر جا رہیاں ہیں۔

جواب :-

فکرتے سوچ دی دعوت ہر انسان نوں اوسدا ضمیر دیندا اے بشرطیکہ اوہ جیوندا جاگدا ہووے۔ جہڑا بندہ سوچ نہیں سکدا۔ جنوں اپنے ماضی بارے چنتا، حال بارے فکرتے مستقبل بارے ٹھہریاں نہیں ہندا اوہ بندہ جیوندے بندیاں وچ نہیں گنیا جاندا۔ کیوں جے غور فکر کرنا ہر انسان واسطے لازمی اے۔ قرآن حکیم وچ مختلف واقعات دا ذکر کر کے تے بعض مثالیں دے کے اوہناں دا مقصد ایہہ بیان کیتا گیا اے:-

لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ — تاں جے تیں غور فکر کرو۔ کجھ سوچو سمجھو۔

ہر شاعر انسان ہون دے ناطے حساس طبیعت رکھن پاروں عام انساناں نالوں جو کھا گوہ، خیال کرن والا ہندا اے۔ ہر شاعر دا کوئی نہ کوئی فکری نظام وی ہن دا اے چاہے اوہ مکمل ہووے یا نامکمل۔ ہر شاعر دی سوچ دا اک محور ہندا اے۔ جے کراوہ محور حقیقی ہووے تاں اوہ دیاں سوچاں دی حقیقتاں و تیاں ہون گیاں۔ ورنہ چلا دیاں جہیاں۔

چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ جہناں شاعراں دی کوئی منزل سی۔ اوہناں دی شاعری وی بڑی اُچی سچی تے لوکاں دی رہنمائی کرن والی سی۔ تے جہڑے بے منزلے سن۔ اوہناں دی ہر اُچی سچی دماغی کاوش بے تعلیاں گنی گئی۔ ایس کر کے فردی اے کہ کسے شاعر دی شاعری نوں پرکھن۔ اوہدی سوچ دا دھارا متعین کرن توں پہلاں اوہدی منزل دا تعین کیتا جائے۔

علامہ اقبال دی منزل خداتے اوہد رسول سی۔ تے لوکاں تک قرآنی پیغام رسائی اوہد مقصد سی۔ چنانچہ علامہ مرحوم دی شاعری دی مقصدیت ایسے منزل دے دولے گھدی لے۔ جالی دے سامنے اسلامی شان شوکت دا چیتا کر کے اوہدے احیاء دی کوشش سی۔ لہذا اوہ اصلاحی تے قومی شاعر بن کے ابھرے۔ اختر شیرانی سلمیٰ دی گھن گھری وچ ای پھیلا ہیا چنانچہ اوہدی شاعری رومانیت دا شکار لے۔ پیر فضل گجراتی دی منزل غزل سی۔ ایس لئی اوہدی سوچ دا محور غزل ٹھہری۔ جنہوں اوہنے اردو تے فارسی دے نال ساہنواں کرن دا جتن کیتا تے بڑا کامیاب رہیا۔ ڈاکٹر فقیر محمد دی منزل اسلامی قدماں تے اسلامی حکومت دی شان و شوکت ودھانا سی۔ چنانچہ اوہناں دی قومی شاعری ایسے رنگ دی حامل اے۔ میراجی ورگے جنسی شہوت تے اُلیاں دے مصوہ بن کے ابھرے کیوں جے اوہناں دی دُوح ایسے شے دی تہی سی۔

الطاف قریشی دا زمانہ روسی تے امریکی فلسفے دی لڑائی دا زمانہ سی۔ اک پاسے ساڈے ترقی پسند غریباں تے مزدوراں دا نال لے کے اپنی شان ودھان وچ جُٹے ہوئے سن۔ دُوجے پاسے امریکی سوچ دے علمبردار سرمایہ دارانہ نظام وچ کھتے ہوئے سن۔ تے تیجا طبقہ اوہ سی جہڑا نہ روسی سوچ دا علمبردار بننا پسند کردا سی۔ نہ امریکی فلسفے نوں درست سمجھدا سی بلکہ اوہدی منزل اللہ سی۔ روسی سوچ رکھن والے مسلمان فنکار اللہ دا سدھا پدھرا انکار نہیں سن کر سکدے ایس لئی اوہ آہستگی نال اپنے مقصد وچ دُجھے ہوئے سن کیوں جے مرن جیون ہر بندے دے نال ہُندا اے۔ تے اللہ رسول دا نال لین والے شاعراں وغیرہ نوں اوہ سمجھن رجعت پسندوی کہندے سن۔ جہد مقصد ایہہ سی کہ مسلمان لکھاری کدھرے اپنے مرکزول نہ پلٹ جاوے۔ ایہہ اک بین الاقوامی سازش سی۔ اک پاسے مغربی سوچ فکر دا زور دار سیلاب سی۔ دُوجے پاسے روسی سوچ تے فکر دا بے خدا نظام سی۔ چنانچہ دونہاں دھڑیاں دی خواہش سی کہ مسلمان دانشور اپنے فکری نظام دی بُنیاد لادینیت اُتے استوار کیتی رکھن تاں جے ایہہ لوک اپنے عوام دی رہنمائی نہ کر سکن۔ چنانچہ مغربی فکر دے زیر اثر شاعری وچ جہڑے نویں نویں تجربے کیتے گئے اوہناں دی ہیئت کڈائی توں قطع نظر آفاقی لحاظ نال شاعری نوں ابہام دے کھاتے وچ سٹ دتا گیا۔ تے ایس گل نوں اک خوبی بنا کے پیش کیتا گیا۔ حتیٰ کہ جہڑیاں ادبی بزماں تے انجمنال ایس کم لئی آگے ودھیاں۔ اوہناں وچ اک شاعر یا افسانہ نگار وغیرہ نوں سامنے بٹھا کے اوہدے فن پارے دی اوہ تشریح کیتی گئی جہدی خبر اوہدے فرشتیاں نوں وی نہیں سی۔ تے سب توں وڈی گل ایہہ کہ شاعر یا افسانہ نگار نوں اپنے فن پارے دی تشریح کرن توں روک

دیا گیا۔ تے ایہہ قرار دتا گیا کہ اوہ اپنے فن پارے دی تشریح کرن دا کوئی حق نہیں رکھدا۔
ایسے نظریے تے اصول نے شاعراں وچ طبقاتی نظام نوں جنم دتا۔ چنانچہ مخلص تے سدھی پدھری
گل کرن والے رجعت پسند قرار پائے۔ حتیٰ کہ جتے نام نہاد جدید لوکاں نے اوہناں نوں شاعر وغیرہ
مثن توں وی انکار کر دتا۔ تے آپو اوہ جدیدیت دی آڑ وچ نکھد ہندیاں وی اُچی ٹہسی اُتے بہہ
کے چاگے مارن لگ پئے۔

ایس ماحول تے روپے نے مخلص شاعراں نوں سوچیں پا دتا کہ اوہ اپنی عزت برقرار رکھن لئی
کیٹڑا طریقہ اپنان ؛ نرمی ترقی پسندی اوہناں دے ضمیر دے خلاف سی۔ رجعت پسندی دا طعنہ
سن کے تے معاشرے وچ بڑا بٹ بن کے رہن نوں اوہناں نے ویسے ای مناسب نہ سمجھیا۔
امریکی سوچ نال جڑنا وی اوہناں نوں وارا نہ کھا پدا۔ تے اوڑک اوہناں نے سوچ سوچ کے اپنی
اک وکھری راہ کڈھی۔ جہدے وچ جدیدیت دے نال نال روایتی انداز دا جھکارا وی سی۔ انج اوہ
قدامت دے طعنے توں بچن وچ وی کامیاب ہو گئے تے اپنی منزل نال وی جڑے رہ کے اپنا
کم دی کردے رہے تے ہمت موجب لوکاں دی رہنمائی وی کیتی۔

الطاف قریشی ایس طبقے وچ اک اچا مقام رکھدا اے۔ جنہں قدامت دا چولا لاہ کے جدت
دا بانا پنیا تے ہمت دی دھرتی وچوں قدامت تے روایت دے ایسے چٹھے وگائے جنہاں نے
دوستاں تے دشمنان سچناں نوں متاثر کیتا۔ اوہ اپنا اصل بالکل نہیں بھلا ندا۔ اوہدی کتاب دا
مقصدی رنگ انج ساڈے سامنے آؤندا اے :-

وانگ حیاتی زندہ رہندا

اکھوں ڈگا سچا نیر

جیویں وارث شاہ دی ہیر

ایس توں اندازہ لگ سکدا اے کہ الطاف قریشی کول جڑا سرمایہ اے اوہ وارث شاہ دی
ہیر نال ڈھکواں تعلق رکھدا اے۔ تے وارث شاہ نے حیاتی نوں بہتا نیڑے ہو کے دکھیا، واپیا
تے پڑھیا تے فیر اپنی منزل نال جڑیا رہ کے اپنے زمانے دی جدید ترین تے من کھجی کہانی اپنے
من کھجی انداز وچ بیان کیتی تے ہر قسم دا جھولا دودھ کرن لئی اوہنے ایتھوں تک وی اکھیا کہ :-
ع "ایہہ قرآن شریف دے معنی ہاں جڑے شعر میں وارث شاہ دے ہاں" الطاف قریشی دا
بنیادی مقصد ایسے اُچی پلھی تے خالص مقصدیت نال جڑیا ہو یا اے۔ اور جدید دور وچ رہن

دے باوجود روایت موجب اپنی کتاب دا آغاز انج کروا لے۔

دُعا

توں این کل سنسار دا مالک

تیرا گل سنسار

رُڈھدے بیڑے بنے لاویں

اگ توں کر دیویں گلزار

ایس جگہ رب دی حاکمیت تے ہر شے اُتے اوہدی ملکیت توں تسلیم کرن مگروں :-

اگ توں کر دیویں گلزار

دی رمزاوہے کفرستان وچ ابراہیم علیہ السلام دی حق گوئی دا بول بالا کرن دی سدھر پھراندی
پئی اے۔ تے فیر :-

چہ نسبت خاک را با عالم پاک

دے مصداق اپنے بارے الطاف قریشی کہندا اے :-

میں اک لہودی ٹٹی بوند آں

میری روح تے

میری اپنی رُوح دا بھسار

سارے جگہ دیاں کل شیواں دی

آئی مینوں مار

مار نہ وارو وار

تے آخری سطر میرے خیال وچ انج اے "مارن وارو وار"

ایس جھنڈے وچ اوہنے اپنی حیثیت بارے کھلی گل کیتی اے تے فیر رُوح تے انسان دے والے

نال ایس وچ اک آفاقیت پیدا ہو گئی اے۔

میری رُوح (جان) تے

میری اپنی رُوح دا بھسار

تے اوہی چیتا کرا یا جا رہیا اے جدوں اہست والے دن رُوحاں توں پچھیا سی :-

اَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ؟

کیہ ہیں تہاڈا رب نہیں؟

تے سبحناں روحاں نے "بی" اکھ کے اوہنوں رب بنیا سی۔ تے فیراوس سرجنہار نے انسان نوں
اپنی رُوح نال نواز کے ہر شے اوہدی خاطر مسخر کردتی تے سورج چند ستاریاں توں لے کے
نباتاں حیوانات تے جمادات انسان دی خدمت وچ لگا دتے۔ پر انسان مقصدیت نوں جڑوں
بھل گیا تاں ایہو کالمے خدا دے حکم نال اوہدے دشمن بن دے گئے۔ ایہہ گل الطاف دوسطراں
وچ اناج ادا کیتی اے :-

سارے جگ دیاں گل شیواں دی آئی مینوں مار

مادن دارو وار

سے وچ ہنیر مچیا ہویا اے۔ دھند چھائی ہوئی اے۔ الطاف نوں کوئی پاسا نظر نہیں
آؤندا۔ حتیٰ کہ شاعر تے انسان دی اکھ وی اوہدی جاچے کھوٹ کما رہے نہیں۔ حالانکہ رب قادر
نے ہر شے نوں اپنی اپنی شکل وچ اپنی جگہ خالص تے نرول بنایا اے۔

رب قادر نے ہر ہر شے دی

شکل بنائی دکھو دکھ

دو شکلاں پر اکو جہیاں

شاعر تے انسان دی اکھ

شاعر پچ وچ کھوٹ لاند

ایہو کسب کماندی اکھ

اج تک دیکھ نہ سکیا کوئی

شکل کے وی اصلی وکھ

الطاف قریشی لادینی نظام وچ جدت دے پھل لے کے اپنی مقصدیت دے مزار اُتے۔

حاضری دیندا ہویا اگے ودھ رہیا اے تے اپنیاں سوچاں دے لشکارے سٹ کے اپنی اندلی
بے چینی تے روحانی کرب دا اظہار کردا اے۔

"دہا سے" اوہدی اک بڑی من کچھویں تے مقصدیت نال بھر پور نظم اے جہدی بنتر تے

کھلا وچ الطاف دے اپنے ذہن دا نقشہ کھتریا ہویا لدا اے۔ تے اناج اوہ دُنیا دے ذہنی

انتشار تے جھوٹے کردار اُتے ہستن دی دعوت دیندا ہویا آپنیاں سوچاں دے لشکارے پاندا جا رہینا
 اے۔ اک ہاسہ مثبت اقدار نوں اُگھیردا اے تے دوجا منفی قدراں دی دس پاندا اے۔ مثبت تے
 منفی دی کھٹ پٹ وچوں الطاف دی سوچ اُبھر کے جہڑا مہاندرا ساڈے سامنے پیش کردی اے
 اوہ مہاندرا سانوں سوچن تے غور کرن تے مجبور کردا ہے۔ الطاف اک پاسے خلوص دی داد دیندا
 اے دوجے پاسے منافقت نوں چھترول کردا اے۔ اکپاسے حق سچ دیاں قدراں اجاگر کردا ہویا
 اوہناں نوں سراہندا اے دوجے پاسے نکھد قدراں دی نندا یا کر کے اوہناں نوں موت دا پیغام
 سناندا اے:

اڈستو

اجدی راہیں

دل مل سبھو

اپنے اپنے ساہ دی ڈھولک اُتے نیچے

نیواں نیواں ہاسہ ہتے

ہاسہ جہڑا ندیاں ہستن

چم چم رُڑھدے کندھے

ہاسہ جہڑا ادھے بہہ کے

ہس دے روگی بندے

پل گھڑی تے سال دا ہاسہ

جیون دے جنجال دا ہاسہ

ہاسہ جہڑا سجری سجری مہندی دانگوں

ہتھال اُتے ودھ ودھ ہتے

ہاسہ جہڑا بلدی ریت دے سینے اُتے

بذلاں دانگوں گچ گچ و تے

ہاسہ ساڈی ہیر دا ہاسہ

..... بستی دی تقدیر دا ہاسہ

ہاسہ جہڑا شیشے ہسدے

کرچی کرچی ہون توں پسلاں
 ہاسنہ جٹرا تارے ہسدے
 لتی نیندر سون توں پسلاں
 فجر سویر دے نور دا ہاسہ
 رت بساکھ دے نور دا ہاسہ
 ہاسہ جٹرا اکھوں شعلہ بن کے ڈرگے
 ہاسہ جٹرا دھرتیوں دوزخ بن کے اٹھے
 ہسو ہاسہ

ہاسہ جٹرا روندے ہاسے
 ساڑ کے مٹی مٹی کر کے
 تھانڈے قدام ہیشھاں سٹے
 ہسو ہاسہ - ہسو ہاسہ، ہسو ہاسہ

انسانی حیاتی عملی حیاتی ہووے تاں اوہدی عزت اے۔ زریاں گلاں باتاں ناں شکار کھیلیاں
 جکھ ننگ دور نہیں ہو سکدی۔ عمل ناں حیاتی دی کیاری وچ پھل کھڑدے نہیں۔ الطاف قریشی اک
 نوک گیت دی نے وچ حق سچ دا ایہہ نعرہ بلند کردا ہو یا بڑی لور وچ گاہ ہیا اے۔ جہدے
 پچھو کر وچ اوہدی فکرتے سوچ دے دیوے جگدے ہیں:

گتکھ

ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ و جدا
 دل کنبدے اُچے پساڑاں دے
 مونہ کھل کھل جانڈے غاڑاں دے
 جڑوں شیر میدانے آگہدا
 ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ و جدا
 اوہ دودھ لائیاں کھاندانی
 نیڑے چاؤ دے مول نہ جانڈانی

اوہا ڈولا ایذا دگ دگ دا
ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ وچدا

جدوں تکر اول اسماناں دے
ٹٹ جانڈے مان جواناں دے
اوہ ہرنی سیتو کل جگ دا

ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ وچدا

الطاف دی حیاتی جبر تے استبداد دی اوکھی گھاٹی دچوں لنگھی۔ اوہ جبر تے استھناں بے نال
نال اپنی بے بسی دا رونا وی رونا اے۔ تے اپنے ضمیر دا جنازہ چکتی پھر دا ساڈے کولوں دی لنگھدا۔

کجھ نظماں میں آپو لکھیاں
اپنے آپ توں کجھ کے، ڈر کے
کجھ نظماں لکھوایاں آپوں
گردن تے تلواراں دھر کے
میرے دکھ نوں میرے دانگوں
میںوں دے کوئی جبر کے؟

اک واری تاں جیوے مر کے؟

تصوف والے مر کے جیوں لوں "مَوْتُوَا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوَا" اکھدے نیں۔ پر الطاف قریشی
صوفیانہ سوچ رکھن دے باوجود صوفی بن کے ساڈے سامنے نہیں آؤندا کیوں جے اوہ اسماناں جس
تتی وار نال کھندا ہویا بیت رہیا سی۔ اوہ تقاضا ایہہ سی کہ صوفی پن بھلا کے صوفی پن دیاں
رمزاں نوں اجاگر کیتا جاوے اوہ وںجارا بن کے اگے ودھدا اے۔ تے آپنیاں مجبوریاں ہتھوں محتاط
رہ کے کجھ ویرگی خیاتی نبھاندا جا رہیا اے۔

میں وںجارا

دیچدا پھرناں رنگ بزنکیاں ونگاں
دنگاں نوں بچکا نہ لگے
ڈر دا میں نہ کھنگاں

پر نال امی اوہ ایسہ اعلان کرن آتے مجبور اے کہ متاں اہنوں روایت تے رجعت پسندی دی

چھاپ لاکے رڈ کر دیتا جاوے۔ چنانچہ اوہ گنڈا ہے:

نہ میں ولی نہ پیر پیغمبر

فیروزی جگ ٹوں انگاں

سُچیاں میریاں دنگاں (دو بجارہ)

حیاتی دی ایہہ گڈی رڈ ہدی جا رہی اے۔

شمع ہر رنگ میں جلتی ہے سحر ہونے تک

والا معاملہ درپیش اے۔ الطاف دی سوچ اُتے لشکارے سُنن والی اک ہور نظم پینجے دا گیت اے۔

جس توں ظاہر ہندا اے کہ اوہا نظریہ حیات بعض جدید شاعراں وانگوں منگواں نہیں بلکہ اسلامی

اے:-

پنج پنج پنجن پنجنی جا

پنجی جا بھی پنجنی جا

شادا تندے واہ بھی واہ

پل گھڑی نہ لیویں ساہ

رڈوں ٹوں دھوں دے وانگ اڈا

شادا تندے واہ بھی واہ

پنجی جانی — پنجنی جا

پنجن میرا جگ توں نیسا

ریں چوں کڈھیا لاکے آرا

تیل سرہوں میں ایس ٹوں کھلا

پھلاں وانگ ایہہ پھوک تے کھلا

جند منانی خاک دی ڈھیری

نہ کہ بندیا تیری میری

تیرا ساہ ای تیرا ڈیری

پنجا آکھے گل چنگیری

بنوئے گھدی نہ کہ دیری

اللہ — اللہ — اللہ — اللہ

اُتر پہاڑوں جوگی آیا

آکھے حشر و پہاڑا نیڑے

کھٹ لوو، جو کھٹنا بند یو!

عملاں اُتے گل نیڑے

اللہ — اللہ — اللہ — اللہ

پنچ پنچ پنجن چند میں گاتی

سک کے باہواں ہویاں ڈالی

چٹا رُوں ہن کالا روتے

اکھ رُشنائی ہوئی کالی

پے میرے عمل نہ کوئی

میرے لیف تلاٹیاں خالی

اللہ! کاج سواریں اللہ!

اللہ! پار اُتاریں اللہ!

دیکھو اللطاف کس طراں اک واعظ بن کے بے مقصد حیاتی دے بے مقصد انجام توں ڈاندا
اے تے عمل توں حیاتی واسچا گنا قرار دیکے دُنیا وچ بہندیاں عاقبت دی فکر کرن واسبق
دیندا اے تے فیر ایہہ وی اشارہ کردا اے کہ نرے عملاں اُتے تکیہ کرن نال نجات ممکن نہیں
بلکہ اللہ دے فضل نال ای بیڑا پار ہو سکدا اے۔ سیکولرزم تے کیونرزم دے ات چڑھدے دور
وچ رب داناں لینا بڑا دل گروے واکم سی۔ کیوں جے جدت تے جدیدیت دے مارے جتھے بند
کے توں تسلیم کرن لئی تیار نہیں سن۔ پر اللطاف شکوہ کردا ہویا رب دی بے پروائی دا ذکر انج
کہ جاندا اے:

منداروگ حیاتی والا

جس توں لگے اوہ مر جاوے

رب قادر وی کم نہ آوے

87965

اُمہوں پتہ اے کہ دُنیا اوہا گھر نہیں۔ اسلامیت دا دور دورہ ماضی دی گل بن کے رہ گئی اے۔

فہم

اچ مسلمان مجبور تے بے بس اے تے فیر الطاف اوہنوں عاقبت دا پتیا کراندا ہویا۔ کہندا اے:-

پتیا کل تیرا سی مٹی

اچ دی تیرا —

کوڑی گل —

چک گھڑا تے گھڑوں چل

تے اوہ دوزخ تے جنت توں اک حقیقت بیان کردا ہویا حیاتی دے عمل پہلو توں اچ اجاگر

کرذا اے جیویں اقبال نے فرمایا سی:-

عمل سے زندگی بنتی ہے جنت بھی جہنم بھی

یہ خاکی اپنی فطرت میں نہ ٹوری ہے نہ تاری ہے

تے الطاف دا ارشاد اے:-

میں دوزخ میں جنت

دل وچ اک دوزخ دی بلدی

ساہ وچ جنت دی خوشبو

جھوٹا اک ہلارے دو

تے انسان دی بے بسی تے حق پس دیاں تدریاں دی موت اُتے ہنچو کیرا ہویا الطاف

حیاتی توں ”کوڑا گھٹ“ سمجھدا اے تے پیغام ایہہ دیندا اے:-

ترے سردی چادر مٹ گئی

ہتھال نال اسی زلفاں کچ

رکھ رب العزت دی لچ

الطاف منافقت دی ننڈیا کردا ہویا اپنی پتھی سوچ دے لشکارے اچ سٹدا اے:

اُوہ دیکھو

اُوہ اک ملدی

باندر پیا نچا دے

آپ دی پتھی جا دے

”دس کھاں پتر!
کنج مسیتے پڑھدے لوک نمازاں
شادا شے بھی تیرے
اک سیاہ و پچ چھ سجدے
چل کھاں دس ہن

کنج شاماں ٹوں مندراں اندر سکھ و جاون پجاری
بس بس پتر پھوک نہ ہستا۔ دھرتی اڈ جاؤ ساری

ساڈے سیکور ذہن دے لکھاری روسی چکا چوند دے زمانے اندر بلھے شاہ تے باوا فرید
گنج شکر ٹوں وی سیکور ثابت کرن لگے ذرا نہیں سن شرماندے۔ تے عام خاص شاعراں ٹوں اوہ
جدید تے سیکور ثابت کرن دالیکھا انج منگدے سن کہ جیڑا بندہ او ہناں دی جاچے او ہناں
نال پھڈا پا بنداسی او ہنوں اوہ رجعت پسند کہہ کے رستے وچوں ہٹا دیندے سن پر لطاف قریشی
نے جدید انداز و پچ اپنی روشنی د امرکز جس ذات ٹوں قرار دتا۔ اوستوں اوہدی سوچ دا اسلامی
رنگ ظاہر ہندا ہے۔

ماڈی اکھیاں دا پھل
گیا مٹی و پچ رُل
ہے۔۔۔ اللہ جی او
گوڑا کُل سنسار
جھوٹھا بندیاں دا پیار
ہے۔۔۔ اللہ جی او

اللہ دا تصور اجاگر کرن دے نال ای الطاف دی سوچ دے شکارے دُور دُور تک روشنی

سُدے نظر آؤندے نیں:-

ہن سو اللہ — ہو
ماڈی اکھیاں دی لو
ہن سو اللہ ہو
کوہ قافاں اُتوں اڈ آئیاں پریاں نیں دو

آہدے اوہناں چُن پھل، پھلاں وچ خوشبو
ہن سو اللہ ہو

بعض سبناں لؤل الطاف دی سوچ دا کھرا نہیں لبھدا۔ اوہناں بھانے الطاف دی سوچ گراچی
ہوئی گاں اے۔ جہڑی پتر نہیں کہ ہر چر دی پھری اے حالانکہ الطاف کول دُنیا تے عاقبت دونوں
تصویر موجود ہیں۔ حتیٰ کہ اوہدے کول صوفیاں والی گل دی موجود اے۔ پر اوہ کوئی سکتہ بند صوفی ہون
دعویدار نہیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے :-

بُت اک تے پر چھانویں دو
اک پچھے ہیں نساں
دو جانے میرے پچھے
میں اوتھے نہ ایتھے

(اپنے اپنے لیکھ)

ایہ اوہی معاملہ اے جہڑا اقبال نے انج نبھایا اے :

ترے آزاد بندوں کی نہ یہ دُنیا نہ وہ دُنیا
یہاں مرنے کی پابندی وہاں جینے کی پابندی

الطاف کول کل دے فکر دا سدا اے۔ شام دُنیا دیاں رنگینیاں توں موندنہ موڈن دی دس
پاندی اے۔ جہدے اگے محبوب نال وصل دی رات دا تصویر جھلکارے ماردا اے ایہہ حیاتی چار
دناں دا کھیل اے۔ اک دن دی زندگی وچ اسی ساری حیاتی دی کہانی سموٹی ہوئی لبھدی اے۔
پیلے سوچ پھندا اے۔ فیر چھاہ ویلاتے فیر بھتے ویلا ہندا اے۔ دوپہر حیاتی دی ٹیسی دا لھکارا اے
ظہر ڈھل دی عمر، عصر دا ویلا حیاتی دے کم کاج توں ریٹائرمنٹ دا تصور اجاگر کردا اے تے فیر
سامنے سوچ دے ڈبن دا منظر موت دا منظر بن کے اکھوندا اے۔ الطاف ایس تصویر لؤل انج
اجاگر کردا اے :-

رنگ ہو یا آسمان دا — سندور دانی

شام ہو چلی آ

دل ڈبے دن لؤل دیکھ دیکھ جھوڑ دانی

شام ہو چلی آ

کوسے تے میرے نیر۔۔ دس میری تقصیر
میں ساں شیشہ تیری اکھیاں دے بُور دانی

شام ہو چلی آ

کُل جینگل بیابان۔۔ ایتھے کون جیا جان
اگوں رستہ دی غیر نالے دُور دانی

شام ہو چلی آ

مونہوں نکلے نہ آہ۔۔ مک چلے میرے ساہ
رنگ دسدانہ لگراں دے بُور دانی

شام ہو چلی آ

(شام نوں سدا)

چھنا نچہ ایہہ اکھنا کہ الطاف دیاں چنتا بھریاں سوچاں دی منزل واپتہ نہیں لگا۔۔ غلط گلے
الطاف دیاں سوچاں بڑیاں اجاگرتے نو بکلیاں نیں۔ اوہدی منزل اللہ دی ذات اے۔ عاقبت دا
فکرتے غم اے۔ دُنیا دی عارضی حیاتی اوہدے واسطے اک امتحان گاہ اے۔ اوہ دُنیا دی حیاتی نوں
آخرت کمان دا ذریعہ سمجھدا اے۔ اوہ دُنیا وچ وقت دی قدر کرن دا سبق دیندا ہو یا کہندا اے۔

قبر دا عذاب

تیریاں اکھاں دی رُشنائی

بھر بھر بکال پیواں

مڑے دوجی وارہیں جیواں

سوال ۱۱۱۔ الطاف قریشی دی شاعری وچ پنجاب تے کشمیر دا لوک رنگ بڑا نمایاں اے۔ اکھیاں
دے پرچھاویں لوں سامنے رکھ کے مثالیں راہیں بھرویں بحث کرو۔

(۲) الطاف قریشی دیاں بعض نظماں لوک گیتاں دی بھے مار دیاں نیں۔ مثالیں
کے ایس گل دا نتارا کرو۔

جواب:-

الطاف قریشی دی شاعری بارے احمد ظفر دا خیال اے:-
”الطاف قریشی ہوراں دی اپنی دُنیا آپ تخلیق کیتی اے اہرے وچ اوہناں نت
نت دے تجربے کیتے ہیں۔ تے اوہناں دے سُبھاتوں پتر چلدا اے جے اوہناں
جو کجھ کیا سُنیا اے اوہرے وچ اوہناں دے من دی اوہ لگن صاف صاف
بھاتیاں پاندی اے جہڑی اک دن اوہناں دے فن دی مونہہ بولدی تصویر
بن جائے گی۔ اوہناں دیاں نظماں تے گیتاں وچ اک پاسے پنجاب دے
لوک رنگ دا اوہ سوادا اے۔ جہڑا کچھ دُور اُتے آئی ہوئی جھگ وانگوں اکھیاں
نوں چنگا لگدا اے دُور جے پاسے اوہناں سوچ دے ڈونگھے پانیاں وچ مَبتیاں
مار کے کئی سپیاں تے کئی موتی لبھ لیتے نیں۔“

الطاف قریشی نے واقعی آپنیاں بعض نظماں دی بنیاد عوامی لوک گیتاں یا اوہناں وچ ورتیاں
گتیاں اصطلاحواں اُتے رکھی اے۔ مثلاً مشہور لوک گیت جہیا اے۔

جوگی اتر پھاڑوں آیا

چرنے دی گھوک سُن کے

ایتھے ترنجن دیاں گڑیاں دے سُبھتن دے پھوکر وچ جہڑی کشش اے اوس نے جوگی نوں
جوگ چھڈ کے پھاڑتوں اترن لئی مجبور کر دیتا سی۔ جوگی دی ”نرم“ ساڈے وسیب وچ بڑی ڈونگھی
اے۔ ایس گل بات نوں سامنے رکھ کے الطاف دی شاعرانہ چالاکی دیکھو کہ اوہ کیوں ایس
جوگی والی اصطلاح توں لواں کم لے رہیا اے:-

اتر پھاڑوں جوگی آیا

آکھے حشر دپھاڑا نیڑے

کھٹ نو جو کجھ کھٹا بندو

عملاں اُتے کل نمیرے

اللہ اللہ اللہ اللہ

”چنناں جگ جگ جی“ لوک دہرت دا دعائیہ جملہ اے۔ الطاف نے ایس جملے نوں بڑی چابکدستی
نال ورت کے اپنے من دی ہواڑ لوکاں تک پہنچان دا جتن کیتا اے جنوں ڈھولکی دی تھاپ اُتے
بڑا سوہنا گایا جاسکدا اے۔

کھا کے غماں دی گٹا

دروال بدلاں دے تار

چنناں جگ جگ جی

کھلے ماہلیاں دے پھل

دل آکھے اُٹھ جُل (چل)

جنگی لگے نہ ہسار

چنناں جگ جگ جی

کئے سال سروں لنگھ

ہن دھرت نہ تھنبے

گیوں جیونڈی آن (نوں) مار

چنناں جگ جگ جی

لوک بس دے چکارے والی ”گوک“ ناں دی نظم دی بڑی من کچھویں اے۔ اک جوان
جہان ٹییار بارے الطاف دے خیالات کئے سچے نہیں۔

جدوں سجری ڈھولک و جدی اے

جدوں ہتھیں مہندی سجدا اے

جدوں ویسٹا گڈھے پاؤندا اے

مینوں خورے کیہ ہو جاؤندا اے

جدوں امبیاں ڈگ ڈگ پنڈیاں نہیں

جدوں اکھیاں چُپ چُپ مہندیاں نہیں

جدوں حرف نہ لب تے اڈندا اے
 مینوں خودے کیہ ہو جاندا اے
 جدوں واواں بوسے کھولدیاں
 جدوں لاٹاں کنبدیاں ڈولدیاں
 جدوں ساہ اچا ہو جاندا اے

دل روئنا تے گر لاند اے

اجیا لوک رنگ "شام ٹوں سدا" نال دی نظم وچ وی ملدا اے۔ سندور محبوب نال وصل
 دی مدھی منزل اے جہدا تعلق زلفاں دی زیبائش نال وی اے۔ پر جدوں آسمان دا رنگ سڈوریا
 ہو جائے تے دل دی اکھ ڈبے سوہج ٹوں دیکھ کے اپنی غفلت اُتے جھون لگ پوسے تے
 سامنے حساب کتاب دی منزل دسدی ہووے تاں فیروں اُتے جو بیٹے گی اوہدا جھکارا ذرا دیکھو۔

رنگ ہو یا آسمان وا

سندور دانی

شام ہو چلی آ

دل ڈبے دن ٹوں دیکھ دیکھ جھور دانی

شام ہو چلی آ

کل جنگل بیابان

ایتھے کون جیا جان

اگوں رستہ دی نالے دور دانی

شام ہو چلی آ

مونہوں نکلے نہ آہ

ہنگ چلے میرے ساہ

رنگ دسدانہ گگراں دے بورا دانی

شام ہو چلی آ

میاں محمد بخش نے ایس مقصدت لوں انج بیان کیتا اے اے

لوئے لوئے بھرے کڑیے جے تڈو بھانڈا بھرنا

شام پی بی بن شام محمد گھر جاندی لے ٹڈنا

”لوئی داتا ریا“ وچ کشمیری لوک رس تے لوک رنگ دی چس بڑی گہری اے۔ لوئی دے

تارے لوں ہر وادی مخاطب کہے اپنے من دے دجوگ تے بھریاں اُتے ہن جو کیرن لوں بعد

اللہ داسہارا ڈھونڈنا عوامی پدھر دی اچی بھئی ریت اے ا

لوئی دیا تار یا نت آندیں

موکو (مینوں) تیر کیجے وچ لاندیں

ماڑی اکھیاں دا پھل

گیا مٹی وچ رُل

ہے اللہ جی او

لوئی دیا تار یا نت آندیں

موکو تیر کیجے وچ لاندیں

ماڑے ہتھاں اُتوں ہندی

دھو تھکی ہیں، نہ لہندی

ہے اللہ جی او

لوئی دیا تار یا نت آندیں

موکو تیر کیجے وچ لاندیں

بھڑ دے جھولی وچ نیر

دیری میرے سکتے ویر

ہے اللہ جی او

پنجاب تے کشمیر ناں متعلق لوگ گیت دے بچے مارن والی نظم ”ڈینوں“ بڑی رومانی تے

سوچ دے لحاظ ناں دور تک اثرات پھیلان والی اے۔ اہدے وچ موسیقی تے غنائیت دا

رنگ چوکھا گوڑھا اے۔ لوک رس ڈلہ ڈلہ پیندا اے۔ اہدی دُھن بڑی سوادلی اے جوانی دیوانی

ہندی اے۔ تے اک ٹیاردی جوانی تے فیر جیکر پیار دا زہر پھالا گے دھریا ہووے جنوں

چکھن دی غلطی وی ہو چکی ہووے تاں فیرا ہدے چنے ولے ڈوگے نکا "ڈینوں" کھڑ پیندا اے۔
تے جوانی وی کشمیر دی حسن وی کشمیر دا۔ ڈینوں وی کشمیری تے لہجہ پنجاب تے کشمیر دا دلواں گویا
سونے اُتے ساگے والی گل اے :-

میری پھر کی اے اکھ
ہوئے ہندی ولے ہتھ
پئی نچدی اے نتھ
بنی لکھ توں ہیں لکھ
لگا جگ ٹوں بدکھ
میرے چنے ولے ڈوگے میرا ڈینوں کھلیا
بند بوہے گئے کھل
رنگ کرے سل سل
اکھاں جان ڈہل ڈہل
مچی ڈا ہڈی ہل جُل
زہر پیسا والا چکھ
میرے چنے ولے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا
دے دنگ نال دنگ
ڈولے میرا انگ انگ
دیٹا ہویا مینوں تنگ
اڈاں بدلاں دے سنگ
چٹی بانہواں اُتے رکھ
میرے چنے ولے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا

لہراں دپے آکے چینی سرتوں لتھ کے بانہواں اُتے آگئی۔ ایہ صورت حال واقعی اکثر پیدا
ہو جاندی اے کوئی انج محسوس کر دی اے۔

ۛ سرتوں چینی اڈا ڈ جاوے

تے کوئی ٹیار ایس احساس ٹوں لفظاں دا دُوب انج دیندی اے ۛ

بن مورنی پیلان پاندی دا
 میرا شوخ دوپٹہ ڈھلک گیا
 راہواں وچ جاندی آندی دا
 میرا شوخ دوپٹہ ڈھلک گیا
 جدوں پھیرے آن جوانی نی
 میں ہو جاواں مستانی نی
 مستی وچ گھم پاندی دا
 میرا شوخ دوپٹہ ڈھلک گیا

(قدر آفاتی)

ایہہ ڈینوں (سوبا پھل) کھریا ہویا اے۔ اہدی خوشبو چارہ چوہیرے کھتری ہوئی اے۔
 اہدی مسکارناں مور جھم پاندے نیں۔ دریاواں اُتے مستی چھا گئی اے۔ تے اوہ ہڑھ بن کے
 ورتوں باہر ہوئے پھر دے نیں۔ ساون جھڑیاں لاندہیا اے۔ عجیب زور شور اے۔ جوانی دیوانی
 نوں سمجھ نہیں آؤندی جے آؤندی اے تاں اکو گل دی کہ "ڈینوں" کھریا اے۔

گتے بدلاں دا شور

مینہ دستے اج ہور

نچے راج راج مور

اڈے کتیاں تے زور

ہڑھ پھرے رکھو رکھ

میرے چنے والے ڈوگے بٹکا ڈینوں کھلیا

ایسے طراں دی لوک رس ناں بھری ہوئی نے "گتک" ناں دی نظم وچ لکھی اے۔ ایس

نظم وچ حق سچ دا ہوکا دتا گیا اے۔ کسے محبوب دی بہادری دے سوہنے گائے گئے نیں۔ محبوب

دی دلیری تے وجہ کرے دابول بالا کرن راجن اے تے اہدے رعب دی لکھ بھری دکھ دی

سچی تصویر اے :-

دل کنبدے اچھے پساڑاں دے

منہ کھل کھل جاندے غاراں دے

جدوں شیر میدانے آگجدا
ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ و جدا

دل چاہ جو فیروں آؤندے نی
میرے شیرنوں گھیرا پاؤندے نی
سرنیوال کردا اوہ سب دا
ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ و جدا

جدوں ٹکراول اسماناں دے
ٹٹ جانڈے مان جواناں دے
اوہ سرنی سیتوکل جگ دا
ٹھاہ پھری تے گتکھ ٹھاہ و جدا

الطاف قریشی جدوں حیاتی دے دن سوتے روپ الیکن دا ارادہ کردا اے تاں اوہ
پنیجے دا گیت، ڈینوں تے دو میل درگیاں نظماں لکھدا اے۔ موضوع دے حوالے نال ایہھے صرف
پنیجے دا گیت ذکر جوگ اے ایس دے اندر اک سوزا اے۔ اک ہوک اے۔ ایہہ "تندا" ساہ والا
تندا اے۔ تے ساہ دا سلسلہ حیاتی دہچ کدی نہیں ٹٹ دا۔ تے جدوں ٹٹ جائے۔ فیر ایہہ جڑ
نہیں سکدا۔ لٹو ذرا ایس نظم دی جدت دی تنگوتے روایت نال سمبندھ دی مثال وی دیکھو
تے ایس دے نال نال لوک رس تے لوک موسیقی دا سواد وی چکھو:-

پنیج پنیج پنیج

پنیجی جا

پنیجی جا بھی

پنیجی جا

پنیج پنیج پنیج پنیج جا

شادا تنداے واہ بھی واہ

پل گھڑی نہ لیویں ساہ
 رولوں دھول دے وانگ اڈا
 شادا تندے واہ بھی واہ

آکھتے

جن ایدھر آ
 رانج نہ ویلیاں بہد کے کھا
 پنجے رول دا ڈھیر بنا
 بھتے نہ لچکارے کھا
 پتلے لک دا کیہ وساہ
 آخو آخو آخا خا خا
 جند نمائی خاک دی ڈھیری
 نہ کر بندیا تیری میری
 تیرا ساہ ای تیرا ویری
 پنیجا آکھے گل چنگیری
 پنھ لے گھڑی نہ کر دیری
 اللہ — اللہ — اللہ — اللہ
 پنج پنج پنجن جند میں گالی
 سک کے بانہواں ہویاں ڈالی
 چٹا رول ہن کالا دستے
 اکھ رشنائی ہوئی کالی
 پتے میرے عمل نہ کوئی
 میرے لیف تلائیاں خالی
 اللہ! کاج سواریں اللہ
 اللہ! پار اُتاریں اللہ

تے انج الطاف قریشی لوک گیت دی انگلی پھڑا کے اپنے قاری ٹوں انسانی حیاتی دے بے شباتی
والے میدان وچہری لنگھا کے، اٹھ دے دوارے اُتے لے جا کھلہا دا اے تے ایس طرز وچ عوامی
ذہن ٹوں اپیل کرن دا جھڑانور لگیا ہویا اے۔ اوہ بیانن دا محتاج نہیں۔

مشہور ڈرامہ نگار سجاد حیدر موجب :-

”اکھیاں دے پر پھاویں“ وچ دلوں نترے شعروی نہیں تے دماغوں اُترے بول
دی۔ الطاف قریشی اک حساس شاعر اے جنہ انسان دے مڈھلے جذبیات ٹوں
اپنی شاعری دی زینہ بنایا اے۔ ایسے کر کے ایس مجموعے وچ کئی تھائیں لوک
رس دیاں سبھیاں جہاں انج آؤندیاں نہیں جیویں ترہائی دھرت توں پہلیاں
بوندیاں دی سنگدھ اُٹھدی اے۔“

”لوئی داتارا، ڈپوں تے اکھیاں دی لو، لوک رس دی تمہ توں اُبھریاں ہوئیاں نظماں نہیں؟
”لوک رس دی ودھیا ونگی، منظوم تمثیل گجری اے جہدے وچ گجری تے بگا اپنا سارا
آلا دوالا نال لے کے خیال دی گھائیوں اُتر دے نہیں پیاد دی بھکھ، تے بھکھ دا دکھ، قدرت سے
کھلے خزانیاں دے آہو ساہنے خداتے خدا دی خلقت دی وڈ دا فرق دکھاندے نہیں۔ دل وریادا
تاہو بگا، گجری داتل سونا کھٹن جاہدا اے پر اندوں ڈولیا ہویا! گجری اوہنوں ہس کے ودھیا
کردی اے پر ہاسہ اوہ جہڑا۔“

جھڑے پتر

ٹٹ دے نشینے

تے ڈبے تارے ہس دے نہیں

گجری بارے تفصیلی گل بات کدھرے ہور تھے کراں گے۔ ایٹھے صرف لوک رس دے حوالے
نال ایس نظم دا تھوڑا جھیا ذکر ضروری جاہدا اے۔ ایہہ اک منظوم ڈرامہ اے۔ جہدی کہانی گجری تے
بگے دے دولے گھمدی اے۔ لوکاں نال ایس کہانی دا تعلق دو طراں بن دا اے۔ اک تاں ایس طراں
کہ ایہہ المیہ رنگ دی کہانی اے۔ جیویں وارث شاہ دی ہیرا اے۔ دوجا ایس طراں کہ اہدے
منظوم مکالمے لوک رنگ، لوک گیت تے لوک رس دیاں لاشکاں اپنے اندر سموی بیٹھے نہیں۔ تے
جہدوں قاری اوہناں ٹوں زبان نال ادا کردا ہویا اگانہ وودھدا اے تاں اوہناں وچوں اکھیاں
ٹوں چندھیا دیون والی روشنی پھڈدی اے۔ ایٹھے گجری کشمیر دے مقامی لہجے وچ گل بات

کردی ہوئی کندی اے۔

میں اجڑ دی رکھوالی
 وچ ہتھال دے ڈالی
 چٹ دودھل پتڑاں والی
 موکو (مینوں) خطرہ رچھ نہ شینہ وا
 نہ لندے نہ پڑھدے دینہ وا
 چند جنگلاں وچ رہ پالی
 مڑے (میرے) بھاروں (جانور) کتھے بیہاں
 اسمانی تارے جیہاں
 دل دھرتی سجاں بالی
 مڑا (میرا) سینہ کہ مدینہ
 پانی زمزم دا پڑ سینہ
 دیوے جنت وچ دکھالی
 ایہ دنیا چار دیاڑے
 سدا رہندے نہ پھگواڑے
 سک ہاندی پھل دی ڈالی
 مڑا (میرا) بگڑا جیوے
 پانی ٹھنڈے مٹھڑے پیوے
 رہوے اوس دے متھے لالی

ایس ڈرامے وچ کشمیری یا گوجری زبان دی درتی گئی اے۔ پر پنجاب دی نکسالی زبان

توں وی نظر انداز نہیں کیتا گیا۔

گجری

کل دی سچی گل

سے بیہاں یعنی دیاں۔ (دوئیہ دی جمع) سے پھلاں دی بہار

کہانی بن کے، اچ پیٹی بستی بستی پھردی اے

کالیاں لمیاں راتاں وانگوں

پیراں ڈپچ پڑتے کنڈے

درداں ماری — لیکھاں ماری

.....

ایہدا پیار گوارچ گیا اے

اہری منزل

بلدیاں بھنڈیاں ساون دھنداں

کھا گیاں ہیں

اک دیلا سی

ایو گجری

جیون دے ست رنگے مٹھیں

ریجھاں سدھراں چاواں دے سنگ

دس دی دس دی

مٹھے مٹھے گاؤن گاؤندی

نال چسراندی

خوشبو وانگوں اڈدی جاندی

کشمیرا مقامی لہجہ اوتھے درتیا گیا اے جتھے کشمیر دے وسنیک کردار گل بات کردے ہیں۔

جیویں 'گجری' اپنے ہارے دس پاچکی اے۔ بگا اوہا منگیتر اے۔ اوہ بگے نال گلاں کردی اے۔

ایہ گل بات وی مقامی لہجہ وچ اے :-

بگتا: (دوروں) آیا گجری

توں کھل

تیرے کول ای آیا

گجری: (ہولیاں ہولیاں، جتلیا کونکا

تیریاں گوکاں

ماڑے دل دا پنھی کوہ کا سٹ پھڑیا اے

اتراں کوکین

کوکے جتھراں دا فخر دی

بگا: ایہ قصہ توں آپ ای چھوہیا

ہیں تاں تیرا چندا مویا

گجری: بگا دی گجری دی جان

گجری دا اوہ دین ایساں

بگا: تیراناں رگ رگ ویر گجری

گل کراں خوشبویاں اُون

گجری: تھوڑا تھوڑا بولدا کر توں

اڈر گئی جے ساری خوشبو، فرکیہ کر سکیں؟

پھل دی جان تاں پھل دی خوشبو

ایتھے۔ مولو (گجری دا اک گاہک) تے چاچا (گجری دا بیو) دی مقامی لہجے وچ گلاں کر دے

ہیں۔ پر جردوں شاعر گل بات نون آگے چلان دا جتن کر داسے تاں اوہ پنجابی دا نکسالی لہجہ ورتدے:

اوس ویلے دا ٹریا بگا

واپس اج تیکر نہیں آیا

کوئی آکھے —

ویلے دی دھند کھا گئی بگا

گجری اُچی چوٹی بھر کے سب کجھ سُن دی

اکھیاں دے وچ سُننے بُن دی

لتیاں داٹاں تکدی رہندی

رہندی رہندی

رہندی رہندی

لہ ذبح کر کے۔

ایہ تال منظوم ڈرامے دی زبان بارے گل سی۔ اصل مقصد ایس ڈرامے وچ عوامی رنگ تے
لوک رس بارے دس پانا سی۔ مطلب ایہ پئی الطاف قریشی منظوم ڈرامے وچ وی لوک رس گھولدا
جا رہیا اے تال ہے لوک اوہدی کرت لہر ٹول او پرانہ سمجھن :-

گجری: اجڑی پیر پیغمبر بگیا

اجڑی رب دے پیارے

اجڑ پنساں اجڑ ڈکناں

اوکھا بگیا۔ ڈاہڈا اوکھا

بگیا: میرا جی وی ٹولیں ایں گجری!

میرا گل وی ٹولیں

ساہنے ہوویں سورج چڑھدا

اوہے ہوویں، ہوندی شام

بگیا (گجری دے پیو) چاچے ٹول کنڈا اے :-

پھوکیاں (خالی) پھوکاں پھوک نہ چاچا

اپنی کھل وچ کھیل کا (کھڑا ہو کے) بول

گجری ماڑی منگ تا دوہی

ماڑی عزت جان، ایساں

ڈولی ڈھاروں چاہ کا ٹرساں

اج اخیرلی وار میں تو کو (تینوں)

چار دیہاڑے نیٹا (مہلت) دتا

ایہ نیٹا وی بھتا

مکھدی گل ایہ پئی الطاف قریشی دی شاعری وچ پنجاب تے کشمیر دے لوک گیتاں تے لوک
رس دارنگ چنگا بھلا نمایاں اے۔ ایہ وجہ اے کہ اوہدی شاعری لوکاں دے دلاں اتے غنائیت
بھریا اثر پاندی اے۔ تے روایت نال اوس دا ایہ سمبندھ اک پاسے لوکاں ٹول اپنے پھوکر توں
دکھ نہیں ہون دیند تے دوجے پاسے ہدیت بھریا فتی اُساہ اوس ٹول آج دے سے اندر اُچی ٹیسی
تے چڑھکے ہکتی تریا جاندا اے۔

سوال :- الطاف قریشی نے اپنے مجموعے وچ بعضیاں طویل نظماں دی لکھیاں نہیں تے اوہناں دا انداز ڈرامائی اے۔ ایس حوالے نال اوہرے فن اُتے بحث کرو۔

جواب :-

الطاف قریشی نے ڈرامائی رنگ وچ اکو طویل نظم ”گجری“ لکھی اے۔ ہور کجھ نظماں وی عام نظماں نالوں لمباں نہیں۔ پر اوہناں وچ بیانیہ رنگ اپنایا گیا اے۔ ڈرامائی رنگ نہ ہون دے برابرے مثلاً دو پاسے، ڈینوں، پیچھے دا گیت تے دو میل وغیرہ۔

”دو پاسے“ بیانیہ انداز دا مکالمہ اے جنہوں شاعر آپو ادا کروا اے اوہرے مخاطب مختلف لوک تے کردار نہیں۔ پر اوہناں وچوں کوئی وی جواب نہیں دیندا۔ نہ کوئی سوال کردا اے۔ نہ کوئی اپنی ہوند دا ثبوت دین لئی کوئی اشارہ کردا اے۔ صرف شاعر اے کہ اپنے نمونہوں گلاں کیتی جا رہیا اے۔ شاعر نے گلاں کرنیاں اسی ہندیان نہیں۔ اوہرے گلاں کرن نال ڈراما تاں پیدا نہیں ہو سکدا۔ مثلاً اوہ اک سہیلی دے رُپ اکھدا اے :-

اڈستو

اجدی راتیں

رل مل سبھو

اپنے اپنے ساہ دی ڈھونک اُتے نچے

نیواں نیواں باسہ ہئے۔

تے فر اوہ پاسے دے منفی تے مثبت پہلو اجاگر کردا ہویا دونہاں پکھاں اُتے ہسن دی دعوت دیندا اے۔ جیویں اوہ اندول بڑا دکھیا ہووے۔

”ڈینوں“ نال دی ذرا عام نظماں نالوں لمی اے اوس وچ وی شاعر اک جوان ٹیپار دے جذبیاں دی ترہمانی کردا ہویا اوہرے مختلف رنگ رُپ ساٹوں تکاند اے ایتھے وی کوئی سوال جواب کرن والا موجود نہیں۔ لہذا ڈراما پیدا نہیں ہندا۔

تیجی لمی نظم پیچھے دا گیت اے۔ ایس وچ وی واحد شکلم دی صورت وچ گل کرن والا اپنے جذبیاں دا اظہار کردا اے۔ اگے کوئی سوال جواب کرن والا موجود نہیں۔ لہذا ایہہ ”طویل“ نظم وی ڈرامائی انداز توں خالی اے۔

چوتھی ذرا ہور نظم وی بیانیہ رنگ دی شک اے جدا عنوان اے ”دو میل“ اہنوں وی

ڈرامائی نظماں وچ شامل نہیں کیتا جاسکدا۔

البتہ سب توں اتر وچ اک سب توں لمبی نظم منظوم ڈرامے دی شکل وچ موجود اے۔ جہڑی
پچھلے صفحاں اُتے پھیلی ہوئی اے۔ اوہدے وچ بیانیہ انداز دی موجود اے تے ڈرامائی انداز دی۔
ایہ منظوم کہانی چار کرداراں دوائے گھمدی اے۔

۱۔ گجری — ہیروئن

۲۔ بگا — ہیرو

۳۔ مولو — وٹن

۴۔ چاچا — گجری دا پیو

ایس کہانی وچ بیانیہ رنگ توں ظاہر کرن والی زبان پنجابی دی مکسالی زبان اے جد کہ
کرداراں دے مومنوں نکلن والے مکالمے کشمیر دے علاقے وچ بولی جاون والی پنجابی زبان دے
لہجے دی نمائندگی کردے ہیں۔

ایہ کہانی پیار دی داستان اے۔ بگاتے گجری اک دلہے دے منگیتز نہیں۔ بگا کدی مالدار سی پر
موجودہ وقت وچ بگے کول صرف چار بکریاں نہیں۔ اوہدے مقابلے وچ مولو کول چوکھا کئی دیہاں جانو
مال اے۔ ایس لئی گجری دا پیو کنگلے جوائی دی تھاں مالدار جوائی توں اپنان دی کوشش کردا اے۔
چیناچہ ایس مقصد توں حاصل کرن لئی بگے توں مال دولت حاصل کرن لئی شہر جاون دا مشورہ دتا
جاندا اے۔ اوہ گجری دی خاطر شہر چلا جاندا اے۔ پر مڑ کے نہیں آؤندا۔ آخر گجری اوہدی اڈیک وچ
پاگلاں بار ہو جاندی اے۔

فنی لحاظ نال ایہ ڈراما جدید شاعری دا سونہا نمونہ پیش کردا اے۔ پابند شاعری دی ورتوں
دے جھکڑے دی ایس وچ موجود نہیں۔ لیکن دل دیاں گلاں نبھان لئی آزاد طریقہ اسی اپنایا گیا
اے۔ کہانی دا ڈھ بنھن ویلے تے اوہنوں اگانہہ ٹون سنے شاعر اپنے اولوں بیانیہ ڈھنگ دی وضاحتی
گل بات کردا اے۔ اوہنوں وارث شاہ دی ہیرو دے حوالے نال "مقولہ شاعر" کہیا جاسکدا اے۔ ایس
مقولے دی بترو وچ اک فنی خوبصورتی موجود اے۔

"گجری کل دی سچی گل"

کہانی بن کے اچ پی بستی بستی پھر دی اے

کہانیاں لیاں راتاں وانگوں

پیراں وچ پُرتے کنڈے

درداں ماری

لیکھاں ماری

کوکری پھردی تھالیاں، ماہلیاں، نگیاں اُتے

ایہدا پیار گواچ گیا اے

اہی منزل

بلدیاں بھندیاں

ساون دھنداں کھاگتیاں نہیں

ایتھے ڈرے دی پہلی سیٹی دجھدی اے یعنی "ہوادری کوک" ایچ گونجی اے۔

"ساون دھنداں پیاں، ڈالیاں چھڈیا بُور"

بھلیا جھولا موت دا ڈالی رہی نہ بُور"

تے فیر ساڈا شاعر ساٹوں دھند وچوں باہرے آؤندا اے۔ اوتھے گجری بکریاں بھیدیاں چاردی نظر

آؤندی اے۔ گجری خود کلامی راہیں ساٹوں دسدی اے۔

میں اتر دی رکھوالی

وچ ہتھال دے ڈالی

چٹ ددھل پتراں والی

موکو خطرہ بچھ نہ شینہ دا

مڑے بھادوں کتنے بیہاں

مڑا سینہ مکہ مدینہ

پانی زمزم دا پر سینہ (پسینہ)

دیوے جنت وچ دکھالی

مڑا بگا راجہ جیوے

پانی ٹھنڈے مٹھے پیوے

رہوے اوس دے مٹھے لالی

جدوں بگا راجہ آوے

مڑی جند توں کیہ ہو جاوے
 دس پھلاں رانی دس ری
 دس پھلاں رانی بکری
 بک۔ بک ری، بک ری، بک ری
 سُرو نچھل دے توبہ اللہ
 سُروی بولن واجاں مارن
 آئی بگیا! — بگیا — ہو —!

گجری تے بگا آپو وچ گلاں کر رہے ہیں۔ گجری کنڈی اے کہ تیریاں کوکاں نے میرے دل دا
 پنھی ذبح کر چھڈیا اے۔

بگا: ایہہ کیہ سوچاں سوچاں گجری
 کیٹریاں گنڈھاں کھولیں
 گجری: گنڈھاں سوچیاں کھلن نہ بگیا
 ہو دی گنڈھو گنڈھل ہون
 بگا: تیریاں گلاں گل پڑیاں دی
 آپی بولیں۔ آپی سمھیں
 پنج گلاں تاں تاراں سوچن
 آجری واکم بھاروں ہکناں اجڑ وکناں
 گجری: آجری پیر پیغمبر بگیا
 آجری رب دے پیارے ...
 تے فیر گجری تے بگا اکدو بے نال قول قرار کر دے ہیں :-
 گجری: بگا دی گجری دی جان
 گجری دا اوہ دین ایساں
 بگا: گجری اتوں جگ تیریاں
 گجری نال ایہہ جند جان

بگا پھلاں رانی نام دی بکری توں گواہ بنا کے گجری توں اپنی ہون والی بیوی دے روپ وچ تک پیا اے

بگتا: پھلاں رانی !
 سن دی ایہہ ناں گل گجری دی
 کنڈیاں کولوں پئی ڈاندی
 نالے کنڈے چوہدی جاندی
 ”ایہہ بگتے دے بچیاں دی امہری اے“ پھلاں !

گجری ایہہ گل سن کے کنڈی اے :-
 کجھ تاں شرم جیسا کہ بگیا !
 اج دے مونہہ وچ کل دی گل دا کیہ ٹھکانا
 کل تاں آخر کل ای آنا

انج گلاں باتاں جامی ہیں۔ پر گجری دیاں گلاں وچوں بگتے توں طنزیہ انداز دے لشکارے بڑے
 چبھدے ہیں۔ کیوں جے اوہنوں کسے طراں پتہ لگ جاندا اے کہ گجری دا پیو ایہہ منگنی توڑن لگا اے :-

بگتا: توں سپیاں ای ٹوکاں ماریں
 تیریاں بکریاں سٹھ بہیاں (دویہاں) تاں میرے بھادوں چار
 کیہ بگتے دا پیسا
 گجری: واہ دے شادا

ماسہ میرا رونا تیرا ؟
 بگتے تھیں زہریر (زہنجیر) کچیرا (کچا)
 بگتا: توں اوس باپ دی دھی ایں
 جس دی پگ دا اچا شملہ
 میں کس باغ دی مولی گجری !

بھکھا، پاگل، ببلا
 گجری: توں بگتا ایں .....
 نیلم دا شہزادہ
 اپنے کو کیہ سمجھیں ؟ بگیا !

بگتا: تیرا پے رہیو، ای منگنی بھٹاں

توں وی اگوں ٹوکاں ماریں

گجری: بابل کتیراں منگنی بھٹاں

ہاڑی ہٹیاں جرگے وچ اُس گجری

تیری ماڈ (ماں) او (ٹوں) دتی

تیری ماں دے دے تے کنگن (میریاں بانوں وچ) اج وی لشکن

ہُن اوہ کتیراں منگنی بھٹتی؟

بگاد سدا اے کہ لاپچ دا پھندا بُری بلا اے۔ جہڑا اکواری اہے وچ پھس گیا۔ فیر ساری عمر

اہے وچوں نکل نہیں سکا۔ پر گجری ٹوں بابل بارے منگنی ترورن دا کوئی یقین نہیں۔ تاں بگاد سدا

اے کہ تیرا پیو تینوں ویچن لگا اے۔ مولودے ہتھ جہڑا موٹی سامی اے۔ پر گجری اوہنوں بے عزت

کہہ کے ڈب مرن دا طعنہ ماری اے۔

بگتا: میں پاگل ہیں کافر گجری!

سب فتور کرے ایہہ ویلا

گجری: آج سنبھال جُل، بل بابل کو

آکھس میری ڈولی ٹودے

جند بوٹے کو مت پھروے

چنانچہ بگاد چاچے کول جاندا اے۔ تعارف کراندا اے کہ میں باغ علی اکل عرف بگتا۔

چاچا — کیڑا باغ تے کیڑا بگتا

نہ کوئی پہچان نہ کوئی آگا

بگتا خونی رشتے دا حوالہ دے کے گجری دی منگنی دا پھینا کراندا اے کہ جرگے وچ ٹوں ہاڑی ہٹیاں

گجری میری ماں ٹوں دتی سی۔ پر چاچا ہتھ داکس طراں اے ذرا دھیان کرو۔

چاچا: کیڑا جسہ گا۔

مویا کھوتا بکری نبیا

جد میں دتا آسا رشتہ

تیرے گھر وچ بھاروں آسے

بھیدان بکریاں گائیاں مچھال
مالو مال سا تیرا ڈھارا
آج اُس ڈھارے میں گن وی نہیں

.....
گل سُن شخصاً

گجری میری دھی اے۔ تاں میں بھنی اُمدی منگنی
بن اُجاڑ گھرا دپج ہُن میں
گجری کہے نہ دیساں.....

تے افر کچھ جھڑپاں ہندیاں نہیں۔ پر چاچا رشتہ دین توں انکاری ہو بیٹھا اے۔

گجری توں بابل دے روپے اُتے بڑا افسوس ہویا۔ پر اوہنے اُمید دادا من ہتھوں نہ چھڑیا۔
فر چاچا تے مولودی میں گن ہوندی اے۔ مولو چاچے توں یاد کراندا اے۔
مولو! ہاں سیالے (سیال دے موسم) ہوئے جد توں وعدہ کیتا

کھلاں بھر بھر پیسہ گھدھا.....

آج میں گجری گھن کے جلساں

چاچا! گجری تیرا مال آ مولو —

ہُن چاچا بگے توں راہ داروڑا کہ کے اوہنوں رستے وچوں ہٹان دانصوبہ بناندا اے۔
تے مولو توں کہندا اے کہ میں بگے توں گجری دے کپڑے تے زیور وغیرہ ہارے اکھلاں گا نہ اوہے
کول مال اکٹھا ہووے نہ اوہ دیا ہن آوے تے افر گجری دارشتہ مولو ناں ہو جائے گا۔
چنانچہ چاچے نے بگے کولوں جہرا زیور وغیرہ منگیا اوہدی تفصیل کچھ ایس طراں اے :-

چاچا! جے گجری دارشتہ لوڑا ای

گھنا پاتا

کپڑا اتھا

پاسے دے سونے دا تیل

چاندی دے چھتیاں وی جوڑی

پنج زیبیاں، کڑیاں دی دکڑی

چار ڈرتے پنج جیلاں

گانی، سیری، جھیکے، بندی

بندے، بنگاں مُرمہ ستھا

کنگھا شیشہ، بھانڈا ٹینڈا

کڑتا رتے، دالاں، آٹا، چاول گھن کے اُجھل

ایس توں کچھ دناں بعد گجری تے بگے دی ملاقات ہندی اے۔ بگا گجری توں سمجھاند اے

کہ میں ہن غمہر جا کے دولت کماواں گاتے فیر تیرے نال دیاہ کراواں گا۔ پر گجری توں دھرکا

اے کہ جے کہ بگا شہر چلا گیا تاں مٹر کے نہ آسکے گا۔ گجری گوڑھے پیار دیاں گلاں کردی کردی

زاسی ہو جاندی اے۔ پر بگا کندا اے کہ توں مینوں ہسدے متھے رخصت کر۔

گجری: میرادل روند اے بگیا

کیتراں ہستاں؟

بگا: میرے سردا واسطہ گجسدی

ہدیا (دودھیا) کہ توں ہندی ہسدی

گجری: توں جی بگیا۔

میں ہسدی آل

میں ہسدی آل

میں ہسدی آل (روندا روند ہاسہ)

(مقولہ شاعر) "ایہہ ہاسہ سی

لہودے بس دہچ ڈہیا ہاسہ

جیون دی رت لٹھریا ہاسہ

نیواں

سوہنا

سچیا ہاسہ

اچا ہاسہ
 ہاسہ جہڑا بھڑدے پتر
 ہندے شیشے
 ڈہدے تارے ہندے
 گجری وی ایہہ ہاسہ ہستی

اوس ویلے دا ٹر یا بگتا
 واپس اج تیکر نہیں آیا
 کوئی آکھے، شہراں دے شوراں وچ گپیا
 کوئی آکھے۔ نیویں ہاکے ٹر گیا کہ مرے
 گجری اُچی چوٹی بہہ کے سب کجھ سُن دی
 اکھیاں دے وچ سُفنے بُن دی
 لمیاں داٹاں تکی دی رہندی
 روندی رہندی ہندی رہندی

ایہہ سی ایس کمانی دا خلاصہ — جس وچ فنی اظہار تے اوسدے وسیلے دی دکھ نمایاں کرن
 لئی چوکھیاں مثالوں وی دتیاں گئیاں ہیں۔ تاں جے قدیمین نوں الطاف قریشی دے فن دا کجھ نہ
 کجھ اندازہ ہو سکے کہ اوہ ڈرامہ نگاری دے فن نوں نہان وچ کس حد توڑی قابل اے۔
 ایس ڈرامے وچ ڈرامیاں والیاں تقریباً ساریاں صفتاں موجود نہیں۔ گل جولی جولی اگے
 ودھدی اے۔ آغاز مقولہ شاعرتوں ہندا اے۔ جس راہیں گجری دا تعارف کروایا جاندا اے۔ فیراوہ
 بگے نوں واج ماردی اے۔ بگا دوروں جو اب دیندا اے تے تھوڑے چرگروں گجری کول پہنچ جاندا
 اے۔ محبت دی فضا وچ اک دوجے نال نبھا کرن دے وعدے ہندے ہیں۔

ایتھے اک گل گوہ گوجری اے کہ بگا اوپری جھٹی سوچ دا بندہ اے۔ جد کہ گجری گہری
 سوچ دی مالک اے۔ اوہ گلاں کردی اے تاں اوہ ہیاں گلاں وچ گجھے اشارے طے ہیں
 جنہاں نوں بگتا چنگی طراں سمجھ نہیں سکتا تے اوہ کنڈا اے کہ نوں ایہہ کیہ گلاں کردی این تے

کیٹریاں گنڈھاں کھولدی ایں؟

گجری کنڈی اے کہ سوچیاں، گنڈھاں کھلریاں نہیں بلکہ ہو روی پے جانڈیاں نہیں تے
بگا کنڈا اے کہ تیریاں توں ای جانے۔ میں ڈنگر چاندن والا کیہ جاناں اپناں دی حقیقت اتے گجری
دا ایہہ کنڈا اپنے اندر کتی سچائی رکھدا اے۔

آجڑی پیر پیغمبر بگیا

آجڑی رب دے پیارے

اجر ہکناں اجر ڈکنا

اوکھا بگیا۔ ڈاہڈا اوکھا

بگاتے گجری فیر پتھراں اتے بونڈاں دے اثرات تے انسانی دلاں دی سختی داموازنہ کرے
نہیں کہ پتھر توں تاں گھاسی پے سکدی اے پر انسانی دل لوبھ پاروں پتھر نالوں کئی گنا ودھ کر ڈا
ثابت ہوندا اے۔ تے فیر ایہہ پیار الجھناں دانشکار ہو جاندا اے۔ تے ایس طراں فنی اعتبار نال ڈرامے
دیاں دو شرطیں تمہید تے الجھاؤ پوریاں ہو جانڈیاں نہیں۔ الجھاؤ توں بعد ڈرامے دا سخر شروع ہندا
اے تے ایہہ سخر موٹوتے چاچے دی سازش اے جدوں اوہ بگے توں رستے وچوں ہٹان دی صلاح
کردے نہیں۔ چاچا کنڈا اے کہ میں بگے توں اکھناں پٹی اوہ نہ لیرتے وری دا بندوبست کر کے آ
جاوے تاکہ میں جرگے دیچ کیتے وعدے توں جھوٹھا نہ پواں۔ موٹو پچھدا اے کہ جبیکر اوہ سچی مٹی ایہہ
بندوبست کر کے لے آیا تاں فیر گجری میرے حوالے کس طراں کریں گا۔ لہذا بہتر ایہہ ہے کہ میں اوس
توں پلے لاچھڈناں۔ پر چاچا ادہنوں سمجھاندا اے کہ جے کر بگا ایہہ سارا کجھ لے وی آیاتاں :-

فیر جے بگا سود بیجا جی کرگا

سب کجھ گھن دی آیا

رستے دیچ موٹو نہ ہوسی؟

موٹو دا چاچا نہ ہوسی؟

جو بگے دی موت داسن سی

اکھی چوراں ٹٹ کا ماریا

موٹو: واہ واہ چاچا

کتنی سوہنی گل توں سوچی

سپ وی مویا

نالے پنج گئی ماہری سوئی (ٹھانٹھاں مار دے ہاے)

تے ایس طراں کہانی اپنی میسی اُتے پنج جاندی اے فیرا تار شروع ہندا اے بگا شہر جان لئی
گجری توں اجازت منگدا اے۔ گجری "نہ" کر دیندی اے۔ بگا کندا اے۔

بگا: جے پنج بچھیں ماہری گجری

دل تاں ماہراوی نہ کر دا

پر گجری ایہہ ریت پرانی:

پنج پروناں پھدنا پانی

گجری: توں نہ ہو یا تاں میں بگیا

سونے کو اک لاساں؟

تے کہانی ایس طراں "سلجھاؤ" د امر حلہ طے کر دی ہوئی انجام ذہن سفر کر دی اے تے اوڑک بگا
ہذباتی انداز د واسطہ دے کے جھوٹھے ہاسیاں دی پھتر چھاویں شہر نوں چلا جاندا اے۔ تے واپس کدی نہیں
اؤندا تے گجری اوہدی اڈیک وچ پاگل ہو گئی۔ انج لگدا اے کہ اوہنوں نوٹو تے چاچے نے راہ جاندے
نوں مار کے کدھرے دب پھڈیا کہ مڑ کے اوہدی کوئی اگہ سگھ نہ ملی۔ یا اوہ شہر وچ جا کے گجری نوں
بھل گیا تے شہر دا ہو کے رہ گیا یا اوہ گجری واسطے مطلوبہ شرطیں پوریوں نہ کر سکیا تے شرم دا مارا
مڑ کے پنڈ نہ وڑیا۔ بہر حال وجہ کجھ وی ہووے ایہہ رنگ دا ایہہ ڈرامہ آغا شروع اُردو ڈرامیاں
والی بچھے ماردا اے۔ جویں اوہ "نیکی ہدی" دا ڈرامہ اے۔

ایس ڈرامے دی وڈی خوبصورتی اہدی شاعرانہ بترتے فنی لحاظ ناں اگے ددھن دا عمل اے جہڑا "تمہید، الجھاؤ،
تمہی تے سلجھاؤ" دیاں منزلاں طے کر دا "انجام" تک پہنچدا اے۔ ایس دی زبان بارے شروع وچ گل بات ہو چکی
اے۔ ڈرامے اُتے لکھاری دی گرفت بڑی سگویی اے۔ کدھرے وی ایہہ گرفت ڈھلتی نہیں پیندی۔
معاشرتی لحاظ ناں ایہہ تصویر اپنے اندر گوڑھے رنگ رکھدی اے۔ وقت تاں ہر لمحہ بدلدا اے۔ پر
لاپچ دی انسانی قدراں نوں بدن وچ چوکھا کردار ادا کر دا اے۔ حالانکہ اوہ سچیاں قدراں ہندیاں نہیں۔
انسان دا دل پتہ نہیں کیہڑے ویلے بے ایمان ہو جائے۔ ایہو مرکزی خیال ایس ڈرامے وچ فنی خوبیاں
اں سجا پھبا کے سمویا گیا اے ایہہ ریڈیو اُتے پیش کیتا جان والا اک چنگا ڈرامہ اے تے معمولی تبدیلیاں
کر کے ایہہ ٹی وی تے سلجھ اُتے وی پیش کیتا جاسکدا اے۔

سوال :- الطاف قریشی نے تملیث راہیں اک نواں تجربہ کیتا اے ؛ کیہ تئیں ایس بارے
اتفاق کر دے او ؛ کھل کے گل بات کر دے۔

جواب :-

پنجابی شاعری وچ تملیثاں دا وجود کوئی نویں گل نہیں۔ ایس توں پہلاں مشہور صنف ”ماہیا“
ایہدی بہترین تے مقبول ترین مثال ساڈے کون موجود اے۔ جس وچ محبوب بارے جذبات دا
اظہار کیتا جاندا اے۔ پر اہدی بنتر ایس طراں ہندی اے کہ پہلا دوجا تے تيجا مصرع ہم وزن ہندے
نہیں۔ البتہ تيجا مصرع پہلے مصرعے نال ہم وزن تے ہم قافیہ ہندا اے۔ پر ہم وزن ہون والی گل ایہدی
درست وی نہیں۔ البتہ پہلے تے تيجا مصرعے دا قافیہ ضرور آکو ہندا اے :-

سونے دا رکل ماہیا

لوکاں دیاں راون اکھیاں (۱)

ساڈا موند اے دل ماہیا

دوتاں نئیں پتل دیاں

جدوں ماہی یاد آوے (۲)

ہائیں بل بل نکل دیاں

انب ڈاڈے رسیلے نہیں

متھا تیرا چن ورگا (۳)

تلے مین نشیلے نہیں

سگرٹ لائی ہوئی آ

تیرے پچھے دے ماہیا (۴)

اساں بدنامی چائی ہوئی آ

(۵) ڈبیاں گائیں ماہیا
ڈگر دیے رانجھا
پڑھے قضاہیں ماہیا

(۶) اک بوٹا اناردا اے
لے لے ناں تیرا
جگ بولیاں ماردا لے

(۷) بدل گج گج وسدا اے
سوہنا منڈا لہراں دا
ساڈی گلی وچ ہسدا لے

بعض لوک ماہیے نوں ڈیڑھ مصرع کاندے نیں۔ جنہوں اِنج وی لکھیا جاندا اے۔
آسمانیں تارے نیں —
جنماں نال اسیں لائیاں، اوہ ٹھگ دنجارے نیں

چٹا گلڈ بنیرے تے
کاسنی دوپٹے وارلے، منڈا عاشق تیرے تے
ماہیے وچ عام مضمون دی ادا کیتے جاندے نیں۔ نرا محبوب نال گلے شکوے دا ای ایہہ
ہتھیار نہیں۔ مثلاً

آلے وچ تہیسی آ
ہٹی دا بت بنیا
وچ رُوح پر دیسی آ

کوئی بھارتاں چا لیتے
 ادھے نالوں ودرھ کیرا
 یاری رب نال لایتے

لمبے وچ معرفت دیاں گلاں وی کیتیاں جامدیاں نیں۔ پر بنیادی طور تے ایہہ صنف
 تشلیت یا مثلث ای اکھوان دی حقدا اے۔ جس وچ محبوب بارے گل بات کیتی جاندی لے بھانویں
 اوہ حقیقی ہووے تے بھادیں مجازی۔

ایہو جے تشلیتی تجربے ہوو لوکاں نیں کیتے ہیں۔ پر اپنی دکھری ڈگر اُتے چل دیاں ہو یاں۔ مثلاً
 باقی صدیقی دا تشلیتی رنگ لمبے نال ملدا اے پر بحر خدا چھوٹی درتی اے۔

(۱) میں پانی بھریا

سدھراں ناردا، بیڑا

ڈبیا نہ تریا

(۲) میں ٹوکا ٹکیا

ڈکھاں ناتاں

ققہ نہ ٹکیا

(۳) میں چرخہ کتیا

ہک بڈھ لاہیا

یا پساڑ پرتیا

(۴) میں کھارا ٹٹیا

کچھ ٹوں ڈکھ دیتا

کچھ لوکاں پٹیا

(۵) میں منجی ڈا ہی
توں کیڑ نہ گھدی
چنگا میں ماہی!

ماہیے نون نون رنگ و پچ ورتن دی تازہ ترین مثال عبدالغفور درشن دے بلتستان بائے
ماہیے نیں (ماہنامہ لہراں لاہور اکتوبر ۱۹۹۲ء) جنہاں وچ بلتستان دے مقامات تے دوجے حوالیاں
نال گل بات کیتی گئی اے۔ ایہہ تجربہ وی ساڈی شاعری وچ جدید ترین تے نوکلا اے لٹو کچھ ماہیے
پڑھو:

(۱) سنگریلہ توں چار پیتی
کھتی ہفتے دی
اک پیل پچ تباہ کیتی

(۲) کھپلو دا محل ہے دے
اچیاں پساڑاں توں
سدھی رب نال گل ہے دے

(۳) پیرنگے نہیں بھوندو دے
پانی بھنڈا چٹھے دا
سیو مٹھے یں روندو دے

(۴) دیو سائی ٹاپ ڈٹھا
میلاں تاہیں پھلاں نون
گلاں کر دیاں آپ ڈٹھا

(۵) لیٹھے ہر شے ٹھنڈی اے
انج پیا لگدا اے
جویں برف دی منڈی اے

(۶) ذرا ٹریے تاں ساہ پڑھدا
مزیک سیابے نوں
آینے پاسیوں راہ پڑھدا

(۷) ڈامن پیا وجد اے
ایس بہشت اندہ
بندہ پھل نال وجد اے

(۸) رنگ رنگ دیاں چوٹیاں نہیں
"کے ٹو" لاٹا اے
ایہ اوہ دیاں دوہٹیاں نہیں

(۹) خرابیاں کھاندے نہیں
مزدوریاں کرن لئی
میداناں نوں جاندے نہیں

(۱۰) خرابیاں کھاندے آن
گرم میداناں چوں
سیراں کرن نوں آندے آن

باقی صدیقی نے تثلیث دا اک ہور تجربہ ذرا لمی تے عوامی بکروچ دی کیتا اے تے پس منظر
وچ عوامی لوک گیت دا جھولا دی پینڈا اے۔ ایس تثلیث دے تے معرے ہم وزن تے ہم قافیہ نہیں۔
مثلاً اوہ کہندا اے:-

(۱) اُچیاں لتیاں ٹاہلیاں وچ پنگھاں پتیاں
پہلے جھوٹے توں اگے نہ گتیاں ستیاں
ایویں اُچیاں ٹہناں نال پلمنی رہیاں

(۲) اُچیاں لتیاں ٹاہلیاں وچ دریا وگے
جدروں جھولا ائے وچ کچھ گتے
کس کولوں پچھاں پینڈا اے کتھا گتے

(۳) اُچیاں لتیاں ٹاہلیاں وچ جندر چلے
نوریں کون دلائے جے قسمت نہ تے
سُرمہ روئے تے ہتھاں دی مندی بے تے

الطاف قریشی نے جہڑا تجربہ تثلیثاں راہیں کیتا اے اوہی تجربہ باقی صدیقی دے مجموعے
کچھ گھڑے وچ کیتا جا چکیا اے۔

اوہ لاری آئی اے
ہک گھرو لتھا اے
اوہا موندہ متھا اے

کرتاوی خاکی اے
شمہ دی اچا اے
لاچا دی اچھا اے

اللہ سن گھڑی اے
ایہہ ہینڈا ماہی اے
نہیں! کوئی راہی اے

(بھلیکھا)

ایں تثلیت دی صفت ایہہ کیتی جاسکدی اے کہ اہا پہلا مصرع الگ قافیہ رکھدا اے جد کہ
دوجا تے تیجا مصرع ہم قافیہ نیں۔
الطاف قریشی دی پہلی تثلیت تاں اوہ اے جہڑی "اکھیاں دے پرچھاویں" دا مدھلا
پڑا اے۔

وانگ حیاتی زندہ رہندا
اکھوں ڈگا سچا نیر
جیویں وارث شاہ دی ہیر

ایہہ تثلیت باقی صدیقی دیاں تثلیشاں نال رلدی لدی اے۔ البتہ الطاف قریشی نے
جہڑیاں ہور تثلیشاں لکھیاں نیں اوہنے اوہناں دے عنوان مقرر کر کے اوہناں نوں کیاں نظماں
دا درجہ دے دتا اے۔ تے انج اوہنے روایتی تثلیشاں توں اک دکھری ڈگر اپنائی اے۔ فیرا ہر
درج عنوان دے حوالے نال ہر طراں دے مضامین سمون دا جن کیتا اے۔ مثلاً تصوف دا جھکارا دیکھو۔

اپنے اپنے لیکھ

بت اک تے پرچھاویں دو
اک پچھے ہل نساں دوجا تے میرے پچھے
ہیں اونتھے نہ ای تھے

دب دی حکمت

غم نوں ونڈیے گھٹ جاندا اے
خوشی نوں ونڈیے — ودھدی
حکمت میرے رہدی

ایتھے ذرا دونوں تثلیناں دی بنترول گوہ کرو۔ اہناں وچ اک آزاد مذویہ اپنایا گیا اے۔ پہلی تثلینت دا پہلا مصرع دکھری بکروچ اے۔ دوجا لمی بکروچ تے تیجا چھوٹی بکروچ جہدا پہلے مصرعے دی بکرنال تعلق نہیں۔ البتہ تے مصرعے دل کے اک مربوط آزاد نظم دا روپ دھار گئے ہیں۔ جہناں وچوں پابند نظم وی جھلکارے مادی دسوی اے۔ ایہو حال دوجی تثلینت دا اے کہ پہلا مصرع ہوو بکروچ۔ دوجا کسے ہوو بکروچ تے تیجا الگ بکروچ۔ اچ لگدا اے کہ آزاد نظم والا طریقہ اپنایا گیا اے۔ البتہ صرف قافیاں نال تے بنتر وچ غنائیت پیدا کر کے ایس وچ اک خوبصورتی پیدا کیتی گئی اے۔ مثلاً: اک ہوو اجھٹی تثلینت وی دیکھو۔

اک دیوا اک لو

پیو مرے اک دیوا بچھدا
 ماں مرے مرجاندی کل سنسار دی لو
 کیتھے ماں تے کتھے پیو!

الطاف قریشی دیاں تثلیناں وچ بھڑی اک نوکیلی گل اے اوہ ایہہ ہے کہ اہدے آخری دونوں مصرعے ہم قافیہ ہوندے ہیں البتہ تہاں مصرعیاں دا ہم وزن ہونا اتفاقی امر ہے۔ درنہ ضروری نہیں۔

مثلاً ایہہ تثلیناں اپنے تے مصرعے ہم وزن رکھدیاں ہیں۔

سہکویں اکھ

(۱) بیتیا کل تیرا سی منیا
 اج دی تیرا۔ گوڑی گل
 چک گھراتے گھرنوں چل

روگ

(۲) مندا روگ حیاتی والا
جس ٹوں لگے اوہ مر جائے
رب قادر وی کم نہ آوے

سچا پیار

(۳) نہ میں کن پڑوائے اپنے
نہ ٹوں نہ ہر پیالہ پیتا
من بٹا اسال رب واکیتا

وہ نہ اوپرے سامنے تشکیل لکھن ویلے کوئی خاص تکنیک نہیں سی۔ سوائے ایس دے کہ دوجے
تے تیجے مصرعے ٹوں ہم قافیہ رکھ کے اک غنائیت پیدا کیتی جاوے۔ بحراں ٹوں ورتن دے لحاظ
نال الطاف نے آزاد رویہ اپنایا اے۔ پر ایناں ضرور خیال رکھیا اے۔ کہ تے مصرعے پڑھن لگیاں
کہ ہیرے سکتے نہ آوے بلکہ ہر مصرعے یا اوہدیاں مگر دیاں وچ اک ربط، ہم آہنگی، تے توازن ضرور
ہووے مثلاً:

زحمتی اکھ

وانگ حیاتی مینوں رہندی
پل پل تیری لوڑ
مینوں کاہدی تھوڑے؟

میں دوزخ میں جنت

دل پہرے اگ دوزخ دی بلدی
سہاہ پہرے جنت دی خوشبو
بھوٹا اک بھلاے دو

جیاتی

مٹھ مٹھ موتی آکھ کڑی دی
لیساں لیاں ہانہواں
نس کے کتھے جاواں

جگ دی ریت

میں بگرے وانگا بھوٹا
توں انگوڑی کچھوں ویل
ساڈا جین یقینی میل

کوڑا گھٹ

تیرے سردی چادر مٹر گئی
ہتھاں نال ای زلفاں کچ
رکھ رب العزت دی لچ

سوال :- الطاف قریشی دی شاعری حسن دے کرب داد و میں اے۔ بھسروال
چانن پاؤ۔

جوانب :-

الطاف قریشی ہر شاعر وانگوں حسن پرست اے۔ اوہ اپنے من دے و سنیک نول
بعن دی کوشش کردا اے۔ پر جدوں ناکام ہو جاندا اے تاں اوہ دی شاعری حسن دے
کرب دا سنگم بن کے سادے سامنے آکھلندی اے۔ جوانی وارے پیرے دی واعداء تصور
کیڈا حسن رکھدا اے۔ حسین نر زیادہ ہندا اے تے مادہ داد و جہ دوسرا اے جیویں مرغا
تے مرغی :- پر حسن پرست جدوں حسن دی تعریف کردے نیں۔ تاں اپنی صنف دی
بجائے مخالف صنف دی تعریف کرنا بہتر خیال کردے نیں۔ کیوں جے ایس طراں اوہناں نول
اک سکون جیہا ملدا اے۔ اک جوان جہان کڑی جدوں دی گل کرے گی اک جوان جہان گھبرو دی
گل کرے گی۔ اوہدیاں صفتاں کرے گی۔ یاں فیر اوہدی خاطر کدی کدی اوہ اپنیاں صفتاں وچ
مگن ہو جائیگی۔ ایہو حالت اک مرد دی ہندی اے۔ الطاف قریشی اک کڑی دے مونہوں
ایہہ گل کڈھاندا ہو یا اوہدے حسن دے کرب نول انج ظاہر کردا اے حالانکہ بظاہر ایہہ کشمیر
بارے گل بات اے۔

میں ہن سمجھی

میرا دیری

میرا اپنا روپ

نہ میں سوہنی ہندی

نہ ایہہ دکھڑے سر تے آندے

نہ ایہہ روگ حیاقی وانگوں

میرے گل پے جاندے

ایہہ اوہی گل اے۔ جہڑا کہندے نیں کہ :-

گورا رنگ نہ کسے دا ہودے .....

ایہہ کرب "دو سوالی" وچ اکھ دی شکل وچ ظاہر کیتا گیا اے کیوں جے اکھ حسن

دا بہترین قدرتی شہکار اے :-

آگہ نمائی

میتھوں پچھدی

ہر اتھرو نال شکلاں ڈوگن

دھرتی اتے لکھاں

کیہڑیاں چھڈاں

کیہڑیاں چین چین ٹریکال وچ رکھاں ؟

”رت اڈاری“ دے روپ وچ ایہہ کرب اپنی اچ اڈاری دل ایس طراں اشارے کردا اے :-

میری چند اڈاریاں مار دی

جو میں داواں وچ پتنگ

میں تارے چھوہندی عرش دے

میرے لوں لوں وچ ترنگ

میرے چار چوہیرے پھل نہیں

میرے چار چوہیرے رنگ

میںوں مندا کوئی نہ آکھیو

میں آں بھلی بھولی نار

میرے دس نہ میری چندڑی

میرے سرتے بھوت سوار

تے اوڑک ایہہ کرب اوہنوں بار دی شکل وچ لشکارے ماردا سامنے آؤندا اے ۔

میںوں اپنے دل بلاؤندی

میرے اپنے لیکھ دی ہار

کچھ ایسے طراں دا حسین کرب ”شام نوں سدا“ ناں دی نظم وچ الیکیا ملدا اے جدکہ

ایتھے لوک گیت دی طرز نے ایس نوں ہود دی نو بکلا تے آجاگر کردتا اے ۔

رنگ ہو یا اسمان دا

سندور دانی

شام ہو جلی آ

دل ڈبے دن نوں دیکھ دیکھ
بھور دانی

شام ہو چلی
مونہوں نکلے نہ آہ
مک چلے میرے سناہ
رنگ دستا نہ لگراں دے بورد دانی
شام ہو چلی آ

ایسے طراں دی لوک دھن "لونی دیا تاریا" وچ سموکے اوہدے حسن وچوں جہڑے
کرب دا چشمہ پھٹا دسا اے اوہدے دل دی ذرا دھیان مار کے دیکھو :-

لونی دیا تاریا نت آندیں
موکو (مینون) تیر کیجے وچ لاندیں
ماڑی رکھیاں دا پھل
گیا مٹی وچ رُل
بے اللہ جی او۔

ماڑے ہتھاں اول مہندی
دھو تھکتی میں نہ لہندی
بے اللہ جی او۔

جہڑے بھولی وچ نیر
ویری ماڑے سکے دیر
بے اللہ جی او۔

"اکھیاں دی لو" وچ ایہہ کرب اپنے انداز وچ انج باگھیاں پاندا ہو یا دسا اے :-

تیری پھلاں جیسی بھین ماڑی جنڈری دا چین
ستی سوچاں والے گن گن سارے بوبے دھو

ہن سو اللہ ہو

ماڑی اکھیاں دی لو
ہن سو اللہ ہو

پنڈ دیاں کڑیاں حُسن دا سمبل ہندیاں نیں۔ الطاف قریشی ایس سمبل نوں انگھی اندازہ وچ
ورت کے جہڑے دکھ تے کرب دا اظہار کردا اے اوہ اک غیرت مند قوم واسطے بلا کے رکھ دین
والا اندازہ اے۔ کوئی بے غیرت ای ایس نظم نوں پڑھ کے چپ وٹ سکدا اے:

وے لوکو۔ وے پنڈ دیو لوکو!

اکھیاں کھولو

تھاڈی نیندر تھاڈا سب کجھ لٹ لیا ہے

وے لوکو۔ وے پنڈ دیو۔ لوکو!

تھاڈا لکھ وی نہیں جے رہیا

وے جنو!

وے راجیو! شاہینیو!

چٹیاں پگاں تکھیاں چھاں۔ اچیاں کندھاں والیو!

اٹھو!

پنڈ دیاں کڑیاں!؟

پنڈ دیاں کڑیاں پنڈ وچ نہیں جے

وے جنو! وے راجیو! شاہینیو!

ہاسہ خوشی دا سمبل اے۔ خوشی وچ اک حُسن ہندا اے۔ الطاف قریشی نوں ایس حُسن نے

بڑا دکھ دتا اے۔ اوہ دردناں چیک اٹھدا اے۔ ہستے لوک اوہنوں چنگے نہیں لگدے۔ کیوں

جے ہاسے وے جہڑے کرب تے اضطراب نے اوہنوں بے چینی داں کیتی ہوئی اے ساوہ کوئی مہولی

ہاسہ نہیں الطاف دے سامنے ہاسے دے دو نوپرت اکھلوندے نیں۔ مثبت وی تے منفی وی اوہ دعوت دیندا ہویا کندا اے

اؤ سیتو

اج دی راتیں

رل مل سبھو

اپنے اپنے ساہ دی ڈھولک اُتے نچے

نیواں نیواں ہاسہ ہسنے

ہاسہ جہڑا سبھی سبھی مہندی وانگول

ہتھاں اُتے ددھ ددھ ہستیے

۲۔ ہاتھ جھڑا بلدی ریت دے سینے اُتے

بڈلاں وانگوں گچ گچ دتے

۱۔ ہاسہ ساڈی میر دا ہاسہ

۲۔ ہاسہ ساڈی سستی دی

تقدیر دا ہاسہ

۱۔ ہاسہ جھڑا شیشے ہندے

کیرچی کیرچی ہون توں پہلاں

۲۔ ہاسہ جھڑا تارے ہندے

لمی نیندر سون توں پہلاں

۱۔ پیل۔ گھڑی تے سال دا ہاسہ

۲۔ جیون دے جنجال دا ہاسہ

۱۔ چھلو سیتو

بگھال اتوں

مڈھلی پیرھیوں منگیا ہاسہ

۲۔ روح دی کئی

کھنی وانگوں منگیا ہاسہ

الطاف توں ہاسہ وی اک ورد، اک کرب، اک گھٹن، اک بھیڑ، اک اضطراب بن کے

دسوا اے حسن دے لشکاریاں نال رجیا پنچیا ہاتھ جہدے پچھو کر وچ غم دے پہاڑ نہیں:

بندا ہندا ہاتھ ہسو

آچا آچا سچا سچا

فخر سویر دے نور دا ہاسہ

رُت بساکھ دے بورد دا ہاسہ

پیریں بولدے گھنگر و بنتھ کے

اپنے اپنے ہودے تہی تال تے پنجو

رج رج ہسو

تھاپ و دھاؤ

(۲) ڈھولک دھڑکے

کڑیاں کڑکن

کوٹھا ترسے

۱۱) ہاتھ بستو

ہاتھ جہڑا اکھوں شعلہ بن کے ڈنگے

ہستو ہاتھ، ہاتھ جہڑا دھرتیوں دوزخ بن کے اٹھے

۱۲) ہستو ہاتھ، ہاتھ جہڑا روندے ہاتھ

ساڑھے مٹی مٹی کر کے

تہاڑے قدام بیٹھاں سٹے

• ہستو ہاتھ - ہستو ہاتھ - ہستو ہاتھ (دو ہاتھ)

ہیر حسن دشنکار تے رانجھا عشق دا کرتار اے۔ اہناں دی تمثیل وچ آدم تے جنت دی کہانی

اے۔ بابا آدم جے جنت وچ رہی تریا جاندا تاں آج ای مویاں مان دا رہندا۔ پر جنتوں نکلن دے

واقعے نے اوس نوں امر کر چھڈیا۔ ایسے طراں ہیر تے رانجھے دی جے کر شادی ہو جاندی تاں ایہ

کہانی اوتھے ای تک جانی سی۔ پر کیدو نے اپنا کردار ادا کر دیاں ایس کہانی نوں جہڑے

کرب دادٹ چاڑھیا اوس نے ایس کہانی نوں امر بنا دتا۔

کل دی گل نوں چھڈ دے ہیرے

ساہڈا کل

ساہڈے توں ددھ بھلا سی

چنگا ہو یا توڑ نہ چڑھیاں ساہڈیاں ریکھاں

چنگا ہو یا لوڑ نہ ساہڈی پوری ہونڈی

جے لبھ لیندے اک دوجے نوں

اپنا آپ نہ لبھدا سائوں

تے انج آدم دے جنتوں نکلن پاروں کروڑاں آدم ہو رہتے تے لکھاں کروڑاں کہانیاں

وی جیاں پلایاں۔ کجھ توڑ پڑھیاں کجھ ادھواٹے ٹٹ گیاں۔ جوین اسمانوں کوئی ستارا ٹٹ دا اے

تے اٹھی رات نوں گھڑی پل لی نوں دے تھنے ونڈ کے آہو سواہ ہو جاندا اے۔

سوال (۱) الطاف قریشی دی شاعری وچ کشمیر دا جزایاں تے ثقافتی پس منظر جھلکا اے
تھاڈا کیہ خیال اے؟

(۲) اکھیاں دے پرچھاویں واپس منظر کشمیر دی دھرتی اے بحث کرو۔

(۳) الطاف قریشی دی شاعری وچ منظر نگاری بارے تفصیل بھری گل بات کرو۔

جواب:-

لفظاں دے پچھے تصویراں دے جھلکاے ہندے نیں۔ فوارہ کہن نال جہڑی تصویر ذہن
وچ ابھر دی اے اوہ کسے سنن والے توں لگی چھٹی نہیں بشرطیکہ اوہنے فوارہ دیکھیا ہووے۔
”چم چم“ دے پچھے جہڑی چھنکار یا برسات دے ورھن دا منظر ہندا اوہ فوراً سنن والے
دے ذہن دیاں اکھیاں دے سامنے گم جاندا اے۔ ایس توں ایہہ نکھر دیا کہ لفظ بذاتِ خود
منظر کشی دا منبع ہندے نیں۔ پر شاعرانہ اصطلاح وچ منظر نگاری لفظاں دے ایسے مجموعے دا
نام اے جیہناں راہیں کسے خاص جگہ یا موقعے دا سارا منظر سامنے چلدا پھر دانظر آجاندا اے
منظر نگاری نثر وچ وی کیٹی جاندی اے۔ تے قلم وچ وی۔ مثلاً تنویر بخاری ”ڈولی ٹولن“
دا اقتضا انج کھچدا اے۔

ڈولی

دلڑی رووے

بندری رووے

رووے میری جان

انگ رووے

لوں لوں رووے

روون نین پران

امبڑی رووے

بابل رووے

روون میرے ویر

باریاں وچ، بنیریاں اُتے

اکھ اکھ اندر نیر

ڈولی ڈولی ، ڈولی والی

ڈولے ست آسمان

انبر ڈولے دھرتی ڈولے

ڈولے کل جہان .....

لونی سیو — اللہ بلی ، میری دعا سلام

لنو وے پنڈ دے ویر بھراؤ ہووے سد اسلام (وین)

ڈاکٹر محمد اسلم رانا والظاف قریشی بارے خیال اے :-

”اوہناں دی منظر نگاری دا ڈاڈا (برا) سلجھیا ہویا تے نکھر یا ہویا رنگ اوہناں دی نظم دو میل وچ ہووے دی گھر کے سامنے نچن لگ پنڈا اے ایہہ نظم بڑی لمی اے تے اہرے وچ شاعر نے مصرعیاں نوں ودھا گھٹا کے تے کدھرے قافیاں دی فنکارانہ ورتوں نال بڑے سوہنے تے من موہنے رنگ پیش کیتے نیں۔ ایہہ نظم پڑھدیاں ہویاں بندہ اپنے آل دوالے توں بے خرا ہو کے اوتھے جا پچھا اے جتھے دا منظر الطاف قریشی نے ایس نظم وچ دکھایا اے۔ اہرے وچ اپنی رنگارنگی اے پی جے اہدیاں مثاللاں دین لگے تاں مکایاں نہ مکن اہرے وچ منظر بدلن دے نال نال مضمون و سچی ایس طراں بدل دے نیں کہ بندہ ”واہوا“ اکھیاں بغیر نہیں رہ سکدا۔ ایہہ نظم خاص خارجی ماحول توں شروع ہوندی اے تے ایس وچ کسے کسے تھیں باطنی وارداتوں دی اہرے نال نال مل جان دیاں نیں۔ کدھرے ”نکا طانی میماں دیکھے“ تے کدھرے ”باندرا تماشا“ تے وچے جوگی آجان دے نیں جہناں دیاں آپنیاں اکھیاں وی سپاں دیاں اکھیاں ورگیاں جا پدیاں نیں“

ایہہ نظم منظر نگاری دی بڑی سچی مثال اے۔ ایہہ نظم کشمیر جنت نظر بارے منظر نگاری تے مقصدیت آجا کہ کہن دا موہنا نمونہ اے۔ آغاز ایس طراں ہندا اے۔

ایہہ دو میل (سنگم) اے بوہا ساڈی جنت دا

اوہ دیکھو

اوہ پل دے نیرے

جہلم نیلم دو دریا

اک دو بجے وچ انج پیئے ملدے
ساہ وچ مل دا جیویں ساہ

تے فیر اگلا منظر انج ظاہر ہندا اے۔

اوہ دیکھو، اوہ پل دے پار لے کنڈھے دیکھو

ست رنگے چو بارے

ہر چو بارہ شیشیاں بنیاں

شیشیاں وچ پیئے شیشے ہسن

ہسن لشکن، لین نظارے

تے اگلا منظر وکھ وکھ ملکاں توں آئے ہوئے سیاحاں دی دس پاندا اے۔

اوہ دیکھو

اوہ پوڑیاں چڑھدیاں لہندیاں

پھل جہیاں نازاں

ہر پردیس توں اڈاڈا آئیاں

بنتھ بنتھ لمیاں ڈاراں

ہسن تے انج لگے جیویں رل کبوتر اڈے

تے فیر اوہنوں اپنا بچپن یاد آجاندا اے۔

اوہ دیکھو

اوہ نکا ٹانی

میماں دیکھے — اکھیاں سیکے

تے اگلا منظر اک مداری دے دوالے گھدا اے۔

اوہ دیکھو، اوہ اک مداری

باندر پیا نچاوے

آپ دی نچی جاوے

دس کھاں پتر

کنج میسے پڑھدے لوک نمازاں

شاواشے وئی تیرے

اک ساہ وچ چھے سجدے

چل کھاں دس بہن

کنج شاماں نوں مندریاں اندر شکھ و جان پجاری؟

بس بس پتھر پھوک نہ بہتا

دھرتی اڈ جاؤ ساری

تے غیر مختلف مناظروں جھلکارے پاندا الطاف قریشی کشمیری منار دھرتی
اُتے ہوں والی جنگ تے اوہدے اثرات دا نظارہ اچ کر واند اے۔

اوہ دیکھو

اوہ ڈگدے بم تے گوئے

اوہ دیکھو، اوہ وسدے دیکھو

انبر آوں آگ دے شعلے

اوہ دیکھو، اوہ روندیاں دیکھو

بھیناں ستھ دی چادر اوہی

برج منارے ڈھیندے دیکھو

پانی دھرتی ہندے دیکھو

سر پھٹیا تقدیر دا دیکھو

بوہا بند کشمیر دا دیکھو

پیر ایہہ پل گھڑی دی گل اے

ساڈے ساہنے ساڈا کل لے

تے غیر امید دی کرن پھٹدی اے۔

اوہ دیکھو

اوہ فجر سویر دا تارا دیکھو

اوہ دیکھو

اوہ سورج و اشکارا دیکھو

اوہ دیکھو اوہ عاشق دیکھو

سینہ ڈواہ کے ست جہناں نے جھلی

اوہ دیکھو اوہ کھیرے دیکھو

پیش جہناں دی پڑ وچ کدے نہ چلی

تے انج حق پر تے جھوٹہ فریب دیاں قدراں دیکھو اہو کے ساڈے سامنے

آکھوندا اے۔

کشمیر بارے الطاف قریشی بڑا بے چین رہندا اے۔ اوہدے سامنے کشمیر دی سرزمین

ہووے یا اوسدی سرزمین نال نسبت رکھن والی ہیمال یعنی کشمیر دی ہیر، اگوگل اے ماہیہ کے

عدتائیں سراپا نگاری دی جدید جہی مثال اے۔

ہیمال

توں شہزادی توں ہیمال

مکھڑا تیرا چین مثال

تیریاں اکھاں تیری ڈھال

جھلنی اوکھی تیری جھال

تے "کشمیر" دے عنوان والی نظم وچ کشمیر دی زبانی اوہ کشمیر دی خوبصورتی توں اوہدی

غلامی داکارن دسد اے۔

ہن میں بگھی

میرا ویری

میرا اپنا روپ

نہ میں سوہنی ہندی

نہ ایہہ ڈکھڑے سرتے آندے

نہ ایہہ روگ حیات و انگوں

میرے گل پے جانے

تے نیریا یوسی اوہنوں ایہہ اکھن تے جھور کر دیندی اے۔

بیتوں میریا سوہنیا رتا

کوہیاں کروے۔ جھولی بھروے

کشمیر دے حوالے نال "ڈینوں" نال دی نظم بڑی پیاری نظم اے جس وچ رومانیت
وی اے مقامی لوک گیت دی جس وی اے۔ تے موسیقی دا دریا وی لہرا لے رہیا اے
جہڑا روح نوں کافی زیادہ متاثر کر دیا اے منظر کشی وی اے تے جوانی دا زور وی ہر وہن
کے رستے وچ اون والے ٹوٹے بٹے اک مک کیتی جا رہیا اے۔

میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلتیا

وگے نکلی نکلی واہ

جاگے نویں نویں چاہ

پیرھی بوبے اگے ڈاہ

تکاں اٹھ اٹھ راہ

دل ہو یا وکھو وکھ

میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلتیا

وہے ونگ نال ونگ

ڈو لے میرا انگ انگ

ویہڑا ہو یا بیتوں تنگ

اڈاں بدلاں دے سنگ

چنی بانہواں اتے رکھ

میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلتیا

گتے بدلاں دا شور

مینہ وستی اہج ہور

نچتے راج راج مور

اڈے کتیاں تے زور

ہڑھ پھرے رکھو رکھ

میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلتا
منظر نگاری واک ہو رہا جہاں نمونہ "کوک" وچ حیرت کدہ بن کے سامنے اگھلوند اے۔

جدوں سجری ڈھونگ وجدی اے

جدوں ہتھیں مہندی سچ دی اے

جدوں ویہڑا گدھے پاند اے

مینوں خورے کیہ ہو جاندا اے

جدوں دولویں ویلے ملدے نیں

جدوں انبرتے پھل کھلدے نیں

جدوں رکھاں تے رنگ آوند اے

مینوں خورے کیہ ہو جاندا اے

"اڈیک" وچ کشمیر دی روح آزادی دے متوالیاں توں انج واجاں مار رہی اے۔

کدوں آویں گا دس جا ڈھولنا وے

وے میری اپنی گل دا دھیان رکھیں

میرے چار چوہیرے شریک وسدے

جہڑے واء دے کھرے توں بھہ لیندے

جہڑے آگ دے ڈھوں تے اکھ رکھدے

کتھے لگ میں دکھ توں پھولنا وے

کدوں آویں گا دس جا ڈھولنا وے

تے فیرا وہ روح غیرت دلاندیاں ہویاں دین پاندی ہوئی کہندی اے۔

مینوں مان سی تیریاں غیرتاں دا

میں تال رڑے میدا نے پھر دی ساں

میرے پیراں دی خاک سی واء چمدی

میرا اڈ دا سی عرش عظیم تے ناں لہ

لہ یعنی لوک مینوں کشمیر جنت نیکر کہندے سن تے جنت کدھرے عرشاں دے کول اے۔

ہن لکھاں دی اکھ تے تولنا وے

کدوں آویں گا دس جا ڈھولنا وے

ایسے طراں دی کیفیت "ہوکا" نام دی نظم وچ طدی اے۔ ذرا بلان تے وانج مارن

دا ڈھنگ وی دیکھو تے اوہدے پچھو کڑ وچ غم تے چنتا دارنگ وی تگو

وے لوکو! وے پنڈ دیو لوکو!

اکھیاں کھولو

تہاڑی نیندر تہاڑا سب کجھ لٹ لیا جے

تہاڑا اکھ وی نہیں جے رہینا

وے جنو! وے راجیو! شاہینیو!

چھیاں پگائیں . . . . . والیو اٹھو

پنڈ دیاں کڑیاں پنڈ وچ نہیں جے

وے جنو! وے راجیو! شاہینیو!

کشمیر دی ثقافت دا اک پہلو "گتک" نام دی نظم وچوں اکھڑ وا اے۔ لوک گیت دی

تے حق پچ دانرہ، بہادری وے سوہے تے دلیری دی وڈیائی ڈلہ ڈلہ پندی اے تے

ایس دے پچھو کڑ وچ بہادری دے کارنامے دکھان والے نوں اک اپیل والشکارا اے

جہڑا آزادی لمی پریردا اے۔

ٹھاہ پھری تے گتک ٹھاہ و جدا

دل کنبدے آپے پہاڑاں دے

مُونہہ کھل کھل جاندے خاراں دے

جدوں شیر میدا نے آگج دا

ٹھاہ پھری تے گتک ٹھاہ و جدا

نل چار چوئیریوں آؤندے نی

میرے شیرنوں گھیرا پاؤندے نی

سرنیواں کردا اوہ سب دا

ٹھاہ پھری تے گتک ٹھاہ و جدا

جدوں تکداؤل اسماناں دے

ٹٹ جاندے مان جواناں دے

اوہ سرنی سیتوکل جگ دا

ٹٹاہ پھری تے گتگہ ٹٹاہ و جدا

بظاہر ایہہ کسے ٹٹاہ دے اک آئیڈیل دی تصویر دی اے۔ پر ابدے پچھے مقبوضہ

کشمیر وی اے جہدی آزادی واسطے اک گجھا بیغام ابدے اندر ٹھپیا ہویا اے۔

تے آخری منظوم ڈرامہ گجری کشمیر دے غلامانہ پہلو دی عکاسی کردا اے۔ دو بے

لفظاں وچ گجری کشمیر اے جتھے دے وسنیکاں دی اکثریت مسلمان اے۔ تمثیلی رنگ وچ

اقوام متحدہ دی پھتر چھاویں مقبوضہ کشمیر بارے حق خود ارادیت دا وعدہ کیتا سی۔ جس توں

وعدہ کرن ولے ٹکڑے گجری نوں بگے دی اڈیک اے پر اوہ واپس نہیں آیا۔ بقول مولوی

غلام رسول عالمپوری -

گیاں بطنیاں بیٹ دیاں پھراں تھیں وڈیاں مالوے دڑ دیاں موہ ہویاں

جہناں وچہڑے یار نہ ملے ٹٹکے اوہ لیکھ نوں روندیاں ٹھوہر ہویاں

اوہ زندگی تے زار و زار ہویاں تے اوہ باجھ مویاں وچ گورہ ہویاں

پانی شمع دی چمک پروانیاں نے اکھیں نیر بھریاں آتش خور ہویاں

جہناں تاہنگ محبوب دی جالیا اے نال اپنے چند چکور ہویاں

نالے گجری نال دے منظوم ڈرامے وچ کشمیری زبان، ادب تے ثقافت دے جھلکارے

سگویں انداز وچ بلدے نیں۔ گجری بکریاں چارن والی اک لڑکی اے۔ چال چلن دی

پختہ تے صاف ستھرے ذہن دی مالک۔ اوہ بھانویں بہتی پڑھی لکھی نہیں پر اوہدی سوچ

حق پر دیاں قدماں دے مطابق اے۔ اپنے بارے اوہ کہندی اے۔

مڑا سینہ مکہ مدینہ

پانی زمزم دا پر سینہ (سینہ)

دیوے جنت وچ دکھالی

دنیا دی حیاتی بارے اوس دا نظریہ ایہہ ہے۔

ایہہ دنیا چار دیہاڑے

سدا رہندے نہ پھگوانے
سک جاندی پھل دی ڈالی
آجڑی بارے اوہدا نظریہ کتناں حقیقت بھریا اے۔

آجڑی پیر پیغمبر بگیا
آجڑی رب دے پیارے
اپنے محبوب بارے اوہدی رائے اک عاشق والی رائے ہے۔

بگآوی گجری دی جان

گجری دا اوہ دین ایمان

تے جدوں بگآ پھلاں نام دی اک بکری نوں مخاطب کر کے گجری نوں اپنے ہون والے
پچیاں دی ماں کہندا اے تاں گجری اک غیرت مند عورت بن کے بگے نوں پے جاندی اے۔

بگآ! ایہہ بگے دے پچیاں دی امبری اے پھلاں!

گجری! کجھ تاں شرم حیا کر بگیا

اج دے مونہہ وچ کل دی گل واکہ ٹھکانا

کل تاں آخر کل اسی آنا

بگآ! میرا آج وی توں ایں گجری

میرا کل وی توں

سامنے ہووین سورج چڑھدا

اوہلے ہووین — ہوندی شام

گجری! تیریاں گھلاں کینیاں مٹھیاں

ایہہ تاں دس آج کبہ کھاہدا توں؟

کیہڑی شے دی مہری تیرے مونہہ وچ گھل گئی

تے آج ایہہ کہانی کشمیری زبان دے چسکارے وند دی تے اپنی خوشبو کھلا دی اگے

ودھ رہی اے۔ ایس وچ کشمیر دی ریت دا اک رنگ "چاچا" بنھاندا اے۔ کہ اوہ بگے

نوں گجری دا رشتہ دین توں انکاری ہو جاندا اے۔ تے مولو نال گٹھ جوڑ کر لیندا اے

تے فیر بگے نال جہڑا ورتار اکتا جاندا اے اوہنے "چاچے" دی عزت خاک وچ ملا دیتی اے۔

نکدی گل ایہہ کہ "اکھیاں دے پرچھاویں" وچ کشمیر دا ثقافتی پچھو کڑوی اے تے اوہدا جزائیاتی پس منظر دی۔ تے منظر نگاری دے پکھوں وی اوہدیاں نظماں محاکات دا اچا سچا نمونہ نیں۔ انج لگدا اے جویں کوئی فلم چل رہی اے۔ اک توں بعد دوسرا منظر سامنے آوندا اے۔ اپنی بہار دکھا کے اوہ اگے ودھ جاندا اے۔ تے فیرا گلا منظر سامنے اکھلوندا اے۔ ایہناں منظران وچ کشمیر دا پس منظر وی بھری مضبوطی نال سمویا گیا اے۔ کشمیر دی ثقافت تے لوک رس، اوتھے دی موسیقی تے لہجہ، اوتھے دے لوکاں دیاں سکاں تے سدھراں دے جھلکارے مُجتاں تے نفرتاں دے گل بوٹے، نالے وصل تے بھر دیاں تصویراں، پوری آن بان تے شان نال جگمگ جگمگ پیاں کردیاں نیں۔ پیٹھے دا گیت نامی نظم وی منظر نگاری دیاں ستھریاں مثالان نال بھری پئی اے۔ "لوئی دیا تاریا" وی کشمیری لوک رس تے لوک ریت دی گوڑھی چھاپ دا منظر پیش کردا اے۔ "چناں جگ جگ جی" وچ وی ایہو کیفیت ملدی اے۔ کہ اک ٹیاری اپنے محبوب دا انتظار کردی کردی تھک جاندی اے۔ پراوہ خبرے ولایت چلا گیا اے کہ اوہدا واپس آون نوں دل ای نہیں کردا۔

کئے سال بہروں لنگھے

ہن دھرت نہ تھنبے

گیوں جیوندی آن (نوں) مار۔ چناں جگ جگ جی!

سوال :- (۱) الطاف قریشی جیوندی جاگدی حیاتی دا شاعر اے ہاں یا نہ وچ بحث کرو۔
(۲) اکھیاں دے پرچھاویں وچ الطاف قریشی نے اپنی ذات تے جگ دے دے دکھاں نوں زلا ملا کے شاعری کیتی اے۔ چانن پاؤ۔

جواب :-

حیاتی کسے دی اپنی ہووے یا جگ دی۔ اوہ تاں حیاتی اے۔ حیاتی زندگی اے۔ زندگی دا تعلق ہر شے نال اے جہڑی کہ زندہ اے۔ زندہ شے نوں زندگی دی تمنا ہندی اے زندگی نال پیار ہندا اے۔ زندہ رہن دی سدھرا اوہدے من اندر ایلاں لیندی رہندی اے۔ زندگی اُمیدیاں دا چراغ اے۔ زندگی روشنی اے۔ روشنی دی لوڑ ہر کسے نوں ہندی اے

چنانچہ جبکہ الطاف قریشی جیاتی دیاں سدھراں نال رجیا پچیا اے تاں کوئی حیرت دی گل نہیں۔
الطاف قریشی آج دا شاعر اے۔ آون والے کل وچ گم ہو کے رہ جانا اوہدا مقصد
نہیں۔ اوہ کہندا اے۔

مر جاواں گا
کیہ لیتے گا
کل سوچاں گا
آج دی سوچ جیاتی میری
جھڑی میرے لہوتے پل دی
پل پل جسدا عینوں اپنے ہوتوں پیارا
پل پل جسدا
مانواں وانگوں
پالاں پال کے
نال جیاتی لانا جاواں
آگ تھیں پھل کھلانا جاواں
(آگ تے بلارے)

اوہ آج دے سے اندر بڑا چوکتا ہو کے ویلا لنگھا رہیا اے۔ اوہنوں اپنی ہر سوچ اپنے ہان
دی لگی اے۔ اوہنوں اپنے ہانی دیاں سوچاں وی اپنے ہان دیاں لگدیاں نیں۔ اوہنوں
ایہہ دھرتی وی اپنے ہان دی لگی اے جس آتے اوہ رہ رہیا اے۔ اوہنوں اپنے
احساس راہیں زمان تے مکان بارے پکے پیڑے اندازے قائم کرن دانلکھ وی حاصل اے۔
کیوں خے اوہدا آج روشن اے اوہدا آج جگ جگ جگ کردا ہو یا نور اے۔ اوہدا آج اوہدیاں
اکھیاں دی لو اے اوہ گویا امید دا علمبردار اے۔ مایوسی دا نہیں۔

کیہڑا لنگھیا، کیہڑے ویلے، کیہڑے پاسے
کیہڑی سوچ دی کئی بھاری گھڑی چکیاں
عینوں دس دیندی اے سبھ کجھ
دھرتی آتے کھترے ہوئے پیراں دی خوشبو

میری دونوں اکھیں لو!

(ہاں دامان)

اوسنوں یقین اے کہ مظلوم دی آہ ایویں نہیں جاندی۔ اوسنوں پتہ اے کہ دنیا عمل
تے رد عمل دے حکمت بھرے اصولاں موجب چل رہی اے۔
سہ قریب ہے یار و روزِ عشر، چھپے گا کشتوں کا خون کیونکر
جو چُپ رہے گی زبانِ خنجر ہو پکارے گا آستیں کا
اوہ اپنے مقصد دی لگن وچ سچا اے۔ اوسنوں آپ بیتی تے جگ بیتی دے تولے
نال یاد اے کہ:-

سہ بہ ترس از آہِ مظلوماں کہ ہنگامِ دُعا کہہ دن
اجابت از درِ حق بہر استقبال می آید

اوسنوں اپنی ذات بارے پکا پیڈا احساس اے کہ اوس دا تعلق ابدی سچائی نال
اے۔ اوہ معجزیاں دا سوتا اے تے معجزیاں دا اڈیکوان اے۔ معجزے اوہدی جھولی وچ
خزانے وانگ رکھے ہوئے نیں جہڑے اوسنوں اوہدی عظمت دا احساس دلاندے رہند سکین۔
کنجِ عرشاں دے کنگرے بلدے
دھرتی تے کنجِ ہندی لو
جے توں میرا معجزہ تکنا
میرے اگے آن کھلو

(معجزہ)

اوہ دکھ سکھ توں جیاتی دا گہنا سمجھدا اے۔ اوہدے دکھ لوکاں دے باسے نال کبیہ
سا بنجھ رکھدے نیں؟ اوسنوں چنگی طراں پتہ اے۔ اوہ لوکاں دی منافقت توں وی چنگی طراں
واقف اے۔

میرے حال تے ہستن والیو!
انج نہ جھولیاں بھر بھر ہستو!
میری اکھ دے بلدے اتھرو
اپنی اکھ وچ رکھ کے دستو

ایہہ اوہی نرگسیتا اے جہڑی سانوں منیر نیازی وچ لہدی اے۔ اوہ ذرا ڈوٹ وٹ
کے گل کردا اے تے الطاف لوکاں نوں ونگار کے کہندا اے۔

جھکھیاں روحاں، بو دے جُختے

آپنا آپ تے تلو

اندر جھانی مارو پھو کیو !

آپنے آپ تے ہتو (مٹی دے باوے)

ساہ آیا نہ آیا ساہ واکیہ و ساہ؟ ساہ اے تاں حیاتی اے ساہ اے تاں آس امید
اے۔ ساہ گیا تاں سب کجھ گیا۔ الطاف نہ صرف اپنی آس دے پھٹاں نوں کھر دے دیکھنا
چاہندا اے سگوں دوجیاں نوں وی اوہ ایس پاسے پریردا اے۔

جند نمائی خاک دی ڈھیرنی

نہ کمر بند یا تیری میری

تیرا ساہ ای تیرا ویری

پینجا آکھے گل چنگیری

بھڑے گھڑھی نہ کمر دیری

اللہ۔ اللہ۔ اللہ۔ اللہ

اتر پہاڑوں جوگی آیا

آکھے حشر دیہاڑا نیڑے

کھٹ لٹو جو کجھ کھٹنا بندو !

عماں اُتے کل نیڑے

اللہ۔ اللہ۔ اللہ۔ اللہ

پنج پنج پنجن جند میں کالی

سک کے بانہواں ہو یاں ڈالی

چٹا روں ہن کالا دستے

اکھ رشنائی ہوئی کالی

پلے میرے عمل نہ کوئی

میرے یقین تلائیاں خالی

اللہ! کاج سواریں اللہ!

اللہ! پار اُتاریں اللہ!

الطاف کول جیوندی جاگدی جیاتی دسے لشکارے نیں۔ اوہ شاعری راہیں مقوری وی

کروا اے۔ تے ایس مقوری راہیں جیاتی الیکدا اے۔

اوہ ویکھو، اوہ وسدے ویکھو

انبر اتوں اک دے شعلے

اوہ ویکھو اوہ روندیاں ویکھو

بھیناں بھتہ دی چادر اوہ

برج منارے ڈھیندے ویکھو

پانی دھرتی بندے ویکھو

سر پھٹیا تقدیر دا ویکھو

بوا بند کشمیر دا ویکھو

پر ایہہ پل گھڑی دی گل اے

ساہڑے سامنے ساہڈا گل اے

اوہ ویکھو اوہ فجر سویر دا تارا ویکھو

اوہ ویکھو اوہ سورج دا لشکارا ویکھو

اوہ ویکھو اوہ عاشق ویکھو

سیدہ ڈاہ کے سٹ جہناں نے جھلی

اوہ ویکھو اوہ کھڑے ویکھو

پیش جہناں دی پڑ وچ کدے نہ چلی

الطاف رانجے دا بلی اے۔ اوہدے عشق دا پیر چارک اے تے جیاتی وچ عشق

دی اہمیت توں بے خبر نہیں تے دو بے پاسے ددھ پین والے جمنوں نیں۔ جہناں نے

انھی پانی ہونی اے۔ تے الطاف کدی اوہناں نوں کھڑے کہہ کے بنددا اے تے کدی

غام انداز و پرح حیاتی دے نقشے کچھ اہویا اپنی تے جگ دی حیاتی دی سانجھ لوں من
کھویں انداز و پرح اگھیر دا اے۔

(۱) بندے اکھیاں سیکدے ویکھو

وگدے پانی ویکھدے ویکھو

دن چمکارے مار دا ویکھو

نکھر سوہنے یار دا ویکھو

میلہ بھریا پُریا ویکھو

ویلے وا دل کھریا ویکھو

رُوپ حیاتی دے سب ویکھو

کہنوں آہندے نیں "رب" ویکھو

(۲) اوہ ویکھو اوہ نکا طانی

میماں ویکھے، اکھیاں سیکھے

الطاف قریشی بارے منصور تعمیر لکھدے نیں :-

"..... پر الطاف لوں سچی تے سبھی حیاتی نال پیارا اے۔ کوڑے، مٹھے تے

تے کھٹے دکھاں دی جھڑی دولت اوہنوں ملی اے اوس دولت نے اوہنوں پیسے

پیسے پچھے جان دیون والے سرمایہ دار تے دو بے انساناں لوں اپنا غلام سمجھن والے

بیور و کریٹ دی تھاں اک اجیا شاعر بنا دتا اے جہڑا سرمایہ سمیٹن دی تھاں ہر اک دی

بھولی اپنے شعراں نال بھر دیندا اے"

بینوں الطاف دی شاعری ہمیشہ اوس دو میل وانگ لگی اے جہڑا دو دریاواں

دا سنگم اے۔ جتھے اوہدے اپنے دکھ تے زمانے دے دکھ دے دو دریا آپس وچ اک

ک ہو جاندا اے نیں تے نیلم دریا وانگ اوہدیاں آسمان رنگیاں آشاواں، جہلم دریا وانگ

اوس مٹی دے رنگ وچ تبدیل ہو جاندا نیں جس وچ اسان سبھناں دے پیر دودھ

اندر تیکر پھٹے ہوئے نیں"

الطاف قریشی کول ہائے دے رُوپ وچ ہو کے تے باواں نیں، دُھند دے رُوپ

وچ لو اے، آگ دے رُوپ وچ بہسات اے تے کوک دے رُوپ وچ میرت

دے دریا نہیں جہاں دچ کدی اوہ آپو ڈب ڈب جاندا اے تے کدی دوجیاں نوں
ڈبیا ہو یا دیکھدا اے۔

کو سے تے میرے نیر

دس میری تقصیر

میں ساں شیشہ تری اکھیاں دے نور دانی

شام ہو چلی آ

مونہوں نکلے نہ آہ

نک چلے میرے ساہ

رنگ وسدا نہ لکراں دے نور دانی

شام ہو چلی آ

سوال :- الطاف قریشی دے فنی اسلوب بارے اکھیاں دے پرچھاویں دے حوالے
نال بھرویں بحث کرو۔

جواب :-

پنجابی شاعری دچ مثنوی دارنگ علمی تے ادبی سرمائے دے لحاظ نال بڑا چوکھا اے
ایہہ سارا کجھ غالباً مثنوی مولانا روم وغیرہ دے اثر ہیٹھ لکھیا جاندا رہیا۔ تے دوجی وجہ ایہہ
لگدی اے کہ مثنوی دچ شعر اکھنا ذرا آسان اے تے گل نوں آگے ودھان لئی غزل درگی
پابندی واسا منا نہیں کرنا پیتدا۔ پنجابی دچ شاعری دیاں ہور صنفال وی موجود نیں۔ پر مثنوی
داسرماہ سب توں چوکھا اے۔ غزل داسرماہ فارسی تے اُردو دے سرمائے دے اثر ہیٹھ
وجود دچ آیا۔ پر مثنوی عام نظم نگاری واسطے مناسب نہیں تے فیر جدید اُردو شاعری دے
اثر ہیٹھ پنجابی دچ جدید رنگ دا جنم لینا بالکل قدرتی گل اے۔ کیوں جے خبر بوزے نوں دیکھ
کے خبر بوزہ رنگ پھڑوا اے۔ چنانچہ پنجابی دی جدید شاعری اُردو دی انگلی پھڑکے آگے
دھی۔ تے فیر نوں نوں تجربے کر دی ہوئی اپنے نوں نکلے رنگ دچ ظاہر ہوئی۔ کچھ شاعران
نے فرا ابھاری طریقہ اپنایا۔ تے کجھناں نے (اُردو تے پنجابی دچ) نثری ٹوٹے دکھ دیکھ

سطراں وچ لکھو کے نویں شاعری نال مذاق کیتا۔ پر کجھ سو جھوٹاں نے جہڑے کہ شاعری دے فن توں واقف سن، نویں شاعری وچ اک ردصم، اک غنائیت تے اک ہم آہنگی توں سامنے رکھ کے اگے ودھنا شروع کیتا۔ تے الطاف قریشی اوہناں وچوں اک اے جہنے پنجابی شاعری وچ نویں شاعری سوہنے ڈھنگ نال کیتی اے۔ اوہنے پانچ نظماں وی لکھیاں نیں۔ لیکن ذرا انداز بدل کے ویسے کہ مصرے کہ مصرے مزجوم الطاف قریشی دیاں نظماں وچ بعض مصرے ورنوں ڈگدے نیں۔ مثلاً

رب قادر نے ہر شے دی

شکل بنائی دکھو دکھو

دو شکلاں پر اکو جیاں

شاعر تے انسان دی اکھ

ایس بند وچ پہلا مصرعہ اک جوئے دی کمی دامنکار اے مثلاً جے پہلا مصرعہ ایس

طراں ہووے تاں سکتہ نہیں رہندا :

رب قادر نے ہر "اک" شے دی

یا۔ رب قادر نے ہر ہر شے دی

کجھ ایسے طراں دی کمی "وچلی گل" والی نظم وچ ملدی اے کہ اوہدے سارے مصرے

ایس بحر وچ نیں :

اسیں ساری رمز پہچان گئے آں

اسیں وچلی گل نوں جان گئے آں

کابنوں واء نوں واجاں ماریں توں

کابنوں پنچھی پی اڈاریں توں

پر آخری شعر وچ نکئی جہی اک کمی رہ گئی اے۔

توں اڈنا دینو دیس نی

تیرے لیکھاں وچ پر دیس نی

تے جے کرا یہ مصرے انج بندے تاں ساری کمی وودہ ہو جاندی اے۔

توں اُدنا دیسو دیس کرے
تیرے لیکھاں وچ پردیس کرے

ایہہ تاں جملہ معترضہ دے طور تے گل بات سی۔ اصل گل ایہہ دے کہ الطاف قریشی
نے واقعی بڑیاں ستھریاں تے معنی خیز گلاں اپنی شاعری وچ سمویاں نیں۔ تے بڑے فنکارانہ
انداز نال سمویاں نیں۔ مثلاً:

اکھیاں والے

کس چکوڑی

میری دینی

پاڑی کس چادر دی کئی

مار کے تے ہتھ دا وٹا

ونگ جہی جند میری کس بھئی

دردی بن کے

میتھوں بچھدی

خلقت رب دی اتھی

اک ہور نظم وچ اپنے کرب تے مجبوری نوں الطاف اس طراں الیکدرا ہے:

اوکھی گھاٹی

کجھ نظماں میں آپوں لکھیاں

اپنے آپ توں کج کے، ڈر کے

کجھ نظماں لکھوایاں آپوں

گردن تے تلواراں دھر کے

میرے دکھ نوں میرے وانگوں

میتھوں دتھے کوئی جبر کے

اک وادی تے جیوے مر کے

دخاڑہ وچ وی ایہہ فنکارا نہ سہین سکھراں تے پجیا دندا اے۔

میں و دخاڑہ

ویرچا پھرناں دنگ برنگیاں ونگاں

ونگاں نوں بھکا نہ لگے

ڈردا میں نہ کھنگاں

نہ میں ولی نہ پیر پیغمبر

فیردی جگ نوں رنگاں

سچیاں میریاں ونگاں

الطاف نے نکیاں نظماں وچ فکری انگلاں دے بوہے کھولن دی سچھی کوشش کیتی

اے۔ لیاں نظماں وچ رنگ رنگ دے ہارے میں ذرا ایہہ نکئی نظم دیکھو۔ کیڈی اچی اے۔

دو سوالی

اکھ نمائی میتوں پچدی

ہر اتھرو نال شکلاں ڈگن

دھرتی اُتے لکھان

کیہڑیاں چھڈاں

کیہڑیاں چن چن مڑپنگاں وچ رکھان

دستو۔ اکھ نوں میں کیہ دستاں؟

کیا جاندا اے کہ غزلیہ شاعری صرف ایسی ہندی اے جس توں کسے شاعر دی

سوچ تے فکر دے رویتے، متھے جاسکدے نیں۔ نظم راہیں انج دے سٹے کڈھنا نہ صرف

مشکل بلکہ ناممکن اے۔ میری جاچے ایہہ گل ایس حد تک تاں درست اے کہ جیکر نظماں

دے موضوع فکری بھار چکن جوگے نہ ہون تاں اوہناں وچوں فکرتے سوچ دے رویتے

اخذ کرنا واقعی ممکن نہیں ہندا۔ پر جے کر نظماں دے موضوع تے اوہناں وچ مواد فکری

بھار چکن جوگا ہووے تاں کسے شاعر دی سوچ تے فکر دے رستے متھن لگیاں کوئی

ادکھیاں نہیں پیش وندی۔

الطاف قریشی دیاں نظماں پڑھو کے اوہدی سوچ تے فکر دے ماخذاں واپتہ لگانا
 کوئی اوکھا کم نہیں کیسے زمانے وچ واتری روسی عظمت وانشان گنیا جاندا سی۔ الطاف جدید
 شاعر ہون دے حوالے نال ترقی پسنداں وچ اجی نظم براہیں اک مقام بنا سکدا سی۔ پر
 اوہنے اپنے نوپکے فنکارانہ ڈھنگ نوں ورت کے اپنی فکری سانجھ دارستہ ایس لراں الیکیا
 کہ منگوں سوچ والے پہلی مالوس ہو کے رہ گئے تے اصل اہمیت اہل ہمت تے رب
 اُتے بھروسہ کرن والیاں نوں ملی :-

میں آں واتری

چن زمین دا

گھر گھر چانن میرا

میرے اُتے سب دیاں اکھاں

سب دی لچ میں پالاں

میں دھرتی دی رُشنائی

دھرتی اُتے رب دے مگروں

اکو مری خدائی

فرش توں لے کے

عرش تے کرسی تیکر میرا پھیرا

میں آں واتری۔ چن زمین دا

گھر گھر چانن میرا

رگ رگ گل کرے اُس ہتھ دی

جس ہتھ وچ میں آواں

فصلاں نچن، جھمڑ پاؤں

دیکھ کے میرا گھیرا

میں آں واتری۔ چن زمین دا

گھر گھر چانن میرا

ایس توں بعد ادھناں نظماں دا نمبر آؤندا اے جہڑیاں روانی، سلاست، غنائیت

ردھم تے لوک رس دیاں حامل نیں۔ اوہناں وچ ڈینوں، شام نوں سدا لوئی دتارا
 اکھیاں دی لو، گوک، چناں جگ جگ جی، گنگہ تے لگے سنبلاں نوں بوڑا چھپیاں نیں
 جہناں وچوں رمانیت توں علاوہ ہووے دی بہت کجھ ڈلمہ ڈلمہ پنڈا اے۔ ذرا چھاتی پاو۔

لگے سنبلاں نوں بوڑ

اج وجدے پچنگ
 جیویں والیاں چھنگ
 اکھیں سرے دا رنگ
 مینوں کردا اے تنگ
 بیٹھاں سب کولوں دور
 لگے سنبلاں نوں بوڑ
 رتاں ہویاں مغزور

جی کرے اڈ جیاں
 ہتھ بدلاں نوں لال
 کسے ہتھ وی نہ آں
 دیکھے رل کے گراں

ہوواں راج مشہور
 لگے سنبلاں نوں بوڑ

تھکاں چنی منگ منگ
 بھلاں ہر مند چنگ
 ٹٹے میری دنگ ونگ
 پیڑ کرے انگ انگ

شیشے ہوں سب پجور
 لگے سنبلاں نوں بوڑ

ایسے طراں دی اک ہووے رومانی نظم "واع پیرے دی" پیرھو۔

نَس نَس کردا میرا پنڈا
شوں شوں وگدی واء پڑے دی

پھلاں وچ پمپچی مینوں
اَج رُکھ رُکھ دی ڈالی لگدی

نَس نَس وچ مہکاراں پنجن
ساہ ، ساہ وچ ندی گجدی

اک ہلارا ہور فی سیتو

اَج میں ہور وی اچی جاں گی

اک ہلارا ہور فی سیتو

اَج میں ابرنوں ہتھ لال گی

تے ایس توں بعد لوک رہت تے لوک ریت نال تعلق رکھن والیاں نظماں نیں

جہناں وچ صوفیاں والیاں علامتاں دی ورتوں کیتی گئی جا پدی اے۔ پینجے دا گیت ایس

رنگ دی نظم دی بہترین مثال اے۔ ایہہ گیت انسانی حیاتی دی کہانی سنا رہیا اے۔

پنج پنج پنجن

پنچی جا

رُوں رُوں دُھوں دے وانگ اڈا

شاوا تندے "واہ جھئی واہ

پنچی جا بی پنچی جا

آپکھے ! چن ایدھر آ

انج نہ ویہلیاں بہہ کے کھا

پنچے رُوں دا ڈھیر بنا

بہتے نہ لچکارے کھا

پتلے لک دا کیہ وساہ

جند نمانی خاک دی ڈھیری

نہ کر بندیا تیری میری

تیرا ساہ اسی تیرا ویری
 پینجا آکھے گل چنگیری
 بنھوئے گھمڑی، نہ کرو ویری
 اللہ - اللہ - اللہ - اللہ -
 اللہ! کاج سواریں اللہ!
 اللہ! پار اتاریں اللہ!

دو پاسے ویرج فنی خوبصورتی دا کوئی انت نہیں۔ اک پاسے مثبت قدران نہیں۔ دو بے
 پاسے منفی قدران۔ تے شاعر دی فکری بلندی اچیاں سچیاں قدران نوں اچیان دی سدھرتوں
 ظاہر بندی اے۔ جدکہ منفی قدران تے منافقت جہیاں صفتاں آتے ہاسہ ہستن دی دعوت
 دے کے اوہ اک طراں اچیاں قدران دی نکھیدی کردا اے۔

اوسیتو ہاسہ ہستی
 ہاسہ جہڑا ندیاں ہستن
 چم چم زردے کندے
 ہاسہ جہڑا اوہلے بہہ کے
 ہستن روگی بندے
 چھلو سیتو
 بلتھاں اتوں
 مذعلی پیرھیوں منگیا ہاسہ
 روح دی کھلی
 کفنی وانگوں منگیا ہاسہ
 ہستو ہاسہ
 ہاسہ جہڑا اکھوں شعلہ بن کے ڈگے
 ہستو ہاسہ، ہاسہ جہڑا دھرتیوں دوزخ بن کے آٹھے
 ہستو ہاسہ، ہاسہ جہڑا روندے ہاسے
 ساڑھے مٹی مٹی کر کے

تہاڑے قدموں بیٹھاں سٹے

تے ایس طراں الطاف قریشی فن دے بیچے اندر بہاراں اگاندا جا رہیا اے۔ خزاں
وسی رت نال واہ پوے تان بڑے جگرے نال اوس نوں جی آیاں نوں اکھدا اے۔ کیوں
جے اوہنوں پتہ اے کہ :-

۴ بے الم کا سُورہ بھی جُز و کتابِ زندگی

غم دی دُنیا توں بندہ نس نہیں سکدا۔ کیوں جے وقت بدلا رہندا اے۔ رب
ذالرشاد اے۔ "تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَا وِلْهَآ بَيْنَ النَّاسِ" دناں دا ہیر پھیر لوکاں وچکار
اپنی مرضی نال امیں جاری رکھنے آل کدی واہ موافق تے کدی مخالف ہندی اے۔ بندہ ہر ویلے سفر
وچ اے۔ مسافر دی لگن سچی ہونی چاہیدی اے۔ مونیہ منزل ول کر کے تسیں چل پور۔
جناں ہو سکے منزل دے نیرے پجھن دی کوشش کرو۔ مقصد و مونی ہتھوں نہیں گواچنا چاہیدا
ایہہ درست اے کہ لوک تھان تھان وٹے نئے کے کھلوتے ہندے نیں۔ پر کامیاب اوہ
اے جہڑا غازی بن کے زندہ رہیا یا شہادت پا گیا۔ الطاف خبرے مایوس ہو گیا اے؟!! ذرا
دھیان کرو خاں بھلا!؟

اک پاسے نیں

اک پاسے توں

وچ اسادے اچی کندھ

اک اٹ پٹھے

تو سوچاں دے مونیہ کھل جاندا

رب وی ڈاہڑا

رب دے بندے ہوز وی ڈاہڑے

تے آخر وچ الطاف قریشی دی لمی ڈرامائی نظم ول جھاتی پاؤ۔ جہڑی فنی لحاظ نال سارے
گھاپے پور دی ہوئی اگے ودھ رہی اے۔ ایس دے اندر شاعرانہ خوبیاں وی نیں تے ڈرامائی
خوبیاں وی سوہنی ترتیب تے ربط وی کافی زیادہ اے۔ اختصار تے جامعیت بھری مقصد نیت
وی موجود اے۔ گجری تے پگے دی محبت و احزنیہ تے المیہ انجام سادھے غم والے احساس
نوں ہور وی اگھیر دیندا اے رواٹ نال ساٹھ تے جدت نال یاری ایس نظم دیاں دوہریاں

خوبیاں ہیں۔ سجاد حیدر صاحب الطاف قریشی بارے ٹھیک ای آکھدے ہیں :-
 ”تشبیہاں تے استعارے الطاف قریشی دے ہتھ وچ سنگتراش دے تھکے مونہاں
 وانے اوزاراں وانگر گھرت الیکدے نیں۔ کجھ روپ اجھے نیں جہڑے بندے نوں اندروں
 باہر کچھ لیاؤندے نیں، کجھ اجھے، جہناں نوں دیکھ کے بندہ اکھیاں دیاں باہریاں بند کر لیندا
 اے تے تصویر اندر واندر، بن دی، آگھر دی تے گوہری ہندی جاندی اے .....
 الطاف قریشی دے شعراں وچ گھرت داسوہج، پتھے جذبیاں دی تصویر تے اک سوہنے
 ویس دا آلا دوالا اے ..... نظمان دے ایس مجموعے وچ تلیپتاں دے تجربے وی
 سوچ دی اک نویں راہ دکھاندے نیں۔ ایہناں وچ اک نکی جہی سوچ بڑی دور تک
 جاندی اے .....

منیر نیازی

(سفر دی رات)

سوال :- منیر نیازی - سفر دی رات دامسافرے - تہا ڈا کیہ خیال اے۔

جواب :-

منیر نیازی ۱۹۲۸ء وچ خان پور ضلع ہوشیار پور (مشرقی پنجاب) وچ پیدا ہوئے تے بی اے تک پڑھائی کرن مگروں لاہور آکے صحافتی زندگی شروع کردتی۔ فیر ساہیوال توں ہفت روزہ "سات رنگ" چالو کیتا۔ اُردو دے متے پر مئے شاعر نہیں بڑی اُچی شاعری کردے نیں۔ تیز ہوا تے تنہا پھول" اُردو نظماں نیں۔ تے اُردو شاعری بارے ہور وی بہت کجھ چھپ چکیا اے۔ پنجابی وچ اونہاں دی کتاب سفر دی رات بڑی اہم متنی جاندی اے۔ "چار چپ چیزاں" دی چنگی شے اے تے ایہ سلسلہ بندہ سلامت دہوے تاں مکن والا نہیں۔ سفر دی رات منیر نیازی دیاں جدید نظماں دا مجموعہ اے۔ ایس مجموعے وچ "سینتی نظماں، دو گیت تے اک لمی نظم "مثنوی" اے ایہ نظماں بانو قدسیہ موجب ہ

"بڑیاں بلانواں نیں جہڑیاں سخر و پھراں تے ادھیاں راتاں وچ اپنے ڈیریاں توں نکل کے اکتے راہیاں ٹوں ڈراندیاں نیں تے ناں ای او ہناں دے دلاں وچ دسدیاں جاندیاں نیں۔ جتناں جتناں راہی لگے دھدا اے اوناں ای او ہدا دھیاں پشاں مڑدا اے جتاں دے لگدا اے اوناں ای سواد آؤندا اے....."

"اصل وچ منیر دی شاعری اک رت اے۔ اک سماں اے، اک شہر اے۔ تے شہر وچ دس والی ٹیارتے اوہا بیلی اے، ایہہ بیلی شاعر آپ اے جہڑا رت تے مے داتیشہ اپنیاں تاہنگاں دے سورج لگے پھرت دے دے کے لشکارے ماردا اے۔ اسیں تر بھک تر بھک جلنے آں۔ ایدھر او دھر دیکھنے آں۔ پر سانوں ادھ اسماناں تیکر سرچ لاٹھاں جہیاں ای دسدیاں نیں۔ نہ توپ لبھدی اے نہ ہوائی جہاز.....؛ خیر بھانویں کوئی گل (دی) ہووے۔ ایہہ منے بناں رہیا نہیں جاندا پئی قادر یاہ توں لے کے ایس ویلے تیکر جے کدھرے پنجابی شاعری نے کوئی نواں تجربہ کیتا اے تے اوہ منیر نیازی دے حوصلے تے ای کیتا اے۔"

(دیباچے وچوں از بانو قدسیہ)

منیر نیازی اک ایسا شاعر اے جہدی گل بات لشکارے سُدی لگے دھدی جاندی اے۔ اوہ لیاں سوچاں وچ کھب کے نہیں رہ جاندا سگوں اوہ لمحات لوں دگن وچ ول کے شعردا

روپ دے گھنڈا اے۔ نکی نظم منیر نیازی دلوں پنجابی زبان واسطے اک تحفہ اے۔ اوہدی شاعری ڈر، بھوتے خوف نال پُرا اے۔ پراہدا مطلب ایہہ نہیں کہ اوہدی شاعری کے نوں بُزول بنا دیندی اے۔ بلکہ اوہدی شاعری ہلا شیریں تے حوصلہ دیندی اے۔ جس نال بندہ اجکل دے وسیلے وچ وقت لنگھا سکدا اے۔ منیر دی شاعری وچ جبر تے ظلم کے خلاف آواز بلند کیتی گئی اے۔ اوہ پنڈال تے شہراں نوں اکو جہی اہمیت دے کے گل کروا اے اوہدا پیغام سبناں لئی اے۔ ایہہ دکھری گل اے کہ اوہ پیغام رسائی وچ ابھام دا شکار اے تے ابھام راہیں دوہرے تہرے مطلب والیاں گلاں کر جاندا اے۔ حالانکہ کدی کدی اوہدی گل وچ گہرائی دا نام نشان تک نہیں ہنڈا۔ تے کدی اوہ لفظاں نوں نویں معنی پہنان دی کوشش کروا اے۔ جس وچ اوہ کامیاب وی رہندا اے۔ اوہدیاں علامتاں اے عام نہیں ہویاں۔ پر ہولی ہولی اوہدی ریس کرن والے شاعر پنکرنے شروع ہو گئے ہیں جس توں ثابت ہنڈا اے کہ منیر نیازی نوں شاعراں نے اپنا آگومن لیا اے۔ منیر ایجارتے اختصار دے معلے وچ وی کافی اگے ودھ گیا اے۔ جہدے اک اک لفظ وچ معنیاں دے سمندر لہراں لیندے نظری آؤندے ہیں۔ اوہدیاں بعض نظماں دکھ بدوتے اضطراب دے چکڑ وچ کھبیاں ہویاں جا پدیاں ہیں۔ کجھ رومانیت دے جھلکارے دیندیاں ہیں تے کجھ بالواسطہ طور تے اخلاقی درس دیندیاں ہیں۔ بہر حال منیر نیازی نویں دور دا نوال شاعر اے۔

منیر نیازی نویں پنجابی شاعری دی اک گونجدی آواز اے

منیر نیازی نویں زمانے دا شاعر اے تے اوہنے پنجابی وچ نویں شاعری نوں ودھان پھلان ایوی ڈاڈا جتن کیتا اے۔ نویں شاعری بارے اچ توں دیہہ ورھے پہلاں ہیں پنج رنگ وچ لکھیا سی۔

”اُچ تاں شاعری ہر سے دی نویں ہندی اے تے اوہنوں جدید کہیا جاسکدا اے پر اصل وچ جدید شاعری اوہ شاعری اے جہڑی بدلے ہوئے ماحول دی صحیح ترجمانی کردی ہوئی اپنے آپ نوں بدل دیوے۔ اہدے لئی ایہہ ضروری اے کہ اوہ روایت توں ذرا پاساوت کے تڑے یا ڈو جے لفظاں وچ اوہ روایت توں تھوڑی بہت باغی ہو کے تڑے تے اپنی اک دکھری راہ بناوے۔ جہدی چال وچ تجربے دی سنگھوٹ ہووے۔ جیوں زندگی

دیاں نویاں لوڑاں نویں شعور پیدا کرن تے سوچن دے ڈھنگ بدل جاون اوس ویلے گوہ تے خیال نویں روپ دھار کے ساڈے ساڈے آؤندے نیں۔ سدھراں دا نوال سورج چڑھدا اے۔ نویاں قدریاں پیدا ہندیاں نیں تے ادبی دنیا دا قافلہ نویں راہ تے ٹر پیندا اے۔ ادبی اصطلاح وچ ایس حالت نوں "جدید شاعری" کہا جاندا اے۔

(پنج رنگ از قدر آفاقی مطبوعہ ستمبر ۱۹۷۲ء صفحہ ۳۲۶)

جدید شاعری

جدید پنجابی شاعری پہلو پہل اُردو دے اثر ہیٹھ اگے ودھائی تے اُردو وچ جدید شاعری انگریزی تے مغربی ادب دا سرمدقہ جی پئی۔ تے فیر اُردو توں پنجابی وچ اہا رواج ہويا۔ اُردو وچ سب توں پہلا آزاد شاعر عبدالحلیم شرر سی۔ جنہے آزاد نظم دا تجربہ کیتا پر لوکاں نے اوہدی آؤ بھگت نہ کیتی۔ پر جدوں دوجی جنگ عظیم توں بعد حالات نے پلٹا کھا ہا۔ تاں جدید نظم ول لوکاں دا دھیان گیا۔ اوہ قافیے تے ردیف دی پابندی توں خلاصی چاہندے سن تاں بے شاعری قید وچوں نکل کے جمہوریت دے دور ول ودھے تے کھلا ڈلھا ساہ لے سکے۔ چنانچہ پہلاں اُہنے بلینک درس دی منزل طے کیتی تے اگانہ ودھ کے اپنے لئی نوں رستے گھرنے شروع کردتے۔

۱۹۱۳ء دے لاگے شاگے انگلینڈ تے امریکہ دے اُپے اُپے شاعراں نے صلاح کیتی پئی نوں نظم وچ کجھ انقلابی تبدیلیاں کیتیاں جان۔ چنانچہ اوہناں اک منشور دا اعلان کیتا جس وچ جدید شاعری بارے نوں اصولاں دی بنیاد رکھی۔ ایہناں شاعراں وچ ٹی ایس ایلیٹ، آڈر پائونڈ، جے جی فلپپر، ایڈنگٹن، ٹی ایس فلنٹ تے ہڈا ڈوٹل وغیرہ دے ناں قابل ذکر نیں۔ اوہناں نے فیصلہ کیتا پئی۔

"شاعری وچ عوامی زبان ورتو۔ لفظاں نوں سجا کے پیش کیتیاں ہی شاعری نہیں ہندی۔ سگوں شاعری وچ لفظاں دا پھوکر (پس منظر) حالات دا پابند ہندا اے تے اوہناں دی آواز شاعر دی ذہنی حالت دا نقشہ کھچدی اے۔ اوہناں نے بدلے ہوئے حالات تے انسانی آزادی دے نہ جمان نوں سامنے رکھ کے جدید شاعری وچ آزاد نظم نوں نوں دور دے شاعراں لئی زیادہ مناسب خیال کیتا۔ کیوں بے نوں دور دا شاعر آزاد ہو کے سوچنا چاہندا اے تے آزاد نظم اسی اوہدیاں سدھراں اُتے پوری اتر سکدی اے۔ شاعری اصل وچ شکار تے

مجتمعات دا نام اے۔ جنہاں نوں شاعر لفظاں دی شکل وچ گھر کے پیش کر دا اے تے جاناں
شکلاں گھر نا کوئی سوکھا کم نہیں۔ اہدے لئی ڈونگے خیال سوچ تے گوہ دی لوڑاے تاں جے
اچی شاعری پیدا ہو سکے۔ ایہہ گوہ تے خیال شاعری وچ تاں ای سگواں تے اچھا ہو کے نظر آسکدا
اے جے شاعر زندگی دے ہر پہلو تے بھرویں نظر پا کے۔ ڈونگیاں سوچاں دے سمندر وچ
ڈوب کے، مقصد دامتوی کڈھ لیا دے ایس کم لئی ارتکانز (concentration) ات
ضروری اے تاں جے شاعری وچ ٹھوس تے نگر خیال پیش کیتے جاسکن تے ایہو جو کی شاعری
دی لوڑاے۔ (ہنچ رنگ از قدر آفاقی ایم اے ستمبر ۱۹۴۲ء صفحہ ۱۲۲۹)

ایہہ خیالات تے اصول یورپ تے امریکہ توں نکل کے ساری دنیا وچ پھیل گئے چنانچہ
ایس شاعری (جدید شاعری) نوں ودھان پھلان وچ فرانس دے تمثیل نگاراں تے علامت پسنداں
دا چوکھا ہتھ اے جہڑے امیجٹ (Amagist) اکھواندے نہیں۔ ایس راہ دا مڈھلا کم "بادیلر"
نال دے شاعر نے انجام دتا اوہدے نال (Jules Lafarge) جولی لیفارج، آر تھمہ
رمباؤ (Arthur Rimbaud) تے پال ولین (Paul Verlaine) ورگے لوکاں
نے ہتھ پلا ماریا۔ تے انج جدیدیت دی بنیاد رکھی۔ "میری کالم" نے اپنی کتاب (From these
Roots) وچ ایہناں شاعراں نوں نویں نظم دا موڈھی منیا اے۔ جنہاں نے علامت تے رمزناں
راہیں شاعری نوں رواج دتا۔ فرانس دا شاعر آر تھمہ رمباؤ اک تھاں لکھدا اے کہ بادیلر توں پہلاں
شاعری دا کوئی وجود نہیں سی۔ بادیلر توں پہلاں والی شاعری گویا مقصدی شاعری سی۔ تے اچھی
شاعری نوں ادہ چنگے بھلے بے وقفاں دا کارنامہ کہہ کے اوہناں دا مذاق اڈاندا اے۔

رمز یہ شاعری

ایماٹیت نے جدید شاعری دا جولی دامن داساتھ اے۔ دُنیا دے وڈے
وڈے تے ایماٹیت (Suggestiveness) نوں آرٹ دی اک وڈیائی دلیا
کوئنٹیلین (Quintilian) نے سب توں پہلاں ایماٹیت نوں فن دی معراج دا درجہ
دتا۔ گوٹے موجب ایماٹیت تے رمزناں راہیں گل بات بیان کرنا کھلی ڈلھی گل بات کرن نالوں
ڈھیر چنگا اے پر فیلڈنگ دا قول ایہہ ہے کہ آرٹ وچ بھارت رنگی بھیت بھری گل بات
ضرور ہووے پر ایہہ نہ ہووے کہ ادھنوں لوک سمجھن توں قاصر رہن تے ادھدی تہ تک نہ اپڑ
سکن۔ ورنہ اچھا فن پارہ اک گورکھ دھندا بن کے رہ جاوے گا۔ پنجابی وچ میاں محمد بخش مرحوم

ایمانیت ہارے فرمادے ہیں۔
 جس وچ گجی رمز نہ ہووے درد منداں تے حالوں
 بہتر چپ محمد بخشا سخن بچے نالوں
 تے بقول اقبال مروجہ۔

برہنہ حرف نہ گفتن کمال کو یائی است
 حدیثِ خلوتیاں جز بہ رمز و ایمانیت

دو جے لفظاں وچ شاعری وچ رمز، کنایہ تے سینت مارنا ساڈے بزرگاں دا وی شیوہ رہیا
 اے۔ نالے ایہہ ساڈے کچھ حالات دی مجبوری دا نتیجہ ہندا سی۔ بادشاہیاں دا زمانہ۔ مطلق العنان
 لوکاں ہتھ اقتدار ہندا سی۔ کوئی بندہ ساہ وی اُچا لیندا سی تے اقتدار دے مالک جیہہ کچھ لیندے
 سن ایہہ صورت حال انگریزاں دے دور وچ وی برابر قائم رہی۔ جدوں انگریزی سرکار دے
 خلاف کوئی آواز کڈھنا جرم قرار دتا جاندا سی۔ اچھے گھٹوں ماحول وچ لوکاں دے دلاں دی
 گل اُچے طبقے دے لوکاں تک اُڑان لئی فن دا سہارا لینا ضروری سی۔ تاں جے شاعری یا
 آرٹ دی آڑ وچ ایہہ مقصد حاصل کیتا جاسکے۔ چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ ساڈے بزرگاں
 نے کدی مذہبی قصے کہانیاں راہیں کدی۔ لوک کہانیاں راہیں تے کدی مثنوی دے روپ
 وچ گل کتھ کر کے دلاں دی بھڑاس کڈھی تے لوکاں دے تہدے تے زخمی دلاں اُتے سکون دا
 پھپھار کھیا۔ تے کدی شاعری راہیں ظلم دے خلاف جہاد کیتا۔ کیوں جے ہر ویلے اک شریف
 آدمی لوں ظالماں دے ظلمی ہتھکنڈیاں دا دھڑ کو لگا رہندا سی۔

۱۹۳۰ء توں بعد داسماں بڑا کھلریا پلہ یا جیہا تے مبہم سی۔ کوئی پتہ نہیں سی لگدا۔ کہ حالات
 ہن کیہ رخ اختیار کرن گے اوس سے اندر حکومت دا درتارا وی گنجل بھریا سی۔ لیڈراں دا رستہ
 وی گنجل لاسی سیاست وی گنجل دار سی تے ایہو جہے حالات وچ اک سچا فنکار اپنے رمزیہ
 وچاراں راہیں بندھے رستے دی وس پان دی کوشش کرداسی۔ بھانویں اوہدی ایہہ کوشش
 واقعی ٹھیک ہندی سی۔ جوہیں علامہ اقبال دی کوشش تے بھانویں اوہدی ایہہ کوشش آؤ
 اک ابہام تے شک دا شکار ہندی سی۔ جوہیں بعض شاعراں دا منفی رویہ جہڑا اوڑک اوہناں
 لوں معاشرے توں دکھ کر دیندا سی۔ مثلاً ن۔ م راشد جیہا اُچا سچا فنکار اوڑک اپنے جنازے

تک توں مُنکر ہو گیا تے اوہنے مرن پچھوں اپنے وجود نوں ساڑن دی وصیت کیتی سی جہڑی
 ادھک نبھائی گئی۔ گویا اوہ جدیدیت وچ ایناں اگے نکل گیا کہ اوہنوں جنازہ پڑھنا پڑھانا
 دی اک روایتی جہڑی گل بات لگی۔ حالانکہ لاش نوں ساڑنا ایہدے نالوں ودھ روایتی معاملہ
 سی۔ پر جدوں رب کیسے دے دماغ اتے گمراہی دے تنبوتان دیوے تال اوہنوں ہور کون
 سدھے راہ پاسکدا اے؟ ایس تمہید نال اسیں منیر نیازی دل آؤنے آں۔ منیر نیازی دی شاعری
 نویں پنجابی شاعری دا ستھراتے مڈھلا نواں نمونہ اے۔ اوس نوں پہلاں تہے شاہ دی شاعری
 وچ جدیدیت دی مدگی پٹی ملدی اے۔ اوہدا ایہہ کہنا کہ۔

میری بکل دے وچ چورنی

میری بکل دے وچ چور

تے ایہہ کافی سُن کے بکل دے اندر چوراں نوں لکا کے رکھن والے چوکنے ہو جانڈے نیں۔ تے کوئی
 جابر، کوئی ظالم کوئی مَلاں کوئی چودھری کوئی دُڑیرا کوئی رسہ گیر حتی کہ کوئی چور دی تہے شاہ نوں
 گرفت وچ لین دی جرأت نہیں کر سکدا کیوں جے اوہنے گل بات اسی ایس طراں نبھائی اے کہ
 اوہدے اندر دی ایمائیت اک اجہڑی مچھی اے جہڑی پھرن ویلے تلک تلک جاندی اے۔ تے
 ہتھ نہیں آؤندی۔ پر نظراں توں اوہلے وی نہیں ہندی۔ ہتھ وی نہ آؤنا۔ ہا منے رہناتے حرکت
 وچ رہنہا۔ ایہہ بڑی گل اے۔ مینوں اپنی اک نظم یاد آگئی اے لٹوڈرا پڑھوتے لوہے لوہ۔

ہمیر

اچی لمی حُسن دی پٹی

نال شہاباں کھیدے

مینوں چھیڑے !

جے سوچاں تے زور وسیندی

جے تنکاں

تے نیڑے

چھلاں کردی ساہ نہ لیندی

میرے — چار چوہیرے

کڑھے گیڑے
ہتھ پاواں تے لگ چھپ جاوے
ہتھ نہ آوے
تے بھاوے
ہو کے ذرا اگیرے
تہیا!

ہیرنوں لے گئے کھیڑے (قدر آفاقی)

ایہہ ہتھ نہ آؤنا۔ تے سامنے گیڑے کڑھی جانے! ایہہ دی بڑی اچرج گل اے۔ تہیے شاہ
ریاں ساریاں کافیاں تقریباً جدیدیت دا بھرواں روپ نہیں مثلاً ایہہ کافی دیکھو:-
چپ کر کے کریں گزارے نوں
سچ سن کے لوک نہ سہندے نی سچ آکھئے تاں گل پیندے نی
پھر سچے پاس نہ بہندے نی سچ مٹھا عاشق پیارے نوں
چپ کر کے کریں گزارے نوں
یا تہیے شاہ دا ایہہ اکھنا:

تہیا کیہ جاناں میں کون

تے ایس وچ رمزناں دا میں حق سچ دا ہوکا دینا تے جھوٹھ دی ننڈیا کر دے جانا۔ اچ دی
کناں جدید لگدا اے:-

نہ میں مومن وچ مسیتاں نہ میں وچ کفر دیاں ریتاں
نہ میں پاکاں وچ پیتاں نہ میں موٹے نہ فرعون
تہیا۔ کیہ جاناں میں کون!

تے فیراوہ خودی جہد سبق اقبال مرحوم نے دتا اے۔ اوہ سبق تہیے شاہ سائوں صدیاں پہلے اچ
پڑھاندا اے۔

اول آخر آپ نوں جاناں
نہ کوئی دوجا ہو پھاناں

میتھوں ورھ نہ کوئی سیاناں
 بکھا اوہ کھڑا ہے کون
 بکھیا کیہ جاناں میں کون

ایہ وجہ اے کہ جدوں تجھے شاہ دے کلام بارے میاں مہر بخشس ہوواں اپنے خیالات ظاہر
 کیتے تاں فرمایا۔

تجھے شاہ دی کافی سن کے ٹھڈا کفر اندر دا

اوس توں پہلاں شاہ حسین دیاں کافیاں وچ اوہ ایمائیت نہیں لبھدی جہڑی تجھے شاہ
 دے کلام وچ ملدی اے۔ تے خواجہ فرید دیاں کافیاں وچ دی یاد دے، بحر و چھوڑے دا ذکر
 اے عشق دے البے نیں۔ ربی وحدت دا پرچار اے۔ اللہ نال محبت دیاں پینگھاں نیں۔ پر تجھے شاہ
 ودگی ایمائیت گھٹ ای ملدی اے۔ مثلاً

اگے جا بنگالے بیٹھے
 پھلیاں فرش و جھانے
 سچیاں لوں ہن دھکے ملے
 جھوٹے کول بہانے
 گھوڑے چکن اروڑیاں اُتے
 گدوں خرید پلائے
 اُلٹے ہوو زمانے آئے

انسانی مساوات تے فیرا اپنے اپنے کردار موجب پھل پان بارے تجھے شاہ دی ایہ چتاؤنی
 بڑی اہم اے۔ تے ایس وچ جہڑی رمزیت جھلکارے ماروی اے اوہا وی جواب نہیں۔

سب اکو رنگ کپا ہیں دا

تانی تاناں پیٹا تلیاں پیٹھ نرتے چھیاں چھلیاں

آپو پنے نام جتاؤن دکھو دکھیں جاہیں دا

سب اکو رنگ کپا ہیں دا

کڑیاں ہتھیں چھاپاں چھتے آپو اپنے نام سوتے
 سبھا پتکا چاندی آکھو کنگن جوڑا باہیں دا
 سب اکو رنگ کیاہیں دا

منیر نیازی دی پنجابی شاعری، خاص کر سفر دی رات دے حوالے نال اوہدی شاعری دہج
 نیا پن جھلکارے ماردا اے۔ اوہدی شاعری نہ صرف نویں تے جدید شاعری دے سدھی اے بلکہ اوہدی
 اندھ نو یکل پن دی موجود اے مثلاً ایہہ چھوٹی جہی نظم اپنے اندر کیہ کیہ جھلکارے دکھدی اے
 تئیں آپو اہدی اندر جھاک کے نظارا کرو حالانکہ منیر نیازی موجب ایہہ اک دوہا اے :-

گھڑا پھل گلاب دا
 چانن وردگی اکھ
 بدل چیت وسا کھ دا
 ایس کڑی دا لک

اک ہور تھاں اوہ کہندا اے

ایڈیاں دردی اکھاں دے دہج
 ہنجو بھسرن نہ دیواں
 دس چلے تے ایس جہاں دہج
 کسے نوں مرن نہ دیواں

ہونی دے حوالے نال اوہ انسان دی بے بسی تے نالے اوہدی انجان پنے دی سدھرا نقشہ
 نویں ڈھنگ نال ایس طراں کچھ دا اے۔

کچھ اُنچ وی دا جواں اوکھیاں سن
 کچھ گل دہج غم دا طوق دی سی
 کچھ شہر دے لوک دی ظالم سن
 کچھ مینوں مسرن دا شوق دی سی

ایسے طراں اک ہور نکئی جہی نظم دل جھاتی مارو عنوان اے۔ فراق دی بات — تے
 باقی لفظاں دی ترتیب داسارا کمال اے۔ لہذا ایہہ منیر نیازی دی نویں شاعری کیوں گونج رہی اے۔

لمی رات فراق دی
 جیویں ٹھنڈی ریل
 چڑھیا چن آسمان تے
 کنبن لگا دل

نویں شاعری دی گونج دا اک پرت ایہہ دی اے جہڑا منیر نیازی نے ساڈے سامنے

لیا ندا اے۔

کچھ کرد

سرتے گھپ ہنیراتے دھرتی اُتے کال
 پیریں کنڈے زہر دے لہو وچ بچتے وال
 جنن کرد کچھ دوسنو توڑو موت دا جال

تے فیرا وہی دعوت، انج گونجہری اے؛

پھڑاؤئے مُرلی رانجھیا کڈھ کوئی تیکھی تان
 ماد کوئی تیراؤئے ہرنیا کچھ کے دل آسمان

منیر نیازی دے اپنے وجود دی گونج دی سُنو جہڑی نویں شاعری دے لفظاں دا رُوپ دھار
 کے ساڈے کتلاں وچ رس گھولدی پئی اے۔

میرا اصل وجود

میراتے بس ایناں ای کچھ اے
 حصہ اپنے آپ دے وچ
 جنال رات دے سُنن والے دا
 بھارے پیر دی چا پ دے وچ

منیر نیازی دیاں بعض نکیاں نظماں دے سزناویں متن توں دکھ نہیں کیتے جاسکرے۔

پچھلیاں نظماں دا وی ایسی حال اے تے ہیٹھ لکھیاں نظماں ول دی دھیان مارو۔ جدیدیت دی
 گونج دے نال نال میرے دعوے دی سچائی دا نکھیرا وی ہو جائے گا۔

(۱)

شہر دے مکان

اپنے ای ڈر توں
 جڑے ہوئے نیل
 اک دوجے دے نال

(۲)

جدوں جنگل ورج ہو دو

سخر د پیر توں جانندیاں جانندیاں
 جے کوئی پچھوں بلا دے
 پچھے مڑ کے کدے نہ دیکھو
 لگھ اوہ بنتاں پاوے

(۳)

اک کڑی

پیار کرن توں کافی پہلے
 کتنی سوہنی لگدی سی
 اپنے مرن توں کافی پہلے
 کتنی سوہنی لگدی سی

ایہناں مثالوں توں ظاہر ہندا اے کہ منیر نیازی دی جدید پنجابی شاعری بڑی گونجدارہ

تے نوکیلی اے۔

سوال :- منیر نیازی دی شاعری دا حسن اوہدا اختصار اے ایس باسے اپنے وچار کھل
کے ظاہر کرو۔

جواب :-

منیر نیازی دے کلام توں پڑھئے تاں پتہ لگدا اے کہ اوہ چھوٹیاں چھوٹیاں نظماں وچ
بڑیاں بڑیاں گلاں کیرہ جاندا اے۔ ایہدی وجہ ایہہ ہے کہ اوہ اختصار توں کم لیندا اے۔ اوہیاں
نظماں اختصار تے جامعیت دا ستھرا نمونہ نیں۔ بلکہ جے ایہہ کہیا جائے تاں جھوٹ نہ ہووے گا
کہ منیر نیازی دیاں نظماں دا اصل سہین اوہناں دا اختصار اے۔ مثلاً اوہ "فراق دی رات"
وچ کہندا اے :-

لمی رات فراق دی
جیویں ٹھنڈی سل
چڑھیا چن آسمان تے
کنبن لگا دل

ایہہ شکار اچھیا اپنے اندر کیرہ معنی رکھدا اے۔ تیں آپو گوڑ لٹو۔ کوئی خاص معنی اہرے
اندروں برآمد کرنا آسان کم نہیں۔ کوئی ایہرے وچوں وچوڑے دا مطلب کڈھ سکدا اے۔ پڑھنڈی
سل تے وچوڑا نوں ڈھنگ نال سلنے آئے نیں۔ آسمان اُتے چند چڑھیا ہو یا اے۔ ظاہر اے
کہ ٹھنڈی رات تے سیاں دا موسم تے گویا پوہ ماگھ دا چن پورے جوہن وچ اے اوہدی روشنی
بڑی اے۔ پر لوک اندراں وچ ستے پئے نیں۔ اہرے چانی کسے دے گھٹ ای کم آسکدی اے۔
محبوب یا خاوند گھروں باہر اے۔ اچھی تنہائی تے اکاپے بھری رات وچوں جھڑا ڈھ، خوف،
بے چینی تے بیقراری اُبھردی اے اوہدا سر صدقہ دل کنبن لگ پیندا اے۔ دل کیوں کنبندا اے؟
اوہنوں وچوڑے دا جھریواں دی اے۔ فراق دی لمی رات دا احساس وی۔ تے فیر جذبیاں
اُتے ٹھنڈی سل والا ویر لاپ۔ آسمان اُتے چند چڑھن دے باوجود چار چو فیرے اک ہنیرا کھریا
ہو یا جا پدا اے۔ جہدی کیفیت ول گوہ کر کے دل کنبن ڈیہہ پیندا اے۔ ایسے طراں ایس کی جیویں
تے خوبصورت نظم وچوں مطلب تے معنیاں دے ہووے وی کئی طراں دے گوہرتے موقی کڈھے
جاسکدے نیں۔ کیوں جے ایس دی تہہ وچ اوہ بنیادی طور تے موجود نیں۔ جے موجود نہ ہوون

تاں کیہ بکل سکدا اے۔ دھوڑے نال پڑاک ہو، نظم نوکیلے انداز وچ سانوں انج طری اے۔

سُن نی کڑیئے

رنگاں دے پڑیئے

ہیں ٹر جاواں گا

مڑ کے نہیں آواں گا

فیر پھتا نہیں گی

ہس کے بلائیں گی

مرد کے بلائیں گی

فیروی نہیں آواں گا

اچے اسمان دا

تارا بن جاواں گا

دور دور رہواں گا

تے تینوں ترفانواں گا

ایس نظم وچ اکو احساس نول اُجاگر کرن دی کوشش کیتی اے۔ جس وچ شاعرنوں اپنی اہمیت دا احساس اے۔ تے ایہہ اہمیت اوہ اپنی محبوبہ دے سامنے اُجاگر کر رہیا اے۔ اپنے آپ نول اسمانی مخلوق سمجھنا تے مڑ کے دھرتی ول پھیرنا پاؤنا۔ تے تارا بن ترفاندے رہنا اک عجیب تے منفرد جہیا احساس اے۔ عشق تے حُسن دا ٹاکرا ہو رہیا اے۔ حُسن نخرے دکھاند اے۔ عشق اپنی بے نیازی دا احساس دلاؤ اے۔ حُسن کول وصل دی دولت اے تاں عشق کول ہجر دا سرمایہ اے۔ ایسے احساس نول میں اکواری انج قلب بند کیتا سی۔

حُسن سے گزر گڑا کے کیوں مانگے ؟

عشق نادر ہو تو بات بھی ہے ! (قدر آفاقی)

ایہہ خود داری عشق دا سرمایہ اے۔ عشق آپ دی ترفند اے تے دوجے نول دی ترفند اے۔ ایس ترفات وچ اک مزہ اے۔ تصوف وچ وصل نول وحدت الوجود تے عشق بھرے ہجر نول وحدت الشہود کہندے نیں۔

ایسے طراں منیر نیازی دا ایہہ دوہرہ دیکھو جس وچ رمزیت دے نال نال اختصار دی

دولت دی اے تے معنیاں نال بھریا حُسن دلفریب دی۔

کھڑا پھل گلاب دا

چانن ودرگی اکھ

بدل چیت و ساکھ دا

ایس کڑی دالک

اختصار بھریا حُسن تے سہین جہڑا ایس نظم وچ لہرا نڈا نظری آدھیا اے اوہا جواب نہیں۔
تے فیروئے نال ایس دے معنے متھنے وی سوکھے نہیں۔ بقول بانو قدسیہ۔ سہرح لائٹ جہڑی وچ
جو کجھ نظر آوے دیکھدے چلے جاؤ پہلی داری پڑھیاں جو کجھ پلے پوے۔ اوہنوں غنیمت جانو۔
دوجی داری پڑھیاں جو کجھ دماغ دی سکرین اُتے آجاوے اوہنوں سینے لالو۔ تیجی داری پڑھو
تاں کوئی ہود پہلو دے گا۔ تے انج اکوشیتے دے دکھ دکھ لشکارے نیں۔ ایہہ ہی منیر نیازی
دی نکی نظم داسپین اے شہر دے مکاناں بارے اوہ کہندا اے۔

شہر دے مکان

اپنے ای ڈرتوں

جڑے ہوئے نیں

اک دوجے دے نال

ایتھے دی اختصار ای اختصار اے تے نلے اہناں لفظاں وچوں اک خوف جیہا اُبھرا
اے۔ جہدی چھتر پھانویں اک اتحاد ختم لیندا اے۔ اوہ اتحاد اپنے اندر اک بیگانگی وی رکھدا اے۔
پراکھواندا فیروئی اتحاد ای اے کیوں جے اوہدے اندرول جہڑے مشترکہ خوف دی اک چنگاری
پھندی اے۔ اوہ چنگاری ایس جبری اتحاد دا کارن بن دی اے۔ اہدی مثال ایس طراں دتی جا
سکدی اے کہ دو دشمن آپو وچ لڑن لگے ہوئے نیں۔ اپنے وچ اک تیجی طاقت سامنے آن کھلندی
اے۔ جہڑی دونہاں دی مشترکہ دشمن اے ہن ایہہ اک دوجے دے دونوں دیری اپنا ویر
بھلا کے فوراً تیجی دشمن طاقت دے خلاف گٹھ جوڑ کر لیندے نیں۔ تے اوس اُتے غلبہ پاکے
اوہ بعد وچ آپو وچ لڑنا شروع کرن گے۔ گویا دشمنی تے اتحاد تے فیروئنی ایہہ تن دکھرے
دکھرے معنی خیز نوپ نیں۔ جہڑے سانوں ایس نظم وچ سموئے بھدے نیں۔ تے نظم کہی اے۔

گیاراں لفظاں دا مجموعہ جہدے عنوان دے تن لفظ وی جیکر ایس وچ شامل کر چھڈیے تاں اوہناں
دی تعداد چوراں ہو جاندی اے ایہہ وی اختصار بھرے سپن دی اک ودھیا مثال اے۔
منیر نیازی دی اک ہور نظم دی مثال دے کے گل بیٹرن لگاواں۔ اوہ جدوں جنگل وچ
ہووے تاں وی نظم وچ کہندا اے :-

سخر و پھرنوں جانداں جانداں

جے کوئی پچھوں بلاوے

پچھے مڑ کے کدی نہ دیکھو

لکھ اوہ منتاں پاوے

ایس نظم وچ روایت دا جھلکار وی اے تے توہم پرستی دا لشکار وی جس دے اندر
یقین ویرگی گنڈھ دتی ہدی اے۔ تے اوس گنڈھ نوں کھولنا سوکھا نہیں۔ پر اوس دے معنیان
دل دھیان کرے تاں جھوٹی جہتی گل لگدی اے۔ پر جدوں حقیقت وچ اوس نال واہ پیندا
اے تاں وہم خیال توں اگے ودھ کے اوہ یقین دا روپ دھار لیندی اے۔ گویا ایس نظم
وچ ایس ڈب ڈب ترنے آں تے ترتر کے ڈبے آں۔ کنڈھا ساڈے سامنے ہے۔ پر ایس
کنڈھے تے پنچ کے وی وہم خیال دی ندی دے تارو بن جانے آں۔ تے جدوں وہم خیال
نوں چنڈ کے ہوش سمھان دی کوشش کردے آں تاں مڑ کے اپنے آپ نوں کنڈھے
آتے کھوتے دیکھنے آں۔ ایہہ وی اک طراں بانو قدسیہ موجب سرچ لائٹاں والی گل بات
اے۔ گڑگڑاہٹ دی سن دی اے۔ پر جدوں دھیان مارنے آں تاں جہاز دا زور زور تک
پتر نہیں لگدا کیوں جے وسیب دی جہڑی روایت نال ایتھے سنبندھ جوڑیا گیا اے۔ اوہ وہم
خیال دی چیز اے۔ تے عقل منداں دی دنیا وچ ادھار کوئی وجود نہیں۔ پر عقل ای تاں سمجھ
نہیں ہندی۔ بقول اقبالؒ :-

بہتر ہے دل کے پاس رہے پاسبانِ عقل

لیکن کبھی کبھی اسے تنہا بھی چھوڑ دے

ایتھے گویا جنون تے عشق دی منزل شروع ہو جاندی اے۔ ایہہ جنون تے عشق دا سبق

سانوں منیر دیاں نظماں وچ عجیب انداز وچ ملدا اے۔ پر اہم مطلب ایہہ نہیں کہ سچی مچی

اہناں نظماں وچ ایہہ سبق پوشیدہ اے۔ بلکہ ایہہ تاں ساڈی اپنی سوچ اے۔ جیویں جنگل

وچوں اک سب لنگھ جائے۔ تے اوہدا کھرا کجھ دُور تک جا کے گواچ جاوے تاں فیر کھو جی گوڑ
 ای لاؤندا ہندا اے۔ کہ سب کدھرنوں گیا؛ جے اوہدے کولوں اسیں گوڑ لاؤن دا حق وی کھوہ
 لیتے تاں ایہہ بڑا ظلم اے ایہہ اوہی ظلم اے جہدے خلاف منیر نیازی آواز اٹھاندا اے۔ جس
 بارے سالوں اوہ چوکتا تے سوگھا کر دا اے۔

کدی گل ایہہ پئی منیر نیازی دیاں ایہہ نکیاں نکیاں نظماں واقعی بڑیاں تکھیاں نہیں۔
 جنہاں دے اندر معنیاں دے جھولے وی نہیں۔ لشکاریاں دا سپین وی۔ تے حسن دی دکھ
 دی۔ دکھاں بھرے پینڈے وی تے راہواں دا شنگار وی۔ سدھراں دی موت وی۔ سوچ
 تے وچار وی۔ نفرتاں دی کوڑ وی۔ شہد جہیا پیار وی۔ منزلاں دا وصل وی، وچھوڑیاں دا
 ساڑ وی۔ تے سب توں ودھ کے ایہہ کیفیت کہ پاروی اُلا دی۔ تے جیکر ذرا دھیان
 کریے تاں اجھیاں ہور نظماں وی پڑھن لئی بڑیاں سوادیاں نہیں۔ اجہناں دے وچ کجھ لکھیا
 ہویا اے۔ ایہہ تئیں اپو حساب کتاب لاؤ۔ مثلاً اک نظم دا عنوان اے۔

سفر دی رات

وہدے مہنہ وچ ٹریا جاواں رات سی بوہت ای کالی
 اپنے ای پرچھانویں کولوں دل نوں ڈراون والی
 شاں شاں کر دے رُکھ پتل دے اتھیاں کردیاں واواں
 اوس رات تے بوہتے لوکی بھل گئے گھر دیاں راہواں

ایہہ نظم کتاب داسرناواں وی اے۔ ایس لحاظ نال ایس دی بڑی اہمیت اے۔
 کیوں جے ایہہ نظم منیر نیازی دی فکری عکاسی دے لشکارے اپنے اندر لکھو بیٹھی اے۔ ۱۹۶۲ء
 وچ یں پنج رنگ وچ ایس نظم بارے لکھیا سی۔

”جے ایس نظم داناں جوانی وارا رکھ دے تاں سالوں کجھ نہ کجھ سمجھ آجاندی اے۔ کیوں جے
 جوانی وارے انسان اپنے اصلی گھرنوں تقریباً بھل جاندا اے۔ پہلے شعر وچ منیر نے معاشرے
 دی تصویر کھچی اے۔ جس وچ جوانی دامنہ و دھدا نظر آؤندا اے۔ تے کئی دھڑکھو وی رہ رہ
 کے ڈاندے نہیں دوہے شعر وچ رات دے دے مے دا ذکر اے جس وچ جوانی دی ہوانوں
 اتھیاں کرن والی آکھیا اے۔ تے جہدے اثر ہیٹھ کئی بندے تھرک جاندے ہیں یا فیر ایہہ

زندگی داسفرے جنوں رات کیا گیا اے۔ انسان دُنیا وچ آؤندا اے تاں ایتھے آکے اوہنوں پتہ لگدا اے کہ دُنیا دکھاں دا گھر اے۔ ایتھے ہر ہر پاسے ظلم، انیاء، تے اُنھی پئی ہوئی اے۔ وقت دا مینہ ورہ رہیا اے۔ رات (سماں) کالی اے۔ چکڑ پاروں تھاں تھاں کھولتے تلکن اے۔ ایتھے بڑے دھیان نال پیر پٹن دی لوڑ اے پر فیروسی ایہو دیکھیا گیا اے کہ بھتے لوک دُنیا وچ گمراہی دا راستہ پھڑدے نیں تے تھوڑے لوک سدھے راہ چل دے نیں۔

(بیخ رنگ از قدر آفتابی ص ۹۲-۹۱)

ویسے ایس نظم دل مٹر کے غور کرئیے تاں حیرت و دھدی جاندی اے۔ عجیب منظر نگاری اے۔ ورہدا مینہ، بوہت ای کالی رات۔ اجہی کالی رات وچ روشنی دا نام نشان نہیں۔ لیکن حیرت دی گل ایہہ ہے کہ پرچھانواں وی موجود اے۔ ایہہ پرچھانواں رات دے مسافر دا پرچھانواں ای ہو سکدا اے۔ کیوں جے رات دا پرچھانواں تاں پہلا ای گویا گھپ ہنیرا اے دد نہاں مطلبان نوں سلنے رکھے تاں نتیجہ ایہہ نکلیا کہ رات اپنے گھپ ہنیرے توں رات دے مسافرنوں ڈاندی اے۔ یا ایہہ پئی رات دا مسافر گھپ ہنیرے وچ چلدا جا رہیا اے تے اپنا وجود اوہنوں خیالی پرچھانواں بن کے ڈا رہیا اے۔ اجہئے گھپ ہنیرے وچ سفر دے پاندھی دا دل ڈر رہیا اے۔ فیر تیز ہوا پہل دے پتیاں نوں انج کھر کاندی اے جویں کوئی بلا درخت نوں ہلونا دے رہی ہووے۔ اجہئے سے اندر بندہ جے اپنے گھر دا راستہ بھل جائے تاں ایہہ کوئی وڈی گل نہیں۔ رہ گیا ایہہ متھنا کہ اوہ کیہرے گھر دا راستہ بھل گئے۔ ایہہ اپنی جگہ اک سوال اے۔ جہدا حل کوئی بھتا مشکل نہیں جاوہ گھر انسان دی منزل مقصود ای ہو سکدی اے۔ ”بھتے لوکی“ وچ جہڑی سینت اے اوستوں ”عوام الناس“ دا خیال اگھڑا اے بھتے دے مقابلے وچ ”تھوڑے لوکی“ دل اشارہ لدا اے۔ جہڑے اپنے گھر اپڑن وچ کامیاب ہو گئے۔ ایہہ گویا زندگی دے سفر دی مختصر جہڑی داستان اے جہڑی چاہ مصرعیاں وچ بیان کردتی گئی اے۔

مینر نیاندی دی اک ہور نظم وی اختصار تے جامعیت دا سوہنا نمونہ اے لٹو پڑھو۔

سوچن دی ممرا

مرجاواں تے فیر کیہ ہووے
جیوندا رہواں تے فیر کیہ ہووے

ایسے ای سوچ پرچ سال چینی
چُپ چُپ لنگھدے جانڈے تیں
اکھ وِچ پھر دیاں سب تصویراں
لہو وِچ رنگدے جانڈے تیں

ایہہ سال چینی حیاتی واسفراے۔ جبر چُپ چُپ بیتا رہیا اے۔ تے شاعر کدی ماضی اُتے
غور کرا اے۔ کدی حال اُتے تے کدی مستقبل بارے سوچدا اے۔ تے اہناں سوچاں وِچ زندگی
لنگھدی جانڈی اے۔ پر اک حساس طبیعت والے انسان دی سوچ جدوں ماضی حال تے مستقبل
تصور کردی اے تاں مایوسی اوہدا سو اگت کردی اے کیوں جے ظلم تے اُنیا دا دور دورہ اے۔
تے اکھیاں وِچ پھر دیاں ہر دور دیاں تصویراں لہو وِچ رنگیاں جا پدیاں تیں۔ فارسی وِچ
ایس سوچ نوں کسے شاعر نے انج نبھایا اے۔:

ع۔ اے روشنی طبع تو یر من بلا شدی

طلوع آفتاب دامنظر کئی شاعراں نے بیانیا اے۔ پنجابی وِچ منیر نیازی دی ایہہ
منظر نگاری اپنی مثال آپ اے۔ ذرا دیکھو منیر کیہ کہہ رہیا اے۔

سویر ویلے

ہولی جھٹی چوڑا چھنکایا
چونڈھی وڈھ کے مینوں جگایا
ہیں دیکھاں تے اکھ نہ تلاوے
بجوری بجوری ہمدی جاوے

تے ایہہ ”نویں رت“ دا نقشہ اے۔

ہلکی ہلکی ٹھنڈ پرچ کنہن
سدھراں گجے پیار دیاں
راتاں چیت بہار دیاں
لے آئیاں نال ہواواں
بہت سمندر پار دیاں

گویا منیر نیازی دی ”سفر دی رات“ اختصار دی نظماں دا ستمبر بھنڈا اے۔

سوال ۱۱) منیر نیازی پنجابی شاعری وچ ڈھلا میل پتھراے۔ چائن پاؤ۔
 (۲) منیر نیازی دے لفظاں دا معنوی جہان دکھرا اے بحث کرو۔

جواب :-

منیر نیازی بارے بانو قدسیہ ہوریاں لکھیا اے :-

”ساڈے پنجابی شاعراں دا دہار ہو گیا اے پئی ٹھیلٹھ گراں دی بولی تے اوکھے پنجابی لفظ
 بھ لہو کے اپنی کوتاہی وچ کھاندے نیں منیر نے کھریا (خبرے) اوہناں توں سڑکے یا جان کے
 اپنی دکھری راہ بنان لئی اوہناں نظماں وچ کدھرے کدھرے اُردو، ہندی تے فارسی دے
 ایہو جیٹے لفظ وی درتے نیں جنہاں دی تھاں پنجابی دے سوکھے تے شھے لفظ وی درتے جا
 سکدے سن۔ پتہ نہیں اہے وچ کیہ بھیت اے؟ پر کوئی بھیت ہے ضرور!“

(دیباچے وچوں)

بانو قدسیہ نے جہڑے بھیت بارے بھلیکھا کھا ہدا اے۔ اوہ غالباً منیر نیازی دا اوہ دویہ
 اے جس دا ہل اوہ عام لفظاں لوں اجہڑی ترتیت نال درتا اے کہ ہر لفظ نوں اپنے اندر نویں
 معنیاں دا اک ٹھاٹھاں مار دا سمندر نظری آؤن لگ پیندا اے۔ اک چند جان والا شاعر واقعی
 جدوں دقت دی لگھ وچوں تخلیق دے تجربے، مجسم صورت وچ سامنے لیان دا جتن کردا اے
 تاں اوہ دقت دے لشکاریاں نال وی رتے پچے ہندے نیں۔ یعنی اوہناں اُپر پرانے معنوی
 نظام دا خول ای نہیں ہندا بلکہ اوہناں اُتے نویں دوردے تقاضیاں موجب جدید معنویت دا
 لمبھ وی ہویا ہندا اے۔ تے ایہہ کوئی بناوٹی گل نہیں ہندی بلکہ قدرتی طور تے اک روایتی دا
 منطقی نتیجہ ہندا اے۔ جہدے اثر ہیلٹھ حیاتی بیت رہی ہندی اے۔ مثلاً ایہہ نظم پڑھو تے
 ایہے اندر گوہ کردتے فیر حساب لگاؤ پئی منیر ہوانے لفظاں توں کس طراں نویں نویں معنے آخذ
 کر کے اپنے تخلیقی سرمائے نوں مالا مال کر ہیا اے۔ نہ صرف اوہ اپنے سرمائے نوں مالا مال
 کردا اے بلکہ آؤن والے لوکاں واسطے وی اک مثال چھڈ کے جا رہیا اے۔ دوجے لفظاں وچ
 منیر نیازی دی پنجابی شاعری اپنے رستے دا ڈھلا میل پتھراے۔

میں

کالیاں گھپ ہنیریاں اکھ وچ لگدی لو
 گرمی سردی قہردی پھلاں دی خوشبو
 شکلاں رنگ برنگیاں لنگھدیاں جان کھلو
 آؤندے جانڈے مہن گے ایہہ موسم ایہہ لوک
 دگدی داوردی لہروں کوئی نہ سکدا روک
 فس نہیں سکدا ایس توں ایہو ای لے تقدیر
 فیر ایہہ گلاں سوچ کے کیوں ہوواں دگیر
 وہم نہ رکھیا جان دا، نہ دنیا دا غم
 فکر نہ فاقہ ہوو دا کلم کلا دم

ایتھے کالیاں گھپ ہنیریاں عام ہنیریاں نہیں۔ اکھ وچ لگدی لووی عام بصارت نہیں
 قہردی گرمی تے سردی وی علامتی جہان دیاں چیزاں نیں۔ پھلاں دی خوشبودا تصور اپنی جگہ
 پر منظر نگاری وچ ایہہ خوشبودا لا منظر بظاہر کھپدا نظر نہیں آؤندا۔ ظاہر اے کہ ایس خوشبودے
 پچھے جہڑے پھلاں دا جھکارا اے۔ اوہ کوئی خاص معنویت بھری بچی اے۔ جنہوں دیکھ کے
 لنگھن ولے جانڈے جانڈے کھلو جانڈے نیں۔ جو یں پرانی شاعری وچ اے۔

تیرے لونگ دا پیا لشکارا
 تے ہالیاں نے ہل ڈک لے

ایسے طراں زلفاں توں لے کے جن جہڑے کھڑے دا تصور تے فیر محبوب دے سبھاؤں
 ”گرمی سردی قہردی“ کہہ جہڑا اشارہ کیتا گیا اے اوہ ذہن وچ رکھ کے جدوں اگانہہ پیر پٹنے
 آں تاں خوشبودا اک ہلا آؤندے جانڈے راہیاں دا رستہ ڈک کھلواندا اے۔ اگے مینر نیازی
 قدرت دے ایس نظام توں کھ رکھ کے گل اگانہہ دہاندا اے۔ کہ دنیاوی ایہہ ریت رہندی دنیا
 تک نہجے گی کیوں جے سستے عشق دے دگدے دیاواں نوں ڈکالاؤنا کسے دے وسری
 گل نہیں۔ تے ایتھے آکے منیر انسان دی بے بسی دا اعتراف کر دا ہویا ایس تقدیر توں منن تے
 اے۔ تے ایہہ گلاں سوچ کے اوہ دگیر نہیں ہونا چاہندا۔ سوال ایہہ دے کہ کیہڑیاں

گلاں سوچ کے اوہ دلگیر نہیں ہونا چاہندا؟ سچ پتھوتاں ایہہ اوہی گلاں نہیں جہڑیاں کدی غالب نے سوچیاں سن نے اکھیاں۔

سب کہاں؟ کچھ لالہ دگل میں نمایاں ہو گئیں

خاک میں کیا صورتیں ہوں گی کہ نہاں ہو گئیں

ایہی غم منیر نوں نے کے محبوباں دے جتھے اپنی بہار دکھا کے وقت دی دھوڑ تھلے دے

چلے جا رہے ہیں۔ تے قدرت دا ایہہ نظام تقدیر دا نظام اے جنہوں دنیا دی کوئی طاقت نہیں

روک سکدی۔ لہذا اوہ اپنے آپ نوں سمجھاندا ہے کہ اجھے معاملات بارے دلگیر ہون دی لوڑ

نہیں۔ تے اخروچ اوہ اپنے دل نوں ایہہ کہہ کے تسلی دین دی کوشش کردا اے کہ مینوں نہ

اپنی جان دا فکر اے۔ نہ دنیا دیر کسے ہو رہاں ایناں پیار اے کہ اہدے وچھرن دا غم ہوئے۔

رہ گیا آپنا آپ تے "قلندراں" دے نعرے موجب منیر وی نعرہ لاؤندا اے:

دم ای دم — دھوکھا نہ غم

منیر دی اک ہوہ نظم وی برانے لفظاں دچوں نویں معنے جنم دیندی اے۔ گلاں بھانویں

پڑانیاں میں پر معنے نویں ہیں۔ پہلاں ہوہ انداز ہندا سی۔ اجکل ہوہ طریقہ اے۔ اوہ دور کھوتے

گھوڑے دا دور سی۔ تے اجدا دور چین اُتے پینگھاں پان دا دور اے۔ دل اوہوں دی بے ایمان

سی۔ اجکل دی اے لہذا نظم پڑھوتے نویں نویں مطلب آپو کڈھو۔

پڑانیاں گلیاں

اُچیاں مکاناں دیاں رنگیاں باریاں نہیں

رات دے شکاریاں نے زلفاں سنواریاں نہیں

رہندا اے زمین اُتے جن نال باریاں نہیں

دل بے ایمان دیاں لیاں اٹاہیاں نہیں

وامد شاہ نے میردی تعریف کردیاں اکھیاں سی:

کیہی میردی کہے تعریف شاعر متھے چمکا حسن مہتاب دا جی

خونی چونڈیاں رات جیوں جن روئے سُرخ رنگ جیوں رنگ شہاب دا جی

ہونٹھ سُرخ یا قوت جیوں لعل چکن ٹھوڑی سید، ولایتی سار وچوں

دند چنبے دی لڑی کہ ہنس موتی، دانے بکلیے حسن انار وچوں

لکھی چین کثیر تصویر جٹی قد سجدہ بہشت گزار وچوں
 وارث شاہ جاں نیناں دا داو لگے بچے کوئی نہ جوئے دی ہار وچوں

تے ایس پرانی گل بات نوں سچ بچھوتاں مینر نیازی نے نوں انداز وچ بیان کر دتا اے۔
 ایہہ کوئی ہیرے، یا ہستی یا سوہنی یا ملکی یا لیلی یا شیریں یا کوئی ہور۔ لنگھدے سے دی کوئی ٹیاری
 اے یا تشبیہی رنگ ڈھنگ دی کوئی ہور شے۔ ہر رنگ وچ ایہہ کے محبوب دی گل اے۔ کسے
 سوہنے دا ذکر اے۔ کسے دلال دے شکاری دے جاں دی کتھا کہانی اے۔ کسے رام دی سیتا دا
 ذکر اے۔ تے حسن پرست دے ٹھا کر دی کہانی اے۔ لفظ پرانے نیں پر معنی نوں نیں۔ گل
 پرانی اے۔ انداز نوں اے۔ شوق پرانا اے پر اوس شوق دی تکمیل دا ڈھنگ نوں اے۔ ایسے
 طراں اک پرانی گل بیان کرن دا نوں طریقہ ایہہ وی اے۔ جس وچ لفظاں نے نوں بانا
 پایا ہو یا اے۔

الشدوی مخلوق

اچے اچے محل بنا کے شیشیاں اوہلے ہمدے دی
 اپنے دل دے بھیت نہ دسدیاں واواں پچھندے دی
 اوس خدانے سب دے مقدر اکو رنگ وچ رنگے نیں
 جو وی نیں اس دُنیا اندر سارے لوکی چنگے نیں
 اوہ دی جہڑے رات نوں لگ کے گھراں وچ سٹھاں لانڈے نیں
 اوہ دی جہڑے اوہناں نوں پھر کے جیلاں وچ لے جانڈے نیں

نظیر اکبر آبادی نے "اومی نامے" وچ جہڑی گل آکھی سی سچ بچھوتاں ایہہ نظم اوسے گل بات
 دا مختصر انداز وچ نوں دور راستہ جہیا لشکارا اے۔ صوفی اہنوں وحدت الوجود دا نام دیندے
 نیں۔ تجھے شاہ دی زبان وچوں اجہنی گل بات نکلے تاں اوہدا انداز کجھ ایسی طراں
 ہندا اے۔

سب اکو رنگ کیا ہیں دا

گڑیاں ہتھیں چھاپاں چھلے   آپو اپنے نام سوتے
سبھا پتکا چاندی آکھو   کنگن چوڑا باہیں دا
سب اکو رنگ کیا ہیں دا

چونسی پنسی کھتر دھوتر   کمل خاصہ، اکا سوتر
پونی دھول باہر آوے   بھگوا بھیس گوسائیں دا
سب اکو رنگ کیا ہیں دا

تھلھا شوہ ری ذات کیر بچھنا این
شاکر ہور رفسائیں دا
جے توں لوڑیں باغ بہاراں
چاکر رہو اراہیں دا
سب اکو رنگ کیا ہیں دا

ایہدا مطلب ایہہ نہیں کہ منیر نیازی کوئی صوفی شاعر اے۔ صوفی ہونا ہور گل اے تے
شاعر ہونا ہور گل۔ شاعر تاں بس شاعر اے۔ اوہ جہڑے میدان دچ جاوٹے گا اوہدے کلام
اُتے اوس وی چھاپ لگ جائے گی۔ جد کہ صوفی صوفیانہ واوی توں باہر پیر نہیں دھر سکدا۔ جے
اوہ صوفیت توں باہر پیر دھرن لگ پوے تاں اوہدے ہتھوں تصوف دا دامن چھٹ
جائے گا۔ ایس لئی ساڈے صوفیا۔ صوفی پہلاں نہیں تے ہور کجھ بعد دچ۔ پراک شاعر، شاعر
پہلاں ہندا اے تے ہور کجھ بعد دچ ایسے کر کے جنہاں شاعراں نے غیر مبہم انداز دچ کوئی پیغام
دتا اے اوہ کھل کے تے گج وچ کے کہندے نہیں:

(۱) میری نوائے پریشاں کو شاعری نہ سمجھ

(۲) خوش آگئی ہے جہاں کو قلندری میری

دگر نہ شعر مرا کیا ہے اور شاعری کیا ہے

پر منیر نیازی تاں اک شاعر اے۔ اوہدے کول آکھن لئی بڑا کجھ اے۔ چنگیاں مندیاں گلاں دا
بھنکار اوہدے کول اے۔ ہر شاعر اپنی سوچ اڈاری توجھ کجھ منزلوں طے کر دا اے۔ منیر نیازی

نے وی شاعری دے میدان وچ سوچ دیاں کجھ منزلان ملے کیتیاں نہیں۔ جنہاں وچ ادبس نے نویں زمانے دے مطابق گل بات نبھان واجن کیتا اے۔ نویں طریقے نال گل کیتی اے۔ نویں معنیاں نال پرانے لفظاں نوں سجایا پھبایا اے۔ تے ایہہ اسی منیر نیازی دا کمال اے۔ کہ اوہ نویں دور دا جدید شاعر تے نوکل فنکار اے۔

سوال :- ”منیر نیازی تے زرگیت“ بارے اپنے خیال ظاہر کرو۔

جواب :-

زرگیت کیہ اے۔ آسان لفظاں وچ جدوں اک فنکار ایہہ آکھے پئی :-

ۛ ہم سا ہو تو سامنے آئے

تاں کجھ لو کہ اوہنوں زرگیت دا دورہ پیندا اے۔ ایہہ دورہ شاعرنوں پونے تاں اوہ نام شاعرانہ تعلی وی رکھیا جاندا اے۔ پر جیکر اک فنکار اپنی عظمت دا قائل ہو کے اپنی ذات نوں مرکزی حیثیت دے کے بیٹھ جائے تے اپنے اندرون اک بے نیازی وارویہ لوکاں سامنے پیش کر کے اگانہہ دورہ جائے تاں ایس نوں زرگیت کیا جاندا اے۔ ادب سمندر وچ عصمت اللہ زاد لکھدے ہیں :-

”منیر نیازی اپنی شاعری وچ اپنے تخیل دی مدد نال جہڑیاں تصویراں پیش کر دا اے۔ اوہ

اُدی شاعری دا اک خاص امتیاز نہیں۔ بعض اوقات اوہدی شاعری وچ اکوجہیاں یا اک دوجی

نال رلدیاں تلدیاں تصویراں نال اجیہا ماحول پیدا ہو جاندا اے جہڑا ژخوف جنگل یا اجناڈ

بیابان جہئی فضا پیدا کر دیندا اے..... اپناں ساریاں شکلاں تے سارے منظران

نوں منیر نیازی نے علامت دے طور تے درتیا اے۔ ایہہ علامتاں کیوں جے پہلی وار سامنے

آئیاں نہیں۔ ایس لئی منیر نیازی دے ایس علامتی نظام نوں سمجھن لئی دو شکلاں پیش آوہدیاں

نہیں۔ پہلی شکل تاں ایہہ ہے کہ ایس توں پہلاں ایس طراں دا کوئی علامتی نظام ساڈی نویں نظم

وچ موجود نہیں..... تے دوجی شکل ایہہ کہ اپناں علامتاں دی اپنے طور تے کوئی معنوی

تشریح نہیں کیتی جاسکدی..... اہدے لئی ساڈے کول اگو ای رستہ رہ جاندا اے

..... کہ اسیں اپناں ساریاں علامتاں دے نال ایہہ دیکھے کہ شاعر دی ذات دا اپناں

نال کیہ تعلق اے۔ خود کہیے تاں ساڈے شاعر دی ذات اک مرکزی حیثیت نال نظر آؤندی

اے تے ایہہ ساریاں علامتاں اوہدی دل تے گرد گھمڑیاں دکھالی دیندیاں ہیں۔ تے اوہ

ہر شے توں اپنی ذات دے حوالے نال دیکھدا اے۔ ایس مشاہدے دے دوران اوسنوں اپنی
ذات توں علاوہ ہود ہر شے اپنے آپ دے مقابلے تے زیویں لگدی اے۔ ایہو احساس اوس
نوں اپنی ذات توں علاوہ ہود ہر شے توں بے نیاز کردا اے۔ ایسے لئی تاں اوہ کہندا اے :-

وہم نہ رکھیا جان دا نہ وُنیا دا غم
فکر نہ فاقہ ہود دا کلم کلا دم

یاں —

کدے نہ دک کے کندے کدھے زخم کدے نہ سیتا میں

کدے نہ چھپے مڑ کے تکیا کوچ بدوں دی کیتا میں

ایہہ اوہ رویہ اے جنہوں زگیت نال تعبیر کیتا جاندا اے۔ زگیت دا دور ہر انسان اُتے
اُوندا اے تے ایہہ دور نہ زیادہ تر جوانی دی پوڑی چڑھدیاں ای شروع ہو جاندا اے تے
عمر دے پختہ ہون تیکر کسے نہ کسے حد تیکر بندے دے نال نال رہندا اے پر کجھ لوک اجھٹے
ہندے ہیں جتہاں دی بودی حیاتی وچ زگیت دا پرچا نواں نہیں گکدا .....
(منیر نیازی دیاں نظماں دے پس منظر توں ذہن وچ رکھئے تاں) منیر نیازی دی شاعری وچ
زگیت دا پہلو بڑا نمایاں ہو کے سامنے آجاندا اے۔ زگیت وچ اپنی ذات دی اہمیت
تے اوس دا احساس بڑی شدت نال محسوس کیتا جاندا اے اپنی ذات نوں مرکز دی حیثیت
نال تے دوجیاں شیواں نوں مرکز دا محتاج تصور کرن نال روانوی ماحول پیدا ہندا اے منیر نیازی
نوں اپنی ذات دا احساس کتنا زیادہ اے ایہے لئی اوہ دیاں نظماں وچوں ”اپنے آپ
نال گلاں، تریا چلتر، کل دی گل، دوہہ نویں رت، پچیاں ورگیاں حرکتاں تے پُرانیاں گلاں“
دیکھیاں جاسکدیاں ہیں۔ (ادب مہمند از عصمت اللہ زاہد ص ۹۶-۹۷)

منیر نیازی اپنی ذات دے حوالے نال مرکزی حیثیت اپنے آپ لئی متھدا اے تے دوجیاں

نوں ثانوی حیثیت دیندا اے۔ مثلاً ”سُن“ وچ اوہ کہندا اے :-

توں ہیں تے فیریں دی ہاں

میں جے نہ ہوداں

میری طراں فیر کون ایس جگے

سارے زہر نوں پیوے

دل وچ بلدے بھانبرے کے

ہسڈیاں ہسڈیاں جیوے

گویا اوہ بہادی تے ہمت دے والے مال اپنی مثال آپ اے۔۔۔ رومانوی انداز وچ وی اوہ
زکسیت دا شکار اے۔ مثلاً ایہہ نظم پڑھو:-

اپنے آپ نال گلاں

سُن فی کڑیے

رنگاں دیے پڑیے

میں ٹر جاواں گا

مڑ کے نہیں آواں گا

فیر بھتا میں گی

ہس کے بھائیں گی

سو کے بھائیں گی

فیروی نہیں آواں گا

اچے اسمان دا

تارا بن جاواں گا

دور دور رہواں گا

تے تینوں تر فاواں گا

کچھ ایسے طراں دا احساس اک بہادی موت دے آخر بند وچ رانج اُجاگر ہندا اے:-

دور اسمان تے رب سی میرا

چار چو فیے لاشاں سن

میں، اوہ، جہڑا آناں والے

سو میاں دا پوتا ساں

اپنے مرے ہوئے ساتھیاں دے وچ

پتھر وانگ کھلوتا ساں

اپنی وڈیائی و احساس منیر نیازی دیاں نظماں وچوں ڈلھ ڈلھ پیندا اے۔ جویں پھل وچ خوشبو ہندی اے۔ اوہنوں دیکھن دی کوشش کرے تاں کجھ نہیں دسد۔ مثلاً اوہ اک نظم وچ کہندا اے:

میں

کالیاں گھپ ہنیریاں اکھ وچ لگدی لو
گرمی سردی تہر دی پھلاں دی خوشبو
شکلاں رنگ برنگیاں لنگھیاں جان کھلو

.....

نس نہیں سکدا ایس توں ایہو امی اے تقیر
فیر ایہہ گلاں سوچ کے کیوں ہوواں دیگر
دہم نہ رکھیا جان دا نہ ونیا دا غم
فکر نہ فاقہ ہوو داتے کلم کلا دم

ایہہ بے نیازی منیر نیازی دی حیاتی واقعہ اے۔ ہوو شاعری اپنے اپنے انداز دی نزگیت دے حامل ہندے ہیں۔ مثلاً پیر فضل گجراتی کہندے ہیں۔

- و۔ فضل قلم دے نال قرطاس اُتے نقشے سوز گداز دے کجھ لیندا اے
- بہہ دلاں وچ جان دے نال شعر اوہدے سُخوردی اے درد مند وی اے
- ب۔ ہیراں، سوہنیاں تے ستیاں دے سُن بیٹھے آں تھنے
- فضل ہوواں دی سانوں کوئی غنڈا، سناؤ لوکوا
- ج۔ فضل ہوواں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
- یا الہی دور حاصر دے غنڈنخواناں دی خیر
- د۔ فضل رتھرو درد منداں دے نکل آئے ہیں دیکھ
- شعر تیرے موتیاں دے نال ہن تھن لگے

چنانچہ ایہہ کہنا کہ منیر نیازی دے ہاں نزگیت دی کیفیت پہلی واری موجود وچ آئی اے۔ پھدے طور تے درست نہیں تھے شاہ نے صدیاں پہلے ایہہ ای گل آکھی سی۔

اول آخر آپ نون جاناں
 نہ کوئی دوجا ہو پچھاناں
 میتھوں ودھ نہ کوئی سیاناں
 بٹھا اوہ کھڑا ہے کون !
 بٹھیا کیہ جاناں میں کون

سلیم کا شرکول دی اجہی زکیت دے جھکارے بھدے نہیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے:

۱- مٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے ننگے لگدے نہیں

آپنا آپ پچھان دے لئی میرے نیرے آکے دیکھو

۲- تیرا تے مہاں تک پہنچن دے لئی کیہ کیہ ہویا اے

میں ہر سے دی اکھ دا چان ماریاں دی نہ مویا میں

عالم تے فقیر

منیر نیازی دا ایہہ کہنا کہ:

وہم نہ رکھیا جان دا نہ دُنیا دا غم

فکر نہ فاقہ ہوو دا کلم کلا دم

کچھ جھپڑا نہیں۔ کیوں جے ایٹھے منیر نیازی دی بے نیازی اک گودڑی پوش فقیر والی بے نیازی اے۔

فقیر تے عالم وچ ایہی فرق اے بی فقیر توں صرف اپنے نال ای غرض ہندی اے جد کہ عالم توں

اپنا دی فکر ہندا اے تے دوجیاں دادی۔ اک فقیر توں بادشاہ بنا دتا گیا۔ دشمن نے حملہ کر دتا۔

اوہنوں شکست ہو گئی۔ فقیر نے ایہہ رنگ دیکھیا تاں اپنی کھری تے گودڑی چکی تے اک پاسے توں

تیر ہویا۔ لوکاں اکھیا۔ بادشاہ سلامت! ایہہ کیہ؟

”فرمایا“ میرا ایناں ای کم سی۔ تے ایس بادشاہی وچ ایناں ای حصہ سی تے ہن جد کہ

دشمن داری والا معاملہ سامنے آیا اے تاں ایس وچ میرا کوئی حصہ نہیں۔ میری گل پونجی ایہو

کھیری تے گودڑی سی۔ سو میں اوہنوں چک کے کسے پاسے جا رہیاں۔“

فقیر دی منزل کوئی نہیں ہندی۔ جدھر تونہہ کر لیا، رب تو کئی تک دی سیدھے چل پئے۔ دو بے

پاسے عالم دُنیا دار دی ہندا اے۔ اوہنوں اپنا دی فکر ہندا اے تے دوجیاں دادی۔ ایسے لئی

عالم توں فقیر اتے برتری حاصل اے عالم وادربہر وڈا اے۔ فقیر وادربہر گھٹ اے۔ منیر نیازی دی گویا
معنوی لحاظ نال اک فقیر اے چنانچہ جد اوہ وی اپنے وجود تے اپنی کل پونجی بارے ڈونگھی سوچ
دچ کھب کے باہر نکلا اے تاں اوہنوں پتہ لگدا اے کہ :-

میرا اصل وجود

میراتے بس ایناں ای کھ اے
ختمہ اپنے آپ دے دچ
چتاں رات دے سنن والے دا
بھارے پیر دی چاپ دے دچ
میرا حقیقی وجود تاں کجھ وی نہیں۔ دوجے لفظاں دچ منیر نیازی رہبر یا رہنما نہیں بن سکدا۔
کیوں جے اوہ اک خود مختار مسافر اے تے اگلی منزل تک ودھن لئی تیار نہیں۔ اوہ مسافر ای رہنا
چاہندا اے۔ اوہ اپنی خیر مناندا اے۔ اوہ اپنے حال دچ مست رہنا چاہندا اے۔

فکر نہ فاتہ ہوو دا کلم کلا دم
اوہنوں اپنی جان دا وی کوئی فکر نہیں۔ دنیا دالیاں دا وی کوئی غم نہیں۔
دہم نہ رکھیا جان دا نہ دنیا دا غم
اوہ صرف اپنے آپ دچ گن اے۔ تے اپنے آپ دچ اوہ بہت گھٹ حقے دار اے ایہ
عجیب بے نیازی دی کیفیت اے جس دچ منیر نیازی مبتلا اے تے جہڑا آپو مبتلا ہووے
ادھنے کسے ہووی دا ابتلا کیہ دور کرنا اے۔ کجھ اجہئی کیفیت ای اوسدی ایس نظم دچوں
اُبھردی اے :-

سدھی جہی گل

مرنا ای جے تقدیر اے اپنی
کیوں فیر ایس توں نستیے
کیوں فیر ایس توں بھلن لئی
دنیا دے حال اپج پھیے

جھوٹے سچے پار بنسا کے
دل دیاں گلاں دسٹے
کیوں نہ گھر وچ کتے بہہ کے
پاگلاں وانگوں ہسٹے

ایتھے موت توں بارمن کے ساڈا اڈم والا شاعر دُنیا دے جال وچ پھن لئی تیار نہیں۔ اوہ
دُنیا داری توں فرار دے رستہ اختیار کر رہیا اے۔ اوہ دُنیا وچ رہ کے وی دُنیا توں دکھری اپنی
اکلاپے بھری دُنیا وچ دسنا چاہندا اے۔ جتھے اوہ اکلاپے دیاں موجاں مان دا جو یا کتم کلا
پاگلاں وانگ کھل کے ہس سکے۔ ایہہ غالب دی اوس سدھری عکاسی اے جس بارے اوہ
تنہائی تے اکلاپے نوں اپنا مشن قرار دے لیندا اے۔ بابا غالب کہندا اے :-

رہیے اب ایسی جگہ چل کر جہاں کوئی نہ ہو
ہم سخن کوئی نہ ہو اور ہم نہ ہاں کوئی نہ ہو
بے درد دیوار سا اک گھر بنایا چلیے
کوئی ہمسایہ نہ ہو اور پاسبان کوئی نہ ہو
پڑیے گھر بھرا تو کوئی نہ ہو نیمار واہ
اور اگر مر جائیے تو نوحہ خواں کوئی نہ ہو

غالب دا اندازہ سو سال پہلاں والا اندازہ سی۔ جد کہ منیر نیازی آج دے نوں دور دے اندازہ
وچ گلاں نبھاندا اے۔ غالب تے منیر نیازی وچ فرق ایہہ ہے کہ غالب تنہائی وچ ای مر جانا
چاہندا اے۔ جد کہ منیر نیازی تنہائی وچ پاگلاں بار زندہ رہنا چاہندا اے۔ حالانکہ پاگلاں بار
زندہ رہنا مرن دے برابر ای گنہا جاندا اے کیوں جے اک پاگل اُتے شریعت تے ملک و عام
قانون لاگو نہیں ہو سکدا۔ اوہدی اوہ حیاتی جہڑی پاگل پتے وچ کئی ہووے اوس نوں اوہدی
عقلانہ زندگی وچ شمار نہیں کیتا جاسکدا اے۔ ایس پتھوں غالب پچھے رہ جاندا اے۔ تے
منیر نیازی اگے نکل جاندا اے کیوں جے اوہ بحالوین پاگل جہیا اے پر اوہ امید دا امن
نہیں چھڈدا۔ ہو سکدا اے کہ جدوں حالات سازگار ہون اوہ پاگل پن پھڈ کے عقل منداں بار
امیدال دے پچھے لگ ٹرے۔ حالانکہ ایہہ اوہنوں یقین اے پئی اوڑک اک دن اوہنوں موت
نال واہ پوسے ای پوسے۔ ایس دے باوجود ایہہ کیفیت مایوسی تے امید دا سنگم اے جتھے

منیر نیازی پاگلاں وانگ ہن دی سدھرنال حیاتی ٹوں ترجیح دیندا اے۔
 اوس وچ زنگیت دا اک ہور جھلکار اوہدے مضبوط ارادے دی دس پاؤندا اے۔ اوہ ہر
 شے دا انت دیکھ کے رہندا اے۔

تھاہ لے کے ای واپس مڑیا جد ضرور دا رخ کیتا میں
 زہری یا اوہ امرت سی سب انت تے جا کے پیتا میں
 مینوں جہڑی دھن لگ جاندی فیر نہ اوس توں ہندا میں
 راتاں وچ دی سفر اے مینوں دن وی ٹریاں کٹ دا میں
 کدے نہ رک کے کنڈے کڈھے زخم کدے نہ سیتا میں
 کدے نہ پچھے مڑ کے تکیا۔ کوچ جہوں وی کیتا میں
 اوہی حیاتی دا سفر دن رات جاری اے۔ اوہ اپنے آپ وچ مکمل بنن دا دعویٰ اے۔
 اوہ اپنی مثال آپ اے۔ اوہ اپنے کردار اتے ناز کردا اے۔ اوہ پرامن یا آپ حیات پی کے
 ہمیش دی حیاتی حاصل کرنا اپنی مثال آپ اے۔ کنڈے اوہی سفر وچ رکاوٹ نہیں بن
 سکدے۔ زخم اوسنوں دکھ تال دیندے نیں پر اوہی رستے دی رکاوٹ نہیں بن سکدے۔
 تے ایہ سلسلہ موت توں بعد وی جاری رہندا اے۔

سوال :- منیر نیازی ڈر خوف نال اگے ودھدا ہو یا اک پاندھی اے۔ تہا ڈا کیہ خیال اے۔
 جواب :-

ڈر ڈر کے اگے ودھنا کوئی بڑی بات نہیں۔ اُردو وچ اہنوں "پھونک پھونک کر قدم رکھنا"
 کہندے نیں۔ "پھونک پھونک" کے قدم رکھن دی لوڑ کدوں پیندی اے۔ ظاہر اے کہ سپ دا ڈنگیا
 رسی توں وی ترہندا اے۔ یاتے ددھ توں سٹریا ہو یا لسی دی پھوکاں مار مار کے پیندا اے۔
 ڈرے خوف نال اگے ودھن دی وجہ ہن آسانی نال سمجھ وچ آگئی ہووے گی۔ یعنی انج سمجھو کہ
 منیر نیازی توں لہجے حالات نال واہ پیا جہدا سٹا ایہہ نکلیا کہ اوہ بہت کجھ گنوا بیٹھا۔ چنانچہ
 اوہنے ایس تجربے توں سبق گھن کے آئندہ زندگی نبھان لئی محتاط طرز عمل اختیار کیتا۔ تے
 نالے دولا پاکے دوجیاں توں سوگھا کردا گیا۔ بیویاں پیار دی ڈنگی ہوئی کوئی ٹیپا
 آکھے۔

ٹیاروئی میرے ہاں دیو

حال میرے توں ڈرنانی

سیو! پیار نہ کرنا نی!

یا جویں کسے نے دہائی پا کے آکھیا:-

دل دیتا ہے رو رو دہائی کسی سے کوئی پیار نہ کرے

بڑی ہنگلی پڑے گی یہ جدائی کسی سے کوئی پیار نہ کرے

ایہہ ڈنڈپا کے ڈوجیاں نوں چوکنے کرنا تے اپنے تجربے داہیں لوکاں نوں فائدہ پہچانا اپنی جگہ بڑا ثواب دا کم اے۔ جویں اک دیا ہے ہوئے بندے نے دیاہ دیاں اوکڑاں توں آگ کے لوکاں نوں کنوارے رہن دا مشورہ دتا سی تے اگوں کسے من چلے نے آکھیا سی کہ آپوتاں سب کجھ ورت ورتا کے لوکاں نوں بوردے لڈواں توں منع کرنا کجھ مناسب نہیں لگدا۔ کیوں جے اپناں دا سواد ای دکھرا ہندا اے کہ جہڑا کھاوے اوہ دی پکھتاوے جہڑا نہ کھاوے اوہ بہتا پکھتاوے۔ عابدزاہد حضرات رب توں ڈرن دا سبق دیندے نہیں۔ کوئی دوزخ توں ڈراندا اے۔ کوئی کسے پورے ڈھنگ نال ڈراو ادیندا اے۔ ایہہ ہر فیئلڈ دا دکھرا دکھرا لائٹھ عمل اے۔ سیاستدان دے ڈراوے دکھرا مونہہ مہاندرا رکھدے نہیں۔ فنکار اپنے فن کی دنیا دچوں حیاتی دی کوڑ کسلیں نوں اجاگر کر کے ڈراندا اے۔ استاد اپنے شاگرداں نوں مولا بخش توں لے کے امتحان وچ فیئل ہون تے فیر ساری حیاتی ٹھیلڈے کھان توں ڈراندا اے۔ شکاری خطرناک شکاراں دا نام لے کے ڈراندا اے نہیں تے اپنی بہادری داسکے جماندے نہیں وغیرہ وغیرہ۔

دوجے لفظاں وچ ایس ڈراوے پچھے ڈراون ولے دی اک سدھر لگی ہوئی ہندی اے کہ لوک اوہنوں بہادرتے جیلا من لین تے ایہہ آکھن کہ ایہہ نصیحتاں کرن والا بندہ بڑا ہمت والا تے نڈر، دلیر تے شیر دل اے جہڑا اچھے بھیانک حالات دا تھپیرا سہرے کے آج وی زندہ اے۔ تے ایہے وچ اوہدی خوش قسمتی نوں وی کافی دخل اے۔ لہذا حیاتی دا ڈنڈ تے خوف نال پچھے ہوئے خطرناک پہلو دا مقابلہ کرنا ہر کسے دے دس دی گل نہیں۔ تے جیکر کوئی اچھے معاملے وچ ندر ٹرک اگے ودھدا رہوے تاں اوہدی زندگی نوں خطرہ ہو سکدا اے۔ ایس لئی حیاتی نبھان دے چاہوان نصیحت کاراں دیاں گلاں اُتے دھیان دیندے ہوئے محتاط رویہ اختیار کر دے نہیں۔ تے نصیحت کار نوں اپنا آگوت سلیم کر لیندے نہیں۔

نصیحت کار حضرت نصیحت کر کے اک سکون جہیا محسوس کرنے میں۔ کہ اوہنے دے تجربے
توں لو کہ فائدہ اٹھا رہے ہیں۔ تے ایس سکون وچ اک فخر جہیا دی لکھیا ہندا اے۔ پر ثقہ قسم
دے نصیحت کار اچھی نصیحت کاری اُتے کوئی مان یا فخر نہیں کر دے۔ ایہہ اپنے اپنے طرف دی
گل اے۔ پیر فضل گجراتی لکھدے ہیں:-

(۱) فصل شاہد مقصودا جس ویلے اک دند دی وچ آنوشس بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے جتے زابداں نے لیرو کیر کیتے
(۲) انج سر بازار کیوں بچو کروا واعظ کیہ سی واعظ دی جان کیہ سی
فصل بعض کم ظرفاں نے مونہہ لاکے دتا کہ بدنام شراب تا نہیں
ہن آڈمنیر نیازی دے سفر دی رات ول گوہ خیال کرئیے۔ ایس کتاب دی سب توں
پہلی نظم کچھ ایس طراں اے:-

اک پکی رات

گھر دیاں کندھاں اُتے دستن چھٹاں لال پھوار دیاں
ادھی راتی بوسے کھڑکن ڈیناں چیکاں مار دیاں
سپ دی شوکر گونجے جیویں گلاں گچھے پیار دیاں
ایدھر اودھر لگ لگ ہستن شکلاں شہروں پار دیاں
ردھاں وانگوں کولوں لنگھن مہکاں باسی مار دیاں
قبرستان دے رستے دستن گوکاں پہریدار دیاں

پکی رات کیہ بلا ہندی اے؟ نوں دور دی جزیں نوں شاید نہ پتہ ہووے پکی تھاں اوہ جگہ ہندی
اے جتے جنات تے بھوتیاں وغیرہ دا پہرہ ہووے۔ پکی رات اوہ رات ہندی اے جس وچ
چنناں بھوتیاں یا چڑیلاں تے ڈیناں نال واہ پوے منیر نیازی توں سچی مچی کسے ڈائن نال واہ
پیا یا ایہہ علامتی انداز دی گل بات اے۔ ڈائن دے پس منظر وچ ایہہ گمان دی لہرا نڈا اے کہ
ڈائن کلیجہ کھان والی بھوتی یا بلا ہندی اے کلیجہ کھان لٹی کسے داخون کرنا دی ضروری اے۔
ایسے لٹی گھر دیاں کندھاں اُتے لال پھوار دیاں چھٹاں کسے ڈین دے کارنامے دی دس
پانڈیاں نہیں۔ ادھی رات دا منظر، شہروں باہر دیاں شکلاں رنگ لگ لگ کے ہسنا۔ یعنی شکل

نظر نہ آنا پر ہاسیاں دی آواز دا آنا۔ تے قبرستان دا تصور۔ ڈا سوچو ایس منظر نگاری درج کتے
خوف جمع ہو گئے نہیں۔ تے ایس خوف ناک جہی لال لال پھوارہ وچ منیر نیازی ر کھانسیں بلکہ آگے
دودھا جا رہیا اے۔ آگے "موت دی آواز" اوہدے کتیں پیندی اے۔ ایہہ "سفر دی رات" دی
دوجی نظم اے ایٹھے وی پرانا جنگل۔ کالی شام دا ویلا تے اوٹھے اوہنوں کہے نے اوہدا نام
لے کے اپنے دل بلایا۔ تال فیر اوہنوں اپنا بچپن یاد آ گیا۔ قبرستاناں دے نال نال غیر مسلم
حضرات دیاں مڑھیاں تے اوہناں دے مسان یاد آ گئے جتھے ہندو اپنے مڑے ساڑھے ہند
سن۔ تے انج ایس منظر دے پچھے پوری اک ہسٹری، اک تہذیب تے اوہدا ول پ تے نالے
اوہدی ظالمانہ پکڑ۔ جہڑی موت دل کچھری پئی اے۔ لہرندی پئی اے لٹوپھلاں نظم پڑھو
باقی گل بات فیر کرنے آں۔

موت دی آواز

اک پرانا جنگل سسی تے کالی شام دا ویلا
اوہدے کولوں لنگھیاں مینوں عجب آوازہ آیا
کہے نے میرا ناں لے کے مینوں اپنے دل بلایا
انج لگا جیویں پہلے دی میں ایہہ آواز سنی اے
چھوٹیاں ہنڈیاں سفنے وچ یاں اوہناں مکاناں اندر
جنہاں پج رات آندی اے جیویں موت مساناں اندر

جنہاں پج رات آندی اے جیویں موت مساناں اندر ایس کیفیت دا مقابلہ کردا ہویا
ساڈا فنکار آگے دودھا جا رہیا اے تے فیر اوہدی اک ہور رنگ دی سوچ نال ساڈا واہ پیندا اے۔

اک اجاڑ شہر

سارے لوکی ٹر گئے لے گئی نال قضا
گلیاں ہو کے بھس دیاں روندی پھرے ہوا
کندھاں سُنج مسجیاں کوٹھے وانگ بلا
کوکل دین حویلیاں ساڑھے دل تڑا

اُجڑے پئے میدان وچ باد شہساں سے رتھ

قبراں دے وچ سول گئے ہندیاں والے ہتھ

ایتھے پنچ کے ساڈا نکار ساٹوں شاید پاکستان بن سے ہجرت کرن دے بعد کے پنڈیا قصبے دا نقشہ تکانا ہوا دنیا دی بے ثباتی توں ڈراندا پیا اے۔ بھارتی پنجاب وچوں مسلمان آبادی جدوں ہجرت کر کے پاکستان آگئی سی تاں مسلم اکثریت والے علاقیاں وچ پنڈاں دے پنڈ خالی ہو گئے سن تے اوتھے اجیہا منظر اہل واردات نے اپنی اکھیاں دیکھیا سی۔ مثلاً راقم دا پنڈ رسول پور کلاں (تحصیل نکور ضلع جالندھر) جدوں اُجڑیا تاں میرے دادا جی اشد بخٹے اوتھوں نکلن لئی رضامند نہیں سن چنانچہ سارا پنڈ ہجرت کر کے تن کوہ دے فاصلے اُتے "پرتاپرے" دے کیمپ وچ خیمہ زن ہو گیا سی۔ لیکن دادا جی مرحوم ٹوں اپنے پنڈ نال انتاں دا پیار سی۔ تے نالے اپنے سکھ بلیاں دی یاری اُتے انتاں دا بھروسہ سی۔ چنانچہ اوہ اوتھے ای رہ پئے۔ جدوں اکلا پے نے دل وچ ہول پیدا کیتا۔ تے اُجڑے پنڈ دیاں دیہاں تے گیاں ڈران لگیاں تے خالی کوٹھے تے گھر جنات دے گھر بن کے دس لگ پئے تے حویلی دی سنج بسنجی شاں شاں کردی اکلا پے دی ماری ہوا بلا دانگوں ڈران ڈیہہ پئی تاں دادا جی نال دے سکھاں دے پنڈ "چٹی" پنچ گئے۔ تے اوتھے اپنے سکھ بلیاں کول ٹہک گئے۔ تے فیر تھوڑے دناں بعد اپنے سکھ بلیاں دے مشورے اُتے عمل کر دیاں پرتاپرے دے کیمپ وچ اپنے بتر تیر کول جساں لئی راضی ہو گئے سن چنانچہ آپدے سکھ بلی اپنی پھتر چھانویں دادا مرحوم ڈاکٹر رحمت اللہ ٹوں کیمپ وچ آلو بچا کے گئے سن۔ ایہہ ساری گل بات دادا جی مرحوم نے اپنی زبانی سُنائی سی۔

ابنِ مثال دا مقصد ایہہ دسنا سی کہ ساڈا فنکار دی اجہٹی واردات وچوں گزریاتے ہو کے بھرا اپنا سبھ کھ تیاگ کے حتیٰ کہ اپنے بیوہ دیاں دیاں قبراں تک چھڈ کے اک خاص مقصد لئی نویں ملک وچ اُجڑ پُجڑ کے پنچیا سی۔ پرایتھے آکے جدوں اوس ٹوں اوس مقصد نال دھرو ہندا رتیا تاں اوہ پھلے و بلیاں ٹوں جھورن لگ پیا تے سوچن ڈیہہ پیا پئی کیہ بھلا اسیں ایسے کارن اُجڑے پُجڑے ساں۔ بادشاہاں دے رتھ کساناں دے اوہ گتے نہیں جیڑے اوہ استعمال کرے ہندے سن تے بچتے لوک اپنے گتے پنڈاں تے قصبیاں وچ چھڈ آئے سن۔ تے ہندیاں والے اتھاں واقبراں وچ سون دی علامت وچ اوہ لکھاں ماٹیاں بھیناں بیویاں تے بلیاں نہیں جہڑیاں اپنی عھمت دی حفاظت کر دیاں موت دے مونہہ وچ جاوڑیاں یا اوہ ہمیشہ واسطے

اپنے نگدیاں توں دچھڑ کے رہ گئیاں تے ہمیشہ واسطے دچھڑ گئیاں کیوں جے ہن اوہ اپنے ماپیاں،
شوہراں تے بھین بھراواں نوں موزہہ دکھان دے قابل نہیں سن۔ ایس لئی اوہ جیوندے جی
گویا اپنے نگدیاں دے بھاء دیاں مرگئیاں ایہہ ہے مطلب ایس مصرعے دا۔

۴۔ قبراں دے وچ سوں گئے ہندیاں والے تہہ

منیر نیازی ایڈی وڈی تاریخ بیان کر گیا اے۔ اک بہت وڈے ظلم داسیا پا کر گیا۔ پر
فیروی اوہ جیوندے مجبور اے۔ کیہ کرے۔ مرنا وی سوکھا نہیں بہر حال اوہا درلاپ اوہدے
دین ساڈیاں وی نینداں حرام کر دے پئے نہیں۔ تے ہن منیر کولوں ”سفر دی رات“ دا حال
احوال وی سُنو۔

دردے مینہ وچ ٹریا جانواں رات سی بہت ای کالی
اپنے ای پرچھاویں کولوں دل نوں ڈراون والی
شاں شاں کر دے رکھ پیل دے انھیاں کردیاں واواں
اوس رات تے بھتے لوکی بھل گئے گھس دیاں راہواں

ایہہ کالی رات وی شاید ایسے طراں دی کوئی رات سی۔ جس وچ اکلا پاسی۔ ڈر خوف تے ہنیر والی
حد تک پئی سی تے اوس رات دے کئی پاندھی راہواں کھنچ گئے تے اپنے گھراں نوں نہ پرتے۔
ایسے طراں دا خوف بھر یا منظر۔ ”ہواناں ٹکڑاں“ ناں دی نظم وچوں جھلکا اے جس وچ
منیر کہندا اے۔

اُپر قہر خدا میرے دا
ہلٹھاں لکھ بلاواں
سب راہواں تے موت کھلوتی
کہرے پاسے جاواں

چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ اجہا منظر وی اوس سے دیکھن وچ آیا سی جدوں اُجڑے قصبیاں
شہراں تے پنڈاں وچوں جاناں بچا کے ہجرت کرنی پئی سی۔ تے فیر اپنی منزل پا کے وی جدوں
سانوں دھوکے بانڈاں ناں واہ پیا نے ساڈیاں سدھراں دے ٹوٹے ہندے دے سے تاں اسیں
اک واری فیر اپنے آپ نوں انج محسوس کیتا جیویں اسیں کیسے میدان جنگ وچ دشمن دے
گیرے وچ آگئے ہوئے آں۔ تے ساڈے بچن دا کوئی لکھ نہیں رہ گیا۔ تے ایس مجبور نے

منیر نیازی کو لوں اپنی "بے وسی" دے اعتراف والی نظم لکھوا گھتی تے فیر اوہ سانوں ایہ مشورہ
دیندا ہویا اگے ورہ گیا۔

جدوں جنگل وچ ہوو

سخر دوپہر نوں جانندیاں جانندیاں

جے کوئی پتھوں بلاوے

پتھے مڑ کے کدی نہ دیکھو

لکھ اوہ بنتاں پاوے

ایتھے منیر نیازی نے جہڑی سینت ماری اے اوہ جنگل دے علامتی گتھلے وچ چھپی ہوئی

اے۔ سخر دوپہر — اجاڑ بیابان — اکلاپے دا منظر — سنجیاں راہواں — مگی ہوئی دوپہر

اچھے سفر وچ جے کوئی پتھوں واج مارے تاں نہیں کدی دی پتھے مڑ کے نہ دیکھیا جے۔ کیوں جے

اوہ کوئی پڑیل، ڈین یا بھوت شوت ای ہووے گا۔ جہڑا تہاڑی جان دا ویری ہو سکدا اے۔

جنگل دا تصور اک ہور نظم وچ ایس طراں جاڑو جگا رہیا اے۔ پہلاں نظم پڑھو —

جنگل دے جاڑو

سامنے ذخیرے وچ

سپ پئے شوکدے نہیں

پیپے پئے کوکدے نہیں

ہرے ہرے رکھاں اوہلے

ننگیاں چڑیلاں دیاں

اکھاں دے خمار نہیں

اک اک چیز دیاں

تسکلاں ہزار نہیں

ہرناں دی ڈاروی

سوراں دی قطاروی

موت دے تلوواں آتے
 پھر دے شکاری وی
 چاندی جہیاں پڑیاں
 تے ہیریاں دے ہاروی
 ہرے ہرے دکھاں اوہلے
 دلاں نوں ڈران گے
 ذرا جھٹے کھڑاک نال
 لگ پھپ جان گے
 کدے کدے جادو دے
 تماشے وی دھان گے

جنگل ایس وحشی طرز دی دنیا دا ویسا اے جتھے ذخیریاں وچ سب نہیں۔ پیسے وی۔
 ننگیاں چڑیاں دے بھس وی۔ ہرناں دیاں ڈاراں وی نہیں تے سوال دے غول وی۔
 وغیرہ وغیرہ۔ تے ایس منظر وچوں جہڑے پاسے جان لئی کہیا گیا اے۔ اوہدا کوئی پتہ نشان نہیں
 دسد ا مقصد تک اپڑن لئی اپنے کولوں گوڑلا کے اگے ددھو۔ کجھ نہ کجھ کامیابی ہو ای جائے گی
 جے منیر نیازی اپنے دکھ تے خوف دے باوجود زندہ اے تاں اسیں وی زندہ رہ سکے اں۔

سوال :- سفر دی رات دے حوالے نال ماضی حال تے مستقبل نال منیر نیازی دی
 سانجھ دا ویروا کرد۔

جواب :-

منیر نیازی دی شاعری زمانے نال ضرور تعلق رکھدی اے۔ خاص کر کے ماضی نال اوہدا بڑا
 گہرا تعلق اے۔ حال نال وی ایہہ تعلق قائم ہو جاوے اے تے اہناں دونہاں وچوں مستقبل دا
 لشکارا پھندا اے۔ مثلاً ”پٹھیاں سدھیاں سوچاں“ وہہ اوہ کہندا اے۔

ہن جے ملے تے روک کے بچو اں

دیکھیا ای اپنا حال !

کتھے گئی اوہ رنگت تیری

سُتیاں وردگی چال
گلاں کر دیاں گنڈیاں اکھاں
وانال اڈ دے وال
کتھے گیا اوہ ٹھاٹھاں ماردا
ہودا آٹھا زور
سا ہواں وردگی گرم جوانی
لے گئے کیمہڑے چور!؟

مینر نیازی کیمہڑی گل کروا اے؟ اوہ کون اے جہدی جوانی چور لے گئے نہیں؟ ایہہ کوئی
ٹیبار وی ہو سکدی اے تے اک عام انسان دی ہو سکدا اے جہدی جوانی دا واہا پہرا گزرن مگروں
اوہیے پلے لکیر نہیں رہ جاندا۔ ماضی تے حال دے ملاپ نال مستقبل دا لشکارا اپنے آپ ظاہر
ہو جاندا اے۔

ایسے طراں اک ہود نظم و پوج ماضی حال تے مستقبل دا جھلکارا روحانی انداز و پوج ملدا اے۔
اہدے پچھے حسن پرستی دی سوچ اے ملاپ دی گنڈھا اے۔ محبت دا کرشمہ اے۔ ہارسنگار
تے جراتے نہیں نظم دا عنوان اے۔

پہلے بدل دی رات

ترنیا زہری سپ دے وانگوں بجلی دا لشکارا
کالا بدن گجن لگا جیویں کوئی نگارا
رنگ برنگیاں باریاں اوہلے جاگن والیاں گریاں
واعدی ڈونگھی شوکر سُن کے دیاں پتھے مریاں
لیاں منزلاں دے ہن رہی لبھن گے اوہ تھانواں
اج تک جنہاں پوج کدے نہیں پھر پا آدمی دا پرچھانواں

ایتھے جیاتی دے سفر وازواں مرحلہ شروع ہو رہیا اے مستقبل دیاں امیدیاں نہیں تے شاندار
ماضی دیاں یاداں۔ تے نلے حال دے سوہنے سوہنے خواب نہیں ایہہ زندگی اُمید پر قائم اے۔

امید لئی حرکت تے ہمت توں کم لینا پیندا اے۔ ایہھے راہیاں دالمی منزل دل سفر کردیاں اَن ڈھیاں
 راہواں تلاش کرنا امیدیاں تے سدھراں دی جنج دے نال نال ٹرن دے برابر اے۔ حیاتی ماضی حال
 تے مستقبل داناں اے۔ ایس وچ تے زمانے پلے جانڈے نہیں پر منیر نیازی دی شاعرچی وچ
 ’مضارع‘ دا استعمال کجھ زیادہ امی ملدا اے۔ جس توں حال تے مستقبل پھڈے نہیں۔ مثلاً اک
 تھاں اوہ کہندا اے :-

رستے

ایہہ رستے ایہہ لے رستے
 کیہڑے پاسے جانڈے نہیں
 بوہت پرانے محلاں اندر
 دچھڑے یاد ملانڈے نہیں
 اچیاں ڈونگھیاں جنگلاں اندر
 شیراں وانگ ڈانڈے نہیں
 یاں فیرا یوں گھم گھما کے
 واپس موڑ لیا ندے نہیں

ایہہ رستے کیہڑے نہیں؟ جنہاں دے کمال دا ذکر کیتا گیا اے۔ ایہہ رستے لیاں سوچاں دے
 رستے دی ہو سکدے نہیں۔ جہڑے ماضی دل سفر شروع کرن تاں اہرام بصر توں لے کے قلو پطرہ
 دے حسن تک دیاں دتساں پانڈے نہیں۔ تے کدی دخت تے بربریت دیاں تصویراں تکانڈے
 نہیں۔ کدی حال تے مستقبل دیاں لیراں اُتے چل دیاں سوچاں دور تک نکل جان دیاں نہیں۔ تے جد
 عملی لحاظ نال بندہ دیکھدا اے تاں اوہ او تھے ای بیٹھا ہندا اے۔ تے ایسے گل نوں منیر نیازی
 انج ادا کردا اے :-

یاں فیرا یوں گھم گھما کے
 واپس موڑ لیا ندے نہیں

منیر نیازی دیاں بعض نظماں وچ زمانے دی قید نہیں ہندی۔ حالانکہ بظاہر زمانے دی
 قید نظر آؤندی اے۔ جویں کوئی آکھے۔

ایہہ جہڑا دل تیرا دل اے
ایہہ تیرا دل تیرا نہیں
(قدر آفاقی)

مثلاً منیر دی ایہہ نظم دیکھو:-

فراق دی رات

لمی رات فراق دی
جیویں ٹھنڈی ریل
چڑھیا جن اسمان تے
کنبن لگا ڈل

ایہہ تعلق ماضی حال تے مستقبل نال دی اے تے برا ماضی تے حال نال وی۔ تے جے ہو رگہری
نظر نال جھاتی ماریے تے زمانے توں بے تعلق وی اے۔ ایہہ اوہ مقام اے جہڑا ایس جدید شاعری
توں کلاسیکی جدید شاعری دے مقام اُتے پچا دیندا اے۔ ایجھے جہڑی کلاسیکیت پیدا ہو گئی اے اوہ
زمانے توں بے نیاز اے۔ حالانکہ نام دے پکھوں "نیر" بے نیاز" دی تھاں "نیازی" اے۔
کجھ ایسے طراں دی کیفیت ایہہ نظم پڑھ کے پیدا ہندی اے:

اک موقعے تے

ایڈیاں دردی اکھاں دے وچ
ہنجو بھرن نہ دیواں
دس چلے تے ایس جہاں اپچ
کیسے توں مرن نہ دیواں

تے ایہہ کیفیت حال تے مستقبل دونہاں نال سمبندھ رکھدی اے۔ جدکہ حال ہمیشہ ماضی دی گلکھ
وچوں جنم لیندا اے گویا ایس چومہرے وچ ماضی دا جھلکارا دی جنہاں نے منیر نیازی دیاں ہمدیاں
حاصل کر کے گل توں اگے درھایا۔ ایہہ اک سدھرا اے۔ تے سدھرا تعلق ہمیشہ مستقبل نال ہندا
اے۔ حال وچوں سدھر پنگردی اے تے مستقبل وچ امیدیں دے چراغاں راہیں نظری پندی اے۔
"ہوا نال ٹکراں" دے عنوان ہنٹیہ ایس نظم نوں گوہ خیال نال پڑھو:-

اُپر قہر خدا میرے دا
ہیٹھاں لکھ بلاواں
سب را ہواں تے موت کھلوتی

کیہڑے پاسے جاواں

ایہہ حال تے مستقبل نال تعلق رکھن والی نظم اے۔ ساڈا شمار حال دی جس کڑکی وچ پھسایا ہویا اے۔ اوہ کیہ بھلا کھڑے کھڑوتیاں وارد ہو گئی اے؟ نہیں بلکہ ایس دے پھوکڑ وچ وی اک لے سارے ماضی دے عمل تے رد عمل دا ہتھ اے۔ جہنے خدا دے قہرنوں دعوت دتی سی۔ اسمانی قہر دے نال نال نہ مینی قہر وی لکھاں بلاواں دی شکل وچ موجود اے ہر پاسے موت دا جال اے تے کسے پاسے دا رستہ کھلا نہیں جدھر بندہ جا سکے۔ جانا کاہدے لئی اے؟ ظاہر اے کہ مستقبل دی خاطر جانا اے۔ ہر کوئی اپنے حال وچوں مستقبل توں پھدیاں دیکھنا چاہندا اے۔ ماضی بارے غور کر کے خوشیاں منائیاں جا سکدیاں نہیں۔ اوس اُتے فخر کیتا جا سکدا اے۔ پر جے ماضی چنگا نہ ہووے تاں اوس اُتے اُتسو کیرے جا سکدے نہیں۔ پر انسان نہ ماضی دا قیدی تاں بن کے نہیں رہ سکدا۔ کیوں جے ماضی موت اے۔ موت توں گل نال لالینا جیاتی دا گل گھٹن والی گل اے۔ ایس لئی ہر بندہ ماضی توں چنگا مندا سبق تاں لے سکدا اے پر ماضی اُتے اپنے حال تے مستقبل توں قربان نہیں کر سکدا۔ ماضی چنگا ہووے یا بھیرا۔ ہر حال وچ ہر کسے دی ایہہ ای سدھر ہندی اے کہ اوہدا حال ضرور چنگا ہووے تے مستقبل حال نالوں وی ودھیرا چنگا۔ پر کدی کدی مایوسی حال دے بوسے اُتے جنڈرے مار دیندی اے۔ سارے رستے ڈٹے جانڈے نہیں۔ مایوسی چار چو فیروں گھیرا پالیندی اے۔ اچھے حال وچوں جہڑا مستقبل پنگر دا اے اوہ وی کوئی چنگا ٹونہہ مہانڈرا نہیں رکھدا۔ تے ایہہ حالت ساڈی جدید شاعری توں کلاسیکیت دی ٹیسی تک پہچان وچ مدد دیندی اے۔

مثال دجھوں ہیٹھلی نظم ول جھاتی مارو۔

دوہڑہ

مکھڑا پھل گلاب دا
تے چانن وردگی اکھ
بڈل چیت دساکھ دا
ایس کڑوی دا لک

ایتھے جہڑی کیفیت پیدا ہو گئی اے۔ اوس وچ کوئی زمانہ نہیں۔ پر اوہ زمانے توں دکھ دی نہیں۔ کھڑا پھل گلاب وا۔ دے پچھے اک ماضی اے جہنے گلابی روپ دے عین دچکار چائن ورگی اکھ دا چشمہ ابھار یا اے۔ تے فیروچیت وسا کھ دا بدل اے جہدا کڑی دے لک نال تعلق جوڑیا گیا اے۔ بظاہر ایہہ اک بے معنی جہڑی نظم اے۔ پر راہ وچ پئی ٹھیکری نال تئیں بھانویں کھیدن ڈیہہ پوو۔ بھانویں اوہنوں بیکار شے سمجھ کے پیراں بیٹھ مدھول دے اگے ودھ جاؤ۔ ٹھیکری ٹوں کوئی فرق نہیں پوے گا۔ ٹھیکریاں تاں بھجے تھے بھانڈیاں دیاں کرچاں ہندییاں نہیں۔ کیوں جے جہڑا گھڑیا۔ سو بھنا اے۔ تے ہر گھڑے دا مقدر کرچی کرچی ہونا اے۔ ایہہ ٹٹ پھٹ ای ٹھیکریاں نہیں۔ گلابی کھڑے دا وار پھرتے چائن ورگی اکھ دی کشش حال تے مستقبل دیاں سدھراں دے جھکارے دامن کھچواں روپ اے۔ پر نال ای چیت وسا کھ دے بدلاں دی تشبیہ نے ایس ساری گھکاری دا پول کھول دتا اے۔ کیوں جے ساون دے بدلاں ٹوں جہڑی آن بان تے شان حاصل اے۔ اوہ چیت وسا کھ دے بدلاں کول کتھے؟ ایج ایہہ نظم ساٹوں رستے وچ ڈگی پئی اک ٹھیکری جا پدی اے۔ جس وچ اک حُسن تے وقار اے پر نال ای فنا دے سمندر دا تصور اے۔ جویں آسمان دے کھلا داکوئی انت نہیں تے اوس اتے چیت وسا کھ دے بدل دی کوئی اہمیت نہیں اوسے طراں ایس ٹھیکری دا مستقبل دی کوئی بہتا جچواں نہیں۔

منیر نیازی دی اک ہور نظم پڑھو:-

کل دی گل

کل بیٹھا کجھ سوچ رہیا ساں
کل اک گز دے ویلے دی
اپنے پنڈ دے پپال ہینھاں
چھوٹی جہد دے میلے دی
میں جہڑا مشہور ہاں ایناں
دل دے بھیت لکاؤن وچ
غم دی تکھی چیک ٹوں گھٹ کے
اُپروں ہسدا جاؤن وچ

اوس پرانے دن دے دچوں
 کر کے یاد اک نوکے نوں
 زور دی لاکے روک نہیں سکیا
 اپنے دل دے ہوکے نوں

ایتھے والی گل بات دا تعلق کل نال وی اے تے کل توں بچھلی عید دے میلے نال وی۔ ایتھے
 دو ماضی پیدا ہو گئے نیں۔ اک واکل نال تعلق اے تے دوجے واکل توں بہت پہلاں گزری ہوئی عید
 دے میلے نال۔ تے اگے اوتھے جو کجھ داہری، اوہ محذوف اے۔ یعنی واقعے دا ذکر نہیں ہینگا۔ کہ اوتھے
 کیہ ہو یا سی۔ بس کوئی واقعہ ہو یا۔ اوہ کوئی روحانی واقعہ سی یا کوئی ہووے دردناک معاملہ۔ کجھ وی سی۔
 پر اوہدا اثر منیر نیازی اُتے ایناں ہو یا کہ اوہ اپنے دل دے ہوکے نوں ڈکن وچ کامیاب نہ ہو
 سکیا۔ ایہہ جذباں دی کہانی اے۔ تے کہانی کار سماڈا شاعر اے۔ اوہ غم دے زہر توں پین دا ماہر
 دنیا جاندا اے۔ پر ایس موقعے دے بچھو کر دچوں غم دی جہڑی لہرا بھر کے اوہنوں ٹنٹ گئی اوہدے
 اثر توں اوہ بچ نہ سکیا۔ ایتھے بھانویں دوہرا ماضی اے۔ پر ایس ماضی دچوں حال دی کیفیت
 نے پھٹ کے قادی نوں وی سو گوار کرتا اے تے ایہہ سلسلہ اجے رُکیا نہیں۔ کیوں جے مستقبل دا
 قادی وی اہدی زور وچ ضرور آوے گا۔ تے انج جدید شاعری دا ایہہ کلاسیک روپ بڑا سگواں لگن
 ڈیہہ پیندا اے۔ ایسے طراں دے ماضی دی کیفیت ابھارن والی اک ہووے نظم پڑھو۔

سفر دی رات

درہدے مینہ وچ ٹریا جاواں رات سی بہت ای کالی
 اپنے ای پر چھانویں کولوں دل نوں ڈراون والی
 شاں شاں کو دے رُکھ پتل دے انھیاں کردیاں داواں
 اوس رات تے بوہتے لوکی بھل گئے گھر دیاں راہواں

ایتھے وی ماضی دی اک کیفیت دا بیان اے۔ درہدا مینہ، کالی کوئی رات دا سماں۔ ہتھ نوں
 ہتھ نہیں سچھدا۔ پر نال ای کجھ روشنی دی اے۔ جہڑی پر چھانویں نوں ابھارن دا کارن بن دی
 اے۔ تے اوہ پر چھانواں بڑاوا بن کے دل نوں ہووے ڈراندا اے۔ سفر دی رات دا پاندھی جا
 رہیا اے لیکن پہلاں دے رُکھ شاں شاں کو دے نیں۔ ایہہ عجیب جہڑی گل اے۔ پتل دے پتے

کھڑکھڑ کر دے ہنڈے نہیں۔ شاں شاں نہیں کر دے ہنڈے۔ جویں اک لوک گیت جئے دے بول نہیں۔

دے پل دے پتیا!

کیہ کھڑکھڑ لائی آ؟

ظاہر اے۔ کہ ایٹھے شاں شاں وا تصور ساڈے شاعر دی اپنی کسے داخلی کیفیت نوں اُجاگر کراے۔ جس وچ کُہا ہون کر کے اوہنوں ایہہ نہیں ہوش رہندی کہ پل دے پتے کھڑکھڑ کر دے نہیں

یا شاں شاں؟

ایہہ اوہ کیفیت اے کہ جدوں مہر دیاں زنائیاں نے مقصدیت وچ کھب کے تیز پھریاں نال پھلاں دی جگہ اپنے ہتھ کٹ لے سن تے اوہناں نوں پتہ تک نہیں سی لگ سکیا کہ اوہ کیہ کر بیٹھیاں ہیں۔ اجہی کیفیت وچ ساڈا شاعر جہڑی گل اُجاگر کرنا چاہندا اے اوہ لے۔

اوسی رات تے بوہتے لوکی

بھل گئے گھر دیاں راہواں

زنان مہر اپنا آپ بھل گئیاں سن۔ ایٹھے لوکی گھر دیاں راہواں بھل گئے نہیں۔ مقصد دی کشش نے دونہاں نوں بے وس کر چھڈیا اے۔ مقصد کیہ اے؟ مقصد چنگا دی ہو سکدا اے۔ تے نکھد دی۔ گھر دنیا داری دے حوالے نال اپنا گھر وندا دی ہو سکدا اے۔ تے اوہ گھر دی جہڑا اوڑک ساڈی قسمت دے فیصلے والا گھراے۔ بہر حال منیر نیازی دیاں ایہہ نکیاں نکیاں تکھیاں نظماں زمان و مکان وچ نگینے ہار جڑیاں ہوئیاں وی نہیں۔ یاں اہناں وچ زمانہ نگینے دانگ جڑیاں ہو یا اے۔ تے ایہہ زمان و مکان توں بے نیاز وی نہیں۔ انج اہناں دی اہمیت دونی ہو جاندی اے۔ سفر دی ایہہ رات انسانی سفر دی رات اے۔ انسان ماضی وی اے حال وی تے مستقبل وی۔ ہور کسے وی مخلوق دا صرف ماضی تے حال ہنڈا اے۔ تے ایہہ حال وی اک دن ماضی ہو کے رہ جائے گا۔ پر صرف انسان امی اک ایسی مخلوق اے جہدا ماضی حال تے نالے مستقبل وی اے۔ ایہہ بھانویں جنت دی شکل وچ مذہبی عقیدیاں دا اُچا سچا سنگار ہووے تے بھانویں وہاں وچ ڈبیا ہو یا مایوسی دا سمندر جس وچ حیاتی دی بازی ہارن والیاں دے ہتھ پلے کچھ نہیں پیندا۔ کیوں جے حیاتی تاں ابدی اثرات دی حاصل اک بازی گری اے۔ جہدے اثرات جت دی شکل وچ چنگیرے مستقبل دے ضامن نہیں۔ تے ہار دی شکل وچ ہتھ نلن توں سوا کچھ نہیں لبھنا۔ منیر نیازی دے کول کوئی روحانی پیغام

تاں نہیں بیگا ابلتہ شاعری دے ویلے نال اوہ چنگیاں قدریاں توں ابھارن لئی زمان مکان
دے حوالے نال تے اوس توں بے نیازی ورتدیاں کجھ سمجھا ضرور دیندا اے۔ جہڑے اگرچہ
مبہم نہیں۔ پر کوئی اوہناں توں چنگا اثر قبول کرنا چاہے تاں کر سگدا۔ تے جیکر کوئی اوہدیاں
بھارتاں وچ کتب کے نکل ای نہ سکے تاں اوہدی قسمت !۔

سوال :- کیہ بھلا سفر دی رات دی شاعری داخلی تے خارجی حقیقتاں دے سفر دی
شاعری اے ؟ بھواں چانن پاؤ۔

جواب :-

منیر نیازی اک امیجٹ شاعر اے۔ تے امیجٹ شاعر داخلیت و اشاعر ہندا اے۔ ایس
حوالے نال سفر دی رات دی شاعری داخلیت دی شاعری اے امیجٹ شاعر ایمائیت راہیں
اپنے دل دی گل تہ جیاں تک پہنچاںدا اے۔ اوہ ابلاغ واسطے اپنیاں علامتاں گھڑا اے۔ تے
فیر اوہناں علامتاں توں نگہ رکھ کے اپنے دل دی گل بیان کردا اے۔ ایہہ طریقہ گھٹن بھرے
ماحول وچ ظالم معاشرے تے حکومت دی پکڑ توں بچن لئی اختیار کیتا جاندا اے۔ اُردو تے پنجابی
وچ ایس طریقے توں اپناں والے شاعراں وچ سلیم الرحمن، صفا میر، انیس ناگی، امرتا پریم
تے منیر نیازی وغیرہ نیں۔ احمد راہی نے وی بھانویں علامتی طریقہ اپنایا اے پر اوہنے کمال طور
تے روایت توں وکھ ہونا پسند نہیں کیتا۔ امرتا پریم دی نوں رت تے احمد راہی دی کتاب
ترنجن دا انداز رلا جھیا اے۔ سلیم الرحمن اپنی لکھت "آون والے" وچ اپنے ڈھنگ ویاں
نویاں نویاں علامتاں ورتدا اے تے اوہناں راہیں اپنے خیالاں ویاں تصویراں ایکدا اے
مثلاً اوہ کہندا اے :-

سفر

مینوں شام آوازاں دے اوس جنگل وچ بلاندی اے
ریشنیاں توں اوہلے ہوکے جہنوں راہ اک جاندی اے
تیر ہوا وچ سکیاں پتراں اند بھانبر محمدے نیں
چارچو فیر ورتتاں دے لے پر چانویں نچدے نیں

سڑویاں ہڈیاں دی بوسنگہ کے کیوں میرا دل نسا لے
 اچیاں اچیاں چیکاں اُتے سارا جنگل ہسدا لے
 اچ ایس آگ توں کیوں کوئی اپنا آپ بچا دے گا
 ڈر دے نال ڈراون والا جنگل دی بل جاوے گا

جد توں انسان دا روحانی رشتہ رب نالوں کمزور ہونا شروع ہو یا لے، اوہ دنوں دن خوف
 تے ڈر دا شکار ہندا جا رہیا لے۔ قرآن وچ اللہ نال یاری نبھان ولے لوکاں بارے ارشاد لے۔
 اَلَا يَذْكُرُ اللّٰهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْب -

یاد رکھو۔ رب دی یاد راہیں دلال توں سکون ملدا لے۔ دوجی جگہ ایہہ گل دکھرے انداز
 وچ بیان کیتی گئی لے۔

اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ -

بیشک اللہ دے بلیاں توں نہ کوئی ڈر بھو ہووے گاتے نہ اوہ فکر مند ہون گے۔
 ایسا مطلب ایہہ جو یا کہ آج دا انسان خدا تے اُپے رسول دے حکماں توں ڈور ڈور ہندا
 جا رہیا لے۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ اوس دے دل وچ بے چینی، تے ڈر کھو پل و دھدا جا
 رہیا لے۔ تے رب نال یاری قائم نہ رہن وجہوں خوف تے رنج دی کیفیت نے اوس توں گھرا
 گھتیا ہو یا لے۔ آج دا انسان رب رسول دی مرضی تے اوہے اصولاں توں نکھر رکھ کے زندگی
 نبھان دی تھاں اپنیاں خواہشاں دا غلام ہو کے رہ گیا لے۔ حتیٰ کہ اوہنے زندگی دے وسیب
 لئی جہڑے اصول گھرے نیں اوہناں وچ وی اوہ خواہشاں دا غلام بن کے ساڈے سامنے آؤندا
 لے تیں آپ ای سوچو کہ جداک نتیا ہو یا غلام من مرضیاں کرے گاتے دوجے پاسے ہر ویلے
 اوہنوں اپنے پھرے جان دا خوف کھندا رہوے گاتاں اوہ بظاہر اک انجانے خوف دا شکار کیوں
 نہ ہووے گا۔ جہڑا اوڑک اوہنوں لے ڈبے گا۔ بس ایہی وجہ لے کہ آج دے معاشرے وچ
 اجدا انسان خوف زدہ لے کیوں جے ہر انسان اللہ تعالیٰ دی مرضی نال ایس دنیا وچ جنم
 لیندا لے تے مقصد اوہی پیدائش دا رب نے ایہہ دتیا لے۔

مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ۝

یعنی ہر جن تے انسان توں صرف میں اپنی عبادت کارن پیدا کیتا لے۔

ایسے لئی انسان توں اللہ دا بندہ یعنی غلام کہیا جاندا لے۔ جہد عربی وچ بندے تے غلام

نوں کہندے ہیں۔ حتیٰ کہ دُنیا دے سب توں وڈے انسان تے رب دے آخری رسول وی عبدہ
 ورسولہ و اتاج پن کے ائے جد باعثِ تخلیق کائنات تے سب توں اُچھے انسان دا ایہہ
 حال اے تاں ہاری ساری تاں گو یا رب دے خلا ماں دے غلام شمار ہون گے لیکن مذہب توں
 دُور رہن تے رب توں نسن والا انسان اپنے اندر اک خوف تے دُرد محسوس کر دا ہو یا جہڑی گھٹن
 دا شکار اے۔ اوہ اوہنوں کوئی نام نہیں دے سکدا۔ ایس کر کے اوہ بے نام جہیاں علامتاں گھر کے
 اپنے دل دے چور نوں چھپاندا اے تے جدوں اوہنوں اپنا انجام خطرے وچ دندا اے تاں
 اوہ اندر واند چیکاں مارن لگ پیندا اے۔ اوہی ایہ شاعری۔ اوہیاں ایہہ چیکاں دراصل
 بے اطمینانی تے بے چینی ریاں لہراں نہیں۔ جہڑیاں اوہنوں اُبھرن نہیں دیندیاں سگوں اوہنوں
 اپنے ہیٹھ دب لیندیاں نہیں۔ اوہ بے چینی دے سمندر وچ ڈبدا تر داتے ڈکو ڈولے کھاندا
 جا رہیا اے۔ مشہور اکھان اے:

مر مر بڈھی گیت گادے

لوکاں بھانے ویاہ اے

یعنی ساڈا بے چینی دا ڈنگیا اجدا شاعر مر مر کے اپنیاں چیکاں ساڈے تک پچار ہیا اے
 تے ایسں سمجھنے آں کہ اوہ بہت اُچا سچاتے لا جواب قسم دا شاعر اے۔ ایسں اوہ دے بزدل ہون
 دی ننڈیا نہیں کر دے۔ اوہ دے بھگل ہون دا بُرا نہیں مناندے بلکہ اوہ دیاں اہناں بُریاٹیاں
 نوں اینا چکنے آں اینا سلاہنے آں کہ اوہ چنگیاٹیاں بن کے رسن ڈیہہ پیندیاں نہیں۔ ایہہ
 سارا کجھ کیہ اے۔ ایہہ سارا کجھ معاشرے دا رشتہ رب رسول تے روحانیت نالوں منقطع ہون دا
 سہہ اے۔ مثلاً سلیم الرحمن دی نظم ول جھاتی پاؤ۔ اوس وچوں سب توں پہلاں ”شام“ دا تصور
 اُبھرا اے۔ شام، دن دے انجام دی دس پاندی اے جہدے اگے ہنیری رات ہندی
 اے۔ اک گڈر نوں سردیاں دے موسم نال واہ پیا تاں اوہ سویرے سویرے سورج اگے
 بہہ جاندا۔ ساڈا دن دُھپ سیکدا رہندا۔ شام ہندی تاں سُنگرنا شروع ہو جاندا۔ رات ویلے
 اوہ گنگر کے گوڈیاں وچ سردے لیندے سردی دے ڈر توں دل وچ روز ای ایہہ دھارنا دھاردا
 سی پٹی بھلکے اُٹھدیاں سار میں اپنا گھرنا پٹیاں گا۔ پر بھلک داسورج چڑھدیاں سار فیر دُھپے
 بیٹھا بیٹھا گھرنے نوں بھل کے ساڈا دن کچھاں وچ لنگھا دیندے فیر اوہی پالے دا ڈر تے
 گھرنے دیاں سوچاں اوہا مقدر ہو کے رہ جانداں۔

اچ دا انسان دی "کاڑہ نعام بل ہمراہ اُضَلّہ" دی جو زندگی جاگدی مثال اے۔ اوہ حیاتی
 نوں ربی ذات سمجھن دی بجائے اپنا حق سمجھ کے ایس نوں اپنی مرضی نال گزارن دا دعویٰ پدا اے۔
 ایس کم لئی کدی اوہنے بادشاہت دا سہارا لیا۔ تے کدی جمہوریت دا راگ الاپیا۔ کدی سوشلزم
 دی بڑھک ماری تے کدی کمیونزم دی۔ پر اہناں ساریاں شیواں نے اوہنوں بے چینی توں
 بناں کجھ نہ دتا۔

اک بادشاہ دی کینز بادشاہ دے بیڈروم دی صفائی کردی اک دن اوہنے بیڈا تے
 ایہہ دیکھن لئی سوں گئی پئی ایس اُتے ستیاں کیہ لبھدا اے۔ اپنے وچ بادشاہ نوں کسے طراں
 خبر ہوگئی۔ اوہنے کینز نوں قتل کرن دا حکم صادر کیتا۔ تختہ دار اُتے پہنچ کے اوہ کینز ہتھ لگ
 پئی۔ بادشاہ نے وجہ پچھی۔ آکھن لگی بل ایہہ سوچدی آل پئی میں ایس شاہی بیڈ "Bed" اُتے
 دو گھنٹے سستی آل تے وگھ وچ مینوں قتل کیتا جا رہیا اے۔ تے جہڑا ایس اُتے دن رات موجاں
 مان دا اے اُہا کیہ حشر ہووے گا۔ ایہہ سنیا تاں بادشاہ دی عقل ٹکانے آگئی تے انج کینز دی
 جان بچ گئی نے اگے واسطے بادشاہ دی بندے دا پتر بن گیا۔ انسان دی سدھرتاں ایہہ
 ای اے کہ اوہنوں کوئی روکن والا نہ ہووے صرف رب دا ڈرای اوہنوں ایس سوچ توں
 روکدا اے۔ اچ دا انسان بڑھکاں بہت ماردا اے۔ اوہنے سامنے کوئی منزل نہیں پر سفر تاں
 اوہنے کرنا ای کرنا اے۔ کیوں جے وقت کسے دا انتظار نہیں کروا۔ ایس لئی ہر کوئی وقت نوں
 دھکا دے رہیا اے۔ تے جدوں شام پیندی اے۔ تاں اوہ اندر چین تے قرار توں خالی ہندا
 اے۔ ایس لئی اوہ انج محسوس کردا اے کہ :-

میںوں شام آوازاں دے اوس جنگل وچ بلاندی اے

روشیاں توں اوہے ہو کے جنہوں راہ اک جاندی اے

وہ اصل آج دے انسان دی بے اطمینانی اوہنوں بے قراری تے بے چینی دے تحفے دان کر رہی اے۔
 میاں محمد بخش نے ایسے کرب نوں محسوس کر دیاں انسان نوں مشورہ دتا اے :-

لوئے لوئے بھرے کڑیے جے تہد بھاڑا بھرنا

شام پئی بن شام مستد گھر جاندی نے ڈرنا

چنانچہ اسیں دیکھنے آل۔ کہ اچ دا انسان جیویں جیویں حیاتی دی شام دے نیڑے نیڑے

بڑھکا چلا جا رہیا اے اوہ اوناں ای ودھ پیچ چھاڑا پارہیا اے۔ اوہ اپنی مصیبت و جہوں

چیکاں ماردا اے کیوں جے اوہے اندر کجھ نہیں۔ اوہدی تھالی وچ نہ چول نہیں تے نہ دُور۔
 اوہدی تھالی وچ ای کجھ نہیں۔ بھکھا بھاناں چیکاں نہ مارے تاں ہوو اوہ کر وی کیہ سکدا اے۔
 پروارے وارے جائیے ایس اتھی دُنیا دے کہ اوہ اوہیاں چیکاں توں لطف اندوز ہندی
 اے تے بڑے بڑے چغادھی ایہہ گوڑ لاؤندے نیں کہ جناب ایہہ چیکاں مارن والی ہستی
 بڑی عظیم ہستی اے ساڈے دُور دے معاشریاں دی ایہہ دکھانت سائوں کسے منزل دا پتہ
 نہیں دسدی۔ ساڈے دُور دے ایمائی شاعر دی مثال انج اے جیویں سامری دا بنایا ہویا
 سونے دا وچھا جہڑا کسے نہ کسے طراں آواز کدھن ڈیہہ پیاسی تے سامری نے اوہدی تعریفاں
 دے پل بندھ کے اسرائیلیاں واسطے اوہنوں خدا بنا کے پیش کر دتا سی۔ تے فیر جدوں موسیٰ
 علیہ السلام نے کوہ طور توں واپس آکے ایہہ ساڈ کجھ ہندا دیکھیا تاں سامری تے اوہدی سوچ
 نوں جڑھاں توں پیٹ کے رکھ دتا۔

سلیم الرحمن نوں اوہدی شام جہڑے جنگل ول بلا رہی اے۔ اوس نوں جان والا
 رستہ دن دی لورا ساہمنا نہیں کر سکدا۔ ایس لٹی اوہ اوہلے اوہلے ایہہ سفر کرن تے مجبور
 اے۔ ایس توں اگلیاں علامتاں ایہہ نیں۔

تیز ہوا = دل وچ چلے بے چینی دے جھکڑ۔ خوف تے ڈر۔ اپنی کیتی کتری دا
 پھتاوا سکے پتے۔ تے بھانبر = اُن پگیاں سدھراں۔ جہڑیاں اوڑک دوزخ دا بالن بنان
 کازن بنیاں۔

چوہیرے درختاں دے نچدے پرچھانویں = حیاتی کٹن والے اوہ لوک جنہاں نوں شام دے راہی
 دیاں چیکاں بارے کوئی واقفی نہیں۔ کیوں جے اوہ
 تاں ایہہ ای سمجھ رہے نیں کہ ایہہ چیکاں نہیں بلکہ
 خوشیاں منان دا جدید ڈھنگ اے۔

سڑیاں ہڈیاں دی بو ————— اوس نگری دا لشکارا اے جتھے دے وسنیک اپنی بے مقصد

حیاتی کٹن توں بعد اپنے آپ نوں درختاں دے
 ڈگے ہوئے سکے پتراں وانگ مجوس کر دے نیں جنہاں
 نوں اک ماچھن اکٹھے کر کے لے جاندی ہندی اے
 تے فیر اوہناں نال بھٹی تاکے اوہ والے بھن دی

تے اپنی گزند بسر کر دی ہندی اے۔ ایہی حال ساڈے
 مسافر دا اے۔ اوہدی حیثیت ایک ٹکے پتر وانگ اے
 جہڑا اپنے اصل مقام توں دکھ ہو کے سک گیا اے
 تے اوڑک بھٹی دا بالن بن رہیا اے۔ اکلا اوہی نہیں
 بلکہ اوس توں پہلاں والے اوہدے ساتھی وی اوسے
 حال وچ مٹوے۔ بلدے پئے نیں۔ تے اک نوین آون
 والے، توں اوہناں دیاں مٹ رہیاں ہڈیاں دی بدبو
 بڑی بھیری لگدی اے۔ تے اوہا جی کر دا اے کہ اوہ
 ایس ماحول توں نس جاوے۔ تے ایس کیفیت توں
 قرآن نے سورۃ نباہ وچ انج بیان کیتا اے۔

وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

تاں اوس ویلے دُنیا دی حیاتی توں آخرت دی حیاتی
 واسطے توشہ تیار کرن دا مرحلہ من توں انکار کرن والا
 بندہ اکھے گا۔ کاش میں مٹی توں انسان نہ بن دا
 تے مٹی داسی رہندا تاں جے اج دے ساڈے توں پچھا رہندا۔

ایہہ اوس پاندھی دیاں چیکاں نہیں۔ جہدے ہتھ پٹے
 کچھ نہیں پر اوس توں شام پے گئی اے۔ اگے اوہنوں
 اجہیا جنگل دسدا اے جتھے اگ ای اگ اے۔ پاندھی
 اگ توں ڈر دا چیکاں ماہ دا اے۔ تے لوک اوہدیاں
 چیکاں توں نوین نوین مطلب کڈھ کے خوش ہو رہے
 نیں۔ حالانکہ پاندھی توں پتر اے کہ اوہناں لوکاں دا
 دی جے ایہو حال رہیا تاں اوہناں توں دی ایس
 جنگل دی اگ توں اوڑک کوئی نہیں بچا سکے گا۔

اُچیاں اُچیاں چیکاں
 ہندے لوکی
 اگ ای اگ

ایہہ روحانی کرب دا درلاپ اے جہڑا اج دے انسان دے مستقبل دی نشاندہی کر دا
 اے۔ جہدے دُنیا وچ دسن والے لوکی اوس درلاپ توں رنگ برنگے ناں دے کے خوشیاں

منار پے نہیں۔ آج دا انسان روحانیت تے رب رسول توں بے نیاز جھیا ہو کے زندگی گزارنا چاہندا
 اے۔ تے جدوں اوہنوں اپنی منافقت دے حشرناں واہ پیندا اے تاں چیکاں مارن ڈیہہ پیندا
 اے۔ جویں اک عرب ملک دے وسنیک اک ایانے بچے نوں اوٹھ اُتے کجاوے ناں بندھ کے اوٹھ
 روڑا کے بچے دیاں چیکاں سن سن کے خوشیاں محسوس کر دے نہیں۔ حالانکہ بچے دیاں چیکاں من گھڑت
 نہیں ہندیاں۔ پروارے وارے جلیئے دنیا داراں دے کہ اوہ دنیا وچ کھب کے ساریاں حقیقتاں
 توں مونہہ موڑ لیندے نہیں۔

ہُن ذرا منیر نیازی دل آؤ۔ اوہ کہندا اے :

موت دی آواز

اک پُرانا جنگل سسی تے کالی شام دا ویلا
 اوہے کولوں لنگھدیاں مینوں عجب آوازہ آیا
 کسے نے میرا ناں لے کے مینوں اپنے دل بلایا
 (تے فیر منیر نیازی موجب)

انج لگا جیویں پہلے وی ایہہ آواز سنی اے
 چھوٹیاں ہندیاں سُفنے وچ یا اوہناں مکاناں اندر
 جنہاں راج رات آندی اے جیویں موت مساناں اندر

ایتھے وی شام دا تصور اے۔ کالی شام کالی کھلوتی کالی رات دا پرچھاواں اے، جیویں سویر
 ویلے سورج نکلن توں پہلاں سورج دی روشنی صبح صادق بن کے ظاہر ہندی اے۔ ایسے طراں کالی
 رات دے کالے اشکاریاں نے شام دا مونہہ متھا کالا کر چھڈیا اے۔ کالی شام وچ وی اوہی بد انجامی
 دا تصور موجود اے یعنی :-

وقت جوانی زور و کاٹا
 پیری میں لیں آنکھیں مُوند
 یعنی رات بہت تھے جاگے
 صبح ہوئی آرام کیا

ایتھے وی حیاتی بھردی بے عملیاں واسٹہ کالی شام وی شکل وچ سامنے موجوداے۔ تے نام لے کے بلاون وچ اک رمز اے۔ کہ ہر انسان امی بلکہ ہر شے رب دی بارگاہ وچ گنی چنی اے تے اپنا اک مقام تے حساب کتاب رکھدی اے۔ قرآن وچ آیا اے۔

وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا۔ یعنی اساں ہر ہر شے نوں گنتی کرن بچھوں لکھ کے رکھیا ہویا اے۔ چنانچہ بے عملی تے غفلت وچ پورا دن لنگھان والے انسان نوں جدوں کالی شام نال واہ پیندا اے تاں اوہنوں انج لگدا اے جویں اوہدا نام لے کے کوئی اوس نوں بلا رہیا اے۔ ایہہ بلاوا بے عملی وے شکار انسان نوں بڑا بھیرا لگدا اے ساری دیہاڑی کھیڈ کھڈا وچ گزارن والے بچے نوں شام ویلے جدوں ماں پیو وراج مار کے سدوسے نہیں تاں بچے نوں تپہ ہنڈا اے کہ ہمن خیر نہیں۔ کیوں جے انسانی وسیب و اتقاضا اے کہ :-

۸۔ شام پئی بن شام محمد گھر جانڈی نے ڈرنا

انسان وی حیاتی اک دن نہیں بلکہ کئی سال ل اُتے محیط ہندی اے۔ ایس لئی اوہنے کالی شام تک اپرن توں پہلاں بے عملی و اشکار دوجے لوکاں دیاں کالیاں شاماں وی دیکھیاں ہنڈیاں نہیں۔ سفنیاں وچ یا انگیاں اکھاں نال۔ جنہاں دا انجام کجھ چنگیرا نہیں ہندا۔ تے اج ایہو انجام کالی شام تے کالی رات دی شکل وچ اوہدے سامنے بڈاوا، جن، بھوت، چڑیل یا ڈین بن کے کھلوتا اے۔

ایہہ کیفیت مایوسی دی کیفیت اے۔ دقت تھوڑا اے۔ بابا فرید کہندے ہیں :

آج نہ سستی کنت سیوں دُکھ دُکھ اٹھن پاس (پہلو)

دھرک اوہناں دا جیونا جنہاں وڈانی آس (امید)

نا امیدی سب توں وڈا ڈاکو تے لیرا اے۔ تے جنہوں صرف موت دا ای انتظار رہ گیا

ہووے اوہدی نا امیدی دی لاجواب ہندی اے۔

منہر مرنے پہ ہو جس کی امید

نا امیدی بس کی دیکھا چاہیے (غالب)

اج دا انسان وی روحانیت توں خالی۔ انسانیت توں وانجیا ہویا جدوں اپنے آپ نوں

تراک ونگر محسوس کردا اے تاہا اوہ ہرید ڈھنگ دیاں چیکاں مارن لگ پیندا اے تے دیکھن سنن

والے سمجھدے نیں کہ ایہہ بڑھکاں مار رہیا اے۔ منیر دی جدید شاعری وی جدید ڈھنگ دیاں

انسانی چیکاں نہیں۔ جھڑیاں انسان دی غفلت تے بے عملی دا نتیجہ نہیں۔ تے اوس نوں اپنے بھیرے
انجام دی دس پاندیاں نہیں۔ منیر دی اک ہور نظم پڑھو:-

پت جھڑی شام

دائے چلے تاں گھر دے بیٹھیاں کڑیاں دا جی ددوا لے
اُچیاں اُچیاں رُکھاں بیٹھاں پترال دا مینہ ودردا لے
لیاں سنجیاں گلیاں دے دے سورج ہو کے بھردا لے
ایہہ منظری سلیم الرحمن دی نظم والا منظر اے۔ اچے لے رُکھ۔ سکتے پتر جھڑے نہیں۔ سورج
آخری دماں اُپر اے۔ تے:-

اپنے ویلے توں وی پہلے تارے ممکن لگے نہیں
گھپ ہنیریاں سوچاں اندر دُکھ دے دیسے جگے تہیں
ایہہ دی اوہی گل اے جھڑی میاں بھ بخش نے اکھی اے:-

شام پئی بن شام محمد۔ گھر جاندی نے ڈرنا
وقت توں پہلاں شام پینا سچے لوگوں گھپ ہنیریاں نال واہ پینا۔ نرا دُکھ دا دیوا لے
درداں دا چراغ اے۔ اج دا انسان بے رُوح اے۔ روحانیت دی موت نے اوہنوں اک ڈنگر دا
روپ دے دتا اے۔ ایس کر کے اوہنوں اپنی زندگی دی شام پت جھڑی شام نظر آؤندی اے۔
تے دوجے جنہاں کول روحانیت دا توشہ موجود اے تاں اوہناں نوں اپنی شام۔ پت جھڑی
شام نہیں لگدی بلکہ جنگل، اجاڑ، بیابان تے روہی وی اوہناں واسطے پُر بہار موسم دا سدا اے۔
خواجہ غلام فرید فرمادے نیں:-

روہی رُت رنگیلی۔

چک کھپ ہار جیلاں پاوے

بُوئے بُوئے گھنڈ سہاگوں

گیت پر م دے گاوے

رُت رنگیلی تے ساعت سوہنی

موسم گل پھل دی من موہنی

مدستانی دو کھڑیں کوہنی

سانوں صحن سہادیں دے

جہڑے انسان دا محبوب اوس توں راضی ہووے۔ اوہنوں محبوب نال من دی تاہنگھ تے
خوشی ہندی اے۔ تے جنہوں پتر ہووے کہ گھر جانڈے توں جتیاں پینیاں میں اوہ چیکاں نہ
مارے گاتاں ہووے کہے گا؟ ایہی محبوبی لگن خواجہ فرید توں انج دسدی اے :-

جنگل بیٹے سبزی چٹائی   رونق روز بروز سوائی

رمل سیاں ڈپون ودھائی   رانجن توں توں رچیا اے

تے جہڑی میر توں اپنیاں کر توتاں وجہوں پتر ہووے بیٹی مینوں میرے رانجن نے جانڈیاں ساہ
چھترول کرن ڈیہ پینا اے اوہ وچاری اپنی کالی شام تے کالی رات دا تصور کر کے ایہو آکھے گی:

دریاواں تے ڈھلے دن دا پر چھانواں پیا تر دا اے

ایس ویلے تال پتھراں دا دی جی روون توں کروا اے

اچھے انساناں دے انجام دنی کجھ ایسے طراں دی کیفیت منیر نیازی دی اک ہووے نظم وچ

ایس طراں نظر آؤندی اے :-

اک پکلی رات

گھر دیاں کندھاں اُتے دستن چٹاں لال پھوار دیاں
ادھی راتے بوہے کھرکن ڈینیاں چیکاں مار دیاں
سپ دی شوکر گونجے جیویں گلاں گجھے پیار دیاں
ایدھر اودھر لگ لگ ہتھن شکلاں شہروں پار دیاں
مُدھاں وانگوں کولوں لنگھن مہکاں باسی پار دیاں
قبرستان دے رستے دسن کوکاں پہر پار دیاں

ایہہ بھانویں معاشرے دے ہنیرے دا جھلکار اے تے بھانویں بے رُوح انسان دے
من دی اُچار بستی دا لشکارا۔ گل اکو ای اے کہ اجدا انسان روحانیت توں خالی اے۔ روح
جبریل امین تے اوہدے نال دے فرشتے نیں۔ جیویں سورۃ قدر وچ ارشاد اے :-

تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ۔

یعنی لیلۃ القدر وچ فرشتے تے روح الامین یا روحانیت اپنے رب دے حکم نال اتردی لے۔

روحانیت دا اک پہلو تاں ایہہ ہے۔ جس وچ ہر لحاظ نال سلامتی اے تے دوجا پہلو اوہ اے جس وچ اجداد روح توں وانجیا انسان مبتلا اے چنانچہ اوہنوں گھر وچ بیٹھے توں وی خون دے پھٹے دڑھدے دسدے نیں (تے عاقلان موجب ایہہ چنات دے پھرے دی علامت لے) ادھی راہیں کوئی بُوہے بھن دا نظر اؤندا اے تے انج لگدا اے جیویں ڈیناں چیکاں مار دیاں نیں۔ تے اوڑک ایس ساری کیفیت دا انجام قبرستان یعنی موت اے تے موت وی ایسی جہدا انجام سلامتی توں خالی اے۔ ایہہ بے چینی تے بے اطمینانی انسان واسطے ارج دے دورے بھیا نک تھفے نیں۔ جہڑے اوس توں ایس لئی دان ہو رہے نیں کہ اوہ اپنے مرکز (خدا تعالیٰ) توں کٹ کے رہ گیا اے۔ تے جہڑے مرکز نال جڑے ہوئے نیں اوہناں واسطے ہر ویلے بہاراں نیں۔

ایس گل بات توں بعد ذرا اجدے جدید شاعر دی خارجی کیفیت دل جھاتی پاؤ جتھے اجداد شاعر داخلیت دے کھوبے وچ کھبیا ہویا اے۔ اوتھے اوہ خارجی اثرات توں وی بے نیاز نہیں۔ منیر نیازی دے حوالے نال ”کل دی گل“ وچ اوہ کچھ سوچ رہیا اے۔ گز دے ویلے دی گل بارے گوہ پیا کر دا اے۔ جدوں چھوٹی عید دے میلے سمے اپنے پنڈ دے پپلاں ہڈیہ کوئی واقعہ ہو گزریا سی۔ جہدا ہر پکھ روحانی سی۔ تے اوس دا انجام ”المیہ یا کھنڈیہ“ سی۔ تے اوڑک اوس دے دکھانت سٹے دا اثرہ کوشش دے باوجود اوہ لکان چھپان وچ کامیاب نہ ہو سکیا۔ جہدا اعتراف اوہ انج کر دا اے :-

میں جہڑا مشہور ہاں اینساں
دل دے بھیت لکاؤں وچ
غم دی تکھی چیک توں گھٹ کے
اُپڑوں ہسدا جاؤں وچ
اوس پڑنے دن وچوں
گر کے یاد اک مٹ کے (موقعے) توں
زور وی لا کے ڈک نہ سکیا
اپنے دل کے جھوکے توں

ایہہ نظم داخلیت تے خارجیت واسگواں جھکارا پیش کردی اے۔ خارجیت دے اثر ہلکھ داخلیت
 داخل شروع ہویا۔ تے فیروا خلیت دپوں جہڑی شے پُٹ کے ظاہر ہوئی اوہ اک سرد آہ سی۔ جہدی
 وائنا دود دود تک کھل گئی۔ تے منیر نیازی نوں اعتراف کرنا پیا۔ ایسے طراں وحشی عورت دپج
 جہڑا خیال لکھیا پھپیا اے اوہ وی داخل تے خارجی کچھ کچھ تے اوہدے اثرات وانکھیرا اے۔ جس
 دپج تضادات دے پھل وی کھڑے ہوئے ملدے نہیں۔ تے ذہنی ہم آہنگی دیاں لہراں وی نہیں۔

ڈب کھڑا جسم اوسدا

نکھڑا وانگ بہار

ہتھ دے اشارے نال بلا دے

چیتے درگی نار

میرے لہودی بو، نے اوہنوں

دتا رنج کھلار

جیویں دشمن دے ہتھاں دپج

پھڑی ہوئی تلوار

اکھاں سن یا تیر تضادے

چلن نوں تیار

اک ہور نظم راہیں منیر نیازی دے خارجی اثرات دی جھلک ایس طراں ظاہر ہندی اے کہ
 ”پُٹھیاں سدھیاں سوچاں“ دپج اوہ کہندا اے کہ جدوں ہیں ”اوہنوں“ سمجھاندا ہندا ساں تاں اوہ
 سمجھدی نہیں سی۔ بلکہ مینوں جھوٹھاتے گتی خیال کردی سی۔ پرہن اوہدی حالت دیکھ کے جی کروا
 اے کہ جیکر اوہ کہہ رہے بل پوے تاں اوس توں پُچھاں۔ کہ اوہوں توں میرا یقین نہیں سی کیتا۔
 ہن اپنا حال دیکھیا اسی؟ کتھے گئی تیری اوہ رنگت تے سپاں درگی چال؟ نالے گنڈیاں اکھاں
 تے واہ نال اڈوے وال ہن کہ طر ہوا ہو گئے؟

کتھے گیا اوہ ٹھاٹھاں ماروے

لہودا آنھا زور؟

ساہواں درگی گرم جوانی

لے گئے کیہڑے چور؟

ایہہ خارجی اثرات کسے رومانی کیفیت دی دس پاؤندے نیں۔ اجہی کیفیت دا اک ہور لکھارا
ہیٹھلی نظم پڑھیاں وی ساڈے دل دیاں اکھیاں تُوں چنڈھیا کے رکھ دینا اے۔

اک موقعے تے

ایڈیاں دردی اکھیاں دسے وچ

ہنجو بھرن نہ دیوال

دس چلے ناں ایس جہان اپچ

کسے تُوں مرن نہ دیوال

ایسے طراں دی رومانی کیفیت دے خارجی اثرات دے لشکارے منیر نیازی دی نظم "بچیاں
درگیاں حرکتاں" وچ ملدے نیں۔ جس دے پھوکر وچ داخلیت تے انا دا پہلو وی پوشیدہ اے
تے۔

ایڈی وڈی گل وی نہیں سی

جسدے اتوں تے ساں

ہیں تے اوہ کوئی دو سالوں توں

اک دوجے ناں گتے ساں

ایہہ داخلی نے خارجی کشمکش اُج دے شاعر وادی تحفہ نہیں، پہلے ادوار دے شاعر وادی
سی۔ بابا فرید گنج شکر فرماندے نیں۔

در ددویشی گاکھڑی چلاں دُنیا بہت

بھ اٹھائی پوٹلی کتے ونبھاں گھت

ایس شلوک وچ بابا فرید ددویشی دا اوکھا رستہ چھڈ کے دُنیا دا سوکھا رستہ اپناں بارے

سوچدے نیں پر بعد وچ اندر دل جھاتی مار دے نیں تے فقیری دا ملیا ہویا تو شر سُن تُوں جی
نہیں کردا۔

ایسے طراں کسے نے اکھیا اے،

ہیں اس کی گلی جاؤں؟ کہ اُس کی گلی جاؤں؟

ہیں کس کی گلی جاؤں؟

تے تھے شاہ فرماندے ہیں۔

(۱) بھوٹہ اکھاں تے کچھ بچدا اے
 پنج اکھیاں بھانبر مچدا اے
 جی دونہاں گلاں توں جچدا اے
 پنج پنج کے جیہا کہندی اے
 مونہہ آئی بات نہ رہندی اے

(۲) پھڑکتے چھوڑے حساباں توں
 کر دور کُفر دیاں باباں توں
 لہ دوزخ گورے عذاباں توں
 کر صاف دے دیاں خواباں توں
 گل ایسے گھر وچ ڈھکی اے
 اک نکتے وچ گل گھدی اے

منیر نیازی دی نظم "سورج سامنے بند اکھاں وچ" جہڑی کیفیت سامنے لیاندی گئی اے۔
 اوس وچ وی خارجی اثرات دے جھلکارے ہیں۔ تے نال ای داخلی خطرات وی نشان دہی
 ہندی اے۔

فیروی دل وچ دھڑکا رہندا
 پتہ نہیں کس ویلے
 کوئی لیرا ایتھے آکے
 تون دی ہولی کھیلے

جتنوں تک سفر تعلق اے۔ اوہ وقت دے نال نال ہر جیلے جاری اے۔ اوہ رُک
 نہیں سکدا۔ صرف موت کچھ چر لئی اک وقفہ بن کے ساٹوں اوہدے رُکن دا احساس دلاندی اے۔
 پر حقیقت وچ مرن والا مسافر اک آن دیکھی تے آن ڈٹھی دُنیا دا پاندھی بن گیا ہندا اے۔
 جس طراں جن تو پہلاں انسان دا سفر عدم وچ چالوسی۔ تے جدوں جم پیا اودوں ایہہ سفر

دُنیا داسفر بن گیتے جدول انسان اگلے پاسے نکل جاندا اے تاں اوہنوں اک ات لیرے سفر نال واہ پیندا اے۔ جہدی ہاتھ ابدان کول دی نہیں۔ انچ وچ اک گل دی وضاحت کر کے گل ختم کرن دی اجازت چاہواں گا۔

ابلیس نے حضرت آدم علیہ السلام تے مائی حوا نول جہڑے درخت دا پھل کھان لئی پریریا سی تاں ایہہ وی نال اکھیا سی کہ انچ تیں کدی نہ مکن والی حیاتی پا لووگے۔ نڈا گوہ کریئے تاں گل اوس ٹھیک ای اکھئی سی۔ ایہہ دکھری گل اے کہ اوہ دیر وچ اٹھا ہوکے بہتا ای دیر نبھان لگ پیا۔ ایہہ سچ اے آدم تے حوا اوس جنتی دور دی زندگی چھڈ کے جدول زمینی حیاتی ہنڈان لگ پئے تاں ایس دُنیا دی حیاتی دے ہر ہر لمحے نول اک دوام حاصل ہو گیا۔ تے ہر انسان ایس دُنیا وچ جو جو عمل کماندا اے اوہدے اثرات اپنے اندر ہمیشگی دا پہلو رکھدے نیں۔ نیک اے تاں جنت دی خوشخبری اے تے خالدین فیہا ابداً دی بشارت دی۔ جے معاذ اللہ دوزخ بارے کوئی جزا من دا تصور دتا تاں اوس وچ وی خالدین فیہا والا معاملہ اے۔ یعنی انسانی اعمال ہمیشگی دے اثرات رکھدے نیں نیک دانیک پھل ہمیشہ لئی ملے گا تے بدی دا برا سٹہ وی ہمیشہ واسطے

ع اللہ فضل کرے او یار

سوال ۱۔ کیہ بھلا اچکل دی جدید شاعری رب رسول نول دُوری دے روحانی کرب دا کڑلاٹ اے؟ بحث کرو۔

جواب :-

جدید شاعری ”ہر زمانے دی شاعری انچ تاں نویں ہندی اے تے اوہنوں جدید کہیا جاسکدا اے۔ پراسل وچ جدید شاعری اوہ شاعری اے جہڑی بدلے ہوئے ماحول دی صحیح ترجمانی کردی ہوئی اپنے آپ نول بدل دیوے۔ اہدے لئی ایہ ضروری اے کہ اوہ روایت نول نڈا پاسا وٹ کے تے یادو جے لفظاں وچ اوہ روایت نول تھوڑی بہت باغی ہوکے چلنے اپنی اک دکھری راہ بناوے جہدی چال وچ تجربے دی سنگھوٹ ہووے۔“

”جدول زندگی دیاں نویاں لوڑاں نویں شعور پیدا کرن تے سوچن دے ڈھنگ بدل جاوے۔“

اوس ویلے گوہ تے خیال نویں روپ دھار کے ساڈے سامنے آؤندے نیں۔ سدھراں وانواں سو دج
چڑھا اے۔ نویاں قدراں پیدا ہندیاں نیں۔ تے ادبی دنیا دا قافلہ نویں راہ تے ٹر پیندا اے۔
ادبی اصطلاح وچ ایس حالت نوں جدید شاعری کہیا جاندا اے۔“

(پنج رنگ از قدر آفاقی ص ۳۲۶)

ایہ بات کوئی لگ اوہلے دی محتاج نہیں کہ جدید شاعری مغرب دے اثر ہلیمہ اُردو دے
ذریعے ودھی پھلی۔ ایہنوں اپنان تے ودھائی دین والے پہلاں اوہی سینے اگے ودھے جہڑے
اُردو وچ اک اُچا مقام رکھتے سن۔ کجھناں نے اُردو واسطے ای بہت کجھ لکھیا۔ مثلاً میرا جی۔
ن۔ م۔ راشد۔ علی سردار جعفری، سلام مچھلی شہری وغیرہ۔ تے کجھناں نے اُردو دے نال نال
پنجابی نوں وی سہارا دتا۔ مثلاً فیض احمد فیض، احمد ندیم قاسمی۔ اشفاق احمد، منیر نیازی۔ سلیم الرحمن۔
مشتاق باسط۔ تے ہود کئی۔

کجھ جدید شاعراں نے تال انگریزی دی غلامی دے خلاف برصغیر وچ جاری تحریکاں دا ساتھ
دتا۔ تے کجھناں نے اپنی سانجھ روایت نالوں نہیں توڑی تے ویسے پنجابی دے دامن نوں بھرن
وچ جٹ گئے تے اکثر مسلمان شاعراں نے پنجابی شاعری راہیں تحریک آزادی تے تحریک پاکستان
وچ وچ گج کے حصہ لیا۔ ایہناں نوں ساڈے ”جدید شاعر“ اپنی جاچے شاعران وچ ای نہیں
گن دے۔ ایہناں دی مثال انج اے جویں کوئی گڑی چڑی اپنی ماں تے ماسی ول ویکھ کے مونہہ
تجھ وئے یا جویں اک پینڈو انار کلی وچوں لنگھیا تے اوہی جاچے زنانیاں تال انار کلی وچ آؤندیاں
نیں تے اوہناں ریاں آپنیاں بیبیاں تال گویا گاداں بھال نیں۔

ایس مثال توں ایہہ نکھیرنا مقصود سی کہ ساڈے معاشرے وچ دو قسم دے لوک پروان
چڑھے۔ اک اوہ فہڑے نویں دور دے تقاضیاں موجب رب رسول نال جڑے رہ کے حالات دا
مقابلہ کر دے رہے تے اسلامی تحریکاں دا ساتھ دتا۔ تے رہے ساد مرادے ای۔ جویں استاد دامن
عشق لہر، تے ہود بہت سارے۔ تے دوسے پاسے اوہ لوک اگے آئے جہڑے چنگے بھلے پڑھے لکھے
سن تے اوہ مغربی علماں توں وی واقف سن۔ مثلاً مر شہاب الدین، عبد المجید سالک۔ ڈاکٹر محمد باقر،
خضر تمیمی۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر وغیرہ تے کجھ ایسے سن جہڑے ایہناں دونہاں پرگیاں دے وچکارا
پلاگاسن۔ ایہہ حضرات معاشرے دے جبر تے ظلم دے خلاف اپنے ادب تے شعراہیں جہاد
کر دے رہے۔ پر گل کھل کے کر دے سن۔ افسانیاں راہیں گل کر دے سن تال اوسس وچ

حقیقت نگاری کدی کدی بے حیائی سے سینہ لیاؤندی۔ ترقی پسند تحریک نے اس سلسلے وچ کافی پارٹ پٹے کیتا۔ تے ایس دے اثر ہیشہ وجود وچ آؤن والیاں بزماں تے انجمنوں نے نوں اریباں تے شاعران دیاں نویاں نویاں کھپیاں کڈھیاں۔

ہن یورپ تے امریکہ دے سرمایہ پرستی دے نظام دے خلاف دوس دا اشتراکی نظام انسانی مساوات دا دعویٰ لے کے اٹھیاتے موٹلزم تے کمیونزم دیاں تحریکاں چل پیاں برصغیر دے لوکاں نے اہنوں آزادی حاصل کرن لئی اپناں دا جتن کیتا۔ تے ایس دے حامی بڑے بڑے سینے دے آدمی دی بن گئے مثلاً حضرت موہانی تے اُچے اُچے شاعر دی مثلاً فیض احمد فیض، جذبی، جاں شاہ اختر، جواد زیدی، ساعر لدھیانوی، اختر انصاری وغیرہ۔

تے چوتھے پراگے دے شاعر تے ادیب جدیدیت دی آر وچ دُنیا دے کھو بے وچ کھب کے آپنیاں منزلوں طے کر دے رہے تے اہناں نے اپنا دکھرا ای مہم جہیا طریقہ ایجاد کیتا۔ کہیا جاندا اے کہ ایہہ ٹولہ فرانس دے زوالی دور دے علامت پسند تے تخیل نگار شاعران دا پیروکار سی۔ تے اپنی گل ٹول بڑی گہرائی تے نویکے انداز وچ بیان کرن دا جتن کر داسی۔ ایہہ حضرات "ایمیجٹ" اکھوائے۔ ہن امیجٹ شاعران دا طریقہ واردات ایہہ بن گیا کہ اپنے من وچ کوئی دھارنا دھار کے اوس بارے اپنے خیالوں ٹول منزل راہیں بیان کر دے چلے جان دے سن۔ کوئی سمجھے یا نہ سمجھے اوہناں نے آپنیاں انجمنوں وچ ایہہ طریقہ تے اصول وی متعارف کروایا کہ شاعر یا تخلیق کار دا ایہہ کم نہیں کہ اوہ اپنے فن پارے بارے تشریحی روشنی پاوے۔ یا اپنی رائے دیوے یا اوہنوں حتمی سمجھے۔ بلکہ لوکاں ٹول ایہہ اختیار دتا گیا کہ اوہ کسے وی فن پارے دی جہڑی مرضی تشریح کرن۔ اوہناں اُتے تخلیق کار دی اپنی تشریح یا وضاحت نہیں مڑھی جاسکدی۔ چنانچہ ایس زبردستی دے اصول دا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ ہر جدید تخلیق کار نے پہلاں تاں اپنے آپ توں روایت پسندی دا بھولا لہا سُٹیا تے جویں پرانے دور دے شاعر مولویاں تے زاہدان نال اٹ کھڑکا لاندے سن، اوہنے ایہہ اٹ کھڑکا لاؤن دی تھاں مذہب ٹول ویسے ای نظر انداز کر دتا۔ تے اپنے دائرے وچ ایسا تخلیقی انداز اپنایا۔ جس وچوں رب رسول دا ذکر نہ آسکے۔ کیوں جے ایس ٹول رجعت پسندی گنیا گیا۔ کسے زمانے وچ یلی مجنوں دا قصہ وی حمد تے نعت توں شروع کیتا جاندا سی۔ پراجو کے جدید شاعران نے انہاں ٹول دکھریاں صنفیاں قرار دے کے اہناں دے سپیشلسٹ مقرر کیتے۔ تاں جے جدید دور دے اہناں شاعران دا کوئی محاسبہ کرن والا نہ

رہ جاوے۔ کے زمانے وچ اکو حکیم، ویدیا ڈاکٹر سارے مرضاں دا معالج ہندا سی۔ پر وقت دے نال نال جس طراں سپیشلسٹاں دا وارہا پہرہ اؤندا گیا۔ اوہی طراں اوہناں سپیشلسٹاں دیاں چیرہ دستیاں و دھ دیاں گئیاں۔ تے ساڈے ایس سے اندر حکومت نوں وی اچھے ماہرین دیاں فیسال بہت چبھدیاں نہیں۔ پر ایس دا اہا کوئی نہیں ہو سکدا۔ کیوں جے لوہی من گھڑت اصولاں نوں سارے من چکے نہیں۔ اوہناں توں کوئی ٹکرے نال گل بن سکدی اے۔ پر ٹکرے تک لتھیاں وچ نگو کون بنے؟

کجھ ایہی حال ساڈے جدید ابھامی شاعراں دا اے۔ جس طراں اک ناکام شاعر اک چنگا ڈرامہ نگار ہندا سی۔ اُنچ ای اک غیر شاعر وی اچ دے دور وچ جدید شاعری دی اُتھ وچ اک بہت اچھا شاعر بن بہندا اے نہ اوہنوں عروض نال کوئی واسطہ ہندا اے۔ نہ ردیف قافیے نال کیوں جے اوہنوں ویسے جدید شاعری وچ نہیں مینا جاندا۔ ہور چنگ مندوی کوئی اہم نہیں رہ گیا۔ ایس کر کے اجدا جدید شاعر جوہی مرضی بھلیاں مارے اوہی اتے تنقید تاں ہو سکدی اے۔ گرفت کوئی نہیں کر سکدا۔

پاکستان بن گروں معاشرے دا مدت و تاروی دلوں دن مارہ پرستانہ ہندا گیا۔ تے اخلاقی قدراں نے دم توڑنا شروع کر دتا۔ ہر پاسے ہوس تے حرص دے جھنڈے لہراں لگ پئے۔ تے جنہاں قدراں دی بحالی واسطے اسیں پاکستان بنایا سی اوہناں نوں اسیں پیراں تھلے زولین لگ پئے۔ جھوٹی عزت تے جھوٹے ٹوہرتے ٹھہکے نے سچائی نوں دیس نکالا دین دی کوشش کیتی۔ کجھ شاعراں نے ایس بارے کھل کے لکھیاں اوہناں نوں وقت دے حاکماں نے قیدے پا دتا۔ حالانکہ ظلم دے خلاف جہاد کر دیاں ای تاں اسان پاکستان بنایا سی۔ پر اقتدار دی ہوس نے سارے ابدی تے سچے اصول بھلا دتے۔

چنانچہ جدید شاعراں نے ایسے بہانے ابھامی طریقہ اپنایا۔ تے اپنے گینگ وی تشکیل دتے جہڑے اوہناں بے معنی نظماں نوں ستائش باہمی دے اصولاں موجب ابلاغ عامہ دی پدھر اُتے اُچیاں سچیاں ثابت کرن۔ اک مسلمان ملک دے مسلمان و سنیک ہون دے ناطے ساڈے جدید شاعراں نے نماز روزہ وغیرہ نوں کوئی اچھ دینا شان دے خلاف سمجھ لیا (الاما شائندہ) تے اچیاں ادبی انجمنوں تے جدید شاعراں دے زیر سایہ تربیت پان والی نوں پودوی دین توں بدیہی ہندی چلی گئی (الاما شائندہ) اچیاں "ستائش باہمی"

دیاں مجلساں دی دیکھا دیکھی ساڈے روائتی شاعراں نے وی "من ترا حاجی بگوئم تو مرا حاجی بگو" قسم دیاں ٹولیاں تشکیل دتیاں جنہاں وجہوں روائتی شاعراں وچ وی دھرے بازی نے جنم لیا۔ جہد نتیجہ ایہہ نکلیا کہ شعروادب نوں اک زوال آنا شروع ہو گیا۔ تے کوئی سرکڑھواں بندہ قوم دی اگوائی لئی اگے نہ ودھ سکیا۔ چنانچہ نہ کوئی رومی عجم دے لالہ زاراں وچوں اٹھیاتے نہ کوئی اقبال۔ نہ قائد اعظم۔ کیوں جے جہڑا کوئی ایس قابل سی اوہنوں گماشتیاں نے اگے نہ ودھن دتاتے جنہاں نوں اگے ودھایا اوہ کسے کم جوگے ہندے تال کجھ کر دے۔ تے ایس طرح غلط معاشرے تے غلط ادب و شعردے پروان چڑھن نال جہڑا پھل تے جہڑی فصل سانوں کٹنی پئی بوہنے آپو وچلی محبت تے سچیاں قدراں دا بیڑا ڈوب دتا۔

ایس تمہید راہیں اسیں ایس نتیجے تے پچے آں کہ ساڈا پورا معاشرہ (جس وچ ادب و شعر تے ہر میدان دے تار و شمال نیں الا ماشاء اللہ) اک تباہی ول دوڑیا جا رہیا اے اسیں سچیاں قدراں دی مالا تال بڑی جینے آں۔ پر جدوں عملی دنیا وچ سانوں حقیقتاں نال واہ پیندا اے تال اسیں اپنی مرضی نال یا مجبوریاں وجہوں سدھے راہوں کھنچ جانے آں۔ رب رسول دے نام اُتے بن والے ایس ملک وچ رب رسول دیاں اُچیاں سچیاں قدراں واسکے چلنا چاہیدا اے۔ پر ساڈا سوجھوان جدوں باہر لے مکاں دا دورہ کر داسے تے او تھے مادی ترقی دی چکا چوند دیکھدا اے تال اوہ ڈورا بھورا ہو کے بھلیاں مارن لگ پیندا اے (الا ماشاء اللہ) تے اپنے ملک وچ واپس آکے اوہ "بدیاں" نوں رنج سلاہندا اے کہ سُنن والا اوہناں نوں نیکیاں تسلیم کر کے اوہناں اُپر عمل کرنا گویا "ترقی پسندی" دی علامت سمجھن لگ پیندا اے۔ دنیا دے ایس "سمٹ سمٹا" نے اجدے انسان نوں حقی سچی قدراں توں بیگانہ کر چھڈیا اے۔ تے چونکہ ساڈے جدید شاعری ساڈے معاشرے دا حصہ نیں۔ ایس لئی رب رسول توں دُور دُور ہوندے جا رہے معاشرے وچوں پھٹن والی جدید شاعری واقعی روح دے کرب دا کُولاٹ اے۔ جہڑا جدید مادہ پرست تے اُتھے معاشرے نے اوہنوں دان کیتا اے۔ نوں تے پُرانی روائتی شاعری وچ وی ایہہ کُولاٹ موجود اے۔ تے دُوبے پاسے نری جدید شاعری وچ ایہہ کُولاٹ چونکہ اُتھا وی اے تے دُورا وی تے گنگا وی۔ ایس کر کے اسیں اہدیاں بڑیاں صفتاں کرنے آں۔ تے دُور دُور دیاں کوڈیاں لیانے آں۔ تال جے اہدے ہر صدقے ساڈی شان وچ وی کوئی دادھا ہو جائے۔

بہر حال ایس دیاں کچھ مثالیں دتیاں جا رہیاں ہیں۔ سلیم کاشتر نویں تے روایتی رنگ دا
اگھا شاعر اے۔ اوہ کہندا اے۔

(۱) دن سوتے صابن کل کل جسم نکھاری جانے نہیں

اپنی گندی رُوح نوں ایٹھے کوئی نہ دھوندا ڈٹھا اے

(۲) چہرے اندر دا نہیں شیشہ اندر نہیں طوفان بڑے

بیچ لکاون دے دپج ماہر ہو گئے نہیں انسان بڑے

ایس گرلاٹ دی اک ہود شکل ایس مشورے دپج چھپی ہوئی اے۔

کوئی دی بد شکل نہ تینوں دستے گا

تنہائی دپج بہہ جا اپنے کول کدے (کاشتر)

پر چونکہ کاشتر دپج نا امیدی گھٹ اے تے نلے اوہ بڑی سیا پا کر لینا ای کافی نہیں

سمجھا ایس کر کے اوہ دے کول اُمیدیں تے سدھراں دے روشن روشن چن تے سورج ایس دھرتی

دے ہنیریاں نوں بُکان لئی موجود نہیں۔

کھیتی آس والی ہری ہو جائے گی پھل کھرن گے تیری امید والے

ادھی رات ٹیلے کدے اٹھ کے تے کھوہ نیناں دا کلیا جوتے سہی

باقی صدیقی دی روایت نال جڑیا رہ کے جدید سفر دا اک پاندھی اے او سدھی شاعری

دپج روح دا ایہہ گرلاٹ اپنے ٹوٹیلے تے من کچھویں رنگ دپج موجود اے۔ مثلاً اوہ "ہیں تے ہیں"

دپج کہتا اے۔

ہیں انسان

مینڈے کئی پچھاویں

پک پچھاواں دُنیا تکتے

ہور پچھاویں مینڈے اندر شوکن

مینڈی مٹی چٹن

مینڈیاں نیہاں پٹن

ہیں گٹھاں دپج بیٹھا

دُنیا کولوں ڈرنا (ڈرنا)

اوہناں اُتے رنگ برنگے پروے پاواں
 لالا کے خوشبوآں
 اپنا گند چھپاواں

”بل نا (دا) گھگو“ وچ ایس گرلاٹ دی واج رانج ملدی اے :-
 فلمی نغمے سُن کے

ہوٹل وچ ہر گاہک نا (دا) دل
 کورے بھانڈے وانگوں ورتیا
 بل نا گھگو ورتیا

رانجن کھٹ کھٹ چلے

دل لوسے نال لوہا ہوہا

فیروی — بھکھا پیٹ نہ رتیا

بل نا گھگو ورتیا

ایہہ ادھی گل اے جویں اقبال نے آکھیا سی۔

۵ ہے دل کے لیے موت مشینوں کی حکومت

احساسِ مروت کو کچل دیتے ہیں آلات

گتھے روگ وچ ایہہ کیفیت رانج ظاہر کیتی گئی اے :-

اکھیاں وچوں کر کر پوسے

ارمان نا (دا) سوگ

اُچے شملے نال نہ پھپن

دلے نے گتھے روگ

اڈیک وچ ایہہ گرلاٹ روح نوں مخاطب کرن تے مجبور ہو گیا تے باقی صدیقی موجب :-

اٹھ جھلیا روجھا !

فرگلاں سوچیں

منجی تے ڈاہ

تک دھوئیں کیتا
 جی نا روا (بشیشہ وی
 کالا شاہ

تے ایہ امید دی کرن اے۔ جس اُتے بھلک دی سبھی سویر دا بھرم قائم اے ایہہ گڑلاٹ
 وںجارا وچ رانج لہروپ وٹا کے آیا اے۔

میں وںجارا
 دل ونگاں نا روا کھارا
 میں تیکاں ونگاں وی قسمت
 رُنیاتکے ونگاں وانشکارا

میں وںجارا
 گلپاں چُپنے کوٹھے لگے
 کتھے بہواں کتھے لاہواں کھارا

میں وںجارا
 مینڈا وںج نیارا
 مینڈا درد کوارا

تھے شاہ نے کہیا سی۔

اک رانجھا مینوں لوڑ پدا
 کن فیکوٹوں اگے ویاں لگیاں
 نیوں نہ لگڑا چوری دا۔ اک رانجھا مینوں لوڑ پدا
 رانجھے جھیا مینوں ہو نہ کوئی
 ہنتاں کر کر موڑی دا۔ اک رانجھا مینوں لوڑ پدا
 تے باقی صدیقی پیار دے دین پانڈا ہو یا اک دھی دے مونہوں ایہی گل اپنے انداز
 وںج رانج اکھواندا اے۔

مینڈا دا ج نہ بنا امبریے
 میں کوئی چیز نہ منگی
 ایہہ نہ شیم کندے پوڑسی
 ایہہ گوٹا لاسی آگ
 مینڈا جو بن چیکاں مارسی
 اتے ہس سی تک تک جگ
 ٹوں جتنا دا ج کھلا رہیں
 میں اتنی ہوساں منگی
 میں کوئی چیز نہ منگی
 مانھہ (مینوں) گہنے دس نہ امبریے
 میں بسی بھانی چنگی
 ایہہ ہیکا متھا ساڑسی
 ایہہ گانی پاسی پھاہ
 ایہہ چوڑا بانھہ مروڑسی
 ایہہ جھانجھڑک سی راہ
 یاتی (جیاتی) دے بنے (بلدے) تھلاں وریج
 ایہہ سونا بنے نہ سنگی
 میں بسی بھانی چنگی
 جے ٹوں ایں مینڈی امبری
 مینڈے ننگے سرے آں (ٹوں) کج
 مانھہ (مینوں) نال رنجھئے ٹورڈے
 رکھ مینڈے پیار دی لچ

کھیل زندگی دا اک من پسند جھواں اے۔ باقی صدیقی کوڈی یا کبڈی دے حوالے جہڑی
 گل بات ساڈے تک پہنچاندا اے اوس وچوں وی زندگی دے پھیرتے روح دے گزراٹ
 سنائی دیندے نیں:

کوڑی ہک ارمان
رنگ برنگے روپ بدل کے

کھین سب انسان

کوڑی ہک دستور

دشمن گھیرا پا کے آئے

سین ہسن دُور

کوڑی ہک آواز

چہرا وچ پڑے (میدان) نے (وے) لٹھا

لٹھا اُس نا (وا) راز

کوڑی ہک کیر

ہتھ لگے تاں قسمت

نہیں تاں وچ کلیجے تیر

ایہ کیفیت باقی صدیقی دی اک مور نظم "جیا نہ چنیا" وچ ایچ رہی ہوئی ملدی اے۔

سُنیا آتے مٹے

نی یں کیوں گھڑائے چھتے

مینڈی سس نہ دلیاں وٹے

گلاں کرے تے سینہ ستے

ساری راتی منجی بیلے

ڈاہڑے نال بھیالی

سنگاں حاصل کڈھے گالی

سکے مٹ

بھڑولے خالی

بھکھے دانداں گل پنہالی

ایویں کنکال ماری لالی

نی جیا نہ چنیا

تے آفرودچ باقی صدیقی دے روحانی کڑاٹ وی آفری چیک وی سٹو۔

ایہہ نہیں مینڈا گراں

نہ اوہ پینگھاں نہ اوہ جھوٹے
 نہ اوہ گھرے گھرے بوٹے
 نہ اوہ گوہری چھاں — ایہہ نہیں مینڈا گراں
 پچھیاں گلاں کی (نوں) دل سکے
 کیویں وچ ترنجن بہسہ کے
 ڈھولا ماہیا گلاں — ایہہ نہیں مینڈا گراں
 کھیداں سب وچالے پیاں
 نہ اوہ سجن نہ اوہ سیاں
 ایویں پھیرے پاں — ایہہ نہیں مینڈا گراں
 کس لگے زیاد کراں ہیں
 گھلی (گلی) بہہ کے یاد کراں ہیں
 اوکھے اوکھے ناں — ایہہ نہیں مینڈا گراں

الطاف قریشی کول وی رُوح دا ایہہ کڑاٹ موجود اے :-

میرے حال تے ہسن والیوا
 انج نہ جھولیاں بھر بھر ہستو
 میری اکھ دے بلدے اتھرو
 اپنی اکھ وچ رکھ کے ہستو

بھکیاں رُوحاں

بودے بچنے

آپنا آپ تاں تگوا؟

اندھ جھاتی مارو —

پھو کیو — !

اپنے آپ تے ہسو

اج دے انسان نے اپنے پیریں آپو کھاڑی ماری اے۔ تے چیکاں وی آپو ماہیا اے۔

آپے پھسے کڑیئے نی تینوں کون چھڑاوے ؟

الطاف قریشی "کالے زہری ناگ" دے حوالے نال چیکاں مارہ ہیا اے تے اوڑک اوہنوں

رب چیتے آجاندا اے۔ کیوں نہ ہووے معیبت ویلے ماں وا چیتا آؤندا اے یا رب وا۔
لموڈرا نازک خیالی دے مزے لٹو۔

جہڑے ناگ ہیں اپنے لہو دے دُردھ تے پالے

اوہو اوج پئے مینوں ڈنگے

ہیں بے وس آل

اپنے ہتھیں

ندہ ہریاں کر کر پالے ہوٹے زہریاں ٹوں

ہیں مار نہ سکاں

اپنی ایہہ مجبوری —

اپنے رب دے باہجوں

کس ٹوں دساں ؟

منیر نیازی دی "سفر دی رات" بارے تئیں بڑا کجھ سن پڑھ لیا ہووے گا۔ اوس دی گل

افروچ کراں گے ایٹھے ذرا الطاف قریشی دے "سفر دی رات" دا کڑلاٹ سُنو۔

سفر دی رات

رات سفر دی — لمیاں دا ہواں

تھاں تھاں ڈنگاں — شوکر کھاواں

اگے اگے نسا جاوے اکن پر چھاواں

اپنے دل ٹوں دُدا دُدا میں سمجھاواں

چار چوہیرے گھپ ہنیرے
 چپ چیتے بخوہنیرے
 نہ کوئی دیوانہ کوئی لاٹ
 اگے ہو دی اوکھی واٹ
 جے توں آکھیں — میں بہہ جاواں ؟!

”جے توں آکھیں میں بہہ جاواں“ دچ تھکاوٹ دی لشک اسے یا کجھ ہو۔ تے فیر سوال
 ایہہ دی اے کہ ”توں کون“؟ —

کیہ بھلا ایہہ گل بات سفرے ساتھی نال کیتی جا رہی اے۔ ؟ اوہ تال و چارا آپو درواں
 دامار یا تھکا تھکا نال نال اے۔ یا ساہ کدھن دا اذن کہے ہو کہ کولوں منگیا جا رہیا اے۔ جہڑا
 اذن دا مالک تے مختار اے؟ تے رہ گیا۔ ”میں کون؟“ ایہہ روح اے۔ بھکی تھی تے تھکی
 نئی انسانی روح۔ جہڑی اپنے مالک تے مختار اگے ہارے گھدی اے۔ مادہ پرستی دے نویں
 وسیب وچ جدید شاعری راہیں روحاں دا ایہہ ورلاپ تے گڑلاٹ جا رہی اے۔

اقبال صلاح الدین کول دی ایہو گڑلاٹ اے۔ اوہ سوچدا اے:

ایہہ آپو دھاپی کیہی اے ؟
 ایہہ افراتفری کیہی اے ؟
 کدھرے اسیں دی پاگل تے نہیں ؟
 کدھرے اسیں دی مجرم تے نہیں ؟

اوہ حیران اے:

پا تر پا تر تھہر تھہر کہنے
 ڈالاں نے دل چھڈے
 میرا دل دی ڈھے ڈھے جاوے
 کجھ دی سمجھ نہ آوے

تے آگ کے پکار اٹھا اے :-

شہر گراواں کولوں

جنگل یلے چنگے

سوسوتنگی سہندے

فیروی چپ چپ سہندے

”واہ دھرتی دا گہناہ وچ پھلاں نوں دھرتی دا گہناہ تھکے گل کیتی گئی اے کہ پھلاں دا
وسیب دکھاں تے کٹدیاں نوں شروع ہندا اے تے فیرخنداں اوہرا سواگت کردی اے
تے انسان باہے اقبال صلاح الدین دا نظریہ راج سامنے آؤندا اے۔“

بندہ مر جائے

ڈنگر مر جائے

دکھوں پھٹے

پر پھیل دی قسمت وچ اے ہمیشہ واسطے :-

مندے چنگے پیراں بیٹھاں

پسداں رہنا

رہدیاں رہنا

ایتھے ساڈا شاعر کچی سوچ و جہوں بھلیکھا کھا جاندا اے۔ اوہ پھیل نوں زیادہ دیر پا، پائیدار
تے مظلوم جان دا اے جد کہ بندے تے ڈنگر دی حیاتی نوں اوہ صرف دنیا دی حیاتی تک محدود
سمجھدا اے تے نلے اوہ ڈنگر تے بندے نوں اکو پدھراتے رکھ کے دیکھدا حالانکہ انسان دا
سفر موت توں بعد وی جاری رہندا اے۔

ایس سوچ و جہوں جہڑی گل پھندی اے اوہ ایہہ ہے کہ اقبال صلاح الدین انساناں
دے دنیا دی وسیب وچ ای گھنا ہویا اے۔ اوہ اگے شاید ایس لئی نہیں ودھدا کہ آج دا
انسان دنیا دی حیاتی نوں ای پہلی تے آخری حیاتی سمجھ کے نبھا رہیا اے۔ اجل و جیہ نوں
دی ایہہ گڑلاٹ بے چینی تے بے قراری دی شکل وچ ڈنگن لگ پیندا اے۔ اوہ کہندا

دُھندی شام

میریاں اکھاں — بلدے ہنجو کیرن

ستیاں ہویاں یاداں

اٹھ اٹھ دل دے بوسے

تھپ تھپ تھپ کھڑکاون

دل دے اندروں واج نہ آوے

بلدیاں بچھدیاں سوچاں

اگ لگاون

تھر تھر کنہن ہاسے — بلہ نہ کھنن

چپاں دے پرچھانویں

بھوتاں وانگ ڈراون

باہر ہنیرا

اندرو دھندی شام

مینوں — کنج آوے آرام !

مینر نیازی دی رُوح دے ایس کرب تے کُلاٹ دی دُوس پانڈا اے سگول اوہ ایس
کُلاٹ دی دُوس پاون والیاں وچ اپنے سے وچ سب دا مہری اے۔ اوہنے ایس کُلاٹ
نوں بڑی شدت نال محوس کیتا اے۔ اوہے کول حساس دل اے۔ جہڑا اوہنوں بڑی چھیتی کے
دی معاطے وچ صحیح نتیجے کدھن لئی چوکھی مدد دیندا اے۔ اوس کول احساس نوں لفظاں دا جامہ
پہنان لئی لفظاں دی تھوڑتاں نہیں ہیگی پر اوہ ایس خیال نال لفظاں نوں گھٹ توں گھٹ
ور تدا اے کہ اوہی جاچے لفظاں وچ اوہنے احساس دا بھار چکن دی سکت نہیں ہیگی۔
چنانچہ مادہ پرستی بے ماحول وچ رُوحاں دے لے پین، تے اوہناں دے بچکے تے
رہن پاوون جہڑے کُلاٹ مینر نیازی محوس کردا اے اوہناں نوں لفظاں دے رُوب
وچ دیکھنا ہووے تار انجہدا نقشہ سامنے آوے گا۔

کچھ کر دو

مرتے گھپ، منیرتے دھرتی اُتے کال
 پیریں کنڈے زہر دے لہو و پچ بھجے وال
 جتن کر دو کچھ دوستو— توڑو موت و اجال
 پھر اوٹے مُر لی رانجھیا— کڈھ کوئی تکھی تان
 مار کوئی تیر اوٹے مرزیا— کچھ کے دل اسمان

ایسے رانجھاتے مرزا محبت دے انلی ابدی اصولاں دے پیر پارانہیں— تے منیر اوہناں
 نوں مدد لئی دنگار دا اے۔ پر نہ کوئی رانجھا اگے دودھ کے اپنی ہیر نوں کھیڑیاں توں چھڈان دی
 ہمت کر دا اے نہ کوئی مرزا غرور دے کھولے وچوں نکل کے وقت دے شمیراں نال متھا لاؤن
 لئی تیار اے۔ اوہ اپنے غرور پاروں آپو مر سکدا اے۔ پر منافقت دے جنجال نوں توڑن لئی تیار
 نہیں۔ چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ منیر نیازی نوں اپنی سوچ دی سزا وی ملدی اے۔ مثلاً ایہہ
 نظم پڑھو۔

سوچن دی سزا

مُر جاواں تے فیر کیہ ہووے
 جیوندا مرہواں تے فیر کیہ ہووے
 ایس ای سوچ اپج سال جینے
 چُپ چُپ لنگھدے جاندے نہیں
 اکھ وچ پھر دیاں سب تصویراں
 لہو و پچ رنگدے جاندے نہیں

ایہہ نا امیدی تے اک طراں دی قید دی کیفیت ساڈا مستقبل ساتھوں کھوہن دا جن کر دی
 وسدی اے۔ مہرا ایہہ کیفیت اچھی دھی محسوس کر دا اے۔

ہوانال مختراں

اُپر قبر خدایا میرے دا
 بیٹھاں مکھ بلاواں
 سب دا ہواں تے موت کھوتی
 کبیرے پاس جاواں

ایس میدان وچ منیر نیازی اکلا ای نہیں۔ بلکہ ساڈا ساڈا معاشرہ بھانویں اوہ پنڈی پھر
 اُتے ہودے یا شہر دی سطح اُتے یاں نگلی پھوں۔ تے بھانویں اوہ بین الاقوامی پدھر واد معاملہ
 ہودے۔ اسیں ہر سطح اُتے جس روحانی کرب تے کربلاٹ دانشکاراں اوس دی شدت وچ
 کئی آؤندی نہیں دسدی۔ اہری وجہ ایہہ نہیں کہ تعلیم ڈی کئی داسٹرا اے یا لوکاں وچ جہالت
 پہلے نالوں بہت ودھ گئی اے۔ کیوں جے تعلیمی ادارے ہر ہر ٹک، تے ہر ہر شہر گراں وچ
 دیون ودھ توں ودھ کھل چکے ہیں۔ اخباراں، رسالے، ریڈیو، ٹیلیوژن جہے مرکزی تے پراثر
 ذرائع ابلاغ دی اجڑے انسان دی خدمت لئی موجود ہیں۔ بلکہ روحانی کرب تے کربلاٹ وچ
 وارے دی اصل وجہ ایہہ ہے کہ روحانی تربیت دیون والے ادارے آج دے دور وچ ختم
 ہوکے رہ گئے ہیں۔ اخلاقی قدراں دی اہمیت لوں عملی طور تے اجاگر کرن والے لوک بے وقت
 تے بے وقار بنا دتے گئے ہیں۔ تے جنہاں لوکاں دے سپرد ایہہ تربیت اچکل ہو گئی اے اوہ
 ایس دے اہل نہیں رہ گئے۔ تے رہندی کھوہندی کسر کلاشنکوف نے پوری کر دتی اے ہلا کہ اقبال
 داسماں آج نالوں کئی مدھے چنگا سی۔ فیروہنے گلہ کیتا اے تاں اپنے دور دے نظام تعلیم
 داس تے شان اوڑک روحانی کرب والی گل اُتے توڑی اے :-

گلا تو گھونٹ دیا اہل مددہ تے ترا

کہاں سے ائے صدا لا الہ الا اللہ

اقبال دی تربیت چونکہ اک روحانی ماحول وچ ہوئی سی۔ ایس کرکے اوہی شاعری
 سالوں بندھے رہتے سمجھاندی اے تے اوہدے کولوں سالوں روحانی سکون وی بعد اے
 اوس کولوں سالوں عملی حیاتی وچ رہنمائی وی بھیدی اے۔ ہر آہر یہ شاعر کولوں سالوں اوہ

کچھ نہیں بچتا جہدی سانوں تلاش اے۔ روحانی تربیت دے مرکزوں وی تباہی دی علامہ اقبال نے وی دس پائی سی۔

قہر باذن اللہ کہہ سکتے تھے جو نصرت ہوئے

خانقاہوں میں مجاور رہ گئے یا گورہ کن

پر اسیں ایس پاسے توجہ نہ دتی۔ حتیٰ کہ دنیاوی پدھرائے مغربی مکاں تے روسی اثر ہیشہ چلن والیاں تحریکاں دے کرتے دھرتے ساڈے اتے وی اثر انداز ہوئے تے اسیں مذہب نوں "ذاتی شے" من کے اہدے بارے مجرمانہ غفلت و ا مظاہرہ کیتا۔ جہد نتیجہ اسیں ہر سطح اُتے بھگت رہے اُل چنناچہ چنناں چرساڈی روحانی تربیت دے ادارے بحال نہیں ہون گے اسیں روحانی کرب تے اہدے کڑاٹ توں کدی وی نہیں بچ سکاں گے۔

141

باقی صدیقی
(پچھڑے)

کچے گھرے والکھاری باقی صدیقی

باقی صدیقی ۱۹۰۹ء وچ پنڈ سیہام نزد میکلا پیدا ہوئے۔ اصل نام سائیں محمد افضل سی۔ والد صاحب

نئی عمرے چھڈ کے اللہ کول چلے گئے سن۔

باقی صدیقی ہوراں ۱۹۲۶ء وچ پنجابی شعر لکھنے شروع کیتے۔ تے سائیں محمد افضل دے طور تے

سامنے آئے ۱۹۲۱ء توں اُردو وچ لکھنا شروع کیتا چنانچہ اوہناں نے اپنا ادبی نام سائیں محمد افضل

دی تھاں باقی صدیقی رکھیا۔ میٹرک کر کے پہلاں سکول ٹیچری کیتی۔ فیر بعد ہی چلے گئے اوتھے فلمی دنیا

نال منسلک ہو گئے۔ فیر اوہ فوج وچ بھرتی ہو کے قوم کی سیوا وچ جٹ گئے۔ ۱۹۴۹ء تک

مختلف محکمیاں وچ کم کر دے رہے۔ فیر اوہ ہفت روزہ راہ و منزل نال چار لے جہڑا راولپنڈی

توں نکلا سی۔ اوہ اپنے زمانے دے اُپے اُپے ادبی ہرچیاں وچ بڑی عزت نال چھدے سن۔

ادبی ہفت روزے توں اگلا قدم پٹیپاتاں ریڈیو پاکستان راولپنڈی جھال مار گئے تے اوتھے

اپنی محنت تے لگن نال بڑا سوہنا کم نبھاندے رہے۔ تے سوہنا نام کھتیا۔

اُردو نظماں دا مجموعہ جام جم ۱۹۴۳ء وچ چھپیا۔ دوجا مجموعہ دار و درسن ۱۹۵۱ء وچ چھاپے پڑھ

کے مارکیٹ وچ آیا تے تیجا مجموعہ اُردو ۱۹۶۱ء وچ زخم بہا دے نام نال چھپیا۔ پنجابی وچ اوہناں

دیاں کتاباں زخمی پیار تے کچے گھرے چھپیاں۔ ریڈیو پاکستان واسطے مختلف موقعیاں اُتے فیچر

لکھدے رہے۔ ڈرامے وی لکھے جنہاں وچ ویر، مغمی، طغی، دواغٹی، چبہ رویل تے کھلمے کول وغیرہ

نے داہوناں کھتیا۔ اوہناں دیاں ساریاں ادبی مرگرمیاں صلاحین دے قابل سن۔ تے ہر طبقے وچ

اوہناں دی بڑی عزت اُدر سی۔ ریڈیو پاکستان توں لے کے ادبی تے عوامی حلقیاں وچ باقی صدیقی

اک اُچا سچا تے مخلص فنکار دے طور تے مقبول سی۔ اوہنے حیاتی نبھان لئی بڑے بڑے جن کیتے۔

کئی پاپڑ ویلے۔ کئی تھاں نوکری کیتی تے جدھروں وی اُمید بھری ہوا دا بلا اڈنہا دسیا اوہنے اوسے

پاسے مونہہ موڑ کے اگانہہ دوهنا شروع کردتا۔ کہ شاید رنج اوکھا ویلا سوکھیاں وچ بدل جاوے۔ ایس

وچ اوہ کامیاب وی ہویا۔ کیوں جے اوہدے کول والا قناعت دا ٹھوٹھا ہر ویلے بھریا ہندا سی۔

آخر ایہہ پنجابی دا اک اُچا سچا شاعر تے اُردو دا بان تران تے ریڈیو پاکستان راولپنڈی

کرن والا فنکار اپنے پنڈ سیہام، جہڑا میکسلا توں تن میل دے فاصلے تے آباد اے، پوچ ۸ جنوری
۱۹۷۲ء نوں دل دی حرکت بند ہون نال اللہ فول ٹونہہ کر گیا۔ اتالہ وانا الیراجون۔

ایس کتاب وچ نکیاں وڈیاں پُتالی نظماں نیں۔ کتاب دا
کچے گھرے واعرَف اڈھا ایس شعر نال بنیا اے :-

وقت سمند جھلا مارے

کنڈھے اُتے کھلی جیانی

کچے گھرے اُلا رے

تے ایس توں اگا شعر کچے گھرے دے حوالے نال جیانی نال اپنا سمبندھ اچ جوڑ دال نظر آؤندا

اے :-

بگ برنگے پن تے دن سونے سنگ

پانی جلیاں پھیر کے کچے گھرے تے رنگ

شاعری توں جے اک پھل اکھے تاں اوہدا پوسٹ مارٹم کرن نال پھل دی حقیقت بدل جاندی

اے۔ شاعری بڑی نازک چیز ہندی اے۔ ایس لئی اہدیاں تشریحاں کیتیاں اہدی حقیقت اک ویران

جہڑی وادی لگن ڈیہہ پیندی اے۔ پھل نوں ٹوٹے ٹوٹے کیتیاں اوہدی خوشبو اڈ جائے گی۔ ایس لئی

شاعری نوں شاعری ای رہن دینا چاہیدا اے نہیں تاں تشریحاں نال پاڑھکاں نوں جوکھے نمبر

فرود مل سکے پر شاعری داستیاناس ہو جائے گا۔ وغیرہ وغیرہ۔

ایہہ ہے منیر احمد شیخ دیاں مڈھلیاں گول دا مفہوم جو اوہناں نے کچے گھرے واعرَف کوں دیا

ایس دے قارئین نوں اکھن دی کوشش کیتی اے۔

کچے گھرے باقی صدیقی دی جتن بھوئیں دی عوامی بولی یعنی پوٹھوہاری نال تعلق رکھن والی

لکھت اے۔ جہڑی پنجابی زبان دے اک باوقار لہجے دی نمائندگی کردی اے۔ باقی صدیقی دی شاعری

بارے منیر احمد شیخ لکھدے نیں :-

باقی صدیقی دی شاعری توں میں اک توں بہتیاں سہیاں اُتے محسوس کیتا اے۔ اہی وجہ

ایہہ دے کہ شاعر نے لفظاں نوں ورتدیاں جو یاں اوہناں نوں اک نالوں بہتیاں تہواں دتیاں

نیں۔ پڑھدیاں ہو یاں اچ جا پلا اے جیویں لفظ کنیاں دانگ ہونے ہونے اُتے پئے دسدے

نہیں تے پڑھن والا ہڈے دے اوہناں رنگاں وچ نہاتا جاندا اے جہڑے چھوٹے چھوٹے

مصرعیاں وچوں ڈلہ ڈلہ پیندا اے۔ جے تیں مینوں مصوری دی اصطلاح استعمال کرن دی اجازت دیوتے ہیں کہواں گا کہ باقی صدیقی دی شاعری وائر کر یعنی پانی رنگیاں تصویراں میں جنہاں وچ کتے تیز برش لاکے ڈونگھے جذبے ٹوں نکھاریا گیا اے۔ عام طور تے اوس نے ہلکے نچھے نچھے رنگ ای استعمال کیتے ہیں جنہاں نال جذبیاں دے سوہنے تے کدی کلاٹے ہوئے تے کدی دکھیاں غماں والے کھڑے اگھر کے سلنے آؤندے ہیں۔ رنگاں دی چنک دل دے بھیت کھولدی اے۔ تے ٹرمہ اکھیاں وچ ہندا اے تے ہتھاں دی مہندی کھ کھندی اے۔ تے گلاں وچ پتے پتے ماہنے تے ڈھلیاں وارنگ اے تے فیر اپنیاں ساریاں روپاں ٹوں جوڑ کے اوہ اک روپ بنا دیندا اے.....

”باقی صدیقی دے چھوٹے چھوٹے مصرعے بلدا ہویا بھانبر نہیں (بلکہ) اوہ دھندیاں ہویاں چنگاریاں میں جہڑیاں سواہ تے دھوئیں ہیٹھ لوکاں دیاں نظراں توں اوہ اپنی اک وچ ای چمکاں مار دیاں رہندیاں ہیں.....“

”باقی صدیقی دا ایہ مجموعہ ذات توں لے کے تے جگ دی پوری داستان اے۔ بدلے ہوئے معاشرے دے رنگ وی نہیں تے دل دیا سمندروں ڈونگھے“ دے بھیت وی پنجاں جتاں والیاں ٹوں جے اہرے وچوں چھوئیں جس زوی) مل جائے تاں میں سمجھاں گا کہ (اوہناں نے) باقی ٹوں لبھ لیا اے.....“

ایہ سن منیر احمد شیخ دے تعارفی خیالات کچھ گھرے تے اوہرے مصنف بارے جہڑاں ایہ ایتھے بھرواں مطالعاتی جائزہ لواں گے۔ تاں جے اک عام قاری وی سمجھ سکے کہ باقی صدیقی نے شعری تصویراں اُلکین ویلے کیہرے کیہرے رنگ تے اوہ کس طرح ودتے ہیں۔

نظماں دے مرکزی خیال

باقی صدیقی دیاں نظماں فنی تے تکنیکی لحاظ نال بہت سوہنیاں تے ستمریاں نہیں تے جنہاں لفظاں راہیں اوہناں دی شکل بنی اے اوہ وی بڑے وسیع معنیاں نال رتے پتے ہیں۔ تے جیوں جیوں اوہناں دی درتوں دی ترتیب نال بنن والے گدستے ٹوں ٹیکھے تہوں تیوں خوشبوآں کھل کے ساڈے دل تے دماغ ٹوں مہکاں وند دیاں جائدیاں ہیں۔ ایہہ مہکاں کسلیاں وی لگدیاں ہیں۔ سواری وی تے مٹھیاں وی۔ لٹوڈرا نظارا لٹو کہ باقی صدیقی دیاں نظماں دی مہکار تے پیش کاری کیہ کیہ جادو جگا رہی اے۔

باری وچ بیٹھا نکال

منیر احمد شیخ موجب ایہہ شاعری چھویں حس دی شاعری لے
چھویں حس کیہ اے۔ جدوں کہے دا اچانک بجلی دی تار ٹوں ہتھ لگ جاتے تاں اوہ فوراً تر بھک کے
پچھے ہٹ جاندا اے۔ ایہہ چھویں حس اے۔ ایسے طراں اہرے ہوو دی کئی رنگ تے روپ ہیں۔
مثلاً اک حکایت نال ایہہ گل مزید واضح ہو سکدی اے۔ جہد تعلق دینی حلقیاں نال اے۔

اک حکایت

کہیا جاندا اے کہ باوا فرید شکر گنج نے اک واری وعظ کر دیاں فرمایا۔
لوکو! اسلام دے پنج بنیادی اصول تاں سارے جاندے ہیں۔ کلمہ، نماز، روزہ، زکوٰۃ تے حج پر اسلام
کا اک چھویں بنیادی اے۔ جہد لوکاں نوں گھٹ ای پتہ اے۔ کسے عام جہے مولوی نے ایہہ گل
سنی تاں لوکاں وچ آپدے خلاف چرچا شروع کر دتا۔ تے اک دن آپ نال بحث کرن لئی وی
آگیا۔ آؤندے سال اوہنے حج لئی جانا سی۔ باوا جی آکھن لگے ہن تاں توں حج تے جانا ایں۔ او تھوں
ہوآ۔ فیر تینوں دساں گے کہ اسلام دا چھواں بنیادی رکن کیہڑا ہندا اے۔

چنانچہ مولوی صاحب حج تے چلے گئے۔ بحری جہاز راہیں واپس آ رہے سن کہ طوفان نے اوسدا
تختہ دکھ کر کے اک ٹاپو دے کنڈھے لا دتا۔ او تھے کوئی بندہ نہ پرندہ نہ کھان لئی کوئی شے سی۔
نہ پین لئی پانی۔ کہیا جاندا اے کہ باوا فرید او تھے روحانی طور تے پہنچے تے مولوی صاحب نوں کہیا کہ
جے حیاتی دی لوڑ اے تاں اپنی ادھی عبادت میرے نانویں لگا دے۔ مولوی صاحب نے اک ویلے دی
روٹی کی خاطر ایہہ کسب کیتا۔ تے جدوں دوجا ڈنگ ہويا۔ تاں فیر باقی دی ساری عبادت دے بدلے دوجے
ڈنگ دی روٹی کھا ہدی تے شکر کیتا۔ سویر ہوئی تاں اک جہاز کول دی او تھوں لنگھیا۔ اوہنے مولوی صاحب
ٹوں پڑھیا لیا تے اوہ واپس اپنے پنڈ پہنچ گئے۔ باوا فرید ہوراں پچھیا۔ سناؤ مولوی جی حج کر آئے او۔
مولوی صاحب نے آکھیا۔ جی ہاں۔ فرمایا۔ سناؤ اسلام دے کتنے رکن نہیں؟ آکھیا۔ ”پنج“ فرمایا تے اوہ
ٹاپو والا واقعہ یارامی؟ عرض کیتی یاد اے۔ فرمایا اوہ سی اسلام دا چھواں رکن۔ یعنی غریبی تے بھکھ ننگ
دور کرن لئی انسان اپنا سب کچھ دائرے لا دیندا اے۔ حتی کہ کدی کدی ایمان وی وچ دیندا اے۔
ایس لئی غریبی تے بھکھ ننگ بُری بلا اے۔ ہن مولوی صاحب دیاں اکھاں کھلیاں۔ تے اوہناں
تسلیم کیتا کہ واقعی اسلام دا چھواں رکن وی ہیگا اے۔ حضور علیہ السلام دا ارشاد اے کہ بھکھ ننگ
انسان ٹوں گھروں دی لیجا سکدی اے۔ ایس تمہید دا مقصد ایہہ اجاگر کرنا سی کہ ساڈا شاعر

باقی صدیقی ساری عمر اسلام دے چھوڑ کر کنڈا شکار رہیا۔ منیر احمد شیخ موجد :-
 ”رہ گئی (ایہہ) گل کہ شاعر نے اپنی زندگی وچ کیہ کھٹیا اے۔ تے اوس نے اوہ ای کجھ کھٹیا
 اے جہڑا ہر شاعر تے فنکار و امقدا اے۔ اوہنوں ایہہ احساس بڑا واضح طور تے ہے کہ اوہ گڈی دا
 اگلا پتہ سی تے لگ پچھے گیا اے :-

بتی بے اک گڈی چلتے

اگے ناں (دا) پیہ پچھے — پچھے ناں (دا) پیہ اگے

ہر ڈھیری ڈنگی — ہر پڑزہ ڈھلا

چلے تے سارا پنجر تے

اک گڈی چلتے

ایہہ سی منیر احمد شیخ دا ویروا باقی صدیقی دی حیاتی بارے۔ تے اجیا شاعر جدوں باری وچ بہ
 کے تکر اے تاں اوہنوں کئی طراں دے روپ کئی طراں دے لشکارے۔ کئی طراں دے نظارے نظر
 آؤندے نیں۔ اوہ اکھ دے کیمرے براہیں ایہہ سارا کجھ اپنے قارئین دے سامنے پیش کردا تریا جاندا
 اے۔ اوہ باری وچ بیٹھا تکر اے۔

بڈل آن تے جھکڑ جھلن

چیرے اڈن صافے کھلن

تکاں۔ تک نہ سکاں

باری وچ بیٹھا تکاں

میلی ہوئی چٹی چادر

گلی گلی دی اڈنی (اڈوی) مٹی

پھکاں — پھک نہ سکاں

باری وچ بیٹھا تکاں

تے اوہ لمیاں سوچاں وچ کھب کے رہ جاندا اے۔ وگڈی وار تے نواں زمانہ۔ جنہوں ڈکن
 دی خواہش دے باوجود اوہ ڈکن جوگا نہیں۔ تے آخر :-

دردِ حیاتِ ڈونگھی کستی
 ایہہ دُنیا نی ردی اکھی لستی
 چھکاں چھک نہ سکاں
 باری ورج بیٹھا بیکال

ایس توں آگے ص ۲۲ تک دیاں نظماں ایسے حوالے نال اوہنے ساڈے ساڈے پیش کیتیاں نہیں۔

میں تے میں | ایس نظم وچ اوہ بطور انسان اپنے کئی روپ تے کئی پرچھانویں تسلیم کردا اے۔
 تے انسانی روح توں جہڑی گندگی چہڑ گئی اے اوہ اوہنوں بڑی کراہت دلا ندی اے۔ جنہوں چھپان
 لئی اوہ رنگ برنگیاں خوشبوآں لاکے تے دن سوتے پر دے پاکے پھپھان دی کوشش کردا اے۔
 ایسے وی ساڈے شاعر دا ہجہ بڑا من کچھوال اے :

میں انسان

مینڈے کئی پچھاویں

ہک پچھاواں — دُنیا تگے

ہور پچھاویں میرے اندر شوکن

تے اہنال توں چھپان لئی اوہ اُپر دسبا جتن کردا اے

توں تے میں | وچ اوہ آج دے دوردی تصویر کشی کردا ہو یا دُنیا دی منافقت دارونا
 روزا اے۔ کہ اسیں کوئی دی دوانسان اک دوجے نال مخلص نہیں پیگے۔ بلکہ اسیں دونوں اپنے وقت
 دے سودا گرتے ہو پارے آں۔ اسیں دونوں جہڑا کم دی کرنے آں۔ اوہ انسانیت دا تقاضا جا پدا
 فرورے پر اصل وچ اسیں دونوں اپنا اپنا کم کٹھنے آں۔ ایس نظم توں پڑھ کے جہڑا خود آؤندا
 اوہڑا حجاب نہیں۔

توں دی ہک سوداگر — میں وی ہک بیپاری

سودا کر نیے اپنا اپنا — دوٹے وارو واری

نہ توں صدقے ونبیں — نہ میں واری جاواں

ایویں کوڈے ہاسے

تینڈے نال وٹاواں

ہک بوٹا

ایس نظم وچ وقت نوں اک رُکھ من کے لوکاں نوں اچھے مسافر دسیا گیا اے
 کہ اوہ اپنے اپنے سے اندر اہلے ہیٹھاں بہرے اپنے دُکھ سکھ پھول دے تے پھول کے اگے نکل جائے
 ہیں۔ ایسے وقت دے درخت، میٹھ ہر سے دے لوکاں دیاں کہاںیاں اگیاں ہویاں ہیں۔ جہڑیاں
 بل مڑگیاں یا لیکھے لگیاں۔ اللہ جانے ایہ رُکھ دھرتی دے لکھاں کروڑاں انساناں دی حیاتی دا
 راز دار اے۔ ایہ رُکھ کوئی اصلی رُکھ دی ہو سکدا اے۔ جہدی چھانویں لوک دُہیاں تے پالے کڈے
 ہیں جس دے تھلے بہرے کے لوک اہنوں چھانگن وی ڈیہہ پیندے نہیں۔

ایہہ بوٹا پنکھاں نا جھوٹا

کوئی اس نے پتر دھائے

کوئی اس نیاں (دیاں) ٹہنیاں کپتے

فیروئی ایہہ اَن مٹا سنگی

ساریاں تے رت ڈوہے

ہک بوٹا گھل گھلا

مڑنے، بنے راہیاں کی (ٹوں)

پتراں نی چکھی جھولے

کل | کل نام کال دار۔ ارج نقد کل ادھارتے پرسوں مفت۔ کل کدی دی ہتھ نہ آوے۔

جھک دا تصور مستقبل دی علامت اے۔ جہدے واسطے بندہ جیوندا اے۔ اوہ اپنے حال توں

کدی وہی خوش نہیں ہندا۔ ہمیشہ اپنے مستقبل دے سوہنے خواہاں وچ لگن رہندا اے تے اوس

لٹی اپنا ماضی تے حال قربان کر چھڈدا اے۔ پر کل بندے ٹوں کدی ڈاہ نہیں دیندا۔

کل نے بھروسے بندہ

سامے دُکھ بھلے

تے ساسے بھار جائے

پر کل، کل اسی دھوسے

تے اُج ہتھ نہ آئے

پر نالے | ایس نظم و پج اک اچھے دکھ دا نوحہ اے۔ جنہوں غریبی تے ہینت کہندے نیں۔
یعنی جہدی جھگی اتوں اُچے اُچے میچلاں دے پر نالے لنگھن اوس جھگی واسطے گویا ہمیشہ ای ساؤن
دی رت رہندی اے۔

اہے دپج وڈے لوکاں دی منافقت تے اوہناں دے جھوٹھ ٹوں
وڈے لوک | نکھیر کے دسیا گیا اے۔ پر نال ای اک مجھدی وی دسی گئی کہ کوئی
اوہناں ٹوں کچھ کہہ نہیں سکدا۔
جوہی اہندے نیں۔

کون آکھے؟ رائے!
توں تنگی میں!
گھگھرا پائے!

پر ایس نظم دی دکھ اپنی دکھری اے۔ لٹو ذرا تکتو:-
سنگ آتی نا کچا دھاگا
گل گئے نا پھوک
فیردی کیہڑا آکھے

کوڑے ہونے (دہندے) وڈے لوک

ایہہ نظم اک شاہکار نظم اے۔ جس و پج کل اٹھ لفظ نیں۔ انج سمجھو کہ ایہہ
آزادی | اک اٹھ بکری عمارت اے جہڑی بڑی مختصر تے بڑی سوہنی اے۔ جنہوں دیکھ
کے اندر آجاندا اے۔ اہے پچھے جہڑے جذبے لہراں لے رہے نیں اوہناں دا جواب نہیں۔ آزادی
دی رکھی سکھی، غلامی دے گھیو دودھ توں کئی گنا دودھ رتہ رکھدی اے۔ ہلا ایہہ کوئی نظم اے یا کجھ ہون
فیصلہ تیں آپو کرد۔

اچیاں کندھاں
ڈک نہ سکن
پھلاں نی (دی) خوشبو

گڈی ایہہ انسانی حیاتی دی گڈی اے۔ جہدا کوئی پُرزہ، کوئی ڈھبڑی، کوئی انگ ٹھیک نہیں رہ گیا۔ کیوں جے زمانے دے تھپیریاں نے ایہوں بڑیاں سٹال ماریاں نہیں جہدی وجہ توں اہدا انجری پنجرہل کے رہ گیا اے۔ پرفیروی ایہہ گڈی چل ای رہی اے۔ جویں غالب نے اکھیا سی۔

۸ شمع ہر رنگ میں جلتی ہے سحر ہونے تک
باسمہ وچ اک "رات" دے لشکریاں دی بھے نظر آڈندی اے۔ نظم کیہ اے۔ جاؤ
 بھریا اک منتر اے :-

نھیرا اکھیاں ٹوٹ گئے

تے رات کرے ارمان (آرام)

ہک دُوئے آل (ٹوں) تنگا کر کے

ہسن جد انسان

ایہہ رات انسانی زندگی دے اوہ دن نہیں۔ جنہاں وچ ظالم انسان اٹھا ہو کے ظلم اُتے لک بنھ لیندا اے۔ تے اوہنوں کجھ دی احساس نہیں ہندا کہ اوہ کوئی ظلم کر رہیا اے۔ سگوں اوہ اپنی ایس کار کردگی اُتے بڑا مان کرداتے خوشیاں مناندا اے۔

ایس نظم وچ شاعر سائوں حیاتی دے وگدے کھوہ بارے دس پاندا
کھوہ پیانگے اے۔ جہدے وگن نال حیاتی بیتدی نظر آ رہی اے جہدے وگن نال

حیاتی دا بھرم دھرم بنیا ہو یا اے۔ ایس دا اک بھرانج اے :-

اتھے دھولا، اتھے ماہیا

دو پہل بہہ کے جاویں ماہیا

جتنی تریہہ کے آل (ٹوں) ہووے

اتنا پانی چنگا لگے

کھوہ پیانگے

ایہہ بڑی گہری تے تہ دار نظم اے۔ جہدے لفظ ایہے سارے پرت اکو واری ساڈے سامنے نہیں لے آؤندے سگوں ہولی ہولی ایہہ مناظر کھل دے نہیں۔ تے اکھیاں ٹوں سیکرے ل۔

ایک بد معاش اے۔ اُچھے شملے والا۔ چٹے کپڑے پاکے چلدا پھروا انچ لگے جو ہیں کوئی
دادو فتنہ اے۔ ستیاں کلاں جگانڈا پھر رہیا اے۔ سارے اُٹے اُٹے کم کرنا شاید اوہدا
 مقدر اے۔ راتیں سنھاں لانا اے۔ تے اگے دن بگراں تھلے بہہ کے تاش کھینڈا اے۔
 اوہ بڑا مونہہ زور اے۔ اوہدے نال کوئی گل نہیں کر سکدا۔ جہڑا ذرا اُچی نیویں گل کرے اوہدی
 اوہ پت پان لاه کے رکھ دیندا اے۔ تے اوڑک اوہدا انجام ایہہ ہویا کہ:-

نکے دوڑے سارے
 اُس تے (دے) اگے ننگے
 براہ وچ کھل کے پانی
 گڑیاں کولوں منگے
 جتھوں کوئی روکے
 او تھوں مُڑ مُڑ لنگھے
 کستی دچوں فزریں (فجریں)
 لبھی اُس نی (دی) لاش
 دادو ہک بد معاش

ایہہ اک ہنڈی ورتی عورت اے۔ جہڑی سارے چلترال تول واقف اے۔
ماسی مہراں اوہنے اک گڑھی کوٹھے اُتے کھلوتی، ایدھر او دھر جھاتیاں مار دی ڈٹھی۔
 ایہہ عورت اوس گڑھی دی چال بھانپ گئی۔ اوہنے کڑی ٹوں کہیا ایتھے کھلوتی کیہ کرنی ایں؟ اوہنے آنے
 بہانے کیتے! ماسی مہراں اوہنوں پے گئی تے اکھن لگی۔ یں سبھناں پنناں دی تارواں۔ میرے
 نال چلتر نہ کھینڈ۔

اکھ نہ مل
 مانہہ (میںوں) نہ پھل
 یں جاناں ہر گل
 مینڈے کولوں نہ شرما
 مینڈا دل مانڈاں نی (دی) گور (قبرا)
 گھلیاں (اکھیاں) چایا کس عشقے ناردا، بھار؟
 راتیں اویں میرے گھار! —

تے پتہ نہیں اودہ کڑی ماسی مہراں دے گھرات ٹوں گئی سی یا نہیں۔ تاں جے عشق دا اگلا ورقہ
ماسی مہراں کووں پڑھ سکے ؟!

بل نا (دا) گھگو

ایس نظم وچ اپنے علاقے دی حیاتی دے مختلف روپ لیکے گئے ہیں۔
(۱) جدوں بل دا گھگو و جیاتاں فضل دین عرف فضلاتے کرم دین عرف کرمانا۔ اپنی ڈیوٹی بل
دے ہیں۔ فضلا ہولی ہولی تھکاٹھا آیا تے کرمانا کچھ سٹکے ڈیوٹی تے چلا گیا۔

(۲) بل دا گھگو و جن نال ہوٹل وچ دکھری تھر تھلی پے گئی۔ فلمی نغمے سن کے ہر گاہک دا دل ایس طراں
و جیا جو میں کورا بھانڈا و جدا ہووے۔

(۳) کرایہ داراں ٹوں اپنی جگہ مصیبت پئی ہوئی اے۔ دیھاڑیاں لگدیاں نہیں۔ دوجی پندرھی دی
تنخواہ کئی گئی۔ ایس لئی پہلی تاریخ ٹوں کرایہ نہ دتا جا سکتا۔ چنانچہ کرایہ دار سوچ رہیا اے۔

پہلی نی پیدی، اج پندرہ ہوئی

نفسی مچھاں وٹ کے گجیا

بل نا گھگو و جیا

(۴) "شاراں" پیکے آئی۔ جس نال گلیاں دی رونق ودھ گئی۔ تے کوٹھے کنہاں دی خوش خوش
جاہن لگ پئے۔ تے "ٹورا" دی سچ پھب کے "لاڑا" بنیا پھروا اے۔

(۵) بھاگو سارے جگ دی ماسی۔ گھر گھر لوکاں دیاں گلاں کر دی تے ہاسے وند دی پھروا اے۔
کسے دا پردہ چکدی اے۔ کسے دا لاہندی اے۔

(۶) تے مشیناں دا دور انساناں دیاں لوڑاں تھوڑاں پورییاں نہیں کر سکا۔ نہ روح دی تسکین دا
کوئی دارو اے، نہ پیٹ دا دوزخ بھرن دا کوئی سر بندھ:

انجن کھٹ کھٹ چلے

دل لوہے نال لوہا ہویا

فیروی بھکھا پیٹ نہ رجیا

بل ناں (دا) گھگو و جیا

تے ایس طراں ایس مشینی دور وچ نبھن والی حیاتی، دلو دن روحانی طور تے بھکتی تہی تے
معاشی تے معاشرتی لحاظ نال ماڑی تے تہی ہندی جا رہی اے۔ بل دا گھگو باقاعدگی نال و جدا

رہنڈا ہے۔ حیاتی بیت رہی ہے۔ پر انسان دا اوہی حال ہے۔ اوہ اُنچ تاں اگے وی بھکھا ننگا سی۔
پر روحانی طور تے اوہ مالدار سی۔ لیکن مشیناں نال رُل کے انسان اک مشین بن گیا ہے۔ تے ہولی ہولی
اوہی انسانیت مڑی جا رہی ہے۔ بقول اقبال :-

ہے دل کے لیے موت مشینوں کی حکومت
احساسِ مروت کو کچل دیتے ہیں آلات
ایس نظم وچ اک سوہنی، شوخ تے چنیل گڑی دا سرا پا پیش کیتا گیا
ہے گڑی

انگ انگ وچ جو بن ہتے
جیوں سرہیوں نی گندل رتے
سرے تے چنی کھل نہ سکے
مست جوانی ٹھل نہ سکے
چار قدم گڑیاں توں اگے

رُنی (رُدی) پھر نی (پھردی) سوہنی لگے

وچ دو دلاں دی کجھیتی تے اکتاں دیاں دو علامتاں درن نال لوکاں دے حد
ساڑا
دی زندیا کیتی گئی ہے۔ نظم کیہ ہے۔ چھو منتر ہے :-

نڈھ غلابی چنی رنگی

ہیں غلابی پگ

دو دلاں نا (دا) اتنا ملنا

تک نہ سکیا جگ

وچ دُنیا دے دتا ہے دی زندیا کیتی ہے کہ اوہ دو دلاں نوں ملدیاں دیکھ نہیں
فاصلہ
سکدی تے جے کہ اوہ من وچ ناکام رہن تاں کھڑ کھڑ ہس کے اوہناں دی

پھگڑی لاؤندی ہے۔

ایس نظم وچ دی محبوبہ دے دچھوڑے دے جوڑے نیں۔
کالا بدل چڑھیا
مجت ہرے نہ چڑھے تاں گویا کچی فصل مٹرن والی گل ہے۔

تے شاعر افسوس دا اظہار کردا ہویا خواہ مخواہ پرنے وقتاں نوں جھوڑ رہیا ہے جدوں وقت دے

ظلمی تہنے دد نہاں نون دکھ کر چھڑیا سی :-

ایویں دیاں ولے آل (نون) میکاں

ایویں اک پداٹی سیکاں

ایویں مینڈا صافہ کھلا

ایویں اڈکے نال دھریکاں

تینڈا چیرا اڑیا

کالا بدل چڑھیا

گتھے روگ | ایہہ وی محبت دی ناکامی دے ساڑ دی بکی کہانی اے۔ جہڑی اوڑک گتھے روگ دا روپ دھاہ گئی۔ تے گجھاہ روگ کدی وی چھپ نہیں سکدا۔ بھانویں کتیاں ای بناوٹاں کھڑیاں کریئے۔ اوہ کدی اکھیاں راہیں وگ پیندا اے تے کدی آہواں دی شکل وچ ظاہر ہونکے رہندا اے :-

اچے شملے نال نہ چھپتیں

ولے نے دے گتھے روگ

خیال | ایہہ اک بڑی سوہنی نظم اے۔ تخیل دا مستحضر اظہار اے۔ دل دی چاہت دا پرچھانواں تصور وچ ساڈے شاعر نون انج نظر آیا جو یں اوہدی محبوبہ اوہی راتے اوہدے کوٹھے اتے چڑھ آئی۔ اپنے کولوں جھکدی۔ آسے پاسے تکی۔ ہولی ہولی پولے پیریں اوہدے کول آگئی پر جدوں ساڈا شاعر اٹھ کے اوہدا استقبال کرن لگاتاں اوہ تصور غائب ہو گیا تے فیروور کھلوکے ٹھاہ ٹھاہ ہنن ڈیہہ پیا۔

ہیں اٹھیاتے نسیا

دور کھلوکے ہسیا

اڈیک | ایہہ انتظار دی کسک دا اک منظر اے۔ سورج ڈب گیا۔ تارے وی خوب چمکے

کھتیاں وی کدھرے دیاں کدھرے جا چکیاں ہیں۔ تے اڈیکوان اُجے وی بیقراری

دی حالت وچ اپنے محبوب دا منظر اے۔ آخر تک ہار کے اوہ اپنے آپ نون کہندا اے کہ توں

خواہ مخواہ اڈیکاں لا کے بیٹھا ہو یا ایں۔ تے جنہوں توں اڈیک رہیا ایں۔ اوہنوں تیرا چت چیتا

دی نہیں۔ ایہہ اکوٹی محبت کس کم دی ؟

اُمّ جھلیا رُوحا

فرگال سوچیں

منجی تے ڈاہ

تک دھوئیں کیتا

بٹی نا روا (شیشہ کالا شاہ

• **ونجارا** ونجارے دی عجیب مخلوق ہندے میں۔ اوہناں نال رنگارنگ کمانیاں فسوب
ہو جانڈیاں نہیں۔ اوہ شاید اپنے محبوب دی تلاش وچ ونجارا بن بہندا اے؟
یا کوئی ہوہرکت یا سدھر اوہنوں ونجارا بنا دیندی اے؟ ایہہ راز اج وی اک راز اے۔ تے ظاہر
ہیں ایہو کہندے ہیں کہ اوہ غریب اپنی روٹی کمان لئی ونجارا بنیا ہو یا اے۔ چلو ایہہ وی سہی۔ پر
اوہنوں نت نویاں چہریاں دے درشناں داتے نت رنگارنگ بانہواں اُتے ونگاں چڑھان دا
موقع لدا اے۔ ونجارا آخر انسان اے۔ اوہدے کول وی دل اے۔ تے ایس جوالے نال ساڈا
شاعر آپو ونجارا بن بہندا اے۔ تے اپنے دل نوں ونگاں دا کھارا کہہ کے بڑیاں سوادی گلاں
کرا اے۔

کے گلی وچ لگے لوہکا (ہکا)

کے گلی وچ لگے بھارا بھارا — میں ونجارا

میں تگاں ونگاں نی قسمت

دُنیا تے ونگاں نا لشکارا

میں ونجارا — مینڈا درد کوارا

تے آخر اوہ زمانے توں پچھدا اے کہ مینوں کوئی وی جھٹن لئی تیار نہیں۔ میرے واسطے گلیاں
چپ چاپ ہیں تے مکان خالی خالی — میں اپنے دل دے کھارے نوں کتھے لاہواں۔ تاں
جے گھڑی بھر لئی ہو نہیں تاں ساہ ای کدھ لوواں!؟

بڑھاپا ایہہ تشبیہ تشبہی رنگ دی اک نکی نظم اے جس وچ حیاتی دے لے سفر دی
داستان سمودتی گئی اے ایس نظم نوں بیان کرن دی بجائے ایس نوں پڑھ

جو کجھ محسوس ہندا اے اوہنوں لفظاں وچ بیان کرن نال اوہری خوشبو اڈ جانڈی اے۔ میں نہیں
چاہندا ایس دی خوشبو ضائع ہو جائے۔

گڑی ننگہ گئی

تے پتھے رہ گیا

بھاں بھاں کرنا (کروا) ٹیشن

تے شاں شاں کرنے (کرے) کن

زندگی | ایہہ حیاتی دے کشن درجیاں دی داستان اے جنہوں چونہ مہر جیاں وچ سمون دی
سچی کوشش کیتی گئی اے۔

درد تر کلا لول لول سٹے

تند غماں نی (دی) دوصی ونجے

چنے چودھیں رات | ایہہ انسانی جذبات دے وٹو وٹن سوپ نہیں۔ جہرے حیاتی وچوں
پٹھدے ہیں جن دی چودھویں رات اے۔ اوس رات مسافر

آئے ہیں اوہ دسدے نہیں کہ سارے لوک پرانے ہیں۔ نالے اوہ ہتے نہیں تے اوہناں دے ہشن
نال سدھراں دے سجرے سجرے پھلاں دامینہ و سٹیا اے۔ تے فیر جہوں حیاتی ڈکوٹولے کھاندی
اے تاں اکھیاں وچوں موتی ڈلھن لگ پیندے ہیں۔

فیر جہوں ایہہ مسافر کوچ کر دے ہیں تاں کجھ نہ پچھو کیسے کیسے پھل گویا گھیاں وچ زلے
نظر آؤندے ہیں۔ تے آخری شعرا نچ گل مکا دیندا اے

چنے چودھیں رات مسافر گھتے (اکتے) نہیں

ایویں جھتے دُنیا پچھے جھتے ہیں

ایہہ گویا حیاتی دی کہانی دا تصور چھڑوا ہویا اک گیت اے۔ جہڑا ہراک دامیت ہون دے
باوجود کسے دادی ریت نہیں بن دا۔

فکراں

ایہہ حیاتی دے وسیب دے دکھاں درواں تے سدھراں دے ہاڑے ہیں۔

میں پانی بھریا

سدھراں نابیرا

ڈبیا نہ تریا

میں منہی ڈاہی

توں کیڑ نہ گھدی

چنگا میں ماہی

ایہ اک ماہیے دی طرز دا ایہ گیت دی اے تے سوز و گداز نال بھریا نکراں تے سوچاں دا کھارا دی

میں کھارا سٹییا

کچھ توں دکھ دتا

کچھ لوکاں پیٹا

لوک گیت رنگی میں نظم وچ وی جاتی دے ہلکے ہلکے رنگ میں جہاں دی

تہ وچ سدھراں دیاں گوکاں تے چیکاں میں تے نلے بے جوڑ رشتیاں دے

اچیاں لیاں ٹاہلیاں

گڑاٹ میں۔ ہجرتے وچھوڑے میں جس وچوں عجیب جہیاں تصویراں ابھریاں میں۔

اچیاں لیاں ٹاہلیاں وچ جند ر چلے

زوریں کون رلائے جسے قسمت نہ رتے

سرمہ روئے تے ہتھاں نی ہندی بکتے (سڑے بئے)

اچیاں لیاں ٹاہلیاں وچ دریا دگے

جھروں جھولا آئے وچ کلیجے گئے

کس کوں پچھاں پینڈا اے کیٹا اگے

ایہ نظم دی گیت دی شکل وچ اے جس وچ اک ٹیہارا اپنی بد قسمتی دے رونے روندی اے۔

مائے

تے ماں نون مخاطب کر کے سدھراں دے وین پاؤندی اے۔

سن نی منڈیے مائے!

لوکاں گھاروی دھیاں جہیاں

لوکاں گھاروی سہرا بنھ کے

آئے پتر پر ائے!

جس دلے رواج جہیزا نے گڈھ ترپے

اکھیاں نی روشنائی پیتی
پھاڑ پروٹے پائے

بھری جوانی شکر دوپہراں
سیاں لائے سوہے سادے
میں ارمان ہنڈائے

ایس نظم دج دی اک ٹیار اپنی ماں نون اپنے پیار دا واسطہ دے کے کہندی اے کہ میں
پیارنے وین گئے گئے تے واج بہتر کج نہیں چاہیدا۔ کیوں جے دل خوش نہ ہووے تاں واج بہتر
کس کم دا ہنڈا جیکر توں میری چنگی ماں ایس تاں۔

جے توں ایس مینڈی امیری
مینڈے ننگے سیراں (نون) کج
مانہ نال رنجھٹے ٹور دے
رکھ مینڈے پیار دی دلج

ایتھے باقی صدیقی بلکے شاہ وانگ اچی ساری دل دے ساڑھا ہر کردا ہویا اپنے من دی چاہت
دا ذکر کر جاندا اے جویں اوہنے اکھیاں سی۔

اک رانجھا مینوں لوڑیدا

تے ایتھے اک ٹیار گئے گئے توں بے نیازی دا اظہار کردی ہوئی کہندی اے۔

ایہہ ٹیکا متھا ساڑسی

ایہہ گانی پاسی پھساہ

ایہہ چوڑا بانہہ مروڑسی

ایہہ کنٹھا کڈھ سی ساہ

جیاتی دے بننے (بلدے) تھلاں دج

لے پائے پراتے کپڑے دا اوہ ٹوٹا جس نون چکی دے آٹے والا گنڈ رکھی دے دولے بنی ہوئی آڑ جیسی گنڈ کھانڈی لے
جس دج اناؤ گدا اے) صاف کرن لئی درتیا جاندا اے مطلب ایہہ پی میرے واج دے کپڑے پروٹے بنان دے کم آتے۔

ایہ سو نابنے نہ سنگی
ماہر گننے دس نہ امڑ پیٹے
یہی تسی بھانی چنگی

تے ایس دی تر پچھے اوہی روحانی کڑاٹ اے جہڑا اجرے سے دے مادہ پرستی دے وسیب
نے اجرے انسان نوں دان کیتا اے۔ راتجھا اوہ محبوب اے جس نال ازلاں دا دل رلیا ہو یا اے۔ جنہوں
دیکھ کے چار چڑھ جاندا اے۔ جد کہ اجدا انسان دولت تے مال دی مرہ دتھ پھس کے اوس ازلی محبوب نوں بھل
گیا اے۔ تے اوڑک بیقراری تے بے چینی دا گوشہ اوہوں جیاتی والی بازی ہارن دی دس پاندا اے۔ کہ ایہ
سونا اوس محبوب دی بارگاہ دتھ بیکار اے۔

تاہنگ } تاہنگاں انسانی جیاتی داسرہ ہندیان میں۔ اک جوان جہان بندہ اک پیار دے ساتھ دا
چاہوان ہندا اے۔ اوہرے خیالاں دا جھکارا دیکھو۔

اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی
رات چٹا ریشمی دوپٹہ پئی تاننی (تہان دی)
پچھے (چند۔ چاند) وچوں تھی اک تار مینڈے ہان تی
اکھاں نیاں (دیاں) کجھنی (کجھدی) تے دلاں نیاں (دیاں) جانی (جان دی)
اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی
اکھا بند مرد تے عورت دے جذبات تے کردار دا سا بھجا پر اگاہ اے۔ تے تیسرا بند مرد دے
جذبات دی تھان اک عورت دے جذبات دا چانن اے۔

دلے وچوں ہو لیس ہو لیس واز کوئی آئے نی
جاگیاں چپ رہوے۔ سیتیاں بلائے نی
ادھی ادھی راتی اکھ کھل کھل جائے نی
اوپری پہا رآئی میں نہ سیاننی (سجھان دی)
اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی

ایہ نظم، ایہ گیت اک نواں تجربہ اے۔ جس دتھ تن بند نہیں۔ پہلا تے آخری بند بالترتیب مرد تے
عورت دے جذبات دی ترجمانی کردا اے۔ جد کہ دچکارا بند دونہاں دی سا بھجی سوچ دا پہریدار اے۔
اوہرے دتھ دوہرے لشکارے نیں۔ اک لشکارا آگے نوں چانن اُلا ردا اے تے دو جا لشکارا اوہرے

چاتن نوں پچا نہہ پرتاندا اے۔ تے اینج روشنی دا اک تانا بچ جاندا اے۔ ایس دی توج امید دا سورج
دی بھے ماردا اے۔ تا امیدی لاگے نہیں لگ رہتی۔ ایہ عمر ای ایس ہندی اے جس وچ تاہنگاں سوہنیاں
سوہنیاں شکلاں دھار کے کدی واجاں دیتیاں نہیں۔ کدی اگے آکھون دیاں نہیں۔ باقی صدیقی واقعی جذبات
دے رنگا رنگ پزناں نوں اکو کیتوس لٹے ہیٹھ اتے کدی کچے رنگاں تال تے کدی پکے رنگاں وچ
ایکدا اے۔

ایہ نظم وی گیت دی بھے ماردی اے۔ ایس دے اندر جیہڑا سپین تے خوبصورتی لگی ہوئی
سنگ اے۔ اوہ بیان کرن دی چیز نہیں بلکہ پڑھن نال تعلق رکھدی اے۔

تینڈی اکھیاں نی لو
ہینڈے دے تا قرار
تینڈے شملے نی چھاں
ہینڈا ہارتے سنگار

میں کنکاں نا سٹ
توں چیتے نی وا
ہینڈے سرے اتے جھل
ہینڈے نال نال آ

ایہ نظم اک میار دے خیالات دی ترجمانی کردی اے۔ جہنوں اپنے ماہی دی اڈیک اے
بھلیکھا اوہنوں ہر مسافر جیہڑا دی لاری اتوں ہندا اے اپنا محبوب ای جاپدا اے۔ اوہ دوروں
اوہنوں اپنا ماہی سمجھ کے بڑیاں خوشیاں مناندی اے۔ کیوں جے اوہنا ہر شکلا ماہی تے نال رلدا ہدا اے
پر جردوں اوہ کول آوندا اے تاں اوہدے ہتوں مور آڈ جاندا اے جدا اوہنوں ایہ پتہ لگدا اے کہ۔

نہیں! — (ایہ تال)

کوئی راہی اے

نوں پکی پیری نال تشیر دے کے جیاتی دے اوس پہلو نوں اجاگر کیتا گیا اے۔ جیہڑا ہر انسان
جوہن نوں جوانی وارے پیش آوندا اے جس اتے ہر کوئی وٹے ماردا اے۔ تے اینج اوہدے
دیہڑے وچ دیشیاں دی اک ڈھیری لگ جاندی اے۔

اک ٹیار مہیے دیاں سیلاں دے دابے توں ڈنکے مہیے توں آگ دی دگن قرار دیندی
آگ ناواڑہ | اے چہڑی اک دن اوہدی بدنامی دا کارن بن سکدی اے۔

ایہہ ماہیا آگ ناواڑہ

کرسی ماہہ بدنام

سدھراں تے سکاں دے پرچھاڑیوں آلا دی ایہہ نظم کا ہدی
ڈمک ڈمک ڈھوک وچی | اے گیت اے جس وچ دیاہ دیاں خوشیاں گھمتر

پاؤندیاں دسدیاں نیں۔

کڑیاں رل کے مہندی گھولی

روٹاں کے ماسی "دبھولی"

جھوٹی جھوٹی گئی

ڈمک ڈمک ڈھوک وچی

"تور بھری" سدھراں تی ماڑی

سرے توں اچی مارے ستاڑی

گاما کے نہ رچی

ڈمک ڈمک ڈھوک وچی

تے آخری رات وی آگنی جہا ہر کے نوں انتظار ہندا اے۔

کس نھیرے وچ گوشہ کیتا

جاگ پایا دل چپ چپیتا

ونگ کے نی بھتی

ڈمک ڈمک ڈھوک وچی

اک ٹیار نوں اپنے دیاہ واسطے اک خاوندی سدھرا اے۔ اوہ اک جانجی نوں تک دی لے
جانجی | جہڑا اوہنا آئیڈل لے۔ اوس وچ اوہ ساریاں صفتاں موجود نیں۔ جہڑیاں اوس ٹیار دی
 جاپے اوہدے خاوند وچ ہونیاں چاہی دیاں نیں۔ اوہا شملہ آچا اے تے ہاساٹھے چاولاں ورگا اوہ تھوڑ
 سروڈا بڑا جا پدا اے۔ بڑا سوہنا اے موزہ متھے گھدا۔ اوہدے نال کھلوتا اوہا وڈا لال اوہدے
 موڈھیاں تک آوندا اے۔

اکھیاں اگے مڑوڑ آئے
 جیوں چکی تا گا لا ،
 وڈا وڑوڑ اُس چاؤ گھڑا
 نالے کڑھیا بالالہ
 خبرے!۔ کون اے کرمیاں والا

ایس نظم وچ حیاتی نوں لکھن مٹی دا کھیل سمجھ کے سدھراں تے چاواں دے
 لشکارے اینج ملدے نیں کہ اورک۔

چھپن چھوت

دو قدماں نا فاصلہ
 بنیا لے پنڈھ ،
 راہے اگے چڑھ گئی
 درہیاں اچی کندھ
 دلاں آر پلبیاں
 ڈھکی ڈھکی میں
 فیروی رہی آن چوراہی
 چھوڑ سکے میں

کبڈی دے حوالے نال باقی صدیقی نے حیاتی دی تصویر ایس طراں کھی اے کہ اوہرے مختلف
 پہلو روشن ہو گئے نیں۔

کوڈھی

کوڈھی ہک ارمان

رنگ برنگے روپ بدل کے کھیدن سب انسان تے ایس کھیل دا نتیجہ آخرا ظاہر ہو کے رہوے
 گار بھانویں اوہ مثبت ہو دے بھانویں منفی۔ تے ایہہ وی قسمت نال تعلق رکھدا اے۔

کوڈھی ہک لکیر

ہتھ لگے تاں قسمت نہیں تے دج کلجے تیر

وی ایس حیاتی دے لشکارے دیون والی نظم اے جس وچ کامیابی
 تے ناکامی دونوں جھوسے ہراندے پتے نیں۔

اٹی ڈنہ یا گلی ڈنڈا

اِنی ڈنہ

اج ہک کھیڑتے کل اک ہاسہ

نکیاں کھیڈن آپ تے وڈیاں وقت کھڈائے

تے انج اوڑک ہر انسان کھیڈ کھیڈ وچ ای اک دن پاربول جاتدا اے۔

گیت رنگی ایہہ نظم وی رو مانی رنگ دی حامل اے۔ ایہہ جیاتی وگدا دریا اے

وگنا پیا سواں

اوہریان لہراں وچ ای سب کچھ چھپیا ہویا اے۔

لہراں بھیت دے نے کھولے

وٹے وٹے آتے بوسے

تینڈا تینڈا ناں ڈھولا،

وگنا پیا سواں ڈھولا

ڈانگی پگ تے اچا شملہ

دل تک تک کے ہویا کھلا

کھلے آن روناں کینج سمجھاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا

دینا پل پل رنگ وٹائے

دھپ عثمانی پڑھنی آئے

کرشمیلے نی پھاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا

ایہہ وی رو مانی رنگ دی نظم اے جہڑی علاقائی لوک گیت دی بھئے ماردی اے

چھپانہ چھپنا

پاروں لتھا ڈھولا

آیا خوشیاں نا جھولا

چٹی پگ تے خاکی چولا

دیسے رتی مینگے تولا

وچوں ٹنگ تے اتوں بھولا

نی جھپانہ چھپنا

آئے پرے نے جوئے
 کڑیاں رتے لال پٹوے
 سر پہتے مہندی بوئے
 ونگاں بھیت دلے نے کوئے
 گلاں پٹے ماہیے ڈھوئے
 نی جیانا نہ چنیا

سرگھی (سرگھی) ناویلا | سدھراں تے سکاں دے اظہار دا سوہنا ٹوٹا اے۔ محبوب
 دے اوٹھاں دے گل وچ پیاں ملیاں دل گھس لیندیاں نہیں۔

نیمھے نیمھے چوری چوری
 تھوریاں نے بھار لیتے
 ملیاں وچ ساہ رکھے
 رسیاں وچ دل بڈھے
 دلاں نیاں (دیاں) سدھراں
 کجاوے نال و لیاں
 سرگھی ناویلا ہو یا
 جاگ پیاں گلیاں

اوٹھاں والے بھار لے کے جدوں جانڈے نہیں تاں کجھ نہ پچھو۔

بیتیاں کے رکیہ، دلاں اُتے
 کون ایہ سوال پچھتے
 لوتی آئے تارے کو لوں
 کوئی یینڈا حال پچھتے
 دلاں نیاں (دیاں) بتیاں
 نہ بھیاں نہ بلیاں
 سرگھی ناویلا ہو یا جاگ پیاں گلیاں

لوگ بھروسہ ایہہ اک لوگ گیت اسے جس دج ماہیئے تے ڈھوے
مارگے تے بدل لشکے | دی لشک ملدی اسے۔

میں پایا تیل مسیتی
 دس ونج کے رکیہ میں غلطی کیتی !
 متھاں وٹیا ای ڈھولا

میں دج دیلاں پیاں
 تینڈیاں گلاں کیدھر گیاں
 ایویں چھٹیا ای ڈھولا
 ایہہ نظم دیہاتی زندگی دے پرانے رنگ ڈھنگ دامر شہ اسے۔
ایہہ نہیں یینڈا گراں

نہ اوہ پننگھاں نہ اوہ جھوٹے
 نہ اوہ گھرے گھرے بوٹے
 نہ اوہ گوہڑی چھساں
 ایہہ نہیں یینڈا گراں،

پچھیاں پچھلیاں، گلاں کی رنوں، دل سہکے
 کیویں دج تر بنن بہہ کے
 ڈھولا ماہیا گھاں !
 ایہہ نہیں یینڈا گراں

کس اگے فریاد کراں میں
 گھلی راکھی، بہہ کے یاد کراں میں
 اوکھے اوکھے ناں
 ایہہ نہیں یینڈا گراں

سوال: باقی صدیقی کی شاعری اوہدی ذات توں لیکے جگ تیکروی پوری
کہانی اسے بحث کرو۔

جواب: باقی صدیقی پہلے اپنی ذات دے حوالے نال اپنی کہانی دی دس پانڈا اسے۔ اہدی صاف
ستھری مثال ”دیس تے میں“ وچ ملدی اسے۔ ایہہ بھانویں ہر انسان دی حیاتی دا شکارا اسے۔ پر باقی صدیقی
ایس توں باہر نہیں۔ اوہ کہندا اسے۔

میں انسان

مینڈے کئی پچھاویں

ہک پچھاواں دینا تیکے

ہور پچھاویں مینڈے اندر شوکن

درباری وچ بیٹھا نکاں ”دج ایہہ گل بات ذات دے حوالے توں اگے ود کے جگ دا حوالہ

بن جاندی اسے۔

سیلی ہوئی چادر چٹی

گلی گلی نی اڈنی مٹی

پھکاں پھک نہ سکاں

باری وچ بیٹھا نکاں

درد حیاتی ڈونگھی کستی

ایہہ دیناں کھٹی بسی

چھکاں پھک نہ سکاں

باری وچ بیٹھا نکاں

اپنی محبت د امرتھ لکھریاں اوہ زمانے دی شکایت کردا اسے۔

تدہ غلابی رنگلابی، جینی رنگی

میں غلابی پگ

دو دلاں نا اتنا ملنا

تیک نہ سکیا جگ

اپنے آئیڈیل دی کہانی اوہ لوکاں نوں رنج سناؤا اے۔

راہے وچ کڑی ہک تکی

ارمناں نی چڑھنی ڈھکی

انگ انگ وچ جوین ہتے

جیوں سڑیاں (سڑھوں) نی گندل رستے

سرے تے جیتی کھل نہ سکے

مست جوان ٹھل نہ سکے

چار قدم کڑیاں توں اگے

ٹرنی پھر نی سوہنی لگے

ذات دے حوالے نال اکلا پیسے دا شکار باقی صدیقی حیران اے کہ اوہ کسے کوں اگے پچھے

بارے کر سوال کرے۔

اچیاں لیاں ٹاہلیاں وچ دریا وگے

جیہدروں جھولا آئے وچ کھیجے لگے

کس کوں کچھاں پنیڈا اے کتنا اگے

ذات دے حوالے نال اوہ اپنے ازل محبوب دی محبت دا چاہوان اے۔ اوہ اک لڑکی دے

بیس وچ معاشرے اگے التجا کر رہا اے۔

جے توں ایس مینڈی امبڑی

مینڈے ننگے سرے آن کج

مانہ نال رنجھیٹے لور دے

رکھ مینڈے پیار نی رنج

احمد راہی دی شاعری "دترنجن" دے حوالے نال چہڑازنگ پیش کردی اے۔ کدی کدی باقی

صدیقی کوں ادہدی خوشبو آؤندی اے۔ ہتھ دتے شعراں وچ ذات توں لے کے جگ تیکر دی کہانی

موجود اے۔ کیوں جے ہر جوانی نوں ایس بھیکے نال ضرور واہ پنیڈا اے۔

دے وچوں ہولی ہولی داز کوئی آئے نی

جاگیاں چپ رہوے ستیاں بلائے نی

ادھی ادھی رات اکہ کھل کھل جاتے ن
 اچھی بہا رانی میں نہ سہا تھی
 اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی (تاہنگ)
 اگہ اگہ ہستا رہدا تے ڈنگ ڈنگ بونی (پولدی)
 دلاں نیاں گھنلاں جوانی پئی کھولتی (کھولدی)
 ایویں پئی جھلنی (جھلدی) تے ایویں پئی ڈولنی (ڈولدی)
 میں تے نہ جانماں پر دیتا تے جانتی (جان دی)
 اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی
 جگ دے حوالے نال "کوڈی" راہیں باقی صدیقہ نے جھڑے روپ تارے نیں او وی بڑے
 جان دلریں۔

کوڈی ہک ارمان
 رنگ برنگے روپ بدل کے کھیندن سب انسان

کوڈی ہک دستور
 دشمن گھیرا پا کے آئے سمن ہسن دور
 ایتھے پڑوچ اترن والے دا پتہ لگ جاندا اے کہ اوہ کتھے پانی وچ اے۔ میدان وچ اترنا
 بٹے دل گردے واکم اے۔ اُنچ تاں ہراک لڑا ایس دینا دے میدان وچ اترنا پیندا اے۔ پر آدمی
 اپنے آپ لڑا تماشاں سمجھ کے بھلیکے وچ ای پاروں جاندا اے۔ حالانکہ ایس پڑوچ ہراک دے
 تکل دا اندازہ ضرور ہو جاندا اے۔

کوڈی ہک آواز
 جھڑا وچ پڑے نے لتھا لہما اُس تازا
 آپ بیتی دا لکھارتے جگ نال سانجھ بھیاں دی ونڈ بیٹھے بند وچ دیکھو کیوں پئی لشکریاں
 ڈاہڑے نال بھیاں
 منگاں حاصل کڈھے کمال
 مکتے منٹ بھڑوے نال

مٹھکے دانداں گل پتجالی
ایویں کشکاں ماری لالی
نی جیاناہ چنیا۔۔۔

ایتھے استھال معاشرے دے روگاں داروناکیڈا ودھیا رویا گیا اے۔
جیاتی دے سفر دی کہانی جنوں ہر کوئی سندا آریا اے ایس کنی منظم وچ پوری آب و تاب نال
مہک رہی اے۔

بڑھاپا

گڑھی سنگھ گئی
تے پچھے زہ گیا
بھاں بھاں کرناٹیشن
تے شاں شاں کرنے کن

ایسے طراں جیاتی بارے باقی صدیقی نے جہڑا آفاقی نظریہ دتا اے اوہ تیشیلی تے تشبہی لحاظ نال
صرفیازہ علامتی نظام نال گہرا تعلق رکھدا ہویا انج ساڈے سامنے آیا اے۔

زندگی

چرخہ ڈاہ کے بیٹھی اپنے
پوئی پوئی تے دل کھنچے
درد تر کلا لوں لوں کئے

تندخاں نی ودھنی (ودھنی) ونجے (جاوے)

اپنی ذات دے چولے نال جگ دے لکاں نال مقابلہ کر دیں باقی صدیقی انج وین پاؤنڈا اے

بھری جوانی ہنکر دو پہراں
سیاں لائے سوہے ساوے
میں ارمان ہنڈا ائے،
دل عمراں نا پینڈا نا پے
مارغماں تی ڈونگھی بنگل
لمی کہساں پاسے

اچیاں رنگ مٹاں اندر
انھی دینا پیار دلاں نے روسے

سونے نال وٹائے

سن نی مینڈیے مائے

اپنی محبت دے حوالے نال اوہدی شکست دیاں تصویراں باقی صدیقہ دیاں نظماں وچ عام ملدیاں

نیں۔ چھپن پھوت وچ ایہ جھلکارا پنج دسا اے۔

میں پختے نے سامنے

گھلتی رکھوتی اکھاں نوٹ

توں پھلاں نے اوہڑے

چھپا کر کے پھوٹ

میں جدا کھیاں کھولیاں

کوئی ہسیا دور

نہ اوہ چن نہ چا نہ

نہ اکھیاں نہ نور

ولاں آر پلمبیاں

ڈھکی ڈھکی میں

فیروزی رہی آں چوہا

پھوہ نہ سکتی میں

دینا وچ ہر کوئی اپنی جگہ غیر مطمئن اے۔ سیٹھ اے تاں اوہ غیر مطمئن تے بے چین رہندا اے

کیوں بے اوہنوں اپنے نالوں دوسرے لوک ددھ سکھی دسدے میں۔ حتیٰ کہ اک بادشاہ دی اپنی بادشاہی

نوں کنڈیاں داتا ج سمجھ کے جاتی گزاردا اے۔ ایسے طراں ہر شخص اپنے آپ نوں "M i S F I T"

سمجھا ہویا اگے ودھدا جا رہیا اے۔ جیاتی نوں جے ریل گڈی سمجھ لے تاں اوہدی تصویر کجھ ایس طراں

بنے گی۔

ہک گڑھی چلے

انگے تلبہ پہ پھپھتے

پچھے نا (دا) پہیہ اگے۔

ہر ڈھبری ڈنگلی

ہر پرزہ ڈھلا

چلے تے سارا پھرنہ پتے

ہک گڑھی چلے

جیات وچ باقی صدیقی دا واسطہ جدوں خود غرض لوکان نالی پیا تاں اوہنوں انج محسوس ہو یا جیویں
اوہ آپودی اک خود غرض انسان اے۔ اوہناں نال ورتت ورتتا خود غرضی آتے بنی اے۔ کسے نون کسے
نال بے لوث محبت نہیں بھالویں توں ہو ویں بھالویں میں ہو واں۔ اسیں دونوں وی غرضیاں دے بدھے
اک دوجے واسطہ دینے اک۔ منافقت بھری ایس جیات دا راز فاش ہندا دیکھنا ہو وے تاں "توں
تے میں" پڑھو۔

توں وی ہک سوداگر

میں وی ہک بیوپاری

سودا کر یئے اپنا

دوئے وارو واری

نہ توں صدقے دے نچے

نہ میں واری جاواں

ایویں کوڑے ہاسے

تینھڑے نال وٹاواں

انسانی جیات دے دو حصے نیں۔ پچھن تے جوانی پچھن جن توں لے کے کھیڈن دی عمر تک
تے جوانی دے پیر پان پچھوں غیر بندہ ساری عمر سیانا ای اکھواندا اے۔ بھالویں بڈھا ہو جائے۔
باقی صدیقی دس ذات بارے چائن پانڈیاں مینرا احمد شیخ کے گھرے دے دیبا پے وچ انج
گلی کتھ کر دے ہیں۔

اپنی ذات دی وٹدے شور دے نال نال باقی صدیقی اپنی اوتے ای باری وچ بیٹھا دنیا

دیاں ساریاں کھیڈاں نوں تکرا اے۔ پنڈ دیاں ساریاں کھیڈاں نہ کوئی توں لے کے اٹی ڈنڈ وھل ڈنڈاں
 تک وقت دے نال نال بالوں دیاں کھیڈاں نہیں رہندیاں۔ ایہ کھیڈاں دوسے وی کھیڈ دے نظر
 آؤندے نیں ایہ کھیڈ ای زندگی دادو جاناں اے۔

اٹی ڈنڈ۔۔۔ جاتک کھیڈن

کوئی پدے۔ کوئی پداسے

اٹی ڈنڈ۔۔۔ اج اک کھیڈ

تے کل اک ہا سر

نکیاں کھیڈن آپ

تے وڈیاں وقت کھڑاے

گاس پڑھے سدھراں نی اٹی

جھلا جو کے بندہ

پچھے پچھے دوسے

ہوش بھلاے

جان گائے

اٹی اسماناں وچ

تارا۔۔۔ بھیاں

ہتھ نہ آئے

وقت وڈا کھڈیاں پرانا

ساری عمر پائے

سوال باقی صدیقی دی پنجابی شاعری رکھے گھڑے پوٹھو ہار دے لوک
 گیتاں دی بھے مار دی اے۔ ویروا کرو۔

جواب: لوک گیت عوام دے دلاں دیاں دھڑکناں دے لفظی روپ ہندی نیں۔ انجے تاں ہر
 گل بات، ہر تحریر ساڈیاں دل کیفیتاں دے مختلف لفظی روپ نیں۔ پر لوک گیتاں وچ ہرٹی ہر من پیار
 دی لہر دل موہندی اے۔ اوہ ساڈیاں ساریاں گلاں باتاں تے تحریراں وچ موجود نہیں ہندی۔ ایس لحاظ
 نال لوک گیت بڑی اچھی رکھدے نیں۔

لوک گیتاں نوں ہر عمر تے ہر مزاج دا آدمی خوشی نال سن دا اے۔ کیوں جے اوہناں دے کچھے
 صدیاں دی عوامی مزاج ہرے لینڈی و سدی ہندی اے۔ فیراہ ساڈی اپنی حیات دے عکس پیش کر دے
 نیں۔ جنہاں دی لؤللاں توں چائن بخندی اے۔ لوک گیتاں وچ اک صفت ایہہ وی ہندی اے کہ اوہناں
 دے مصنف دا کوئی پتہ نہیں ہندا۔ پر وقت دے نال نال اوہناں دی اصلاح ایس طراں ہندی رہندی
 اے کہ اوہ اپنے گائیگ حضرات راہیں ہر سے دیاں سکاں سدھراں تے لوڑاں تھوڑاں نال موڈھا جوڑکے
 کھڑے ہو جانڈے نیں۔ اوہ اچ دے جدید تے ڈسکو دور وچ وی آپنیاں من کھویاں صفتاں نال
 رہتے پتے ہندے نیں۔ ایس لئی ایہہ کیا جاسکدا اے کہ لوک گیت کدی وی پرانے نہیں ہندے۔
 باقی صدیقی لوک گیتاں دی اہمیت توں خوب واقف سی۔ اوہ ریڈیو پاکستان دا اک کارکن ہون
 دے حوالے نال عوام نال سدھار رابطہ رکھدا سی۔ اوہنوں پتہ سی کہ لوک گیت عوام نال رابطے دا بہترین
 ذریعہ نیں۔ تے جہڑی شاعری وچ لوک گیتاں دا شکارا ہو دے گا اوہ وی ہر من پیاری گنی جائے گی چنانچہ
 ایس دیکھنے آں کہ باقی صدیقی لوکاں گیتاں دے رنگ نوں اپنی شاعری وچ سمون دی شعوری کوشش کردا اے
 مثلاً تاہنگ نل دی نظم وچ اوہ کہندا اے۔

اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی
 رات چٹاریشی دوپٹہ پئی تاننی
 چنے وچوں لتھی اک نارینڈے ہاننی
 اکھاں نیاں (دیاں) بھنی (بھدی) تے دلاں نیاں (دیاں) چاننی (جان دی)
 اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی
 انگ انگ ہنار ہنار تے ونگ ونگ بونی (بولدی)
 دلاں نیاں گنھلاں جوانی پئی کھولنی (کھولدی)
 ایویں پئی جھلنی (جھولدی) تے ایویں پئی ڈولنی (ڈولدی)
 میں تے نہ جاناں پر دینا تے چاننی (جان دی)
 اچھے اچھے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی

ایسے طراں "سرگھی ناں ویلا" وچ دی اک لوک گیت دا رنگ لہرا ریا اے۔

سرگھی نا ویلا ہویا

جاگ پیاں گلیاں

کسے آن (نوں) بلان پتیاں
اٹھاں نیاں ٹتیاں

پتیاں کے دیکھا دلاں آتے

کون ایہ سوال پچھے

لونی آئے تانے کولوں

کون یینڈا حال پچھے

دلاں نیاں پتیاں

نہ بھیاں نہ بلیاں

سرگھی نا ویلا ہویا

جاگ پیاں گھیاں

وگنا پیا سواں ڈھولا وی گتیاں رنگی رچنا اسے

وگنا پیا سواں ڈھولا

چھوڑ نہ دیوں بانہ ڈھولا

میں کھوہے تے پانی گئی آن

توں تیکاتے ہستی پئی آن

گھر گھر پیا نیاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا !

دینا پل پل رنگ وٹائے

دھپ نماں نی (دی) چڑھنی آئے

کر شہلے نی جہاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا !

”ڈمک ڈمک ڈھولک بوجی“ دلے کج بند دیکھو۔ ایہ دلی لوک گیتاں دار نگلا انداز رکھ سکینی

کرٹیاں رل کے ہندی گھولی
 رولاسن کے ماسی "بھولی"
 جھوٹھی موٹھی گئی !
 ڈمک ڈمک ڈھوک دجی

"سردارو" — اگل نا واڑا
 منگے اچا لساں لاڑا
 منی لگا اجی
 ڈمک ڈمک ڈھولا دجی

"صفقاں" کرٹیاں دج نہ ہوسے
 منی اتے ییٹی رہوسے
 سرتے بنھ کے دجی
 ڈمک ڈمک ڈھوک دجی

اچیاں لیاں لال کھجوراں ہون یا اچیاں لیاں ٹاہلیاں۔ پنجاب دی لوک ریت تے لوک گیتاں
 دے حوالے نال ایہ بڑی اہمیت رکھیاں نیں۔ باقی صدیقی دا ایہ گیت دیکھو۔

اچیاں لیاں ٹاہلیاں دج گلگی یوسے
 کپھڑے پاسوں آن ہوانے دے تے جھولے
 گلیاں دج سدھراں دے اڈنے پھرن پٹولے

اچیاں لیاں ٹاہلیاں۔ دج پنگھاں پیاں
 پہلے جھوٹے توں اگے نہ گیاں ستیاں
 ایویں اچیاں ٹہناں نال پلہنی رہی آں

دھکراں "نال دی نظم دج وی لوک گیت رنگ اکھڑ کے سامنے آؤندا اے۔ ہیت دے

لھاؤ نال اہا مثلت چہا ہر بند نہ ماہیے نال رلدا اے نہ ڈھولے نال۔

میں پانی بھریا

سدرھاں تا بیڑا

ڈبیا نہ تریا

میں کھارا سٹیا

کچھ توں دکھ دتا

کچھ لوکاں پٹیا

میں منہی ڈاہی

توں کیڑ نہ گھدی

چنگا ایں ماہی

”چننے چودھیں رات“ دا انداز بالکل دکھرا جہیا اے جس وچ مثنوی دی جھلک اے۔ تے
اہنوں کورس دی شکل وچ گایا جاندا اے۔ اہرے پچھے لوک موسیقی دیاں ہلکیاں ہلکیاں مدھر سُر اں لہرتیاں
جا پدیاں نیں۔ بھانویں اہرے نال موسیقی دا آہرا کاندہ کیتا جاوے۔ ایہ بھراوی ایسی اے۔ لفظاں دا آثار
چرٹھاو، سبب، وند مجموع تے وند مفروق تے نور شاعرانہ صفتاں رل کے اپنے آپ آواز و بچ
اک من کجویں موسیقی پیدا کر دیندیاں نیں۔

چننے چودھیں رات مسافر آتے نیں

کس آں (نوں) دستن سارے لوک پرائے نیں

چننے چودھیں رات مسافر ہتے نیں

سجرے سجرے پھل سدرھاں نئے دے نیں

چننے چودھیں رات مسافر گھلے (اکٹے) نیں

ایویں رتے دینا پچھے بھلے نیں

ایسے طراں و نجا را وچ وی اک لوک موسیقی گل ہوئی اے تے سوچ دا نو یکلہ انداز اپنی

میں ونبجارا

دل ونگاں ناکھارا

میں ونبجارا

مینڈا ونبج نیارا

گیگیاں چپ تے کوٹھے گئے

کتھے بہواں تے کتھے لاہواں کھارا

میں ونبجارا۔۔

میں تگاں ونگاں نی قسمت

دینا تیکے ونگاں ناکھارا

میں ونبجارا

دل ونگاں ناکھارا

میں ونبجارا

مینڈا درد کوارا۔۔ میں ونبجارا۔۔

باقی صدیقی دسے کلام وچ لوک گیتاں دیاں نو یکلیاں تصویریاں اپنے پھوکڑ نال جیھی پاکے
کھوتیاں نظر آؤندیاں نیں۔ ایہ پھوکڑ پنجاب دسے لوک گیتاں دی رواست وچوں پھٹدا اے۔ تے ہولی
ہولی اگے ودھدا اے۔ تے اوڑک ساڈے کناں وچ رس گھولدا ہو یا ہولی ہولی فیڈ آؤٹ ہو جاندا
اے۔ تے اسیں اوس سواد دی لور وچ کھب کے رہ جانے آں۔ تے ایہ کیفیت بڑا چر ساڈے نال
نال ہندی اے۔ ساڈے کناں وچ گونجی جلی جانڈی اے۔ ساڈے دماغ وچ چکر لاؤندی رہندی
اے تے اوڑک ساڈی روح وچ رچ کے رہ جانڈی اے۔ ایہ نظماں بھانویں موسیقی دسے آلات
توں بغیر ای گایاں جاؤن۔ تاں وی انہاں دسے اندر جھڑی موسیقیت موجود اے۔ اوہ ای سانوں
لورے دسے جانڈی اے۔

باقی صدیقی پنڈاں دی رہتل دا ترجمان بن کے ساڈے سامنے آؤندا اے۔ اوہیاں نظماں وچ
دی ایہ جیدکار دسے نیں۔ لوک گیت تے لوک موسیقی پنڈاں دا انملا گہنا ہندے نیں۔ ایہ گہنا اوس
گہنے نالوں بڑا استمال جاندا اے جھڑا سونے چانڈی نال تعلق رکھدا اے۔ نالے ایہ گہنا دلاں

داگنا ہندا اے رتے دل جذبات دی وادی دے سکھے دسٹیک ہندے نیں جہاں آتے دل قربان ہو ہو
 جانڈے نیں۔ دلاں نوں دلاں نال راہ ہندی اے۔ دل دلاں آتے ڈھڈھہ جانڈے نیں۔ تے لوک گیتاں
 راہیں ایہہ کم ذرا سوکھا ہو جاندا اے۔ ”ایہہ نہیں مینڈا گراں“ وج پنڈ ورتہل دے جھوریاں پچھ لوک
 موسیقی تے لوک گیتاں دا ٹھاٹھاں ماردا اک دریا اے۔

نہ اوہ پنگھاں نہ اوہ جھوٹے

نہ اوہ گھرے گھرے بوٹے

نہ اوہ گوہڑی چھساں

ایہہ نہیں مینڈا گراں

کھڈاں سب وچا لے پیاں

نہ اوہ سجن نہ اوہ سیٹاں

ایویں پھیدے پاں

ایہہ نہیں مینڈا گراں

پپھیاں گلاں کی دل سہکے

کیویں وج ترنجن بہرے

ڈھولا ماہیا گاں

ایہہ نہیں مینڈا گراں

باقی صدیقی دی شاعری وج لوک گیت تے لوک موسیقی گنتی ہوئی ملدی اے۔ ایس وج ڈھولے
 ماہیے، پٹے، بولیاں، ککلی، گڈا تے ہور رنگ رنگ لوک گیتاں دے شکارے سموئے ہوتے نیں
 تے باقی صدیقی نے ہلکی لوک موسیقی راہیں معاشرے دے وڈے وڈے روگاں دی زری دس ای نہیں
 پائی بلکہ ماٹے تے غریب دسٹیکال دے دلاں اتوں اہناں روگاں دا بھار ہولا کرن دا جتن دی کیتا لے
 جوہیں پچھے نوں لوریاں سن کے سکون محسوس ہندا اے۔ آنج ای اج دے دکھاں درداں وج گھرے
 ہوئے انسان نوں باقی صدیقی دیاں نظماں وچوں اک سکون بھدا اے۔ اک دار و پل جاندا اے
 اک مرہم دے ملن دا احساس ہندا اے۔ باقی صدیقی لوکاں دے دکھاں درداں نوں صحیح طور تے
 محسوس کرن والا شاعر ہون دے ناطے اک ایسا حکیم اے جہڑا لوکاں دیاں نبضاں آتے ہتھ رکھ کے
 شاعری کردا اے۔ تے فیر اپنی شاعری نوں لوک گیتاں تے لوک موسیقی دی جس دے کے اوہولی ہو رہی

مالا مال کر دیندا اے۔ تے ایس طراں اپنی شاعری کو لوں اوہ ایسی دوا داکم لیندا اے۔ جہنوں کھان دی کوڑ
 نہیں پیندی۔ بلکہ سن دیاں سار دلاں دا بھار ہولا ہو جاندا اے۔ سگوں بندے دا دل چاہندا اے کہ
 اوہ باقی صدیقی دیاں موسیقی ریتیاں نظماں مڑ مڑ کے پڑھے۔ تاں جے اوہدے دل دا بوجھ ہور ہلکا ہو جائے
 لوک گیتاں دسج بڑی سٹھاس ہندی اے۔ باقی صدیقی دیاں بعض نظماں وی ایس سٹھاس نال
 بھریاں ہویاں نیں۔ قاصی کر کے جروں اوہ لوکاں دے جذبات دا ترجمان بن کے بھیر ویلے، اوہناں
 دا ساتھ نبھاندا اے۔

(۱) کون کرا یہ دیسی

پہلی نی اُج پنڈراں ہوئی

منشی مچھاں وٹ کے گجیا

مل نہ گھگو و جیسا

(۲) ابنخن کھٹ کھٹ چلے

دل لوہے نال لوہا ہویا

فیروی بھکھا پیٹ نہ رچیا

مل نہ گھگو و جیسا

سوال ۱: باقی صدیقی نے اپنی شاعری وچ پھوٹھو ہار دی سیاسی، سماجی تے
 ثقافتی زندگی دیاں تصویراں ایکیاں نیں۔ تیں اوہناں وچ ایس طراں رنگ
 بھرو کہ اوہ چل دیاں پھر دیاں تے گلاں کر دیاں نظری آؤن۔
 سوال ۲: باقی صدیقی پنڈتے شہر، پیم تے جھوٹھ، اصل تے نقل دے
 دیکھاروں لنگھدا و تھاں نا پین والا سب توں وڈا شاعر اے۔ و میروے نال
 چائن پاؤ۔

جواب: پوٹھو ہار دی سیاسی سماجی ثقافتی زندگی دے جھکارے و دیکھ گھڑے دیاں تقریباً
 ساریاں نظماں وچ موجود نیں۔ ”ہک پونا“ پرناے، گڈتی، کھوہ پیاد گے داؤد، ماسی مہراں، مل نہ گھگو
 ساڑا، کالا بدل چڑھیا۔ ونجارا، بڑھاپا۔ چنے چودھیں رات، فکران، اچیاں لیٹاں ٹاہلیاں، مانے،
 پیارنے دین، تاہنگ، سنگ، بھلیکی، ڈھوک و جی۔ جانی، پھپھن جھوت، کوڈی، اٹی ڈنہ، وگنا
 پیا سوال، جیا تھر چیا، سرگس ناویلا تے مار گلے تے بدل لیکے، تقریباً ساریاں ایہی نظماں پوٹھو ہار

دے غلاتے دی سیاسی سماجی تہ ثقافتی حیات دیں من کچھویاں تصویراں نیں۔ جنگل اجاڑ، بیابان دے رستے وچ ہک بوٹا کلم کلا سڑدے ہلدے راہیاں نوں ٹھنڈی چھاں مانن داموتع مہیا کرنا اے۔ جہدے تھلے بیٹھن والے آؤندے جانڈے راہی گھڑی دو گھڑی آرام کردے نیں تے فیرا وہ اوتھے اک دوچے دیاں دلہیاں سن دے تے سناڈے نیں۔ ایہہ بوٹا کلم کلا اے۔ اہدیاں سدھراں دل کے دادھیان نہیں جانڈا۔ ہر کوئی اپنے دکھاں درواں وارونا روکے، چار گھڑیاں آرام کر کے آگے ودھ جانڈا اے ایس بوٹے دے دل اتے کیہ پیت رہی اے، کسے نوں کوئی خیال نہیں۔

آن مسافر۔ جان مسافر

ایہہ پتراں نی ویتھاں وچوں

ہر راہی آن دنوں پٹ پٹ تکے

کوئی۔ اس ناراز نہ سمجھے

کوئی نہ دل پھروے

ایہہ بوٹا جنگل وچ اک جھگی داوسنیک وی ہو سکدا اے جس کول ہر کوئی آون جاون والا دو گھڑیاں دلہیاں گلاں کر کے دل دی بھڑاس کڈھ لیندا اے پرکدی کسے نے ایہہ پھیا کہ اوہ کلم کلا آبادی توں دور کیوں رہن تے مجبور اے۔ ساڈے پنڈ و وسیب وچ ایہے کلم کلاے بوٹے دی بڑی اہمیت اے۔ ایہے کلم کلاے مردانہ تے زمانہ کردار ڈھیر بھ جانڈے نیں جنہاں کول آکے لوک اپنے دل پھروں لینڈے نیں۔ پرکدی کسے نے اکلا پیے دے مارے ایہے دل اتے مرہم رکھن بارے کدی سوچیا ای نہیں۔

دپر نالے پوٹھو ہار دے سماجی ایسے دا لٹکارا سڈی ہوئی غریبی تے امیری دتے وسیب

نوں اجاگر کرن والی اک نظم اے۔ جہدے پچھو کڑ وچ سسکدیاں تصویراں وی نہیں تے ہندے دسدے کھل پاؤندے چہرے وی۔

دو گڈی ریل گڈی دے حوالے نال انسانی حیات دی کہانی اے۔ جہدا تعلق پوٹھو ہار دے

لوکاں دی حیات نال جوڑ دتا گیا اے۔ جہدی چال ڈھال وچ کوئی مناسبت نہیں رہ گئی۔ اوہلا اگلا

پہیہ پچھے جڑ دتا گیا اے تے پھلا پیہہ آگے۔ ہر ڈھیری ڈنگی، ہر پرزہ ڈھلا ایہہ گڈی چلدی

اے تاں سارا بجز ہلدا اے۔ ایہہ زندگی دی گڈی ریل گڈی وانگ اک ایسی گڈی اے۔

جس وچ ناہما عد حالات مے وحشت دے رنگ گھول دتے نیں۔ غریبی تے مفلسی نے انسانی

زندگی اجیرن کر چھڑی ہے۔ کوئی وی اپنی حیات دیال لوڑاں تھوڑاں بارے مطمئن نہیں۔
 داؤد بدماش ہے۔ اوہ معاشرے وی ظالم تصویراے۔ جستوں ہر کوئی ڈریا ڈریا رہندا ہے
 اوہدی چال ڈھال ستیاں کلاں جگانڈی ہے۔ اوہنے کوئی بڑیائی نہیں چھڑی۔ راتیں سٹھاں لاؤندا ہے
 چٹے کپڑے پاکے، اچھے شملے والی پگ بھکے، اک فتنے ہار چلدا پھر دار ہندا ہے دن ویلے یاراں بیلیاں
 تال لگراں تھلے بہرے تاش کھیڈا ہے۔ راہ جانڈیاں کڑیاں کولوں دن ویلے دکھتے نال پن لئی پانی
 منگتا اوہدی عادت بن گئی۔ کوئی اوہنوں ڈکے تال اوہدی خیر نہیں اوڑک ایس ظلم تے ہنیر دا نتیجہ ایہہ نکلیا
 کہ کے نے اوہنوں چپ کر کے قتل کر چھڑیا۔

کستی وچوں فزیریں رنجیریں

بھی اسی تی لاش

داؤد ہک بدماش

پوٹھو ہار دے انکھی نوک اپنے کردار نوں بہتا چر برداشت نہیں کر سکدے۔ آخر اوہدی بدماشی
 دا علاج کرنا ای پیا۔ ایہہ تصویراچ وی اوس معاشرے دا گناہ ہے ماسی مہراں اک جگت ماسی ہے
 کوٹھے اتے کے کڑی زوں جھان وچ رنجی دیکھ کے ساری گل سمجھ جانڈی ہے۔

گل سن کڑیئے ،

کوٹھے اتے کھلتی

کس آن تکیس

واڈ کولوں جھکیس

چھوڑ ایہہ بہانے

اکھ نہ کل

مانھ نہ پھل

ماسی مہراں آپوسارے پتیاں وی تارو ہے۔ اوہ اجہی زویں میاردی رازدار بن کے اوسنوں

چونڈنا چاہندی ہے۔

مینڈا دل رازاں نی گور

گھتیاں (اکھتیاں) چایا

کس عشقے نا بھار ؟

راتیں آویں میندے گھار

ہراک چڑھدی جوان عشقے دے ایس بھار ڈل اپنے آپ اڑدی اے تے انجان سدھراں نون
انجام دا پتہ نہیں ہندا۔ آخر اک پھاپے کٹنی دے اڑکے چڑھ کے اچھیاں تاوان جوانیاں اپنا مستقبل تباہ
کر ہندیان نہیں۔

ماسی مہراں درگیاں ہو کر مئی ماسیاں وی ایس معاشرے دا حصہ نہیں۔ ”مل نا گھگھو وجیا“ و ہج
معاشرے دیاں کچھ حیونڈیاں جاگدیاں تصویراں ملدیاں نہیں۔ شاداں پنڈوی رونق سی۔ اوہدی نوزے نال
محبت سی۔ پر معاشرے دیاں کندھاں نے دونہاں نون دکھ کر دتا۔ شاداں دی شادی کسے ہو پنڈ ہو گئی
گلیاں اداس ہو گیاں۔ فیر اک دن۔

”شاداں“ پیکے آنی

کوٹھے تے گلیاں نی رونق

”نوزا“ لاڑے مانگوں سجیا

مل ناں گھگھو وجیا

ایہہ نظارہ ہر کون کیویں سپہ سکا سی چنانچہ۔

”دبھاگو“ جگتی ماسی

گھر گھر گلاں۔ گھر گھر ہاسا

ہک پردہ چایا ہک کیتا

مل ناں گھگھو وجیا

تے اینج سدھراں دے دین پانڈا ہویا باقی صدیقی اپنے سماجی تے ثقافتی لوک ورثے دیاں تصویراں
ایکدا جارہیا اے۔ نویں دور دی ترقی دے دین پانڈا ہویا اوہ ساڈی نویں جیاتی دی چلیدی پھر دی
تصویر اینج کھچدا اے۔

انجن کھٹ کھٹ چلے

دل لوہے نال لوہا ہویا

فیروی بھکھا پیٹ نہ رچیا

مل ناں گھگھو وجیا

ان دنوں (گلو ٹنڈا) کھڈ کھڈاروی اے تے پوٹو ہار دی سیاسی تے سماجی جیاتی دا شکار دی

اے ڈنڈ

ایک ایک کھیڑتے کل ایک ہا سہ
 بیکان کھیڑن آپ تے دڈیاں وقت کھڑا تے
 اپنے ہون پرانے
 وقت ترا جھیا ٹنگہ مارے
 گاس راکاش چڑھے سدھراں نی ائی
 جھلا ہو کے بندہ
 پچھے پچھے دوڑے
 ہوش بھلا تے
 جان گائے
 ائی اسماناں وچ تارا
 ہتھ نہ آئے
 وقت وڈا کھڈیا پرانا
 ساری عمر پرائے

پوٹو ہار دی تعافتی جیاتی دے روپ وی اپناں نظماں وچ تھال تھال ملدے نیں۔

میں کھو ہے تے پانی گئی آں
 توں تکیا تے میں ہس پی آں
 گھر گھر پیا نیاں ڈھولا
 وگنا پیا سواں ڈھولا
 ڈنگلی پگ تے اچا شمد
 دل تک تک کے ہویا کھلا
 کھلے آں کتج سمجھاں ڈھولا
 وگنا پیا سواں ڈھولا۔

غربت دی ماری اک سنگھڑیاں نوں کوئی پرناہن لئی تیار نہیں۔ دنیا داری وچ کجھے لوک چوکھے
 سارے داہج جھیرے ماگت نیں۔ غربتی وچ چڑھدی جوانی نوں کسے وی ”جی آیاں نوں“ نہ آکھیا۔

سن نی بیٹھیے مائے
 لوکاں گھاروی دھیاں جمیاں
 لوکاں گھاروی سہرا بندھ کے
 آئے پتر پرانے —
 (پر مینوں) کوئی نہ لیکھے لاتے

حالاںکھ میں کوئی ماڑی جھیرٹی نہیں۔ پر میری غریبی مینوں لے بیٹھی اے۔ کہے نوں میرا سکھڑا پا تہیں
 دسدی۔ میری سفید پوشی تے عھمت داری دی نہیں دسدی۔ مینوں کوئی اپناوی پسند نہیں کردا۔ کیوں جے
 غریبی تے میرے سارے مان ترورڈتے نہیں۔

نہ چچاں نے (دے) گنے سو بھے
 نہ سترے نی (دی) چادر دسی
 نہ رشتے کم آئے

آخر اوہ دا ج بناؤن وج گن ہو جاندی اے۔ محنت مشقت کر کے دا ج بناندی اے رات
 دن اکھیاں دی نیجھ لاکے اوہ پیسہ کمان دی کوشش کر دی اے۔ اوہ دا ج بنا لیندی اے پر اپنے
 وج جواتی ڈھل جاندی اے۔ اوہ دا ج کسے کم نہیں آؤندا۔

جس دا جے نے (دے) گنڈھ تروپے
 اکھیاں نی رشتناں پیتی
 پھاڑ پر دے پائے

آخر اوہ ویلاوی ایگا کہ اوہ دیاہ والی آس لاکے باپیاں دے گھردی ہو کے رہ جاندی لے
 بھری جواتی شکر دوپہراں
 سیاں لاتے سوہے ساوے
 میں ارمان ہنڈا سئے
 سن نی! بیٹھیے مائے

ایس تصویر دا دو جا رخ "پیار نے وین" وج نظر آؤندا اے۔ جدوں اک دھی نوں اوہدی مرضی
 دے خلاف دیا ہیا جا رہیا اے۔ اوہدے واسطے بہت بہتا جہیز تیار اے۔ سوہرے وی سوکھے
 نہیں۔ اوہ وی بڑا کجھ لیان گے۔ پر راک نوں ایہہ ور منظور نہیں۔ اوہنوں زیور تے جہیز دیاں ساریاں

چیزاں ڈنگریاں بیاں نیں۔ اوہ بیزاری دا اظہار کو رہی اے۔ اوہ اپنی ماں اگے عرضاں کردی اے کہ
مینوں بھانویں داہج دی اک لیروی نہ دے۔

مانہ گنتے دس نہ امبڑیئے

میں بستی بھسانی چنگی

پرتوں میرے نال اک نیکی کما۔ مینوں کھیڑے نال نہ ٹور۔ مینوں اوہ متھیوں دکھرا اے۔ بہتر

ایہ ہے کہ

جے توں ایں مینڈی امبڑی

مینڈے ننگے سرآں کج

مانہ نال رنجھیٹے ٹور دے

رکھ مینڈے پیارنی رنج

دو جے لفظاں وچ باقی صدیقی بیج تے جھوٹھ، اصل تے نقل، پنڈتے شہر دے وچکار و تھاں

تاپن والا اک بہت وڈا جدید شاعر اے۔ جہڑا تہ آپو بھیل بھوسیاں وچ پنیدا اے نہ اوہ اپنے قاری

توں پاندا اے۔ اوہا ذہن صاف اے کوڈی اک کھیڈ اے۔ پر اہنوں نہ صرف پنڈاں دے و سنیک

بلکہ شہراں والے وی مجبوراً کھیڈ دے نیں۔

کوڈی ہک ارمان

رنگ برنگے روپ بدل کے کھیڈن سب انسان

کوڈی ہک دستور

دشمن گھرا پا کے آئے سمن، سمن دور

کوڈی اک امتحان اے۔ کلم کلے بندے دا امتحان۔ جہڑا ہر اک توں دینا پنیدا اے۔

کوڈی ہک آواز

جہڑا وچ پڑے نے تھا بھتا اُس ناراز

ایہ امتحان بیج تے جھوٹھ دا پول کھول دیندا اے۔ اصل تے نقل توں آجا کر کھیڈ دا اے۔

کوڈی ہک لکیر

ہتھ لگے تے قسمت نہیں تاں وچ کھیجے تیر

باقی صدیقی بیج دا پاہرو اے۔ اوہ پچیاں گلاں کر دا اے۔ جھوٹیاں قدریاں دی ننڈیا کو دا لے

اور آفاق سے ملے مالک سے ساریوں نقل نالوں اصل نال پتیا پیا سے۔ اور ہوں نقل توں نعت لے
 اور بلا تھی۔ اور ہوں برویے بے چین تے پتیاں کھا اے۔ " میں تے میں " دتج اوہنے جہڑی تصویر ایک
 اے۔ اور اتج دے پیڑ دتے شہزادہ انسان دی تصویر اے اور پکے تے جوٹے بندے دی صورت
 اے۔ ایس دتج ہی تے جوٹے دے دچھوڑا دیوتہ صاف پئی دسدی اے۔

میں انسان

مینڈے کئی پچھا دیں

بب پچھا وال

دنیا مکے

جو پچھا ویں مینڈے اندر شوکن

مینڈی مٹی پٹن

مینڈیاں نیہاں پٹن۔

میں دینا توں ڈرنا رڈر دا

اور ہناں اُتے رنگ رنگے پردے پاواں

لاکے خوشبو آں

اپنا گند چھپاواں

باقی صدیق دی ہر نظم اپنی تہہ ولستے اپنی پہلو دار اے کہ اوہدے ہر پریت تے ہر پاسے
 والواں انداز اے۔ اور بلا جہڑا وی دتج تھلنے آں اوہدے اوپر اک نوں کہاں دیاں تصویریاں اکیکیاں ہونا
 ملدیاں نیں۔ ایسے اور ہناں تصویریاں دتج کھب جانے آں تاں اوہ سائوں چلدیاں پھردیاں نظری آؤن ڈیہر
 چنیدیاں نیں۔ ایسے اور ہناں نال گلاں کر لے آں اوہ دی ساڈے نال گلاں کردیاں نیں۔ ایسے اور ہناں نوں
 سوال کرنے آں اوہ سائوں جواب دیندیاں نیں۔ کدی اوہ سائوں سوال کردیاں نیں تے ساڈے کو لوں
 جواب منگدیاں نیں۔ ہر اسے اور ہناں نوں کون جواب ہے دے سکدے کیوں ہے ساڈا جواب اور ہناں
 تک پہنچن دے باوجود بیکار اے اوہ تصویریاں صرف ساڈے واسطے عبرت دا تازیانہ نیں۔ اوہ سائوں
 جیاتی دیاں لڈاں تھوڑاں توں آگاہ کردیاں نیں۔ اوہ سائوں فائدہ پچاندیاں نیں۔ کیوں ہے ایسے جیاتی
 دیاں موجاں مان رہے آں۔ اور ہناں نوں ساڈے تجربے توں کوئی فائدہ نہیں پہنچ سکدا۔ کیوں ہے اوہ
 تاں نریاں تصویریاں نیں۔ بے جان بیت نیں۔ اوہ سائوں اپنی کہانی سنا سکدیاں نیں۔ اوہ اپنے انجام

وہ ساڈا اوجھیاں دلا سکدیاں نیں۔ اوہ ساتوں اپنے وجود توں فائدہ پچا سکدیاں نیں۔ پر ساڈے لی ایہ ممکن نہیں کہ ایسے اوہناں توں کوئی فائدہ پچا سکے۔ اوہ جان دار تصویراں صرف ہاڈے لی نیں۔ تے اپنے آپ لی اوہ تصویراں بے جان نیں۔ ایسے اوہناں وچ رنگ بھر کے اپنے آپ توں فائدہ پچا سکے آں۔ لایہ کھٹ سکے آں۔ پر جدوں ایسے لایہ کھٹ کے تصور دی دنیا وچوں نکلتے آں تاں اوہ تصویراں اپنے آپ لی بالکل پرائی ہینت وچ پنچ جائدیاں نیں۔ اوہ بے جان ہو جائدیاں نیں۔ عجیب ایہ تصویراں نیں۔ جنہاں واقف تصور ناں اے۔ ساڈے تصور ناں اوہ جو زبیاں جاگدیاں نیں۔ تے تصور ناں ای اوہ مر جائدیاں نیں۔ تے فریت بن کے کھلور ہندیاں نیں۔

ایہ تصویراں ہیج تے جو ٹھ دیاں و تھان نا پ کے دسں والباں تصویراں نیں۔ ایہ جیاتی دسے دین نیں۔ ایہ سدھراں دسے سیا پے نیں۔ ایہ محبت دسے جنازے نیں۔ ایہ بے چارگ تے آں ہوند دسے مریشے نیں۔ ایہ چنگے وقت دیاں اڈ بکاں نیں۔ پر چکا وقت آؤ نیا دسا نہیں۔ ایہ نا امیدی دسے جھکارے نیں۔ پر کدھرے کدھرے امیدوں وی شکارے شدیاں نیں۔ ”کل“ وچ ایہ کیفیت اے۔ وقت نماں۔

وقت نماں
اج نے سہاگے وچوں
کل نی انگاری کڑھے
نویں آگ لائے
کل ہک نویں آس
کل ہک مٹھا دھوکھا
دوروں چنے (چند) آر
من پر پائے

سوال ۱: باقی صدیقی دسے کلام وچ اوہدے سسے دیاں کیٹریاں قدریاں تے رویتے نیں؟ تے اوہناں دا گورٹھا احساس باقی نے کسٹراں ظاہر کیتا اے؟ کھل کے گل کرو سوال ۲: باقی صدیقی دی شاعری قدریاں دسے بجران دا نوحہ اے۔ ویر واکرو۔

جواب: چھین پھرت یا لکن میٹی ہر علاقے وچ پھیاں دی من پسند کھڈا اے۔ ایس دسے حوالے ناں پوری

جیاتی دل دھیان ماریئے تاں انج گنا اے جو ایس ساری عمر لکن میٹی ای کھڈا دسے سہنے آں۔ ”میں“ کدی

پیر ہندی اے تے کدی رانجھا۔ ”میر“ واقف کر کے ذرا ایٹھے شعر پڑھو۔

میں چنے دچانیا نے دوسے سلاتے
 کھلتی رکھوتی اکھیاں نوٹ
 توں پھلاں نے اوہڑے سے ،
 چھپیا کر کے چھوٹ
 میں جدا کھیاں کھولیاں
 کوئی ہسیا دور
 نہ اوہ چن نہ چانتی
 نہ اکھیاں نا نور

ابھی صورت حال وچ اکورستہ رہ گیا ہسی کہ میں "آواز دی کیرے کے اوہڑے مگر چلدی
 رہندی۔ چنانچہ میں انج ای کیتا پرا انج میں راہوں کھنچ گئی۔ اتوں ہینرا چڑھا آریا سی۔ روشنی دا کدھرے
 نام نشان نہیں سی رہ گیا۔ دو قدمان دا فاصلہ اک ملاں پنڈھ بن گیا۔ تے میرے رستے وچ کدھیاں دی اچی
 ساری کندھ آگئی۔

دلاں آر پلمبیاں

دھکی دھکی میں

فیروی رہی آن چورای

چھوہ نہ سکی میں

ایس نظم وچ جتھے اک روائت، کھیڈ کھڑا رتے جیاتی دامن کچواں رویہ سامنے آؤندا اے او تھے
 اوس دے احساس لوں گورھا کرن لئی باقی صدیقی نے پل دوپل دی کھیڈ نوں جیاتی دی کھیڈ بنا کے پیش کیتا اے
 تے اک المیہ تے خزنیہ دی صورت وچ اوہلا سیٹھ کڑھ کے ساڈے سامنے پیش کیتا اے۔ دوہے لفظاں
 وچ باقی صدیقی دی ایہہ نظم ساڈیاں میناں پر میناں قدران دا توجہ اے نکھ انسان ماری جیاتی ایس کھیڈ توں
 خلاصی نہیں پاسکدا۔

ایسے طراں "پیار دے دین" وچ اک دھی اپنی ماں اگے عرضاں کردی اے کہ مینوں قیمتی جہیز تے
 گھنے گئے نہ دے۔ بلکہ توں۔

مانہ گھنے دس نہ امیڑیئے

میں تسی بھان چننگی

ایہہ کٹھا ستھسا سٹھی
 ایہہ گان پاسی پھاد
 ایہہ چوڑا بانہہ مروٹھی
 ایہہ کٹھا کڑھی ساہ

ایہہ ریشم کڈھے پوڑھی
 ایہہ گوٹا لاسی اگ
 اینڈا جوین چیکاں ماری
 تے ہس سی سارا جگ
 تے آخر اوہ اپنا مدعاتے مقصد اناج بیان کردی اے
 جے توں این یینڈی امبری
 یینڈے ننگے سر آں رنوں کج
 مانڈھ نال رنجھیٹے لور دے
 رکھ یینڈے پیارنی لہج

ایسی نظم دے پھوکڑ و بچ دھکو زوری دیاں "شادیاں" دے دین تے سیا پے لگے ہوئے نیں۔
 جدکہ سب مرد تے عورتاں اپنی پسندی شادی دا اختیار رکھدے نیں۔ لیکن معاشرے دی اونچ پنچ تے
 جھٹیاں عزتاں نے انسان دی حیاتی نوں دوزخ بنا کے رکھ دتا اے۔ ایہو جہیز تے داہج اے جس نال ہر
 لڑکی نوں بڑا پیار ہندا اے۔ پر داہج جہیز توں ودھ اہمیت اوس محبوب دی اے تہدی خاطر دلھن تے
 اوہدا داہج ہندا اے۔ جے اوہ محبوب راہجھانہ ہووے ہلکہ اوہدی جگہ سیدا کھیڑا مل مار کے آبیٹھے تاں ہیز
 وچاری داہج جہیز داتا تم نہ کرے گی تاں ہو ریکہ کرے گی۔ ایہی اقدار نیں جنہاں دا احساس باقی صدیقی دی
 شاعری راہیں ودھیرا اگھڑ کے ساڈھے سامنے آوندا اے۔

باقی صدیقی دی اک نظم اے۔ "اچیاں لیاں ٹاہلیاں" ایس راہیں قدر اں دے جہڑے بھران
 دی دس پائی گئی اے۔ اوہدا ڈھنگ بڑا لیکھ تے منفرد اے۔ تے ہر بند و تہج رواست دے جھلکاریاں
 دے نال نال سدھراں داتا تم وی ٹکارے ماردا نظر آوندا اے۔

اچیاں لیاں ٹاہلیاں وچ گھگی بولے !
 کپہڑے پاسوں آن ہوانے تے جھولے
 گھیاں وچ سدھراں تے اڈتے پھرن پوڑے

اچیاں لیاں ٹاہلیاں وچ جند چلے
 زوریں کون رلائے بنے قسمت نہ رتے
 سرمہ روئے تے ہتھان نی مہندی بکے

اچیاں لیاں ٹاہلیاں وچ دریا وگے
 جہدھروں بھولا آتے وچ کھبے گے
 کس کو لال پچھاں پینڈا اے کتا اگے

انج ای ”مائے“ ناں دی نظم وچ وی ایہہ دین سنن وچ اڈنڈے نیں کہ اک دھی اپنے رشتے
 بارے نا امید ہو گئی اے۔ تے آخر اودھی جوانی کسے سہریاں واسے دی اڈیک وچ ای بیت جاندی اے

سن نی مینڈیئے مائے
 لوکاں گھاروی دھیاں جیہاں
 لوکاں گھاروی سہرا بنھ کے
 آئے پتر پر ائے،
 میں تھی اسمانوں ڈھٹھی
 یا توں کپہڑوں منگ کے آندا
 کون نہ لیکھے لائے

بھری جوانی شکر دو پہراں
 سیاں لائے سوہے ساوے
 میں ارمان ہنڈا سئے

ساوے معاشرے وچ ایہہ صورت حال کوئی اجترج نہیں۔ بہتے گھراں دیاں دھیاں نو دھیا

جہیز دی تھوڑی جہول یا چنگار شہ نہ ملن پاروں سردے وال پٹے کہ ہندیاں نہیں۔ تے اوڑک اپنے ارمان
ہنڈان تے مجبور ہو جائیاں نہیں۔ کجہ قبائل دے اندر رواج ایسے ہندے نیں کہ اوہ جوان جہان کرطی نوں
شادی توں ہمیشہ واسطے ڈک دیندے نیں تے مذہب دی آرٹوچ اوہنوں حاجن یا پیرنی بنا دیندے نیں۔
تے اوہ دے پچھے اوس عورت دی جائیداد نوں ہڑپ کرن دی ہوس لہرا رہی ہندی اے۔ کجھ معاملات
ایسے ہندے نیں کہ معاشرے دے وگاڑ پاروں اوہ میاں بیوی دا جینا دو بھر کر چھوڑ دے نیں۔ سس نوہہ
دی لڑائی کوئی اجدی گل نہیں۔ تے اینج ای خاوند دا ظالمانہ رویہ وی اک دوہی نوں ساڑن توں بناں نہیں
رہندا۔ جیسا تھ چنیا "دج ایہہ دونوں رویے ساؤں اینج ملدے نیں۔"

سینا آتے مھلے !
نیہیں کیوں گھڑا تے پھلے
مینڈی سس نہ وییاں وائے
گلاں کرے تے سینہ سکتے
ساری رات منہی سکتے
نی جیسا تھ چنیا

پاروں نتھوں ڈھولا
آیا خوشیاں نا جھولا
چٹی پگ تے خالی چولا
دیوے رتی منگے لولا
دچوں ٹھگ تے اتوں بھولا
نی جیسا تھ چنیا

ڈاہڑے نال بھیال
منگاں حاصل کرھے گال
ٹکے مٹ۔ بھڑوے خال
بھکھے دانڈاں گل پنجالی

عین کھن دہری لالی
نہ بیباخ نہ چنیا

باقی میر تقی میر کی دہری لالی اور اس کی قصوں سے بھراں داتا ہمتے سیا پائے گریا ہوں
تھے ہنسے۔ ہنسی میر تقی میر سے پتلا بند۔ بہت بہت دیکھ کے ہوں بیباخ نہ چنیا سے۔ ہنسی لالی اپنے
ہنسی لالی اپنے ہنسی لالی ہنسی لالی۔

دلیہ پیکان نہ اور جوئے
نہ اور گھب گھب سے بوئے
نہ اور کوئی چھان
یہ نہیں جینڈا گراں
پھیاں کھن کی دل چکے
پہرے ہاتھ ترنن بہ کے
دھولا ما بیبا کال
یہ نہیں جینڈا گراں

باقی میر تقی میر کی نظم "زندگ" اور دینے نے کھن ڈھنی محنت خیز نظم اسے۔ پراوہ سے اندری
داتا ہمتے نے قصوں سے حوائے نال دکھان ما انہار سمویا طلالے۔

چرف ڈاہ کے بیٹھی اپنے
پون پون نے دل کھنے
ورد تر کلا کون کون سننے
تند فساں دی ودھنی ونجے

کھو پیا وگے وچ معاشرے سے مختلف پہلو بڑے سوہنے دھنگ نال اُجاگر کیتے گئے ہیں

لوٹے پچھے لوٹا بدھا
کون پورا کون ادھا
ماہاں نی پھا ہی وچ چھاتے
اگے پچھے۔ پچھے اگے
کھو پیا وگے

تے جیاتی داکوہ انج ای وگدا رہندا اے تے لٹے اپنی اپنی وار لنگھانڈے چلے جانڈے نیں۔ ایس
جیاتی دے کوہ لوں کون چلا رہیا اے۔ ایٹھے بدیاں دی جوڑی وی اے تے مرزا صاحبان تے ہیر
رائجھے دی جوڑی وی۔

اتھے ڈھولا اتھے ماہیا
دوپل بہر کے جاویں رہیا
جتنی تریہہ کے آں ہووے
اتنا پانی چنگا لگے
کوہ پیا وگے۔

علامہ اقبال نے آکھیا سی۔

ع۔ ہے شباب اپنے ہو کی آگ میں جلنے کا نام
تے باقی صدیقہ نے ساڈے دیہاتی وسیب دے تمثیل رنگ اوہی گل انج ادا کر چھڑی۔

جتنی تریہہ کے آں ہووے
اتنا پانی چنگا لگے
کوہ پیا وگے

ایہہ کوہ کیہ لے۔ اسمانی چکر چل رہیا لے۔ صدیاں تے صدیاں بیتیاں جا رہیاں نیں۔
نظاہر انج لگدا اے کہ اوہی ٹنڈاں مڑ مڑاؤ مڑیاں نیں۔ تے اوہی کوہے دا پانی بھر بھر ڈوہلہ پال
نیں۔ پراہدے پچھے ہمیشگی داسپا سوداوی نشکارے مار پیا اسے۔ کیوں جے نظاہر اوہی چند تے
اوہی سوز روز چڑھا آ رہیا اے۔ تے ایہہ سارا کجھ ازلاں توں ہندا آ رہیا اے۔ پرنڈاں دا پانی وقت
جے نال نال ہو رہندا اے۔ یعنی انسانی جیاتی دے پرچھاویں ایسی دن تے رات دے بدن
نال بدلرے جا رہے نیں۔ آدم دے ویلے دا انسان تے اجدا دا انسان کجھان کوڑاں کوہاں دی و تھ
اُتے کھلوتے دسے نیں۔ اوس سکے دیاں قدریاں تے اجدیاں قدریاں وچ وی ملی و تھ اے۔
اوہی جادو دا زمانہ سی یا روحانیت دی گواہی داسماں سی تے اجدا دور سائنسی دورا اے۔ اوس سکے
دیاں ترقیاتی قدریاں ہو رہیاں ہو رہیاں۔ اوہوں فخر نے مان تران کسے ہو اُتے کیتا جاندا سی۔ انج
اوہی بنیاد ہو رے۔ سوچاں وچ وی بڑا فرق پے گیا اے۔ پراہی دے باوجود انسانی جیاتی دے
جولے نال بنیادی قدریاں وچ کوئی خاص فرق نہیں پیا۔ کیوں جے بنیادی قدریاں ہمیشہ اک رہندیاں نیں

تے ایسوں گل باقی صدیقی نے اخروہ وچ اکھی اتے۔

اس کھوہے نے گھرے ساتے

اپنی صورت نظر نہ آئے

آپے سخاں لائے۔ آپے

چور دے ناں

ہس ہس ٹھگے

کھوہ پیا وگے

اس کھوہے نے راکھے سجے

فیروی کوئی بھیت نہ بھتے

اوہا ماہل تے اوہا لوٹے

رنگ بدل کے آون اگے

کھوہ پیا وگے

جوانی دیوانی ہندی اے۔ سوچیاں دی کچیاں۔ عقل دی کچی۔ جہڑے کچی سوچ دے پچھے لگ
کے اوس نوں ہمیشگی دارنگ چڑھان دی کوشش کر دے نیں اوہ گھاٹے وچ رہندے نیں۔ باقی صدیقی
ایس گل توں اینج نبھاندا اے۔

میں ٹانڈا توں ساوی چھلی

چار دیہاڑے قسمت رلی

تے فیرونی نے (دے) روئے وچ

میں وی گھلا رکلاں، توں وی گھلی رکلی

کچا فصل سڑیا

کالا بدل چڑیا

ایویں دیاں دے آں سیکاں

ایویں اک پرانی سیکاں

ایویں میڈا صافہ کھلا،

ایویں اڈکے نال دھڑیکاں

تینڈا چیرا اڑیا

کالا بدل چڑھیا

انسانی زندگی دیاں اچیاں پیمان قدراں اوہدے متھے داٹکا ہندیاں نہیں۔ ہر بندہ سدھراں دے دیوے بال کے اوہدے چائن وچ جیاتی لنگھانا چاہندا اے۔ پر سبحان دی قسمت وچ ایہہ چائن ہووے ایہہ ضروری نہیں ایہو وجہ اے کہ جیاتی دے پینڈے کدی روشنی وچ تے کدی ہیرے وچ ملے کرنے پیندے نیں۔ ایہہ در اڈے پنڈہ آسانی نال ملے ہونے سوکھے نہیں، خاص کر کے ساڈے شاعر باقی صدیقی نون خوشیاں دی بجائے جھڑیوں زیادہ ملے نیں۔ اوہ اہناں جھڑیوں دا ماتم وی کر دا اے تے زندگی وچ اپنے کڑھنگے رول توں وی ملہن نہیں۔ اوہ کہندا اے۔

بتی کتے

ہک گڑھی چلتے

اگے نال دواں پیرے پچھے

پچھے نال دواں پیرے اگے

ہر ڈھیری ڈنگی

ہر پرزہ ڈھلا

چلتے تے سارا بچھرے

ہک گڑھی چلتے

پرائس دے باوجود ادھنوں پتہ اے کہ ایہہ جیاتی چاروناں دا کھیل اے۔ ایتھے دا کھینا کایا ای کم آوے گا۔ جہدا تعلق اوس کھوہ دے سر جہنا رنال قائم رہ گیا اوہی جیاتی دا پھل پا گیا۔ جہڑا اوس پانی توں محروم رہ گیا اوہ مار کھایا گیا۔ ایہہ پیمان قدراں راوہ وی اے تے گڑھا احساس وی۔

پٹی پٹی پانی جائے۔

بتی بتی ڈکا لائے

اوپا بوٹا پھلے پھلے

جس بوٹے اُن پانی لگے

کھوہ پیا دگے۔

سوال ۱: باقی صدیقی دی کتاب کچے گھڑے نویں نظم دے فنی معیاراں آتے
کتھوں تک پوری اتروسی اے۔ دیلاں دے کے بحث کرو۔

سوال ۲: اقی صدیقی دا علامتی نظام کچے گھڑے وچ کس طراں اگھڑا اے
وضاحت کرو۔

سوال ۳: باقی صدیقی ویاں علامتاں وچ کئی گوجان اے۔ کچے گھڑے دے
حوانے نال بحث کرو۔

جواب: نویں نظم دا معیار کیہ اے۔ ایہہ متھنا کون سوکھاکم نہیں۔ نویں نظم دا اک معیار تاں ایہہ
ہے کہ اوہ روایت توں بالکل وکھری ہو کے اپنے نویں رتے آپو گھڑے۔ تے دو جا معیار ایہہ ہے کہ اوہ
روایت نال جڑی رہ کے ویلے دے نال نال پنگرے تے ودھے پھلے۔ ایس توں علاوہ نویں نظم دی تعریف
وچ ہو روی بہت کچھ کہیا جاندا اے تے کہیا جاسکدا اے۔ پر مختصر لفظاں وچ دو جی تعریف دے پکھوں
باقی صدیقی دی نویں نظم ساڈے دلاں نوں زیادہ پوسندی اے۔ اوہ روایت نال جڑیا رہ کے نویں نویں
تجربے کر دا اے۔

تجربے ناکام وی ہندے نیں تے کامیاب وی۔ پر باقی صدیقی دے تجربے کامیاب نیں۔
اوہدے کول جہڑا روایت نال جڑیا ہو یا علامتی نظام اے اوہ اوہ کولوں روشنی لے کے اگے ودھدا
اے۔ اوہ گڈے اتوں پھال مار کے ریل گڈی اتے بہر جاندا اے۔ تے اوں توں اگلا قدم، اوں توں
اگلی اوہدی منزل ہوائی جہاز یا راکٹ اے۔ پر نالا ساڈے جیون دا اک ایسا ساتھی اے جہڑا صدیاں
پرانا وی اے تے لڑاں نو لیکلا وی کیوں جے اجدے پرنا لے دارنگ روپ ہو رہا ہو ہو گیا اے۔ تے
اس دے وسیب وچ ایہہ پرنا لے، اچھے اچھے پرنا لے جھگیاں اتے وی ڈگدے نیں۔ اوہدی جھگی
دا کوئی حال نہیں رہ جاندا جہدی جھگی اتے کسے میل دا پرنا لا ڈگدا ہووے۔

روگ پرانا بڈھا ماتم

اس نے اتھرو اس نے چھالے

کس پوکاں کی لینے پوچھے

کس گٹھاں کی تیکتے بھالے

جس ن جھگی اتوں بنگھن

اچیاں محلاں نے پرنا لے

نویں نظم کہن والا آزادی دا چاہوان ہندا ہے۔ اوہ اپنے من دی گل بات آکھن لئی کوئی ایسا
ڈھنگ پنا تدا اے جہڑا اوہدی آزادی نوں سلب نہ کرے۔

تاں جے اوہ بغیر کے رکاوٹ دے اپنے دل تے ضمیر دی گل لوکاں تک پچاسکے۔ اوہ ایس مقصدی
ہیت دے نویں نویں تجربے وی کر دا اے رتے ایہ سدا کجھ کرن دینے جے کراہہ نئی سپن نوں قائم
رکھن وی کامیاب رہوے تاں ایہ زیادہ بہتر گنیا جاوے گا۔ باقی صدیقی دے ایہے تجربے نوں صورتی
نال رتے پچھے نیں۔ مثلاً "کل" بارے اوہ کہندا اے۔

اج لنگھ گیا

تے کل آسی

وقت انج ای آئے۔

تے جائے

انج تے سہانگے وچوں

کل تی انگاری کڈھے

نویں آگ لائے

کل ہک نویں آس

کل ہک مٹھا دھو کا

دوروں دوروں چنے آر

من پرچائے

کل تے بھروسے بندہ

سارے دکھ جھلے

تے سارے بھار چائے

پر کل، کل ای رہوے

تے انج ہتھ نہ آئے

مستقبل دی ٹڈیک دا تصور کھڈا خوبصورت اے۔ ایہہ نظم اپنی آزادی پاروں بے مثال

اے پرائس دے اندر نیکے نیکے فترے، نیکے نیکے ٹوٹے اکو جے نال جڑ دے نیں تے دکھ

جو کے اگا ہیر پیر پیرے نیں۔ کانٹے ریلوے نیں تے دھیر دے وی نیں تے انج اک سہین

قائم رہندا اے۔ کہ صرف دی ساعزوں جیردا احساس نہیں ہندا تے رنج ہولی ہولی ٹوڈیاں اور تک
اوہ اپنی منزل پالیندا اے۔

پرکل - کل ای رہ سوں

تے ارج - ہتھ نہ آتے

بالکل ایسے طراں دی خوبصورتی تے لور۔ ساتوں ادبیدی اک ہور نظم ددہک کر ڈمی "دوج نظر
آؤندی اے۔ موضوع اک عام جیہا اے۔ عنوان دوج وی کوئی خاص نو لیکلا پن نہیں۔ کڑیاں ہزاروں
تے لکھاں ہندیاں نہیں تے ہوسکدیاں نیں۔ باقی صدیقی وی اک کڑی بارے ساتوں دستا چاہندا اے چندے
انگ انگ دوج جوین ہتے

جیوں سرہیوں نی گنڈل رستے

کھھاں تے دودھاں نی پئی

ساوا سٹ۔ دودھی پھللی

مرے تے چنی کھل نہ سکے

ست جوان کھل نہ سکے

چار قدم کڑیاں توں انگے

رٹنی پھرنی سوہنی گئے

ایتھے روایت واضح وی موجود اے۔ ثنوی دا انداز وی۔ تے اک نواں تے نرویا پن وی۔
یعنی اختصار تے جامعیت وی۔ نئے ایس دے باوجود اوہ سہین وی موجود اے جہڑا دلاں نوں سرور
دیندا اے۔ رانجیدی اک ہور نظم فاصلہ اے۔

توں کوٹھے آتے

میں ہتھ کھلوتا

اس وقتاں اندر

ہک دنیا و سے

میں ہتھ دودھاواں

تے کھڑ کھڑ ہتے

جہڑی اختصار تے جامعیت دے نال نال اپنے اندر اک خوبصورتی سموی کھلوتی اے

لے بڑوہہ۔ دروازہ

روایت نال وی اوہا گوڑھا تعلق اے۔ علامتاں وی ساڈے وسیب نال تعلق رکھدیاں نیں۔ اوہی کوٹھے آتے۔ چہنوں اُردو وچ بالائے بام آکھدے نیں۔ ایہہ وتھاں۔ ایہہ فاصلے ہر تھاں اپنا رنگ دھنگ دکھلا رہے نیں۔ تے جیکرا ہناں نوں مکان دی کوشش کیتی جائے تاں لوکاں نوں ہنس دا موقع مل جاندا اے۔ دو نجارا "پینڈو وسیب دا اک پاترا اے۔ ایہہ اک علامت وی اے جہدے پچھے صدیاں دی رُوہ ریت دے جھکارے ملدے نیں۔ ونکاں تے کڑیاں۔ ونکاں تے سہاگناں۔ ونکاں تے ونکاں دا کھارا۔ ونجارسے نال چوکھا سمبندھ رکھدے نیں۔ کدھرے ایہہ کھارا خوشیاں دیندا اے۔ کدھرے لنگھدیاں ہویاں سوگ دنتے ہاسے ونجارسے دا تعاقب کر دے نیں

میں ونجارا

دل ونکاں تا کھارا

کے گل وچ گئے لوہکا

کے گل وچ گئے بھارا۔ میں ونجارا

میں تکان ونکاں نی قسمت

دینا تلے ونکاں تا لشکارا

میں ونجارا۔

مینڈا درد کوارا

کھوہ ساڈے پینڈو وسیب دی اک صدیاں پرانی علامت تے روایت اے۔ کھوہ دا وگنا اسمانی چکر ہارا اے۔ فلک دی اک وگنا کھوہ اے۔ سورج۔ چنڈ، ستارے، موسماں دا ہیر پھیر، گرمی سردی، بہارتے خزاں، برسات تے اوڑ۔ اوسدیاں ٹنڈاں نیں۔ کھوہ توں بغیر گزارا نہیں۔ جیاتی دی شمع ہر رنگ وچ بکری اے۔ جڈنگ سویرا نہ ہو جائے۔ باقی صدیقی نے کھوہ پایا وگے "خالی وڈی علامت پچھے بہت ساریاں نیکیاں نیکیاں علامتاں وی سو دتیاں نیں۔

لوٹے پچھے لوٹا بدھا

کوئی پورا۔ کوئی اودھا

ماہلاں نی پھاہی وچ پھلتے

اگے پچھے

پچھے اگے۔ کھوہ پایا وگے

اس کھوپے نے زنگ نیارے
 کدھرے دھپتے کدھرے تارے
 کدھرے نیہرا راہ نہ دیوے
 کدھرے لٹ لٹ

دیوا جگے

کھوپیا وگے

اس کھوپے نے راکھے بستے

فیروی کوئی بھیت نہ لیتے

اوہا ماہل تے اوہا لوٹے

زنگ بدل کے

آون اگے

کھوپیا وگے

معاشرے وچ شریف لوک وی ہندے نہیں تے بد معاش وی۔ دادواک "بد معاش" اے
 اچا شکر رکھدا اے۔ چٹے کپڑے پاندا اے۔ اوہدی چال ڈھال فتنے کھلاز دی اے۔ رات اوہ سناں
 لاؤندا اے سویرنوں لگراں بیٹھ بیٹھ کے تاش کھڈدا اے۔ اوہنوں کے دی عزت دا کوئی خیال نہیں۔
 اپنی اوس رکھی نہیں۔ کسے دی رہن نہیں دیندا۔

دادواک بد معاش

نکے وڈے سارے

اس نے اگے جگے

راہ وچ کھلھے پانی

کڑیاں کولوں بیگے

جھٹوں کوئی روکے

اوتھوں مڑ مڑ لنگھے

تے ایس علامتی کردار دا اورک انجام ایہہ ہویا کہ۔

کئی وچوں فزیریں (فجریں)

بھٹی اس نی لاشن

دلووہک بدماش

باقی صدیقی دے کلام وچ فنی میار دی اچھائی تے پننگی وی اسے۔ روایت نال جڑی مارہ کے
 لوان تجربہ وی۔ جھدے کچھے فنی حسن دے لشکارے نیں۔ علامت دے حوالے نال اوس دے اندر
 اک پورا وسیب اسے۔ جھدا تعلق ساڈی عوامی زندگی نال اسے تے انج باقی صدیقی دی ہر علامت
 ہر سبیل ہر کردار اک جاندار علامت واپلدا پھر دا روپ اسے۔ ماسی مہراں ہووے یا ونجارا۔ داو
 بدماش ہووے یاں جوانی وارے دیاں تاہنگان چھین پھوت یا کوڈ کبڑی ہووے یا اٹی ڈنڈ۔ اوہریاں
 ساریاں علامتاں صدیاں پرانیاں ہون دے باوجود نویاں تے جدید نیں۔ جہناں دے اندر تے باہر
 خوبصورتی لہرے لیندی اسے۔ مارگلہ اک پہاڑی سلسلہ اسے۔ اوس دے پہاڑاں اتے جدول بدل
 لشکرے نیں۔ تاں اک میار دیاں سدھراں نوں ہوا لگدی اسے۔ ساون دی جھڑی دے نال نال اکھیاں
 وچ جھڑی لگ جاندی اسے۔ محبوب دی سکت رات دن ترخانہ دی اسے۔

مارگلے تے بدل شکے

ساتھ نہ دتا ای، آئی آ۔ رشکے

راہے وچ سٹیا ای ڈھولا !

میں پایا تیل مہیتی

دس وچ، کے میں غلطی کیتی ؟

متھا وٹیا ای ڈھولا !

میں وچ دیلاں پیاں

ٹینڈیاں گلاں کیدھر گیناں

ایویں چھٹیا ای۔ ڈھولا

راہ وچ ساتھ چھڑ جانا۔ توڑ نہ بھانا۔ متھا وٹیا۔ جھج وچ پاکے چھٹنا ایہ سارے روایتی
 وسیب دے لشکارے نیں۔ جہناں دے اندر علامتی نظام اپنی ہونڈی دس پاؤندا اسے۔ اپنی مراد
 پاؤن لئی میٹے تیل پاؤنا اک روایت وی اسے تے علامت وی جوئی مہیت وچ دیوا جگدا اسے۔

انج ای نیرے دلاں وچ چانن لگن دی آس ہندی اے۔ یا اوکھیاں پچوں سوکھیاں دی امید رکھی جاندی اے۔ ٹیارتاں سوکھے ویلے دی تاہنگ وچ میٹے تیل پاؤندی اے۔ تے ڈھولا ایسوں اتاوا مسئلہ بتا لیندا اے کہ اوہ گھروں نکل میٹے گئی تان کیوں گئی۔ ایس لئی اوہ متھاوٹ کھلوندا اے۔ اوہ ٹیاریاں ریجاں تے سدھراں نوں شک دیاں نظراں نال دیکھدا اے۔ حالانکہ ایسی کوئی گل نہیں۔ ٹیاری دی چاہت محصوم چاہت اے۔ پر ڈھولے دا شک پُرانا شک اے۔ اوہ رواں تے علامت دے سٹھ وچ کھلوتا اے۔ اوہ محصوم ٹیاریوں دی دیکھ ریسا اے تے اوہناں میاںک نظراں نال دی جہڑیاں نیرے وچ اک ٹیاریاں پچا کرن توں باز نہیں آؤنیاں۔ اوہ سمجھدا اے کہ ٹیاری بے قصور اے اوہرے دل اندر کوئی دل پھل نہیں۔ پر لوکاں نوں اوہ محصوم نہیں سمجھدا۔ سگوں اوہناں دے دلاں پھلاں بارے سوچ کے اوہ اپنی محبوبہ نال ای غصے غصے رہن لگ پیندا اے۔ ایس نیکی دے کچھے سکھ برائی دے جھکارے ڈھولے نوں متھاوٹن تے مجبور کدیندے نیں۔

ڈھولے نوں وہم ہو گیا اے۔ اوہ محبوبہ نوں چھڈا پھر رہیا اے۔ یہہ کوئی چنگی گل نہیں۔ ڈھولے نال گلے شکوے تے جھتاں دیاں پیگھاں دا ذکر۔ باقی صدیقی دی نظم "دگنا پیا سواں" وچ وی طرالے۔

دگنا پیا سواں ڈھولا !

چھوڑ نہ دیویں باہر ڈھولا

کہ سار دی پینڈور ہتل وچ وٹے اپنی جگہ بڑی اہمیت رکھدے نیں۔ دگنا۔ ڈھولا دی ہندا اے کہ ٹیاری وی۔ وٹے گھیاں دے گھٹاں دا در درجہ وی رکھدے نیں۔ ایتھے وٹے وٹے گھیاں دے گھٹاں دا اہم معنی اے۔

لہراں بھیت دے تے کھولے

وٹے وٹے اُتے بولے

پینڈا پینڈا اتاں ڈھولا ،

دگنا پیا سواں ڈھولا

باقی صدیقی مرحوم زین نظم دے حوالے نال فن دارا کھا اے۔ اوہی نظم فنی لحاظ نال اوہرے معیاراں اُتے پوری اُتردی اے۔ اوس دے کول جہڑا علامتی نظام اے۔ اوہ وی کوئی اوپرا نہیں

پر مال ای ایہ نظام نواں نظام وی اسے چیدیاں جو سماں روائت و مع کھیاں ہویاں نہیں۔ اوہریاں علامتاں
دعوت وچوں پھدیاں نہیں۔ تے جدوں نرسکے ساڈے سامنے اکھوئیاں نہیں تاں بڑیاں گھڑتے
سوہنیاں میٹاراں جا پدیاں نہیں۔ جہاں مال ساڈی حیاقی دا ازل توں تعلق قائم رہیا اسے۔ تے ایہاں
توڑی ایہہ تعلق قائم رہوے گا ایہہ رنگ بدردی دینا۔ اپنا روپ وٹانڈی رہندی اسے۔ کدی دھپ
کدی چھاں۔ کدی دکھ کدی سکھ۔ کدی بہار کدی خزاں۔ تے ایہہ سلسلہ کدی وی مکن والا نہیں۔

دینا پل پل رنگ وٹانے

دھپ غماں نی چڑھنی آئے

کرشمے نی چھاں ڈھولا

وگنا پیسا سوال ڈھولا

باقی صدیقی دیاں علامتاں وچ گوہ کیتیاں جہڑے پاتر ساڈے سامنے آؤندے نہیں اوہ ساڈے
معاشرے دے چلے پھروے کردار ہندے نہیں۔ ایس توں ای اندازہ لگ سکدا اسے کہ باقی صدیقی
دیاں علامتاں وچ کئی کو جان اسے۔ اوہریاں علامتاں وچ اپنی جان اسے کہ لفظاں راہیں ایکیاں ہویاں
اوہریاں تصویراں چلیریاں پھردیاں تصویراں جا پدیاں نہیں۔ کسے غریب جوانی دا ایہہ گلا کرنا کیڑی جان دار
تصویر پیش کردا اسے۔

جس دلجے نے گنڈھ تروپے

اکھیاں نی رشتناں پیتی

پھاڑ پروے پائے

بھری جوانی شکر دو پہراں

سیاں لائے سوہے سامے

میں ارمان ہنڈانے

سوال ۱: باقی صدیقی سوچ تے فکر دا شاعر اسے کچے گھڑے دے حوالے

نال لیس آتے چانن پاؤ۔

سوال ۲: باقی صدیقی چھویں جس دا شاعر اسے۔ میرا احمد شیخ دی ایس گل

وچ کئی کو سپائی اسے۔ کچے گھڑے وچوں مثالان دے کے سمجھاؤ۔

جواب: مینرا محمد شیخ کے گھڑے دسے دیباچے وچ لکھنے نیں۔

دسوں شعر تے سوہنے سرداناں لفظاں وچ بیان کرنا خاصا اوکھا کم اے تے انج دی بعض گلاں صرف محسوس کرن لئی ای ہندی نیں۔ تشریحاں تے تفسیراں نال گل ویران ہو جاندی اے۔ خاص کر کے شاعری وچ کہ جہدا معاملہ بڑا نازک اے۔ شعری پہلی سطح سمجھ دی نہیں، محسوس کرن دی ہندی اے۔ عام طور اتے شعر تائیں اپڑن لئی چھیویں جس اہم آدندی اے۔ ایہ اوہو ای جس اے جہڑی شعر دی خالق وی اے۔ باقی صدیقی چھیویں جس دا شاعر اے۔ اوہے شعری سلیس پنجابی ریا سلیس اردوم کر گئے تے اوہے ٹوٹے ٹوٹے ہو جان گئے تے ادھری خوشبو اڈ جلوے گی۔ ٹوٹیاں نوں جوڑ کے اوہا مطلب تال شاید کجھ لکل آوے۔ پرفیروزہ زما مطلب ای ہووے گا۔ جہڑا استخان دے پرچے وچ بیان کریئے تال دساں وچوں دس نمبر مل جائے نیں۔ میں باقی صدیقی دی شاعری توں نمبر لین لئی نہیں پڑھیا۔ میں تال جدول دی ایس نوں پڑھیا اے تال میرے دکھرے دکھرے ٹوٹے اک دوہے نال آپوں آپ جڑ گئے نیں۔ تے میوں انج لکھا اے کہ میں زبان دی اوہ اکائی آں جہڑی صدیاں توں جذبے دے دھاگے وچ انج پروئی ہوئی اے کہ اوہیاں دکھو دکھ شکلاں اکو ای روپ دے وئی سونے رنگ نیں۔ ایہ روپ پنجابی زبان دا اے جہدا اک رنگ پوٹھو ہاری اے تے تک نقش تے نین ستھاں سارا اوہو ای اے پر لہجے وچ ذرا جھیا فرق اے۔ ایہ فرق ایناں ای اے جناں دریا دے اک کپڑے توں وای مارے تال دوہے کپڑے تے کھلوتے ہوتے آدمی نوں سنائی دیندی اے۔ لہجے دا ایہ فرق پنجابی زبان دی رنگ رنگی وچ بڑا سوہنا دادھا اے تے باقی صدیقی ایس لہجے نوں اپناکے اپنے سنن داتے تک پوٹھو ہاری دی آواز بن جائدا اے“ (کچے گھڑے ص ۵-۶)

باقی صدیقی دی شاعری بڑی تہ دار شاعری اے۔ ایس دے پرت اتے پرت چڑھیا ہو یا اے۔ خیال اداری وی بڑی لوچدار تے تہ دار اے۔ جذبے تے اوہناں دے رنگ نکلے نکلے مصرعیاں وچوں ڈلھ ڈلھ پنڈے نیں۔ جنہاں لہجے کھو کھو وچ جھاکے تال اک پورا پس منظر اپنی پوری آب و تاب تے کہانی نال اوتھے موجود ہندا اے۔ رنگاں دا چھکار دلاں دے بھیت کھولدا اے۔ اکھیاں دا سردی سردھال دی دس پاندا اے۔ ہتھاں دی مہندی وی کوئی بیخام دیندی اے تے گلاں وچ محبت دے جھکارے مار دے نیں۔ تے خیال دی آوج اداری وچوں اک مجموعی تاثر ابھر کے اک خاص تصویر پیش کر دیندا اے۔

آئے پُڑے نے جھولے
 کڑیاں رتے لال پٹولے
 ونگاں بھیت دے نے کولے
 سُر مہ پتے ، ہندی بولے
 گلاں پٹے ماہیے ڈھولے
 نی جیاناہ چنیا ،

تے فیر ڈھولے بارے دوہریاں سکاں تے سدھراں نیں۔ محبت دا انداز، شکایت دا حامل
 وی اے تے اوہدے طرز عمل اتے تنقید دا تاثر وی دیندا اے۔

پاروں لتھا ڈھولا
 آیا خوشبو آں نا جھولا
 چٹی پگ تے خاکی چولا
 دیسے رتی ، منگے تولا
 چوں ٹھگتے آوں بھولا
 نی جیاناہ چنیا

کتھے اوہ ویلاگہ سُر مہ ہندا سی تے مہندی بولدی سی۔ کتھے ایہہ دور کہ۔

اچیاں لیاں ٹاہلیاں دج بندر پٹے
 زوریں کون رلائے جے قسمت نرنے
 سُر مہ روئے تے ہتھاں نی مہندی پٹے

ایہہ کیفیت ختم نہیں ہو رہی۔ سدھراں نوں تھی واردے جھولے مکن نہیں دیندے رتنے

گلیاں دج سدھراں نے
 اوڈے پھرن پٹولے

ایسے طراں اک میار دے معیبت دے دن ختم نہیں ہو رہے۔

اچیاں لیاں ٹاہلیاں دج دریا وگے
 جدھوں جھولا آئے دج کلیمے گگے
 کس کولوں ٹچھاں۔ پیڑا اے کنال اگے

سچاں دے بھنڈار وچوں اک دو پرگے بھن کے دیکھو۔ دے قاصیے دے خیال اڈاری دی
وسحت تے اچی اڑان کئی دے بھری تے نوکھی اے۔

توں کوٹھے اُتے

میں بٹھ کھلوتا

اس دتھاں اندر

بک دنیا دتے

میں ہتھ و دھواں

تے کھڑ کھڑتے

ایہہ نیکے نیکے مصرے اپنے اندر کتے قاصیے۔ کتاں کھلاں، کتاں اچیاں تے کتاں دتھاں رکھ کے
نیں۔ انج سمجھو کہ اک تصویراے۔ تخیل دی دتھاں اوس دے رنگ بھرے تاں گھر دے کوٹھے اُتے
کھلوتی اک میاں دتھاں تے اپنے گھر دے بے دے دتھاں کھلوتا اک گھرو۔ ددہاں دچکار کون لہا چوڑا فاصلہ
دی نہیں۔ پراپس دے باوجود ایہہ فاصلہ کن والاوی نہیں۔ ددہاں دی سدھر دے باوجود جدوں اوہ
اکدوی دے کول ڈھکن دی کوشش کر دے نہیں۔ تاں گویا ایہہ کوشش انج اے جویں کوئی اک کافی
پوڑی جہی نہریا گستی نون ٹپ کے لنگھن دی کوشش دے دھڑم کر کے اوہ دے اندر ڈگ پوسے۔ تے
کنڈھے تے کھلوتے لوک تاریاں دجا کے اوہ دی پھکڑی پٹے لاؤن۔ ایہہ غمناک کیفیت دپیارنے
وین "وہ سچاں دے شکار وین رنگ سڈی اے۔ جدوں اک دھی ماں اگے اتھاواں کر دی اے
کہ میرا داج نہ بنا۔ میں کون چیز نہیں منگدی۔ میںوں ریشم دے کپڑے تے کوٹھے نہیں چاہیدے۔

ایہہ ریشم کنڈھے پوڑی

ایہہ گوٹا لاسی اگ

مینڈا جو بن چیکاں مارسی

تے ہس سی سارا جگ

توں اپنے ہتھیں رول تہ

مینڈے پیو نی اچی جگ

توں جتنا داج کھلاں میں

میں اتنی ہوساں نشگی

مینڈا دا ج بنا نہ امبرٹے
میں کوئی چیز نہ منگی

مانہ گئے دس نہ امبرٹے
میں بُسی بھانی چنگی
جے توں این مینڈی امبری
مینڈے بنگے سر آن کج
مانہ نال رکھٹے ٹور دے
رکھ مینڈے پیارنی بلج

جہڑی گل وارث شاہ نے پوری ہیردی کتاب لکھ کے کہتی سی۔ باقی صدیقی نے سوچ تے
فکر دے بل بوتے اُتے اویسی گل تھوڑے جہے لفظاں وچ بڑے مؤثر ڈھنگ نال کر دکھائی اے۔
جیویں بیسے شاہ نے اک کافی راہیں آکھیا۔

اک رانجھا مینوں لوڑی دا
کن فیکوئیں اگے دیاں گکیاں
ہیوں نہ مگڑا چوری دا !
اک رانجھا مینوں لوڑی دا
رانجھے جہیا مینوں ہور نہ کوئی
نتاں کر کر موڑی دا -
اک رانجھا مینوں لوڑی دا

ایتھے رانجھا رب اے۔ تے پیار دارانجھا اوہا خاوند لے۔ باقی صدیقی فکرتے گوہ خیال
دے زور نال نکیاں نکیاں نظاں راہیں دوڑیاں دوڑیاں تصویراں کجھ کئے اوہناں دے اندر سوہنے سوہنے
رنگ بھر دا اے۔ تے کہانیاں کہندا اے جس راہیں ادہری شاعری چھویں حس دی شاعری محسوس
ہون لگ پیندی اے۔ شاعری ہندی ای بڑی لطیف اے۔ ایس لئی ایہ محسوس کرن دی چیز اے رد مابیت
دے تصور نال رجیاں بھیاں ہکی نظم دی جدید شکل وچ باقی صدیقی دیاں ایکیاں ہویاں تصویراں اپنے اندر
بڑا کج رکھیاں نیں۔ ذرا دھیان مارو۔

ہاں

نہرا اکھیاں توٹ گھنے

تے رات کرے ارمان

ہک دوتے آن رنوں تنگ کر کے

ہسن جد انسان

اہتاں پونہہ مصر عیاں دتج باقی صدیقی تے کیناں صدقاتاں بیان کچھڑیاں نیں۔ فیرا لیس خود غرضی دے
دور دتج پیار محبت دیاں مردیاں جانڈیاں قدران دامنر تھیے تے اوہا بچھو کڑ اپنے اندر کناں درد رکھوالے

توں وی ہک سوداگر

میں وی ہک پیاری

سوداگریے اپنا

دوتے وار دوا ری

رتوں صدقے ونجیں

نہ میں واری جاواں

ایویں کڑے ہاں

تینڈے نال وٹاواں

گیناں دی مدھرتان دتج باقی صدیقی دا ایہہ کہنا اوہدی سوچ تے فکر ماہیکارا اک ہور زاویے

توں سٹ رہیا لے۔

چنے چودھیں رات مسافر ہتے نیں

بجربے بجربے پھل سدھراں نے ووتے نیں

چنے چودھیں رات مسافر بھلے نیں

اکھیاں دچوں پے موق ڈلھے نیں

چنے چودھیں رات مسافر بھلے نیں

کیسے کیسے بھل گیاں دتج رتے نیں

چنے چودھیں رات مسافر گھلے دکھے نیں

ایویں بھلے دنیا کھے بھلے نیں

اٹل ڈنہ ہووے یا جوین پکی بیری۔ یا کھوہ پیا وگے جہیاں نطلاں۔ باقی صدیقی دی ہر نظم ایہہ ظاہر کر
 دی اے کہ اوہدی شاعری ڈونگی سوچ تے فکر دی شاعری اے۔ جس اتے عام پنج جہتاں توں اگے
 پھیویں جس دی گہری چھاپ وی موجود اے۔ پھیویں جس "پکی بیری" تے ٹیشن تے اگ ناوارٹہ جہیاں
 نطلاں وچوں وی ظاہر ہندی اے۔

گڈی گلکھ گئی
 تے پچھے رہ گیا
 بھاں بھاں کرنا ٹیشن
 تے شاں شاں کرنے کن

جوین پکی بیری
 جہڑا سکے
 وٹے مارے
 لگ گئی دیہڑے وچ
 وٹیاں نی دھیری

بنے بنے سیلاں مارے
 وٹھپ سکے نہ چھاں
 ایہہ مایا اگی ناوارٹہ
 کرسی ماتھ بدناں

سلیم کاشغر

(سرگی داتا)

سلیم کاشغر و تعارف

سلیم کاشغر ہجری اکتوبر ۱۹۳۳ء نوں اسلام آباد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم توں بعد منشی فاضل تے ادیب فاضل توں بعد بی اے کر کے حیاتی و ادبی سفر روزنامہ کوہستان راولپنڈی توں بطور رپورٹر شروع کیتا۔ تے فیر نیشنل بینک آف پاکستان دی سیوا وچ رجھ گئے۔ تے مستقل طور تے یاری بھائی۔

۱۹۵۵ء وچ شاعری شروع کیتی تے فیر بڑی چھیتی اک نام کھٹ لیا۔ ۱۹۶۳ء تئیاں پہلا مجموعہ کلام چھپیا۔ جس اُتے رائٹرز گلڈ ولوں پہلا انعام ملیا۔ ادبی انجمن پاکستان رائٹرز گلڈ پنجابی سب رجمنٹے سیکرٹری دی رہے۔ تے مختلف ادبی انجمنیں مثلاً پنجابی دربار لاہور تے انجمن پنجابی ادب دی صدارت دی بھائی۔ تے بن تک پنجابی ادب نال ڈا ہڈی یاری اے۔ جنہوں سوہنے دھنگ نال بھاریاں نیں۔

سلیم کاشغر اچھی سوچ اداری والے غزل گو تے ذیلے شاعر تیں۔ اوہناں دی سوچ گتھلاں توں پاک ہندی اے۔ عاف سدھی، تے تھی سوچ دے ماہک نیں۔ شعراں وچ گہرائی دا رنگ جھلکا اے اوہناں دی غزلاں دا مجموعہ "سرگھی دا تارا" ۱۹۷۲ء وچ چھپیا تے تیری لکھت "ہوادی سولی" چھپی اے ایہہ قارئین دی "سرگھی دا تارا" دے نوالے نال کاشغر ہوراں نال واقعی کرائی جاری اے۔ کاشغر ہوراں فلمی گیت دی ڈھیر لکھے نیں۔ جنہاں وچ بڑے مقبول گیت دی شامل نیں۔ کاشغر ہوری شاعریاں دی جذبان نیں۔ پڑھن دا انداز بڑا نونیکلا اے تے ایسے انداز تے شاعری دی پنختگی تے سرتے مشاعرہ لٹ لیندے نیں۔ شاعری وچ پرانیاں ترکیباں نوں نویں معنے پہنان دے بڑے ماہر نیں۔ ایہہ سلیم کاشغر بارے بھرویں گل بات کیتی جا رہی اے۔ اللہ سادے سوہنے شاعر نوں صحت مند قدران و احفاظ تائی رکھے تے کرم کرے۔ آمین

چارے پاسے گھپ، ہنیرے تان کھلوتے تہو
 کد سرگی داتا را پھٹسی سورج داسرناواں (سلیم کاشر)
 سلیم کاشر پنجابی داک اچا سچا پنجابی شاعر تے سیوک اے۔ اوہ اک پُر غلوں فنکار اے
 اوہ عیاتی دیاں نیاں پرمنیاں قدراں د امانت دار اے۔ سرگی داتا را اوہ دیاں غزلاں دا مجموعہ
 اے جہڑیاں پنجابی زبان وچ نہیں۔ اوہ پنجابی زبان دی بہتری واسطے بڑا فکر مند اے۔ اوہ کہندا اے
 اساں پنجابی دے لئی مستقبل وی داوتے لایا اے
 دو بیاں وانگوں فن دی ہٹی اسان تہ مول سجائی اے
 اوہ دے کول اکھن لئی بڑا کجھ اے۔ اوہ جیہڑی گل وی کہندا اے اپنے دل دی گہرائی
 وچوں اچھال کے لیاؤندا اے۔

پھلاں تیکر اپرن لئی پوٹے پھو انے پیندے نہیں
 وکہ تکلیفناں برکے پائی جس وی راحت پائی اے
 سلیم کاشر ہمت نہیں ہاردا۔ بلکہ اوہ محنت دایلیق دیندا اے۔ اوہ ہلا شیری تے امید
 دلانا اپنا فرض سمجھدا اے۔ کیوں جے اوہ اک جیوندا جاگد افکار اے۔ اوہ سچی محبت دا پرچارک
 دی اے تے جدوں کہ مرے اوہنوں نفرت بھرے معاشرے نال واہ پیندا اے تان اوہ چیک
 اٹھدا اے۔

ساری عمراں دیر دی اگ وچ سڑدے رہے
 لوکی سمجھے پیار کتاباں پڑھدے رہے
 سلیم کاشر دے کلام نوں دھیان نال پڑھنے تان اوہدی گہرائی وچوں جیہڑا چن ابھر کے
 ساڈے ساہمنے آؤندا اے۔ موضوعاتی لحاظ نال اوہ سدا دیر وا کجھ اچھ اے۔

غزل دالواں لہجے تے سلیم کاشر پنجابی غزل دی عمر کوئی بہتی نہیں ایہہ فارسی توں اُردو
 وچ تے اُردو توں پنجابی وچ آئی اے۔ عربی وچ غزل نہ ہون دے برابر اے۔ سانوں جس شاعر

نے معیاری غزل عطا کیتی اوہنوں پیر فضل گجراتی دے تاں نال یاد کیتا جاندا اے۔
 مرگی دے تارے دے دیباچے وچ احمد ندیم قاسمی لکھدے نیں۔

»... پنجابی غزل کہن والے دے سامنے پیر فضل ہوراں دی غزل توں سوا ہور کوئی منیا
 پر منیا معیار نہیں سی۔ پر اک تاں اوک دے پچھے اُچھے تے سچی پرانی پنجابی شاعری دی روایت سی
 تے دو جا اوک نے اُردو تے فارسی غزل دا ڈوہنگا مطالعہ کیتا سی۔ نال اسی اوہ مغربی مڈکاں دی
 شاعری دے موضوعاں تے معیاریاں توں وی واقف سی۔ ایسے لئی نویں پنجابی شاعر تے غزل لکھنی
 شروع کیتی تاں اوہ اُردو دیاں چھوٹیاں کہانیاں وانگوں اک دم ایہی اُچی ہوندی گئی کہ اج میرے
 خیال وچ پنجابی غزل کسے پاسیوں وی اُردو تے فارسی غزل توں گھٹ نہیں۔ کدھرے کدھرے
 تاں پنجابی غزل کہن والا اُردو فارسی دے معیاریاں توں وی ودھدا نظر آؤندا اے کیوں جے پنجابی
 زبان وچ گل کہن دی جیہڑی بے تکلفی اے۔ اوہ دو جیاں زبانوں وچ اوکھی ملے گی۔ ایہہ وجہ اے
 کہ جدیں سلیم کاشردیاں غزلاں دا مجموعہ ”مرگی داتارا“ پڑھیا تاں مینوں اک واری نہیں سینکریاں
 واری ایہہ احساس ہو یا جے پنجابی شاعری صرف اگے ہی نہیں ودھ رہی بلکہ زقنداں بھر رہی اے
 تے اپنیاں بھیناں... اُردو تے فارسی... دیاں غزلاں دے موہڑے نال موہڑے جوڑ
 کے چلن لگ پئی اے۔ سلیم کاشردے پنجابی دے دو بے سوہنے من موہنے غزل لکھاریاں دا ایہہ
 کوئی معمولی کارنامہ نہیں ایہہ ایٹاں ای وڈا کارنامہ اے جہاں اُردو دی چھوٹی کہانیاں وچ مٹو،
 بیدی تے کرشن تے غلام عباس دا کارنامہ سی“

سلیم کاشردی غزل بالکل نویں تے میوندی جاگدی، سچی تے حقیقی، سوچدی تے پھر ولدی ہے
 غزل اے۔ زندگی دی گہرائیاں وچ تاریاں مارن والی تے زندگی دیاں اُچیاں اُتے اڈاریاں
 مارن والی غزل جیہڑی صرف رنگ نہیں اے۔ خوشبو وی اے... نالے صرف رنگ تے
 خوشبو ای نہیں رنگار تے خوشبو ویاں نوں پیدا کرن والے ہتھ وی ایس وچ ہر اندے نظر
 آؤندے نیں۔ سلیم کاشردے نوں تاں ایہہ وی کہندا اے۔

عمران لئی ہن بیٹھ کے بھانویں غزلاں کہتدا جاں
 نت نت بھرے خیال سمجھا گئے کنبدے کنبدے بل
 تے کنبدے بٹھاں نے ہر زمانے وچ غزلاں لکھن والیاں نوں سچ مچ بڑے سوہنے
 تے بھرے خیال سمجھائے نیں۔ پد کاشردوں ایس طراں دے شعر کہندا اے تے صاف نظر

اوتدالے کہ اوس دے کول غزل دی صنف نوں مالامال کرن دے بڑے گوہرے تے نویں
انداز تیں شعر پڑھو۔

سجناں وٹوں آوندے تھر کاشر پھل ای لگ دے مینوں
نہیں کوئی منصور نہیں جو پھلاں دی سٹ سہ نہ سکیا
منصور تے اوس ول سٹیا ہو یا پھل ہزاراں شعراں دا موضوع بن چکيا اے پر نہیں
سمجھدا ہاں کہ سلیم کاشر تے ایس پرانے موضوع نوں نویاں آرائشاں تے نویاں رسائیاں دتیاں
نہیں۔ ایہہ صرف اک مثال سی... کہ کاشر نے پنجابی غزل نوں اک دم پٹرا امیر بنا دتا اے
..... ایسے لئی کاشر دی غزل جتنی سوہنی ہندی اے اوئی ڈوہنگی وی ہندی اے۔ پنجابی
غزل وچ فکر اں تے سوچاں نوں شاعری دی زبان وچ بیان کرن دا جہڑا اول کاشر دے
ہتھ آیا اے اوہ پنجابی غزل نوں اک دم بڑا اچالے گیا اے..... فیر کاشر جتھے غزل
درتدا اے او تھے ای کوئی نہ کوئی اچھا نوں پہلو گڈھ لیندا اے جہڑا صرف او ہوا ای کڈھ
سک دا اے۔

س نظر اں دا وی بھار جہدے تے پاندیاں جی گھیر اندا اے
پھلاں ورگی اوہ موڑت مٹی دے وچ رُل جان دی اے

سلیم کاشر بارے ساڈے ایس نے پر مئے دانشور دے خیالات بڑے اہم نہیں ذرا ایہ شعر دیکھو۔

س نکلیا سورج کدے، بدلاں دا سایہ ہو گیا
ایدک موسم وی میرے یار ورگا ہو گیا
رات ساری تاریاں دے زخم لو دیندے رہے
اپنی کم ظرفی تے منہ سورج دا کالا ہو گیا
کینہ زکھ تقدیر دا جد بخت کل وکدے نہیں
چن دا رونا سدا پھلاں دا ہاس ہو گیا
ایہناں شعراں وچ جہڑا نو یکلہ پن جھلکارے مار رہیا اے اوہ اہل نظر توں کلیا چھپیا
نہیں۔ ایسے طراں اوہ کہندا اے۔

ہنجاواں وچ تصویر تیری نوں خورے کس طراں سانجھیا لکے میں
پانی وچ کوئی شے ہووے گلدی گلدی گل جاندی اے
ایس شعروچ شاعر تے جس شعری نزاکت نوں سمویا اے۔ اوہدی مثال بڑی گھٹ اے
سلیم کاشر نوں دور وچ نویں لہجے نال کدی انج گل کر دا اے۔

چھڈ جاندی اے اپنے پچھے کتے ہو کے کتے ہا سے
دو پل ریل کے کسے ٹیشن تے رکدی اے تے چل جاندی اے
کے اردو شاعر نے وی ایس موضوع تے ایس طراں جانن پایا اے۔

ریل کی سیٹی میں کیسی جبر کی تمہید تھی
اس کو رخصت کر کے گھر پہنچے تو اندازہ ہوا
نویں لہجے دے والے نال سلیم دے ایہ شعر ذرا دیکھو۔

۱۔ پھیرو نہ دکھیاں تاں کھدیاں کہن نہ دیوں

پھر دے چپ دے بندریاں اولے ایہ طوفان لکائی

۲۔ لمی بھر دی رات وچ سرن جو گا کہہ کے ساتوں آوارہ اوہ چھڈ گئے نہیں

اپنی جان توں وی دسدے قیمتی نہیں تمنے پیار دے پیار پیاریاں نوں

۳۔ سورج ڈھلے تے شام ہیریاں دی جو بن ڈھلے تے رات بدھلے دی

کس گلدا ماما اے سوہناں نوں روتدے حسن دی ٹھیکیداریاں نوں

۴۔ گھڑی پل دی خوشی دھاریکے بیچ ہو کیاں دی جدوں آڈھکے

دکھ رنج کے ملن جہیز اندر لیکھاں ہاریاں نوں کرماں ماریاں نوں

ایس شعروچ جہیزیاں چلتر بازیاں تے فنی لکھن میٹیاں لشکارے مار رہیاں تیں اوہناں

دا اندازہ کرنا اوکھا نہیں۔

کاشر دی غزل وچ نویں لہجے ڈھلکاں مار دے نہیں نظر آوندے تیں۔ ساڈے معاشرے

دی اک بھروی تصویر دیکھنی ہووے تاں ایس شعروچ تصور وچ سجا کے دیکھو۔

بھانویں جھوٹی موٹھی لڑیے رطنا بڑا ضروری اے

گھٹ گھٹ بچھیاں پاؤنوں وی جی کدے کدے بھر جاندا اے

سلیم کاشر اک وردی دل رکھدا اے۔ اوہدا لہجہ روایت نال بڑیا ہویا وی اے تے

نواں نو بیکلاوی۔ مثلاً اوہ کہندا اے۔

سینہ چنا زخمی ہو یا خوشبو اونی ونڈی اے
کنڈیاں نال گل نہیں کیتا پھلاں بے تقصیراں نے
تے آخروچ ایس گل نون جلدید دور دے تولے نال کاشردے ایس شعر اے تے تم کیتا
جا رہیا اے۔

سکائن نے سیونک بن کے حیاتی نون کھا نیا
لگیاں نہیں آبدوزاں جہازاں دے نال نال

شوخی تے منجیدہ سوچاں دے لشکارے | سلیم کاشرکدی سدھی پدھری سوچ

دانظارا کراندا اے تے کدی اوہدی غزل وچ شوخی لہراں لیندی اے۔ مثلاً اوہ کہندا اے۔

سہ شرمیاں والے تیری گلیوں خالی ٹھوٹھالے آئے آن
مدقہ دتیاں۔ کہن مصیبت آؤندی آؤندی ٹل جاندی اے
ایس شعر وچ خالی ٹھوٹھالے کے محبوب دی گلی وچوں باہر آجاتا تے اونوں کے آون
وال مصیبت واسطے مدقہ سمجھنا فتی شوخی دے لحاظ نال بڑی اہم گل اے۔

سلیم کاشرکدی چایک دستی نال شوخی نون بھاندا اے۔ مثلاً
سہ دکھاں نون ایہہ دکھ ودھیرا جد میرے گھر آون
متھے وٹ کدی نہ پانوان ہس ہس سینے لاواں
سلیم ظلم ہندیاں نہیں ویکھ سکدے۔ اوہ یاراں دایار بن دا دعوے دار اے۔ اوہ
کہندا اے۔

سہ یاری دے ان ودھے پھل نون شانوں توڑکے ہسن وایووا
نون لوں ایہہ آوازہ دیوے شالا تسی وی ٹوٹو لوکو
میں اک ہمدی ہوئی حیاتی دے سٹفنے کیوں ویکھدار ہتاں
سوچاں تے کوئی پہرہ لاؤ نکسراں دا گل گھٹو لوکو
اک ہور شعر وچ جیہڑی شوخی لہرے لیندی اے۔ اوہدا ذرا دیدار کرو۔

ۛ ورہیاں پچھوں ارج ملے تے اوہدی بے پرواہی دی
 نیناں چغلی کھاہدی اے نیں بھناں پیا گواہاں نوں
 بیٹھے شعراں وچوں سنجیدگی دی باشنا آوندی اے۔ جس دے پچھے مایوسی تے دنیا
 دی بے ثباتی جھلکدی اے۔

ۛ کہے حقیقت ہے ساں لوکو ہن تے خواب خیال ہوئے
 کسے کباڑی دی ہٹی تے منگرے لگا مال ہوئے
 ۛ کل دی گل اے ہاسیاں دی تگری داک و سنیک ساں کیں
 ارج ایویں لگے جسراں مینوں اُجڑے لکھاں ساں ہوئے
 ۛ اوہدیاں ہوٹھاں دے امرت نے نویں حیاتی بخشی اے
 طعیناں دے تیراں نوں ہن تے شاعر وی جر جاندا اے
 ۛ کیں تے اپنے مہربوں دی ایویں تہمت لے لئی اے
 میتھوں دودھ ایہ ریت بھائی نت گنگیاں تصویراں نے
 سلیم کاشرا نیک والا شاعر اے تے اپنے فن دی سوداگری نیں کردا پر مجبوریاں اوہوں
 دلاں دے دس پا کے رہندیاں نیں۔

ۛ اُتے بہہ کے منگناں موت اے ایسے لئی
 فن دا گھوڑا کول دلاں کھڑ دے رہے
 کھلی اکھ تے اوہ سوچ دی سولی سی
 خواباں دے وچ قوس قزح نوں پھڑ دے رہے
 سوچ دے نویں شگوفے بن کے پتھر دے نیں
 کاشر بہر دے وال میرے جو جھڑ دے رہے

اپنی گھر والی تے کتوں بچتی رہی
 جیون دودھی دے لئی ٹونباں گھڑ دے رہے
 ایہھے گھر والی اصلی گھر والی وی ہو سکدی اے تے اوہ گھر والی وی جہڑی بدن وچ
 پکڑا مار کے بیٹھی ہوئی اے یعنی رُوح۔ ارج دا انسان دنیا داری وچ ایساں کھب گیا

کہ اوہ ایسے دنیا دے کھوبے و پوں باہر آون لئی تیار اسی نہیں تے انسا تیت د نو دن اوہے اندر میل تے کمزور ہندی جا رہی اے۔ جہد ا نتیجہ ایہہ ہے کہ ہر پاسے غرضاً غرضی، افراتفری تے آپو دھاپ پٹی ہوئی اے۔ روح دی تسکین لئی آپر کرن واسطے ساڈے کول ٹائم اسی نیں ہیگا بلکہ ایسے دنیا داری نوں بہتر توں بہتر بنان لئی سارا ٹل لارہے اں۔ ایسے طراں روح تے جسم دا درمیان پینڈا ودھدا جا رہا اے۔ تے اوہنوں ودھان وچ نہ صرف ایسے آپوں شریک اں بلکہ ساڈے دانشور تے سیانے وی برابر دے شریک نیں۔ بلکہ اوہ لوک وی شریک نیں جنہاں کولوں غالب نوں خستگی وچ دا دپان دی سدھر سی یعنی۔

ہوئی جن سے توقع خستگی کی داد پاتے کی
وہ ہم سے بھی زیادہ خستہ تیغ ستم نکلے

یعنی جنہاں پروٹیسز نوں ایسے روح تے بدن دے پینڈے نوں گھٹان دے جتن کرن لئی تنخواہاں دینے اں تاں جے ساڈیاں موجودہ تے نویاں تسلاں صلاح کھٹ سکن اوہی معلم تے سکھیادین واسے حضرات اپنی نوکری قائم رکھن لئی گل توں ایناں ودھا پڑھا کے لیاں کہوے نیں کہ سلیم کا شرچیک اٹھدا اے۔

روح تے جسم دے پینڈے اُتے اوہو لیکر دیندے پھر دے

لماں کر دے جاوَن جہڑے بلدی دھپ تے چھاں دا پینڈا

ہر انسان اپنی جگہ اک مکمل اکائی اے۔ اوہ درست ہووے تاں سارا معاشرہ مل کے درستی و دل سفر شروع کر دیندا اے۔ پر جدوں فرد ای پیراں توں تھڑک جائے تاں معاشرہ سنوارن دی سدھر کس طراں پوری ہو سکدی اے۔ ایسے معاشرے دی درستی واسطے جانیوں کئے وی قانون بنا لئے۔ جد تک ہر شخص اپنے آپ نوں سدھارن دا جتن نہ کرے گا۔ کوئی وی صحت مند انقلاب نہیں آسکدے کا شر ایویں نہیں ڈھاہاں مار رہیا۔

ہے دیس لئی دستور دارو تا پنہی ورہیاں روندے رہے

ایتھے کسے نیں رونا رو یا اپنی بے دستوری دا

ایسے شعرتوں ایہہ وی نکھر دا اے کہ سلیم نے ایہہ شعر ۱۹۶۲ء وچ اکھیا سی۔ جدوں مشرقی پاکستان دکھ ہون مگروں اک متفقہ اکین پاکستان نوں ملن والا سی۔ ایہہ سیاسیات دے دے معاملے نیں پر کاشر بڑا بھولا بن کے سچیاں گلاں کہ جانا اے۔ جنہاں وچ شوخی وی اے۔

تے صداقت دی۔ اوہ اپنے لیڈراں اُتے انجے چوٹ کر دا اے۔
انساناں دے دکھ دا دارو ہون دا دعوے کر دے نیں
جو نیں پیراں اُتے رہندے پی کے پیگ بروری دا

پنجابی غزل نوں اگے ودھان وچ سلیم کا شاعر دھتھ

د غزل جیکن کہ اچ سانوں ملدی اے دارواج پہلاں ایران تے فیر بر صغیر وچ ہويا
اُردو غزل تے فارسی غزل دارنگ قبولیا۔ ولی دکنی تے ایس بوٹے نوں سوچ تے گوہ داپانی
داتے فیر غزل دارواج فارسی دے نال نال اُردو وچ وی ہو گیا۔ پنجابی زبان وچ غزل نوں
فارسی تے اُردو غزل دے سہارے نال اتاہہ چکن دا جتن کیتا اے۔
(پنج رنگ از قدر آفاق ص ۹۷)

پنجابی وچ پیر فضل گجراتی منیا پر منیا غزل گو شاعر منیا جاندا اے اوس توں پہلاں پنجابی
غزل کہی سیف الملوک وچ لشکارے مار دی دسدی اے تے کہی قصص المحسنین وچ پر
باقاعدہ غزل گو شاعر اچ استاد گاموں خان، مولانا بخش کشتہ، عبدالغنی وفاتے، ہور بزرگان
دے نام آوندے نیں۔ پیر فضل دی غزل وچ جیہڑی پختگی ملدی اے اوہ اپنی مثال آپ اے مثلاً۔

- ۱۔ اوہ رہن لٹ بوریان وانگ پھر دے اکوار اوہیاں جنہاں ویکھیاں نیں
نشے گتیاں، رکھیویاں، مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں مست مستان اکھیں
- ۲۔ اوہ باعث خموشی دا کہ دسن، دسن اوہ کہی وجہ حمید انگی دی
لٹی جنہاں نے ویکھ تصویر تیری اوہ نال تصویر، تصویر ہو گئے
- ۳۔ ذوق سخن نہ ہندا تے مذتاں دے مینوں غم پامال کر گئے ہندے
شکر اے فضل خدا نے بخشیاں نے مینوں دولتوں طبع رنگین دیاں
- ۴۔ اوہ جنازہ میرا ویکھن آگئے
دشمنان دے گھر سیلے پاگئے

۵۔ بڑے جدوں دن گردش دے آجاون چھڈیاں، جا نال اختیار ملدے
بکل مار کے کہ لوں دی تگہ جان دے، ہمسکن کہی جیہڑے چھے مار ملدے

۱۔ ربا تاہنگ نہ مگے اوہدی ہجہ قبول اسانوں
 اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں لگیاں رہن اڈیکاں
 پیر فضل نے فارسی ترکیباں نوں پنجاہی رنگ رتا اے۔ زبان وچ ٹھیٹھ پن گھٹ اے
 بلکہ سلجھی ہوئی تے منجھی ہوئی شہری زبان ورتی اے۔ پر اوہناں دے مقابلے وچ سلیم کاشردی غزل
 وچ گل و بیل دی تھاں حیاقی دے مختلف پہلو آں اُتے چائن پیا اے۔ اوہدی زبان وی
 کافی حد تک ٹھیٹھ اے لہجہ وی ستھرا اے اوہ زری رومائیت دا گورکھ دھندا وی تیں بلکہ اوہدی
 غزل وچ ایہہ کچھ بہت گھٹ اے۔

اظہارِ حقیقت | اوہ اُمید تے روشنی دا پیغام اپنی غزل راہیں دیندا اے اوہ
 کہندا اے۔

دوشنیاں دی اکو لہرا سی کھڑدی دوہڑ مہنیرے نوں
 پڑھدے سورج ولے بھانویں کھ توں اکھ چرا کے دیکھ
 حق پرچ دا دیوا ہمیش بدارہتا ایں۔ تے سچائی توں کوئی نس نہیں سکد کیوں
 جسے حق پرچ دا سورج پڑھ کے رہنا اے۔ کوئی بھانویں کناں دی اُوہارنگ نگ بیٹھے
 اوہ انسان وی حالت اُتے بڑا فکر مند اے۔
 بھوٹھ دے کئے اسی پردے تان لئے انسان تے
 من تے اپنی ذات دا مشکل تظاہرہ ہو گیا
 مثل مشہور اے کہ لڑن سپاہی تے ناں سالار دا۔ ایس حقیقت نوں اپنی غزل دا موضوع
 بناندیاں کاثر نے اکھیا اے۔

ایہہ دستور نرالا ساری دیا نے اپنا یا اے
 لڑدے من سپاہی تمنے طے تیں سرداراں نوں
 حقیقت تلخ ہندی اے یا پرچ کوڑا ہندا اے۔ بیٹھے شاہ نے اکھیا سی۔
 ع سچ اکھیاں بھانیر چچدا اے
 سلیم کاشرا لیس گل نوں انج بھاندا اے۔

- ۱۔ اصلی روپ دے ذرا وی دیکھنے دی بد صورتاں کول نہ تاپ ہووے
 ایسے لئی بقاوت داتاں و تا زورا وراں نے گل گذاریاں نوں
 ۲۔ پھل کھرن تے مہک نہ لکدی اے تارے ہسن تاں لونہ مکدی اے
 جدوں وگے ہوا نہ رکدی اے لکھ بندر کھو بوہے باریاں نوں
 ۳۔ ہر کوئی ایتھے سکھ دا طلب گار ویکھیا
 دکھ دی جوان ہندے میں سکھاں دے نال نال
 جتھے اگ اے اتھے دھواں وی ہووے گا۔ سچاں توں انسان مگر نہیں سکدا اوہ
 بھانویں اپنے آپ نوں کناں دی بدل لوے۔ بنیادی سچاں ازل توں اوہدے نال نال ہی
 چلایاں آرہیاں نیں تے ابد تک ساتھ بھان گیاں۔
 کاشر کہندا اے۔

کھوٹے سکے بوجھے پاکے لکھ چھٹکاندے پھریئے
 جنس کھری دیاں گلاں فیروں جنس کھری دیاں گلاں
 اچیاں پیڑاں دے افسانے باہر نکلن چھیتی
 گلیاں دے وچ قید نہ رہندیاں مولیری دیاں گلاں
 ایہ تے ایسے طراں دے ہور کئی شعر کاشر دی غزل وچ حقیقت نگاری دانشگار نیں
 مرد وچ جناں مبالغہ تے جھوٹے ہوتے، شعر اداتاں ودھیا متیا جاند اے پر غزل وچ حقیقت
 ہرے شعراں دی وی گنجائش ہندی اے۔ کیوں جے ایسے وچ ہر موضوع سمویا جا سکدا اے
 شردی سدھراں دے کہ:

بھوٹھ دی تندی اکتیاں دی بے روح نوں چین نیں ملدا
 پچ دے بڑے لایا جہڑا اوہو بندرا بھتیاں
 اوہدیاں سدھراں دے سہکن دی تشبیہ و اشکار معاشرے دیاں اچھیاں حقیقتاں نیں
 ان توں انکار ممکن نیں۔

سدھراں سہکدیاں پیاں انج میرے دل اندر
 بیوں مندر وچ داسیاں ہوں جیوں گرجے وچ نتاں
 یا ایہ شعر دیکھو ایہتاں وچ جہڑیاں حقیقتاں جھلکدیاں نیں اوہناں دا جواب نیں

-۱ اک انبرھی دو پتر جائے وکھو وکھ نیسے
 اکو منٹی وچوں نکلن اک ہیرا اک پتاں
 پانی دے وچ سوٹا ماریاں پاڑکدے وی پیندا نہیں
 یاداں والے تاج محل نوں کاشر ہتھیں ڈھانواں کیوں
 کاشر دی غزل وچ حقیقت نگاری دے ایہہ موتی تھاں تھاں بھدے تیں۔

-۱ جن دے گھر سنھ لان نہیں ہونی

کیوں چوراں داروپ وٹاواں

-۲ کندھ نہیں ہونی سورج اگے

راتاں نوں کیوں سمجھاواں

-۳ تاریاں کولوں نو نہیں مگھنی

لکھ انبراں سر مٹی پاواں

اوہ تلمیحاں دی اوٹ وچ حقیقتاں دے پھل کھرا رہیا اے۔

پیار دے پنوں خان دی خاطر مارو تھل چھانن توں پہلاں
 شہر بھنبھور دیاں کڑیاں توں پچھ کے دیکھ تھلاں دا پینڈا
 راجھن یار دی ہیر، ہودے اوہ بھانویں مرزے شیر دی صاحبیاں
 جیوندی جانیں کیا تاہیں کسے توں وی لگیاں دا پینڈا
 عزت اُن گواکے دی نہیں کیا عزت بیگ دے کولوں
 شاہ دولہ دریاٹی دے شہروں تھوڑا جھیا جھناں دا پینڈا
 آپے گھر دی سانجھتے کاشر کلہا مان تے کیہ بھروسا
 کچے گھر توں بنگلے توڑی ہندا اے گھراں دا پینڈا
 روح تے جم دے پینڈے اُتے اوہو لیکر دیندے پھر دے
 لہاں کہ دے جاون چہڑے بلدی دھپ توں جھاں دا پینڈا
 پینڈے پے کے جنگلاں وچوں لگھ دے ہوئے ڈر دے چہڑے
 ایہو جھٹے مسافراں تائیں چو کھا ہو ر ڈرا تدا پینڈا
 جدید دور دی ایہہ حقیقت وی ساڈی معاشرتی زندگی وارنگ بن گئی اے

تے ایسے اکدو جے دے کول ہندیاں وی دوریاں دا شکاواں۔
 جتاں جتاں کدا جاندا دھرتی توں انہراں دا پیٹنڈا
 اوہناں اونان ودھدا جاندا کولو کول گھراں دا پیٹنڈا
 اپنے ضمیرا گے ہر کوئی اپنے آپ نوں مجرم تصور کردا اے۔ بھانویں کوئی منے یا نہ
 منے۔ کاشترتاں اکھے ای اکھے۔

اپنا سامتا ساتھوں کدے وی ہویا نہیں
 حتیٰ پیج دی ہر جنگ ہمیشہ لڑدے رہنے

کاشتر صحت مند قدراں و احامی | سلیم کاشتر دی شاعری و پچ ہمت تے توجھ

داہینام وی ملدا اے۔ اوہ صحت مند قدراں وادرا کھا اے۔ آہلکس دا دشمن اے۔ اوہنوں
 ویہلے بہر رہتا چنگا نہیں لگدا اوہ ادم لئی پریردا ہویا کہندا اے۔

بن کے میل کھلوتیاں رہتا مینوں ہور گوارا نہیں
 تیری منزل بن جاواں گا لہنوں نال ٹرا کے ویکھ

ایہی حالت اوہدی اوس ویلے ہندی اے جد اوہ چلدا چلدا اتھک جاندا اے
 پر ڈھیری ڈھاکے بہنا اوہنوں چنگا نہیں لگدا

سنگ جیاتی ڈگدا ڈھیندا ویکھو ٹریا جاناں و اں

اک چکر اے پیراں دے وچ کدھرے کدی وی بہہ نہ سکیا

اوہ زمانے دے فریبیاں نال متھالا کے اپنا سب کجھ داد اُتے لان دے باوجود

ہر نہیں مندا:

نال ورویاں متھالا کے اپنی دھوڑ اڈا لئی بھانویں

ایہ تے کوئی اکھ نہیں سکدا ڈر داسال میں کھہہ نہ سکیا

تے غیر سبحناں دا شکوہ اپنی تھان سوہنا جچدا اے۔

سجناں دلوں اوندے پتھر کاشتر پھل اسی لگدے مینوں

میں کوئی منصور نہیں جو پھلاں دی سٹ سہہ نہ سکیا

ایس شمر وچ جھڑی گھرائی اے تے تالے جیہڑا ایس دے اندر تیا پن ایس اوہ بڑی

اہمیت رکھدا اے کہ اک گھسے پٹے موقوف نون چھوہ کے اوس دے اندر اک بندھرا پامونا
 بڑی گل اے۔ کیوں جے شبلی نے منصور نون پھل مار یا سی۔ جد کہ لوک پتھر مار رہے سن۔ منصور
 لوکاں دے پتھر جری جاندا سی پر پھل دی سٹ اوہنوں پتھر نالوں ودھ لگی سی۔ ایٹھے سبجناں
 دے پتھر کاشتر نون پھل بن کے لگدے نیں تے اوہنوں سٹ تہیں لگدی جے لگدی اے تاں
 اپنی کہ پھل تے پتھر وچ فرق نہیں محسوس ہندا ایٹھے ہمت تے برا داشت والی حد کی پٹی
 اے۔ جد کہ منصور کو لوں پھل دی سٹ نہ بری گئی تے کاشتر پتھراں توں پھلاں ہار جری جاندا
 اے تے کوئی برائی نہیں مناوند۔ بہر حال ایہ ہمت تے حوصلہ اوہ عموماً وند دا وی ای رہند اے۔

ۛ اپنیاں پیڑاں دی گھٹری نون چامکے کلا ٹر وی پو
 بور دلا کیہ دیکھتا ایں توں بدلے ہوئے مخوڑاں نون
 تے ایہ حوصلہ اوہ دے کول اے وی کیا نہیں۔

چٹ گیا جیون دیاں دچاں اک ڈھلدا پر چھاواں
 میرا حوصلہ دیکھو یار و فیروی ہساں گا واں
 ایہہ دلیری دکھاتا سورمیاں واکم اے۔ کاشتر فرماندا اے۔

وار دی سولی پر طم کے کھنڈ وی پھلاں دی خوشبو
 ہس ہس موت ہلارے لیندے کاشتر جے ہر لفظ
 کاشتر اپنی ہمت دے حوالے نال گل اگانہہ ودھاندا ہویا کہندا اے۔
 رات دی بکل وچ مونہہ دے کے سوں رہتا اے موت نشہ
 جاگ وی پو اوئے کاشتر یار اگھا ہی ٹپے گھا ہواں نون

قائد اعظم مرحوم نے پاکستانی قوم نون "کام کام کام" دا سبق دتا سی۔ موافی حضرات ہر
 ویلے یار دی یاد وچ بیٹے رہن لئی کہندے نیں۔ کیوں جے جیہڑا وقت غفلت وچ لگھدا
 اوہ کفر اے۔ تے کفر توں بچنا اہل ہمت واکم اے۔ کاشتر دا مشورہ وی ہیشال اے۔
 لے کے جال شکاری دا اڈ جانڈے پنچھی پراں نون جیہڑے سمیٹ دے نہیں
 ہوس کاراں دے شوق دا بنن لقمہ کونجیاں بھلدا یاں جدوں اڈاریاں نون
 تے ہن ہمت تے اُن تھکنی ہٹھ دا جھلکارا دیکھو۔

- ۱- ہمتہ مثال سے ہمت والی پیروی کا اثر تھکے نہیں
 کیہ ہو یا بے راہ ڈکے نہیں کالیاں بھور براتاں نے
 ۲- ٹھلے جاہن گے ہڑھ مصیبتاں دے سینہ تان کے ذرا کھلوتے ہی
 منزل راہواں دی دھور وچ لگی ہوئی اے توں مسافر اگے اگے ہوتے
 ۳- پچھے رہن والے پچھے رہ جانے اٹھ کر ہمت ویلا آکھ اسی
 لکھاں بوہے امید دے کھل جانے ہک یاس والا بوہاڑھوتے ہی
 ۴- گزرے ویلے نوں سامنے رکھ کے تے کجھ سکھ لے اوہدیاں تلخیاں نوں
 دین دن وچ بے تجات چاہونا ایں پہلاں عملاں دی فردنوں دھوتے ہی
 غالب نے اکھیاں ہی۔

رنج سے خورگہوا انسان تو مٹ جاتا ہے رنج
 مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں
 کا شراک تمہاں کہندا اے۔

نویں مصیبت آوے بھی تے دل گہراؤندا نہیں
 دختاں دے وچ نگہ چلی اے ہور کیہ پینا دخت
 عین عبادت سینہ تان کے جینا دشمنان وچ
 بچناں ولوں کاشرجی دل کہی نہ کرے سخت
 ہتھیں کر کے کھان والے نوں کے دا محتاج بن دی کیہ لوڑا اے۔
 بدتائیں میرے ہتھ سلامت یمنوں تھوڑ نہ کوئی
 کیوں چراغ طلسمی ڈھونڈاں یاں جمشیدی چھناں
 دیا دے رہ پھڑکن وچ ای نہیں آوندے۔ بھچالاں تے ارج ہراک نوں ڈانواں ڈول
 کر چھڑیا اے۔ ایجئے موقع اُتے ڈٹن نال اسی گل بندی اے۔
 نال بھچالاں دل دا کوٹھا ہو یا ڈانواں ڈول
 ڈگدیاں چھتاں نوں درکار اے ارج باہراں داخل
 حق پچ لٹی ڈٹ جانا سر پھریاں دا کم اے کاشتر موجب۔

کال رات واسینہ پچھیا جھل و لٹیاں لوکاں
ایویں نہیں ہے روٹے کاشر روٹے بوہے چنتے
زندگی موت دی امانت اے۔ ایہہ جیاتی کالی رات ورگی اے۔ رات نوں چائن
دی لوڑ ہووے تاں ہمت کرن دی لوڑ ہندی اے۔ کاشر کہندا اے۔
کال کلوٹی جیون ووہٹی چائن غازہ ملدے جلیے
دیوے وانگ جیاتی ساڈی چپ چیتے بلدے جلیے
سچ بونا سوکھائیں اوہدا مل تارنا پیندا اے۔
ہر دور اندر سچ بولن دی میں رسم بھاندا آیا واں
اتج پیراں دے وچ بیڑیاں میں کل مرتے چھوایاں نگیاں سن

ہلا شیری تے امید | ادا پیغام دی کاشر دی شاعری وچوں بھدا اے۔ نیکی تے
بدی دونوں طاقتاں اپنا اپنا زور مار دیاں نیں۔ تے اور ک حق سچ توں فتح ملے ای ملے
کالی کندہ اُسا روکھان نھیرے دے و سنیک
چڑھدے ولوں چڑھدی آوے اوہ سورج دی رتھ
چنانچہ فتح دا ایہہ جشن وی منا و تا چاہیدا اے۔
شام پوے تاں ہال کے دیوے نھیریاں دے ساہ گھو لو کو
وک بگے تاں ہسدے چائن پر ویسی نوں لٹو لو کو
امید دا دامن ہتھوں نہ چھڈ۔ حالات کیسے وی ہون۔ آہرے نگار ہو۔
۱۔ ایہہ بختاں دی گل اے بختاں امرت ملے یا زہر
بے رس جیون دے پیالے وچ کج تے گھول کے ویکھ
۲۔ چڑھدا سورج تین وچھا کے تگدا تیرا راہ
رستے زمی ہر اوکڑ راہیا ہو۔ مہول کے ویکھ
۳۔ وار ہلا دا بڑا پیارا کر دا اُچھا ناں
چپ دے جدرے کھول کدے تے نوہوں بول کے ویکھ

۴۔ ادھنوں نھیرے شکلاں بدل کے دستو خان کیوں ڈران گے
جہڑا انھے کھوہ پھوں نکلیا چائن وی بس توں سنگیا

یے اتھا بندہ وی کیر بندہ ہو یا۔ کاشرنوں پچھو۔ کہندا اے۔
پتھر نوں جد پتھر وجے شعلے روند اڈٹھا اے
سولان سامنے سینہ تان کے پھل "کھلوندا ڈٹھا اے"

علامہ اقبال نے اکھیا سی۔

میں تجھ کو بتاتا ہوں تقدیرِ امم کیا ہے

شمیر و سنان اول طاؤس و رباب آخر

کاشرا مید دلاندا ہو یا ایہہ گل ایسٹراں نبھاندا اے۔

کندیاں واپنڈوئے خورے پھلاں دی وادی وادی رستہ
ایسے آس تے اسیں مسافر چل وے جائے چلدے جاہے

علامہ اقبال نے اکھیا سی۔

ظ کچھ ہاتھ نہیں آتا بے آہ سحر گا ہی

کاشرا آمدے ترنگے لاڈندا ہو یا کہندا اے؛

۱۔ کھیتی آس والی ہری ہو جائیگی پھل کھرن گے تیری امید والے
ادھی رات ویلے کدے اٹھ کے کھوہ نیناں دا کھیا جوتے ہسی

اِنَّ اللّٰهَ يَبْعُ الصّٰبِرِيْنَ دے جھلکارے وی ذرا دیکھو۔

۱۔ اس جگ نے دکھ دینوں مینوں کدے وی گھٹ نہ کیتی اے

ایہہ میرا جگرا اے ایہنوں فیروسی سینے لایا اے

۲۔ سلی ہونٹ تے پی لے اتھرو ڈرڈٹ کاشریا را

دیکھیا نہیںوں بولن والے اٹیوں ساویں تلدے

جہڑا رزق انسان کو لوں او ہدی انسانیت کھوہ لوہے لاه وی بے کار اے۔

سنگ قفس دے تیلیاں نال کر کے جھوٹھے خوشدے لاگ الہیہ کیہ

جہڑے رزق لئی پنجرے پے گئے او دیو موڑ اوہ زہر شکاریاں نوں

گویا کاشردی جا پے ایہہ رزق "زہر" دے زمرے وچ گنیا جاندا اے۔

خود اعتمادی

اپنے آپ وچ رہتا ہے اپنے آپ اتے بھروسہ کرتا
انسان نوں اپنے پیراں اتے کھلون وچ مدد دیندا اے۔ خود اعتمادی اک چٹھے یا کھوہ دی
مثال اے۔ جد کہ بے اعتمادی زبرے ٹوٹے ٹپے....! دنیا وچ کامیاب اوہی لوک ہندے
نیں جیہڑے اپنے آپ اتے بھروسہ کر سکدے ہوں۔ اوہی لوک معیت ویلے ڈٹ سکدے
نیں اوہی اوکڑاں دا مقابلہ کر سکدے نیں۔ اہدے خلاف باقی لوک ٹکڑے ٹکڑے تے
معدوراں دے زمرے وچ گئے جانڈے نیں۔ چنانچہ کاثر اہندا اے۔

۱۔ رک جائیے تاں وانگ پہاڑ دے راہ توں مول نہیے کاثر

ٹپے تاں بن کے خوشبو وچ ہوا دے دل دے جائیے

۲۔ جھلیا گیا سرور نہ اس توں فیروسی سقراط سدا یا

اسیں جیاتی دے موہرے نوں پیویے پی کے جھلے جائیے

۳۔ ویٹے دی بھٹیاریں دے لٹی تن من بالین کیتا

تاں کہ صرے اس نازاں پیٹی یھنے چار پرانگے

۴۔ تیرے پھلاں جھے سریر نوں کتے کوہ نہ دیوے دُھپ

مینوں جان نہ کنڈا راہ دا میری ڈاہڑی سنگھتی چھاں

سوشلزم تے کمیونزم دی لال ہنیری دا کئے زمانے وچ بڑا چرچا سی۔ سادے بہتے

دانشور لال پھوار دے خواباں وچ گٹ رہ کے اپنے آپ نوں ترقی پسنداں دے ٹولے وچ

شمار کر دے ہندے سن۔ کئی حضرات بلھے شاہ تے بابا فرید شکر گنج دے کلام وچوں سوشلزم

تے کمیونزم برآمد کر کے خوش ہندے سن۔ کجھ جلی مزدوراں دا ناں لے کے اپنی ترقی پسندی

دے جھنڈے جھلانڈے سن۔ پر سو جھوان حضرت ایس لال ہنیری نوں عارضی بھدے سن

تے بقول علامہ اقبال اوہناں دا ایمان سی کہ:

۵۔ جو شاخ نازک پہ آشیانہ بنے گا تا پائیدار ہوگا

چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ ایہ لال ہنیری افغانستان دے جہاد دی برکت تال اپنی

موت آپ برگی اے۔ سلیم کاشرور گیاں نوں اوس سے جدوں لال ہنیری بارے ہم خیالی لئی اکھیا

جاندا سی تاں اوہ ایہہ کہہ کے پھنگے وقت دے اڈیکوان ہور ہندے سن کہ:-

ہن کوئی لال ہتیری آؤندی اے تاں جم جم آوے پئی
اپنے کچے ڈھارے لئی ہڈاں دا گارا گویا کیں
تیراں توں لبیاں تک پہنچن دے لئی کیہ کیہ ہو یا اے
میں ہر کے دی اکھ دا چائن ماریاں وی نہ مو یا کیں
اپنی پٹڈا بھار سرتے پھن لئی چہڑی خود اعتمادی دی لوڑا اے اوہ سدیاں تے شریکاں
دے تال ر لن نال قائم نہیں رہ سکدی۔ کاشردی ہڈورقی ایہی پیغام دیتی اے :-
کلیاں اپنیاں باہواں اتے مان ودھیرا ہندا اے
دو ہوئے تاں پتا کھرکیاں دل چندرا ڈر جاندا اے

محنت دی ودیائی | کاشردے کلام توں محنت دی ودیائی بارے چہڑا نور پھندا

اے اوہ دیاں دشماں دا نظار اذرا کر کے دیکھو:

- ۱۔ لونا لایئے تے پھر اوہری سیوا وچ ای میوہ لے
- ۲۔ ہوروی را کھی کراوے کلیا! ہوروی دت پیا کے دیکھ
- ۳۔ وار دی سولی چڑھ کے گھنڈ دی پھلاں دی خوشبو
- ۴۔ ہس ہس موت ہلارا لیندے کاشردے جئے سر لتھ
- ۵۔ شاہی تھلے دا شیش محل ایہہ کہندا اے
- ۶۔ بولدے میں اوہ ہتھ جو شیشے جڑدے رہے
- ۷۔ رہنھی ہون دی ہلک نوں لوڑاں کھوہیا اے
- ۸۔ ہستی نوں شہیں لاؤندے چھڑدے رہے

تے ہن بے کار تے نکتے چد مرتے دی ننڈیا کیتی جا رہی اے۔

کھ دی نہیں کردے کجھ لوکی نیروی چودھر کردے نہیں
تولے تے ان رہے دانگوں دکھ نوں جریا کردوں پرایاں نے؟

ایتھے شبیر تے اشعارے دی ستھری درتوں تولے تے پرات رہے حوالے نال کیتی
گئی لہدی اے۔ ایسے طراں عزیز بر پھرے لوکاں دا ہمت مار کے روشنیاں دا چشمہ
چالو کر لیتا بڑی ودی گھل اے۔ ایہہ محنتی لوک ای سادھے وسیب وچ ریڑھ دی ہڈی

دی حیثیت رکھدے نہیں تے ایہناں دی محنت اسی سادے گھراں وچ روشنیاں وتڈن
دا کارن ہندی اے۔ کاشر کہندا اے۔

۷ کالی رات داسینہ پچھیا جھل وللیاں لوکاں
ایویں نہیں ہسے روئے کاشر روندے بوہے پئے

محبت واپر چار وارث شاہ نے اکھیا سی۔

۷ وارث شاہ بن کار دوں ذبح کرینے
مٹھی تال زبان رسیلے نی

تے کاشر کہندا اے۔

۱۔ اکو مٹھرے بول تے کاشر ساری عمراں دکیا لے
قسمت ساتھ دیوے جے تیرا نواں بھلیکا پاکے دیکھ
۲۔ سبحان دے دکھاں درداں وچ ہن دلجوئی دھونڈ
خورے کل ہووے نہ ہووے ایہہ یاراں دی ستھ

کدی کدی محبت وچ ایہہ حال ہو جاتا اے۔

۷ میں تے ماہی اک بندری بھا نویں تھویراں دو
تے کاشر کہندا اے:

۷ جیوں ونگدے دریا وی ہک تے لہراں اک مک ہو ہو جاوے
دور وحاں ایویں مل گئیاں میں جسمناں نوں پئے کٹو لو کو!
کاشر دے ایس شعروچ جیہڑی تڑپ اے اوہرا جواب نہیں:

۷ ایتھے دے وینیکاں کولوں پتھرو دی ہن سردے نہیں
سوچاں واں ایہناں بے جاناں دی نگرگی کاہنوں آیا میں

تے ہن محبت دے پیار خزانے بارے کاشر دی سوچ دا مزہ چکھو:

سوچیا سی ایہہ پیار خزانہ ہار کے سکھ تال سوواں گا
ہور وی دھ گئے نہیں جگراتے ہور وی سینہ تاپا میں

محبت اک اجیہا پتھ اے جہدا جواب نہیں کاشر کہندا اے:

بھانویں دُپٹے سڑناں کا شر، پر ایہہ گل سکھ دیندی لے
 بھوٹھ دی ریتل دھرتی وے وچ سچ دا بوٹا لایا میں
 محبت وچ مار کھا کے وی بڑا سواد آؤندا اے۔ مثلاً کاشر فرماندا اے:
 ہر موڑ اتے توں ڈنگ کھا ہدا کھاواں ڈنگ اتے اک سرور ملدا
 ایہہ تے میری کمزوری اے پو جنان واں سچاں سوہنیاں نوں سکلاں پیاریاں نوں
 لمی بھر دی رات وچ سڑن جوگا کہہ کے سانوں آوارہ اوہ چھڈ گئے نہیں
 اپنی جان توں وی دسدے قیمتی نہیں تمنے پیار دے پیار پیاریاں نوں

تے قیر اوہ کدی پیار دے بوہے کھولن دی دعوت دیندا اے؛

نفرت والی کندھ اساری بٹھایاں

پیار محبت والا بوہا کھول کدے

محبت دی اثر آفرینی دیکھنی ہو دے تاں ایہہ شر پڑھو:

میرا وجود اوس سے فن دا کمال اے

بھنگڑے جوان ہندے میں دھولاں بے نال نال

اک ہور جگہ کاشر کہندا اے:

میرا جیون کھلی کتاب اے کدی اکھیاں کھول کے تک

میتھوں ایہہ تاں ہونئیں سکدا میں سینہ کھول دکھاں

لوکاں دے پچھے لگ نہ ایہہ سڑدے ہسدا دیکھ

توں میرے اتھر وچم تے میں تیرا درد ونڈاں

نالے کاشر دا ایہہ وی ایمان اے:

عین عبادت سینہ تان کے جینا دشمنان وچ

سجناں وٹوں کاشر جی! دل کدی نہ کرے سخت

مائیوسی دابیتی | مائیوسی بڑا وڈا گناہ اے۔ قرآن مجید وچ آیا اے کہ کافر ای

مائیوسی دا شکار ہندے نہیں۔ اہل ایمان کدی وی مائیوس نہیں ہندے بھانویں زندگی ہارن
 پے جاوے کیوں بے اوہ شہادت کھٹ کے اگلے جہان جا مٹخ رہ ہندے نہیں۔ کاشر دے

کلام وچ کہہ کرے کہ مری ما یوسی داسبتی وی طہ اے ذرا ایہ شعر پڑھو

نال بنیرے لگ لگ کاہنوں تکنی ایس پٹی رہواں توں

اپنے گل وچ پاوسی لے ہن اپنیاں ٹٹیاں باہواں توں

درد سوفا تاں دے کے ٹر گئے جہڑے اوہناں آؤناں نہیں

راہواں اتے بھگن نہ ایہ کہہ دے اج نگا ہواں توں

راہواں و توں دکنتے ٹٹیاں باہواں گل وچ پاؤن داسبتی دیتا کے ویلے وی مجھری

وی ہو سکدی اے۔ پر رجائیت دا دامن ہتھوں نہیں چھڑنا چاہیدا ایسے طراں درد

سوفا تاں دیون والے جیکر ایس طراں دنیا توں رخصت ہو گئے ہون تاں اوہناں دی اڑک

ک جاندی اے پر مویاں نال مروی تاں نہیں ہندا ایس لٹی جیوندی جاگدی حیاتی توں

مایوسی دے وس پاؤنا کتھوں دی دانا اے۔ ایسے طراں دا اک شعر دیکھو کا شر پھل

توں کہندا اے۔

جے کھڑیوں تے خورے کے جنازے دے گل لگیں توں

ویلے وی اس مست ہواؤں تھوڑا چر ترسا کے دیکھ

ایسے طراں دی ہلکی تے سہلی جہی سوچ دا جھلکا ہیٹھلا شعر دے رہیا اے۔

جناں چر بت پو جہاں ساں میں عظیم انسان ساں

رہ دے اگے سر جھکایا تے دہا بی ہو گیا

ایس شعر وچوں لفظ "دہا بی" کدھ دتا جاوے تاں ایہ اُجی پدھر دا شعر بن جاندا اے۔

پر ایہ لفظ نکل نہیں سکدا کیوں جے قافیے دی مجھری اے۔

ہمٹھ دتے شعر وچ وی اک مایوسی جہی جھلکدی پٹی اے:

دکھ نہیں خموش ایس طراں سڑکاں دے نال نال

کتبے کھلوتے ہون جیوں قبریاں دے نال نال

تے فیر ایہ کہہ اے کہ کندھاں توں وی کن ہندے میں ایس لٹی میں گھر دیاں کندھاں

توں لبدا میں کہ عجیب جہی منطق اے:

ای سوچ کے میں گھر دیاں کندھاں نہیں لبدا

کے ہوئے میں کن وی تے کندھاں دے نال نال

جیسی منطق نال رُجیا پجیا ایہ شعر دی ویکھو:

تاریاں دے لہو وچ نہسا کے من وی پیلا پیلا سی

سورج چڑھیا تے اوہری وی ڈب کھڑب رشتانی اے

تاریاں دے لہو نال شفق دی سُرخی والی تشبیہ تاں ہوئی۔ تاریاں دے لہو نوں چمن
دے پیلے پن دا سبب قرار دینا تے غیر سورج دی روشنی نوں ڈب کھڑب اکھتا کجھ چھدا نہیں
جدکہ اوہری وجہ وی نہیں دسی گئی۔ ویر مجذوف اے۔ تے اوہنوں فرض کرنا وی ممکن نہیں
کیوں جے سورج دی روشنی ڈب کھڑب صرف بدلال نال ای ہو سکدی اے۔ تے بدل
بارش دی علامت تیں۔ بارش رحمت دا سبب اے۔ جدکہ ڈب کھڑبا ہونا بُری صفت دے
معنے دے رہیا اے۔ بدلال توں علاوہ سورج دی روشنی اُتے سورج گرہن اثر انداز ہو
سکدا اے۔ پر اوہری نال ہنیرا پھیلر دا اے۔ ڈب کھڑب تے دا تصور نہیں ابھر سکدا۔ غیر تاریاں
دا توں ظلم دی علامت اے۔ بہر حال کسے وی پچھوں ایہہ شعر کسے ٹھک دا مطلب نہیں
دیندا۔ ویسے میٹھا بھیا پکان والے جلی ایس وچوں کئی میرے موتی کدھ کے دکھاسکدے نہیں

غم جاناں تے غم دوراں

ماشر دی شاعری وچ غم جاناں دی تے غم دوراں

دی مثلاً اوہ کہندا اے:-

۱۔ اپنے گھر دی پھلواڑی وچ ہنجواں دے پھل لاکے دیکھ

رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے دیکھ

۲۔ دو جیاں دے ہنجواں تے جہڑے کھلیاں مار کے ہمدے نہیں

اک دن چھیاں پا کے روندے گھڑیاں اوہ دیواراں نال

۳۔ پھیر ڈونڈ کھیا ریاں تاہیں کھریاں کہہ نہ دیو ت

پھر دے چپ دے بندریاں اوہلے ایہہ طرفاں لکائی

اک جگہ ہور کاشر کہندا اے:

۴۔ اپنا آپ دی میرا نہیں پر ات اُرا سی میری اے

شکر اے کسے تے قابل کیتا درد دیاں جاگیراں تے

غم جاناں دے جھلکاریاں والے ایہہ شعر اپنی عجیب بہار دکھا رہے تیں:

- ۱۔ دوستی اک جرم ہوئی کم نظر لوکان دے لئی
 پار کارو باریاں دا جد توں شیوہ ہو گیا
 ۲۔ نظراں داوی بھار جدھے تے پاؤندیاں جی گھبرا جاندیاں اے
 پھلاں ورگی اوہو مورت مٹی دے وچ رُل جاندی اے
 ۳۔ ذکر تیرا چھڑ گیا موسم شرابی ہو گیا
 کیہ ہو یا بے رنگ میرا دی گلابی ہو گیا
 ۴۔ بکھاننگا سی جدوں اوہ دوستی دامن سی
 یار جد دا لکھ پتی ہو یا حسابی ہو گیا

ایسی شعروچ غم جاناں دا جھلکارا اوہ دے لکھ پتی ہون نال تعلق رکھدا اے جے اوہ لکھ
 پتی نہ ہندا تاں پیار وچ حساب کتاب دا ورتار نہ ورتیا جاندے۔

ہیٹھے شعروچ غم جاناں کسے ہور زاویے نال سامنے آرہیا اے:

پیراں دی بارشس وچ کاشر

کیوں دل دا نگر بچاواں؟!

ہیٹھے دتے شعروچ کاشر دلجو دی نواں نوبلا اے تے غم جاناں دی دکھ دی
 دکھری اے۔

میری صاحبان دے ویراں تے قتل پوسے تہ ایسے لئی

اپنا جتہ اپنے ہتھیں تیراں نال پرویا میں

ایہہ دکھری گل اے کہ اپنی صاحبان دے ویراں توں بچاندیاں اوہنے اپنا گونڈا
 کر لیا اے۔ بھلا سوچو پئی ایہہ کتھوں دی شرافت اے کہ اپنی صاحبان دے ویراں
 نوں قتل دے الزام توں بچان دی خاطر اپنے ہتھیں اپنا جتہ تیراں نال پرویا جاوے
 کسے وکیل کو لوں پچھ کے ویکھ لئو ایس طراں تاں سگوں صاحبان دے بھرائنگ وچ پھڑے جاوے
 گے۔ اپنے ہتھیں اپنے جتے نوں تیراں نال پروناگو یا بڑی قربانی کرن والی گل اے
 پر سوال ایہہ دے پئی جیکر ایہہ تیراں نال پڑچن والا کم نہ اسی کیتا جاندے تاں صاحبان
 دے بھرا کھڑا پھاہے لگ چلے سن۔ تے جیکر کاشر ایہہ کہتا چاندے اے کہ میری صاحبان
 دے بھرا نواں نے مار مار کے میری مجھ کڈھ دتی سی تے میںوں ایہہ خطرہ پیدا ہو گیا پئی جے

میں فوت ہو گیا تاں صاحبان دے بھرا قتل و چ پھڑے جاؤں گے۔ ایس لئی میں اوہناں
 دے تیر اپنے بدن و چوں کڈھ کے نوں تیراں نال اپنے چٹے نوں اپنے ہتھیں پرویا
 اے تے ابدے گواہ وی بتائے میں۔ تاں بے ایہہ قتل "خودکشی" بن جاوے گاتے
 ایس طراں دا مطلب ایس شعرو چوں برآمد کرنا کافی اوکھا کم اے۔ بہر حال صاحبان دا
 پیارتے اوہدا غم ایسی مہنے ایس مرزے ر شاعر، نوں خودکشی لئی مجبور کیتا۔ اللہ ہشتیں
 واسا کرے سو۔

کاشر نوں غم جاناں رہ رہ کے تنگ کر رہیا اے۔ اک محبوبہ توں خلاصی نہیں ہندی
 ہووے اگے آن کھلندی اے۔ یقین نہیں آؤندا تاں گواہی حاضر اے:

اگے ای اک روگ او لڑا دو تیناں دی بھل
 کہہ رہے فیر گواچ نہ جاواں توں بہتانا کھل
 عمراں لئی ہن بیٹھ کے بھانوں غزلاں کہندا جاں
 نت نت سہرے خیال سبھا گئے کنبے کنبے بل

معلوم ہندا اے کہ کاشر دے کج پیارتے مجتانا ایساں وی نہیں۔ بیہریاں اوہنوں راہ
 وچ ای چھڈ گئیاں نہیں۔ ایہی اک محبت دا ہڑا اوہدے بلھاں اُتے آ گیا اے۔ ذرا
 نظارہ کرو:

میرے لوں لوں وچ او سے دی دسدی اے خوشبو
 بھانویں ہووے کے کار تے سبیا اے اوہ پھل

تے ایس غم نے کدی تاں امیدان اُتے وی پانی پھیر چھڈیا اے چنانچہ اوہ کچھدا اے
 دس ویلے دا دریا وگدا کیویں تریئے اج

کانگاں آئیاں کھر دا جاوے امیدان دا پل

ایہہ غم جاناں کدی کدی شاعر نوں پپ وٹن تے مجبور کر دیندا اے۔ روحانیت بھرے
 ایہہ شعرو وی گوہ گوچرے نہیں!

میرے پیار نہیں گوناں بولناں توں کر لے آپ نیاں
 میرا ٹٹ لے شہر لاہور نی تیرا دے پنڈ گراں

- ۱- میرے پیار میں تیرے واسطے میرے ہا سے جم جم ونگ
میں طعنے پہنے جگ دے کیوں تیری جھولی پاں
- ۲- تیرے پھلاں بٹے سربروں کتے کوہ نہ دیوے دھپ
بینوں جان نہ کنڈارہ را میری ڈاڈی سنگھتی چھاں
- ۳- میرے کنبدے بلھاں اکھیا جو بونٹیں اوہ وی گھٹ
تینوں آپ میں مہاں ساریاں میں اڑیے کیہ سمجھاں
- ۵- شالا ہور وی دکھاں دیوے اوہدی کیسری چھنی
اسیں تے ڈیکاں لاکے پی لے اپنے لہو دے چھنے
- ۶- پیار دا جذبہ عقلاں دے مر جاوت تے وی مردا نہیں
اج اک پاگل تائیں کاشر ہار پرندا ڈٹھاں
- ۷- نقش ہوئے تیں دل تے میرے مٹھے بول کسے دے
میں تے اپنے آپ نوں بھلیا بول نہ میتھوں بھلدے
- ۸- دل دی اک جدوں وی بھڑکے شعراں دیوچ ڈھل جاندی اے
سقتاں بن کے یاد کسے وی داگ چھلاویاں چھل جاندی اے

غم دوراں دا اثر دیکھنا بے تاں مٹھے شعر پڑھو:

- ۱- یار کاشر چھریاں دے چھل مڑ جھاندے رہے
ذخم دل دا ہر گھڑی کجھ ہور سبھرا ہو گیا
- ۲- ہسڈیاں پھلاں گھڑیاں پچھوں پتیاں ہوسے اڈنا ایس
سینے اوتے سہتا پینا ایہہ وی نہ تم بہاراں نوں
- ۳- روز نوں دکھ بھولی پلکے کاشر یار! نہیں کیتی سی
ہور آزماؤنا کیہ اے جگ تے ایس جھاں جی داراں نوں
- ۴- ڈھڈ دی اک پٹی تن لوہندی اے سوچاں دی اک دل نوں ساڑے
چارے کر کر ہار گیا واں اک بھدی اک بل جاندی اے

کاشر اپنے پیار دے جنازے دیکھ کے نہ کنبدا اے نہ روند اے۔ اوہ حیران اے پئی
کدھر سے اوہ پتھر تاں نہیں ہو گیا؟ ایس لئی رونا دا منتظر اے ایہہ غم جاناں دی شدت

واضح ہے یا غم دوراں نے اوہنوں پتھر کر چھڑ یا اسے تے غم جاناں اوہنوں بالکل یاد
نہیں رہ گیا۔ ہر حال کوئی وی کیفیت ہووے ہے بڑی سواری:

- ۱۔ اپنے پیار جنازے دیکھے نہ کنیا نہ رو یا میں
- آپنیاں پھیکاں پیا اڈیکاں خورے پتھر ہو یا میں
- ۲۔ کہے نصیب یاور ہووے کا شریاد بے میرا
- جگ دے اتھر و پونجھاں تے میں اپنا درد و نڈاواں
- ۳۔ ہووے گییا اک آوازہ چم چم نہ ہر پیالے
- ہووے پتھرے میں گل بوٹے جیوں جیوں پھرے ہاگے
- ۴۔ سائے وانگوں شہر دے لوکی نال کہے سن رہندے
- اپنا پرچھاواں وی کا شہر گدا نہیں ہن لاگے

سوال: مسلم کا شردی داخلی تے خارجی پر کج دھرو بارے گل بات کرو۔

جواب:

ہر انسان اپنی جگہ اک مکمل عالم ر دنیا، اے۔ ابدے اندر جنت و جہنم توں نکلن توں لے
کے دنیا و پچ آکے، حیاتی مان کے، اگلے پائے جنت تے دوزخ والے ویسے تک ہر
جھلکارا موجود اے۔ انسان بنیادی طور تے روحانی مخلوق اے۔ کیوں بے ایہنوں قرآن موجب
و نصحت خلیہ من روحی، اولو شہدان ہو یا پھر فرشتیاں نوں وی نصیب نہ ہو کیا حالانکہ اوہ سرتوں پیراں توڑی
روحانی مخلوق میں تے نور توں پیدا کیتے گئے نیں۔ فرشتیاں و جوں ہاروت تے ماروت نوں انسان خصتاً
نال نواز کے آزمائش کارن بابل دے شہر و پچ کے پرانے زمانے و پچ گھلیا گیا سی۔ پر اوہ
امتحان و پچ فیل ہو گئے تے قیامت توڑی لٹی دنیا و پچ سزا بھگت رہے نیں۔ ایہہ مثال دین
دی توڑ ایس توں ہی کہ انسان دیاں مجھوریاں بارے دسیا جاوے کہ اوہنوں اوتاں پھر اچھا
مرتبہ نہیں طر اجد تک اوہ آزمائش دی بھٹی و جوں نہ لگھوے۔ ایہہ کیفیت علامہ اقبال درگیان
پر دی گزردی اے تے ہا تر اں اٹے وی۔

۱۔ اسی کش کش میں گزریں میری زندگی کی راتیں
کبھی سوز و ساز رومی کبھی پیچ و تاب رازی

جیسی کش مکش دا تقریباً ہر شاعر شکار ہندا اے چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ سلیم کاشغر
وی جی جی کچھ کچھی و پچ پھسیا ہو یا اے۔ چہرٹی کدی داخلی روپ دھار لندی اے تے کدی
خارجی روپ وٹا کے سامنے آکھلندی اے۔ خارجی کچھ کچھی نوں اسیں بقول میاں محمد بخش مرحوم پنج
وی بیان کر سکے آں۔

ظہر سخن اپنے دی گل کرے ہوراں نوں مونہہ دھر کے
کاشغر کہندا اے۔

۱۔ میری روح ازلاں توں پیاسی پیاسی نہ بھدی جا پے

..... دوراں آندا دیکھ کے مینوں پھیر یا مونہہ دریاواں

۲۔ اک نیکے چٹے شہر نوں لے گئے ہا سے تیرے دو ہڑ

دل دریا واکدے نظارہ گھنڈ نوں کھول کے ویکھ

۳۔ دل ایہ آکھے روندی رات نوں سینے لاکے پھر

سو بھجھ تاں کہندی رندی کاشغر چھڑ دے ایہہ ورتب

ایتھے پیاسی روح دی پیاس نہیں مودی تے دریاواں نے مونہہ پھیر لیا اے۔ داخلیت

بھٹی تسی اے تے ماحول اوہی پیاس بھجان لئی اسباب جہیا نہیں کر رہیا اے۔ گول اوہ

اک انسان دیاں روحانی لوڑاں توں دلا کے لنگھ جاندا اے۔ اوہ روحانی تسکین نوں ہر

انسان دا ذاتی تے داخلی مسئلہ کہہ کے پاسا وٹ جاندا اے تے انسان اک کرب دی

دی حالت وچ سوچن تے مجبور اے کہ اوہ ایسے ماحول وچ کس طراں جیانی دے مقصد

دا موت حاصل کرے۔

دو جے شہر وچ اک نکا جیہا شہر انسانی بدن اے۔ یا عاشق دا وجود اے جہدے

اندر کے دے ہاسیاں نے طوفان برپا کر دتا اے تے اوہ اپنے آپ نوں سیلاب وچ تیلے

ہار رٹھیا جاندا محسوس کر دتا اے۔ تے کاشغر اپنے محبوب نوں ایس دل وچلے طوفان دا اظہار

کرن لئی گھنڈ لاکے و بھجن دا مشورا دیندا اے پر باہر دی کشمکش اندر وی کچھ دھروٹی

دا ساتھ نہیں دیندی۔ اندر داند کوئی رٹھدا جا رہیا اے تے رٹھن والا بے نیاز تے

بے پرواہ اے

یے شہر وچ دی دل دیاں سدھر روندی رات نوں سینے نال لاکے پھرن لئی کہندی

اے پر ماحول و اثر ساتھ نہیں دینداتے خارجیت دی ماری ہوئی عقل و مشورہ سدھراں
دے خلاف جاندا اے۔ ایہہ داخلی تے خارجی کچھ کچھ کا شرنوں چین نہیں لین دیندی اک ہور
تھاں کا شکر کہندا اے۔

کھا گیاں نہیں کوٹھیاں کچیاں گھراں دی سانجھ نوں
دل نہیں سینے دے وچ لوہے دا پرزہ ہو گیا
ایتھے وی ماحول دی سنگدلی تے انسان نوں مشین بنا کے رکھ دتا اے، تے انسان معاشرے
وچ کھیتاں والی ہریالی ورگی محبت بھری سانجھ دم توڑ دی نظر آرہی اے۔ کا شکر ماضی تے
حال دا موازنہ کر دا ہو یا کہندا اے:-

۱۔ دھچکے ہوئے گھڑیاں تے پل خواباں دا سرمایہ نہیں
خاک اڑوی اے کھولاں جد اکھیاں دے بند بازاراں نوں
۲۔ پیار پر جی لئی پتھر ہو گئے میتھوں پہلاں کئے لوک
فیر دی میرے ورگے کھلے بھدے پھرن پیاراں نوں
۳۔ دل دی آگ جدوں وی بھڑکے شعراں دے وچ ڈھل جاندی اے
سفاں سز کے یار کے وانگ جھلاوباں جھل جاندی اے
۴۔ ڈھڈھتی آگ پتی تن لوہندی اے سوچاں دی آگ روح نوں ساڈے
چارے کر کر ہار گیا واں اک بھدی اک بل جاندی اے
کرتے بے چینی دی ایہہ حالت داخلی تے خارجی کچھ کچھ دا نتیجہ اے کیوں بے
راخلیت و اتفاقا کچھ ہور اے جد کہ خارجیت دارستہ کوئی ہور اے۔ ایہہ تضاد بھیر ڈا باعت
اے۔ کا شکر دا اک شعرا اے!

لوکاں دے لئی روح دی بھکھ و ابن دے رہے سمیان سلیم
میرے لئی پر شعرا ی میرے ڈاڈا سخت و بال ہوئے
ایس وچ جہڑا ساڈے کرتے کر ب اے اوہ بیان کرن دی لوڑ نہیں۔ ایسے طراں شعرا دا
رن وی برحق اے جتھے سارے بھیت کھل جاوون گے او تھے کوئی وی ایہی کیتی کرتی نوں لکھا
نہیں سکے گا۔ ایہہ تاں ہوئی روحانی پہلو نال گل بات۔ انسانی وسیب دے نال کدی کدی
جہڑا پانڈرمن دی کوشش کر دا اے پر جدوں ناکام رہندا اے تاں اوہنوں شعرا کرنا

پیندا اے کہ میں بھل وچ ساں :-

کل بھانویں مور کہ جگ توں میں سب کجھ میا نکا
 اچ دسو کا شریار توں کنویں اپنا آپ نکاں
 ایسے طراں دی کیم کیمجی دی شکایت کا شراک ہور جگہ وی کیتی اے۔

۱۔ - فرصت ملی تاں تیرے تیرے آن دی خوشی مناواں گا

حالی تاں میں سوگ مناؤ تاں اپنے آپ توں دوری دا

۲۔ - روح تے جسم دے پینڈے اُتے اوہو لیگھ دیندے پھر دے

لماں کر دے جاوَن جیہڑے بلدی دھپ تے چھاپاں دا پینڈا

ایہ تے ایسے طراں بے شمار شعراں وچ داخل تے خارجی کرب تے بے چینی دیاں داستاں

چھپیاں ہو یاں ملدیاں نہیں۔ جنہاں وچوں کش مکش دے سوئے پھڈے نیں۔ تے تیر اوہ دریا

بن کے انساناں دیاں سدھراں نوں روڑھ کے لے جان دے تیں۔

داخل تے خارجی کش مکش اے مگدی نہیں کے نوں کے کم لئی پریر تاں کوئی اہم گل

نہیں۔ البتہ چنگے کم لئی پریر نا چنگی گل اے۔ تے کاشر دی دعوت دا کیہ رنگ ڈھنگ اے

ذرا نظارہ لو۔

۱۔ - مہٹی اُتے بیٹھیاں ہو یاں بندے نئے لگدے نیں

اپنا آپ پہچان دے لئی میرے نیرے آکے دیکھ

۲۔ - اپنے گھر دی پھلواری وچ ہنجاں دے پھل لاکے دیکھ

رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں تال سجا کے دیکھ

۳۔ - روڑے کھا کے پھل ونڈن وچ کئی لذت ہندی اے

میرے دانگوں سنگھنے رکھ دا کردی تاں روپ ڈا کے دیکھ

۴۔ - جیہڑیاں راہواں دے وچ بیجے ساری طمراں کنڈے توں

اچ اوہناں راہواں تے اپیاں تلیاں نوں پھپھو کے دیکھ

کجھ ہور تمہاں کاشر کہندا اے؛

۱۔ - نورے کتھے سوں گئے آواز دیو مرے یاراں نوں

اک اک کر کے جوڑ لیا اے میں گلھے دیاں تاراں نوں

- ۲- دور افتتے مل جانے سے نہیں دھرتی تے آسمان
اپنا آپ پہچانتے سے لئی عرشوں تھلے لٹھ
- ۳- سبحان سے دکھاں درداں وچ بن د لھوئی ڈھونڈ
خوسے کل ہووے نہ ہووے ایہ یاراں دی ستھ
- ۴- شام پوسے تاں بال کے دیوے خیریاں دا ساہ گھو لو کو
وس لنگے تاں ہسدے چاتن پر دیسی نوں لٹو بو گو
- ۵- میں سدھراں دیاں قبراں نال ایہ دل دا حرم دسا دتا اے
پولے پیریں لنگھدے جاؤ رب دا گھر نہ پٹو لو کو!
- ۶- لکڑی بٹے تاں پانی نکلے اکھیاں کھول کے دیکھ
وانگ اسٹے کدے تے مور کھ جندری رول کے دیکھ
- ۷- دار ہلارا بڑا پیارا کہ دا اُچا ناں
چپ سے جندری کھول کدی تے مونہوں بول کے دیکھ
- ۸- خوسے تیرا لعل گور چا رمل جائے ایسے ہیج
کاشر یار توں گلی گلی دی خاک پھروں کے دیکھ
- ۹- چن دی خاک اڈا دن کولوں چنگا اے
اپنا سایہ پیراں ہیٹھ مدھول کدے
- ۱۰- کدی کدی تے سپ وی کنج اتار دا اے
بندیا! توں وی لاء سے اپنا خول کدے
- ۱۱- گھر دیاں کندھاں نت رنگاؤ نڈا پنا ایں
جیون وچ وی رنگ سنہرا گھول کدے
- کاشراک جگہ بڑے ہتے دعوے نال کہندا اے!
- ۱۲- ٹھلے جان گے بڑھ مصبتاں سے سینہ تان کے ذرا کھلوتے سہی
منزل راہواں دی دھونڈ وچ لکی بوئی اے توں مسافراوے اگے ہوتے سہی
- ۱۳- پیچھے رہن واسے پیچھے رہ جانے آٹھ کر ہمت ویلا آکھدا اسی
لکھاں بوسے اُمید سے کھل جانے سے اک یاس والا بو ہا دھوتے سہی

- ۲۔ گذرے ویلے نوں سامنے رکھ کے تے کجھ سکھ لے اویدیاں تنخیاں توں
 دین دنی وچ بے نجات چاہتا میں پہلاں عملاں دی فرد نوں دھوتے سہی
 ۳۔ سارے جگ دے دکھ اپنالے خاں دکھ دکھاں دے نال ای مگرے نہیں
 اپنے دکھ اُتے رونا گل کوئی نہیں کدے کسے دے دکھ تے روتے سہی
 ۵۔ کھیتی آس والی ہری ہو جائے گی پھل کھرن گے تیری امید والے
 ادھی رات ویلے کدی اٹھ کے تے کھوہ نیناں دا کلیا جوتے سہی
 ۶۔ اپنے آپ نوں دیکھنا چھڈ دے خاں نظراں رکھ طوقان دے آون اتے
 قطرہ رہیاں سلیم نہیں گل بن زی اپنے وچ دریا سموتے سہی
 ۷۔ چاہویں تے ایہہ ٹٹ سکدی اے رب دا ناں لے توڑیں نہ توں
 تیریاں پیراں وچ پائی اے فطرت نے رنجیر حیا دی
 سلیم کاشرتے جیڑی دعوت دتی اے اوہدے کئی رنگ تے کئی انگ نہیں ہر شعر
 وچ اک دکھری دا غلے تے خارجی تصویر ساڈے سامنے آؤندی اے۔

آخر وچ وطن دی بلج پالن دی دعوت دا اندازہ دیکھو
 جس مٹی توں تیرا خمیر بنیا اوہدی آبرو سمجھ ایساں اپنا
 ایسے مٹی نوں چم کے مورکھا اوٹے نال اپنے ہودے گوتے سہی

سوال :- جیوندی جاگدی حیاتی بارے سلیم کاشردا نظریہ کیہ اے؟

جواب :-

حیاتی جیوندی جاگدی تے ہر دم رواں دواں رہندی اے۔ حیاتی نال ای دنیا دی
 موج بہا اے حیاتی امیدیاں دا غم تے وگدی ندی دے پانی ہار اے۔ حیاتی دا جھڑا
 گھڑی پل لنگھ جائے کدی مڑ کے نہیں آؤندا۔ سلیم کاشر حیاتی بارے مختلف نکتاں توں
 جھاتی پاند اے۔ مثلاً ایہہ شعر دیکھو:

جوہیں مسافر وچ سراں دے وچھڑن دے لئی چل پندے نہیں
 دیکھو ایس حیاتی ولے انج آؤندی اے کل جاندی اے

حیاتی دا اک۔ وپ ایہہ وی اے!

چھڑ جانندی اسے اپنے پیچھے کئے ہوئے کئے ہاے
 دو پل ریل کے ٹیشن تے رکھی اے تے چل جانندی اے
 شاعر تے فنکار دی حیاتی حال ایہہ ہے کہ تاجر حضرات موجاں کر رہے ہیں تے تخلیق کار بکھے
 تے ننگے!

تخلیقاں دے تاجر و بکھو میل ا ساری بیٹھے
 خالق سڑکاں تے آوارہ جیوں بے زردیاں ہواں
 روانتی اقتدار تے حیاتی بارے کا شکر کہندا اے!
 دھرتی چھڑ کے اسماناں تے پہنچن لگے لوکی
 کپڑے مونہوں ہن اکھن گے مانواں ٹھنڈیاں
 تے کا شردی حیاتی دا اک رنگ ایہہ وی اے جس دچ تیری میری حیاتی وی لہراں لیندی پٹلے
 کولہ ہو گئے نہیں چاء سارے کیدہ بن پلے میرے
 بن کھڑے دا گیت میں کا شرنظم اک بے سرنواں
 تے او دھا دد جا انگ سوال وچ ڈھلیا ہو یا دیکھو:
 میں اک ہمدی ہوئی حیاتی دے سٹھنے کیوں دیکھدا رہناں
 سوچاں تے کوئی پہرہ لاؤنکراں دا گل گھٹو لو کو
 کا شردا حیات بارے غصے بھریا مشورہ کجھ ایسٹراں دا اے!
 اچ دیاں انساناں رے سنگ جیکر جیونا چاہنا ایں
 اتباراں نوں قبرے پاوے لارے اک وسا ہواں نوں
 انسان ترقی دی مکوس پوڑی اُتے پڑھدا پڑھدا افسر او سے ڈگر نوں اپنا رہیا جہد ا تعلق جہالت
 نال جڑیا ہو یا اے۔

سدھی ٹور بھلا دتی اے۔ غرض دیا زنجیراں نہیں
 بندیوں، بندیواں بنایا بندے نوں تذبیراں نہیں
 سدے دیہڑے شور شرابے وچ بھاں بھاں کردے نہیں
 ڈھٹھے کھوہ وچ جگ جگ لال علم دیاں تنویراں تے
 کا شریار جی ایسے کر کے بوہنے بن بن منے آن
 اصلی شکل دکھاں کوئی نہیں سانوں کدی ضمیراں نہیں

کدی حیاتی داماں ودھان لئی کاشراپنے وجود نون مرکزی بیثیت دیندا ہویا کبدا اے۔

ایہہ ہور بات پالیسا چپ دا لباس میں
زندہ اے زندگی مرے بولاں دے نال نال
تھوچاں دے کرب نال اے کاشردی زندگی
پھلاں دازنگ روپ جیوں سولاں دے نال نال

پر محبت وی جگہ نفرتاں دا کھلاز بہتی بھسوتی پارہیا اے تے کاشر پیران اے کہ اوہ کیہ اے۔

نفرت دا بڑھ سرتے شوکے
کس کس ہی میں خیر مناواں
ہریاں رُکھاں نون گھٹن لگا
چھانواں مانن تون گھبرانواں

دکھاں دا رگہ اپنی جگہ پر:

پیراں دی بارشس وچ کاشر
کیویں دل دا نگر بچاواں؟

وگہ گھٹن دی جگہ ودھدے جاہے نہیں تے کاشر توہم پرستی دا شکار ہون دی وی پرواہ
نہیں کردا۔

خورے کیہ لوٹنا ہو گیا
دکھ ہور دوٹنا ہو گیا
سوچاں نون کھر پے گئے
جیوں اوتا ہو گیا

تے ایس شعر وچ جیوندی جاگدی حیاتی دامرثیہ جھلکدا اے۔

ہڈاں نون رج کے کھوریا
ڈنگ دا سلوتا ہو گیا

تے آخر وچ اک ہور کیفیت:

کاشر بناں وی خشک نہیں
پیالہ وی اوتا ہو گیا

انسانی فطرت تے انسانی حیاتی بارے کا شر دی رانا ئی بھری سوچ دا اک پہلو

ایہہ دی اے:

بھکھے ہون تے رُل مل بہندے مل جاوے تے لڑے نیں

انساناں نوں کیہ درقی اے کوٹے نے حیران بڑے

لگا اے ہن خوشیاں فوں وی ناں بدلانا پے جائیگا

کرتے نیں بندیاں کٹھے دکھاں دے سامان بڑے

جنگلاں دے وچ جانوراں نے جشن منائے خوشیاں دے

شہراں دے وچ پھر ن شکاری لے کے تیر کمان بڑے

ہر بندہ ای ہمدردی لئی بندے لبھدا پھر دا اے

قدم قدم تے ملن فرشتے ہر اک نوں ہر آن بڑے

کے فارسی دے شاعر نے اکھیا اے:

ع اے روشنی طبع! تو میر من بلا شدی

تے کا شر کہندا اے:

سوچاں سمجھاں دے کا شر پلاں دی سولی ٹنگے نیں

بانہہ سرہانے دے کے ستے دیکھے میں نادان بڑے

کا شر اپنے جیون نوں کھلی کتاب نال تشبیہ دے رہیا اے:

میرا جیون کھلی کتاب اے کدی اکھیاں کھول کے تک

میتھوں ایہہ تاں ہو نہیں سکدا میں سینہ پھول دکھاں

لوکاں دی حالت بارے کا شر دا مشاہدہ ایہہ دے:

کیہڑا پہلا پتھر چکے کیہڑا بوہا بھٹے

اکھیوں ہن سجا کے سارے دل دے ہن پرانے

دل دے اندر لگیا رہندا زخماں دا اک میل

اپنا اپنا ساڑمکا گئے لوکی وآن سو نے

جیوں جیوں اپناں فغلاں سیتی نیویں ہندے جاوَن

تیوں تیوں اپنے کر دے جاوَن لوک بنیرے بنے

دل دے اندر پون دھالاں کالے گھپ ہنیرے
متھے نال سجائی پھر دے لوک ہیرے پئے

کاشردا مشاہدہ ایہہ وی کہندا اے:

۱- دن چڑھیاتے اوتھے ذرا وی گہما گہمی کوئی نہیں سی
راتیں جنہاں سڑکاں اُتے کیہ کیہ ہوندا ڈٹھا اے

۲- پتھر دے انساناں دا دل بھانویں موسم ہو دے نہ ہو دے
ویر دی اگ وچ سڑدے شہر توں سکھ سنہیوڑا گھلے جائے

۳- مکھن وچوں جھک نیں آؤندی مہندی واسے ہتھیاں دی
دوہتاں سارا ڈیری اُتے پچھا کالی بوری دا

۴- میرے دور دا وڈا تھخہ اپنے آپ توں دور سی
جیون دے اس مارو تھل دا کوئی حد نہ بتاں

۵- بھری جوانی گل جاندی اے اگی نسل سنوار دیاں
اوہ دریا ہر شٹ دے بیہڑے وچوں نہر کھاندے نیں

حیاتی وچ انسان من پسند لوکان دے جو نہوں اپنی تعریف سن کے بڑا خوش ہو جاندا
اے۔ کاشردا وی ایہہ حال اے پر اوہ ایس گل دا اظہار بہت گھٹ کر دا اے۔ لٹو اوہی
سدھراں دا شکار اوکھو:

۱- اودھر ذکر سلیم دا سن اوہتاں ہونی جیہی ایہہ پچھیا کوں اے اوہ؟

ایڈھر پچھو نہ کتاں قرار ملیا ایس دل دیاں بے قراریاں توں

قوت برداشت حیاتی توں چار چند لا دیندی اے۔ بھانویں اوہ کے شاعر دی حیاتی
ہو دے پر شرط ایہہ ہے کہ قوت برداشت دا مظاہرہ کسے اُچے پکے مقصد لئی کیتا جائے

اودھیاں ہوٹھاں دے امرت نے نویں حیاتی بخشی اے

طنبیاں دے تیراں توں ہن تاں شاعر وی جر جاندا اے

سوال: سلیم کا شررواؤت تے اخلاقی قدراں دا امانت دار اے۔ بحث کریاں
اہنوں اجاگر کرو۔

جواب:۔

رواؤت تے وہ ریت انسانی معاشرے وچ مرکزی حیثیت رکھدی اے۔ اوہ ریت
گویا اک سڑک یا ریل دی پٹری اے جیہڑی تاریخی پس منظر دی دھرتی اُتے وچھی ہوئی
ہندی اے تے اوہدے اگے مستقبل دی ان ڈٹھی دنیا ہندی اے۔ پر رواؤت دی پٹری
دیاں لیہاں ماضی نالوں جال داتے حال نالوں مستقبل دا رشتہ ٹٹن نہیں دیندیاں۔ اچ سمجھ لئو
کہ اجدا انسان آدم علیہ السلام توں لے کے اہج تائیں بھانویں کتاں وی تبدیل ہو گیا اے
پر بنیادی طور تے اوہدے وچ بہت گھٹ تبدیلی آئی اے۔ کھانے ترقی دیاں منزلاں طے
کر گئے نیں۔ پر کھاؤن دی بنیادی ضرورت موجود اے۔ کیوں جے حقیقت کدی نہیں بدل دی
حق سچ دیاں قدراں کدی نہیں بدلدیاں البتہ حق سچ توں بغاوت کیتی جاسکدی اے۔
جیہڑی بغاوت دی عمر بہت تھوڑی ہندی اے۔ تے اوڑک انسان رواؤت دے پرانے
رشتے نال بڑکے ای سکون کھٹ دا اے کیوں جے پرانے رشتے حق سچ نال سانجھ رکھن کارن
دائمی حیثیت دے حامل ہندے نیں۔ چنانچہ ہر پائیدار فن وچوں رواؤت دیاں ماضی حال نے
مستقبل والیاں لڑیاں ایتا دے جھلکارے دیندیاں نیں۔ تے اک چنگا فن کار اپنے ورثے
دیاں قدراں دا سنبھالووی ہندا اے تے امانت دار وی تاں جے اوہ اچیاں سچیاں قدراں
اگلی نسل تک سچا سکے۔

کاشروی اچھیاں قدراں دا محافظ تے امانت دار اے۔ اوہ اکیہ پیغام اے؟ ذرا
دیکھدے جاؤ۔ سچی محبت دا سچا رنگ لہہ نہیں سکدا۔ کاشر کہندا اے۔
کچے رنگ لاری والے پڑھدے لہندے رہندے دیکھے
پیار تیرے دا رنگ اچھیاں جیوں چڑھیا۔ فیر لہہ نہ سکیا

کے نے آکھیا اے:

محبت کرنے والے کم نہ ہوں گے
تیری محفل میں لیکن ہم نہ ہوں گے

کاشروی ابو گل اپنے انداز وچ کہندا اے:

پیار پری لٹی پتھر ہو گئے میتھوں پہلاں سکتے لوک
فیروی میرے ورگے کلمے لہجہ دے پھرن پیاراں نوں
لوک دو جیاں نال بڑے بڑے ظلم کر کے وی سکھ دی نیندر سو تہے تیں۔ پر کاشردا حال
تاں ایہہ ہے:

نال کسے اک منڈرا بول دی بولیاں راتیں سون میں ہندا
خورے کسراں لوکاں تاں ہیرا پھیری پھل جاندی اے
چنانچہ اوہدی سدھرا ایہہ ہے۔

میں بے دسا بھکا تسا بے دس چلے میرا
درد منداں دے درد وند انواں روتدے نین ہساواں
اوہ ماں دی عظمت دا چتیا کران لٹی نوین دور دے لوکاں تے جھنجھوڑا ہویا کہندا اے۔
دھرتی چھڈ کے اسماناں تے پہنچن لگے لوگی
کیہڑے موہوں ہن آکھن گے مانواں ٹھنڈیاں چھانواں
محبت دا تحفہ ہر رنگ وچ قابل قبول ہندا اے:

اک اک لوں مڈھ زخم ہزاراں دلیر دی ایہہ دین
صدیاں دا سرمایہ بن گئی گھڑیاں دی گل کتھ
دل بارے شاعران نے بڑا کجھ آکھیا اے۔ سلطان باہو اہنوں سمندروں ڈونگھا دریا قرار
دیندے تیں۔ بعض اہنوں رب دا گھر من دے تیں۔ میاں محمد بخش دا ارشاد اے کہ:
مسجد ڈھا دے مندر ڈھا دے ڈھا دے جو کجھ ڈھیندا
اک بندیاں دا دل نہ ڈھاویں رب دلاں وچ رہندا
سلیم کاشر نے ایس ول نوں اپنیاں سدھراں دا قبرستان بنایا اے۔ چنانچہ اوہ
عرض کردا اے۔

میں سدھراں دیاں قبران نال ایہہ دل دا حرم و سالتا اے
پولے پیریں لنگھدے جاؤ رب دا گھر نہ پٹو لوکو
عشق بھاڑے دا ٹوٹنیں منگدا۔ اوہ تاں میر تھہ قسم دے کرداراں راتردان

اسے۔ کاشردا مشورہ "شاید" دی بیخ نال سمجیا پھسا اے۔۔۔ وارث شاہ دسے بقول
 محبوب نون تدوں پایٹے جدوں آپنا آپ گوائے تے نرم پنڈا ذرا سواہ دے وچ دلائے
 خودے تیرا لعل گوا چا مل جائے ایسے پج
 کاشر یار توں گلی گلی دی خاک پھر دل کے دیکھ
 کے مزار دایلو سادھی رواست تے زودہ ریت وچ بڑی اہمیت رکھدا اے۔
 شاہ حسین دے عرس اتے چراغ بال کے روشنیاں کیتیاں بانڈیاں نیں۔ خوشی دے موقعے
 اُتے کدی گھو دے چراغ بالن دارواج رہیا اے۔ بہر حال پھڑی گل وارث شاہ نے
 انج کہی سی۔

وارث شاہ اوہ سدا ای جیو ندے نیں
 جنہاں کیتیاں نیک کائیاں نیں

ادھوں کاشراک کہندا اے

راہ دی اک ڈھیری دے دیوے بلدے ہونے ایہ کہندے نیں
 مرکے وی رشتا جاندے کجھ لوک کائیاں رہو ان نون
 کاشر حق پج دی دہائی دینوں نیں رکھدا

دن ہندے نون فراس ککے حق دا نعرہ لایا اے
 رات رات اس دل چندرے نون سول تے لک یا میں
 روندی رات نون سینے لاکے رون دی عادت چھڑوائیں
 ایس آپ ہڈرے دل نون لوکو ککھ واری سمجھایا میں
 محبت وچ بھانویں کتاں کجھ جہزاں پدے روایت دے پاکھی سی نیں کہ دے:
 بدنامی دی کالج میرے متھیوں لہندی دسدی نیں
 فیرو دی اوہدی یاری ولوں ذراوی نیں گھبرا یا میں
 بھانویں دسے سڑنا کاشر پر ایہ گل سکھ دیندی اے
 جھوٹھ دی ریتل دھرتا دے وچ پج دابوٹا لایا میں
 سلیم کول دقاوی دولت اے پر ظاہر پرست اجدی دنیا اوہنوں اہمیت نیں دیندی۔

اپنے کول و فادہ دی دولت جگ دی نظرے جچدی نہیں
ایناں کجھ ہندیان وی بانوں لوکی کہن گنگال ہوئے
امید بارے کاشر کہندا اے۔

کیتا نہیں سنگ ظلم دا بھانویں یقین اے
فجراں دا نور ٹہکدا راتاں دے تال تال
کاشرنوں پتہ اے کہ آسمان ول تھکے تاں اپنے مونہہ اُتے آؤندا اے،
چن دے گھر ستھ لان نہیں ہون

کیوں چھراں دا روپ و ٹاواں

کندھ نہیں ہونی سورج اگے

راتاں نوں کیوں سمجھاواں

تاریاں کوں لو نہیں سکئی

لکھ انبیراں سر مٹی پاواں

پچ ویہڑے وچ کھلو کے نچدا اے۔ کاشر ول ذرا تھو ننگا ہون توں ذرا نہیں شرمندا

جے نہیں کوڑھ بدن تے میرے

ننگا ہندا کیوں شرمناواں

کاشر انساناں دے کرتباں دا شکوہ کر دا ہویا کہندا اے،

آپے لکھ پھلا بیاں لاکے راہ کنڈیا لے کر لے نہیں

پیار و تادے پنڈنوں جاندے رستے سن آسان بڑے

وطن نال دشمنیاں دا شکوہ اک ہور لہجے وچ اہنچ کیتا اے،

ایس دے سینے جتنے پھٹ نہیں میرے لائے ہوئے تیں

فیر وی مینوں ایہہ دعوے اے اس دھرتی دا جایا، میں

انسانی ربت بہت وچ جیہڑی نوی رنگناں آگئی اے اوہدے بارے کاشر کہندا اے،

جھوٹھے دے کئے ای پردے تان لے انسان نے

ہن تاں اپنی ذات دا مشکل نظارا ہو گیا

انسان دیاں کرتواں ویلا گزرن توں بعد نرے جھورے دا سبب نہیں۔

وچ ہنیریاں بھدی پھر ہن کر کے تھی
 روشنیاں وچ آپ گوانی تون سوتے دی تھ
 او ہوں اپنی رفتاری ریت اُتے بڑا مان اے۔ اوہ کہندا اے:
 روز نواں دکھ جھولی پاسکے کاشریار نہیں کیتی سی
 ہور آزماؤ تا کیہ اے جگ نے اسین جہاں جی داراں نوں
 تے سلیم کاشرا خلاتے سماجی قدراں دا پرچار کردا اے و دھدا جا رہیا اے:
 ہر دیا نے اک نہ اک دن وچ سمندر ڈگنا ایس
 پتے بول بلاریاں کولوں چنگی اے انسان دی چپ

سوال ۱۔ سلیم کاشردی شاعری وچ معاشرتی تاہمواری دے لشکاریاں بارے چائن پو
 جواب ۱۔

معاشرہ تے سماج اگر انصاف تے عدل دا نمونہ پیش کر دے ہون تاں بوک مطمئن تے
 خوش حال ہندے ہیں۔ پر جیکر معاشرہ بے انصافی تے ظلم دا نقشہ پیش کرے تاں حساس
 طبیعت لوکاں دا جینا ادکھا ہو جاندا اے۔ شاعروں وی حساس گنیا جاندا اے۔ بھانویں
 ادہ اندرون زرا سونا ہو دے یا کوڑھا۔ پر شاعر تاں شاعر اے۔ ادہ کوڑھا دی ہو دے تاں
 وی ادہ کم از کم رکھ رکھاؤ لئی ظلم دے خلاف دہائی ضرور دیندا اے۔ جسطراں ہر غزل دا ہر
 شعر کسے واردات دا نتیجہ نہیں ہندا۔ ایسے طراں ہر شاعر دارلوں جانوں ظلم تے اُنیادے
 خلاف ہوتا ضروری نہیں۔ یا جیکر ادہ دلوں جانوں ظلم دے خلاف اے تاں ایہہ ضروری نہیں
 کہ ادہ عملی دنیا وچ وی ظلم دے خلاف کچھ کر دا ہو دے۔ ایس تمہید دا مقصد ایہہ سی کہ فنکار
 مخلص وی ہندا اے تے زرا فنکار وی۔ سلیم کاشراک مخلص فنکار اے اوہ اپنے احساسات
 نوں لفظاں دے سوٹ وچ سما پھیا کے پیش کر دے اے تے اندرون کوشش ایہہ ہندی
 اے کہ دتیا بے انصافی تے ظلم توں پاک عاف ہو جائے۔
 کاشردی سوچ دے لشکارے زرا تھو:

ہمدیاں اکھاں دے پچھے دھندیاں ساہواں وی نہیں
 سہمیا جیون کے ڈھیری دا دیوا ہو گیا

۱- اچیاں کندھاں دی چھانویں پیار سنے دم توڑ یا
دیکھیاں اکھیاں نے جو دی اک تراسا ہو گیا

۲- جس دے پٹے پیسہ ہو دے اوسے دی ودیاں
اچے مخلص جاوے پہلاں سورج دی رشتناں

۳- کمزوراں لئی اپنا گھر دی دوزخ بن دا جاندا اے
دنیا نوں فردوس بناون دا وعدہ خوب نبھایا میں

۴- جاوے لگیاں جھڑکاں نال ای اپنا ڈھڈھ بھر لیندا اے
وسدے بوسے لے کے اوند اہر بھکھا ارمان بڑے

۵- نور دیاں رتھاں دی کن من فیرو دی ہر تھاں ہندی رہی
کالی چادر تان کے چن دا چائن پڑا لکویا میں

۶- گھر دیاں چیکاں ڈکیاں گئیاں جدوں بتیریاں کوں
فیر کے وارث نہیں کرنیاں بھاگ بھری دیاں گلاں

۷- ہنیاں ذاتاں اچیاں فعلاں نوں وی روشن کر دیاں نہیں
نیویں فعل ہمیش لکائے ایتھے اچیاں ذاتاں تے

۸- جیوندے لوکی وچ ہنیاں پھٹک رہے تیں حالے
قبرستان دے دیو یو! تہاڈا کس کاری اے جگتا

۹- میری اک غزل دا اک شعر اچ اے:
لوکی کہندے ریتاں رسماں الٹ گیاں پر ایتھے

انج وی اٹ چو بارے والی لگ نہ سکے موری (قدر آفاق)
تے کاشر کہندا اے:

آکھیاں روکے اوس کڑی نے ڈولی پڑھیاں ہویاں
دھرتی نال نہیں اک نک ہوتا کدی وی نیلیاں گگتالی

غریبی وچ بندہ ڈور بھورا ہو کے بٹ بٹ تکدا رہندا اے۔ کیوں ہے اوہدی کوئی
پیش نہیں جاندی ہندی۔ کاشر کہندا اے:

ترن نصیبان واسے ویلاک و گدا دریا
جاندے پور نون بٹ بٹ تکے جس وی سکھی ڈب

اک پور جگہ کاشتر کہندا اے!

- ۱- دھرتی تے اسمان دا اک مک ہوتا اکھ دا جھولائے
نویں ڈھارے وئے اچیاں بنیاں توں نہیں گھوری دا
- ۲- اچے گم وی سانجھ تے کاشتر کاہدا مان تے کیہ بھروسہ
کچے گم توں تنگے توڑی ہندا اے عمداں دا پیشدا
- ۳- کمریاں دی ٹھنڈک اندازہ ہون نہیں دیندی گرمی دا
تنگیاں پتھتاں توں کوئی پتھے کوں دوپہر ہندا ندے نہیں

ظلم تے معاشرتی جمود وی سندیا | معاشرتی جمود وی اک ایسی بیماری اے

کہ جے کر ادھار علاج نہ کریئے تاں اوہ معاشرے لئی نری تباہی دا پیغام اے۔ کاشتر
دا ایہہ شعر دیکھو، اوہوں کسے خام گھٹن دا احساس دلا رہیا اے۔

سندھراں سہکدیاں نے پیاں اج میرے دل اندر
جیون مندروچ داسیاں ہوں جیوں گرجے وچ تئاں
ظلم تے معاشرتی جمود وی اک لشک ایہہ وی اے!

ایہہ کندھاں گنگیاں ڈوریاں بھانویں ذرا نہ ہلیاں
پر بندی خانہ دیکھ لو سارے داسارا رنگیاں!

نے نیر کاشتر ڈوئے کر داہویا کہندا اے!

- ۱- کلیاں دے کھڑ کھڑ ہن تے پہرہ مول نہیں لگناں
اچیاں کندھاں نے دگناں اے کہ ذواں دا دگناں
- ۲- انساناں دے دکھ دا دارو ہون دا دعویٰ کدے نہیں
جو نہیں پیراں اُتے رہندے پی کے پیگ بروری دا

ظلم ناں حق پچ توں دانا ممکن نہیں۔ غالباً الطاف پر دانہ دا اک شعر اے!

اسلام کی فطرت میں قدرت نے لچک دی ہے
اتنا ہی یہ آبجبرے گا جتنا کہ دبا دیں گے
ایسے طراں دی گل کا ترنے وی کیتی اے۔ پر ادہ اپنا رنگ اے۔

بوروی گجیا اک آوازہ چم چم زہر پیاسے
بوروی بنگرے نیں گل بوٹے جیوں جیوں پھرے سہاگے

معاشرتی ظلم دی چکی وچ پس والے غریب واکوئی داہر و نیں۔ بلکہ ادہ ہی ہمت
نون ختم کرن لئی چالاک تے ظالم لوک تقدیر دے سرنا نوں ہیٹھ متھ کے اوہنوں خاموش
کرا دیندے نیں۔

وچ بازاراں رلدے پھر دے پھڑے نیں تصویر و قادی
دنیا والے کاریگر نیں۔ کھندے نیں تقدیر خدا دی

تے فیر کا شر ظلم سہن والیاں دی ہمت دی داد دیندا ہویا کھندا اے،
دل دریا نت غم دے پتھر کھا کے دی "سی" کردے نیں
پھپھراں نوں اک روٹا ویتے سو سو لہر دکھاندے نیں

ویسے تاں ایہہ وی اک طراں دا ظلم اے پر کا شر بے اہنوں تنہائی وں سفر دی علامت
قرار دیوے تاں وی قابل قبول اے۔

۱۔ جاناں جاناں مکدا جاندا دھرتی توں انہراں دا پینڈا
ادنا ادنا ودھدا جاندا کولو کول گھراں دا پینڈا
۲۔ ہاسیاں دا مینہ کا شہریار جی ایدھر کہ تائیں دسے گا۔
بتگیاں دے اندر ول بٹ بٹ تکدی بیٹھے لانا دی پپا

ظالمانہ، منافقانہ یا حاسدانہ روش تے معاشرے اُتے چوٹاں

ایسے شہر وچ دیکھو کئی بلاغت اے تے تال ای معاشرے اُتے چوٹ وی۔
پتھوں وی کوئی گل نہ ہوئی میں وی دل دی کہہ نہ سکیا
پھل تے شبنم دے اس میل نوں چڑھدا سورج سہہ نہ سکیا

فیرادہ کھندا اے۔

۱۔ رہنماں روز دھر وکر کر کے جیون دا اول دسیا اسے
 کیمہڑے مونہوں منڈرا آکھاں میں سبحاں دلداراں نوں
 ۲۔ جس دے پلے زرنہیں کاشتراو ہریاں ساریاں سدھراں سکاں
 ایہہ ویلے وی چلدی چکی موٹھاں وانگوں دل جاندا سی اسے
 فنکاراں نے محنت کشاں دے سرتے راج کرن والے لوکاں وی نندیا دا انداز رکھو؛
 تخلیقاں دے تاہر دیکھو میکل اُساری بیٹھے
 خالق سڑکاں تے آوارہ جیوں بے زردیاں ہاواں
 میرے فن سے کوئل پنڈے لگیاں ہویاں جوکاں
 میں کدھروں دا رازق ہویا سوچاں دور ہٹاواں

تے ایہہ وکھرا جیہا اندازاے:

۱۔ ہٹ ہٹ تکبے ودھدے گھڈے جا پدے او پرچاویں وانگوں
 کاہدی چپاے سب سنگھیا جے کجھ تے مونہوں پھٹو لو کو
 ۲۔ ایس دے سینے جتنے پھٹ نہیں میرے لائے ہونے نہیں
 فیروئی بیٹوں ایہہ دعوائے اسے اس دھرتی دا جابا میں
 ۳۔ کے نوں اپنا آکھدیاں وی ہن تے دل کتب جاندا اسے
 پہلیاں تو خماں دا سر صدقہ اگے اسی لالو لال ہونے
 تے انقلابی بن کے شہرت کھٹن والے فنکاراں وی پھکڑی لاند اہویا کاشتر کنڈا اسے۔
 شعر گوہ رہندا تاں خورے کوئی وی نہ جان دا
 جو تھی شہرت واسطے میں انقلابی ہو گیا
 ویسے ایہہ وی بڑی حیرانی والی گل اے کہ پھلاں دے رنگاں دا چور کس طراں پیلا
 پیندا جا رہیا اے۔

پھلاں دے سب رنگ چراواں

فیروئی پیلا ہندا جاواں

حق پج دی تلخی بڑی بلا اسے،

کھریاں کر دے ساں تے پتھراں تال سواگت پتند اسی
 سوچاں بدل گیاں تاں دیکھو لگی رین ودھائی اے
 میرے گھر وچ درد پر دہنے کھلے بوہے آؤندے نہیں
 ایہہ کوئی بوہتا سمجھ لگے جس کنڈی کھڑکا ئی اے
 سنگ دلاں دی ایس دیا پتوں نرس کے کدھر جاواں گا
 کبے تے بت خانے اندر پتھراں کول قدائی اے
 کاغذی پھل جد مہکاں وندن کیوں نہ کاشتر سوچاں میں
 پچھے پھل کھڑا ون دے لئی ایویں عمر گوئی اے

ذرا ایہہ شعر دیکھو:

چہرے اندر دا نہیں شیشہ، اندر نہیں طوفان بڑے
 سچ لکاون دے وچ ماہر ہو گئے نہیں انسان بڑے
 بھکھے ہون نال رل مل پتندے، مل جاوے تاں لڑے نہیں
 انساناں نوں کیہ ورقی اے کوئے نہیں حیران بڑے
 ہر بندہ ای ہمدردی لئی بندے بھد دا پھر دا اے
 قدم قدم تے طن فرشتے ہر اک نوں ہر آن بڑے
 تے ایچھے ع "اے روشنی طبع تو برمن بلاشدی" دا جھلکارا وی دیکھو:
 سوچاں سمجھاں واسلے کاشتر پلاں ری سولی ٹنگے نہیں
 بانہہ سر بانے دے کے ستے دیکھے نہیں نادان بڑے
 کدھرے کدھرے کاشتر دا لہجہ ذرا کھڑوا ہو جاندا اے۔

رنگ برنگے روپ وٹا کے روز کری دیاں گلاں
 شرم نہ آوے کر دیاں ہو یاں کارگری دیاں گلاں
 لڑاں دی سولی چڑھ جاوے روز اٹھلے ہاے
 عشق محبت جھوٹے قہقہے درد سدی دیاں گلاں
 جیل سازی تے ظلم دی انتہا توں چڑھ کے کاشتر کہندا اے:

ہن تان جی کر د اے کوئی روپ نہ اصلی بناں
 جد دی تیری اصل حقیقت دیکھ لئی اے پناں!
 میرے دور دا وڈا تھخہ اپنے آپ توں دوری
 جیون دے اس مارو تھل دا کوئی حد نہ بناں
 بدلایاں قدراں تے توڑے رشتے مٹی ولے
 بندہ چھوٹا ہو گیا چھ چھ فنا ہو گیا گناں
 سوراں نوں پونے ڈاہرن توں کون کوئی فیروکے
 فصلاں دے رکھے جے ہون اک گنکا اک انھاں
 جھوٹ دی ندیا کیتیاں وی جے روح نوں چن نہیں ملدا
 سچ دے بوہے لایا بیہڑا او ہو جنڈرا بھناں

حفیظ جالندھری مرحوم نے اک وادی آکھیا سی:

دیکھا جو تیر کھا کے کہیں گاہ کی طرف

اپنے ہی دوستوں سے ملاقات ہو گئی

تے کاشرا لے گل نوں اپنے انداز وچ ابج نبھاندا اے:

لوں لوں تے زخم ہزار میں یار یار انے دیکھ لے

میں تینوں ہور کی دیکھناں میرے سبناں بہتیا چنگیا

تے ایتھے باطن دی گندگی تے ظاہری صفائی دی ندیا دا نظارہ کرو:

وَن سنوئے صابن مل مل جسم بھارے جان دے میں

اپنی گندی روح نوں ایتھے کوئی نہ دھوندا ڈٹھا اے

تے ایتھے اپنے حوالے نال ظالماں دے ظلم دی ندیا دا سوار چکھو:

شکلاں بدل کے ہر اک دور نوں دیندا رہیا تباہیاں میں

کھل گئی اے جد اصل حقیقت ہن کوئی روپ ڈالواں کیوں

سچی آکھن والیاں نوں میں تمہر ماردا آیا واں

ہن جد اپنا سامنا ہویا ڈردا اکھ پرانواں کیوں

ایتھے اک مشہور انداز وچ منافقت نوں کاشر کس طراں ولاویں پاندا ہویا سامنے

کالی عینک اکھیاں والے سارے عیب لکاندی اے
 عیناں والیاں دی نگر دی وچ پھر دا میں شہر مانواں کیوں
 تے ایدھر ذرا دھیان مارو۔ کاشتر اپنے جیون ڈھنگ بارے وی شک داکار اے
 میں اس دنیا دا واسی ہاں مینوں رہندہ شک
 قسم خدا دی ابے نہیں آیا مینوں جین دا ڈھب
 تے ہن ذرا اک نیج کے ابان دی سدھر دا نظارہ کردو:

- ۱- نفرت والا بوٹا لاکے مٹھیاں داکھاں بھدے پھریے
 دھپاں کولوں ٹھنڈک ٹنگے اپنے آپ تے چل دے جائے
- ۱- خود عرضی دی ڈوہنگی قبروں نکلن دی کوشش نہ کریے
 اندرو اندری لاش دے وانگوں مڑدے جائے گل دے بدلے
- ۳- روح تے جسم دے پینڈے اوتے او پو لیکر دیندے پھردے
 لہاں کر دے جانڈے جیہڑے بلدی دھپ تے چھاں دا پینڈا
- ۴- ٹی ہاڈساں، ساٹھ سال دے وچ پنجابی کلچر دیاں گلاں
 کر دیاں جنہاں دیکھیا کہ ٹی نہیں شہروں نکل گراں دا پینڈا
- ۵- وسنیکاں دی جھوٹھی آن دا صاف پتہ پٹی دیندی اے
 ڈاننگ ٹیبل اُتے کاغذی پھلاں دے گلڈان دی چپ
- ۶- ساٹے وانگوں شہر دے لوگی نال کدے سن رہندے
 اپنا پر چھانواں دی کاشتر لگدا نہیں ہن لاگے
 اپنی تلاش وی کدی کدی بندے نوں حیران ہونا پیندا اے۔ کاشتر کہندا اے:
 دل دی پوتھی تے ناں اپنا اج تائیں نہیں لبھا
 عمراں بیت گئیاں نے سبناں ورقے تھلے تھلے۔
 علامہ اقبال نے اکھیا اے:

اے طاہر لا ہوتی اس رزق سے موت اچھی
 جس رزق سے آتی ہو پرداز میں کوتاہی

تے کا شر دا اپنا انداز اے:

سنگِ قفس دے تیلیاں نال کر کے جھوٹے خوشی دے داگ لاپنے کیہ
کچھ ہڑے رزق لٹی پنجرے پے گئے او، دیو موڑ اوہ نہر شکار یاں نوں

ان ہوندا (محرومی) دا احساس تے کا شر محرومی تے کے پینر دی ان ہوندا

دی بڑی بلا اے۔ کا شر کہی تاں اپنی محرومی دے روئے رند اے تے کہی دوسریاں دی
ان ہوندا اوہنوں ڈنگدی اے مثلاً اک جھلکارا تگو:

آساں والے گڈیاں گڈے سر سر موٹے کتے
کل سُکھی سی دل دئی پیل اوج وی اے ترہائی

کا شر دا طنز دا انداز دی قابل دید اے:

۱۔ منسی آ بھرن نہ دتے نقش چہرے دے کہی

چار پیسے آ گئے چہرہ کتا بی ہو گیا

۲۔ اوج اوس نے دُھوڑا اڈا کے مرا ہو روی چہرہ رنگیا اے

میں جس دے کار خریدن لئی اک عمر دعاواں منگیاں سن

اک فارسی مقولہ اے۔ حساب دوستاں درد دل۔ یعنی سبحان نال حساب کھل کے

نہیں کری دا بلکہ اوہناں نال دریا دلی نال ورتیا جاندا اے چنانچہ کا شر موجب محرومی جدوں

خوش حالی وچ بدلی تاں تاں محبوب دا ورت ورتار اوی لکھت پڑھت وچ آون لگ پیا۔

بھکا ننگا سی جدوں اوہ دوستی دا مان سی

یار جد دا لکھ پتی ہو یا حسابی ہو گیا

کچے کوٹھیاں دی بے ثباتی دا لگہ تے غریباں دے بے گھر ہون دی شکایت دا ذکر از کاروی

بڑا نوبکلا اے،

۱۔ کتے ٹلیوں کالے بدل ٹورے نہیں

جنہاں جن جن کچے کوٹھے کھورے نہیں

شکر دوپہراں گرمی گرمی کو کدیاں

پانی پانی کر دے ا ج بخورے نہیں

راتیں رڑکن اکھیں ہنجرانیر دے
 دن نوں کنیں دھرتی دے ہنجرے نیں
 ب۔ جاون لگیاں جھڑکاں نال اسی اپنا ڈھڈ بھریندا اے
 دسدے بوہے لے کے آؤندا ہر بھکھا ارمان بڑے
 سوچاں سمجھاں والے کاشربلاں دی سوئی ٹنگے نیں
 ہانہ ہر ہانے دے کے تے دیکھے نیں تادان بڑے
 صرت تاں ایہہ سی کہ کچھ کر گزردا پر محرومی نے کے کار جوگانہ چھڈیا:
 جیہڑا اپنا تن من سارٹکے لوکاں نوں چھانواں ونڈدا
 کاشراوہ رکھ میں ہندا بھانویں جاندا پیل پیل چھنگیا
 تے کاشرب اگے سوالی ہو کے اپنی محرومی دا پنج شکوہ کردا اے:
 سدھراں دی ڈھیری تے بہ کے میں کیوں رونددا داہنہ
 دیکھن والیا لوکی کہندے تیرا ناں اے رب

دنیاوی حرص تے ہوک دی ننڈیا | کاشرا ج دی ٹٹ کھوہ نوں برا بھلاں

چیکاں ماردا ہویا کہندا اے:

قبرستاناں وچ ہنگامہ شہراں وچ تنہائی اے
 اج دے بندے نوں خود غرضی کپڑی تھان لے آئی اے
 بیراں دے لالچ نے تن دے لیڑے وی پڑوائے نیں
 چہرہ نال جھریٹیاں بھریا لوکاں پھکڑی لائی اے
 انسان انسانیت توں تھلے ڈگ پیا اے لے جانور وی حیران نیں ایس اشرف ترین مخلوق
 نوں کیہ ہو گیا اے:

بھکھے ہون تاں رل مل بہندے مل جاوے تاں لڑے نیں
 انساناں نوں کیہ درتی اے کوئے سنیں حیراں بڑے
 اپنے پیراں آتے آپو کھاڑی ماری دا اعتراف اج ہر کوئی کردا اے:

۱- ہن اک ویٹے دے بالن لئی پھٹے پن دارہناں واں
 ۲- غرقاں دے ڈوہنگے دریا وچ بیڑا آپ ڈبو یا میں
 اپنے پچھے دوڑ دا ہویا آپ انسان گوا چا اے
 ۳- ہن کیر کے نوں بھلی پوتاں جتاں تے آفاتاں تے
 اچا اڈن دے شو ق نے سائوں ایناں نیواں سٹیا لے
 جتاں کدے وی سٹ نہیں سکنا کے نوں پل صراطاں نے
 برا عادت پرستی وچ کھبن دا پھر چا کا شرا بیج کر دا اے؛

نویں سال نوں اوے ہور اک بلڈنگ نویں اُساری اے
 ہوس پرستاں اگے چہڑا ڈھوئے ڈھو تدا ڈٹھا اے
 راتورات امیر بن دی تندیادا انداز دیکھو۔ کا شرا کہندا اے:

دھوڑ اڈے تاں فیر اپنے اسی مو نہہ سر نوں رنگ دیندی اے
 گھر چھیتی اپڑن دی خاطر راہ دی خاک اڈاواں کیوں!
 راقم دی اک غزل دا اک شعر اے جس وچ طنز دا نشتر ذرا بچھواں جیہیا اے:
 چڑھدے سورج کی پوجا بڑی چیز ہے دقت کے ساتھ چلنا ہے دانشوری
 جب ادھر سے ادھر رخ بدلتا ہوا کچھ ادھر کچھ ادھر سے اشارے لے
 (قدر آفاق)

تے کا شرا کہندا اے:

واہ اوئے کھید رچا ون وایا کھی ر چائی کھیڈ
 چڑھدا سورج پوہن سارے ڈھلا بھلن جھب
 ایسے طراں پاکستان دے و سنیکاں اُتے ہر کھ کر دا ہویا کا شرا کہندا اے:
 دیس لئی دستور دا رونا پیجھی ورہیاں روندے رہے
 ایتمے کے نیں رونا رو یا اپنی بے دستور سی دا
 تے آخروچ محبت بھرے دلاں نوں اک پیغام اک سنیہا؛

ایس دنیا تے ٹھلے پھر دے میں توں دو نویں پاگل ہوئے
 ایہ دنیا نہیں تیری میری ایہ دنیا جاگیر ہوا دی

جھوٹی شان گمان دی نہ دیا دے نال نال اپنی غلطی دا اعتراف کیہ ہندا اے ذرا نظر کرو
 جھوٹی آن دے و دے میچل بنا ون لئی
 نکیاں نکیاں گلاں اُتے اڑ دے رہے
 جدوں انساناں وچ گراوٹ والی مدٹکی پئی ہووے۔ اوہ دون انسان اپنے آپ
 توں لکن لئی کیہ کیہ کارے کر دے۔ کاشرتوں سُنو:

جیوں جیوں آپنیاں فصلاں سیتی تیوں ہندے جاون
 تیوں تیوں آپے کر دے جاون لوک ہیرے بنے
 دل دے اندر پون دھالاں کالے گھپ ہیرے
 متھے نال سجائی پھر دے لوکی ہیرے پنے
 ناہل لوکاں ہتھ بھانویں اقتدار آجائے یا کجھ ہووے۔ اوہہ انہجام ایہی ہووے گا:
 سوراں نوں پونے داہرن توں کون کوئی فیر روکے
 فصلاں دے راکھے ہے ہون اک گنگا اک انھاں
 ایسے طراں اندرتے باہر دا تعلق انساناں لئی اک روگ دی شکل اختیار کروا جا
 رہیا اے۔

کیہڑا پہلا پتھر چکے کیہڑا بوہا بھینے
 اکھیوں ہین سجاکھے سارے دل دے نہیں پرانے
 توں جیاتی دے توں تعافے اپنی تھاں۔ پر کلاشتکونان راہیں آگے
 ودھ کے اہل تے قابل لوکاں دا حق مارناتے نااہلیت چھپان لئی ظلم در ظلم دی لام
 دوری دا سلسلہ۔ انصاف پسند فکار نوں ٹہنوں نہیں رہندا۔ اج بیہڑی "کریم" ساڈے
 سامنے آؤندی اے۔ اوہدے وچ حقیقت والی گل کتھ دا نام نشان تک نہیں ہندا۔
 تے رہ گئی لئی۔ اوہنوں اسیں ڈوہل کے چاہ دا ڈھونگ رچان لگ پئے آں۔ کاشرت
 دا شکوہ جائز اے ہے اوہ ایہہ آکھے:

کامن وچوں ہک نہیں آؤندی ہندی واسے ہتھاں دی
 دوستے سارا ڈیری اُتے پجد کالی بوہری دا

۲۔ جے میں کوڑھ بدن تے میرے
ننگا ہندا کیوں شرمناواں

خودداری تے کاشترا ایک پچھے تے کھرے فنکار کول اک وڈی دولت اوہدی

خودداری ہندی اے۔ کاشروی خودداری دا دعویٰ اے۔ بھانویں ایس دے پچھے اوہدی
کو تاہی تے کمزوری تے بے وسی وی جھلکدی پئی اے۔ کاشتر کہندا اے :

اندرواندی گلیا بھانویں سوچاں کیوں پچھتاواں کیوں
کھیرے وانگوں سرکٹواکے تن دا زہر کڑھاواں کیوں
شکلاں بدل کے ہر اک دور نوں دیندا رہیا تباہیاں میں
کھل گئی اے جد اصل حقیقت ہن کوئی روپ وٹاواں کیوں
سچی آکھن والیاں نوں میں پتھر مار دا آیا واں
ہن جد اپنا ساہننا ہو یا ڈر وا اکھ چیراواں کیوں
میتوں خبر اے شہر دے لوکی جھڑکاں جھولی پاون گے
اپنی اتادی گچی گھٹ کے میں دامن پھیلاواں کیوں
کے دی اکھ چوں میرے حال تے کہے دی اتھر ڈنگے نہیں
اپنی شکل دگاڑاں کاہنوں اپنے کن پڑواواں کیوں
کالی پینک اکھیاں والے سارے عیب لکاندی اے
نیناں والیاں دی نگری وچ پھر دا میں شرمناواں کیوں

ایسے طراں کاشترا اپنی اتادی خاطر بار نہیں مندا

میرے ساہنہ اکھڑے سمجھو کالی رات دیو و سنیکو
ہندی ہوئی سویر دی خاطر میں تاں ہور کراں گا پینڈا

کاشترا اپنے موقف اتے آخر تک ڈٹیا ہویا اے۔ موساں دی اولاد بدلی تے حالات دا
اتار تے چڑھا اوسدے لئی کوئی اہمیت نہیں رکھدا۔

۱۔ زماں بدلن اکھیاں بدلن ہر شے جگ دی بدلن باہری
کاشتر جی پر تیں نہ بدلے نہ بدلی تھیر تھیر تھیرا دی

۲- کل جھڑکاں تقدیر سی ایہدی ڈھیاں ابر نصیب
 عشق فقیر نما نا جس دے کدے نہیں بدلے بخت
 ایہ عشق فقیر نما نا۔ شاید کاشرا سے دیا کوئی ہمداد ہدے درگ افکار۔ جھڑا حق سچ دیاں قدراں
 زوں سینے لاکے بڑے صبر دا مظاہرہ کر رہیا اے۔

تلمیحات تے سلیم کاشرا کے شعر اندر تاریخی واقعات دے حوالے نال
 گل بات نبھانا گویا دریا نوں کوزے وچ بند کرن والی گل ہندی اے۔ سنن والا ایہیے شعر
 نوں سن کے اپنے خیال دی اڈاری راہیں تلمیحی واقعے نوں جھلک پک وچ گوڑا ہویا
 مقصد را موتی حاصل کر لیندا اے۔ کاشرا نے کئی جگہ تلمیحی انداز وچ گل بات نبھائی اے۔ ذرا
 تیس وی دھیان مارو:

- ۱- اکناں ویر نوں کھوہ وچ سٹیا
 اکناں رکھیاں سمحت گھڑاواں
- ۲- جھلیا گیا سرور نہ اُستوں فیروہی اوہ سقراط سدایا
 اسیں جیاتی دے موہرے نوں پیوئے، پل کے محل دے جانیے
- ۳- بھانویں رہیا سوال نہیں کوئی پردے دی مجھوری دا
 پر کوئی ہیر نہیں بیٹے آؤندی لے کے چھناں پوری دا
- ۴- پنچ کے یار منایا اوہنے مچ کے لیکھ جگالے توں
 بن جا بالکا کاشرا سائیاں بٹھے شاہ قصوری دا
- ۵- پیار دے پنوں خان دی خاطر مارو تھل چھانن توں پہلاں
 شہر بھنچور دیاں گڑیاں توں پچھ کے دیکھ تھلاں دا پینڈا
- ۶- راجنن یار دی ہیر ہووے اوہ بھانویں مرزے شیر دی صاحبان
 جو زدی جانے کیا ناہیں کسے توں وی لگیاں دا پینڈا
- ۷- عزت آن گوا کے وی نہیں کیا عزت بیگ دنے کوں
 شاہ دولہ دریا فی دے شہروں تھوڑا جیہا جھناں دا پینڈا

جس بلیتیں ایہنوں رونق بخشتی جگ جگ جیوے اوہ
 پیار سلیمان کہ تاہیں سنجار کھدا دل وا تخت
 کسراں اپنی بے جرمی دی داد لوں میں یوسف وانگوں
 لکھ حکاں کہندی پئی اے میری اک اک لیر قبا دی
 سی لے ہونٹھتے پی لے اتھرو دڑوٹ کاشریارا
 دیکھیا نیں بولن والے اٹیوں سانوں تلمدے

کاشرتے رومانیت | ویسے تاں رومانیت ہر شاعر دا موضوع ہند اے

راج دے زمانے وچ شاعرانوں غزل راہیں بڑے کھلار نال اپنے خیالات نوں
 ظاہر کرن دی سہولت ملی ہوئی اے تے دوجی گل ایہہ پئی جاتی دے مسئلے اینے ودھ
 گئے نیں پئی غزل دا دامن تنگ نظر آون لگ پیا اے تے مسائل دا کھلار بہتا ودھ گیا
 اے۔ فیروسی جاناں کے نوں موقع ملدا اے اوہ رومانیت تے غزل دے لغوی معنیاں وا
 مزور پرتدا اے۔ کاشردا دی ایہو حال اے۔ ذرا گوہ گروتے داد دیوا

میرے لئی عذاب سی اوہدا بھول پنا

جدوں جوان ہو یا اوہ کافر ہو گیا ہو کر خنت

ناگاں دے ڈنگے کاشرجی کہندے نہیں پانی منگدے نہیں

دواکھیاں پیاسیاں رہنیدیاں میں اک زلف دے ناگ نے ڈنگیاں سن

جیون دے مارو تھل اندر زلفاں دی چھانوں گزرے جو

اوہ دن دی بھاگاں والے سن اوہ راتاں بڑیاں چنگیاں سن

جیکہ سار دے نوں ہندی تلمنے تیرے پاسے

اسیں نما نے پیار تیرے تے ایڈا کدے نہ پھلدے

اپنے آپ توں پاریاں مینوں تیریاں یاراں اڈیئے

جوڑ جمع ایہہ ہو کے ہاواں کیہ دساں کس ملدے

خودے لوکی جن دے آپر کسراں ڈیرے لاون گے

اساں تے چدوی ہتھ ودھایا سپنی وانگوں لڑیا جن

- ۷- دل دی آنھ انھیری نگرہی زھوتی چھاں نور دیاں
 بھل بھلیکھے کدی کدائیں بے ویرہے وچ وڈیا پن
- ۸- کوٹھے اُتے ڈردا ڈردا فیرا ج لوکو چڑھیا چن
 کیہڑی چنبنوں تھا کے آیا کس دیاں ہتھاں گھڑیا چن
- ۹- بھانویں سب کجھ لٹ کے لے گئی اک ان چھوہی چھب
 فیروی وچ خیالاں وسدے دو نیمناں دو لب
- ۱۰- ستیاں کلاں جگاوے فورے روپ تیرے دی لاٹ
 ایسے تاں میرے ہوش سلامت ہور ذرا بن پھب
- ۱۱- بدلاں وشناں، تاریاں ہستاں رُکھاں وندناں چانواں
 اکو روپ تے رنگ بدل کے دل ساڈے نوں ٹھگناں
- ۱۲- ہاسیاں ٹھناں ہنجواں رُناں لوبھیاں دکدیاں رہنا
 قول قراراں رونا ایٹھے پٹنا پیار دے شگناں
- ۱۳- مونہہ توڑ کے اوہ جواب دے گئے اسیں دیکھدے رہ گئے یاریاں نوں
 ساری عمر ہن پئے ٹکور کرے سٹاں بھاریاں نوں فرباں کاریاں نوں
- ۱۴- ہر موڑ اُٹے نواں ڈنگ کھا ہدا کھا واں ڈنگ تے اک سرور بلدا
 ایہ تیاں میری کمزوری اے پوجناں واں سپاں سوہنیاں نوں شگلاں پاریاں
- ۱۵- لمی ہجر دی رات وچ سٹرن جوگا کہہ کے سانوں آوارا اوہ چھڈ گئے نہیں
 اپنی جان توں وی دسدے قیمتی نہیں تمہے پیار دے پیار پجیا دیاں نوں
- ۱۶- ادھر ذکر سلیم داسن اوہناں ہو لی جیسی اے پچھیا کون اے اوہ
 ایدھر پچھو نہ کناں قرار ملیا ایس دل دیاں بے قراراں نوں

سوال: سلیم کاشردی شاعری و چوں سدھراں دی نہی نہی پھوار برس دی اے۔
تھاڈا کیہ خیال اے۔

جواب:

کاشردیاں غزلاں دا ہر شعراک اکائی دی حیثیت رکھدا اے تے اپنی تھاں مکمل اے
پر کدی کدی اوہدی کسے کے غزل وچ لگاتار اثری ایکتا دا پھرہ مہرہ نظر آون لگ پیندا
اے۔ انج جا پدا اے جویں اثری ایکتا مینہ دی شکل وچ نہی نہی پھوار بن کے ورھدی اے
مثلاً ہیٹھ دتیاں کجھ مثالیں دے چوں شعر دیکھو:

(۱)

درداں نے بخشئی اے رنگن پیڑاں نے خوشبوئی
دل دے ایس اجاڑنگر وچ کجھ تے رونق ہوئی
سدھراں دی بے کفنی میت سینے لائی پھدناں
میرے ورگا پاگل لوکو! جگ وچ ہے بے کوئی؟
مرکے وی اسیں بنے تماشاہ تکدا رہیا زمانہ
کسے دے موبہوں وین نہ نکلے کوئی وی اکھ نہ روئی
اہنوں میں نوش بخشئی سمجھاں یا اپنی بد بسختی
حسن کچھریوں بری ہو کے ملی تہ کدھرے ڈھوئی
اپنے اپنے غم دی آگ وچ ٹر دے پئے نہیں سارے
کون ونڈا دے درد کے دا کون کرے دلجوئی
زخمی جھٹے تے ہن کیہڑے ہیچ میں ررواں
سوہل جی جندڑی جد آپے کندیاں تال پروئی
پھلاں دارسل روپ وٹا کے پل پل کھڑیاں رہتا
لہو دا وترلا کے جس وی شہر دی مٹی گوئی
وسدے شہر دی تنہائی وچ گم گیا سی جیہڑا
یہوں اچ تائیں اس کاشردی ملی نہیں کنسوئی

(۴)

ویر کرودھ دا بوٹا ہن تے بن گیا اک درخت
 ایں تان شاخاں چھانگدے رہ گئے مڈھ ہندا گیا سخت
 روح زخمی تے ہو سکدی اے ٹوٹے ہندی نہیں
 کیہ ہو یا بے اپنیاں کیتا جسم میرا دو لخت
 جس بلیقیں اہنوں رونق بخشی جگ جگ جوے اوہ
 پیار سیماں کہ تائیں سنجار کھدا دل دا تخت
 میرے لئی عذاب سی اوہدا بھولا بال پنا
 جدوں جوان ہو یا اوہ کافر ہو گیا ہور کرفت
 کل جھڑکاں تقدیر سی اہدی ڈھیماں اج نصیب
 عشق فقیر نما نا جس دے کدی نہ بدلے سخت
 عین عبادت سینہ تان کے جیانا دشمنان و پج
 سبھاں و توں کاشتر جی دل کدی نہ کرے سخت

(۳)

کدی اجاڑاں بربراں وچ سی لیاں مو جاں مان دی چپ
 ہن تان شہر دا ہنگامہ دی جا پے قبرستان دی چپ
 میحلاں والیو! کسے بچال دا ہن سزناواں بگدی اے
 ڈولدیاں کندھاں دی چھانویں بیٹھے ہوئے دربان دی چپ
 ہر دریائے اک نہ اک دن و پج سمندر ڈگتا ایں
 بہتے بول بلاریاں کولوں چنگی اے انسان دی چپ
 رنگاں تے خوشبو آں تال ای تاں بن دے میں پھلاں دے
 لکھاں عیب لکابیر۔ لیندی اے محفل و پج نادان دی چپ
 چپ مینوں کیوں پیاری لگے عقلاں والیو! دساں کیہ
 ایہ میرے سنگ رل کے کھیڈی ہو گئی میرے جان دی چپ
 دھرتی تے جو دن نوں ہندا تکدا اے پر بول دا نہیں

اتھرو بن کے پچھلی راتیں ڈگدی اے اسمان دی چپ
 سزاں تے آوازاں دا دم بھانویں گھٹیا گھٹیا اے
 فیروی وکھرا راک الاپن سُر دیاں سوچاں اتان دی چپ
 وینیکاں دی جھوٹھی آن دا صاف پتہ پٹی دیندی اے
 ڈائنگ ٹیل اُتے کاغذی پھلاں دے گھدان دی چپ
 ہاسیاں دا مینہ کاشتر یار جی ایدھر کد تائیں وُستے گا۔
 بنگلیاں دے اندر دل بٹ بٹ تکدی پٹی اے لان دی چپ

(۴)

لاٹاں مار دا سورج ایدھر اوہ ڈھلدا پر چھانواں
 کھلا کھلوتا سوچ رہیا واں کس نوں سینے لاواں
 رات پوے تاں اک اک کر کے چمکن زخم پرانے
 لوگے تاں اپنے آپ توں اپنا آپ لکاواں
 واد جھلے تاں ہور وی دھندی پیٹراں والی آوی
 شیتل ر شماں دی واچھڑتوں دل نوں کیوں بچاواں
 سارے کالے درد الاپن، راگیو کجھ تاں دسو
 کپڑے مرتوں گیت میں چھو ہواں کپڑے مرتوں گاواں
 چار چوہیرے گھپ ہنیرے تاں کھلوتے تنبو
 کد سرگھی دا تارا چھنسی سورج دا سر نالواں
 کد نعیمہ یاور ہودے کاشتر یار جے میرا
 جگ لے اتھرو پونجھاں تے میں اپنا درد وندناواں

(۵)

عزت آن میری دے سکھیں سدیاں سن رکھو اے اتھرو
 بھیر بنی تاں بدنامی دے بن گئے ہین حوالے اتھرو
 اک تصویر اہناں دے پچھے کھردی کھردی کھردی جاوے
 توں کیہ جانے بے پردا ہے! کیکن جان سنبھالے اتھرو

ذکر تیرا چوہ پائیں سن کے کن من کن من ڈگن گئے
 میں تاں اندرو اندری سبحاں لکھ موڑے لکھ ٹالے اتھرو
 تیریاں تیناں نے جو کیرے ہس ہس اپتی جھول پالنے
 پیار تیرے دے شرماں والے! بن گئے نہیں رکھو الے اتھرو
 پیار دے نکتے نکتے بالک کدے کدے تاں رڑھ رڑھ جانے
 پلکاں دی مٹی توں جد دی ڈگدے میں پرنا لے اتھرو
 اکلپے دے شیش محل وچ ریجھاں دی شہزادی تاہیں
 کدی کدی تاں دیوان وانگوں لاویندے میں تالے اتھرو
 سرتے قہر دانگلا سورج دیکھ رکھیں تاں زری نموشی
 مارو تھل دیا پاندھیا سن لے! بن نہ جاو ن چھالے اتھرو

(۶)

کہنے ٹلیوں کانے بدل توڑے میں
 چنھاں چن چن کچے کوٹھے کھورے میں
 شکر دوپہراں گرمی گرمی کوکدیاں
 پانی پانی کر دے امج بخورے میں
 راتیں رڑکن، کھیں ہنچو انبر دے
 دن نوں کنتیں دھرتی دے مشکورے
 اتھرو بے جد آیاں، موقی وڈھاں گے
 ہل زندہ اے تازہ میرے گورے میں
 خون دی لالی رونق دیتی پہرے نوں
 پٹے کھیس تے، سچ دے رتے ڈورے میں
 جد دی خیراں پڑھیاں موہرا پین دیاں
 بے خبری وچ کتے ای ہرگٹ بھورے میں

❖

❖

❖

(۷)

جو بول زبانوں نکل گیا
 اوہ تیر کسانوں نکل گیا
 میں دل وچ اوہنوں لبھناواں
 اوہ دور آسانوں نکل گیا
 اوہنوں میریاں گلاں یاد رہیاں
 پر میں پہچانوں نکل گیا
 ابلیس کے گمراہ کبہنوں
 انسان جہانوں نکل گیا
 ہمدرد کنارے بن گئے نہیں
 جد میں طوفانوں نکل گیا
 میں گھر دی آگ لکاندا ساں
 ڈھوں روشندانوں نکل گیا
 کاشرتوں ہن کیہ پچھدے او؟
 جد درد بیا نوں نکل گیا

اپر دتیاں غزلاں دے شراں وچ کئی طراں دے معنی دکھالی دیندے پئے نیں۔ ہر
 شعر دی دکھ وکھری دی اے تے ربط والی وی۔ کاشردی سوچ اپنے ہر لشکارے راہیں
 دکھری دکھ دیندی اے تے مجموعی طور تے ہر وکھری دکھ دا تعلق حیاتی نال جڑیا اے تے
 انج سمرگھی دا تارا امید دی اک کرن بن کے سامنے آؤندا اے۔ سمرگھی اصل وچ "سمرگھی"
 دی پنجابی شکل اے۔ سمرگھی۔ سمرگاہی دی دوجی شکل اے۔ جیویں اقبال نے اکھیا اے۔

ظ۔ کچھ ہاتھ نہیں آتا بے آہ سمرگاہی

بہر حال۔ کاشرتوں سمجھن لئی کوئی پھتے پا پڑ نہیں دیتے پیندے تے نہ ابہام دا

شکار ہونا پیندا اے۔

آپ بچے ہوں یا بڑے، امریکہ جائیں یا لندن
اس مآثرن دور میں

انگلش بولنا اور سمجھنا آپ کے لئے ضروری ہے!

وقت کی اہم ترین کتاب

گھر کے ہر فرد کے لیے

فائق پریپریٹو انگلش ٹیچر

منعہ بول چال

مذکورہ کتاب کے مطالعہ سے آپ کھوٹے وقت میں

انگلش بول اور سمجھ سکیں گے!!

اپنے قریبی کتب فروش سے طلب کریں!

نیویک پبلس چوک اردو بازار لاہور

عارف عبدالمتین

(اکلاپے دامسافر)

عارف عبدالمتین و تعارف

عارف عبدالمتین خواجہ عبدالحمید دے گھر واقع کوچہ وکیلاں کٹرہہ جیل سنگھ امرتسر حکم مارچ ۱۹۲۳ء نوں پیدا ہوئے۔ تے ایم اے تک تعلیم حاصل کیتی تے شعبہ تعلیم نال سانجھ رکھی۔ تے علم و ادب نال فطری محبت اے۔ اُردو وچ کئی کتاباں دے مصنف نیں۔ دیدہ وچول اُردو غزلاں تے نظماں دا مجموعہ چھپ چکیا اے۔ آتش سیال اُردو قطعات تے رباعیاں دی کتاب اے۔ موج و موج اُردو فردا یعنی اکے اکے شعراں دا مجموعہ اے۔ صلیب غم اُردو غزلاں دی کتاب اے۔ جد کہ ”اکلاپے دا مسافر“ پنجابی نظماں تے غزلاں دا مجموعہ اے۔

عارف عبدالمتین ادبی رسالیاں دی ادارت بڑے سوہنے ڈھنگ نال نبھاتا جان دے ہیں۔ اوہ ادب لطیف، سویرا، جاوید، ماحول تے اوراق دی ادارت کر چکے ہیں۔ عارف ہوراں مختلف وقتاں اندر مختلف ادبی انجمن نال ناظم جوڑیا جنہاں وچوں انجمن ترقی پسند مصنفین، انجمن آزاد خیال مصنفین رائٹرز گلڈ تے نئی ادبی تنظیم دے نام اچھے نیں۔

عارف عبدالمتین ایم اے او کالج لاہور توں ریٹائر ہون توں بعد ارج وی ہمت موجب دہلی خدمات وچ رُجھے رہندے نیں۔ دیباچہ نگاری وچ بڑے ماہر تے صاحب رائے رکھن ولے لکھاری نیں۔ شرافت تے سادگی دا مجسمہ نیں۔ نیک دل تے نیک عادتاں دے مالک نیں۔ مروت نبھان وچ لاجواب نیں۔ پھیتی کیتے کسے دا دل نہیں توڑ دے۔ میر انیس دے ایس شعری پنچ تفسیر نیں۔

خیال خاطر احباب ہاہیے ہر دم
انیس ٹھیس نہ لگ جائے آ بگینوں کو

کھ سال ہوئے۔ جوان بیٹے دی موت نے اوہناں واک تروڑ کے رکھ دتا۔ فیروزی بڑے
وصلے نال رب دی رضا آتے بہرہ وٹا۔ اللہ تعالیٰ ساڈھے بزرگ شاعر نوں اپنی رحمت نال

لانے آئیں۔

پہلے پڑچول اوہناں دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ اے۔ جہدے چارہ جتھے نیں۔ پہلے جتھے وچ لہو فیاد شاعری بارے گل بات اے دوجے جتھے وچ ست صوفی شاعران (باوا فرید، شاہ حسین، سلطان باہو، تلے شاہ، علی جہد ملتانی، سید ہاشم شاہ تے خواجہ فرید) بارے دس پائی گئی اے تے اوہناں دے کلام لوں تصوف دے حوالے نال پرکھیا گیا اے۔ تیجے جتھے وچ پنج بزرگ پنجابی شاعران (استاد کرم امرتسری، مولا بخش گتہ، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے حکیم شیر محمد ناصرا) بارے ویروے نال گل بات کیتی اے۔ تے چوتھے جتھے وچ پنجابی دی نویں شاعری تے پنجابی دے نویں آئی شاعران بارے گل بات بھرویں انداز وچ کیتی گئی اے۔ جنہاں وچ شریف کنجاہی وی شامل اے تے اجمل وجیہ تے شاہین نانڈی وی۔ عارف عبد المتین مزاج دے لحاظ نال اک صوفی شاعر اکھوا سکدا اے۔ کیوں جے اوہنے نویں شاعری وچوں صوفیانہ روایت دا کھوج کھرا لان دا جن کیتا اے۔ تے دسیا اے کہ ہر نویں شاعر دی شاعری وچ صوفیانہ خیالات وی جھے مارے نیں۔ ایسے طراں اوہ ا۔

” شاعری جزویست از پیغمبری “

دے مصداق شاعر لوں پیغمبرانہ صفتاں دا حامل قرار دیندا اے۔ ایہ وجہ اے کہ عارف عبد المتین اج دے قدر وچ:

كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَىٰ أَصْلِهِ

دی تفسیر بن کے سائوں اوہے آن ڈٹھی طاقت دل بلاندا اے جہڑی ساڈی خالق تے مالک اے۔ اوہ اسمانی تعلیم لوں انسان دی رہنمائی واسطے فرودی قرار دیندا اے۔ اوہ گوتم عیسیٰ تے محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم لوں رہبر قرار دیندا اے۔ پر انسان اوہناں دے رستے اُپر چلن وچ بڑی اذیت محسوس کردے نیں۔ ایسی لحاظ نال عارف عبد المتین اک طراں اک اصلاحی شاعر اے۔ پر ادب دا انداز اچھے معلوما اے کہ ہادی ساری اوہدی مقصدیت لوں آسانی نال لبھ نہیں سکدا۔

سوال :- (۱) "اکلاپے داماسافر" وچوں حوالے دے کے عارف عبدالمتین دے فکری رویے بھروال تجزیہ کرو۔

(۲) مڈھ توں ہن تائیں نویں پنجابی نظم دی ٹوڑ دے حوالے نال عارف عبدالمتین فکری اسلوب بارے "اکلاپے داماسافر" ٹوں سامنے رکھ کے بحث کرو۔

جواب :-

اک زمانہ سی جدوں ترقی پسند شاعراں نال نزل کے عارف نے وی "ترقی پسندی" ٹوں ترقی دی پوڑی سمجھ لیا سی۔ جہد راستہ اشتراکیت دل جاندا سی۔ تے اوہ ایہ خیال سی کہ ترقی واسطے ترقی پسندی تے اشتراکیت والیبل لگانا ضروری اے۔ شریف گنجپا ہی دے بقول :-

"اوس دا خیال سی جے اشتراکیت حقیقت پسندی اچی قسم دی شاعری واسطے بڑی ضروری بنیاد اے۔ تے زندگی بارے اک اگانہ ٹوڑو تصور دی بانہ وچ بانہ پوادیندی اے جہڑا انسان ٹوں امید تے تسلی دی مثال ہتھ پھڑکے ہنیرے وچ ڈولن نہیں دیندا۔ ایسے طراں عارف عبدالمتین دے اوس (اُردو مجموعے دیدہ دل) مجموعے وچ چین تے روس بارے نظماں ملدیاں نیں۔ کیوں جے شاعر دے نزدیک اوہناں دی حیثیت اوہناں مسافراں دی سی۔ جہڑے بھانویں پارلے دہلے جاگے ہوئے سس۔ پر اوہناں دا پارٹر جانا اُردے دندے والیاں واسطے دل دھواؤ ای سی۔ دل ڈھاؤ نہیں سی۔"

"ایس مجموعے (اکلاپے داماسافر) دی نوکیلی گل ایہ دے جے ایس وچ کسے ویسی یا بدیسی ازم دی گل نہیں کیتی گئی یعنی شاعر اچ دُنیا وچ کسے پاسے ہتھ کے جا رہیاں سنگتیاں نالو وچھڑکے اکلادہ گیا اے۔ اوہدے ہتھ وچ کوئی مثال نہیں دسدی۔ تے ہنیرے وچ اوہنوں کوئی راہ کھیڑاوی نہیں لبھ رہیا ایسے کر کے اپنی تے اپنے اوہلے (نردان دے ایس کھوجی ٹوں) انساناں دی بھلک (کل) بارے کوئی بھلیکھا نہیں رہیا دسد۔"

جس پھرنوں ہتھ پانا واں
آسے پاسے چام چو فیرے
اوہو ڈگ ڈگ پیندا اے
ڈاڈا گھپ ہنیرا اے

(شریف گنجپا ہی (اکلاپے داماسافر) ص ۱۶۱)

اکلا پاکیزہ اسے

پہلی گل تال ایہ ہے کہ ہر انسان اپنی مرضی نال ایس دُنیا وچ نہیں
اؤندا بلکہ اک آن ڈٹھی طاقت دی مرضی نال ایس دھرتی دا وٹنیک بن دا اے۔
دوجی بات ایہہ کہ اوہ اپنی مرضی نال اُتے سچے خاندان وچ جنم نہیں لے سکدا بلکہ اوہ مجبوراً
کہ جس خاندان وچ دی اوہ آن ڈٹھی طاقت اوہنوں زندگی دان کر کے بھیجے اوہنوں "ڈا پڑیاں
داستیں ویہیں سو" دے مصداق ایہہ ساہ کجھ جز نا پیندا اے۔

تیسری بات ایہہ ہے کہ ہر انسان نوں اوس آن ڈٹھی طاقت نے بنیادی طور تے اگو جھیاں چیزاں
دل، دماغ، اکھیاں، ہتھ پیر وغیرہ) نال نوازا اے تے ہر انسان اپنی جگہ اک کمل اکائی اے۔ اوہ
لُطفے توں لے کے پنگھوڑے تک تے اوس توں اگے جوانی وارے تے فیر بڈھیبے تک ہر معاملے
وچ اگلا ای اپنا سفر جاری رکھن تے مجبور اے۔ ایہہ درست اے کہ اوہے نال ہووے ہی ہزاراں
یا لکھاں مسافر سفر کر رہے ہندے نیں۔ پر سچی گل ایہہ دے کہ اوہ وی اپنی جگہ اپنا اپنا سفر جاری
کر رہے ہندے نیں۔ دوجے لفظاں ہر کوئی اپنی روٹی کھا کے امی اپنا ڈھڈ بھر سکدا اے۔ کسے
دی کھاہدی ہوئی روٹی دوجیاں دے کم نہیں آسکدی۔ ایس گل بات نوں سامنے رکھئے تال سہ
ایہہ نکلا اے کہ ہر انسان بھانویں اگلا زندگی نبھار ہیا ہووے یا دوجیاں دے نال دل کے رہندا
ہووے۔ بنیادی طور تے اگلا ای ہندا اے۔ اوہنوں جے کوئی دکھ پہنچے۔ یا درد اٹھے تال دوجے
لوک اوہدا علاج تال کروا سکدے نیں۔ پر دکھ تے درد وٹنا نہیں سکدے ایس لحاظ نال ہر انسان
اپنی جگہ اگلا ای ایس دُنیا وچ اؤندا اے تے اگلا ای حیاتی دا کامیاب یا ناکام سفر طے کر کے
اگلا ای اپنی قبرے جا پیندا اے۔

چُناں چہ اسیں جیکر ذرا گری نظر نال دیکھئے تال ہر انسان دے اکلاپے دی کہانی اوہدے
اپنے اندول پھندی اے۔ تے جوں جوں اوہدی عقل پختہ ہوندی اے۔ اوہنوں اکلاپے دا
احساس تیوں تیوں بہتا ڈنگن لگ پیندا اے۔ عارف عبدالمتمین اُتے ہر انسان دا نگوں اک
زانہ ایسا آیا جوں اوہنے اپنے تالوں زیادہ اہمیت اپنے پاراں بلیاں وغیرہ نوں دتی۔ پر جوں
جوں اوہ حیاتی دا سفر طے کروا گیا۔ تیوں تیوں اوہنوں احساس ہندا گیا کہ اپنے جتھے دی روٹی آپو
کھاہدے تال ڈھڈ نہیں بھر سکدا۔ سو فیاد کر ام دی ایس اکلاپے دا احساس اپنی شاعری دا ہیں
رہے رہے نیں۔ کیوں جے اوہناں دے سامنے اک منزل سی۔

فریڈ کوٹھے منڈپ ماڈیاں ات نہ لائیے چت

مٹی پٹی اتولویں کوئی نہ ہو سی میت (باوا فریڈ)

قرآن توجیب: لَا وَازِرَةَ وُزِّرَ اَ أُخْرَى۔ کوئی دی دوسرے دا بھار نہیں چکے گا۔

پراجہ لادین شاعران تے ڈانشوراں دے سلنے کوئی منزل نہ ہون پاروں اوہ اک ٹوٹیاں

مارے پھر رہے ہیں۔ ایو وجہ اے کہ ہیں "ملائم" دے الزام توں پچن لئی "خدا" دی جگہ اک ان ڈھٹی

طاقت دے لفظ دوتے ہیں۔ جس طراں کہ شریف کنجاہی نے دس پائی اے کہ عارف پہلاں ترقی پسندی

تے اشتراکی دنیا وچ کھبا ہویا سی۔ پر بعد وچ ہولی ہولی اوہنوں احساس ہو گیا کہ حتی پھی تے

دائی قدراں ای انسان نوں نجات عطا ہون دا ذریعہ بن سکدیاں نیں۔ جویں باوا فریڈ شکر گنج

فرماندے ہیں۔

دیکھ فریڈ جو تھیا۔ داڑھی ہوئی بھور

اگا نیڑے آیا پچھا رہ گیا دود

انسان کتاں وی ترقی پسند بن بن ہوئے۔ کتاں وی اوس "ان ڈھٹی طاقت" توں بے پروا رہی

دوتے۔ اورک اک دن اوہنوں نیوٹا ای پیندا اے۔ انسان اک کمل اکائی دی صورت وچ اک

آئندے دی مثال اے۔ کہ جیکر اوہدی چنگی طراں رکھ پرہیز کیتی جائے تاں اوہ حیاتی نوں آگے ودھان

دا کارن بن سکدا اے۔ تے جیکر اوہ مٹ جائے تاں کسے کم نہیں آسکدا۔ ایس کر کے اک چنگے انسان

دی ہمیشہ ایہو کوشش ہندی اے کہ سارے انسان اپنی انسانیت دی اکائی دی پوری پوری

حفاظت کرن تے کامیابی نال آگے اپنا حیاتی دا سفر جاری رکھن۔ ورنہ گندے آئندے ہار اوہناں

دا انجام ساکن تے تباہ ہو کے رہ جائے گا عارف عبدالتین نے وی اشتراکیت دی بحث سے چھڑ

سُفنے تکے سن تے دوستاں نال جھری ہمیشگی والی سانجھ قائم کرن دا خواب دیکھیا سی۔ ویلے دے

نال اوہ شیشے چکنا چور ہو گئے۔ تے آخر اوہ اپنے آپ نوں اک انجانے رستے تے اکلائی

دیکھ رہیا اے۔ تے اوہنوں اپنا انجام وی دسن ڈیہہ پیا اے۔ لڈا غور کرو۔

انت واقصہ

میں ٹردا ہاں — کلم کلا

جندڑیاں دے سنجے رستے تے

مگے پتھے پتھے کیتے

میرے اپنے آپ ہنساں

کوئی نظر نہ اڈنڈا اے

ایہ اکلا پاکتاب دے عنوان والی نظم وپج فکری لحاظ نال کئی وضاحت بھریاں گلاں دا شکارا

سڈا اے۔

”اکلا پے دامسافر“

میرا پروا — پھوڑے وانگوں دکھدا اے

میرا اندر — نی نمی اک سے کارن دھنڈا اے

میں نروان دا کھوجی ہاں —

جنگل جنگل بیلے بیلے —

مکتی ڈھونڈدا پھردا ہاں

اوہ علماں نال رج وچ کے دی اپنے آپ توں علموں بھکھا محسوس کردا اے۔

مدتتاں تیک کتاباں پڑھیاں

چہن نہ ملیا اک وی پل

پوتھیاں لکھیاں لکھ ہزاراں

لکھ لکھ پوراں پوٹیاں تھل

کتے تے پینڈے

طے کپٹے نیں، اپنے، تیرے سب سے سنگ

سکہ دی شبہ گھڑی اک چلیا

منزل منزل جاوے پھل

ایس توں معلوم ہندا اے کہ بطور انسان عارف نجات تے نکلتی تے نروان دا خواہش مند

اے۔ کیوں جے اوہنوں انسان دے انجام باہرے ڈھرکھو لگا رہندا اے۔ اوہ محسوس کردا اے کہ

میںوں اپنی روحانیت توں پروان پڑھان دی لوڈا اے۔ اوہ ایس مقصد لئی خدا دے پیچھے ہونے

پہنچاں ول تاہنگ لاؤنڈا اے۔

گوتم۔ عیسیٰ آتے محسوس
 جس بدبت توں ہر دم مینوں
 اپنی اور (طرف) بلانے نہیں
 اوس تے چڑھدیاں چڑھدیاں
 میرے پیر اکھڑدے جانے نہیں
 ساہ دی پھلدا جاندا اے

ایس توں ایہہ نکھیرا ہندا اے کہ عارف خدا رسول تے اسمانی رہنمائی توں انسان واسطے
 ضروری سمجھدا اے۔ چنانچہ اوس توں اگے حالات کجھ ایس طراں دے ہو گئے ہیں کہ سارے ساتھی اوس دا
 ساتھ چھڈ گئے ہیں۔ تے سارے سہارے اک اک کر کے ٹٹ گئے۔ ساریاں روشنیاں ہولی ہولی
 مدھم پے کے ہنیرے وچ تبدیل ہو گیاں ہیں:-

جس پتھرنوں ہتھ پانا ہاں
 او ہو ڈگ ڈگ پیندا اے
 آسے پاسے دودتے نیڑے
 ڈاڈا گھپ ہنیرا اے

ایہہ ہنیرا تالیوسی دا ہنیرا اے۔ یا بے عملی واسطہ کہ سورج چمکن سے دیوے دا کوئی بندوبست
 نہ کیتا تے آخر ہنیری رات سرتے آگئی۔ سارے ساتھی ساتھ چھڈ گئے کیوں جے اوہ دی اپنی جگہ
 اکلا پے دا شکار تے اکلا پے دے قیدی سن۔ چنانچہ ایسے حالات وچ ہر انسان ایہو گلہ کر دا
 اے:-

کون لوے ہن ساد مری
 ہن کس توں جند پکارے
 میں تے اپنے آپ توں، تینوں سارے جگ توں
 بہت پچھے چھڈ آیا ہاں

آج عارف توں ایہہ احساس ضرور اے کہ اگرچہ آج میں اپنی طاقت پاروں دینے دے
 مومنہ زور گھوڑے توں قابو کیتی کھڑا ہاں۔ پر ہولی ہولی میری طاقت جواپ دے جائے گی
 تے فیر:-

جس دن آئینہ گھوڑا موتیہ زور
 واگاں توڑ کے نٹے گا
 دھرتی دے مارو پتھراں تے
 مینوں سٹٹ کے ہتے گا

عارف نون اپنی وی احساس اے کہ دنیادی آبادی چھالان مار کے ودھ رہی اے۔ تے
 اسیں سارے انسان دھرتی دے بیڑے دے اسواراں۔ جہڑا اپنی منزل دل چلدا جا رہیا اے۔ تے
 ایس بیڑے وچوں کھان پین دا ذخیرہ ختم ہوندا جا رہیا اے تے منزل دا دور دور تک نشان نہیں
 دسد۔ چٹناچھ سارے اسوار بڑے غمگین نہیں تے ایس حالت وچ عارف اگے ودھ کے کہندا اے:

میں بیڑے نون

بھکھ تے پیاس دے بھنور دے وچوں کڈھن لئی

سب توں پہلی قربانی دا

بھرواں فیصلہ کیتا اے

آپنے آپ نون گولی مار کے

عہد مرن دا کیتا اے

دوہے لفظاں وچ شاید اوہ فیملی پلاننگ اُتے عمل کرن دی مثال پیش کر رہیا اے۔
 ورنہ خودکشی جیہی حرام موت عارف جئے بندے نون کسے طراں وی قبول نہیں منتی جا سکدی۔
 ایسے طراں دا اک بور خیال اے۔ جنے سائوں اوہدے روحانی کرب توں آگاہ کیتا اے کہ عارف
 فکری لحاظ نال دُنیا نون جھوٹھ تے فریب نال تشبیہ دیندا اے تے اوہدا محبتہ اوہ آپو بن کے ساڈے
 سامنے آکھلوند اے۔ جدکہ اوہدا مخاطب شاید اچ ای نوال جن والا انسان اے۔ جہڑا جھوٹھ فریب
 توں ہر طراں محفوظ اے۔ چٹناچھ عارف اوہنوں بڑے خلوص نال مشورہ دیندا اے:

میرے سائے توں دی پنج

میں ہاں جھوٹھ تے توں میں پنج

میرے سائے توں دی پنج

میں ہد گھر توں ٹریساں

نیم رنگ خطا میں

بہت سے سنتے رہے

خود اُتھا لیل میں

ذہنی تم کے وہ خبر لیس آیا ہیں

تینوں حمد و ثناء دی خود ہیں

میں نے نہایت نیرت ہمیں سے نہ پ لیں میرے ہیں وہی ملک اپنے کا

ذہنی

ہفت لوں ہر وہ اپنے انجام ہا کر گوار جلا سے لاجہل پتہ کے کر تک دیو ایسا کو

گو جوں یہ مدنی کھڑ ختم ہو جائے گو نہ سے تڑکے تیکر وہ اپنے آپ لوں تک دیو

تھوڑے تڑکے کنڈا سے

میں

میری جہنمی دی جی ما

گلا جانا سے تیل

دھیرے دھیرے

ایس نہیں سے پتے وہ

کرناں سے شہ تیر جہنمی

اک ہل واسطے

تک جاوے گی کھڑ

نے لہر ہر ہر کے لوں لوک ایس مہلان وہ قدم رکھتے رہیں گے۔ پڑنے میدانوں با

نکسے رہیں گے نے لہ سے تڑکے رقیامت سے قیام (تیکر) یہ سلسلہ چلا رہوے گا۔

ایہ دن پہنچا رہوے گا اچ اسی

لہ سے تڑکے تیکر

ہاں لہ سے تڑکے تیکر

عارف لوں اکل پے ما اک لو بکلا انگ سہا ہن کے ڈس رہیا ہے۔ اوہ سوچ رہیا ہے

کہ میں اپنے محبوب نے ہاں پہچاں لوں اک پہل دی ہٹا ہو کے ہی نہیں سکرا۔ لیکن اک

بارے اوہ بڑا خوف زدہ ہے۔ جہڑی ہر انسان توں اکلے توں پیش آوے گی۔

سوچنا ہاں
ہیں کنج گزاراں گا
اوہ لم سستی رات
جس دے وچ
انسان دے مال
سجنتے ہیں، دودھی بات
اپنا آپ وی ہندا نہیں

ایس دا مطلب شاید ایہہ ہے کہ شاعر توں "اگا نیڑے آیا تے پچھارہ گیا دودھ" بارے
بھرواں چائن ہو گیا اے۔ تے اوہنوں سارے سارے کچے نظر آؤندے ہیں جہاں توں کدی اوہنے
بڑے پختہ سمجھیا ہو یا سی۔ مثلاً کافی ہاؤس" وچ اوہ جہڑے خیالات دا اظہار کردا اے۔ اوہدے وچ
عام آدمی دے گمان دے لشکارے دی ہیں۔ تے عارف دے عرفان بھرے نتیجے وی جہڑے اوہنے
بڑے تجرباں توں بعد کڈھے ہیں۔

کافی ہاؤس

اک بیچہ
جس دی اک اک کیاری دے وچ
ڈن سوئے رنگ برنگے پھل
داپتے بھالویں جھکڑ جھنن
بھالویں رت خنزاں دی ہووے
موسم ہووے بہار دا
جہڑے ہل ہل
کھڑ کھڑ ہستی
کناں دے وچ امرت گولن
پہرے دیکھو اوہناں دی اکھ وچ

اوس داموتی کوئی نہیں

تے بے سنگھو

اوہناں دے پتے

اک رتی خوشبو نہیں

عارف دیاں عاقبت بادے فکراں بھریاں سوچاں نے اوہنوں حق گوئی دارستہ دکھایا
اوپنے حق پیچ دا ہوکا دیتا۔ یاراں تے لوکاں ٹوں پتہ لگا۔ پردوں عارف اوہناں ٹوں اک شیشہ بن
کے لمبا۔ تاں اوہ اوس وچ آپنیاں بھڑیاں شکلاں تک کے :-

اوس تے اک دم گرمی کھا کے، چھتے ہو کے

اوس ٹوں بھنجے سٹ دے نیں

کرچی کرچی کر دے نیں۔

تے انج عارف عبدالمتین کرچی کرچی ہو کے رہ گیا۔

نویں پنجابی شاعری داموڈھی بابا بٹھے شاہ سی۔ چنے نویں تے انقلابی انداز وچ حق پیچ دا
پیغام لوکاں تک بے دھڑک پچایا۔ اوہرے مقابلے وچ اوس سے دے تے اوس ٹوں بعد والے
شاعراں دارنگ عامیانہ جمیا سی۔ وارث شاہ وی انقلابی شاعر سی۔ پر اوہنے بتروے لحاظ نال
روایت نال بہتا پختہ تعلق رکھیاں اپنا انقلابی پیغام دیتا۔ اوہناں بزرگاں ٹوں پہلاں انقلابی پیغام
دے علمبردار شاہ حسین تے حضرت سلطان باہوسن مہاں محمد بخش کول سیف الملوک دی شکل وچ اک
پیغام سی تے مولوی غلام رسول عالپوری نے اک قرآنی قصے ٹوں پنجابی واجامہ پٹنا کے اوس دے اندر
اک معرفت بھریا پیغام سمودتا۔ مہاں ہدایت اللہ۔ سید میراں شاہ جالندھری و خواجہ غلام فرید۔
سید مہر علی شاہ، سائیں مولا شاہ استاد ہمدوم، استاد عشق مہر، پیر فضل گجراتی، فیروز دین شرف،
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، عبدالجید بھٹی، اللہ دتتا صاحب، استاد دامن، شیر محمد ناصر، عبدالکریم قمر تے ہود بہت
سارے شاعراں نے اپنے اپنے انداز وچ نویں یا پرانی شاعری راہیں مقصدیت دا اظہار کر کے
انقلابی پیغام رسانی دا فرض ہمت موجب نبھایا۔ باقی صدیقی نے ”کچے گھرے“ دی شکل وچ اک
لکھت پنجابیاں ٹوں دان کیتی۔ احمد راہی تے امرتا پریم نے وی نویں رنگ ڈھنگ وچ اپنا
لوا منوایا۔ شریف کنجاہی نے ایس جدت بھری مقصدیت ٹوں ہور اگے ودھایا تے ”نور حسین“
منیر نیازی، شریف صاحب، افضل احسن رندھاوا، حفیظ تائب، اقبال صلاح الدین، سلیم

سليم الرحمن، افسر مسعود، رؤف شيخ، انيس ناگي، ماجد صدیقی، ڈاکٹر رشید الود، تنویر بخاری و قدر آقانی، راشد حسن رانا، احمد سلیم، مشتاق صوفی، سعیدہ تصدق ہاشمی، عبدالستار سیدتی ہو بہت سارے نام ہیں جنہاں نے اپنے اپنے رنگ و پرجہ جت بھرے پھل بوٹے پیش کیتے۔ تے عارف عبدالمتین ایس ٹولے و پرجہ بہت سینئر نہیں۔ پراوہ پہلاں اُردو دی سبوا و پرجہ رُجھے نہ ہے۔ تے اوہناں دیاں پنجابی نظماں تے غزلاں دا ایہہ مجموعہ ۱۹۷۲ء و پرجہ چھاپے چڑھیا۔ جدکہ اوس ویلے تک ایم اے پنجابی دیاں کلاساں دی منظور ہو چکی سی۔ تے ایس طراں پنجابی ذل دانشوراں دا دھیان ودھ رہیا سی۔ ایس سے اندر تھوڑے جہئے عرصے و پرجہ بہتا سارا پنجابی دا تنقیدی تے نشری سرمایہ دی ہوند و پرجہ آیا۔ پنجابی ایم اے دے طالب علماں واسطے کوس دیاں پوڈیاں کتاباں وی موجود نہیں سن۔ جدکہ مانگ کافی ودھ رہی سی۔ چنانچہ کجھ ناشرانگے ودھے تے کجھ لکھاری ایس میدان و پرجہ ہراؤل دستہ بن کے اوہناں دے بازو بنے۔ تے فیر چل سوچل۔ ایہہ سلسلہ ہن تک بڑے زور شور ناں جاری اے۔ پنجابی دی جدید شاعری دے دن سونے مجموعے چھپ چھپ کے دکھٹ چکے نہیں تے دا دکھٹ رہے ہیں۔ اوہناں و پرجہ عارف عبدالمتین دی کتاب اکلاپے دا مسافر بڑی نوکیلی اے۔

پنجابی شاعری دا فکری انداز دھوں لاکے اسی اخلاقی قدراں دی اُچھائی دا علمبردار رہیا اے۔ البتہ کجھ بیلیاں نے مغربی تے اشتراکی اثر ہڈیٹھ اپنے آپ نوں پُر سکون بنان دی کوشش کیتی۔ تے اوڑک اوہ بے اطمینانی تے روحانی کرب و پرجہ مبتلا ہو کے رہ گئے۔ تے جویں جویں عمر دھدی گئی، عقل ودھدی گئی تے آخر منزل دا پیتا آگیا۔ مثلاً انیس ناگی اک جگہ کہندا اے :-

ایہہ رُت وی

دُکھ چٹ چٹ تالو گھسیا

ہولی ہولی سارے پرچھاویں

اک دُوبے دے پچھے لک گئے

دسدے دسدے شہراں توں نہٹھ گئے

گوہو دے بیللاں وانگوں

اپنے گردای گہڑے کڈھے

ڈیگر ویٹے کتا
 ہیں کتنے کھوہ کھوہوں
 اپنی چھانوں آپے لہماں
 اپنے مڑھکے ٹوں ای مٹھا پانی سمجھاں
 ننگے بریتے تے مٹھا میکان
 ہن کیڑا ٹوناں دا جابا
 میرے سنگھ بھوں تکھیاں سولال کڈھے
 ہنجواں دی مالا بھنے
 ماجد صدیقی دا جدید رنگ دی دیکھو۔

موسم دگدے کھوہ دے چکر
 اگوگی ڈہراں
 سدھراں پھل فبروے ماجد
 شام پیاں مڑجھاں۔

.....

راقم (قد آفاقی) ادبی اک نظم دی اپنے اندر اک مقصدیت دکھدی اے۔ ذرا توجہ۔

چنے سوہنے کپڑے تیرے
 جتناں ٹہکا، لوہرتے جتنی چھب
 اللہ کرے
 کہ اونا سوہنا دل دی ہووے
 جتنے دتے رب

احمد سلیم لاوارث پنجاب دے نال "دے عنوان ہیند شاہ حسین ٹوں مخاطب کرے

آکھدا اے۔

شاہ حسیناں شاعر اے کھید نہ تہندی پگی
 اسان گڈیاں وچ اسمائیں اڈیاں کیں جتہ نڈا دی گوری

اپنے آپے لعل کھڑاپے آپے پھدے اپنی بھری
 اسماں بن دے آپ تماشا ساڑ کے اپنی جھگی
 اسماں ظلم دے کو پوہتے، پتے بدھے ہتھال اُتے
 اسیں لگے کتیاں اگے بہوں چنگے ساتھوں کتے
 اسماں پنچی کھنڈ وچھتے چوگ غلامی چسکی
 سبہ شچیاں تینڈے دیڑے دے کاٹی نچدی گلیاں گلیاں
 کسے بُوہے اگ نہ لگی سوتا ناں ہونٹاں تے بلیاں
 کڑ بھویں تہنڈی لال حیناں من بُوٹی کسے نہ اُگی
 شاہ حیناں شاعر اے کھڈ نہ تہنڈی پُگی

عبدالستار سید نوین دور دے تقاضیاں لوں الیکن والا شاعر اے۔ اوہ کہندا اے:

کل تیک سن جہدے چالے
 دل کچویں من بھاو نے
 پلا چنڈ کے اوہ پوچھدا اے
 میں کون؟ توں کون ایں

ایہناں جدید شعری نوئیاں وچوں اک چنتا اُبھردی اے۔ انیس ناگی ڈیگر ویلے کلاے۔
 امجد صدیقی دیاں فجر ویلے دیاں سدھراں شام ویلے مرجھا گتیاں ہیں۔ قدیر آفاقی لوں سچ دھج پچھاک
 خداداد اے جہنے اوہنوں دھالی مجبور کیتا اے۔ احمد سلیم لوں پنجاب لاوارث رسدا اے۔ نے
 اوہدی گزرتن بھری داچ دود تک سنائی دیندی اے وغیرہ وغیرہ۔

ایہ نوئے اگرچہ کافی نہیں۔ پر دیگ دے چول لُوہن والا معاملہ اے۔ عارف عبدالمتین کول
 وی ایو جسیاں چنتا بھریاں گلاں نہیں۔ جہڑیاں اوہنوں مقصدیت اگھاڈن لئی مجبور کر دیاں ہیں۔
 اوہنوں پتر اے کہ موت برحق اے۔ پر بہادری تے بزدلی دی موت وچ لکھاں کوہاں دائر لے۔

میرے چار ہریرے دیری
 میں کلم کلا وچکار
 میرے اک ہتھ دے وچ ڈھال
 دُوبے ہتھ دے وچ تلوار

اپنے اُنت دا محسوس ہاں نہیں
 سُٹاں فیروی کیوں ہتھیار
 لڑدیاں ہویاں مرنا سوکھا
 اوکھا ڈد کے کٹنی ہار

ایو جہیاں گلاں "کاہنوں موت توں پہلاں مرے" جندری، اُنت دا قہترہ، تھل جل تھل۔
 ماں دی چنتا۔ پہلی قربانی تے ہمتاں والیاں دی بریت وچ زیادہ اگھڑیاں نہیں۔ جنہاں توں عارف
 دے فکری سو میاں دی دس پیندی اے۔ اوہ کدی مایوسی دا شکار نہیں ہندا بلکہ ہمیشہ امید دا امن
 پھر کے موت نال وی لڑ جاندا اے۔ اوہنوں اپنے ہاں بچے دا فکر اے کیوں جے ایہہ اوہدی
 ذمہ داری نہیں۔ اوہنوں اپنی ذات نال پیار اے۔ اوہدے اندر کئی تھان فرگسیت دے جھلکارے
 وی لہرے نہیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے ہر

شیشے بن کے اپنے سامنے کاہنوں مڑ مڑاؤنا میں
 میتھوں جھلی نہ جاوے سبناں تیری لشکے اپنی دکھ

کھ ایو جہی کیفیت "اُنت دا قہترہ" وچ وی لہری اے۔ غزلاں وچ ایہہ فرگسیت ہور زیادہ
 نکھر کے سامنے آئی اے۔ جس توں ظاہر ہندا اے کہ عارف بطور انسان اپنے آپ توں بڑی اہمیت
 دیندا اے۔

میں اوہ چین ہاں جہڑا جدوی اسماناں تے نکلے گا
 ایہہ سمندر لہراں بن کے راگ انوکھے چوٹے گا

میری اپنی اکھ دا چانن چہار چوہیرے کھلے گی
 مینوں ڈنگن دے لٹی جدوی سایہ میرا آیا اے
 تے آزر بگل دے دچلا جوہر بھن لٹی اوہ بکھے شاہ وانگوں حیران اے ہر

دھڑکن دے وچ بولے کون؟
 کس دے ہتھ وچ میری ٹوہ؟
 میرے دل وچ کس وی اُتنگ؟
 عارف میں ہاں کس وی پنگ؟

سوال :- عارف جبرائیل نے آپنیاں نظماں وچ گھریلو رشتیاں دا ذکر اُچی آواز وچ کیتا
اے۔ اہل کبیر کا دن اے۔ تے جبرائیل پنجابی نظم وچ اہدی کبیر اہمیت اے ؟

جواب :-

السان دا پہلا تعلق ماپیاں نال ہندا اے۔ فیر بھین بھراواں نال، فیر و ہٹی نال تے آخر وچ
اولاد نال۔ ایہ اوہ رشتے نیں جہڑے نکتے سو دے اکھواندے نیں باقی رشتے دی بے شمار نیں۔ پر
اہناں توں بعد ای اوہناں دا نمبر آؤندا اے۔ جہڑوں کسے نوں کوئی مصیبت پوے تاں اوہنوں "بے بے"
یا "اؤندی اے" "ہائے ماں" "ہائے بے بے" کسے نوں اتا یا "اؤندا اے" جویں ہائے آتا۔ کسے نوں
رب یا "اؤندا"۔ مثلاً ہائے اللہ، ہائے ربا۔ ہائے اوئے ربا وغیرہ۔ ایہ ہستیاں ایس لئی یا "اؤندیاں
کہ ایہ انسان دی تخلیق دا کارن ہندیاں نیں۔ والدین تے رب دی ذات دل دل کے بچے دی
تخلیق تے اوہدی نشوونما دا کارن بن دے نیں ایس کر کے ہر انسان نوں اپنے رب نال تے ماں
پو نال بڑی محبت ہندی اے۔ فیر ماں جو جائے ہر ویلے دے ساتھی ہون کر کے بڑی اہمیت
رکھدے نیں۔ بھیناں بھراک ڈوبے لئی جان دی بازی لادیندے نیں۔ مشہور اکھان اے :

مانواں ٹھنڈیاں چھانواں موج بھراواں نال

مرزے جٹ نوں صاحبان دے بھراواں نے اکتے نوں ماہ چھڈیا سی۔ تے گاؤں والے اوہدے

دلوں ایہ مہرے بڑے نند نال الاؤندے نیں۔

میں باہجھ بھراواں ماہیا میری ننگی ہو گئی کنڈ

تبیجا رشتہ وورہٹی والا رشتہ اے۔ جہڑے دوالے انسانیت گھدی اے۔ بابا آدم علیہ السلام

تے مائی حوا ایس رشتے دی بنیادی مثال نیں۔ اوہ جہڑوں رب دی مرضی موجب دھرتی اُتر ڈوگے

تاں اکدو جے توں دچھڑ گئے۔ تے فیر صدیاں تیک اکدو جے نوں بھدے رہئے۔ کیا جاندا اے کہ

اوہناں دا ٹاکرا کہ معظمہ وچ میدانِ عرفات وچ ہویا۔ تے اوہناں نے اکدو جے نوں بڑی کوشش

نال پہچان لیا۔ پہچانن دے حوالے نال اس میدان نوں "میدانِ عرفات" کیا جاندا اے۔

انسان دی آئندہ ترقی تے نسل کشی دا دار و مدار ایس میاں بیوی والے رشتے اُپرا ہی ہندا

اے۔ ایسے کر کے ایس رشتے نوں بڑھ قدیموں بڑی اہمیت حاصل رہی اے۔ ہابیل تے قابیل دے

دچھڑ دی ایسی رشتہ لڑائی دا کارن بنیا سی۔ تے ہر مے اندر ایس رشتے دی خاطر بڑا کجھ ہندا رہیا

اے۔ ایہ رشتہ پکا دی بھمت اے تے کچا دی حدود فہم۔ اج نکاح جو جائے تاں دو جی

اک رک ہو جائدے نہیں۔ طلاق ہو جائے تاں ذوقوں اکدو ہے لٹی حرام ہو جائدے نہیں۔
شاعران نے ہمیشہ محبوبان دے گیت گائے ہیں۔ غزلاں دی بنیاد وی محبوبان نال گلاں
کرن اُتے رکھی گئی اے۔ انسانی تکمیل واسطے ایس رشتے نوں قائم رکھن وی ہر معاشرے تے ہر
مذہب نے نہ صرف اجازت دتی اے۔ بلکہ ایس اُتے زور وی دیتا اے۔

جو تھار رشتہ بچیاں نال اے۔ ہر ماں پیوری خواہش ہندی اے کہ اوہ بچیاں نال ضرور
نوازے جادن۔ ماں وی مانتا تے بچے نال باپ دی محبت مثالی حیثیت دیاں چیزاں ہیں۔ تے
کوئی انسان اپنے بچیاں دے معاملے وچ بے پرواہی نہیں ورت سکدا۔ تے جہڑا جان بچھ کے انج
کردا اے اوہ اپنی کیتی دا پھل وی ضرور پاؤندا اے۔

غالب دا بھتیجا عارف فوت ہو گیا۔ جہڑا اوہ لے پالک وی سی۔ تاں غالب نے اوس دا بڑا پڑا
مرثیہ لکھیا۔ علامہ اقبال دی ایہ سندھری کہ آپ دا بیٹا جاوید اقبال اک بہترین انسان بنے۔ چنانچہ
بال جبریل وچ اک نظم ”جاوید کے نام“ رل دی اے۔ جس وچ جاوید اقبال نوں کجھ نصیحتاں کیتیاں
گئیاں ہیں۔ ماں دی موت بارے بانگ وچ اک نظم بڑی جاندارے جس راہیں علامہ اقبال نے
اپنی والدہ دی وفات واسوگ منایا اے۔

ایسے طراں کوئی شاعر اپنیاں نظماں وچ اپنے رشتے داروں بارے اظہار کرے یا نہ کرے۔
لیکن اصل وچ اوہ اک انسان ہون دے ناطے اپنے رشتے داراں نال محبت ضرور رکھدا اے۔
تے اچھی محبت دا شعران راہیں اظہار کرنا پڑے حوصلے دا کم اے۔ عام شاعر حضرات شرم دے
مارے ایس بارے اظہار توں گھبراندے نہیں۔ پر عارف عبدالمتین کنڈا اے :-

جیویں تارے جگ جگ کو دے چن دے گے دولے

ہینوں گھیرا پالیندے نیں۔ میرے بچے بانے

اوہ ہمیشہ اپنے بال بچیاں بارے فکر مند رہندا اے۔ ”اہناں نال کہہ بیٹے گی“ وچ اوہ اک دن
دا واقعہ سناندا اے کہ اک دن میں دتھیں دیر نال گھر پہنچیا۔ میری بیوی نے دروازہ کھولیا۔ تاں اوہرا
چہرہ لتھا ہو یا سی۔ اوہنے اکھیاں وچ ہنچو بھر کے پچھیا کہ تیں کدی دیر نہیں کیتی۔ اچ کیسے
بنیاں سی :-

اچ تے اپنا اتا پتہ وی

تیں نہ دس کے گئے سو

میں اک اک ٹوں
 پچھ پچھ کے
 دلگیر ہوئی
 بچے سارے
 رو رو کے ہکان ہوئے

مئے —
 اڈیک اڈیک کے تھانوں
 بھگتھن بھانے
 سوں گئے نہیں

چنانچہ ایہ گل بات سن کے عارف دے بقول اوس اُتے اک بجلی ڈگی۔ تے اوہ دیڑھے
 دہچ ڈٹھی ہوئی منجی اُتے لٹاں پے کے سوچن ڈیہہ پیا پئی آج دو گھڑیاں دا وچھوڑا اہناں توں نہیں
 جھٹیا گیا۔ پر جیکر کل کلاں مینوں :-

جانا پے ایسی تھال
 جس دا اتر پتہ مالوکی تے نہیں دودھی گل
 سبناں ٹوں دی دسدے نہیں
 جتھے جا کے
 ہرت کے دی کدے
 آؤندے نہیں
 فیر میری تیویں
 تے میرے بچیاں دا
 خودے حال کیہ ہودے گا
 میرے پچھوں اہناں دے
 پیار دے ہتھوں
 اہناں نال کیہ بیٹے ؟ !!

بچیاں بارے حضرت یعقوب علیہ السلام ٹوں بڑا فکر رہندا سی۔ یوسف علیہ السلام نال مثالی
محبت توں علاوہ دوجے بیٹیاں نال وی اوہناں دی محبت دا جھلکارا اوس واقعے وچ لدا اے جدوں
اوہناں اپنے بیٹیاں توں نصیحت کیتی سی کہ مصروف ورن لگیاں او دروازے تھانیں نہ تنگنا۔ سگوں
دکھ دکھ دروازیاں راہیں جانا تاں جے نظر بد توں بچے رہو۔

بہر حال عارف کول اپنے اکلاپے دا اک نو پکلا رنگ وی موجود اے۔ جہڑا اوہدی سوچ اُتے

شکارے سُندا ہو یا — جانن کھلا رہیا اے :-

ہیں تے رات توں

پل بھر لئی وی سوں نہیں سکدا

جے توں ہوویں نہ میرے کول

کول نہ ہون جے میرے بال

تے فیرا وہ سوچاں دے دکھنگے دہیناں وچ جا کھب دا اے پئی جدوں میرے نال میرا اپنا

وجود وی نہیں ہونا۔ میں اوہ لم سلمی رات کیوں گزاراں گا؟

بیٹی وی رب دی بڑی پیاری دات اے :- بابل دا ویٹرا نال دی نظم وچ اک بیٹی دے

دھوٹے دا ذکر اچ لدا اے :-

ایہہ ویٹرا بابل دا ویٹرا

جس دے وچ توں کھڈی ہستی

بھجی نستی

اک دن ایس توں چھڈ جاویں گی

سُنجا سُنجا کر جاویں گی

میرے لڈاں پالیے دھئے !

میرے کر مال ولے دھئے !

جس دن توں ایہہ ویٹرا چھڈ کے جاویں گی

میرے تے دی اک قیامت لے گی

پر میں اوس ادا سے وچ

ڈا ہٹا خوش وی ہواں گا

جے میں ٹپ ٹپ روواں گا
 نے میں اسی کھڑکھڑ ہستاں گا
 نے فیرا وہ اپنی بیوی دی مثال دے کے اپنی و پھرن والی بیٹی ٹوں دلا سا دیندا اے :-

تیزی ماں دی
 جھڑے دھاڑے
 تن نے سوہے لیڑے پاکے
 متھتے جھومروں سجا کے
 ہتھال اُتہ ہندی لاکے
 اکھیاں دے وچ کجلا پاکے
 اس ویڑے وچ آئی سی
 نال بہاراں یساں سی
 اپنے باہل دے ویڑے ٹوں
 ات سُنجا کر آئی سی

لوری پنجابی ادب وچ اک خاص صنف اے۔ جھڑی اک بچے نال ماں باپ تے بھیناں
 بھرانواں وغیرہ دی محبت ظاہر کرن دا وسیلہ بن دی اے۔ کدی کدی ایہہ لوری آفاقی ت دارنگ
 اپنے اندر سمولیندی اے۔ مثلاً حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے بچپن ٹوں سامنے رکھ کے کجھ لوریاں
 لکھیاں گیاں نیں :-

لوری دیوے مائی علیہ پاک محمد سرور ٹوں .....

لوری دے کے بچے ٹوں سُلا ناٹھہ قدموں انسانی بریت رہی اے :-

(۱) بول بول نی نینداں بیٹے پرے

کاکے دا ویاہ اسیں کدوں کرے

اوں — اوں — اوں —

۱۲۰ سونے دا چنگوڑا تے

سونے دی گوردی

تینوں بھین دھیس لودی

تینوں مال دیوسے لودی

۱۲۱ اشد کا کائوں

تیرے بھیسے پے گئی جوں

کڑھن والیاں ماسیاں

کڑھانے کا کا۔ کائوں

ان دادی جھوں پوتے کائوں لودی دیندی اسے تان اوہڑا سا مندا کچھ ایس طراں دا ہندا ہے۔

الشد کائوں

پتھر کھولے ٹونہ

دھیاں کائوں لے گئے ہور

بڈھا بڈھی اپوں بیٹھے

بھین جیویں ہور

عارف عبدالمتین بچے نال مہمت دے ولے نال لودی دیندا ہو یا کہندا ہے :-

لودی

سوں جا میریا چناں سوں جا

کائوں سولویں تیری قہمت جاگے

چن تاسے تینوں اکھن آکے

تیرے سٹے لودی دین اے

ساڈی لوساڈا لشکارا

سوں جا میریا چناں سوں جا

میتھوں نسن دور ہنیرے
چانن تیرا چار چو فیرے
چن وانگوں کدے گھیں نہ ڈہیں
ہردم تیرا روپ سوا یا
سوں جا میرا چناں سوں جا

تے ہن عارف نے اپنی بیوی دا ذکر جس وفا بھری چاننی وچ ڈب کے کیتے اے۔ اوہ وی اپنی
مثال آپ اے۔ جس توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ رشتہ کتنا پاکیزہ تے اچا چھا اے۔ خدا غور کرو:-

رات دی بات

راتیں اپنی جان توں پیاری تیویں توں
کھ دے نال میں لاکے پیار و دھڑ کوڑھا کر داساں
اوہری وفادے پھلال دی سجری دوشبہ دے شوہ دنیا وچ تر داساں
اوہریاں جند وارن دیاں سدھرن آسماناں توں چھو ہندیاں سن
میرا مان وی اوس سے کچھ ڈا ہڈا حذوں باہرا سی
تے عارف نے پھیرن دی خاطر اوہنوں آکھیا۔ کسے واسطے کون کسے دی آگ وچ مٹر سکدا اے

تال :-

ایہہ گلی سُن کے اوہے نین کٹو دیاں اندر ہنجو نتے آئے
میرے ہونٹھال نے، جہناں توں پی کے امرت دے ات مزے اڈائے
بیوی نال محبت تے پھیاں دے مستقبل ہارے فکر مندی دے حوالے نال عارف عبدالمعین دی
"سوچ دی کڑی" ذل نڈا جھاتی مارے۔ ایہہ شاید اوس سے دی نظم نے جہوں اوہ بیمار سی تے موت
اوہنوں ڈڈان دی کوشش کر دی سی۔ پر اوہنے ہار نہ منتی تے آکھیا:-

توں میرے پھیاں دی ناں میں
سُن میری گل دھیان دے نال
کل بھانویں دسٹیک جہاں دے موت تے ظہر پان
آج ہر دھرتی واسی واسطے مرنا اے ہر حق

میں دی ہاں اک دکھ دا پتر پہلے پتیاں وانگ
 اک دن سک جاواں گا، سک کے جھڑ جاواں گا
 دوجیاں پتیاں کولوں، تیتھوں، اپنے بچیاں کولوں
 دوسرے جاڑگاں گا
 مینوں ایس دا کوئی غم نہیں
 توں وی ایس دا رنج نہ کر

لیکن توں ایس گل را خیال کریں کہ میرے مرن پتھوں میرے دچاراں نال میرے بچیاں دی بھولی
 بھر چھڈیں۔ اوہ نویں نویں رستے کڈھن تے اوہناں اُتے چلن تاں بیشک چلن۔ پر ایس منزل توں
 جانڈیاں ہویاں۔

سوچ دی کک کڑی وی دچوں غیب کدے نہ ہوسے
 تے آخر دچ نال دی چنتا دے حوالے نال عارف جھڑا چانن لاند اے کہ ساڈی ماں توں جھونڈی
 جائیں، ہر دیلے ساڈی بڑی چنتا گل رہندی سی۔ انج گدا اے کہ مرن پتھوں وی اوہدی چنتا ساڈے
 بارے لگی نہیں۔ چنانچہ اوہ دسد اے کہ میری ماں۔

آج وی سٹھنے دے دہانے کے
 میرا متھا چم کے مینوں اکھدی اے۔
 ”اٹھ دے پترا! اپنے کھیت توں پانی لائے“
 میری بھین دے سرتے چنی پاندیاں ہویاں کہندی اے۔
 ”اٹھنی دھیئے! چرخہ کت لے“

ایہہ رشتے تے اوہناں دی پاسداری کوئی نویں گل نہیں۔ البتہ عارف عبدالمیتین دا اوہناں رشتیاں
 توں اچھ دے کے اگے ودھنا ایہہ دسد اے کہ انسان اک اکائی ہون دے باوجود دوجیاں دے نال
 دل کے اوہناں دی محبت دچ گٹ ہو کے حیاتی گزارنا ضروری سمجھدا اے۔ فیہاں نے سٹھنے دچ جھڑے
 کم کرن دی نصیحت کیتی اے۔ اوہناں دا تعلق اک پاسے ساڈی دھرتی دے پینڈو وسیبے نال اے۔
 تے دوجے پاسے صوفیاء کرام دی شاعری دے علامتی نظام نال۔ جس راہیں اوہ لوکاں توں حیاتی
 دے حوالے نال حیاتی داں حقی سچی قدراں توں اچیاں دل پریر دے ہندے سن۔ چرخہ پینڈو
 وسیبے د امرکزی اکہ لے۔ ترنجن دی جند جان اے۔ تے صوفیاں دی علامتی شاعری دچ کجھ کرے

مہن دی تحریک — شاہ حسین کہندا اے :-

گم چر خڑیا! تیری کتن والی جیوے، نلیاں وٹن والی جیوے
 چرخہ بوے سائیں سائیں۔ بائٹر بوے توں
 کہے حسین فقیر سائیں وائیں ناہیں سب توں
 جے وڈ چرخہ تے وڈ پکھی۔ باپیاں میرے سرتے رکھی
 کہے حسین فقیر سائیں دا۔ ہر دم نال سنبھال

کتن سکھنی ورتے کڑے چڑھیا لوڑیں کھادیں
 تند ٹپتی۔ اٹیرن بھنا، چرخے دی کرکاری
 کہے حسین فقیر سائیں دا عملاں دے باجھ خواری
 بابا تجھے شاہ فرماندے نہیں۔

کت کڑے نہ دت کڑے
 چنی لاه بھروے گت کڑے
 ہوراک بگہ فرماندے نہیں :-

کر کتن دل دھیان کڑے
 ایسا چرخہ گھٹنا ناہیں
 پھیر کسے ترخان کڑے
 کر کتن دل دھیان کڑے

تے طرف جہالتین جے کر ماں دے سٹنے راہیں اوہدی دھی توں چرخہ کتن لٹی کہندا اے تاں
 اہے پتھے مو فیانہ روایت دی اے تے پنجاب دی ثقافتی حیاتی دے جھکامے دی۔ ایسے طراں
 جیکر ماں سٹنے وچ طرف توں اپنے کھیتاں دی سینچائی باسے کہندی اے تاں اہے پتھے دی
 عمل کرن دی تحریک اے۔ تے پنجاب دی تہذیب تے ثقافت دے شکامے دی۔ کیوں جے ایہہ
 حیاتی کجھ کر لین واسطے عطا ہوئی اے۔ جیویں حالتی نے آکھیا سی: ۷
 کھیتوں کو دے لوہانی اب بہہ رہی ہے گنگا
 کجھ کر لو جو انو! اٹھتی جوانیاں ہیں

دو بے لفظاں وچ عارف عبدالمتین اُتے صوفیاں دی سوچ دا کافی عمل دخل اے۔ ایس پاسے
کھل کے گل بات کسے ہوو تھماں کیتی جلتے گی۔

- سوال ۱۔ نظم دے مقابلے تے غزل وچ عارف عبدالمتین کول آس، جو صلی تے اعتماد دی
فضا بہتی بھروں تے جاندار اے مثالاں دے کے اپنی رائے دیو۔
- ۲۔ غزل دے فنی تقاضیاں نول سامنے رکھیاں عارف عبدالمتین نول تیں غزل
وچ کیہ مقام دیندے او۔
- ۳۔ عارف عبدالمتین دیاں غزلاں اوہناں دیاں نظماں نال فکری پھول کتھوں
تک میل کھاندیاں نیں۔ اپنے وچاراں دا اظہار کرو۔
- ۴۔ اکلا پے دا مسافر وچ عارف عبدالمتین نے غزلاں دی کیاں نیں۔ تیں اوہناں
دی غزل گوئی اُتے بحث کرو۔

جواب :-

عارف عبدالمتین نر نظم نگار ای نہیں بلکہ اوہ غزل گوئی وچ وی اک اچا مقام رکھدا اے۔
شہزاد احمد موحب غزل ای اک ایسی صنف اے جڑی کسے شاعر دے فکری روئے دا پتر
سکدی اے۔ تے نظم وچ کسے شاعر دے فکری کھلاوا اندازہ کرنا آسان تاں اک پاسے، ناممکن
وی اے۔ فنی لحاظ نال عارف دی غزل وچ اک پختگی اک سلیقہ، اک ردھم تے غنائت تے
موسیقیت دا احساس تے ہوو وی بہت سادیاں خوبیاں موجود نیں۔ اہی وجہ شاید ایہہ ہے کہ اوہ
اُردو غزل گوئی وچ وی اک اچا مقام رکھدے نیں۔ تے پنجابی غزل نول فکری لحاظ نال اوہناں
نے جتھوں چھوہیا اے اوہ اوہناں دیاں اُردو غزلاں دی میٹھی واسب نول اُتلا پلاؤ اے
جہڑا اوہناں دی پنجابی غزل واسطے بنیاد بنیا۔ غزل شاعر دے دل تے دماغ دا عکس ہندی اے
چنانچہ اوس نے غزل دے ہر شعر وچ اک کھل گل، اک کھل کہانی، اک کھل واروات بلکہ اک
کھل نظام وی دس پانی ہندی اے۔ تے اوہناں شعراں دیاں کڑیاں بلاکے اک شاعر دی فکری
اساس دا کھیرا کیتا جاندا اے۔ عارف عبدالمتین غزل گوئی دے میدان وچ وی کافی اگے وے
تے فکری لحاظ نال وی بڑا ستھرا تصور پیش کردا اے۔

میرے تہمتے داغ نہ دھبہ۔ ایویں میں شرمناواں کیوں
 وق سوتے کپڑے پا کے اپنا آپ لگاواں کیوں
 میں عاشق سوج دا، چن دا، کرناں دا، رُشنائی دا
 پھر دا اے میرے اگے پچھے میرا ای پر بھاواں کیوں
 شیراں وانگ میں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا لے
 بزدل بن کے کنڈ، دکھا کے، اپنی جان بچاواں کیوں؟
 میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے، سبھ گھرا تھے کچے نہیں
 کلبے بدل پڑھدے دیکھ کے، میں ایناں گھبرنوالاں کیوں؟

ایس دنگی توں پتر لگدا اے کہ عارف دی غزل وچ اک متانت، مؤقف دی پختگی تے سچی
 قدراں نال پیار دارنگ بڑا چوکھا اے۔ اوہدے کول منافقت دی جگہ خلوص اے۔ ہوس دی جگہ
 عشق اے۔ ہنیرے دی جگہ روشنی اے تے اودگی دی بجائے پاکیزگی اے تے فیر غلطی دے اعتراف دا
 حوصلہ وی اے مثلاً اوہ کنڈا اے :-

اپنے ہتھیں کشتی توڑی۔ چھوٹے مرضی نال

جہن بد ڈہن دیا آیا، دس خاں میں پھتاواں کیوں؟

ایہ عارف دی پہلی غزل دیاں مثالاں نہیں۔ اوہدیاں باقی غزلاں دا حاصل مطالعہ کجھ ایس طراں
 اگھڑا اے کہ پہلی گل جس اتے عارف زور دیندا اے اوہ دوجیاں دے معاملات وچ عدم
 مداخلت اے۔ مثلاً اوہ کنڈا اے۔

میرے کپڑے ٹاکیوٹا کی تیرے لیڑے لیر کتیر

میرے ننگ دھی فکر نہ کر توں، عارف اپنا آپ لکو

یا اوس دے ایس شعروچ جہڑا سبق اے اوہ دی اوہدے عدم مداخلت والے اصول

دی دس پانڈا اے۔

ساری دنیا توں سمجھانا تیرے دس دا روگ نہیں

عارف کلا بیٹھ کے اپنے آپ توں توں سمجھا کے دیکھ

ہر سچے تے مخلص بندے توں دوغلا پن چگا نہیں لگدا۔ اوہ
منافقت توں بیزاری | منافقت توں اک لعنت سمجھدا اے۔ بھانویں اوہدے لئی

کوئی اہنوں کناں دی لاپج دیوے۔ ایو حال عارف عبد المتین واسے۔

مینوں تخت دار عیب نہ دے توں لوہہ نہ دے توں میلاں دا
میتھوں کدے دی ہونہیں سکدی سچ دی بندیا۔ جھوٹھ دا پکھ

عارف توں پترے کہ لوک موندہ لاحتلے واسطے بڑا کھ کر دے نہیں۔ پر اکھیاں توں اوہے ہندیوں
سار حالتاں بدل جانداں نہیں۔ تے ہروں مٹر کے ناکے ہندے نہیں تاں شرماں راہ ڈک لیندیاں نہیں۔

اج میرے نکے جئے دکھتے سب دے سب گرانڈے نہیں
کلی میرے مرجان تے دیکھو کون اسے جہڑا روئے گا
اوتھے مینوں کھرونہ یارو جو ہیتی سوہیت گئی
اوہ تاں مینوں ددوں ای دیکھ کے، اپنا آپ کوئے گا

عارف توں ایہ پترے کہ منافقت تے جھوٹھ ریت دی دیوار ہندے نہیں۔ اوہ کنڈالے۔

جھوٹھ دی چرچا سچے ظاہر ہون تیکر ہندی اسے
دو چلے تاں ریت گھروندا اک پل درچ دے جاندا

چہریاں اُتے چہرے سجانا اجکل اک مصلحت گنی جاندا اسے۔ اہنوں وقت دا تقاضا دی کیا
جاندا اسے۔ تاں جے لعن طعن توں پچیا جاسکے۔

سے جب بھی چاہا۔ اک نئی صورت بنا لیتے ہیں لوگ
ایک چہرے پر کئی چہرے سجا لیتے ہیں لوگ
تے عارف کنڈالے۔

لوکی مینوں چہرے اُتے خول چڑھا کے لدے نہیں
موند دے کئے مٹھے، سارے کئے کوٹے دل سے نہیں

دل دا چور بندے دی پت پان آپے ای لاہ پھندا اسے۔ عارف نے وی ایہ منظر دیکھیا

تے چپ نہ رہ سکیا،

شیشے دے درچ کدیاں ہو یاں کاہدے لئی شرماندا اسے
اوس دے دل درچ چورے نہیں تے مینوں کیوں گھبرائے

تے فیرا وہ دھکی دیندا اسے۔

اوڑک پر وہ چک دیوال گا حالتی تے ہیں ویکھدا ہاں
 مینوں دھوکا دین لئی اوہ کتے رُوپ وماندا اے
 ہرکے ٹوں اپنا بیجنا ای وڈھنا پیندا اے تے عارف عبدالتین جیکر ایس اصول دا پکھ
 کردا اے تاں ٹھیک ای کردا اے۔

کنڈے بیج کے ٹوں پھلاں دے اگن دی امید نہ دکھ
 جو کجھ جنڈری دے پیالے وچ آپ نچوڑیا ای، آپے چکھ
 ہرچنگا دیو بیت جائے، بڑا وقت اُن ڈھکے تاں نانی چیتے آجاندی اے۔ عارف دا ارشاد

اے۔

رات دے گھپ ہنیرے اندر یاد سویرا آیا اے
 اوکڑ پٹی تے سکھ دا ویلا یاد و دھیرا آیا اے
 عارف ٹوں اندازہ اے کہ۔

بند ہوا دے ساگر دے وچ اپنا آپ ڈبوے گا
 جکھر جلیاتے ہر پتا چیکان مار کے روئے گا
 شہراں دے ویسے بارے عارف دا تجربہ کجھ بھتا امید افزا تے روشن نہیں۔ چٹنا نچہ اوہ

کہندا اے۔

شہر ٹوں اگ نے گھیریا تے پچ گئی ہاں کار
 آپو دھاپ پچ کوئی کے دی مول نہ لیندا سار
 شہر دے لوکاں بارے اوہنوں ایہہ وی فکر اے:

شہرتے شہر دے دسٹیکاں دی فکر نے ات تڑفایاں
 جدوی پانی دا کوئی رپلا کنڈھے دے دل آیا اے

اِس حوصلے اعتماد | عارف عبدالتین کول گھبراہٹ نہیں۔ بلکہ تحمل مزاجی اے اوہیے
 کول امید وی اے۔ حوصلہ وی تے اعتماد وی تے ایہہ

انگ اوہیاں غزلاں وچ بھتا بکھرداں اے۔ اوہ تقدیر دا منکر تاں نہیں۔ مثلاً:

ساوے پتے نوڑ کے سٹ گئی سے دی ٹکھی تیز ہوا
 پیلے پتے کھنٹے آپے دوشن ہواتے آیا اے

لیکن حالات دا مقابلہ کرن لئی سدا اوہ ضرور دیندا اے۔ مثلاً اوہ گھڑا اے :-

اپنے مندرے حال ٹوں ٹوں وی ٹوں اپنی تقدیر نہ آکھ
ایہہ بھیرا اے ہود کسے دا مرضی تیرے رب دی نہیں
ایس کوئی دُنیا دا کیوں عارف شکوہ کردا این
ٹوں ایہہ دُنیا بدل دی سکنا این جے ایہہ تیرے ڈھدی نہیں

اوہ ہمایاراں دوزخ تے ہمایاراں بہشت دا قائل اے۔ تے گھڑانا اوہی فطرت نہیں :-

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے سبھ گھرا تھے کچے نہیں
کالے بدل پڑھتے دیکھ تے ہیں ایناں گھراواں کیوں

اوہ جگنو ٹوں بہتر سمجھدا اے۔ تے منگوں روشنی ٹوں گھٹیا خیال کردا اے۔ جہدے اک

پیغام اے :-

سورج دے شیشے وچ اپنے آپ ٹوں دیکھ سکین تاں دیکھ
تیرے لاٹاں مارے کھ ٹوں، چین دی آکھی پھب دی نہیں

اوہ بزوری والی حیاتی نالوں دلیری والی موت ٹوں زیادہ بہتر سمجھدا اے :-

شیراں وانگ ہیں ہک وچ نیزہ کھلے مرنا سکھیا اے
بُزول بن کے، کندھ کھا کے اپنی جان بچاواں کیوں

اوہدا پیغام ایہہ ہے :-

دیے کولوں پچھے رہنا جے تینوں منظور نہیں
بند کریں نہ گن کدے دی، کھلی رکھیں اپنی اکھ
کالی رات تے سنگھنے بدل دیکھ دیکھ کے انج نہ رو
بجلی دا شکار بن کے جگ ٹوں ٹوں دی دے کنسو
جند نمائی دا وارو نہیں آگ تے پانی دی ایہہ کھیڈ
نہ ہاواں دے لنبو لا ٹوں، نہ ہنجواں دے ہار پرو
سبناں دے سجوگ دے فقے، کس ٹوں ویلے، کون تے
اکاپے دمی کھوہ وچ بہہ کے اپنے نہ ٹوں آپے دھو

غیراں تے بھرواسا کر کے اپنا بھسرم گواہیں گا
 ٹوں اپنے اپنیاں پیاراں تے ہمت کر کے آپ کھو
 عارف نے اپنی حیاتی اک داود دے وانگ ہر ویلے سفروچ گئی اے۔ تے دوجیاں ٹوں
 وہ اپنی مثال دے کے سمجھاندا اے کہ:-

پر بت پر بت جنگل جنگل بیلے بیلے پھردا ہاں
 میں اپنا جیون دا دے دے بے وانگ دہایا اے
 ایہ جاو نگرے اے عارف بن مڑیاں توں مڑدا جا
 جس نے پر بت کے دیکھیا ایہے اوہو جھٹ پھرایا اے
 اوہ موت کولوں دی نہیں دندا۔ جیویں غالب نے آکھیا سی۔
 رنج سے خوگر ہوا انسان تو مت جاتا ہے رنج
 مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں
 تے عارف کہندا اے:-

(۱) موت ٹوں ہوا جان لیتے تاں سو سو موتاں اک اک پل
 کھڈ سمجھ لیتے جے موت ٹوں آئی موت دی جاوے تل
 (۲) جندہ دی موت کولوں دندا کے اپنا مان گھٹاندی اے
 لہرتاں کنڈھے نال لے کھندی اوں تے کولوں دب دی نہیں
 وقت کے دا لحاظ نہیں کردا۔ میں اکواری آکھیا سی:-

دیلا کے دا سکا نہیں کر لٹو جو کجھ کرنا
 قدرا مڑ مڑ جھات نہیں پاؤندا ایہ دھرتی دا پھیر
 عارف وقت بارے رنج دس پاند اے:-

(۱) میں دینے دا جایا دیلا میرا پالن ہار
 میرے اسی ہرنے ہر دم ہلکے ویلے دی تلوار
 (۲) وقت کے دی خاطر عارف پل بھرتی دی نہ کدا نہیں
 جہڑا وقت دے نال نہ ٹریا۔ اوہ پچھے رہ جاندا اے
 دیندا ہویا کندا اے:-

کندھ اسار کے اپنے غم دی اوس دی پھاں و پٹ بیٹھا این
دوسریاں دے دکھاں دے ماڈو تھل دی دھپ دی کھا کے دیکھ
شیر دے مونسہ و پچ اٹے ہوئے مرگ تے کیر کچھ بیت دی اے
ایہ چانن لئی اکواری کول مرگ دا ڈوپ وٹا کے دیکھ
نمیا تیرے چار چوئیرے ڈاڈا گھور منیرا اے
اپنے لہو دی لالی دے نال اپنا کھ چکا کے دیکھ
کنڈھے بیٹھ کے ہر دے زور دا کیر اندازہ کروا این
پانی دے وچ گد کے لہراں نال فدا مکر کے دیکھ

عارف دی غزل گوئی تے اوس دا مقام:

عارف عبدالمتین نے نظماں وچ وی چنگے خیالات اُبھارے نیں۔ پر غزل دی صنف اختصار
گوئی دا اک چنگا نمونہ ہوندی اے۔ چنانچہ عارف دیاں غزلاں دے ہر شعر وچ چھتے اک ستان
تے سنجیدگی لہی اے۔ اوتھے فنی پختگی وی گھٹ نہیں کہے گل لوں ایسے طریقے نال کہہ جانا کہ
اوس وچ ساری ذلذلات دا بیان وی آجاوے تے مقصد تیت وی نکھر کے سامنے آن کھلووے
عارف دیاں غزلاں دی صفت اے۔ مٹرخ جنت دے دسیکاں نے اسلامی ریاستاں وچوں اسلامی
نشان مٹان لئی جہڑے جن کہتے اوسدا اک لشکارا فدا عارف دی اکھ نال دیکھو۔

(۱) لال ہنیری ہتھوں باغ دے اک اک رکھتے کیہہ بیٹی

لغزوں مٹا ساوا پٹا کتن سن وچ کہہہ جانا اے

(۲) لال ہنیری مچلتی تے دیکھے، اصلی روپ درختاں دے

عارف سب سن ننگ مننگے، نہ کوئی ڈال تے نہ کوئی پات

لوکانی اُتے ظلم نے جہڑا ہنیر مجایا ہو یا اے اوس لوں کوئی وی محفوظ نہیں تے عارف ایس

گل لوں اپنی آڑ وچ انج بیان اے۔

ہاں میں وی روف لکن لوں بتھاں تھاں

ننگ، جنگل وانگ ڈداؤنی، چیتے جہٹی خو خواہ

عارف نے پڑپول وچ تصوف تے صوفیاں ہارے کھل کے گل بات کہتی اے۔ انج گدا اے
 جیویں اوہ وی اندازوں اک موٹی اے جیویں کہ اوہ ہر شاعر نوں تھوڑا بہتا صوفی ضرور سمجھا
 اے۔ چنانچہ اسپیں دیکھنے اں کہ عارف کول تصوف دا جہڑا رنگ موجود اے اوہی اک دکھری
 دکھ اے۔ اوہ فطرت دے حسن دے نال نال اپنے اندر جھاتی مارن لئی کہندا اے :-

اوہدی چھب بے نیازی اے تے تیرا روپ وی سندھ
 اوس نوں دیکھن والیا سبناں! اپنے دل وی پاک بھات
 منصور نے انا الحق کیا سی تے شرع دے قانون نے اوہنوں سولی تے تنگ دتا سی۔ پر عارف
 دی اکھنی غزل دے روپ وچ کجھ ہور طراں دی اے :-

ب دد گے مرے رنگ تے ڈھنگ
 کون ٹرے گا میرے سنگ

اوہے کول تصوف بھرے شعراں دی کمی نہیں۔ تے زیر فنی لحاظ نال وی کسے طراں گھٹ
 نہیں۔

میں ڈاچی، نوں ڈاچی والا، بل پل وچ تھوڑا تھل پار
 میں ہاں تیری بانڈی بردی، تیرے ہتھ وچ مری ٹہار
 بانہ دیاں دنگاں، ہار گے دا متھے دا ٹیکا بیکار
 تیرے باجھوں نزل نہ بھاوے مینوں ایہہ سولہ سنگار
 یا فیر عارف دا ایہہ شعر پڑھو۔ ایس دے ہر پرت پچھے کتناں کجھ لکھا ہویا اے۔
 میں اسمان تے میں ای دھرتی کیہہ پچھنا میں میری بات
 میری ذات اپجے سمھ دیاں ذاتاں، سمھ ذاتاں وچ میری ذات
 شاہ حسین نے اکھیا سی :-

نی گڑیئے جانڈیئے تیرا جو بن کوڑا

تے عارف اپنی گل بات ذرا وضاحت نال کہندا اے :-

عارف اوہ انجان بیماری جس دی مٹی دا ہر مال
 سونے دے نل آؤندا اے تے مٹی دے کل جاندا اے

اقبال نے اکھیا سی :-

اپنے من میں ڈوب کر پا جا سہرا بخ زندگی
تو اگر میرا نہیں بنتا نہ بن اپنا تو بن

تے عارف کہندا ہے :-

عارف کون پہچانے میری ذات دیاں گہرا یاں
ہیں ہاں ادہ سمند بھڑا آپے لبھے اپنی تھاہ

عارف کول صوفیاں والا استغناوی جیگا ہے :-

آساں اتے ناساں اک مک ہو کے ہر دم کرن نبھاہ
میرے دل دی نگری دے وچ کوئی فقیر نہ کوئی شاہ
ہیں من موحی مینوں تہاڑے فیصلیاں دی کیہ پرواہ
میرے عملاں نوں پئے اکھو کدے ثواب تے کدے گناہ
میری رگ رگ وچ رت بن کے لہراں لیندا تیرا پیار
روح سمان اے و سدی رہدی میرے تن وچ تیری جاہ

ہر شے اپنی اصل توں جدا ہو کے تے ایس حیاتی دے دیوے دی لوئے اپنی اصل توں لبھ

رہی اے تے ایس خیال توں عارف انج ادا کردا ہے :-

اس جگہ وچ ہر چیز دا جیویں ڈوب گوا چا ہو یا اے

سودج لبتے چا بن اپنا۔ تارے ڈھونڈن اپنی لو

لٹو دیکھو عارف نے کس کس طراں صوفیاں والی گل کیتی اے :-

(۱) میں منزل تے کیویں اپڑاں لکھ توں ہوویں نال

میرا اپنا آپا اے میرے رستے دی دیوار

(۲) دل دے شیشے نوں چکاپا کھوہ وچ کر کے سوچ وچا

بوڑھ دے ہینٹھ تپتیا کر کے، تن من وار کے لبھی مت

(۳) میں آئی ہاں تیرے دیڑے ٹپ کے کندھاں کوٹھے ست

دیکھیں کدھرے مان نہ توڑیں۔ تیرے ہتھ وچ میری پت

(۳) کس دے ہتھ وچ میسری ڈور

عارف ہیں ہاں کس دی پتنگ

(۵) میں تاں اوس دے روپ مروپ دا اج دی نہیں ہاں محرم

کہہ دساں میں تینوں سبناں کس دے لٹی دکھ جائے

(۶) سوکھا اے سستی اکھوانا دکھا اے پر بن کے دکھان

پتوں یار دے میل دی خاطر لنگھنے پیندے مارو تھل

(۷) جدی شیشے دے وچ اپنا روپ میں دیکھن لگیا ہاں

اچن چیت نگا ہواں اگے نقشہ تیرا آیا اے

(۸) شوہ وریا وچ ڈگری ہوئی نہیں دا ایہہ سنہوڑا سن

منزل اپنی کدے نہ بھلتیں را ہواں بھاویں لکھ بدل

اہناں شعراں توں اندازہ لگ جاندا اے کہ عارف کول سچائی دا جہڑا موتی اے ایہہ اوہی

اے جہڑا صوفیاں تے حق سچ دے راہیاں کول ہندا اے۔ جہڑے اوہی حفاظت لئی جان دی

باندی لا دیندے نیں۔ عارف دی غزل دی تکنیک دی سبھاں تے بچی ہوئی اے تے خیال اڈاری

دی پچھے نہیں رہندی۔ تے ایہہ وی دست اے کہ اوہی غزل اوہی نظم نالوں زیادہ بھرواں

تاثر چھڑدی اے مثلاً اوہی ایہہ مشورہ کتاں چنگا لگدا اے۔

عشق دی ٹور ٹورن توں پہلاں ٹھنڈے دل لے نال ایہہ سوچ

کتنے منزل تے اپرے نیں کتنے راہ وچ ہوئے سشل

کے دا قول اے :-

رنگا رنگ سہیلیاں تے رنگا رنگ گھڑے

بھریا اُندا جانے جدا توڑ چڑھے

تے اپرے شعر وچ ایسے گل لوں اپنے انداز وچ عارف نے نبھایا اے فکری پھوں نظم

"پتیا" وچ "سدھراں" دا روپ رانج اے :-

میرا دل ہے

اوہ مکان

چار چوہیرے
جس ٹوں لگی ہووے اگ
میریاں سدھراں اوس مکان دے اوہ دسٹیک
جنہاں ٹوں ملے نہ باہر آون دی
کوئی راہ

چہڑے چیکرے گرلانڈے، اندر ای اندر
مشر بل کے ہو جان سواہ

تے سدھراں بارے غزل دارنگ ایہہ ہے تے غزل وچ خیالات فدا ہووے اچیرے

نہیں :-

(۱) میریاں سدھراں مینوں اپنی جندڑی توں دی پیریاں سن

ہیں اپناں ٹوں کنج کفناواں، اپناں ٹوں دفناواں کیوں

(۲) دل نے سدھراں دی سنگت وچ زور دھالاں پائیاں نہیں

جدوی ساڈے سفروے اندر پنہہ لمیرا آیا اے

سوال :- عارف عبدالمعتین منافقت داویہی اے۔ اکلاپے دامسافر دے حوالے
نال ایس بارے بحث کرو۔

جواب :-

منافقت اک ایسی بیماری اے جہدی نندیا قرآن نے وی کہتی اے۔ منافق لوک
اصلاحی کارکنان داروہپ دھار کے معاشرے وچ اک مقام بنا لیندے نیں تے جدوں اوہناں
دی بدیتی ظاہر ہندی اے تے لوک اوہناں اُتے تنقید کردے نیں تاں اوہ اگوں اپنیاں صفائیاں
پیش کردے نیں۔ قسماں کھاندے نیں تے اپنے اصلاحی کارنامیاں وی تفصیلات دسدے نیں۔
تے اللہ تعالیٰ جہڑا کہ "عالم الغیب والشہادت" اے اوہناں بارے چتا روا اے کہ اوہ ہی لوک
در اصل فسادی نیں۔ سورہ بقرہ دے دو جے رکوع وچ ایس بارے کھلی ڈکھی گل بات ملدی اے
"اتے لوکاں وچوں کجھ اجھے لوک وی نیں جہڑے کہندے نیں کہ اسیں ایمان
لیائے اللہ آپر تے قیامت دے دن آپر۔۔۔ اتے حالانکہ اوہ ایمان نہیں
رکھدے۔۔۔ اوہ اللہ نوں تے مسلماناں نوں دھوکھا دیندے نیں پر اصل وچ
اوہ اپنے آپ نوں دھوکھا دیندے نیں پر اوہناں نوں ایس (خود فریبی) د شعور
نہیں ہینگا اوہناں دے دلاں وچ روگ اے۔ تاں رب نے اوہناں داروگ
ہور ودھا دتا۔ تے اوہناں واسطے دردناک عذاب اے بدلہ جھوٹھ اختیار
کرن دا جدوں اوہناں نوں آکھے "دھرتی وچ فساد نہ مچاؤ" تاں آکھدے
نیں "اسیں تاں اصلاح کرنے آں"۔ خبردار! ایہہ لوک واقعی فسادی نیں پر
اپنے فسادی ہون بارے شعور نہیں رکھدے"

اگے قرآن نے اوہناں چلتر بازاں دی صفت ایہہ دستی لے کہ جہاں اوہناں نوں آکھے کہ عوام
وانگوں سچے دل نال ایمان لیاؤ تاں آکھدے نیں "کیہ بھلا اسیں بے وقوفاں وانگوں ایمان
لیائے؟" اوہناں دی ایس گل دارب نے ڈاڈا غصہ کیتا تے فرمایا "کن کھول کے سُن لو۔
اوہ آپو بیوقوف نیں۔ پر اوہناں نوں (اپنے بیوقوف ہون بارے) علم نہیں۔ (بقرہ ۸۱-۸۳)
منافقت نوں اچکل برے برے معنی پہنائے جاندے نیں۔ مکاری نوں عقلمندی وچ
گنیا جاند اے۔ دو جلی پالیسی نوں ڈپلومیسی دا نام دتا جاند اے۔ حالانکہ عقلمندی یا
فراست تے منافقت دو الگ الگ چیزاں نیں۔ فراست کسے نوں دھوکھا دین توں

منع کر دی اسے تے نالے اوہ کسے توں دھوکھا نہیں کھاندی۔ لیکن منافقت منافق دے اپنے حق وچ دی نرا دھوکھا اسے تے دو جیاں دے حق وچ دی۔ عارف عبد المتین اک نیک دل انسان اسے۔ اوہنوں منافقت نال ویراے۔ ایہو وجہ اسے کہ اوہ تھاں تھاں منافقت دی منڈیا کر داسے۔

شیشے دے وچ نگدیاں ہو یاں کاہدے لئی شرماندا انے
اوس دے دل وچ چورجے نہیں تے میتھوں کیوں گھبرانداسے
اوہدے نزدیک غرض پرستی تے خود غرضی وی منافقت دیاں شاخاں نیں۔ چنانچہ اوہ غلط کاری دے غلط انجام دا پتہ وی دیندا اسے۔

(۱) کنڈے بیج کے توں پھلاں دے اگن دی امید نہ رکھ

جو کجھ جنڈری دے پیالے وچ آپ نچوڑے یا ای آپے چکھ

(۲) جھوٹھ دی چرچا پھ دے ظاہر ہووون تیکر ہندی اسے

واہ چلے تے ریت گھروندا اک پل وچ ڈھے جاندا اسے

اوہ ویلے دی سمھال کرن واسطے کہندا اسے ورنہ انجام خراب اسے۔

(۱) بند ہوا دے ساگر دے وچ اپنا آپ ڈبوئے گا

جھکھر جھلیا تے ہر پتہ چیکاں مار کے روئے گا

(۲) رات دے گھپ ہیرے اند یاد سویرا آیا اسے

اوکڑ پی تے سکھ دا ویلا یاد ودھیرا آیا اسے

اوہ کوئی کم کرن توں پہلاں سوچن سمجھن دی دعوت وی دیندا اسے۔ تاں جے کل توں لاہتمہ

نہ سہنا پوسے:-

(۱) سب توں اچھے پریت اتے بھانویں اپنا محل بنا

پراہم سوچ سمجھ لے پہلوں پتھر کیہرا ڈھوئے گا

(۲) اندر دی اکھ کھول کے عارف دیکھ اچ پنج زمانے دی

سدا نہ پریت بھارے ہندے، سدا نہ ہولے ہندے سکھ

(۳) ہن تے کٹھے ڈبن ترن دے کرنا ایں توں قول قرار

دیکھیں کہ ہرے چھڈ نہ جاویں گھمن گھیری دے وچکار

عارف دی نظم شیشہ پڑھ کے اندازہ ہندا اے کہ شیشہ عارف اپو اے تے
جدوں من دے کوہجے اوہنوں تکرے نیں تاں اپنا کالا دل تک کے غصے و پرچ آجاندے نیں
تے فیر اوہ عارف نال کھید مکھیہ کر دے ہوئے عارف اُتے اپنا غصہ انج کڈھدے نیں۔
جیویں کوئی بندہ شیشے نوں غصہ کھا کے ترور پھڑے۔ چنانچہ اوہ کہندا اے۔

میں ہاں اک نمانا شیشہ

جس نوں بھتے چائیں چائیں چکدے نیں

پر جد اوس پرچ اپنا چہرہ تکرے نیں

اوس تے اک دم گرمی کھا کے، چھتے ہو کے

اوس نوں بھجنے سُدے نیں

کمرچی کمرچی کر دے نیں

اپنے آپ نوں شیشہ تصور کرن والی گل پچھے دتے اوہدی غزل دے ایس شعرو پر مدی اے۔

شیشے دے پرچ تکرے یاں ہویاں کاہدے لبی شرمندا اے

اوس دے دل پرچ چور جے نہیں تے میتھوں کیوں گھر اندا اے

عارف اقبال دے ایس شعرو امصداق نظر آوندا اے۔

کہتا ہوں وہی بات سمجھتا ہوں جسے حق

نے ابلہ مسجد ہوں نہ تہذیب کا فرزند

تے عارف کہندا اے کہ غرضال پیٹی دنیا مینوں حق پرچ اُتے پرہ نہیں دیوں دیندی

تے اپنی منافقت پاروں سگوں مینوں انھا آکھدی اے۔ ایہہ کوڑ نہیں۔

دنیا چاہوے میں دیکھاں

تصویر دا اکو پاتا

اوہ جس نوں سچا آکھے

میں اوس نوں سچا آکھاں

جس نوں جھوٹھا جان لوے

میں اوس نوں جھوٹھا جاناں

جے میں دیکھاں پرچ دے اندر

لگیا ہویا جھوٹھ

جے میں دیکھاں

جھوٹھ دے طے بیٹھاں دیا ہویا پچ

ایہہ دنیا مینوں اتھا آکے

آکے مینوں کلا

ایس اکو اسی دنیا وچ

ایہہ کوڑ نہیں میں اتھا ہاں

ایس اکو اسی دنیا وچ

ایہہ کوڑ نہیں میں کلا ہاں (ایہہ کوڑ نہیں)

چنانچہ عارف دنیا دے مگر لگ کے منافقت اختیار کرن تے جھوٹھی عزت کھٹن نالوں
وقتی طور تے اتھا مورا تے کلا بننا پسند کر لیندا اے۔ کیوں ایس دا انجام نجات بھریا اے
جد کہ منافقت دا انجام نجات دی بجائے نرا پھندا اے۔

مینوں لوکی چہرے اُتے خول پٹھھا کے ملدے نہیں

مُونہہ دے کئے مٹھے سارے اکوڑے کئے دل دے نہیں

ونجارہ ناں دی نظم وچ عارف اپنے آپ نوں سچے موتی تے ہیرے وچین والا تصور کردا

ہویا کہندا اے کہ گاہک مینوں میرے سچے موتیاں تے ہیریاں دی پوری قیمت نہیں دیندے

کیوں جے میں سچی سچی تے سدھی سدھی گل بات کرن دا عادی آں۔ حتیٰ کہ گاہک مینوں ٹٹ

کے لے جان دے نہیں۔ اوہ میرے ہیرے تے سچے موتی میرے کولوں کوڑیاں دے بھاء

خریدن لٹی مینوں مجبور کر دیندے نہیں تے اوڑک میں اوہناں کول اپنا سچا مال مفت توں

سالواں وچین تے مجبور ہو جاناں۔ کیوں جے مینوں ٹٹ گھت توں نفرت اے۔ تے نالے

میں دو نمبر مال وچینا ضمیر دے خلاف سمجھناواں۔ دو جے لفظاں وچ اوہ اپنے آپ نوں اک

ناکام وونجارہ تصور کردا اے۔ تے دو جے پاسے ذرا تکتو۔ کیہ ہو رہیا اے۔

میرے آسے پاسے ہو رہی

بیٹھے نہیں کئے وونجارے

تن دے اُجلے

من دے کارے
 نقل ہیرے جھوٹے موتی
 وچ بزار دے وچین سارے
 آون گاہک۔ تے جاون گاہک
 ہس ہس مال چکاون گاہک

ایہہ و بخارے جو منگن دے جاون گاہک

ایسے طراں "کافی ہاؤس" نامی نظم وچ عارف دسدا اے کہ کافی ہاؤس گویا بغیچہ اے
 جس دی اک اک کیا رمی وچ رنگ برنگے پھل کھڑے ہوئے نیں۔ جہڑے موسماں دا اثر نہیں
 قبولدے تے ہر سے تے ہر ہر موسم وچ اوہ سدا بہار نظر آوندے نیں تے ہر ویلے کھڑے
 ہوئے پھلاں ہاں اپنی بہار دکھاندے نیں۔ تے اوہناں دی گل بات سن کے کناں لوں بڑا
 سواد آوند اے۔

پر جے دیکھو

اوہناں دی اکھ وچ
 اوس (شبنم) داموتی کوئی نہیں
 تے جے سنگھو

اوہناں دے پلے اک رتی خوشبوئی نہیں

عارف خود غرض لوکاں لوں سامنے رکھ کے پُر خلوص کار کردگی تے مطلب پرستی دا نکھیڑا انج
 کردا اے۔

سبھ دی خاطر جیونا مرنا گل تیرے مطلب دی نہیں

پر ایہہ میری ریت اے سبھناں ہاں ایہہ عادت سب دی نہیں

چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ عارف منافقت تیاگن تے حق پرچہ داسا منا کرن دا ہوکا دیندا اے۔

کیہ دساں میں اپنے آپ لوں سان تے آپ چرٹھا کے دیکھ

ریت دا میحل اے تیرا جتہ، تیز ہوا وچ آ کے دیکھ

منیا تیرے چار چو فیرے ڈاہڈا گھور ہنیرا اے

اپنے ہو دی لالی دے نال اپنا ٹکھو چمکا کے دیکھ

کنڈے بیٹھ کے ہڑھ دے زور داکہ اندازہ کرنا میں؟
 پانی دے وچ کڈ کے لہراں نال ذرا ٹکرا کے دیکھ
 آہن اوس دی وی سن لینے جس نوں کلا اکھ دے رہے (ب)
 کہندیاں سن دیاں عمر وہائی اپنی گل تے تیری بات
 عارف بے انصافی تے کافی وند دے خلاف اے:-

ایہہ انیائے کیوں دستوراے یارب تیری دھرتی دا
 دانے کسے دی کوٹھی پنیدے فصلان کوٹی لگاندا اے
 اوہنوں یقین اے کہ حق یح دا بول بالا ہو کے رہوے گا۔ مخالف کرن والے بھانویں کتاں وی
 تل پئے لاؤن:-

عارف آئیں دکھاواں تینوں منظر نوں زمانے دے
 کندھ دے حرفاں نوں کجھ بندے نہواں نال پئے چھلے نہیں
 چنانچہ اوہ اپنی حق گوئی بارے کہندا اے کہ بھانویں ایس عادت نے میرے دشمنان نوں میرے
 لہودا پیسا کیتا سی۔ پر اپنے تاں سجاناں نوں میرا ویری بنا دتا اے:-
 ویریاں نوں تے ایس نے میرے لہودا پیسا کیتا سی
 سجاناں نوں وی ویری کر گئی میری یح بولن دی لت
 میرا نیس نے اکھیا سی:-

خیال خاطر اجباب چاہئے ہر دم
 انیس ٹھیس نہ لگ جائے آگینوں کو
 ایس مروت بھرے رویے نوں عارف عبدالمتین انج ظاہر کردا اے:-
 پلکاں وی چک ہولی ہولی بول وی دھیرے دھیرے بول
 جے پھٹ پین دلاں اندر تے قیامت تیک نہ سدرے نیں
 تے آخر وچ عارف عبدالمتین وی نظم "مشورہ" منافقانہ سلوک دی بہترین مثال پیش کر دی اے

مشورہ

میری لاش نوں - جھٹ ٹھکانے لاؤ یارو

اِنج نہ وقت کھنجاؤ یارو
 میری گردن وِچ کس کس دیاں
 اَنگلیاں کھبیاں ہویاں نہیں
 دُنیا جان نہ جاوے
 رات دے گھپ ہنیرے دے وِچ
 میرے گل نول گھٹن واسے
 ہتھاں دے ول
 کسے دا دھیان نہ جاوے
 ایہہ اوہی گل اسے جہڑی حیفظ جالندھری نے آکھی سی۔
 دیکھا جو تیر کھا کے کمیں گاہ کی طرف
 اپنے ہی دوستوں سے ملاقات ہو گئی

مگدی گل ایہہ پئی عارف عبدالمقین حق پرچ دا ہو کا دین والا اک سٹھرا لکھاری اے اوہنوں لت
 گھت تے منافقت توں نفرت اے۔ اوہ جھوٹھ دا ویرنی ضرور اے پر "مشورہ" ایہو دیندا
 اے کہ مروت ای ورتنی چاہیدی اے تاں جے میرے نال ظلم کرن والیاں دا بھانڈا نہ پھٹ
 جائے۔ اوہ مروت مروت وِچ انیاتے بے انصافی دا شکارا ہو کے وی منافقاں دے پردے
 نہ چکنا۔ رواداری تے حوصلے دی بڑی اچی گل اسے جہڑی عارف عبدالمقین وِچ لبھدی اے۔

سوال :- (۱) اکلاپے دامسافر اصل و پرچ انسان و استعارہ ہے۔ تیسریں اوس دے سفر دی کہانی عارف عبدالمتین دی پنجابی شاعری دے حوالے نال بیان کرو۔

(۲) کہندے نیں کہ اکلاپا ایس صدی دا وڈا المیہ ہے۔ اکلاپے دامسافر پڑھ کے تہا نون کیمہ احساس ہو یا اے۔ بحث کرو۔

(۳) اکلاپے دامسافر و پرچ عارف عبدالمتین نے اپنے سمے دے کیمہ مسئلیاں نون موضوع بنایا اے۔ ویروے نال دستو۔

(۴) اکلاپے دامسافر و پرچ عارف عبدالمتین نے اصل و پرچ ارج دے عہد دے ٹٹے بھجے بندے دی داستان بیان کیتی اے۔ بحث کرو۔

جواب :-

اکلاپے دامسافر اک انسانی استعارہ

ہر انسان اک عالم صغیر اے۔ ایہہ اک

چھوٹی دنیا اے۔ ایہہ اک جہان اے۔ اس دے اندر مثبت تے منفی قدراں تے طاقتاں دا جوڑ میل ہو کے اک عملی کوشش دا سلسلہ چالو اے۔ ایہہ عدم توں وجود و پرچ آوندا اے تے فیر اک اکائی دے طور تے فطرت دے تقاضیاں موجب مختلف عوامل دی مدد نال ودھدا پھلدا اے۔ سارے انسان اپو پرچ اک دوجے دے مددگار وی ہندے نیں تے دشمن وی تے جہڑا انسان حیاتی دا دارا پیرہ لنگھا کے اگلے پار چلا جاندا اے تاں گویا اوس دی سانجھ انفرادی طور تے ایس دنیا نالوں ٹٹ جاندا اے۔ تے اوہدی حیاتی دا اکلا سفر اک روحانی سفر دے طور تے شروع ہو جاندا اے۔ جس و پرچ اوہدی ایس حیاتی دی کھٹی کمانی دے چنگے یا مندے اثرات مرتب ہونے شروع ہو جاندا اے۔ ایہہ گل میں نرمی مذہبی عقیدے دے لحاظ نال نہیں آکھی۔ بلکہ اہدے پچھے ارج کل دی سائنس دی تائید وی شامل اے :-

سائنس دی پہلی بنیاد مادے اپر رکھی گئی سی۔ تے ایسے کارن سائنس مادے بارے

بحث کر دی رہی۔ تے مذہب دا روحانی پہلو اوس توں اولے ای رہیا۔ چنانچہ جدوں وی

سائنس دے پجاریاں نون موقع ملدا، مذہب نون تنقید و انشاز ضرور بننا پیندا، یہودیت

تے نصرانیت سائنس اگے نہ کھلو سکیاں تے آخر دین لوں لوکاں دا ذاتی مسئلہ قرار دے کے سائنس اگے ودھی۔ تے یہودیت تے نصرانیت بطور مذہب چالو رہیاں۔ زمین دی حرکت دا دعویٰ کرن والے سائنس دان لوں بریاں اوکڑاں جرنیاں پیاں حتیٰ کہ کلیساؤ توں کفر دا فتویٰ لگا۔ جہڑا پچھلے دینیں اک اخباری خبر موجب کلیساؤ توں بڑی شرمندگی دا اظہار کر کے واپس لٹا گیا اے۔ اسلام اک مذہب ای نہیں بلکہ نظام حیات اے تے نظام حیات دے توالے نال اسلام اک دین اے۔ چنانچہ قرآن وچ آیا اے:-

اللہ تعالیٰ اوہ اے جہنے اپنا رسول بھیجا، ہدایت تے دین حق دے کے، تاں جے

اوہنوں ہر دین (نظام حیات) اُپر غلبہ عطا کرے تے رب دی گواہی (ایس بارے) کافی اے۔ (سورہ فتح) ابد مطلب ایہہ ہے کہ اسلام مادیت تے روحانیت دونہاں کچھاں لوں نبھان والا مذہب اے۔ تے ایہہ اوڈک ہر نظام حیات اُپر غلبہ پاوے ای پاوے۔ سائنس تے مذہب بارے میاں عبدالرشید مرحوم نے لکھا اے تے وقت ۶ نومبر ۱۹۹۲ء کالم نوید بصیرت) لکھیا سی۔

اسلام کے ابتدائی دور میں جاہلیت (بیگن ازم) اور نصرانیت اس کے مقابلہ پر آئی اور اس نے مذہب کی کھائی۔ پھر سائنس کے ایجاد اور تکنیکی ترقی کا دور شروع ہوا۔ مسلمان جو پہلے یونانی فکر سے متاثر ہو کر اپنے فکر کی توانائی کھو چکے تھے۔ نئے مغربی فکر سے مرعوب ہو گئے اس میں مغرب کے سیاسی تفوق کا اثر بھی شامل تھا۔

ابتدا میں سائنس نے اپنی پوری عمارت مادے کی مادیت پر استوار کی تھی اور اسی بنا پر مذہب اور روحانیت پر سخت حملے کئے گئے۔ مگر جوں جوں سائنس حقائق کی تلاش میں آگے بڑھی اس پر نئے نئے حقائق منکشف ہوئے۔ جس نے اس کی پہلی قائم کردہ عمارت کی بنیادیں ہی ختم کر دیں یہاں تک کہ خود مادے کی مادیت ہی ختم ہونے لگی۔ کیونکہ بالآخر تمام مادی اشیا یعنی ٹھوس، مائع، گیس الیکٹرانوں اور پروٹانوں کے مختلف تناسب کی ترکیب اور ترکیب دہ ترکیب کا نتیجہ نظر آئیں۔ بالفاظ دیگر مادہ اپنی آخری حیثیت میں محض برقی قوت ہے۔

آئن سٹائن کے نظریہ اضافیت نے زمان و مکان کو ان کے علیحدہ علیحدہ وجود سے اک کر دیا۔ (گویا) مادہ ٹھوس نہیں، مکان خالی نہیں۔ زمان واقعات بنے، باہر کی چیز

نہیں۔ بلکہ ان کے ساتھ وابستہ ہے۔ کوانٹم تھیوری کے مطابق توانائی مسلسل طور سے نہیں پھیلتی بلکہ چھوٹے چھوٹے پیکٹوں کی صورت میں پھیلتی ہے۔ جو ایک دوسرے سے الگ ہوتے ہیں۔ اور روشنی توانائی کے چھوٹے چھوٹے پیکٹوں سے مرکب ہے۔ گویا روشنی بیک وقت جوئے ذرات بھی ہے۔ اور لہروں کا سلسلہ بھی۔ یہ مسلسل بھی ہے اور منفصل بھی اس لیے وہ اس زبان و مکان کی چیز نہیں بلکہ اس سے ماورا ہے۔ گویا اب سائنس کے مادیت اور جبر کے پرانے نظریات باطل ہو چکے ہیں۔ بقول ڈنگلٹن بظاہر دنیا ذہنی (یا روحانی) تخلیق ہے اور اس کا تعلق کسی نظر نہ آنے والے وجود سے ہے۔ جو ہمارے تصور کے بغیر آزادانہ قائم ہے، اور مادہ اسی نوعیت کی چیز ہے۔ جیسے خیالات احساسات اور جذبات۔ جے ایس ہالڈین نے تو یہاں تک کہہ دیا کہ آخری حقیقت روحانی حقیقت ہے اور ہمارے انفرادی اذہان (ایسے "اکلا پے دامسافر" وی ذہن و پرچ رکھو) کسی نہ کسی طرح ایک کل کائناتی ذہن سے متعلق ہیں۔ یہ ذہنی بات ہے کہ ہر انسان کے اندر اللہ تعالیٰ کی روح میں سے پھونکی ہوئی روح موجود ہے۔ گویا جدید سائنس اب حق تعالیٰ کے وجود کو تسلیم کرتی ہے اور جدید سائنس کی نئی تحقیق اسے مذہب کے قریب لے آتی ہے۔

"اب جب مادہ ہی بالآخر روحانی نکلا تو اس پر مبنی نظریہ حیات مادیت اور مادیت کی آخری صورت کمیونزم باطل ٹھہرا۔ عملاً بھی یہ باطل نظریہ حیات ساٹھ ستر برس کے اندر ناکام ثابت ہو چکا ہے۔"

ایس توں اکائی و تصور تے خصوصاً انسانی اکائی وی اہمیت سائنس دی روشنی و پرچ وی ثابت ہو جاندی اے۔ اسیں دنیا توں فانی آکھنے آں۔ پر سائنس موجب مادہ فنا نہیں ہندا بلکہ اپنی شکل تبدیل کر جاندی اے۔ پانی اڈ جاندی اے تاں گویا اوہ گیسوں و پرچ تبدیل ہو جاندی اے تے جدوں اسیں اوہی گیسوں دوبارہ ملانے آں تاں پانی ہوند و پرچ آ جاندی اے۔ ایس توں مرن پچھوں دوبارہ حیاتی و اسلامی تصور ثابت ہندا اے۔

چنانچہ عارف انسان توں اک پھوٹی دنیا تصور اسی نہیں کردا بلکہ تسلیم کردا اے۔ اوہ انسان توں ایس کائنات و امرکزی کردار مندا اے۔

انت واقصہ

میں ٹردا ہاں کلم کلا
 جندری دے سنجے رستے تے
 اگے پچھے
 سنجے کھتے

میرے اپنے آپ بناں
 کوئی نظر نہیں آوند اے

تے فیرا وہ انسانی عملاں دے وقتی اثرات دی دس پابند ہو یا زمان تے مکان ویدی لنگھدا
 جاندا۔ انسانی حیاتی دے اوس سفر دی نشاندہی کردا اے، جدھر نوں ہر انسان حیاتی دا
 پندھ مکا کے چلدا جا رہیا اے :-

ہاں اک، میرے پیراں دے دلگیر نشان
 میرے پچھے ٹردے آوندے نیں
 ہولی ہولی

دھیرے دھیرے

اوہ وی مٹ دے جان دے نیں۔

ویلے دی ہر پاسے اڈ دی ظالم ریت

ادبناں تے پیندی جان دی اے

میرے کن وچ

میرے انت واقصہ کہندی جان دی اے

اوہ انسانی حیاتی توں بعد والے سفر بارے بڑا پریشان رہندا اے۔ اوہ سوچدا اے کہ
 جے کریوی بچے کسے دن میرے نال نہ ہوں تاں ساری ساری رات نیند نہیں آوندی تے
 اوڑک اوہ کہندا اے

سوچنا ہاں

میں کنج گزاراں گا

اوہ لم سلمیٰ رات

جس دے وچ

انسان دے نال

سمجھتے نہیں دُور دی بات

آپنا آپ وی ہندا نہیں

عارف اچ کل دے انسان دی خلائی تحقیق بارے سوچدا اے تے سائنس دیاں کامیابیاں
توں اپنا کمال خیال کر کے انسانی عظمت اُتے حیران ہو رہتا اے :-

میں جگ اندر سمجھ توں دکھرا

میرا جھنڈا سب توں اچا

کراں میں دھرتی دیاں پرچولال

ست آسمان میں پل پل ٹولال

وچ خلا دے اڈن والا

چن تیکڑ جا اپرن والا

اپنی ہمت دیکھ دیکھ کے

اپنی قدرت دیکھ دیکھ کے

میری اپنی عقل وی دنگ اے

میرا نوکیلا رنگ تے ڈھنگ اے

عارف ایس مادی دُنیا دے پچھے لگی ہوئی روحانی دُنیا دا چاہوان اے۔ اوہدا

اندر زخمی اے۔ اوہدا دل پھٹڑا اے۔ اوہ نجات دا کھوجی اے :-

میں نروان دا کھوجی ہاں

جنگل جنگل بیلے بیلے

مکتی ڈھونڈ دا پھر دا ہاں

اوہنوں کتاباں پڑھیاں چین تے سکون دی دولت نہیں ملدی۔ بلکہ شاہ نے

علمی بحثاں ہی تے اوہدی بے مقصدیت توں نراسا ہو کے اکھیا سی۔

علموں بس کریں او یار

اکوالف ترسے درکامہ
 جاندمی علم و انہیں اعتبار
 علم نہ آوے و پرح شمار
 علموں بس کہیں او یار
 چنانچہ بلیے شاہ کول جہرا علم اسے او ہدایت گ کجھ ایس طراں دا اسے :-

اساں پڑھیا علم تحقیقی اسے
 او تھے اکو حرف حقیقی اسے
 ہور جھگڑا سب ودھیکی اسے
 ایویں روڈا پایا بہندی اسے
 مونہہ آئی بات نہ رہندی اسے
 تے عارف علم بانہے اپنا گوئیڑا کے بانج سمجھاندا اسے :-

مدتاں تیک کتاباں پڑھیاں
 چین نہ ہیا اک وی پل
 پوتھیاں لکھیاں لکھ ہزاراں
 لکھ لکھ پوراں ہویاں شل

تے ایناں کجھ کرن دے باوجود سکھ داساہ نہیں آیا۔ چنانچہ اوہ روحانی رہنمائی
 واسطے اسمانی تعلیم ول دھیان دلاندا اسے۔ تے نال ای "اپنے" حوالے نال ہر انسان دی
 فطرت بیان کر جاندا اسے کہ اسمانی رہنمائی موجب پیر پٹنا بڑا دل گردے واکم اسے :-

گو تم عیسیٰ اتے محمدؐ
 جس پر بت توں ہر دم ہینوں
 اپنی اور بلاندے نیں
 اوس تے چڑھیاں چڑھیاں میرے
 پیر اکھر دے جانڈے نیں
 ساہ وی پھلدا جاندا اسے

کسے دی پکھوں "اکلاپے و مسافر" نوں پڑھیے تاں اوس وچوں اک انسان دی

کہانی ادبی واردات، اوہدیاں سکال سدھڑاں تے اُمنگاں، اوہدے ماضی حال تے مستقبل تے اوہدے انجام دی دس پندی اے۔

اج دے عہد دا انسان اندروں ٹٹا پھٹا انسان اے۔ اوہنوں اخلاقی قدراں دی سنبھال نہیں رہ گئی۔ اوہ رہنمائی دا طالب اے۔ پر اوہنوں صحیح رہنما نہیں ملدا۔ تے دوجے پاسے جمہوری نظام نے "آزادی" دی جھڑی لہر مہیا کیتی اے۔ اوہنے اج دے انسان نوں ذات دی تعمیر دے موقعیاں توں محروم رکھیا تے اوہنوں خواہشاں دی غلامی دے چکر وچ اپنا پھسایا کہ اوہ ہر کم اپنی مرضی موجب کرن دا عادی ہو گیا۔ حتیٰ کہ اجد انسان دُنیا تاں اک پاسے، دین نوں وی اپنی مرضی موجب ڈھالن دی خواہش رکھدا اے۔ اج دا انسان اپنے بارے علم دی بنیاد تجربے اُتے رکھن دی کوشش کر دا اے۔ اوہ اپنے خالق دے دس اُتے اعتبار ایس لئی نہیں کردا کہ اوہنوں ایہہ یقین نہیں کہ خالق داکیر علم اصلی اے۔ جھڑا انساناں تک پہنچیا اے۔ تے کیرا من گھڑت جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ اجد انسان بے چینی تے بے سکونی دی دلدل وچ کھبیا ہویا اے۔ اوہ دلوں جانوں ایس دلدل وچوں نکلنا چاہندا اے۔ تے جدوں گوتم، عیسیٰ تے محمد مصطفیٰ جیہاں ہستیاں اوہنوں اپنے دل بلانڈیاں نیں تاں اوہ اوہناں دی آواز اُتے لبیک نہیں کہہ سکد کیوں جے اوہ ہر دا پھوڑے وانگوں دکھدا اے۔ عارف عبدالمیتن "میں" دے حوالے نال جدوں گل کردا اے تاں اوہدا مطلب اپنی ذات بارے کجھ آکھنا نہیں ہندا بلکہ اوہ اپنے حوالے نال ہر انسان دی یا انساناں دی اکثریت دی گل کردا اے۔ جیویں اقبال کہندا اے:

اپنی جولا ننگاہ زیر آسماں سمجھا تھا میں

ایتھے میں توں مراد انسان اے چنانچہ عارف وی جدوں "میں" دے حوالے نال کہندا

اے۔

میرا ہر دا پھوڑے وانگوں دکھدا اے

میرا اندر

نمی نمی آگ دے کارن دُخدا اے

تاں اوہدے "میں" آکھن وچ اک آفاقیت اے۔ اجد ٹٹا پھٹا انسان سائنسی

ترقی دے باوجود اندروں بالکل گل سر گیا ہویا اے۔ اوہدے وچ روحانی تے اخلاقی لحاظ

نال کوئی طاقت نہیں رہ گئی۔ اسمانی تعلیم ول اوہ پیر پٹن دی کوشش کر دا اے پر اوہ دے
 کر پیر اوہا ساتھ نہیں دیندے۔ اوہا ماحول ایس کم وچ اوہا ساتھ نہیں دیند اچنانچہ عارف
 موجب۔

جس پتھر نوں ہتھ پاناں ہاں
 اوہو ڈگ ڈگ پیندا اے
 آسے پاسے دور تے نیڑے
 ڈاڈا گھپ بنیرا اے

کون لوے ہن سار مری
 ہن کس نوں چند (روح) پکارے
 میں تے اپنے آپ نوں تینوں، سارے جگ نوں
 بہت پچھے چھڈ آیا ہاں
 تے ایہہ گویا بیٹے ویلے اُپتر اخیر جہات پان والی واردات سی۔ جہدے اگے نامیدی
 تے گھپ بنیرا اے۔

اج دے انسان نوں ایہو بے چینی تے بے سکونی آپو دھاپ، خود غرضی، نفسا
 نفسی تے نری دنیا دی محبت دے دیہناں وچوں نکلن نہیں دیندی۔ اوہنوں اپنے ہر پاسے
 جہڑی نگڑی تے اوہدے وسنیکاں نال واہ پیندا اے، اوہو ای اوہنوں دشمن نظر آوندے
 نہیں عارف موجب اجد انسان گویا اک جنگل دا وسنیک اے۔ اوہدے چار چوہیرے
 درخت نیں۔ جہناں نال اوہ اپنے دکھڑے پھولن دی پوزیشن وچ نہیں۔ کیوں جے اوہ کیہ
 جانن کہ اک انسان نوں اج کھڑے دکھاں ورداں نال واہ پایا ہویا اے۔ تے دو جے پاسے

دھرتی اُتے شیر تے چیتے
 لہراں اُتے پھنیر سپ
 ہیٹھاں پیرے جان دا سینہلا
 اُپتر ڈنگے جان دا ڈر
 میرے ہتھ وچ تیر نہ نیزہ

کول میرے تلوار نہ ڈھال

میرے نال کیہ بیتن والی

گڑکھاں نوں دستنا بیکار

ایہہ ہے اجدے انسان دی حالت کہ اوہ دے کول دنیا دے ایس جنگل وچ رہندے
شیراں تے ہو چیرن پھاڑن والیاں بلاواں توں اپنا چ بچا کرن لئی کوئی ہتھیار نہیں ہیکھا چنانچہ
اجدے انسان نال جو کجھ بیتن والی اے اوہ کسے درخت نوں دسن دا کوئی فائدہ نہیں کیوں جے درختاں
کول وی اوہدی ایس مصیبت دا کوئی علاج نہیں۔ عارف عبد المتین صیغہ واحد متکلم وچ آفاقی
سوچ دیاں گلاں کردا اے۔ اوہ کدی کدی اجدے ہمت والے انسان دی ترجمانی ایس طراں
دی کردا اے:-

میرے چار چوہیرے ویری

میں کلم کلا وچکار

میرے اک ہتھ دے وچ ڈھال

دوہے ہتھ دے وچ تلوار

اپنے انت دا محرم ہاں میں

سٹان فیروسی کیوں ہتھیار

لشردیاں ہو یاں مرنا سوکھا

اوکھا ڈر کے منٹی ہار

گویا اکلاپے دا مسافر ج دے ہر طراں دے انسان دی کتھا کہانی اے۔

اکلاپا ایس صدی دا اوڈا المیہ | جدوں اخلاقی قدراں موت دے ڈھائے چرٹھ

جاون تے اوہناں دی پالنا کرن والے تھاں تھاں بھانج کھا کے موت رنگی چپ وٹ لین یا

جے کراوہ رولا وی پان تاں اوہناں دے رولے پچھے عمل دی طاقت دا زور نہ ہووے تاں فیرو

دنیا دے سکون تے امن چین دا اللہ ای حافظ ہندا اے۔ ایہہ درست اے کہ ہر انسان

اک اکائی اے۔ اک مکمل حیاتی اے۔ اک نکا جیوا جہاں اے جس دے اندر رنگ رنگ

دی دنیا آباد ہے۔ پر ایس دے نال نال اوہ معاشرتی جانور دی ہے۔ اوہ کلم کلارہن دی تھاں نل مل کے رہن داعادی ہے۔ اوہ اک دو بے داسہارا بن کے اس گھر کی دے دن پورے کر سکا ہے تے فیر جے کراوہ اپنی ایس حیاتی وچ اچیاں سچیاں قدراں دی پاسداری کر داہویا اگے ودھے تاں اوہ کامیاب رہندا ہے۔ ورنہ ناکام۔ اجدے دور وچ ایہو جی سچی قدراں مٹدیاں جا رہیاں نیں۔ تے ہر آدمی نفسا نفسی تے خود غرضی تے اپو دھاپ وچ ہری طراں پھس کے رہ گیا ہے۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ ہر آدمی لوکاں دے نال وسدا رسدا وی اپنے آپ نوں اکلا محسوس کر دا ہے۔ کیوں جے اک دو بے داوردی کوئی نہیں رہ گیا۔ ہر کوئی موقع پرستی دا بیماری ہے۔ تے فیر ہر انسان جدوں کسے بیماری یاد کھ درد وچ مبتلا ہندا ہے تاں اوہوں اوہنوں ایہہ احساس ہندا ہے کہ میںوں اپنا دکھ درد آپ ای جبرنا پوے گا۔ تے جیوں جیوں ایس حیاتی داسفر مکدانظر اوند اے اکلا پے دا تصور ہووے گی اگھر دا جاندا ہے۔ بال بچے وغیرہ اپنی اپنی جگہ اپنے آپ دی اساری وچ کھبے ہندے نیں۔ تے اوڑک اوہ اپنے سارے ہمدرداں تے بلیاں نوں بیگانے محسوس کر دا ہے۔ تے فیر اوہنوں صاف دس پنیا ہے کہ میں دنیا وچ کلم کلارہ گیا واں تے ہن میںوں اپنا سارا سفر کتے نوں طے کرنا پے رہیا ہے۔ ایس رجحان نے انگلینڈ جے ترقی یافتہ ملکاں وچ بدھا اثر (Old Houses) دے سسٹم نوں وجود بخشیا۔ تے مشرقی ملکاں وچ وی نویں تہذیب دے اثرات پاروں روحانی بے سکونی نے کرب دا سٹہ اکلا پے دی شکل وچ ودھیرا اگھر دا جا رہیا ہے۔ اجدے انسان نے جنّاں روحانیت توں پچھا چھڈاں لئی ہر روحانی نظام نوں "افیم" قرار دتا سی۔ اوہی زیادہ اوہدی بے سکونی وچ وادھا ہون پاروں اوہنوں روحانی پیاس ہووے زیادہ محسوس ہندی ہے۔ چنانچہ اوہ پچھلے سارے زمانیاں توں، اجدے زمانے وچ "اکلا پے" بہتا شکار ہے۔ اوہ اپنی نجات واسطے اپنے من گھڑت ازماں (18۳6) دل رُخ کر دا ہے۔ پر تھوڑی دُور چل کے اوہنوں اپنی غلطی دا احساس ہو جاندا ہے تے اوہ مڑ کے پچھا نہہ نوں نوں نس دا ہے۔ بقول غالب اوہدی حالت کجھ ایس طراں ہو گئی ہے کہ:-

چلتا ہوں تھوڑی دور ہر اک راہرو کے ساتھ

پہچانتا نہیں ہوں ابھی راہبہر کو میں

انسان دی بنائی ہوئی سوچن والی مشینری تے رولوٹ وغیرہ بارے جتنی معلومات

انسان آلو رکھدا اے اوناں علم کسے کمپیوٹر یا روبوٹ نوں اپنے بارے نہیں ہوسکدا۔ کیوں جے انسان اوہدا خالق اے تے اوہ مشین مخلوق۔ مخلوق بارے خالق نے جہڑے اصول تے ضابطے گھڑے ہندے نیں اوہ اوہناں اصولاں نوں اپنا کے اسی صحیح کارکردگی دا مظاہرہ کر سکدا اے۔

انسان وی سوچن سمجھن والی اک مخلوق اے جہدی خالق کوئی وڈی نظر نہ اون والی طاقت اے۔ اسمانی تعلیم ایس طاقت نوں اللہ خدا یا پرما تہا دھیرہ دا نام دیندی اے مختلف زمانیاں اندر اوس "قوت" نے اپنے قاصداں راہیں ایس انسانی مشین (مخلوق) نوں اوہ اصول تے ضابطے سمجھائے جہناں راہیں اوہ ٹھیک ٹھیک کارکردگی دا مظاہرہ کر کے تباہی توں بچ سکدا اسی۔ تے آخر وچ حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے اوس اسمانی تعلیم نوں مکمل کر دتا تے انسان نوں تباہی توں محفوظ رہن دے سارے ضابطے تے رہتے سمجھائے تے نلے اوس رستے اپرا پو چل کے اچ دے انسان اگے حیاتی نبھان لئی اک مکمل نمونہ پیش کیا۔ پر بعض انساناں دی اڑی پاروں اجدا انسان اوس رستے دی مخالفت وچ جٹ گیا۔ بھرا نتیجہ ایہہ ہویا کہ اپنی تخلیق دے اسمانی اصولاں دی مخالفت پاروں اوہ ٹٹ بھج واکھار ہو گیا تے خاص کر کے ویہویں صدی شروع ہندیاں سار اسمانی تعلیم دی مخالفت بڑے زوردار طریقے نال شروع ہوئی۔ جہدے نتیجے وچ بے خدا تے بعدین نظام وجود وچ آئے۔ جہناں نے انسان کو لوں اوہدی شناخت دی اسمانی تعلیم کھوہ لئی تے فیر انسان لوں ایس دنیا وچ اکلایے دا تحفہ دے کے اوہنوں ایدھر او دھر بھنگن لئی کھلا چھڈ دتا۔ چنانچہ اسیں کہہ سکے آں کہ اکلایا ایس صدی دا سب توں وڈا المیہ اے جہنوں انساناں نے اپنے واسطے اگو گھڑیا اے۔

مینر نیازی کول وی ایہو اکلایا اے جہنوں اوہ محسوس کر کے اپنے آلدوالے موت اسی موت دیکھدا اے۔ تے ایس خوف دے وچکار اوہ کلم کلاآت ہنیری رات وچ اپنی حیاتی دی ڈوری نوں ٹنڈی ہوئی محسوس کر دا ہویا کہندا اے:-

میرا تے بس ایناں اسی کجھ اے
جھتہ اپنے آپ دے وچ
چنال رات دے سنن والے دا
جھارے پیروی چاپ دے وچ

تھے غیر اذہ گھر و پرچ اگلا ایہہ کے پاگلاں وانگوں ہنن بارے دی سوچا اے۔ ایہہ
 اگلا پامینر نیلڈی ڈا اسی مسئلہ نہیں بلکہ ایس صدی دے ہر انسان واسطے اک المیہ ہن کے
 رہ گیا اے۔ کیوں جے ایس (مشینی) مخلوق واسطے انسان نے اسمانی تعلیم دے درواڑے ایلو
 بند کردتے نیں۔ روحانی کرب و پرچ مبتلا ارج دا انسان اپنے آپ نوں اشرف المخلوقات دی
 تھاں اک عام جہی چیز محسوس کردا اے بقول عارف عبد المتین :-

سُجَم سَخِیَاں رَاہِوَاں اُنْتے

کَلَم کَلتے پھردیاں ہویاں

میںوں اکثر انج لگدا اے

میں وی جیویں

ایہناں دا اک حصہ ہوواں۔

ارج دا انسان اگلا پے تے روحانی محرومی دے جس المیہ دا ایس صدی و پرچ شکار اے۔
 اوجھتے اوس توں ایہہ سوچن تے مجبور کردتا اے کہ جے کراوہ واقعی اک سوچن سمجھن والی مشینری
 اے تاں ضرور کوئی نہ کوئی اوہد اخالق وی ہیکار اے۔ تے اوس خالق نے ایس مشینری وی
 حفاظت تے ایس نوں ٹٹ بھیج دا شکار ہون توں محفوظ رہن لسی ضرور کوئی ضابطے وی مقرر
 کیتے ہون گے۔ سائنس دان ایہناں ضابطیاں نوں اپنی تحقیق راپس ٹولدا پیا اے۔ مفکر اپنی سوچ
 تے فکر راپس ایہناں دی تلاش و پرچ مگن اے۔ فلسفی فلسفیانہ گنگھلاں و پرچ ایہناں ضابطیاں نوں
 تلاش کر رہیا اے۔ پیراجدا انسان ایہناں راپسواں اُتے چل کے اپنی منزل متھن و پرچ کامیاب
 نہیں ہو سکیا۔ تے اوڑک ایہہ اکاٹی۔ اگلا پے دی بھٹھی و چوں لنگھ کے اگلے پار چلی
 جاندی اے۔

اجدے العنان نوں گوتم عیسیٰ تے محمد دی تعلیم نال واہ پنیدا اے تاں اوہ شیطانی
 طاقتاں دے وز ظلان و جہوں اسمانی تعلیم دے اچھے پھے سو میاں ولوں مونہہ مروڑ کے پئی
 نجات تے منزل نبھن دی کوشش کروا اے۔ اہدی مثال انج اے جویں کوئی مریض کسے
 حکیم یا ڈاکٹر توں علاج کراں دی بجائے آدم خود درندیاں نوں اپنا ہمدرد سمجھ کے تے اوہناں
 دے ڈھانے چڑھو کے اپنی حیاتی دا دیوا گل کرا بہندا اے۔ سادھے صوفی شاعران نے
 ایس اگلا پے دے مسئلے دا حل ایہہ دسیا اے کہ انسان اپنے کُل نالوں و چھڑیا ہو یا اک

جہڑا سے۔ جہڑا اپنے کل دی تلاش و پوج سے لے کر جہڑا جہڑا اپنے کل توں تلاش کر کے اوس دا
 ساتھ پالوے گا اوہ گویا روحانی سکون کھٹ لوے گا۔ تے جہڑا اپنے کل دے نیڑے ڈھکن
 وچ ناکلہ رہیا اوہ دے مقدر وچ روحانی بے سکونی تے کرب لکھیا جائیگا۔ اقبال نے اپنے
 بزرگاں دے اکھن موجب انسانی روگاں دا دار و ایہہ تجویز کیتا اے :-

دست ہر ناہل بھارت کند

سوئے مادر آکہ تہارت کند

ماں نالوں پھیلی پھیلے کٹنی اکھواندی اے۔ اجدے سارے ازم انسان دے دشمن نیں
 صرف قرآن و انور مینار اوہنوں حق پر دی روشنی مہیا کردا اے تے ایس گل توں اقبال نے
 انج نبھایا اے :-

نیست ممکن جز بہ قرآن زلیستن

یعنی کامیاب حیاتی صرف قرآن توں روشنی لے کے اوس اُتے عمل کیتیاں اسی مل
 سکی اے۔

عارف عبدالممتن مادی لجام نال دھرتی توں اپنی ماں کہندا اے تے دوہٹی وی ہرنال
 اسی اوہ دے کول رب دا اوہ تصور وی موجود اے جہڑا اوہنوں رب دے دے رہتے اُتے چلن
 لئی پیردا اے۔ کیوں جے اوہ اپنے آپ توں رب و رگا وی محسوس کردا اے :-

رب و رگے میرے رنگ تے ڈھنگ

کون ترے گا میرے سنگ

میں دھرتی دا جایا ہاں

ایہو دھرتی میری منگ

”رب و رگے میرے رنگ تے ڈھنگ“ ایس بات دی دس پاندے نیں کہ انسان

وچ جہڑی روح اے اوہ ایس دھرتی دی چیز نہیں بلکہ اوہ تعلق خالق تے پانہا نال اے۔

قرآن ایس گل توں ویر دے نال سمجھاندا اے کہ انسان نوں تخلیق کرن توں بعد اوہ تعلق خالق

نے اوس دے اندر اپنی روحانی قوت نال جگدار بن والا اک نکا جہا دیوا لکھ دتا۔ تے

وَنفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُوْحِيْ

دالتوشہ دان کیتا۔ جہدی روشنی وچ انسان اپنی منزل توں مٹر کے حاصل کر سکتا اے۔ کیوں

جے دُنیا اک امتحان گاہ اے۔ جتھے ہر انسان اپنی رُوحانیت دے کُل توں جُدا کر کے جُز دی
شکل و پُرج اک (cell) بنا کے بھیجا گیا اے۔ تے جدوں اوہنوں چار چوہیرے دے
خوف نال واہ پیندا اے تاں عارف موجب :-

جدوں اچھیا ویلا آوے
میں انجانے خوفِ اِچ ڈب کے
بک دے پورے زور دے نال
دیتاں اپنے آپ نوں واج
ایہہ اوہی گل اے جہڑی اقبال نے ایسں طراں ادا کیتی سی :-
یہ دُور اپنے براہیم کی تلاش میں ہے -

اجدا انسان تے خاص کر کے ایسں صدی دا انسان اچھی ہستی دی تلاش و پُرج اے جہڑی اوہدے
دو ایوں جھوٹے بھریاں لفتاں لہاہ سٹے۔ تے جتاں چراجدے انسان نے جہالت تے جھوٹو نال
دیاں لفتاں دُور کرن لئی اپنے آپ نوں واج نہ دتی تے اپنے اندر نوں انقلاب دا خوگر نہ بنایا
اونوں چراوہ کتی، نرواں تے نجات نہیں کھٹ سکدا جہدا خواب عارف عبدالمتین نے دیکھیا سی۔

میں نرواں دا کھوجی ہاں
جنگل جنگل بیلے بیلے
کتی ڈھونڈ دا پھر دا ہاں

عارف عبدالمتین تے اجدے انسانی مسئلے | اکلاپے دامسافر“ دامطالعہ

کریئے تاں انج لگدا اے کہ عارف نے اجدے انسان تے اوہدے مسائل دی نشاندہی کیتی اے
تے کدھرے کدھرے دکھ دا اظہار ایسں طراں کیتا اے جس توں اوہناں مسئلیاں دے حل
بارے اشارے طے نہیں۔ ایسں دا ویروا انج اے :-

اکلاپا | اکلاپے بارے کافی چائن پایا جا چکیا اے۔ ایٹھے ذرا جتنی ہوور وضاحت وی ہو جائے
کہ ہر انسان جدوں اپنی اپنی امتحان گاہ و پُرج مگن ہوں دے تولے نال جد صرف اپنے آپ
و پُرج اسی کھٹ جائے گاتاں اوہ ہوراں ول کس طراں دھیان دے سکے گا۔ لہذا جس طراں

امتحان دے کرے وچ ہر طالب علم اکلاپے وچ مبتلا ہو کے اپنا پرچہ حاصل کرنے کے لیے مجبور
ہندا اے کیوں جے اوہنوں کامیابی کھن دی لگن ہندی اے۔ ایسے طرح ہر انسان اجدوں
اپنا فکر پہلاں کرے گا تاں گویا ہر کوئی اک دو جے دے نال نال ہون دے باوجود اکلای
ہو دے گا۔ اکلاپے وچ مثبت تے منفی دونوں یکجہ نمایاں ہن۔

مثبت پہلو ایہہ کہ دنیا ہر ویلے امتحان گامی نہیں بلکہ امتحان توں پہلاں علم تے
واقفی حاصل کرن دا وقفہ وی مہیا کردی اے۔ جہڑا اوس وقفے وچ کسے ہو ردی مدد نہیں کردا
بلکہ اپنی غرضیاں وچ ای رُھیا رہندا اے تاں اوہ گویا آپو دھاپ تے نفسا نفسی دا مظاہرہ
کردا اے۔ عارف عبدالمتین جدوں اکلاپے دی شکاوت کردا اے تاں اوہدی مراد ایہہ ہی
ہندی اے کہ ہر انسان اپنے مسئلیاں وچ ایٹاں کھب چکا اے کہ اوہ دو جہاں واسطے کجھ
کرن دا جذبہ وی نہیں رکھدا تے نہ اوہ تے کول ایٹاں وقت اے کہ دو جہاں دے کم آسکے ایتھے
گویا اکلاپے دے اثباتی پہلو دی نفی ہو جاندی اے۔ دو جی گل ایہہ کہ ہر اک نے اپنی بھٹی کھا
کے اپنی حیاتی دا سلسلہ چالو رکھنا اے۔ کسے دا کھا ہدا اوہدے کم نہیں آسکنا۔ ایس لئی ہر اک
نوں اپنا فکری کرنا چاہیدا اے۔ تے جے کوئی طالب علم امتحان دے کرے وچ اپنے آپ
وچ کھبیا دے تاں اوہنوں ایس خود غرضی تے ایس عالم نوں نفسا نفسی دا عالم نہیں کہہ سکدے
کیوں جے ایہہ تاں فطرت دا تقاضا اے۔ تے فطرت دے تقاضیاں توں ایس اکھاں
نہیں میٹ سکدے۔

عارف نے اکلاپے دا جدوں رونا رویا اے تاں اوہدے سامنے اوس سچے دے
اکلاپے دا تصور اے جدوں امتحان گاہ توں پہلے والے وقفے اندر وی لوکت آپو دھاپ
تے نفسا نفسی دا شکار رہندے نیں۔ جہد کہ اکلاپے دے اوس تصور دا عارف وی مخالف
نہیں جدوں ہر اک امتحان گاہ وچ بیٹھ کے امتحان دے رہیا ہندا اے۔ تے اوس ویلے
اک دو جے دی مدد کرنا اک طرحاں بددیانتی وچ شمار ہندا اے۔

حق سچ

حق سچ دیاں قدراں نوں پھلدا پھلدا دیکھنا ہر چنگے بندے دی خواہش ہندی
اے۔ چونکہ لوک نفسا نفسی وچ پلے کے حق سچ دے اصولاں نوں بھلا بھٹھدے نیں
ایس لئی معاشرے وچ انھی پے جاندی اے۔ جو میں کھیل دے میدان وچ کھیل دے

اصولوں توں نظر انداز کر کے کھیلن وچ کوئی لطف نہیں ایسے طراں حیاتی دی کھیڈ وچ حیاتی دے
 اصولوں توں نظر انداز کر کے حیاتی نبھان دا کوئی مزہ نہیں۔ جس طراں فنٹ بال دے کھڈ
 کھلاڑی مخالف ٹیم دے کھلاڑیاں توں میدان وچوں کڈھ دیوں تے آپے ای گول اُتے گول
 کیتی جان تے فیر آکھن کہ اسیں اٹھاراں گول کیتے نہیں تاں ایہہ کوئی کھیڈ تاں نہیں۔ کیوں جے
 اوہناں نے کھیڈ دے اصولوں توں میدان وچوں چھک کے جھڑی "کامیابی" دا ڈھونگ رچایا
 ہندا اے اوہ کامیابی نہیں بلکہ نری بددیانتی ہندی اے۔ پراجدے دور وچ لوک معاشی
 معاشرتی تے ہووے میدانوں وچوں اصولوں دا صفایا کر کے اکٹے ای سارے چشمیاں اُتے قابض
 ہو کے بڑے مان تران نال اپنیاں کامیابیاں اُتے فخر کر دے نیں۔ ایہہ حیاتی دے اصولوں
 دی خلاف ورزی تاں نری بددیانتی اے۔ ایس طراں کوئی دولت مند بن بہندا اے کوئی
 جاگیر دار بن جاندا اے تے ایس طراں دو جیاں دا استحصال کردا اے۔ تے ایہہ استحصال کرنا
 معاشرتی بددیانتی اے۔ پیر پھوتوں جدوں پیر دے اصولوں دی پاسداری کرن والا کوئی نہ
 رہوے تاں فیر معاشرے وچ بھپال آوندا اے۔ سرمایہ داری ذہنیت جدوں سپ بن کے
 اگے ودھدی اے۔ تے اوبدی انتہا دے نتیجے وچ خود ساختہ نظام ترقی پاندے نیں جویں
 کمپونزم تے اشتراکیت توں پھلن پھلن دا موقع صرف ایس لئی بلیا سی کہ دنیا وچ ازلی ابدی
 حق پیر دے اصولوں دی پاسداری ختم ہو کے رہ گئی سی۔ پیر چونکہ اوہ اک خود ساختہ وقتی جہیا
 علاج سی۔ ایس لئی اوہ پاسداری توں خالی سی۔ چنانچہ اوہ اپنی حیاتی نبھا کے دھڑم کر کے ڈگا۔
 جویں کچے گھرے وچ پانی پائیے تاں اک مخصوص وقت توں بعد اوہ کھر جاندا اے۔ ایسے طراں
 کمپونزم جہیا کچا نظام اپنا وقت پورا کر کے ختم ہو کے رہ گیا۔

ایس توں ایہہ گل نکھر دی اے کہ حق پیر دے اصولوں دی پاسداری نال ای انسانی
 معاشرہ صحیح ڈگر اُتے چل سکدا اے ورنہ اٹھی پے جاندی اے، عارف نے خود غرضی تے
 نفسا نفسی دی ننڈیا کیتی اے تے حق پیر دا ہوکا دتا اے

طبقاتی ونڈا معاشرے وچ وگاڑ دا اوڈا حسب ایہہ ہے کہ اسیں اپنے آپ توں
 مختلف طبقات وچ ونڈ لیا اے۔ ادیبیاں شاعراں نے اپنا وکھر طبقہ بنایا اے۔ پٹواری اپنا
 طبقہ بنائی بیٹھے نیں۔ وکیلاں دا دھڑا اپنے مفادات دا رکھا بن کے سامنے آیا اے ڈاکٹروں

نے اپنے طبقے دے حق حقوق دی رکھوالی لی لی ایک تنظیم گھر لی اے۔ ریوے دے ملازم اپنے حق حقوق منوان لی پہیہ جام کر دیندے نیں۔ ڈاکٹراں تے نرساں دی ہسپتال پیروں کئی جاتاں دا فون ہو جاندا اے۔ مطلب ایہہ پئی اک انسان ارج مختلف طبقیوں وچ وندکھتا اے مثلاً اک شخص کو ویلے اوہیے اوہیے شاعر، ڈاکٹر تے سرکاری ملازم دی ہو سکدا اے تے ارج اوہیے پونہہ طبقیوں وچ وندیا جاندا اے۔ تے فریہہ طبقے اپنے حق حقوق دی مخالفت کرن ویلے انسانیت دے سارے حق حقوق بھلا کے اگے ودھدے نیں۔ تے گچی اُتے نوہہ رکھ کے اپنے مطالبے منواندے نیں۔ ایہہ دراصل سٹہ اے اوہیے بے انصافی دا جہری جاتی دی دی کھیڈ وچ ڈاہڑے لوکاں نے انھی پاندیاں روار کھی ہوئی اے۔ جدوں افراد نوں انصاف نہیں ملداتاں اوہ انجمنوں راہیں معاشرے دیاں دکھیاں رگاں اُتے ہتھ رکھ کے انصاف حاصل کرن دی کوشش کر دے نیں۔ بھانویں ایس کوشش وچ بے انصافیاں دی ہو جانداں نیں۔ پیرسدھیاں انگلیاں نال گھیو نہ نیکے تاں ایہو جیے حربے ای کم دیندے نیں۔

جس معاشرے وچ اصولاں دی پاسداری نہ ہووے تے پاسداری قائم رکھن والے اُپویدیاں ہوجان یا جے کر اوہ دیا تدراری دا مظاہرہ کرن تاں اُپو ظلم دا شکار ہو جان جوہیں اک ریغزی جے کر انصاف کرے تاں تگر ادھڑا اوہنوں کٹ کڈے یا جے کر سچی گوہی دین والے نوں مخالف تگر ادھڑا قتل کر چھڈے تے جے کر حج اوہدی پکڑ کرے تاں ڈاہڑا دھڑا ج لوں ای اگلے پار پچا دیوے تاں ایسے معاشرے وچ انھی نہ چھے گی تاں ہووے کیہ ہووے گا ایسے ایسے عارف عبدالمتین دی کیہ سچل کرینے۔ ایسے تاں اک عام آدمی دی سالوں عارف عبدالمتین توں ودھ دکھی نظر آوندا اے۔ جہڑا معاشرے دی بے انصافی نوں نہ صرف محسوس کردا اے بلکہ اوہنوں اُپو ایس بے انصافی نال واہ پے چکا ہندا اے۔ اک شاعر نے تاں معاشرے دے رگاں دی نشاندہی کرنی ہندی اے۔ پیراوسدا شکار ہون والے ایہے روگی اک زندہ مثال ہندے نیں۔ جذبے جس لوک اوہناں نوں دیکھ کے عبرت نہیں پھرن کے تاں اک شاعر دے اکھن نال اوہناں نوں کیہ اثر ہووے گا۔ میانے اگھدے نیں۔

اک ہووے کھلا تاں سمھاوے دیہڑا

دیہڑا ہووے کھلا تاں سمھاوے کیہڑا

ایسے تاں اوے دا آوا ای وگر گیا اے۔ چنانچہ عارف عبدالمتین ہووے یا

کوئی ہور شاعر۔ اوہ کٹاں ای بولا پاوے۔ کوئی اثر ای نہیں بندا۔ ایہہ معاشرے دی بے
 جسی دی اخیرلی حد اے۔ تے ایس توں بعد قوماں دی تباہی شروع ہو جاندی اے۔ کیوں کہ
 جتھے حق پرچ دے اصولاں دی پاسداری دا اہتمام نہ ہووے اوہناں دی پاسداری دا کوئی
 لحاظ نہ رہ جائے تاں اوہ گویا جنگلی جانوراں والا وسیا بن جاند اے۔ تے انسانیت او تھے دم
 توڑ جاندی اے۔

ایہو وجہ اے کہ اجدے دور وچ ہزاراں شاعر اپنے کلام وچ بے انصافی دے خلاف
 شور مچاندے رہندے نیں۔ پر اوہناں دی شاعری بے اثر ثابت ہو رہی اے۔ لوک اکھدے
 نیں کہ شاعر اں دی شاعری وچ اثر نہیں رہ گیا۔ پر ایہہ گل جیتے رکھنی چاہیدی اے کہ کوئی مرض
 جدوں اپنے اخیر لے درجے تک پہنچ جائے تاں اوہنوں ودھیا توں ودھیا دوائی وی اثر نہیں کر
 دی بندی تے ڈاکٹر لوک اجھے مرضی نوں جواب دے دیندے نیں۔ اقبال دے سھے اندر
 معاشرہ اچے ایناں نہیں سی وگڑیا چنانچہ اوہنے اکھیا سی۔

۴ ذرا نم ہو تو یہ مٹی بٹری زرخیز ہے ساقی

پر اجدے میا نے نا امید ہو گئے نیں۔ شاعر حضرات تاں نا امیدی نوں گناہ سمجھدے
 نیں۔ ایس لئی اوہ تاں ایہہ ای اکھن گے۔

جھوٹھ دی چہ چا سچ دے ظاہر ہوون تیکر ہوندی اے

وا چلے تاں ریت گھروندا اک پل وچ ڈھے جاندا اے

عارف عبدالمتین نے اپنی شاعری راہیں تقریباً سارے ای اہم موضوعات چھوئے نیں
 جہاں دا ویرواتے مثالاں پہلے ای دتیاں جا چکیاں نیں۔ دوجے لفظاں وچ عارف عبدالمتین
 نے منافقت دی ندیا کیتی اے۔ حق پرچ دا ہوکا دتا اے۔ وقت دی سمھال کرن داسدا دتا
 اے۔ سدا چوکتا رہن دی سکھیا دتی اے۔ غفلت دی بُرائی تے اوہدے نتیجے توں آگاہ کیتا
 اے۔ خود غرضی تے نفسا نفسی دی مذمت کیتی اے تے حق پرچ دے ابدی اصولاں دی
 پیروی کرن لئی اکھیا اے۔ انسان دی نجات واسطے اسمانی تعلیم دی ضرورت اتے زور دتا۔
 اے۔ اللہ دے وجود نوں اہمیت دتی اے۔ پیغمبراں دے اکھے لگن دی سدھرا اظہار
 کیتا اے۔ ظلم تے ستم دی مذمت کیتی اے۔ کچے نظاماں نوں ظالم قرار دتا اے۔ انسانی
 رشتیاں دی سمھال کرن ول پریریا اے۔ محبت دے پرچے کران دی ضرورت اُجاگر

کیتی اے۔ تصوف توں انسانی دکھاں تے درد ان واسطے کسیر قرار دتا اے۔ حیاتی وچ پیش
 آؤن ولے دکھاں درداں سکاں سدھراں توں وی عارف عبد المتین نے اپنیاں نکلاں تے
 غزلاں وچ نبھان دی سچی کوشش کیتی اے۔ مکدی گل ایہہ بی عارف اک کرا انسان اے
 کرا شاعر اے۔ کرا یار بلی اے۔ کرا شوہر اے۔ کرا باپ اے۔ کرا بیٹا اے۔ کرا استاد
 اے۔ تے کھریاں گلاں کرن والا کھرا پار کھ اے۔ تے کھرے لوکل دا چاہوان اے تے
 کھرے معاشرے دی موہ وچ حیاتی نبھارہیا اے۔ اللہ تعالیٰ اوہدیاں سدھراں پوریان
 کرے۔ آمین۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ○

ایہ اقتبالات ماہنامہ ”مہر ماہ“ لاہور پابت فضل نہروچوں لے یاں ترجمہ کیسے کئے نیں۔ (قدر آفاقی)

پیر فضل حسین فضل گجراتی دی شخصیت

تے ڈونگھے پینڈے

پنجابی غزل دے ”حافظ شیرازی“ دی شاعری مشاہیر دی نظروچ

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، گوجرانوالہ : ڈاکٹر فقیر ہوراں اپنے ماہنامہ ”پنجابی“ نومبر ۱۹۵۷ء دے شمارے وچ پیر ہوراں نوں پنجابی زبان دا ”حافظ شیرازی“ تسلیم کیتا اے۔ ایس توں علاوہ اک ہور تھان فرمائے نیں۔

”پنجابی غزل دی ایس مختصر دستاویز (ڈونگھے پینڈے) وچ ایس قسم دی فنی اداکاری تے نقوش اپنی پوری رنگینی تے تائیا کی تھان برتھان پھیلے نظری آوندے نیں۔ جے ایہناں دی ادبی حیثیت نوں پنجابی ادب وچ قابل قدر واوہا آکھیا جائے تے ڈھکواں ہووے گا۔“

پنجابی غزل دا معیار اچیان والا

یروفیسر بشیر احمد صدیقی ایم اے : ”پیر فضل نے شاید استواں دیاں کئی اردو غزلاں ساہنے رکھ کے یاں پڑھ کے وی کئی غزلاں لکھیاں نیں پر حق تے ایہ وے کہ اوہناں پنجابی دی کم مائیگی دے ہونڈیاں وی پنجابی غزل دا معیار ڈکن نہیں دتا سکوں اوہ اردو غزل دے موڈھے تھل موڈھا جوڑ کے کھلوتی ہوئی اے۔“

ڈونگھے پینڈے دا مسافر

عبدالعزیز فطرت، راولپنڈی : ڈونگھے پینڈے وچ اک لما فکری تے ذہنی سفر اے۔ رتے دے ہر موڑ تے بے شمار رنگ برنگے پھلاں تھل بھریاں چنگیراں ملدیاں نیں تے ہر پھل دی ایہ کیفیت کہ اوہ کئی کیفیتیں دا ترجمان اے۔ قلم نوں اپنی کوتاہی دا احساس کیوں نہ ہووے۔ راہ دے پھلاں نے تہں پیر فضل دی نصیحت پلے نہی ہوئی اے۔

دل بلبلاں دے واکھ ہے روندنا

چہرہ بسا رہوے شمار دانگنوں

یونان پنجاب دا اک ڈلھکدا ستارا

ابو ظفر نازش رضوی : ”ایس ویلے جس صاحب شرف ہستی دا تعارف میرے لئے تے اوہ

یونان و پنجاب یعنی جرات و ایک اوجیہاؤ لکھدا ستارا اے جدیدیاں چمکائیں تے لٹکائیں پاروں سورج
 دیاں نظراں چندھیا رہیاں نہیں۔ اللہ بری نظرتوں پچائے ایہ فضل تے کمال دا سورج گجرات دے
 اتق توں حضرت غنیمت کنجاہی دے مرن توں کوئی سو وزے توں ودھ عرصے توں بعد طلوع اہویا۔
 فرق صرف اینا اے پی غنیمت ہوران گجراتے ہو کے وی ایرانی زبان (فارسی) تے لوب توں چار
 چند لائے تے ایس نو یکلی ہستی نے دم توڑدی تے ہنگورے یندی مرن لگی پنجابی زبان دے بدن
 وچ اپنے زندگی بخش والے جذبیاں تے احساساں راہیں نویں روح پالی۔

مجدد فن حضرت پیر فضل گجراتی دے پنجابی کلام وی وڈیائی تھن یوگ خوبی ایہ ہے کہ
 اوہناں دے شعر پڑھدیاں بڑی صاف، ستھری، ستھری تے سنجھی ہوئی اردو دا جھولا پیندا اے۔ دوجے
 لفظاں وچ اوہناں اپنے ذاتی اجتہاد تے کوشش تھل پنجابی توں وی میر تے میرزاویہ زبان وچ ڈھال
 تے اوہنوں برصغیر پاک و ہند وی متداولہ زبان اردو تھل بھی پوان لئی سوہنی کوشش کیتی اے۔۔۔۔
 ایہ دے باوجود لکھن دے ڈھنگ تے انداز فکر توں پیر ہوری پنجابی زبان توں وی ہر طرحاں بندہ
 رکھن دے ڈاڈھے جامی نہیں۔ تجدید سخن لئی پیر ہوراں دا ایہ اقدام دوجے اپنے پنجابی شاعران لئی
 نمونہ ثابت ہووے گا۔ ساڈے خیال وچ جے سارے پنجابی شاعر ایس صلف تے سدھے راہ پے
 گئے تے ایس طرحاں نہ ایہ کہ پنجابی زبان نویں نویں لفظاں، ترکیباں تے محاوریاں تھل گتھری
 جاوے گی سگوں ایہدا حسن ہووے وی نکھر آوے گا۔ جس وی دکھ اردو دانیاں توں وی اپنے دل کھچ
 گی تے اچ پنجابی زبان وچ وادھا ہووے گا۔ نالے ایس پار تے محبت تھل اردو پنجابی وی بحث مکھ
 جاوے گی تے دوہاں دھراں ولوں، بغض، تعصب، حسد تے کھڑکھپ دا ان مکنا سلسلہ ختم ہو جائے
 گا۔ نتیجہ ایہ ہووے گا کہ اردو والے پنجابی وچ تے پنجابی والے شاعر اردو وچ شاعری کرن توں
 شرمایا نہیں کرن گے۔ ایہ دے نال دوہاں زباناں توں فائدہ پہنچے گا تے اردو زبان دے لکھاری اک
 دوجے دے نیڑے ہو جان گے۔“ (ترجمہ)

غالب نال کھن والا پنجابی شاعر

محمد عالم کپور تھلوی، شاہکوٹ ضلع شیخوپورہ : بتھیندا اے میں پیر ہوراں دے کلام تے
 اک ہلکا بیہا اعتراض کیتا تے آکھیا ”پیر جی تھلڈے کلام وچ اردو فارسی دے لفظ بہت زیادہ
 مددے نہیں۔“

ایہ سن کے فرمان لگے ”ایہو اعتراض میرے تے اک ہو رہندے ہے نے مولانا عبدالمجید سالک
 دے سامنے کیتا سی تے سالک ہوراں اوہدا جواب ایہ دیا سی کہ اولی زبان لوی ہوندی اے جہری
 شر دے لوک استعمال کرن تے ان پڑھاں دی زبان کوئی زبان نہیں ہوندی۔“ مینوں پیر ہور
 دی ایہ گل پسند آئی۔

میں اک ججن توں خط وچ پیر ہوراں دا ایہ شعر لکھ کے کھلیا۔

رہا تاکھ نہ کے اوہدی ہجر قبول اسانوں
 اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں لکھیاں رہن اوہیاں

تے میرے ججن نے جواب وچ پچھیا کہ ایہ شعر کھدا سی مئے غالب دے ایس شعر تھل

لئی۔۔۔۔۔

سچ آ پڑی ہے وعدہ دلدار کی مجھے
وہ آئے یا نہ آئے پر یہاں انتظار ہے

حساس، دلیرتے جذبیوں دا مصور شاعر

مرتنی جیلانی ایم اے، انفارمیشن آفیسرزری یونیورسٹی لائل پور : شاعر دی حیثیت بل پیر
فضل بڑے حساس میں تے گل کھن وچ ڈاڑھے دلیر نہیں۔ سچ پچھو تے خیالاں دی گہرائی تے
اڈاڑی تے صوفیانہ جذبیوں دی مصوری اوہناں دی شاعری دے سوہنے تے ندھرے نمونے ہن۔

پنجابی غزل دا مجدد

وقار انبالوی : میں سال بھر دی سبھ توں لی راتے ایہ کتاب (ڈونگھے پیڈے) پڑھا رہیا۔
رات ایسے دے سہارے کئی۔ میں نرا کتاب نوں ناظرہ پڑھن دا جتن نہیں کیتا سکوں اوہنوں
پڑھیا، سوچیا، سمجھیا، فیر پڑھیا تے برا مزہ لیا۔ کتاب ہتھوں رکھی تے فجر دی بانگ لمن وچ صرف
ست اٹھ منٹ پتی رہندے سن۔۔۔۔۔ میری نظر وچ جنھوں تک پنجابی غزل دا تعلق اے فضل
دا مقام اک مجدد کمال دا نہیں تے مجدد ضرور اے۔۔۔۔۔ مینوں پنجابی زبان دے ایس ان
ڈٹھے استاد نوں پنجابی غزل دا مجدد آکھن لکھیاں کوئی دریغ نہیں۔ غزل پنجابی وچ سگی کتھے؟ پنجابی
شاعری دا پیمانہ تے عروض غزل دے پیمانے تے عروض توں واقف ای نہیں سی۔ ایہ بحر اں پنجابی
وچ درتیاں ای نہیں سن گئیاں۔ پنجابی زبان دے کلاسیکل شہ کاراں تے شہ پاریاں وچ شعر دا
وزن اوہ ای سی جہرہ قدیم، پراکرتیں آپ بھرنشیں تے بولیاں وچ مروج سی۔ (میں اپنی معلومات
وچ کسرا اعتراف دی کرتاں ہو سکدا اے کہ پنجابی شاعر نے پہلاں وی ایہ دھردھیان دتا ہووے)
میرے علم وچ ہن تائیں پنجابی زبان دا کوئی ایہیا شاعر نہیں بیگا جنہ ایس باقاعدگی تے تسلسل
تل۔۔۔۔۔ اردو تے فارسی دیاں مروجہ بحر اں وچ پنجابی غزلاں کھیاں ہوون۔

باقاعدہ پنجابی غزل دا موڈھی

قرنشی احمد حسین احمد ایم اے قلعہ داری : شعر و سخن دا شوق پیر ہوراں نوں مڈھ توں
سی۔ جدوں ہوش سنبھالی اوس ویلے محمد بوٹا گجراتی، تارا چند، پی سی ایس رام چند سرکش تے میاں
نور محمد عطار جے شاعر موجود سن۔ ایس روشن تارے دی چمک اک نویں راہ تے اپنا کمال دکھان
گئی۔ ایس نویں راہ توں میری مراد غزل اے جنوں پیر ہوراں چو مصرعیاں تے سی حرفیاں توں
کڈھ کے موجودہ روپ وچ ڈھالیا اے۔ نعت گوئی وچ پیر ہوراں دا کلام غزل وانگوں برابر دا
زور دار اے۔ مشہور عربی گیت جہرہ ہجرت پچھوں مدینے اپڑن تے بنی نجار دیاں بالڑیاں نے حضور
علیہ السلام نوں دیکھ کے گایا سی۔ اوہدا ترجمہ پیرا ہوراں انج کیتا اے کہ اصل توں ودھ گیا اے۔
(اک بند ملاحظہ کرو)

چہہ چہہ پتا دے توں کر روشنائیاں

پرتے میں دن رتیں سوہیاں آئیاں

بدلیاں نیک ہوا میں

بدلیاں نیک ہوا میں دے ہدیا تیریاں دور بلا میں

میر غالب تے اقبال دے تغزل نوں پنجابی غزل وچ ابھارن والا پیر

پروفیسر مفتی ایم اے : پیر فضل نے اردو دے حصے وچ آئی ہوئی روایت نوں قائم رکھدیاں پنجابی وچ بڑیاں سونیاں تے اچیاں غزلاں کہیاں نیں۔ لوہنل دے کلام وچ میر وی نامیدی غالب دی کٹنگل دے نل اقبال دے تغزل دا بھرواں لہجہ وی شامل اے تے گل کہن دے ڈھنگ توں واقف ای نہیں سکوں گل بنانی وی جانرے نیں۔ اوہنل دا محبوب روایتی نہیں نظر آوند۔ اوہدے نین نقش، دکھ، ناز، اوا، گل بات سمجھو کجھ پنجابی اے۔ فیروزی اوہ کدھرے کدھرے روایتی دی ہو گیا اے پر غزل دے مزاج تے انداز فکر دی دکھری چل نے اوہنوں پنجابی ای رہن دتا اے۔ اوہد انیڑیاں دوری سانوں پنجابی رنگ تے جسم وچ محسوس ہوندی اے۔ ایسے پاروں لوہنل دیاں غزلاں وچ تغزل دی اچیاں تے دکھ درد دی سانجھ اے تے ایہو تغزل دی معراج اے۔

رہ سکی اے کجج لوہنوں بھلا میری وفا یاد
نہ موت جنوں یاد نہ محشر نہ خدا یاد

پیر فضل دی غزل گوئی بہترین اردو غزلاں دے برابر کھلوتی ہوئی اے

مرزا طالب گورگانی : سبحان اللہ کہیا اچا کلام اے۔ سدا بہار پھلاں دی کیاری اے بہری قیامت تک نہیں مرجھائے گی۔ پنجابی غزلاں وچ اردو تے فارسی دے سوہنے لفظاں دی ڈھکیں ورتوں نل اک اہمیان دھراتے من کچھواں انداز پیدا کیتا اے جہدی تعریف نہیں ہو سکی یاں انج کہہ لوو پئی تعریف لئی مناسب الفاظ نہیں ملدے۔۔۔۔۔ خیالاں دی جدت، تخیل دی اچیاں تے زبان دی چاشنی دے معاملے وچ پیر فضل دیاں غزلاں اردو دیاں چوٹی دیاں غزلاں نالوں جے اگے نہیں تے پچھے دی نہیں بیگیاں۔

پیر فضل، سوز تے درد دا شاعر

نذیر چودھری، لیدہ : اج توں کئی سال پہلاں ڈاکٹر فقیر دے ماہنامہ ”پنجابی“ وچ پیر فضل دیاں کجھ غزلاں پڑھیاں تے اوہنوں نوں درد حاضر دا اک بہت وڈا غزل گو شاعر دلوں من لیا۔ لوس ویلے میں اکا نہیں سی جاندا کہ اوہ کون اے، کیہ اے، کتھے دے، سوائے ایس دے کہ اوہ گجراتی نیں۔

انج تے اللہ چاہے ایس سے تک بندی کرن والیاں تے قانے جوڑن والیاں دا گھانا نہیں

بیگا

ع۔ ایک ڈھونڈو ہزار ملتے ہیں

سچ پچھوتے پیر ہوراں دے کلام دی جاو بھری کجج ای مینوں اردو دے میدان وچوں کجج لیائی اے تے پنجابی لکھاریاں وچ لیان کھڑا کیتا اے۔

بھاویں پیر فضل دے کجھ شعراں وچ ماحول دے داخلی تے خارجی اثرات تے معاشرے دی عکاسی دے نمونے وی ملدے نیں سکوں کئی شعرویں تقاضیاں دے آئینہ دار وی بیگے نیں، پر مجموعی طور تے پیر فضل ہوری جذبیاں تے احساساں نوں سوز تے درد دے رنگ وچ ڈھل کے بیان وچ اپنی مثال آپ نیں۔۔۔۔۔ لہذا بہر مقام اردو وچ دی دکنی نوں حاصل اے اوہنوں کدھرے

دہ کے پنجابی غزل وچ پر فضل دار تہ اے۔

شگفتگی، رنگینی تے مٹھی زبان دا غزل گو شاعر

حقیقت تائب : پر صاحب دی غزل کہہ اے۔ شگفتگی تے رنگینی دا دریا اے۔ غزل دی زبان دی مٹھی تے ستمی اے۔ سلیس تے عام فہم اپنی کہ ہر کوئی سمجھ سکے۔ بیان ایسا صاف تے پدھرا کہ شعر پڑھدیاں سار دل وچ لہ جاندا اے۔ بندشاں ایذاں پکیاں کہ کوئی لفظ اپنی تھاں توں ہلایا نہیں جا سکدا۔ شو تے زوائد پوری پوری غزلاں وچ اکا نہیں مدے۔ مضمون اچے، بھرے تے من بھریں نیں۔ لوہاں دی غزل دا ہر شعر حسن بیان تے مضمون آفرینی دی دولت نال رجا بچیا اے۔

فلسفہ، معرفت تے گہرائی دا غزل سمندر

ریاض احمد پرواز : پر فضل نے اردو بحر انوں پنجابی وچ درتن دی کامیاب کوشش کیتی تے غیر پنجابی غزل نوں کی بحروچ لکھن دا رواج پایا۔۔۔۔۔ فضل دے اسلوب نوں بڑی حد تائیں ”سہلگی“ کہہ سکے آں۔ لوہاں مبالغے توں بچن دی بڑی کوشش کیتی اے تے پنجابی دیاں عام تشبیہاں مٹھورے تے لفظاں نوں ای ورتیا اے۔۔۔۔۔ تے دور دیاں تلمیحاں توں بچ کے رہے نیں۔ نمونہ دیکھو۔

اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے

دشمن دے گھر سیاپے پا گئے

فضل دی شاعری وچ فلسفہ تے معرفت بہت اے جس پاروں کلام وچ گہرائی پیدا ہو گئی

فضل دی شاعری پنجابی لوب وچ اک وڈلا دادھا اے تے ایس پاروں فضل نوں دنیا اک مانے تیکر بھلا نہ سکے گی۔

صوری تے معنوی دلکشی غزلاں دا مصور

روفیسر محمد منور مرزا، لاہور : پر فضل دیاں غزلاں دلکشی تے کھچ پاروں زندہ رہن دا حق رکھدیاں نیں۔۔۔۔۔ آپ دا کلام صوری تے معنوی دوہاں نفاستاں نال گھیا ہویا اے جدوں تک یہ دودیں انگ سوہنے نہ ہوں امتزاج دی ڈھکواں تے پھواں نہیں ہو سکدا۔۔۔۔۔ اکو شعر وچ کی جلاواں دیکھو۔

سی اپنا آپ ونجا بیٹھی دوڑ دوڑ کے مفر درولیاں دے
اوس بھولی نے بھینا لگا جاندا اسے دھوڑا پٹدا شتر سوار کوئی

بھولی تے ونجا بیٹھی، بیٹھی تے دوڑ دوڑ دا تناسب تے تضاد اک پاسے، سبھ توں وڈی شوخی دے لے ”لوں دھوڑاں پٹدا شتر سوار آکھنا اے۔ دھوڑ پٹدا محاورہ اے تے کنایہ اے تیز رفتار دے لے لہر دوڑوہ ظاہر اے کہ گھٹا اڈاندا تریا جاندا اے۔ ایہ رعایت تے ات سواری اے۔

اردو فارسی غزل خزانیاں نال پنجابی غزل دی جمہولی بھرن والا

شریف کنجاہی : پنجابی غزل نوں روایت، مہاند رے تے لفظاں دے ایہ سکن اردو فارسی غزل دلوں جمہولی پئے تے ایسے کر کے سانوں پیر فضل ہوراں دیاں غزلاں وچ وی لوہدا قدیمی اردو فارسی غزل دی فضا مددی اے۔ مثال دے طور تے اوہناں دے مجموعے (ڈونگے پینڈے) وچ (دوجی) غزل دا مطلع اے :

اپنے کچھے پئے ہوئے بالاں دے لشکر یاد نہیں
تیرے جھل اندر جو کھلے سان پتھر یاد نہیں
ایہ شعر پڑھدیاں ای غالب دا ایہ شعر یاد آجاندا اے۔

میں نے مجنوں پہ لڑکپن میں اسد
سنگ اٹھایا تھا کہ سر یاد آیا

سگوں فارسی وچ وی اے کہ

ع۔ از ہجوم سنگ طفلان راہ شد بر خلق سنگ

حقہ پی کے دل پرچان والے ایس جنکی طبیعت دے درویش دل شاعر دے کلام وچ ایہ
رندانہ رنگ ایڈاشوخ تے ایڈا سوہنا اے جے بلا جھک اوس نوں دنیا دے خمریاتی اوب دے مقابل
رکھیا جا سکدا اے۔ مثلاً۔

کیاں چاڑھ بھوانے صوفیاں نوں اکھاں کھیواں اک بے دین دیاں
قسم ایس میں وی اج چکرا جاندا جے نہ عاداتاں ہوندیاں پین دیاں

پنجابی غزل دا سرناواں

محمد آصف خاں : میں پہلی ملاقات وچ بہت گھٹ کسے توں متاثر ہويا کردا آں پر پیر فضل
ہوراں دے سٹھے سجاتے نکھے پیار نے مینوں پہلی ملاقات وچ ای موہ لیا۔ میں سوچیا کہ اے وی
کچھ لوک ایس جہان تے موجود نہیں، ہنناں دھرتی دے تھلے دے وانگ اپنی بزرگی نہیں سکوں
محبت دے سنگل نال جوڑیا ہويا اے نہیں تاں ہن تائیں خورے کیہ وا کیہ ہو جاندا۔ اج تاں
پنجابی غزل دی زینہ حادہ میاں محمد تے استاد گاموں خاں ہوراں رکھ دتی سی پر ہوراں غزل دیاں
روایت نوں اگے ودھاوون وچ جو سیر ملایا اے اوہنوں پنجابی اوب کدے بھلایاں وی بھلا نہیں
سکدا۔ غزل دی تاریخ لکھن لکھیاں سانوں سرفہرست نال پیر ہوراں دا بعد اے۔

انفراوی عظمت دا مالک غزل گو پنجابی

محمد انور مسعود ایم اے : پیر صاحب دی غزل دی اچھی شان سوز و گداز تے درد اے۔ ایہ
ای اوہناں دی غزل دا جزو اعظم اے۔ غزل دے ہر شعر تے ہر شعر دے ہر لفظ وچ درد دا
اک جہان آباد ہوندا اے۔ ایہ منی پر منی گل اے کہ سبے درد جڑ جائے تے سلوکی تے مٹھاس
اپنے آپ پیدا ہو جاندی اے۔

پیر صاحب دی غزل دا وڈا کمال ایہ وے کہ اوہ اوہنوں اردو دے بہت بیڑے لے

نہیں۔ ایتھوں تک کہ اورو والے وی اوہوں آسانی مل مزہ لے سکدے نیں۔ آج اک لما پندھ
کیرا ہو گیا اے۔ مثلاً۔

ترا ظلم تیری جفا توبہ توبہ
مرا دل جگر حوصلہ اللہ اللہ

پیر صاحب دی غزل دی اک انفرادی عظمت اے کہ اوہدے وچ بھرتی دے شعر نہیں
ہوندے تے سنن والے لئی لہ مشکل ہو جاندا اے کہ غزل وچوں ”حاصل غزل“ نون ڈھونڈ
سکے۔ کیوں جے ہر شعر تے اپنی تھیں ”حاصل غزل“ دا شبہ پیدا ہوندا اے۔ اوہناں دی غزل
نرول غزل اے۔ چھوٹیاں چھوٹیاں بحر اں وچ معاملہ بندی بانگے تصورات اچھوتے واردات تے
لفظاں دی ترنم بل بھرپور ترتیب دا سمندر لہراں وچ اے۔ اوہناں غزل وچ ہمیشہ غزل دے
مضمون بننے ہن تے غزل نون ہور چیزاں مل لہرن نہیں دتہ۔ غزل اصل وچ جذبہ محبت دی زبان
اے تے ایہی جذبہ اوہدی روح اے۔

جدوں دی حسن تے عشق دے جذبات نون ثانوی حیثیت وتی گئی اے غزل اپنا سواد گوا
بیٹھی اے۔ اوہدی ترکیب تے ہیئت ای کجھ اجہی اے پئی اوہ کے طرحاں دا بھار (ثقلات) نہیں ج
سکدی بھلوس لفظاں دا ہووے یاں معنیاں دا۔ پیر ہوراں دا خیال اے کہ روٹی دا رونا شاعر دا کم
نہیں روٹی جسم دا مسئلہ اے تے شاعر روح نون خطاب کردا اے۔

پنجابی غزل دا روشن چن

دائم اقبل دائم :

شعر سخن دا پتلا فطری پیر فضل گجراتی
آب حیات عشق دا پی پی پائی سدا حیاتی
پیر فضل آج فضلوں روشن چڑھیا جن پنجابے
وارث شاہ تے میاں محمد مڑ مڑ پاندے جھاتی
شاہ دولہ دی گمری پھردا اک جوگی مستانہ
پیر فضل گجراتی دائم پیر فضل گجراتی

پنجابی غزل والاڑا

عبدالغنی وفا مرحوم :

سارے جانور بلغ دے گیت گلون ایہو کم ہوندا صبح و شام دا اے
اے پر کے نون وی نہ نصیب ہویا ہر سوز بلبل دے کلام دا اے
ہرے چن والے اوہ پچھان دے نیں مزہ دکھرا پیر دے جام دا اے
وفا فضل تے رب دا فضل ہویا صدقہ پاک محمد دے نام دا اے

شاہ دولہ دربار دا خادم پیر فضل گجراتی

فن شعر دے وچ جواب جد کوئی اوپدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
کیوں نہیں غزل پنجابی دا فضل "حافظ" تے فقیر میں "عمر خیام" کیوں نہیں

پیر جی دے شعر دل توں نکلے ہوئے شعر نہیں۔ جو کجھ اوہناں لکھیا اے اوہ اوہناں دا اپنا
تجربہ تے بیتیا ہویا اے۔ آپ اپنی زندگی جیوں والے بزرگ نہیں تے ربی عشق اوہناں دی رگ
رگ وچ رچیا ہویا اے۔ ایس واسطے اوہناں دیاں غزلاں وچ غم تے درز رچیا ہویا اے تے ہر شعر
اپنے یار نوں برہوں (ہجر) وچ لکھیا اک خط اے۔ اوہناں خطاں وچ اک ہوک تے درد اے جو
قاری دے دل اتے سدھا اثر کردا اے۔

اردو فارسی شعرو شاعری دے ذکر وچ جتھے ساڈے ساہنے میر، غالب، مومن، سعدی، نظیری
تے حافظ شیرازی ہوریاں دیاں تصویراں بھون لگ پیندیاں نہیں اوتھے پنجابی غزل دا ناں سندیاں ای
بہرے چہرے ساڈے ساہنے آوندے میں اوہناں وچ پیر فضل حسین فضل دا موندہ متھا بڑا لکھاتے
روشن نظر آوندے۔

پنجابی شاعری دا روشن چراغ

منظر مفتی :-

پیر صاحب کا ہے جو رنگ غزل
غالب و میر سا وہ پختہ ہے
ان کے اکثر کلام کا منظر
کیف و مستی ہے اور شگفتہ ہے
زندگی کے سراغ کی سی ہے
اک شگفتہ ایغ کی سی ہے
پیر صاحب کی شاعری منظر
ایک روشن چراغ کی سی ہے

ڈونگھے پینڈے دے دیباچے وچوں

ڈاکٹر محمد باقر :- فضل دی فکری پہنچ جے پنجابی غزل نوں اردو فارسی غزل دے مقابلے تے اگے
نہیں لیجا سکی تے لوہدے توں پچھے دی نہیں رہن دتا۔ پنجابی غزل نوں ایہناں زباناں دی ایس
لہلی اٹکل نال موڈھا جوڑ کے بہان وچ پیر فضل دی سوچ وچار دا بڑا ہتھ اے۔ غزل دی سبھ توں
وڈی فنی خوبی خیال دی اچھائی تے بندش، سیدھ تے زبان دی روانی ہوندی اے۔ ایس دولت نال
فضل دا فکری بھنڈار بھرپور اے۔ اپنی کسے غزل وچ جد اوہ ایس طرحاں دی گل کردے نہیں تے
اوہ نہ سخن والی ہوندی اے۔ اوہناں دے ایس مجموعے وچ تھان تھان ایہو ہے شعر نظر آوندے
نہیں کہ اکو داری پڑھیاں یاد ہو جاندے نہیں۔

مرض کجھ ہور سی کیتی دوا ہور
تماشہ بن گیا کجھ ہور دا ہور
نہ مکا عمر وچ زلفاں دا قصہ

بڑے لے سلیے سلسلے سن

اخیر وچ میں فضل دی عمر تے اوہدے ایس فنی واوہے لئی دلوں دعا کرہاں کہ اوہدے فکر نظر
دا مالک پنجابی ادب دے ایس فنی واوہے لئی ہور چمکان تے کیرن لئی، لوہنوں اپنی ایس فکری
کرامت تال سلامت رکھے تے اوہ چراں تیک پنجابی ادب دیاں مجلساں دا سنگار بنیا رہوے۔
(محمد باقر ۱۳ اکتوبر ۱۹۷۳ء)

پیر فضل گجراتی دی کتاب ڈونگھے پینڈے دا بھرواں تجزیاتی جائزہ اگلے صفحات وچ پیش کیتا
جا رہیا اے۔ میرا ایہ تجزیہ میری تنقیدی کتاب ”بیچ رنگ“ وچ موجود سی لیکن میں ہن ایس اتے
دوبارہ تنقیدی نظریاری اے تے حشو و زوائد دور کر کے قارئین دی خدمت وچ کر رہیاں۔ امید
اے ایہ بھرواں تجزیاتی جائزہ ہور کدھرے نہیں لہ سکے گا۔ ماضی وچ پیر فضل مرحوم نوں نظر
انداز کرن والے میری جاچے پنجابی غزل دی شان تے اوہدے بادشاہ دی عظمت دے منکر سن۔
حالانکہ پیر فضل اک جیوندا جاگدا آفتاب اے جہدی غزل دی ریس نہیں کیتی جا سکدی۔

(قدر آفتاب)

پیر ہوراں دا سبھا : جو کوئی آپ نوں مل کے آیا اونہنے دسا پئی پیر ہوری بڑی "ہرمن پیاری" شخصیت تھی۔ جدوں مدے تیں تہاں تھوڑے چر وچ ای گھل مل کے گلاں باتیں کرن ڈیہ پیندے تیں۔ اوپرے توں اوپرا بندہ وی تھوڑے چر وچ انج محسوس کردا اے جویں اوہ پیر ہوراں دا پرانا جانو تے واقف کار ہووے۔ پیر ہوراں دا سبھا بڑا مٹھا سی۔ درویش صورت تے درویش سیرت آدمی سن۔ طبیعت وچ نگہ پیارتے او جینگی کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔ ہر اک تہل کھلے مٹھے مدے۔ ایہو وجہ اے کہ جہاں تے دشمنان دہاں وچ آکھن مقبول سن۔ ایس بارے پیر فضل ہوری کہندے تیں۔

ہر ۲ چار گھڑیاں بیٹھا کول میرے آخر کار ایہ بنا پیا اونہوں ایس چودھویں صدی وچ فضل درگے کدھرے ہین اللہ لوک مدے "روش گجرات" دے ایڈیٹر حکیم ضیاء ہوراں موجب پیر فضل نے ۱۹۹۰ء وچ بطور پنجابی شاعر چوکی مقبولیت حاصل کر لئی سی تے فیر چل سو چل.....

شاعری : فضل دی شاعری دا رنگ عشقیہ اے۔ حالات توں اثر لے کے مذہبی نظماں وی لکھیاں تیں۔ جہناں وچوں "جن" بڑی مقبول تے سوہنی نظم اے۔ آپ استاد محمد رمضان ہدم ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے "عشق لہر" دے ہمعصر سن۔ اک داری "دامن" دے سرناویں "یٹھ" فضل فقیر (ڈاکٹر) تے عشق لہر نے تن رومانی کہانیاں نوں نظم کیتا۔ ڈاکٹر فقیر نے سسی پنوں لکھی "عشق لہر نے" "یوسف زلیخا" تے فضل نے "سوہنی مہینوال" دا قصہ منظوم کیتا۔ پیر فضل نے چو مصرعے وی لکھے مثلاً :

کدی نہیں کسے نوں کرن دتا کسے اوہدی دیوار دے کول بستر
ملی جگہ نہ کسے نوں بسترے دی اوتھے کیاں دے ہو گئے تیں گول بستر
سارا دن بس ایہو ای گھنل رہندا اے کدی ٹھپ بستر کدی کھول بستر
فضل جہناں دے ستیاں یار لہ گئے سسی وانگ روئدے پھول پھول بستر

پنجابی دی سیوا : پنجابی زبان دی سیوا پیر فضل نے انج کیتی کہ پنجابی غزل نوں اوہ بہت اچھا لے گئے تیں۔ اوہناں توں پہلاں میں محمد ہوراں پنجابی غزل دا بوٹا لایا سی۔ سیف الملوک وچ سانوں غزلاں دے کج نمونے مدے تیں۔ مثلاً :

جے محبوب پارا اک دن وسے تہل اسڑے
جاناں اج ہما پھیرو پھاتا جال اسڑے
چڑھ چنا توں کر رشنائی کالی رات ہجر دی
جمع جمال کمال جہن دی آ گھر بل اسڑے
کرن گدا جہن دے کوچے پدشاہی توں چنکا
جے اوہ پائے آپ محمد خیر رمال اسڑے

میاں محمد توں علاوہ استاد گاموں نے وی پنجابی غزل نوں افسانہ لئی کم کیتا پر اوہناں وا کلام بہت مقبول نہ ہو سکيا کیوں جے اوہناں دا تجربہ ڈھیر نہیں سی تے ہر ۲ تھوڑا بہتا ہے سی اوہ تجربہ

توں خلی سی۔ پنجابی غزل نوں ترقی دے رستے پان دا بقاعدہ کم دسویں صدی دے پہلے پوے (ربیع) دے اخیر وچ ڈاکٹر فقیر عبدالغنی وقا تے فضل حسین فضل نے اربعمیاد۔ مولا بخش کشتہ دی غزل وچ اک اچا تھاں رکھدے نیں پر فضل نے پنجابی غزل نوں جتھے اپڑایا اوس بارے ڈاکٹر باقر ہوراں دی رائے ایہ دے:

”فضل دے فکر نظر وچ حامد شاہ عباسی توں لے کے نواب گاموں خاں تے مولا بخش کشتہ تیکر دو ڈھائی صدیاں دے۔ غزل گو شاعر اپنے اپنے راہ تے نردے پھروے دسدے سن۔ پر اوس اپنے فکر دا وکھرا کھوج لا کے اجمیا نواں راہ کڈھیا۔ ہر اردو فارسی غزلاں دے راہواں نال موڈھا مار کے شکمہ اسی۔ اوس پنجابی غزل دے نئے وچ نویں روح پھوکی۔ اوہدا اجمیا نواں سنگار کیتا کہ مجلس دیاں نظراں اوہدے ول پرت کے اوہدے ول ای لگ گیاں۔ اوہدے کلام دے سہن نوں خورے ہن آپ ای ترہ پے گیا کہ متے کے دی نظر نہ لگ جائے تے ای اوس آکھیا:

فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یا الہی دور حاضر دے غزل خواناں دی خیر
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں پیر فضل نوں پنجابی دا ”حافظ شیرازی“ آکھیا اے تے اپنے آپ
نوں عمر خیام:

فن شعر دے کول جواب جد کوئی اوہدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
دیکھوں نہیں غزل پنجابی دا فضل حافظ تے فقیر میں عمر خیام کیوں نہیں
(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

پیر فضل گجراتی تے عربی فارسی الفاظ : پیر فضل دی اک وڈیائی ایہ دے کہ اوہنے فارسی تے اردو بحر ان وچ پنجابی غزل کہہ کے پنجابی نوں اچیاں کرن دا مڈھ بنیاد۔ اوہنے عربی تے فارسی لفظ دی ڈھیرورتے ہن۔ جویں غالب بارے کہیا جاندا اے کہ اوہدے بعض شعراں وچوں جے افعال ناقصہ یاں حروف جار بدل دتے جان تے اوہ نرے فارسی شعر بن جاندے نیں۔ پیر فضل اتے دی ایہ گل پوری طرحاں فٹ ہوندی اے۔ سگوں اوہناں دے کج شعرا جے دی مددے نیں جڑے اکو ویلے اردو دی جا پدے نیں تے پنجابی دے وی مشا:

زالا زالا انوکھی انوکھی
تیرا تاز تیری ادا اللہ اللہ
ترے جور تیرے ستم توجہ توجہ
میرا دل جگر حوصلا اللہ اللہ

ہن ذرا تھیلے شعر دیکھو، ہنناں وچ اردو تے پنجابی تے بھی پائی ہوئی اے۔

(1) ایہ کون آ رہیائے مہ تقا اللہ اللہ
ہے پر نور ساری فضا اللہ اللہ

- (۲) گئی بھیلدی بھیلدی بھیل خوشبو
تری زلف دا تذکرہ اللہ اللہ
- (۳) کتے میں سامان مقابلے دے حملے یار دی زلف شبگیر کتے
راتیں قلے خیال دے دل اندر کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کتے
- (۴) بھلا رکھے سکندر تے کیہ رکھے میرے حسن دے بادشاہ بل نسبت
گھوڑے زمیں نمائی تے اوس پھیرے، اسنے دلاں دے شہر تسخیر کتے
- (۵) فضل شاہد مقصود دا جس ویلے آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے، جے زاہداں نے لیر لیر کتے
- (۶) مرادوں تیریاں بر فضل آون
خدا دے فضل اگے دور کیہ اے
- (۷) بتاں دل کر لیا منظور میرا
خدا نوں دیکھئے منظور کیہ اے
- (۸) آتشی رنگت گلاں تائیں جے کردی اے عطا
بلبلاں دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار
- (۹) مٹھے مٹھے پنچھیاں کولوں سناندی اے سرود
تتیاں دے، باغ وچ مجھے کراندی اے بہار
- (۱۰) فتنہ پرور اک اگلی نہ نگاہ یار سی
عشوہ سی انداز سی رفتار سی گفتار سی

پنجابی زبان بارے اک ات ضروری ویروا : دنیا وچ زندہ رہن والی زبان اوہ اے جہڑی ویلے دی نبض اتے ہتھ رکھ کے زمانے دیاں لوڑاں دا کھوج لاوے تے اپنے آپ نوں وقت دیاں لوڑاں موجب بدلدی رہوے۔ جہڑی زبان ویلے دا ساتھ نہیں دیندی اوہ ویلے دے نال نال مر جاندی اے۔ سنسکرت کے زمانے وچ اک بہت وڈی تے اچی چھی زبان سی پر مذہبی آگواں نے اوہنوں خاص لوکھن دی زبان قرار دے کے اوہدے نال ظلم کیتا۔ نتیجہ ایہ نکلیا کہ ویلا اوہنوں پچھے چھڈ کے اگانہ لنگھ گیا۔ اوہ اک ”مقدس زبان“ بن کے رہ گئی۔ اوہدی تھاں ”پراکرتاں“ نوں مل گئی تے فیر ہولی ہولی سنسکرت نوں لوک بھل بھلا گئے۔ ایہ مثال برصغیر پاک و ہند دی اک آریائی زبان بارے ایس لئی پیش کیتی اے کہ سمجھ بھیتی آ جاوے۔ ایس توں اڈ باہری دنیا دیاں زبانیں ول دھیان ماریئے تہ پتہ لگدا اے کہ اپنے اپنے وارے پرے ہر زبان بڑی اچی چھی سی پر جس زبان نے وقت دے تقاضیاں موجب اپنے آپ وچ تبدیلی نہ کیتی اوہ اوڑک مر گئی۔ کیوں جے زندگی انقلاب دا دوجا ناں اے۔ انقلاب آوندا ہووے تہ زندگی اے نہیں تہ موت۔

فارسی زبان صدیاں توں اپنا وجود قائم رکھی آ رہی اے۔ ایہ اک پرانی زبان اے پر جدوں حضرت عمر رضی اللہ عنہ دے دور خلافت وچ مسلماناں نے ایران اتے قبضہ کیتا تے ایران دے نرول زبان نے عربی دا اثر پھریا تہ اپنے اندر کج تبدیلیاں کیتیاں۔۔۔۔۔ اوہنے ایہ نہیں

کدی اے۔

پیر فضل نے جدوں پنجابی غزل نوں اسارنا شروع کیتا تاں اوس ویلے انگریزی حکومت سی تے سارے ہندوستان وچ اردو دا چرچا سی۔ اردو پنجابی دی ”دھی“ ہون کر کے پنجابیاں نوں وی بڑی پیاری سی۔ کیوں جے دھیاں بھلا کسوں نہیں پیاریاں ہوندیاں۔ فیر سرسید سے اردو نوں مسلماناں دی زبان کجھی جان لگ پیا تے ہندوواں نے مذہبی کڑ پاروں اردو دی مخالفت تے ہندی دی پالنا شروع کر دی۔ سچ پچھو تے اردو تے پنجابی مسلماناں دے آون تال ای وجود وچ آئیاں سن۔ مذہبی لڑیچر عربی تے فارسی وچ ہون کر کے مسلماناں نوں ایہ زباناں وی سکھیاں پیندیاں سن۔ تے سرکاری زبان (پسلاں فارسی تے فیر اردو) ہون کر کے ہر غیر مسلم دی ایہناں زباناں نوں پڑھن تے مجبور سی۔ جدوں ایہناں مجبوریاں وی ہون عقیدت تے مذہبی رشتے وی ہون پہلے بزرگیاں دیاں مثالاں وی موجود ہون پنجابی غزل دی ترقی دا تقاضا وی ہووے تے فیر جے کوئی شاہ حسین وارث شاہ مولوی غلام رسول میاں محمد یاں خواجہ فرید یاں فیر کوئی فضل حسین فضل یاں فقیر محمد فقیر پنجابی زبان وچ اردو یاں فارسی لفظ تشبیہاں اصطلاحاں تلمیحاں استعارے تے ترکیباں درتن لگ پوے تے اوہنوں لوکل دلوں بلہ شیری تے ودھائی وی مددی ہووے۔ لوہدے کلام نوں اچا سچا تے نواں زویا وی نیا جلوے تے میں ایہو کہو اں گا کہ اوہنے واقعی پنجابی زبان دی سیوا کیتی اے اوہنوں نویں راہ تے پایا اے۔ اوہدی اساری تے ترقی لئی کم کیتا اے۔

پیر فضل نے اپنیاں غزلاں وچ اردو تے فارسی مواد توں چوکھا لالچ لیا اے۔ ایہ دکھری گل اے کہ ایہ لالچ کدھرے کدھرے ”لوہھ“ دا روپ دھار کے ساڈے ساہنے آکھلوند اے۔ بہر حال زبان دی ترقی دے تال نال ایس لالچ تے لوہھ دی رفتار کھندی جاوے گی تے اک زمانہ اوہ آوے گا جدوں ساڈی زبان ترقی دے عرشاں اتے اڑ جائے گی۔ اوہ پنجابی ہووے گی۔ اوس وچ لوڑ موجب عربی تے فارسی لفظ وی ضرور ہون گے تے پنجابی دے جیوندے جاگدے لفظ وی۔ ایس واسطے سانوں پیر فضل اتے اعتراض نہیں کرنا چاہید کہ اوہنے اردو تے فارسی مواد توں ایٹا کم کیوں لیا اے۔ ایہ اک اجھی گل اے جس تال پیر فضل دی عظمت نوں کوئی فرق نہیں پیندا۔ پیر فضل پنجابی دی نویں غزل دا موڈھی اے اسارو اے۔ اوہنے پنجابی غزل وچ اوس ویلے جان پالی جدوں اہے پنجابی دی کوئی وٹک نہیں سی ہندی۔ اوہنے پنجابی غزل نوں اک اچا مقام دتا اے۔ ڈاکٹر باقر ہوراں دی رائے موجب :

”پیر فضل نے خیال تے بندش دے اول بدل تال زبان دے رنگ وچ وی۔۔۔۔۔ اپنا راہ کڈھیا تے پنجابی علمی آلے دوالے دی زبان (نوں) اپنی غزل دا سنگار بنایا۔ ایہو وجہ ہوئی کہ اوہناں دی غزل وچ اردو فارسی دے لفظاں دا پھیرا ٹورا نظر آوندا اے۔ بہرے میرے خیال وچ زبان نوں ترقی یافتہ بنان لئی ضروری اے پر ایس تعمیری کم لئی ایہ وی ضروری اے کہ کوئی لفظ اپنی تھاں تے اوپرا نظر نہ آوے۔ پیر فضل نے اپنی شاعری وچ ایس گل دا بڑا خیال رکھیا اے تے بہرے اہے لفظ ورتے نیں اوہ اپنی بندش وچ ڈاڈھے ڈھکویں تے سجے بنے (پھبویں) دسدے نیں۔“

پنجابی دے اچے شاعر تے پنجابی عروض دے جانو نذیر چودھری مرحوم (ایہ) لپے اک

مضمون وچ ہر فصل بارے لکھدے نیں :

(ترجمہ) "اینتوں وکھ فارسی لفظاں تے ترکیباں نوں ورتن تے وی اعتراض سنن وچ آئے نیں۔ جے اینناں فروغی اعتراضاں وی گنجائش ہووے وی، تہں وی ہر فصل دی فنی عظمت تے کوئی حرف نہیں آوند۔ سکوں جویں کہ میں پہلاں وی عرض کر چکیا واں کہ اہیں فروگذاشتل کسے دسے فن دی حقیقی معنیاں وچ صحیح عظمت دی دلیل ہوندیاں نیں۔۔۔۔۔ میں بحث وچ نہیں چینا چاہندا کیوں جے بشریت دے تقاضیاں پاروں بشر دے کلام وچ کجھ فروغی خامیاں دا ہونا یاں معمولی لغزشاں وی ہوند ای اوہدی شان تے عظمت دی قطعی دلیل اے۔" (رسالہ مرد
پیر فضل نمبر صفحہ ۸۳)

غزل دی مختصر تاریخ : غزل، جسک کہ سائوں اجکل ملدی اے، دا رواج پہلاں ایران تے
غیر برصغیر وچ ہویدا۔ اردو نے فارسی غزل دا رنگ قبولیا۔ ولی دکنی نے ایس بوئے نوں سوچ تے گو
دا پانی دتا تے غیر غزل دا رواج فارسی دے تل تل اردو وچ وی ہو گیا۔ پنجابی زبان وچ غزل نوں
فارسی تے اردو غزل دا سہارا دے کے اتانہ چکن وا جتن کیتا گیا۔
غزل دے لغوی معنی ہن "عشق بازی کرنا یاں زبٹیاں تل گلاں کرنا" ایہ عربی زبان دا لفظ
اے۔ عربی وچ کہندے نیں "زید غزل من عمر" یعنی زید عمر تلوں عشقیہ گل بات چنگی کرن جاندا
اے یاں زید عمر تلوں ودھیرا "عشقی پٹھا" اے۔
مولانا حالی مقدمہ شعر و شاعری وچ غزل بارے لکھدے نیں :

"غزل دا ڈھ اصل وچ (جسک لفظ غزل توں جاپدا اے) عشقیہ مضمون لئی بنیا گیا
سی پر ویلے دے تل تل ایہ اپنی اصلیت تے قائم نہ رہی۔ ایران وچ بتے تے
ہندوستان وچ کجھ ایسے شاعروں وی ہوئے نیں جنہاں نے غزل وچ عشق دے تل
تل تصوف تے اخلاق تے وعظ نصیحت نوں وی رلا لیا اے۔"

پنجابی غزل "پنجابی" دا اپنا روپ نہیں، ایہ فارسی تے اردو توں آئی اے۔ فارسی وچ سبھ
توں پہلی غزل رودکی نے لکھی۔ جہدا ذکر عنصر ہوراں اچھا کیتا اے۔ غزل وچ پہلاں عشق مجازی
دیاں گلاں باتیں ہوندیاں رہیں فیر ایہ صوفیاں دے قابو چڑھ گئی تے ایہدے وچ تصوف دیاں
گنجائشاں دا وزیرا کرن وا جتن کیتا جان لگ پیا۔ سنائی تے سحدی نے غزل نوں اچی ٹیسی توڑی
اڑا دتا تے اک نواں روپ دتا۔ نظیری تے بیدل نے وی غزل نوں لشکان وچ دل دی رت تے
جگر دا خون واریا۔ حافظ شیرازی نوں فارسی غزل دا سبھ توں اچھا شاعر بنیا جاندا اے۔ اردو وچ ولی
دکنی نوں غزل دا "نواں موڈھی" بنیا جاندا اے۔ میر، سودا، درد، مومن، غالب، ذوق تے دو جے
شاعراں وی غزل نوں چنگا بھلا چکیا۔ پنجابی وچ استاد گاموں خاں، مولا بخش کشتہ، عبدالغنی وفا
ہوریاں غزل دی سیوا کیتی۔ پیر فضل ہوریاں اینوں نویاں بنیاداں تے اساریا تے اہیں غزلاں
لکھیاں جہڑیاں اردو تے فارسی دے چنگے چنگے شاعراں دی غزل تل لکر کھاندیاں نیں۔ آج کل دی
غزل دلاں نوں وخن ہار وی اے تے زندگی دا شکار وی۔ پیار دیاں گلاں باتیں دا ذریعہ وی تے
جہاں طنوڑیاں دا ہتھیار وی۔ اجوکی غزل وچ رنداں دیاں چسکیاں وی بھدیاں نیں تے وعظ

نصیحت دارنگ وی بہر حال آج دی غزل توں زندگی نالوں دکھ نہیں کیتا جا سکدا۔
 پیر فضل حسین فضل توں بعد پنجابی غزل نے بہت سارا پیڑا طے کر لیا اے۔ جس وچ بے
 شمار شاعراں نے حصہ لیا اے۔ غزل دا پنجابی روپ وقت دے دھارے ہار کدھرے وی نہیں
 رکیا۔ سگوں ہر دور وچ مختلف غزل گو شاعراں نے غزل دا تخت سنگارن تے اچیان وچ چوکھا کردار
 ادا کیتا اے۔ ایس بارے گل بات کے ہور جگہ طے گی۔ اک بزرگ تے پروڈھی غزل گو پیر
 فضل تے اوہدا غزل وچ ہر مقام اے اوس بارے مشاہیر دی رائے توں بعد ”ڈونگھے پیڑے“
 دی شاعری بارے بھرویں گل بات کیتی جا رہی اے۔

مونہ آئی گل : مگر مینوں افسوس اے کہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی ”مواتے“ تے پیر فضل کجراتی
 دی ”ڈونگھے پیڑے“ نوں ۱۹۷۲ وچ پنجابی ایم اے دے سلیس واسطے منظور کیتا سی تے فیر کج
 پر خود غلط قسم دے لوکاں نے ایہناں دوہاں کتاباں نوں پنجابی ایم اے دے کورس وچوں کڈھ دتا۔
 ماں جے پاکستان دے پنجابی طلباء ایہناں بزرگاں دی اچ خیالی، اصلاحی تے ادبی اڈاریاں توں وابجے
 رہن۔ بہر حال بدنیت لوکاں اپنی اپنی نیت دا پھل ضرور پانا اے۔ اتھے وی تے اگلے جہان وی پر
 ایہناں دو دہاکیاں وچ پنجابی، پنجابیاں تے خود پاکستانی قومیت نوں ہر نقصان ایہناں کتاباں نوں
 کورس توں باہر کڈھن نال پہنچیا اے اوہدی تلافی اللہ جانے کدوں ہو سکے گی۔ اللہ تعالیٰ ساڈے
 قومی دشمنان تے خود غرضی دے مارے دوستاں نال آپو بچھے تے ہرے بلی ایس میدان وچ کوئی
 آہرتے جہاد کرن جوگے ہن اوہناں نوں وی اپنا فرض نبھان تے ملک دشمن عناصر دا کو بھین دی
 توفیق دیوے۔ آمین (قدر آفاقی)

پیر فضل دی غزل دا تجزیاتی جائزہ

جمن بھونیں یعنی گجرات تل پیار : پیر ہوری گجرات شہر وچ جنے پلے۔ اتھے ای علم حاصل کیتا تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ رہندیاں لنگھا دتی۔ ایس واسطے پیر ہوراں دی شاعری وچ گجرات دا تل کئی واری تے جتھے ڈھنگ تل آیا اے۔ ایہدی وجہ ایہ ہے کہ بندہ اپنی جمن بھونیں نوں شاید ای کدی ملدا ہودے۔ حضور علیہ السلام دی اک حدیث شریف اے کہ وطن دی محبت ایمان دا جز اے۔ وطن تل پیار ہر بندے دا پیدائش حق اے۔ پیر فضل ہوراں نوں وی اپنے شہر گجرات تل بڑا پیار اے۔ ایہ پیار اوہی اے جس بارے علامہ اقبال نے آکھیا سی۔

ع۔ ارشاد نبوت میں وطن اور ہی کچھ ہے

پیر ہوراں دا محبوب غصے ہو جاندا اے تے اوڑک گل اپنی ودھ جاندی اے پئی محبوب سارے گجرات تل غصے ہو بندا اے۔ پیر ہوری فرمادے نیں۔

شروع ہوئی ناراضگی فضل اتوں سارے شہر دے تل ناراض ہو گئے جس تے مثبت گجرات دی مہر ہودے رومی وچ سٹ دین اٹھا کے خط

وطن وچ پروسی : پیر ہوری گجرات وچ رہندے نیں پر اوہنے اوہناں دا حل ایہ وے :
فضل کے نہ پچھیا حال دل دا لبھا نہ مونس نہ غمخوار کوئی
اپنے شہر وچ وانگ پر۔ سیال دے اسیں اپنا وقت گزاردے رہے

گجرات دا مان : پیر ہوراں نوں گجرات دا ڈاڈھا مان اے کیوں جے اتھے ہر سے کوئی نہ کوئی شاعر ضرور پیدا ہوندا رہیا اے۔ اوہ آکھدے نیں۔

جتھے توں بیٹھا اس فضل کئی اتھے بہ کے بول مٹھے مٹھے بول گئے نیں
خود ہر دور وچ کوئی نہ کوئی رب بخشا رہیا گجراتیاں نوں

زمین دی تاثیر : محمد بوٹا گجراتی بڑا اچا شاعر سی۔ اوہدیاں سی حرفیاں ”بچ سنج محمد بوٹا“ دے تل تل عام ملدیاں نیں۔ پیر ہوراں نوں ”بوٹے“ دا ”گراٹیں“ ہون تے وی بڑا فخر اے۔ اوہ بڑے مان تل آکھدے نیں کہ گجرات دی مٹی بڑی اچی چھی مٹی اے تے زمین دی تاثیر اک مٹی پر مٹی گل اے۔ پیر ہوری آکھدے نیں۔

مٹی اتے گلاں مکن فضل میری کنج باس نہ دھے
میں دی ہاں گل اوس چمن دا جتھے ہویا بوٹے خاں

پیر ہوری رولا رپا پاندے نیں۔ گوانڈھی تے اے محلے والے غصے وچ پیر ہوراں نوں کھپ بان توں ٹھاکدے نیں۔ پتہ نہیں پیر ہوری اوہناں دے آکھے لگے سن کہ نہیں پر ایٹا پتہ ضرور لگدا اے :

فضل میرے دا دیلیاں ہتھوں تنگ گوانڈھی سارے

غصے دے دج دوویں گڑھیاں بھڑک پیاں آج فیر

محبوب دی تعریف

محبوب کے دا وی ہووے اوہدے لئی اوہ سارے زمانے نالوں ودھ کے سوہنا ہوندا اے۔
محبوب دج کوئی عیب ہووے وی تے عاشق نوں اوہدے دل دھیان مارن دا موقع ای نہیں ملدا۔
کیوں جے اوہ تہاں اوہدے سہن تے رنگ ڈھنگ دج ایسا کھب جاندا اے کہ اوہنوں یار دے
عیساں دل جھات پان دی سرت ای نہیں رہندی۔ پنجابی وی اک مشہور مثل اے ”یار وی پاری
تل بھاء اوہدے عیساں تل کیہ“ پر جے محبوب اوہ ہووے جدا کل کائنات دج کوئی مانی نہیں
پہگا۔۔۔۔۔ تے فیر اوہدی تعریف دا حق کے توں کوں ادا ہو سکدا اے۔ حالانکہ ہر کوئی بت موجب اپنا
تل تہاں ضرور لاند اے تے پیر ہوری وی آکھدے نیں:

اوہدے رخ نوں حرم دی شمع کوئی سمجھے کوئی شعلہ آتش خلیاں دا
برہم اوس دی زلف نے کر دتا سمجھاں دج ایسا انتشار پیدا
مولانا حالی ہوراں وی رب بارے اجہی گل آکھی اے۔ فرماندے نیں:

کاوش میں ہے الٹی دگدا میں ہے طبعی
جو حل ہوا نہ ہو گا وہ ہے سوال تیرا

محبوب مجازی ہووے یاں حقیقی پیر ہوری محبوب دے حسن دی تعریف کردے نیں تہاں
جس آجاندا اے۔ ذرا لکھو:

ایہ اوہا مقام اس عشق جتھے دھکا مار کے عقل نوں روڑھ جائے
دج چھیل جوانی دے حسن اوہدا ٹھاٹھاں ماردا اے بحر ذخار وانگوں
اوہدی چال مستانی دی ریس کریاں اڈو کھوڑے چکوراں نوں لگدے نیں
اکھاں اوہدیاں دیکھ کے زمین اتے ہرن جم گئے ہرن بینار وانگوں
خواجہ فرید ہوری فرماندے نیں۔

ہر صورت دج آوے یار کر کے ناز ادا لکھ وار
ہر صورت دج آوے یار

ایہ ہمہ اوست دیاں گنجھلاں اپویں نہیں کھل سکدیاں۔ عاشق اپنے محبوب نوں کئی رنگوں
دج دیکھدا اے۔ پیر ہوراں دا محبوب کیہ اے؟ ذرا سنو۔

پتلا مان گلن دا یار میرا مست ناز وی اے ہوشمند وی اے
خود آراء وی اے، خود نما وی اے، خود ستا وی اے، خود پسند وی اے

پیر ہوراں دا محبوب سدا سلوندا اے جنوں ہن ٹھن دی لوڑ نہیں تہ اوہ کنگھی پٹی وار

محتاج اے۔

ہے باہر حد تک توں چھب میرے یار گلینے وی

اوتنوں نہیں حاجت شانے دی کوئی لوڑ نہیں آئینے دی
پر فیروہی کوئی اوتنوں نکلن دی کوشش کرے تے اوہدیاں اکھاں پنہیاں ہو جانڈیاں نہیں
تے و - کھن والے نوں ہوش نہیں رہندا۔

دیدے گئے چندھیا میں کیہ دساں کون کون میرے اتے وار آیا
حملہ ور سی برق وش نال ای اوہ لاکے لکٹنے کجھ ہتھیار آیا
جدوں اوتنوں کیہاں ہوش گم گئے تے فیروہوش آون تے لوکاں پچھیا ”پیر جی! ایڈی کرہی
گل سی جو تیس سرت بھلا بیٹھے سو؟ سرو دا بوٹا وی تے بڑا سوہنا ہوندا اے۔“ پیر ہوری جواب
دیندے نیں:

قد غیا اوہدے ورگا اے نہیں طاقت رٹنے پھرنے دی
لیکھے وچ میرے سرو نہیں نظراں دے وچ شمشاد نہیں
محبوب دا جلوہ لکھاں لوکاں نوں ^{ہلکے} پا جاندا اے۔ اپنی اپنی سمجھ موجب سارے ای
ٹیوے لاندے نیں۔ پر حسن پرستاں دا فیصلہ وی سنو!۔

شک بجلی دی ویکھی تے جمع ہو گئے ٹیوے قسماں قسماں دے لان والے
کیا حسن پرستاں نے منہ اتوں پلا اج تہید سرکا رہی اے
پیر ہوراں دا اپنا فیصلہ ایہ دے۔

اوہدی اکھ ہشیار دے اثر پاروں، نٹے ہرن شراب دے ہو جاون
اوہدے سرخ رخسار دا پوے جلوہ، چھا زردیاں جان بہار اتے
ساڈے اردو تے فارسی شاعراں نے ہمیشہ محبوب دے جلوے نوں بہاراں دی آمد دا سبب سمجھیا
اے۔ یعنی جوہں اوہدیاں جلویاں پاروں بہار آوندی اے پر ایہ کدی کے نہیں آکھیا پئی اوہدے
آون نال بہار کھی پے گئی اے پر پیر فضل ہوراں اک ندھرا خیال پیش کیتا اے۔ یعنی محبوب
دیاں ککھاں ایڈیاں سوہنیاں تے گلابی ہن پئی اوہناں دے سہن نوں ویکھ کے بہار نیویں پا یندی
اے تے شرم پاروں اوہدے چہرے تے ہوائیاں اڈن لگ پیندیاں نیں۔ اتھے پیر ہوراں اردو
فارسی شاعراں والے مضمون دے الٹ گل نوں نویں ڈھنگ نال کیتا تے پیش کیتا اے تے
بڑے کامیاب رہے نیں۔

روپ متلی : پیر ہوری اپنے محبوب نوں رمضان دے مہینے وچ عرض گزار دے نیں پئی
سوہنیا شاموں پہلاں برقیوں باہر نہ آویں سرکیوں جے اج عید دا جن دن دی امید اے۔ متاں
لوک تہاڈے رخ نوں جن سمجھ کے عصر ویلے ای روزے کھول دیں۔

ہے اج عید دے جن دی آس گلی ذرا شام تک زیر نقاب رہنا
کتے ڈیگریں روزے نہ کھول دیئے تیرا دیکھ کے کھ متاب سالی

محبوب دیاں اکھیاں

کیسا جاندا ہے پئی اکھیاں شراب کٹورے ہوندیاں نیں جنناں راہیں عاشق نوں پار دی
شراب ملدی اے۔ اکھیاں دی شراب دے قہے دور دور مشہور ہو جاندا ہے نیں۔ اردو دا اک شعر
اے۔

بس آنکھوں ہی آنکھوں میں دی اس نے پلا مجھ کو
تھا گرچہ میرا ساتی بے باہ و جام آیا
(قدر آفاتی)

میرا (قدر آفاتی دا) ای اک پنجابی شعر ایس بارے اچ اے :

سوہنے نیناں والے! سوہنے نین ملاندی جا
پیال کے شوق شراب کٹورے مت بناندی جا

سید وارث ہوراں ہیر دی تعریف کیتی تہاں اچ پئی لفظ اک من موہنی نڈھی دا روپ دھار
کے ساڈے ساہنے آکھلونڈے نیں۔ ذرا تکو کھاں بھلا ہیرا ای تے نہیں کھلوتی ہوئی!!

کیسی ہیر دی کرے تعریف شاعر متھے چمکدا حسن ماہتاب دا جی
خونی چونڈھیاں رات جیوں جن والے سرخ رنگ جیوں رنگ شہاب دا جی
نین نرکی مست مولڑے دے ککھیاں تھکیاں پھل گلاب دا جی
بھواں وانگ کمان لاہور دن کوئی حسن نہ انت حساب دا جی
سرمہ نیناں دی دھار وچ پھب رہیا چڑھیا ہند تے کنگ پنجاب دا جی
چرے سوہنے تے خط خال سوہنے خوشخط جیوں حرف کتاب دا جی

اتھے صرف محبوب دیاں اکھیاں دی گل بات ہو رہی اے۔ شعراں وچ اکھیاں دا دھیان
رکھدیاں پیر فضل ہوراں دے شعراں ول آوتے گوڑ لاؤ پئی اوہ محبوب دیاں اکھیاں نوں دیکھ کے
کیہ محسوس کردے نیں۔

اوہ رہن لٹ بوریاں وانگ پھردے اکوار اوہدیاں جنناں دیکھیاں نیں
نٹے گتیاں، کھیویاں، مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں، مست مستان اکھیں
ایہ جس لیا جے تے میر تقی دا اک شعری حاضر اے۔

میران نیم باز آنکھوں میں ساری مستی شراب کی سی ہے

ایہ شعر پڑھ کے ذرا پیر ہوراں دے دوجے مصرعے دل گوہ کرو۔۔۔۔۔ بھلا کھیویاں، مدھ
بھریاں تے جاگو میٹیاں اکھیاں وچ اوہی گل نہیں بھدی، جیڑی ”نیم باز“ اکھیاں وچ میر تقی میر
نوں دی سی۔

اکھیاں اک چور دروازہ : اکھیاں دل تک اپڑن دا اک رستہ اے۔ اوہ دلاں دیاں گلاں دلاں
تک پچا رہندیاں نیں تے اکھیاں دیاں شاں اوہ کجھے پھٹ وی لاندیاں نیں، جنناں نوں باری ساری

نہیں دیکھ سکا۔ پیر ہوراں آکھیا اے :

چور ہمیشہ چوری کر دے ہو اکھیاں تھیں اولھے
اکھیاں دے راہ وڑ کے لٹیا دل میرے نوں چوراں
اکھیاں نے جو چوٹیاں لایاں ایویں دل نہ ہودن
اکھیاں جد تک اوہناں اتے آپ نہ کرن ٹکوراں

کیڈی پتے دی گل دی اے پیر ہوراں ایس بھیکڑے مصرعے وچ!!! اجھی گل کوئی جان
کار ای دیں سکا اے جدے نال ایہ سبھ کجھ واپریا ہودے۔ نہیں تے آپوں پھٹ لا کے آپے
ٹکوراں کرن دی گل ہر کے نوں کوں سبھ سکدی اے۔ ایس بارے اک اردو شعروں پڑھو :

وہ آنکھوں سے ہوتے ہوئے دل سے نئے
جو تیر نظر چشم قاتل سے نکلے
(قدر آفاتی)

اکھیاں بری بلا : اکھیاں ہر کے نوں کجھ نہ کجھ آکھدیاں نہیں پر کجھ اکھیاں اجہیاں وی
ہوندیاں نہیں جہڑیاں بندے نوں چکر دے دیندیاں نہیں۔ پیر فضل تے بڑے استاد نکلے جے اوہ
اکھیاں دے چکراں توں بچ گئے۔

۱۔ گیاں چاڑھ بھوانے صوفیاں نوں اکھیاں کھیویاں اک بے دین دیاں
قسم ایں میں دی اج چکرا جاندا جے نہ عادتاں ہوندیاں پین دیاں
ب۔ جنناں دے وچ ٹھیکیاں ڈولے نہ پیر
دیکھ اکھاں تیریاں چکرا گئے

اکھیاں وچ اکھیاں پا کے ہوش بھلا دینا محبوباں دی پرانی عادت اے۔ پیر ہوری ساتی نوں
آکھدے نیں پر اپنی خودی نہیں چھڈدے :

ہویا کیہ جے تیرے نیں نیں کھیوے
اکھیاں میریاں دی گت رہندیاں نہیں
میرے کول سوہے سوہے اتھرو نہیں
جے توں رکھنا ایں سرخ شراب ساتی

محبوب دیاں اکھیاں بارے پیر ہوراں دے دو اک شعر ہور حاضر نہیں۔

۱۔ کیوں کھیاں شوخ نگاہواں نوں سرے دیاں چساں دیندے او
تیراں نے بو جھل ہو جانا اے تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں
۲۔ اکھاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آون پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا
۳۔ مینوں دل تے جگر سنبھالنے دی کوئی سار نہیں دیندیاں سار رہندی
جدوں قوس ابرو دے نال جزیا اوہدے تیر مرگاں نوں دیکھ لیناں

حسن پرستی

پیر فضل گجراتی حسن پرست نہیں۔ اکھیاں سیکنا اوہناں دی عادت اے۔ اوہ سوہنیاں نوں
دیکھدے نہیں تے آکھدے نہیں۔

بیٹھا روز حسیناں دے کول رہناں وہندا روز خدا دا نور رہناں
اکو وار رہ گیا سی طور جل کے، میں ہر روز جدا شکل طور رہناں
میرے دل بھولے تائیں فضل چنگی بت خاتون حسن دی چاٹ لگی
تھکدا نہیں میت دے وچ بیٹھا سندا جدوں توڑی ذکر حور رہناں
پر کجھ مورتاں اہیاں وی ہونداں نہیں، ہنناں نوں دیکھ کے بندہ آپوں مورت بن جاندا
اے۔

اوہ باعث خموشی دا کیہ دن، دن اوہ کیہ وجہ حیرانگی دی
لئی ہنناں نے دیکھ تصویر تیری، اوہ نال تصویر تصویر ہو گئے
پیر فضل ہوراں نوں سوہنیاں نال پار ہو گیا۔ گجرات دے لوکل ایہ چالا دیکھ کے بڑا ٹھاکیر
پئی انج نہ کرو پر بابا جی ہوراں نوں، جہڑی چٹیک لگ گئی سی اوہ کویں دور ہوندی اوہ اپنے آپ نوں
آکھدے نہیں۔

متھے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے بیٹھا ہتھ متھے اتے ماردا رہو
متھا سوہنیاں نال نہ کدے لائیں، رہی سی ٹھاکدی فضل گجرات ساری
پیر ہوری باگ وچ جان یاں کدھرے ہور تھے محبوب دا نظارہ و۔ کھن والیاں بارے ایہو
فرماندے نہیں:

اوہ آکھن اوہدیاں پلکان تے رخسارے ہنناں ڈٹھے نہیں
خاراں دی نوک درست نہیں، پھلاں دی رنگت ٹھیک نہیں
میں آپ حوالے تاناں دے دل دا شیشہ کیتا سی
ہن ایہناں شیشہ شکناں کولوں بھرنی قیمت ٹھیک نہیں
محبوب دا کھڑا چودھویں دے جن وانگوں چمک رہیا اے۔ پیر ہوراں نوں اوتھے ہور کئی کجھ
نظر آیا۔ اوہ فرماندے نہیں۔

رخ چودھویں دا جن، بخت اجلا، مستی نگہ وچ، سحر کلام وچ اے
کوئی وی جو خوبی کے شام وچ اے ہر اک اوہ خوبی میرے شام وچ اے
ایہ نعتیہ رنگ وچ پڑھے تاں ایہدا فارسی ترجمہ انج ہووے گا۔

حسن یوسف دم عیسیٰ پید بیٹھا داری
آنچہ خوباں ہمہ دارند تو ٹھنا داری

اک ہور شعر سنو پڑا سولوی اے، اکھیاں دے تیراں تے حسن دی لٹ دا قصہ اے پیر
ہوری گل بڑی اچی کر گئے نہیں۔

ہنناں دیدیاں نے تیری دید لٹی جھات ہور دے پا نہ سکدے نہیں
تیر نظر تیری دے مجروح پیچھی کدھرے اڈ کے جا نہ سکدے نہیں

محبوب دی شکایت

عاشق دی خواہش ہوندی اے پئی محبوب اوہنوں نیڑے ڈھکن دیوے یاں دوہجے لفظاں وچ
لفٹ کراوے پر محبوب وی بڑا ضدل ہوندا اے نالے جے اپنے سارے عاشقاں نوں اوہ لفظ کران
لگ پوے تہاں اوہدا گزارا نہیں ہو سکدا۔ ایس واسطے اوہ عاشقاں نوں دور دور رکھدا اے۔ اوہناں
نوں اپنے نیڑے نہیں لگن دیندا۔ اوہدا ایہ سلوک شکایت دا موجب بندا اے تے عاشق کہندا اے

اوہ کے دلوں کدی بھر کے نظر ویندا نہیں
قتل اپنے تیر دے کوئی جگر ویندا نہیں

کدی انج ہوندا اے پئی محبوب اک عاشق (رقیب) نوں لفظ کرا دیوے تہاں دوہجے نوں
شکایت دا موقع مل جاندا اے تے اوہ کہندا اے۔

اج آتش رشک نے جوش کھا کے لانبو لا اک جگر وچکار دتا
پھل سٹ کے غیراں دے دل اوہنے میرے سینے تے سٹ انگار دتا

محبوب نوں دیکھ کے عاشق بت بنیا، بٹ بٹ کھدا رہندا اے تے محبوب اے کہ ذرا وی
لفٹ نہیں کراندا۔ جویں اوہ وی کوئی پتھر دا بت ہووے، پر لوک اجھی جھل پنے دی صورت توں
لابھ لے کے عاشق دے اہل وٹے مارن لگ پیندے نہیں تے اوہ محبوب نوں آکھدا اے۔

انج اسیں پتھر نہ کھاندے جے نہ تینوں دیکھدے
توں دی انج پتھر نہ ہوندوں جے نہ شیشہ دیکھدوں

ایس شعر وچ پیر ہوراں صنعت تضاد دے نل محاورے دی ڈھکویں درتوں کہتی اے۔ پتھر
تے شیشہ دا ذکر تے نل ای پتھر ہوندا۔ پتھر کھانا ہے محاورے، فیر بندش دی چستی وی اے، زور
بیان وی اے۔ مطلب ایہ پئی ہر لحاظ نل ایہ اک سوہنا شعر اے۔ ایہدے اگے دوہور شعر محبوب
دی شکایت بارے ملدے نہیں۔ اوہ وی ذرا نکو۔

مونہ چھپا کے صبر میرے دا نہ کروں امتحاں
روبر دیندوں میرے میرا کلیجہ دیکھدوں
میرا بستر اپنے دروازے توں اٹھوایوئی کیوں
روز لگدا اے کس طرحاں ملے تے میلہ دیکھدوں

محبوب دی شکایت دا اک ویلا اوہ ہوندا اے جدوں اوہ رقیباں نوں لفظ کراوے۔ پیر

ہوراں نوں وی ایہو شکایت اے۔۔

مہراں رہندا اے اپر دشمنان دے نال دوستاں قہر گزاردا اے، اوہ
اوبدی اک ایہو عادت چھدی اے شستہ ہورتے طور اظہاردا اے اوہ
کدی محبوب قول قرار کر کے بھل جاندا اے۔ پیر ہوراں نوں ایہ شکایت وی پیدا ہوئی سی
تے اوہناں نوں آکھنا پیا سی۔

میںوں دے کے دھوکے سروں لے گئے نہیں
میرے سر دی جھوٹی قسم کھان والے
تے کدی محبوب دیاں اکھیاں وچ اوہ قہر ہوندا اے پی شراباں دیاں ساریاں تشبیہاں بھل
جاندیاں نیں۔۔۔۔۔ پیر ہوراں نوں ایہ وی شکایت اے پی۔

اوہ میرے دلوں ویہندا اے بھر بھر کے نظراں قہر دیاں
میں جس دے پچھے جھلیاں نیں نوکاں تے ٹوکاں شر دیاں
میں سنیا ونڈیو اے لوکاں نوں اوس دارو دل دے روگاں دا
میں پڑی شفا دی جد سنگی اس دتیاں پڑیاں زہر دیاں
پیر ہوراں یار نوں منان دا بڑا جتن کیتا اے پر اوہدا غصہ تے روسا مٹدا ای نہیں۔ فیر پیر
ہوراں نوں اپنی وفا دا پیتا آوندا اے تے اوہ ککاردے نیں۔

میں جس دے پچھے لگ اپنے دوویں جگ ونجائے
اوس نہ اپنے رو سے چھڑے تے نہ چھڑیاں اڑیاں
ساڈے دے وچ اک گھماری بارے مشہور اے کہ اوہ کسے دے آکھن نال کھوتی اتے
نہیں سی بیٹھی حالانکہ مرضی نال پلاکیاں مار مار بھندی رہی سی۔ محبوب کدی اڑی مار ہووے تاں
پیر فضل ورگیاں نوں آکھنا ای پیندا اے۔

مرضی اپنی ہووے تاں سانناں دے بھر دے در مقصود دے نال دامن
آکھے کوئی تے ستم وی نہیں کروا، جیہاں عادتیں نیں ستم گار دیاں
کدی کدی عاشق محبوب اگے جا کے عرض کرن دی ہمت نہیں کر سکدا تے اپنے ساتھیاں
توں کم لیندا اے۔ پیر ہوراں وی اپنے کسے جن نوں کھل کے پچھوایا اے۔۔

ہمشیش اپنا پچھ دے یار کولوں میری بے شک ہووے ادا نہ کر
پیدا وجہ فریاد دی آپ کر کے اوہ کیوں آکھدا اے فیر فریاد نہ کر
اک فلمی گانا تہاں دی سنیا ہووے گا۔ اوبدا ٹیپ دا مسرع ایہ ہے۔

ع۔۔۔۔۔ محبت ہی جو نہ سمجھے وہ ظالم پیار کیا جانے
پیر ہوراں وی اپنے محبوب دی شکایت کیتی اے جہڑی محبت نوں نہیں سمجھدا پر اپنی مجبوری
دی ظاہر کیتی اے کہ ”میںوں وی اوہدے نال ای پیار ہو گیا اے“ تے فرماندے نیں۔

ہے افسوس میںوں ایس اوبدی محبت

محبت دی ہر حقیقت نہ جانے

فیرا اینٹاں سوہنیاں بارے پیر ہوراں دا فتویٰ ایہ وی اے۔

نرے سادہ رخ فضل جایش نہ سادے
ایہ ظالم نہیں، سفاک نہیں پر جفا نہیں

زارث شاہ نون مار نہ بھاگ بھریے : پیر ہوراں نون کے سوہنے دی چٹیک تے سک
شاعری دل پریر کے لے آئی۔ اوہناں محبوب نون شعر سنا کے دل دا حال سنا شروع کر دتا پر
محبوب اوڑک محبوب سی۔ اوہنے نرے کرنے ارنجھ دتے تے جان بچھ کے چنگا بھلا شعر سن کے
وی دلو دین تون دڑ دئی شروع کر دتی۔ پیر ہوراں وی سوہنیاں سوہنیاں غزلاں لکھ کے سنایاں
شروع کر دتیاں پر جدوں اوہدا ایہو درتارا رہیا تاں پیر ہوری وچلی گل جان گئے تے لوکاں نون وی
دس دتا پئی۔

کچھ مینوں جدیاں چاواں نے شاعری دے دل لیاندا سی
وا قسمت! لوہا شعر میرے سدا اے تے ویندا داد نہیں

محبوب اگے مجبوری تے عاجزی

عاشق دی سدھر ہوندی اے کہ محبوب نل ملاپ ہووے تے اوہنوں رج رج دیکھاں۔
اوہدے نل کھل کے گلاں باتیں کراں۔ ارج جھاکالہ جاوے تے فیرا سیں اک مک ہو جائے پر
محبوب دا نکاتے رعب کوئی معمولی جیہا نہیں ہوندا۔ اوہ محبوب ای کہیہ ہویا جمدے اگے عاشق دا
جھاکالہ جائے۔ اقبل ورگے وی اتھے مجبور نہیں تے آکھدے نہیں :

عین وصل میں مجھے حوصلہ نظر نہ تھا
گرچہ بہانہ جو رہی میری نگاہ بے ادب

پیر ہوراں نون وی اوہ سوہنی تے سدھراں بھری گھڑی نصیب ہوئی جنوں "ملاپ"
کندے نہیں۔ ملاپ تون پہلاں دل وچوں کھریاں کھریاں الیلاں اٹھدیاں نہیں تے فیر جدوں
اوہدے ساہنے جا کے جلوایاں دا مقابلہ کرنا پیندا اے اوہوں کہیہ حال ہوندا اے۔ ایس دا نقشہ پیر جی
نے ارج کھچیا اے :-

دل وچ آکھدا رہتا واں ایس واری رکھ دیاں گا کھول کے حال دل دا
آ ساہنے جان اوہ جدوں میرے کراں صرف حضور حضور رہناں

میر تقی میر دا اک شعر اچھے موقعے لئی بوا ڈھکواں اے۔ اوہ آکھدے نہیں :

یوں کہتے کہ یوں کہتے گر ساہنے آ جاتا
سب کہنے کی باتیں ہیں کچھ بھی نہ کہا جاتا

اک ہور تھاں پیر ہوراں ایس گل نون ذرا کھول کے دیا اے۔ فرماندے نہیں :

یار نل ہو گئی ملاقات میری ملاقات اپر کامیاب نہ رہی

میں آگیا حسن دے رعب تھلے، موہوں عرض کرن دی کچھ تب نہ رہی
ایہ تے ملاپ دا حال سی پر جدوں اے نویاں نویاں اکھیاں ملیاں ہون تے عاشق ہو رہی
محبوب دے ڈھلے لشکاریاں توں اپنے مجبور ہو جان پئی رہاں باجھ غلامی قبول کر لین تہاں ایہدے
نالوں وڈی بے وسی تے مجبوری ہو رہی کہی ہو سکی اے؟

ابتدا وچ ای حدوں مک گئیاں، خبر کیہ ہوندا اتھا وچ اے
اک وار اک شوخ نوں فضل ڈٹھا، قیدی عمر دے بنا تفسیر ہو گئے
مجبوری دی اک لطیف جی شکل ایہ وی اے کہ عاشق کوئی اجیا جلوہ دیکھ لیندا اے جس
توں بعد اوہدیاں نظراں وچ کوئی ہوہر جلوہ اوہی اچھ حاصل نہیں کر سکا۔ اک سچے عاشق دا ایہ
طریقہ نہیں ہوندا جس ول مولانا حالی ہوراں اے اشارا کیتا اے۔

ہے جستجو کہ خوب سے ہے خوب تر کہاں
اب دیکھئے ٹھہرتی ہے جا کر نظر کہاں

بلکہ عاشقاں دا ایہ حال ہوندا اے پئی محبوب نوں اک واری تگن پچھوں کسے ہوہر نوں
محبوب بیان تے اکا دل نہیں جمدا بھلوئیں لوہ کسے وی سہن نل لوواں دے تیر چلاوے۔ مولانا حالی
دا ای اک شعر اے:

ان کی نظر میں شوکت چتی نہیں کسی کی
آنکھوں میں بس رہا ہے جن کی جلال تیرا

ایسے گل نوں پیر فضل ہوراں اے بیانیہ اے۔

سو واری شبنم ڈھلکے پئی، سو واری تارے ہنکن پئے
ہنناں نے تینوں دیکھ لیا اوہ نظراں کتے نہ ٹھہریاں

محبوب جدوں وعدہ کر لوے۔ اوہ بھلوئیں آوے یاں نہ آوے اوہدی اوٹیک عاشق نوں سون
نہیں رہندی۔ ایہ وی مجبوری دی اک شکل اے۔ پیر ہوراں ایس مجبوری نوں اے ظاہر کیتا اے:

وعدہ کسے دا لے کے رہیا بیٹھا اکھاں وچ میں رات گزار شی
نہیں سی پتہ جے بخت سیاہ میرے، شامیں پھوک چھانٹاں نوں مار شی
پیر ہوراں لکھ جتن کتے جے محبوب کسے طرحاں دا سٹھ آوے پر بے وسی دی وی حد
ہوندی اے۔ پیر ہوراں دا محبوب شعر سن کے وی موم نہیں ہوندا۔ حالانکہ عرب دے شاعر
نے اوہ کڑیاں شاعری راہیں ویاہ چھڈیاں سن، ہنناں دا رشتہ لین نوں کوئی تیار نہیں سی ہوندا:

کوئی اوس شوخ تے جاو نہ چلے
فضل دی آزما یا شاعری نوں

محبوب نوں حسن دا مان ہوندا اے۔ اوہدے لکھاں پروانے ہوندے نہیں۔ جد کہ ہر عاشق
وچارا اکلا ہوندا اے۔ محبوب نوں ملن دی سدھر اک پاسے تے رقیباں دی کامیابی دا خیال دوسرے

پاسے لوہنوں مجبور کر دیندا اے کہ اوہ جویں وی ہووے یار نوں راضی کر لوے اوہدی مرضی وچ فنا ہو جاوے کیوں جے اوتھے شکویاں وی کوئی گنجائش نہیں ہوندی۔ غالب نے وی شکوہ کیتا سی تے محفل وچوں اڈول کڈھ دتے گئے۔ اوہ فریاد نہیں:

میں نے کہا کہ بزم ناز چاہئے غیر سے حسی
سن کے ستم ظریف نے مجھ کو اٹھا دیا کہ یوں

خبرے پر فضل ہوراں دے ساہنے غالب دا انجام ہے سی یاں ایہدی کوئی ہور وجہ سی کہ
لوہن اپنا سب کچھ محبوب دے حوالے کر دتا۔ سچ پچھو تہاں ایہدے پچھے وی کوئی مجبوری ہلاوے
لیندی پئی اے نہیں تہاں کون ایٹا نیواں ہوندا اے:

توں بزم وچوں جنوں کڈھ چھڑس، تاہیں حق اوہنوں کوئی شکویاں دا
بیٹھا رہن دین، تے تیری مہربانی جے اٹھا شیں، اختیار تیرا
پر شعراں دے اولھے جن نوں دل دا حال سنان وچ کامیابی کوئی چھوٹی جہی گل نہیں۔ پیر
ہوری بڑے خوش تے آکھدے نیں:

دلبر شعراں دی جس رکھے ہووے فضل مبارک تینوں
توں شعراں دے اولھے اوہنوں اپنا حال سنائی جا

تھوڑی تے ڈھیری ڈھان دی منڈیا

سچا عاشق کدی ڈھیری نہیں ڈھاندا۔ اوہنوں جے دودھ دی نہر کڈھن لئی بہاڑ کٹنے پین تہاں
اوہ ڈھل نہیں کردا۔ دل والے لوک اوکڑاں توں گھبراندے نہیں۔ بھلوں کچے گھڑے دغا دے
جان۔ اوہ مر کے سد الٹی جیوندے ہو جاندے نیں تے اوہنوں وی نظروچ مردہ دل تے آپلکے انج
نیں جویں فضل ہوراں کیا اے:

مردہ دل نہیں مرویاں تالوں بیٹھاں تھے ہوئے
صاحب دلاں دے کہن اوہنوں نوں ٹردیاں پھردیاں گوراں

اوہ کم ہمتاں دی گل کرن توں وی ٹھاکدے نیں تے اوم کرن والی چکوراں نوں سلاہندے نیں

کم ہمتاں نوں چھڑو جنہاں گل وچ رسے پائے
بام فلک تے دیکھو لاواں حشیاں کوں چکوراں

ایس شعروچ پیر ہوراں دی اچ نظری تے نازک خیالی دا گوڑ لاؤ پئی اوہ اوہنوں نوں تہاں کم
ہمت کندے نیں جہڑے کے نوں قابو کرن لئی اوہدے گل وچ رسہ پا لیندے نیں بتے چکوراں
ہمت والی دسدے نیں۔ جہڑی جن دل دیکھدی اے تے ہیکلی مار کے اسمائیں چڑھنا چاہندی
ہے۔ ایس شعروچ لطافت والی گل ایہ دے پئی لاواں (موٹے موٹے رسے کنداں) اصل وچ جن
رہن نہیں۔ پیر ہوراں ایہناں رہنوں چکوراں دی ملکیت قرار دتا اے تے انج سمجھایا

اے جو میں ایہ لاواں (رشتاں) چکوراں نے اسن اتے جن نوں پھاہن لئی ستیاں ہون۔ ایس مندرے نوں سچ من کے پیر ہوراں چکوراں نوں اوم تے ہمت کرن والیاں دی صف وچ لیا کھڑا کیتا اے تے ہمت کر کے نوں قابو کر لین والیاں نوں کم ہمت آکھیا اے۔ ایج شعر وچ اک سواد، تین تے نازک خیالی وی پیدا ہو گئی تے ہمت تے حوصلے دی سلوہت وی ہو گئی۔

ہمت والے اوکڑاں جرن وچ بہرا سواد مان دے نیں آرام وچ اوہ کتھے لہ سکدا اے۔ علامہ اقبال فرمادے نیں۔

خطر پسند طبیعت کو سازگار نہیں
وہ آسیاں نہ ہو جس کی گھات میں صیاد

اوکڑاں وچ ای مزہ اے۔ اوکڑاں ای زندگی دا سوا نہیں۔ اوکڑاں تل ای بندہ آرام دے اپنے سچے سواد نوں صحیح معنیوں وچ چکھ سکدا اے۔ اوکڑاں جر کے اپنے آپ نوں خطرے وچ پا کے ای کامیابی مددی اے۔ پیر فضل ہوراں وی خطر پسنداں نوں سلاہیا اے۔ اوہ سوئل ملوک بلبلاں نوں خطرے دا مقابلہ کرن ول پریردے نیں جویں علامہ اقبال ہوری مولے نوں شہباز تل لڑا رہے ہون۔ ذرا گوہ کرو۔

خزاں ماریو بلبلو! بیٹھیاں رہو اجے باغ ول جانے دا مزہ کوئی نہیں
مالی اجے گھمانیاں نہیں پھڑیاں نہ صیاد نے جالیاں تانیاں نہیں
(گھمانی : گوپیا۔ رسیاں دا بنیا ہویا اک ہتھیار جس وچ فلینا رکھ کے زور تل گھماندے نیں تے فیر اک دم نشانہ بنج کے شکار ول سدے نیں۔ ایس ہتھیار توں بہتا کم باغ دے نقصانی جانوراں نوں اذان لئی لیا جاندا اے۔)

کامیابی

دکھ تکلیفاں جر کے بندہ کامیاب ہوندا اے۔ قرآن پاک وچ آوندا اے ان مع العسر
یسرا یعنی پیشک تنگی توں بعد کھل ڈل اے۔ پیر ہوری نے تل شاعری کر کر تھک گئے پر
محبوب اتے ذرا دی اثر نہ ہویا۔ اتے تل ہن ایہ حال اے پئی اوہ پیر ہوراں دے شعر اپنی ڈاڑھی
وچ لکھوا لیندا اے۔ پیر ہوری ایس کامیابی تے بڑے خوش نیں تے فرمادے نیں :-

لگ گئی شاعری ہن فضل نکانے میری
اوہ میرا شعر جو سندے نیں لکھا لیندے نیں

جویں پیر ہوراں دے شعر پڑھ کے محبوب دی حالت غیر ہون لگ پیندی اے تے فیر اوہ
موہوں پھٹ پیندا اے پئی ”پیر جی! جدوں کے عاشق دیوانے نوں ویکھدیاں ساراں تہاڈا خیال آ
جاندا اے۔“ پیر ہوری ایہ سن کے بڑے خوش نیں تے فرمادے نیں :-

کامیاب جنون ہو گیا میرا، اوہ ہن آپ کدھرے کدھرے آکھدا اے
فضل یاد آ جاندا اے جس ویلے کے چاک دامن نوں ویکھ لیناں

تے فیر ہولی ہولی محبوب دی ایہ حالت ہو گئی پئی اپنے عاشق زار دامن سن کے اوہدیاں

اکھل وچ اتھرو آون لگ پئے۔ وچ پچھو تیں ایہ پیر ہوراں دی بہت وڈی کامیابی تے کرامت اے۔
جدا ڈھنڈورا اوہ انج بندے نہیں:

میری زندگی دے وچ جو ظالم میریاں آساں تے پھیرا رہیا پانی
ہن کیوں وچ اکھل پانی لے آوے، جدوں وچ گلاں میرا نام آوے
شکرانہ: کامیابی توں بعد چنگے بندے شکر ادا کرنا ضروری سمجھدے نہیں۔ بہتا نہیں تیں تھوڑا
ای سہی۔ پیر ہوری فرماندے نہیں:

منگیا سی موتیاں دا دے گیا ہنجواں دا ہار
دے ای دتی یار نے سانوں نشانی کجھ نہ کجھ

شاعری نے پیر ہوراں نوں کئی فائدے دتے۔ سبھ توں وڈا فائدہ ایہ پئی اوہ اپنے غماں دا غبار
شعراں راہیں کڈھ لیندے نہیں۔ ایس ربی عطا بارے اوہ شکر کردے ہوئے فرماندے نہیں۔
ذوق سخن نہ ہوندا تے مدتیں دے مینوں غم پامال کر گئے ہوندے
شکر اے فضل خدا نے بخشیاں نہیں، مینوں دوشتاں طبع رنگین دیاں
اوہ ایس گل تے وی رب دا شکر کردے نہیں پئی محبوب نوں ہولی ہولی گلاں کرن دی جاچ
آگنی بھلوں ایہناں گلاں دا سارا بھار اوہناں تے ای پیندا اے۔ اوہ آکھدے نہیں:

میں وی خوش ہاں جے برخلاف میرے گلاں سن کے غیر پئے خوش ہوں
شکر اے مجلس دے وچ جاچ آگنی گلاں کرن دی یار نوں ہولی ہولی
تے فیر محبوب نے فضل نوں قتل کرن لئی اک دن مقرر کر دتا۔ فضل ہوراں دھمالاں
باوندے مقتل دل جا رہے نہیں۔ کول اپڑے تیں محبوب دی ایہ گل کنیں پئی تے اوہ خوش ہو کے
شکر کرن لگ پئے تے آکھیا:

روشتاں شکر اے میں وی ہوں لگاں، قاتل بچھدا اے پیا ہجولیاں نوں
ایہو فضل طالب میرے واردا اے ہر کھیڈوا پیا دھمال آوے؟

پیر فضل تے عشق

عشق علی لفظ اے ہر پہلاں فارسی وچ آیا تے فیر پنجابی وچ۔ عشق اک اک اے۔ اک
علی مقولہ اے العشق نار یحرق ماسواى اللہ یعنی عشق دی اک ہر ماسوی اللہ نوں
ساڑ کے سواہ کر دیندی اے۔ فارسی شاعراں نے عشق بارے دعویٰ کیتا اے کہ ایہ پہلاں معشوق
دے دل وچ پیدا ہوندا اے فیر عاشق دے دل نوں پشیک لاند اے تے انج ظاہرا طور تے پہل
عاشق ولوں ہوندى اے تے اندر گتی معشوق ولوں۔ ایہ فارسی مصرعہ عام لوکاں دی زبان توں سنیا گیا
اے۔

ع- عشق اول در دل معشوق پیداى شود

عاشق مجبور ہوندا اے: اخلاق جلالی موجب عشق اک قسم دا عجز اے تے عاشق دے

اک مجبوری جہی تے عاجزی دا ہونا ات ضروری اے۔ ایس واسطے کئی بزرگھں نے ایس عام گل توں منع کیتا اے کہ رب پاک لوں حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دا عاشق کہیا جاوے یعنی حضور علیہ السلام رب پاک دے محبوب ضرور نہیں پر معشوق نہیں کیوں جے عاشق مجبور دی ہوندا اے پر اللہ پاک ”صمد“ یعنی بے پروا اے : پیر وارث شاہ ہوریاں پیر دے شروع وچ رب دی تعریف کردیاں ایہو عام گل لکھی اے جس وچ عشق دی تعریف وی شامل اے۔

اول حمد خدا دا ورد کیمے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں
پہلاں آپ ہے رب نے عشق کیتا تے معشوق ہے نبی رسول میاں
عشق پیر فقیر دا مرتبہ ای مرد عشق دا بھلا رنجول میاں
کھلے تنہاں دے باغ قلوب اندر بہناں کیتا ہے عشق قبول میاں

عشق حقیقی : ساڈے صوفیاں نے اپنے آپ نوں عاشق تے رب دی ذات نوں معشوق متھ کے دنیا وچ زندگی گذاری تے اوہناں دی زندگی ریاکاری توں پاک زندگی مہی گئی اے۔ اوہناں برصغیر دیاں روایتاں موجب عشق دا اظہار زبانی بن کے تے محبوب نوں اپنا حصم جان کے کیتا اے۔ صوفیاں دی شاعری وچ ماں دھی نوں کہندی اے۔

کر کتن دل دھیان کڑے
توں سدا نہ سکے زہتا اس
پاس امڑی دے نہ بہتا اس
بھا انت وچھوڑا پینا اس
وس پوپس گی کس ننن کڑے
کر کتن دل دھیان کڑے
(بے شاہ)

صوفیاں نے سانوں ایس دنیا وچ نیکی اختیار کرن تے بدی تیاگن ول پریریا اے۔ کیوں جے جھوٹھ تے دھوکے دی ایس دنیا نوں جے حق تے انصاف نال بھراں گے تہ لوکل واسطے وی بہتر ہووے گا تے ہر اوس بندے لئی وی بہتر نیکی دا پرچار کرے گا تے اوہدے تے عمل کرے گا۔ دو جے لفظاں وچ صوفیاں نے سانوں ایس دنیا تے مرن توں بعد والی دنیا دا سامان کرن لئی آکھیا اے۔ کتن نیک عمل نہیں بہرے بندے دے نال جاندے نہیں۔ دھیان توجہ دا نال اے۔ کیوں جے توجہ توں بنا بہرے وی کم کیتا جائے اوہ ڈھکواں تے پھوواں کدی نہیں ہو سکدا۔ صوفیاں نے سانوں رب دا عاشق بن لئی کہیا اے تے رب دی ذات نوں معشوق متھیا اے۔ ایہ نری ساڈے پنجاب دے صوفیاں دی گل نہیں سگوں مسلمان صوفیاں دا عام طور تے ایہو مسلک اے یعنی ہر کوئی حسن حقیقی دی پوجا کردا اے۔ اوسے نال عشق کماندا اے تے ایس عشق نوں حقیقی عشق کہیا جاندا اے۔

عشق مجازی : اوہ عشق بہرے کسے زبانی نوں جے نال یاں جے نوں زبانی نال یاں کے ہور نال ہووے۔ اوہنوں عشق مجازی کہندے نہیں۔ عشق دے سیانے کہندے نہیں مجازی عشق اصل وچ اصلی عشق دی پہلی پوڑی اے تے صوفیاں نے مجازی عشق دے اولھے وچ حقیقی عشق دے

پر چار کیتالے۔ علامہ اقبال فرماتے ہیں۔

کبھی اے حقیقت منظر نظر آ لہاں مجاز میں
کہ ہزاروں سجدے تڑپ رہے ہیں میری جبین نیاز میں

یعنی اوہ اذلی حسن نون بت وی شکل وچ دیکھنا تے پوجنا چاہندے نیں۔ مذہباں دے سیانے
تے پوچولے کہند نیں کہ بت پرستی وی وجہ پہلاں پہلاں ایہ ہوئی کہ لوک کسے آگو نون حسن
ازل دا منظر سمجھ کے اوہدی صورت نون اپنے دل وچ نقش کر لیندے سن تے فیر ہولی ہولی ایہ
رواج پے گیا تے لوک اصلی محبوب نون بھلا کے بتاں وچ ای گم ہو گئے تے انج شرک دا مذہب
بجھل۔ جنوں منان لئی لکھاں پیغمبر تشریف لیاے۔

عشق دے ذکر وچ ایہ گلاں معنی طور تے آگیاں نیں۔ دراصل میں کہنا چاہتا واں پئی دنیا
عشق بل قائم اے تے حقیقی دنیا حقیقی عشق بل۔ ایہ دوویں اک دوجے لئی لازم تے ملزوم وی
نیں۔ شاعران نے 'برئے کہ "تلمیذ الرحمن" اکھواندے نیں، ایس مجازی یاں حقیقی
عشق اتے ای اپنے وچاراں دی بنیاد رکھی اے۔ کیوں جے دنیا وی بنیاد وی ایہو ای اے۔ دنیا دے
کسے وی لڑپچر دا مطالعہ کریئے۔ ساہوں آفاقی قدراں اوہی ملن گیاں بہریاں ہر زبان دے اچے سچے
اوب وچ ہوندیاں نیں۔ اوہناں وچوں اک قدر دان بل عشق اے۔ جہدے ہر ملک تے ہر خطے وچ
دکھرے دکھرے بل ہو سکدے نیں پر مقصد تے معنیوں دی تان اوڑک لو تھے ای ٹے گی جتھے
شہنی چاہیدی اے۔

پیر فضل ہوری اک صوفی خانوادے دی یادگار نیں۔ اوہناں وچ عشق دی چنگاری بیگی
اے۔ برہی کدی مجازی روپ وچ ساڈے ساہنے آوندی اے تے کدی حقیقی روپ وچ۔ بہر حال
اوہناں دی منزل دوہاں صورتاں وچ اکو اے۔ اوہ کوک کوک کے کہندے نیں :-

عشق وچ دے، سراں دی خیر نہ جانن دی خیر
دوستوں منگو جے منگ سکدے او ایماں دی خیر

عشق بارے مولانا حالی نے آکھیا سی :-

اے عشق توں نے اکثر قوموں کو کھا کے چھوڑا
جس گھر سے سر اٹھایا اس کو بٹھا کے چھوڑا

کیوں جے روایتی عشق وچ انج ای ہوندا اے تے اے عشق بارے غالب دا فتویٰ ایہ دے

ع۔ کتے ہیں جس کو عشق خلل ہے دماغ کا

پیر فضل نون وی عشق وچ اوکڑاں پیش آئیاں تے اوہناں نون پاگل سمجھ کے سکی تے
ساتھی چھڈ کے نر گئے۔ پیر ہوریاں فرمایا :-

گئے چھڈ عشق وچ سکی تے ساتھی
خدا دی ذات دے بس آمرے سن

میر تقی ہوریاں نون وی ایہو شکایت سی۔

اننا مشفق ہی ہاتھ نہیں ہے کوئی نہیں اپنے یاں مدام

عشق بری بلا ہے۔ وہیوں صدی دا اک برطانوی تاجدار اک زبانی دے عشق وچ ہے
برطانیہ دے تخت نوں چھڈ سکدا اے تے حسن حقیقی دے عشق وچ گٹ ہو کے کوئی ابراہیم اوہم
راج دربار چھڈ کے دریا دے کنڈھے اتے جا جھگی پاوے تہا کھری وڈی گل اے۔ ہر فضل
ہوراں عاشقاں دی ایس ریت ول اشارہ کردیاں کہیا اے۔

بڑے آگے عشق دی زد اندر چھڈ کے تاج تے تخت فقیر ہو گئے
نکر ایہ جد نل تقدیر جاندا اے، جھوٹا کرے نل تقدیر ہو گئے
عشق دی سٹ بڑے بڑے کم کنڈھدی اے۔ شاعراں دے حق وچ عشق ”آمد“ اے تے
جنوں عشق نہ ہووے اوہ شاعر وچارا ”آورد“ وچ ساری عمر لنگھا دیندا اے۔ پیر ہوراں دا تجربہ
اے پئی عشق دی چٹیک ہووے تہا شعر اپنے آپ پئے بن دے نہیں۔

چوٹ ہووے عشق دی لگی تے پئے بن دے نہیں شعر
فضل آ جاندا اے آپے فکر فرمانے دی جاچ
سید وارث شاہ کندے نہیں:

وارث شاہ فقیر دی عقل کتے ایہ تہا پٹیاں عشق پڑھائیاں نہیں
عشق نل نری فکر فرمان دی جاچ ای نہیں آوندی سگوں عشق وچ ہور وی بڑے لورے
نیں۔ یقین نہیں آوندا تہا کر کے دیکھو یاں فیر فضل ہوراں دی گل منو۔ آکھدے نہیں:-
مینوں عشق نفاستاں بخشیاں نہیں حسن اوس نوں سول بنا دتا
اوبدا خار دے پھلاں دی ہاں مینوں میرے پھل چھین اوہنوں خار وانگوں
پر عشق دیاں گلاں اتے یقین کرنا ہاری ساری داکم نہیں:-
تیج ادا دے کھیاں باجھوں کوئی فضل نہ جانے
جن دیاں رشاں تائیں جاتا چھٹیاں کویں چکوراں
عشق وچ طعنے طنوڑے تے جگ دیاں گلاں سنیاں پیندیاں نہیں کیوں ہے عاشق دیاں
حرکتاں ای کجھ اجیاں ہوندیاں نہیں۔ پیر ہوراں دا وی ایہو حل اے۔

اک تھاں نہ فضل کھلو سکے، ایہ طالب شوخ نگاہواں دا
پیا گلیاں دے وچ پھردا اے مت ماری وانے بیٹے دی
عشق دے قانون عام قانون توں وکھرے نہیں۔ جویں کہیا جاندا اے۔

توب عشق کی ہر چیز زبانی دیکھی
اس کو چھٹی نہ لئی جس نے سبق یاد کیا

پیر ہوراں دی ایہو ل ذرا اپنے انداز وچ آکھی اے۔

حکومت عشق دی وچ قلمدے قانون وکھرے نہیں

لماندے نیں سراں نوں جہڑے بن سردار جاندے نیں
عشق بارے غالب دا عقیدہ ایہوی اے۔

عشق پر زور نہیں یہ ہے وہ آتش غالب
کہ لگائے نہ لگے اور بجھائے نہ بنے

پیر فضل ہوراں دا عقیدہ وی ایس بارے ملاحظہ ہووے۔ فرماندے نیں۔

فضل اوہدی وی جائے نہ پیش اوتھے جتھے بھڑک اٹھن اگاں عشق دیاں
جہڑے پا کے تیل بجھا یندا اے، بھاویں اگ لگی ہووے کانیاں نوں

یعنی اگ بجھان دا ماہر، جہڑے تیل پا کے کانیاں نوں ہوئی اگ وی بجھا یندا ہووے اوہ وی
عشق دی اگ دا کوئی اپا نہیں کر سدا۔ میاں محمد فرماندے نیں:

عاشق دا جو وارو دے باجھ ملاپ جن دے
اوہ سیانا جانو ایانا روگ نہ جانے من دے

عشق بارے پیر فضل ہوراں دا ایہ ارشاد وی سنو:

الفت وچ وارھے سدے نیں جد شروع خسارے ہوندے نیں
اتھے جو پونجی دے بندے اوہ سدھ و نجاہے ہوندے نیں
دم بھرنا عشق محبت دا کوئی سہل نہیں آسان نہیں
گردن تے کاتی ہوندی اے سر پر آرے ہوندے نیں
کل دنیا اکھیں ویندی اے جو ہووے حال پتنگاں دا
اوہ پچھانہ نہ پرتن جہناں نوں منظور نظارے ہوندے نیں
جر ورلا ورلا سکدا اے، کوئی ضرباں کال حسن دیاں
جن نکلے نکلے ہو جاندا اے، جس وقت اشارے ہوندے نیں

نوٹ: ہتھیکڑے شعروچ حضرت رسول اکرم دے اوس معجزے دل اشارہ اے جس وچ جن
نووں دکھن کردتا سی۔

کدی کدی محبوب جھڑک وی دیندا اے۔ عاشق اوہدیاں جھڑکاں دا برا مناندا اے۔ پیر
ہوری اپنے دل نوں سمجھاندے نیں پی گھڑا ہو۔ ہن توں گھبرایاں نہیں گل بنی۔

دلا اک محبوب دی جھڑک من کے پائیاں توں کہہ ایڈ کہانیاں نیں
اے تھیں تھیں تے ٹھڈے لگتے نیں، اے در بدر ٹھوکران کہانیاں نیں

جنون یاں جھل

جنون یاں جھل عشق دا دو جاہن اے۔ ایہدے مقابلے وچ عقل اے۔ جنوں کدی نہیں سوچدا پئی محبوب دے آکھے لگن یاں اوچے جن وارن دا انجام کیہ ہووے گک لوہ بنا سوچیاں سمجھیاں سمندر یاں آگ وچ جھل مار دیندا اے پر عقل دا ایہ اصول نہیں۔ عقل سوچدی اے۔ نفع تے نقصان ویکھدی اے۔ نیر اپنا فیصلہ دیندی اے پر عقل دے فیصلے دی لڑیک عاشق تے جن وارو کدوں کردے نیں علامہ اقبال ہوراں ایس حقیقت توں لہج پرہ لایا اے :-

بے خطر کوڈ پڑا آتش نمود میں عشق
عقل ہے جو تماشائے لب بام ابھی

اک ضروری ویروا : اسلام وچ شرع تے تصوف دو اڈو اڈو رستے گئے جاندے نیں۔ حلائک ایہ اکو ای سن۔ گل صرف ایہی اے پئی شرع دی سوچ جدوں عقل دے تلخ کر دی جاندی اے تے اوہ خشک ملاں دے روپ وچ ساڈے ساہنے آوندی اے۔ تصوف ایس خشکی دی پرواہ نہیں کردا۔ اوہ نل نل عشق دا رستہ دی پھڑوا اے تے جتھے عقل دی لوڑ نہیں رہندی اوتھے جنون تے جھل توں کم یندا اے۔ ایس طرحاں اوہ کامیاب ہو جاندا اے۔ لوک اوہنوں اپنا مرشد من لیندے نیں۔ ایہو وجہ اے کہ ساڈے لوک مرد قلندر یاں رند پاکباز دی بہتی قدر کردے نیں تے زاہد یاں خشک ملاں یاں واعظ نوں چوہاں کردے رہندے نیں۔ شاعراں نے ایس سلسلے وچ چوکھا کم کیتا اے تے ایہناں نوں ڈاڈھیاں چونہزاں لایاں نیں۔ زاہداں بارے پیر فضل ہوراں دی بڑا کجھ آکھیا اے۔ جس دا ذکر ذرا اگے کر کے آ رہیا اے۔ اتھے صرف ایہ دشنا سی پئی عقلمند لوک دی جنون تے جھل نوں کیوں سلاہندے نیں :

پیر فضل ہوری دی جنون تے جھل نوں سلاہندیاں آکھدے نیں پئی ج بچھو تاں دنیا اتے
جھکرانی عاشق لوکل دی اے :-

اللہ تیرے جنون دی خیر رکھے، کسے چیز دی لوڑ پرواہ ناہیں
چارے چاک جاگیر دیوانیاں دی بیابان سارا حوالات ساری

جنون دی منزل ہتھوں شروع ہوندی اے اوتھے عقل دی حد مک جاندی اے۔ ایہ اوہ حالت اے جدوں زلیخا دیاں پروہیاں یوسف دے حسن نوں ویکھ کے پھل کشدیاں کشدیاں اپنے ہتھ وڈھ یندیاں نیں پر ذرا وی چھس نہیں پیندی۔ نہ کوئی دکھ لگدا اے۔ نہ دکھ دا کوئی احساس ہوندا اے۔ ایہ مقام ایہ ایہا اے پئی جہر ۱۲ اتھے اپڑ جائے اوہنوں کوئی خطرہ نہیں، کوئی تکلیف نہیں پر ویکھن والیاں بھانے اوہناں دا حال بڑا مندا ہوندا اے۔ پیر ہوری فرماندے نیں :-

دیندوں اک داری تے رندے وار ہوشاں ساریاں
ساتیا محفل دے وچ ساڈا طریقہ ویکھدوں

اک ہو رہتاں آکھدے نیں :-

توں کیہ دوستا حلیمہ پچھنا ایں اپنے جھل فراق دے ماریاں دا

نیل متھیں دے لے' حیر زخمی' پائے کپڑے رنگ و سار وانگوں
یعنی بھگن تیرے مجنوں دا جلیہ لپیہ ہے پئی اہل روڑے کھا کھا کے متھیں اتے نیل پے
گئے میں 'حیر زخمی' لیرے لیراں تے رنگ کھٹا ہلدی ورگا اے۔

جھل یاں جنون نوں دل والے لوک اک دولت سمجھدے نیں بشرطیکہ اوہ جھل کے
سدیویں بجن دی سک تے پیار وچ لے۔ پیر ہوری اے جھل وچ کیہ کیہ کر رہے نیں تے کنے
خوش نیں 'ذرا گوہ کرد پئی کدھرے جٹ نوں کٹورا تہاں نہیں لہہ پیا۔۔۔۔؟

دولت کی جنون دی ملی مینوں میرے جتھ اک قیمتی جھنج آیا
تار تار اپنے گریبان دی میں 'خوشی وچ کر کے سو سو تار شی
ایہ حالت دیکھ کے پیر ہوراں دے کچھ بھگن نے کرم کیتا اوہناں گریبان نوں رفو کرادتا۔
پر اگلے دن فیر دامن دا حساب برابر ہو گیا۔ پیر جی آکھدے نیں:

یاراں نے میرے گلے دا اچے کل ای رفو کرایا سی
اج کلڑے کلڑے وحشت وچ پلے دیاں تاراں ہو گیاں
بہار آوے تہاں جھل دے مارے ہور جھلے ہو جاندے نیں۔ پیر ہوراں نوں وی بڑا فکر
اے۔ کیوں جے بہار آ رہی اے تے اوہ گوڑا بہیلا لاوندے نیں تے آکھدے نیں:

رنگ سائوں دیکھئے کیہ کچھ دکھاندی اے بہار
پاندی اے زنجیر یاں پتھر پواندی اے بہار
خیر ایہ تے بہار دی گل سی۔ بہار آوندی اے ٹر جاندی اے پر بجن نوں خط لکھن دی لوڑ
ہرے رہندی اے۔ خط لکھن ویلے بندے دا موڑ کئی طرحاں دا ہو سکدا اے۔ پیر فضل ہوری
خبرے جھل وچ خط لکھن دے عادی نیں۔ اوہناں یار نوں چٹھی پادتی محبوب نے خط پڑھیا تے
ٹوٹے کر کے تیلی لاوتی۔ ایہو گل قاصد نے پیر ہوراں نوں آن دی۔ ہن اوہناں نوں افسوس ہویا
تے آکھن لگے۔

آ کے میں جنون دے جوش اندر خبرے کیہ کچھ اوہناں نوں لکھ بیٹھاں
میرے خط دے کیوں نہ کرن پرزے' فیر پرزیاں نوں تیلی لان کیوں نہ
ہے جنون وچ بڑیاں برکتاں نیں۔ مجنوں تے لیلیا عرب وچ ہوئے سن پر جھل تے جنون
دی برکت نال ساری دنیا وچ مشہور نیں۔ شیریں تے فرہاد دا قصہ وی اج مشرق توں مغرب تے
شمال توں جنوب توڑی لوکل تیک اڑ پکیا اے۔ ہور تے ہور ہیرا پنجاہ دا رومانی جوڑا
جھنگ سپالاں وچ موجاں مان دا ہوندا سی پر جھل تے عشق دا سر صدقہ اج ساری دنیا وچ دھمیا
ہویا اے۔ پیر فضل ہوری ایس حقیقت نوں سمجھ کے انج بیان کردے نیں۔

پسلاں فضل ہسایاں توڑی میرا کوئی نہ جانو سی
اج جنون میرے دا صدقہ مینوں سارا جانے لوک

ایسے طرحاں اوہ اک ہور تھاں انج آکھدے نیں۔

ہے تھاواں دے وچ تفاوت اصلی کار دوہاں دی اکو

مجھوں جنگل وچ دھمائی میں گلیاں وچ دھوڑ دھما
غالب نے آکھیا سی :

زخم کے بھرنے تک ناخن نہ بڑھ آئیں گے کیا
پیر ہوری آکھدے نیں :-

مڑ سبز پر ملاں ہوں گلیاں، بولے زخم نہ اچے دیوانیاں دے
اللہ خیر دے نال بہار آوے، اللہ خیر دے نال بہار گذرے

ایس شعروچ بہرہی عمومیت تے دعائیہ رنگ پیر ہوراں، بنھیا ایس اوہ بڑا سوادہی اے فیر ایہ
دی ویکیھو پئی اک دیوانہ دعا مانگ رہیا اے۔ بھلا دیوانیاں دا دعا نال کیہ سیرتے سانجھ ہو سکدی
اے؟

عاشق اتے جنون طاری اے۔ لوک اوہنوں وٹے مار رہے نیں۔ اک جانوتے وقف کار دنیا
جاری و بہوں وٹے دی تھاں پھل ماردا اے۔ محرم دا پھل منصور ورگے جھلے نون وٹیاں تون ودھ
شہلی دے پھل وانگ بھڑک رہندا اے۔ ایس سل نون پیر ہوری انج بیان کردے نیں :-

غیر دسا دن پئے سنگ روڑے ایڈی کلٹ نہ کروے
محرم حال جدوں پھل مارن پاوون زخم گھنیرے

غم

غم زندگی دا اک ات ضروری انگ اے۔ خوشی وانگوں ایہ نرمی وقتی چیز نیں سکوں ایہ ڈھیر
چر لئی قائم رہن والی شے دے۔ غم نون جے ایس انسان دا ایہیا تجربہ آکھے بہرہ ات ضروری
اے تے ایہ گل غلط نہیں ہووے گی۔ ایہ اک مڈھلا انسانی تجربہ اے جس نال ہر بندے نون واہ
ضرور پیدا اے۔ ایہدی وجہ ایہ ہے کہ بندے دیاں سدھراں (Ideals) تے حقیقی دنیا وچ
(Reality) دے ٹکرا نال اک رگڑ پیدا ہوندی اے۔ یعنی سدھراں جدوں پوریاں نہیں ہوندیاں
تاں ایس صورت وچ بہرہی بے قراری تے بے چینی جہی پیدا ہوندی اے اوہنوں ایس غم کہنے
آں۔

صوفی لوک کہندے نیں پئی ظاہری ٹکرا نہ دی ہووے تاں بندے لئی غم تے جھورا اک
ضروری شے دے۔ کیوں جے روح انسانی، روح کلی لئی ترقیدی اے۔ کیوں؟ ایس لئی کہ جدوں
کچھ نہیں سی اودوں نرمی ”روح کل“ سی۔ فیر رب نے اپنے لشکاریاں تون کائنات پیدا کیتی تے
کائنات اپنی (Origin) دی جدائی وچ چکر لا رہی اے۔ ہر شے حرکت وچ اے تے انسانی روح
دی حقیقی روح دے وچھوڑے وچ کر لاندی اے تے ایہو کرات غم اے۔

نفسیات دے سیانے غم دی تعریف انج کردے نیں پئی بندہ مجبوریاں دا پتلا اے۔ اوہدیاں
سدھراں اتے کچھ خوف قابو پا لیندے نیں۔ جس نال اوہ دیاں رہ جانڈیاں نیں پر مردیاں نہیں۔
اوہ انسان دی عملی زندگی وچ ابھرتا چاہندیاں نیں پر دنیا وچ اوہناں دے ابھرن دے سامان یاں
موقعے نہیں ہوندے۔ ایس طرحاں سدھراں دا ٹاکرا حالات نال ہوندا اے تے ایہ بے قراری

لوڑک غم دا روپ دھار یندی اے۔ ہر بندے دا تقریباً ایہو حال اے۔
 کجھ طبیعتاں بتیاں حساس ہوندیاں نیں تے ہرٹے لوک تخلیقی عمل چالو کرن والے نیں
 اوہ غم نوں اپنیاں تخلیقاں راہیں پیش کردے نیں۔ سگوں ایہ کہنا بہتا ڈھکواں ہووے گا پئی غم ای
 ایناں لوکں نوں تخلیق لئی مجبور کرا اے۔ اینوں (Suppression) دا نظریہ کہیا جاندا
 اے۔ شاعر لوک کدی تاں صوفیاں دے نظریے دل جھکدے نیں تے کدی فلسفیاں تے نفسیات
 جانن والے لوکں دے نظریے نوں آگے من دے نیں۔ کجھ وی ہووے غم توں چھٹکارا پانا بندے
 دے وس دی گل نہیں۔ علامہ اقبال ایس گل نوں اج بیان کردے نیں:

ع۔ حادثات غم سے فطرت کو کمال

تے غالب دا نظریہ ایہ وے۔

قید حیات بند غم اصل میں دونوں ایک ہیں
 موت سے پہلے آوی غم سے نجات پائے کیوں

کجھ لوک اپنے غم دا دھارا رومان دل موڑ دیندے نیں تے کجھ روکے تے ہنجو کیر کے دل
 دا غبار کڈدے نیں۔ ہنجواں راہیں دل دا غبار کڈھنا تے ہاری ساری دا کم اے پر غم نوں رومان
 دا روپ دینا صرف شاعراں دا تے ایہاں دا حصہ اے۔

کیٹس (Keats) کہندا اے کہ ساڈے اچے سچے افکار اوہ ہوندے نیں جنہاں وچ غم بہتا
 ہووے یاں ہرٹے غم انگیز ہوں۔ رومانی شاعر دی ایہ وڈیائی ہندی اے کہ اوہ زندگی دیاں
 کاوڑاں تے تلخیاں نوں وی سہن دا روپ دے دیندی اے۔ ایس لمی چوڑی گل بات نوں اتھے
 ای چھڈو تے آؤ پیر فضل دے غم نوں دیکھئے اوہ کیہ آہندے نیں۔

پیر فضل ہوراں دی ہمیش ایہ سدھر رہی پئی رب اوہناں نوں کوئی پتر دیوے پر اوہناں
 دی ایہ سدھر پوری نہ ہوئی۔ ایس توں اڈ شاعر دیاں ہور وی سیکڑے سدھراں شاید دل دیاں دل
 وچ ای رہ گیاں ہوں تے فیر ایہ غم دا روپ دھار کے پیر ہوراں نوں ڈنگن لگ جیساں ہوں۔

(1) ایس بلغ جنہاں نوں چھڈ کے تے اسان یاد جے کرنا ایس

اک شاخ امید نہ ہری ہوئی رتاں پرتیاں کئی بہار دیاں

(2) کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گلاں سنیاں نہ

میں ماریا ہویا درواں دا راہواں وچ گمت وہیر گیا

پر اوہ ہر ویلے رون کرلان وچ ای یقین نہیں رکھدے اوہ رو رو کے دو جیاں نوں روان دی
 تھاں خوش رکھنا چاہندے نیں۔ اوہ اپنے غم نوں اک سوہنی تشبیہ نال ظاہر کردے نیں تے
 فرمادے نیں۔

عاشق ہو کے دنیا دی وچ نظراں فضل بھیڑیاں پن دی لوڑ تاہیں

دل بلبلاں دے وانگ رہے روندا چہرہ ہدا رہے گلزار وانگوں

کدی اوہ دل نوں سمجھاندے نیں پئی غم نوں خوش ہو کے جریں۔ متاں عاشقی نوں وڈے لگ

جائے۔

خوشی دے نال جھائیں ہر غمی نوں

دلا وہ نہ لاویں عاشقی نون

عاشقی نون وہ نہ لگن دینا ہو رکھل اے پر امید دی شاخ ہری نہ ہووے تہاں ایہ غم ہمیشہ دا
غم بن کے رہ جاندا اے۔ بندہ کتاوی جرے، نہیں جریا جاندا۔ ایہ تہاں ٹھیک اے پی:

ع۔ شمع ہر رنگ میں جلتی ہے سحر ہونے تک

پیر ہوراں نون غم اک نہیں کئی نہیں تے نت نواں غم۔۔۔۔۔ اوہ غماں دے لینے عادی ہو
گئے نہیں پئی جو میں غالب نے آکھیا سی۔

رنج سے خوگر ہوا انسان تو مٹ جاتا ہے رنج

مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں

پیر ہوراں دا ارشاد اے۔

نویں لگن تے مٹ جان پرانے
غماں نے میرے غم وندے ہوئے نہیں

ذرا گوہ کرو۔ پیر ہوراں کڈی اچی گل کیتی اے تے کہے سوہنے ڈھنگ نال!!؟ پیر فضل
ہوری کدی کدی اپنے غم نون شعراں وچ لکا کے ہندے رہندے نیں۔ اوہناں دا دعویٰ اے کہ
جے میں آج نہ کردا تہاں ہن تائیں پتہ نہیں کیہ ہوندا آکھدے نیں:

ذوق سخن نہ ہوندا تے مدتاں دے مینوں غم پامل کر جھگے ہوندے
شکر اے فضل، خدا نے تھیں نہیں مینوں دولتاں طبع رنگین دیاں

ج پچھو تہاں پیر ہوری غماں دے بادشاہ نیں:

پھولیا تے اوہ نکل آیا غماں دا بادشاہ
فضل تائیں اک فقیر بے نوا جاتا سی میں

دیاں ہوئیاں سدھراں بھڑک پن تہاں چپ نہیں وئی جاندا۔ پیر ہوری وی بول پئے نیں

دیاں ہوئیاں دل وچ اگل بھڑک ہیاں اج فیر

یاد تیری دیاں مٹھیاں تاراں کھڑک ہیاں اج فیر

کدھرے شئی ہوئی نشتر بھسنی پے پھگنی مینوں

ٹھیاں سوللاں پیراں دے کوچ رڑک ہیاں اج فیر

ہناں صبر قرار مرے دی پونجی ساڑ گوانی

اوپا بجلیاں سر میرے تے کڑک ہیاں اج فیر

موت توں پہلاں غماں توں چھٹکارا کتھے ہو سکدا اے۔ ایہ تہاں پیر فضل دا حوصلہ اے کہ
اوہ غم نون رخصت کر رہے نیں۔ بھاویں ایہ اک چلیکھا اے پر دل خوش ہووے تہاں کئی
پئے پیندے نیں۔ خوشی وچ کدی کدی اتھرو وگ پیندے نیں ہناں نون "خوشی دے ہنجو" کتھے
جاندا اے۔ پیر ہوراں ایہناں ہنجواں توں کیہ کم لیا اے تے کیڈے ڈونگھے مطلب کڈھے نیں

گوہ فرماؤ۔ آکھدے نہیں۔

میرے دل نوں جیکر خوشی ہووے تاں دی اکھیاں تھیں ہنجو نکل آون
ایہ نشائیاں غماں دے پھٹ دیاں کدی جانڈیاں جانڈیاں جانیاں نے

قربانی صبر بے پروائی تے ڈکو ڈولے : عاشقاں دا مذہب ایہ دے پئی سردتیاں ای یار ملدا
اے۔ قربانی کیتیاں ای زندگی ملدی اے۔ ایس گل نوں پیر ہو ری اج بیان کردے نہیں :-

الف مقل وچ سرد نوں دیکھ کے تے کے جھوم کے ایہ اواز دتی
سروں ارانہ بدنامیاں کون جھلے، سروں پرانہ ہو جائے تے یار ملدے

ب بہناں یاراں توں سر قربان کتے
لوہ پا گئے موت وچوں زندگی نوں

ایہ ہمیش دی زندگی قربانی مل ملدی اے پر قربانی کرن لئی صبر تے پکے پیراں دی لوڑ
اے۔ پیر ہوراں اپنے آپ نوں قربانی لئی پیش کیتا اے تے بڑی سادگی نال۔۔۔۔۔ فرمادے نہیں

نواں تیج جتھ قاتل دے دتی
میں تھیں سر ورتیا اج سادگی نوں

محبوب دے غم دا خیال رکھنا عاشقاں دی ریت اے۔ پر غمگساراں توں غم لکاتا ہر کے دے
وس دی گل نہیں۔ غالب نے غمزار نوں غم دیا تے اوہنے غالب وچارے نوں پھڑ کے نشر کردتا
تے اوہ چیک اٹھیا:

کیا غم خار نے رسوا لگے آگ اس محبت کو
نہ لاوے تاب جو غم کی وہ میرا رازداں کیوں ہو
پیر فضل ہوراں پیش بندی دے طور تے ایہ کیتا۔

ہووے اوہ غمزدہ نہ، میں اوہنوں دوروں دیکھ کے اتھراں کھچ لیاں
کے غم دی گھڑی وچ کول میرے جدوں کوئی میرا غمگسار آیا
پر جدا حوصلہ ایہ ہووے پئی :-

میرے واسطے نہیں فائدہ مند کوئی دگے باد مراد یاں نہ دگے
میرا نال طوفان ٹکرا کے تے گیا اے ہو لیراں بادبان ہن تاں

پر کدی کدی بندے دی حالت ڈکو ڈولے دا شکار ہوندی اے یعنی تذبذب دی کیفیت، کے
طرحاں وی چین نہ آتا۔ اک عجیب جہی ہنتمنی لگی رہنا پر محبوب نوں دیکھ کے جدوں اجہی کیفیت
چھا جائے تاں بندہ جھلا ہو جاندا اے۔ پیر ہو ری دی کدی کدی اج ہو جاندا اے۔ مثلاً آکھدے

کدن روندیاں روندیاں ہس پیناں، کدی ہسداں ہسداں رو پیناں

توں جدوں تصور دے وچ آویں نہ مختار رہن نہ مجبور رہن
یاں فیر ایہ حالت کہ محبوب نوں تگن دی وی طاقت نہیں تے نہ ای وچھوڑا جھلن دی
ہمت اے :

برہوں دی آگ کون بجھائے ہوئی حیات اجیرن میری
اوہنوں دیکھاں تے غش کھاواں نہ دیکھاں تے مردا جاواں

رسوائی : محبوب دی رسوائی دا ڈر وی ہوندا اے تے اپنی عزت دا خیال وی۔ پیر فضل
ہوری محبوب نوں آکھدے میں پئی ہنناں تیرے عشق وچ تک نال لیکھاں کڈھیاں میں اوہناں دا
حال ایہ وے۔

تکاں نال ہنناں نے کڈھیاں عشق تیرے وچ لیکھاں
نہ ساکاں وچ بنے جوگے نہ اوہ وچ شریکاں

تے فیر ایہ حال ہو جاندا اے کہ پیر ہوراں دے نال رل کے ٹرن لئی کوئی تیار نہیں ہوندا۔

کتھے جا کے دیکھئے مکدی اے، شروع ہو گئی حد رسوائیاں دی
عزت اپنی ماریاں نال میرے رل کے کوئی نہ سڑ بازار گزرے

رقیباں دا ذکر

عاشقاں نوں رقیباں نال ضرور واہ پیندا اے۔ ایہ قدرتی گل اے۔ محبوب دے چاہوان
چوکھے ہوندے نیں۔ جویں شمع اتے کئی پروانے چکر لاندے نظر آوندے نیں۔ عاشق دی مرضی
ایہو ہوندی اے پئی اوہ رقیب نوں دیندیاں سار کچے نوں کھا جائے۔ ایہ علامہ اقبال ای سن
ہنناں رقیباں دی ضرورت نوں محسوس کیتا تے ایہناں دے وجود نوں سلاہیا۔

رقیقوں سے رقیب اچھے جو جل کر نام لیتے ہیں
گلوں سے خار بہتر ہیں جو دامن تھام لیتے ہیں

ہنناں دی پیروی وچ پیر فضل ہوراں وی کجھ اجہی ای گل آکھی اے۔ سگوں اوہ دو قدم
ہور اگے ودھ گئے نیں۔ کیوں جے رقیباں نوں تک کے اوہناں نوں اپنے محبوب دا چیتا آ جاندا
اے۔ ایس چیتا کران پاروں اوہ اک طرحان رقیباں دا شکر یہ ادا کردے نیں۔ ایہ ای نہیں سگوں
اوہ اوہناں نوں اپنا ”دلربا“ محسوس کردے نیں۔ ذرا گوہ کرو :

کدی خاراں نوں کیاں پھلاں دے آ جاندے نیں چیتے
رقیب اپنے وی مینوں دلربا معلوم ہوندے نیں

ایہ حالت ہر ویلے دی نہیں ہئی۔ بندے اتے دیہاڑی وچ کئی رنگ آوندے تے کئی
جاندے نیں۔ رقیباں دا کم اصل وچ ایہ ہے کہ محبوب نوں عاشق توں بدگمان کیتا جاوے۔ ایس
کم وچ اوہ کدی کامیاب تے کدی ناکام رہندے نیں۔ ناکامی دی شکل وچ اوہناں نوں بڑا سلاہ
ہوندا اے۔ ایس حالت دا نقشہ پیر ہوراں انج کھیا اے :

میرے نال راضی نہیں رس جان والے
چنے سزن ہن لوتیاں لان والے

یار راضی ہووے نال اوہنوں کوئی عرض وی کیتی جا سکدی اے۔ پیر ہوراں خط پایا تے نال
ای سینہا گھلا دتا۔

میرا بن پڑھے خط جلایا نہ جاوے
کئی کول بیٹھے نہیں بھڑکن والے

کدی کدی رقیباں نوں دیکھ کے عاشق تجاہل عارفانہ توں کم یندا اے۔ اوہ نہیں چاہندا کہ
اپنے یار دے دوجے چاہواناں نال اوہ گل بات کرے کیوں جے ایہ گل اوہدی اپنی غیرت دے
خلاف اے۔ ایس واسطے اوہ خیریت ایسے دوج ویکھدا اے پئی اوہناں نوں بخھان توں انکاری ہو
جائے۔ پیر ہوراں وی ایہو کجھ کیتا تے فیر محبوب نوں وی جا کے دس چھڈیا تے آکھیا:

بخھاتے ہوئے وی بخھاتے نہ جاوے
تیری 'جانیا! جان پچان والے

محبوب جدوں کے ہور اتے مہربان ہو جاوے تے رقابت دی آگ عاشق دے تن بدن دوج
لگ جائدی اے۔ اوہ کدوں برداشت کر سکدا اے کہ کوئی اوہدے محبوب نال جھگی پاوے۔ جے
ایہ گل ورت جائے تاں فیر کیہ ہوندا اے۔ پیر فضل توں کجھ سو:

تازہ نلش رقبت دی فیر ہو گئی، فیر ہو گئے رشک دے پھٹ بجرے
پتہ دین پئے بھری کشکش دا، تیرے مخملی دامن دے وٹ بجرے
تقریباً "ایسے مطلب دا اک شعر محمد علی جوہر ہوراں آکھیا اے۔ فرماندے نیں:

اتنی نہ برہا پائی داماں کی حکایت
دامن کو ذرا دیکھ ذرا بند قبا دیکھ

ایہ گل ورت گئی تے پیر ہوری قبر دوج جاتے۔ اوتھوں کے ذریعے محبوب نوں سینہا
گھلانڈے تے آکھدے نیں۔

سٹ بھری سینیاں دوج وچے، چرے دوپٹیاں دے نموں جھان ہودوں
مٹی بھری نال سنور کے تے پھل قبر میری اتے سٹ بجرے

ہجر دا سواو: محبوب دے وچھوڑے دوج وی اک مزہ اے۔ اوہ مزہ رقیباں نوں نہیں ملدا۔
کیوں جے اوہناں نوں وچھوڑا جھلنا پوے تاں اوہ محسوس نہیں کردے پر عاشق نوں وچھوڑا جھلنا
بھلوں اوکھا ہوندا اے پر اوہدے دوج اک سواو وی ہوندا اے۔ پیر فضل اوسے سواو دا ذکر کردے
نیں تے آکھدے نیں:

میں جو درد فراق دے مزے لٹاں کے غیر نوں ہون نصیب کتھے
من لیا رقیب رقیب ای نیں، پر شریک کوئی میری برات دے نیں؟

رقیب کدی کدی عاشق دے خلاف معشوق دے دل دوج غلط گلاں بٹھا دیندا اے۔ معشوق

بھادیں پتھر دل اے پر رقیب نون لوہے نال تشبیہ دے کے فضل ہوران شعر نون اک ڈھکویں
دیل نال بڑا اچا کر دتا اے۔ فرماندے نیں :

اوس بت دپے دل تھیں کلیاں نہ گلاں غیر نے جہریاں کھوبیاں نیں
ڈھایاں 'بچ اے' پتھر تون نہیں ڈھیندی 'لوہے نال جو وج لکیر جاندی
عاشق نون بدنام کرن لئی وی رقیب جھوٹھیاں گلاں گھر کے تے دھار بندے نیں۔ پیر
ہوراں نال وی رقیباں نے انج ای کیتا۔ اوہناں اپنی صفائی انج پیش کیتی اے۔

نہ اس طلب کیتا وج خدمت نہ میں حاضر ہویا
جھوٹھیاں ایویں فضل روایتاں بیٹھ رقیباں گھڑیاں
رقیب تے ایڈے ظالم ہوندے نیں پئی کسب دی ڈار بنا دیندے نیں۔

رقہ اک رقیباں دے ہتھ آیا جوڑ لئی اوہناں داستان آگون
الامان ایسے فتنہ پروراں تون جہڑے کرن کسبیاں دھوں ڈار پیدا
معتوق نون پیر ہوراں تے یقین آ گیا۔ اوہ خبرے خوشی نال مر گئے یاں کہہ ہویا۔ محبوب
نوں پتہ لگا تہ اوہ جنازے وج آن رلیا۔ پیر ہوراں دا روح خوش ہو گیا پر رقیباں نال کہہ
ورتی۔۔۔۔۔ نو سنو :

اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے
دشمنان دے گھر سیاپے پا گئے

شاعر دی حیثیت وج پیر ہوری آکھدے نیں :-

پتہ نہیں کہہ ہوندو نیں 'غزل دا' بے میں یار ای رکھ روئیف یندا
میرا شعر چھ جاندا اے دشمنان نون جہڑے شعر دا قافیہ "یار" ہووے
ساتی دے دوارے دی گل اے۔ رقیب آئے تے پین ڈیہ پئے۔ مٹاں دے مٹ خالی ہو
گئے۔ پیر ہوری خبرے پچھے رہ گئے یاں انج ساتی نون اوہناں نال چوکھا پار سی۔ اے تہ مٹ
رڑھاد تے اٹھے تہ ہن چولی بھر شراب وی حساب نال تے روک روک کے دیندے نیں۔ قرآن
حکیم وج "یبسط الرزق لمن یشاء ویقدر" راہیں ایس کیفیت نون کھولیا اے۔ پیر
فضل آکھدے نیں :

کر گئے مٹاں دے مٹ حریف خالی نہ کوئی عذر نہ کوئی انکار کیتا
میری داری ای موج دریا ساتی چلی چلی تے پیا اصرار کیتا

ہجرتے وصل

ہجر محبوب تے محب وچکار وچھوڑے داہل اے تے وصل ملاپ اے۔ وصل تہ کدی کدی ہوندا اے جد کہ وچھوڑا نت رہندا اے۔ عاشقان دا مذہب اے پئی سردیاں ای جن ملدا اے۔ پیر ہوراں وی ایہو کیا اے :-

مقل وچ سرد نوں دیکھ کے تے کے جھوم کے ایہ آواز دتی
سروں ارانہ بدنامیاں کون جھلے سروں پرانہ ہو جائے تے یار مدے
واہل لیاں دیکھ کے ڈولے نہ دل وچ ہمتل ہون چکور دیاں
روشن جن وچ جنہاں دے عکس پیندے اوہ کوئی سوکھیاں نہیں دلدار مدے
رہندی مغز دے وچ وچار ناہن دل دے وچ نہیں صبر قرار رہندا
پہلی وار ای سبھ کجھ ساڑ سنن شعلہ رو جنوں پہلی وار مدے
ایہ نہیں سگوں جے جی سک ہووے تہ ملن والے انج وی مدے نیں :-

پے جائے جے یار دی دس کدھرے طالب ٹر کے سراں دے بھار مدے
چڑھ کوئی سولی اتے جا مدے کوئی پہنچ کے پٹھ تلوار مدے
دل وچ جنہاں نوں ملن دا شوق ہووے چھلاں مار کے شوہ وچکار مدے
کے ملن دے جنہاں نے قول کتے کچے گھرے تے ہو اسوار مدے
محبوب دی بزم وچ بیٹھیاں پیر ہوراں نوں اک پھل آن کے وجاتے لوک ایہ سین دیکھ
کے سز گئے تے اوہناں دے دلاں وچ خار (کھار) پیدا ہو گئی ۔

اک وار اک بزم دے وچ مینوں اک پھل اک شوخ نے مارا سی
اوسے پھل دی وجہ اے جمدے اتوں لوکاں وچ ہو گئی اے خار پیدا
بندے دا حال سدا اک نہیں رہندا۔ میاں محمد ہوراں فرمایا اے ۔

سدا نہ بانیں بلبل بولے سدا نہ باغ بہاراں
سدا نہ ماپے حسن جوالی سدا نہ صحت یاراں
سدا نہیں چہ مندی رتے سدا نہ ہنسکن ونگاں
سدا نہ چھوپے پا محمد دل مل بہناں سنگاں

چنگا و بلا جھٹ پٹ لنگھدا جاندا اے۔ علامہ اقبال ہوراں فرمایا اے :-

مہینے وصل کے گھڑیوں کی صورت اٹھتے جاتے ہیں
مگر گھڑیاں جدائی کی گذرتی ہیں مہینوں میں

چنگے وقت وچ اوہ وی جن جن دا جتن کردے نیں جنہاں دا مقصد ابن الوقتی توں بنا کجھ
نہ ہوندا اوہ سوہنے ویلیاں وچ بڑیاں پیار دیاں گلاں کردے نیں تے بڑا جھیاں پا پا کے
میں پر جدوں اوسے بندے دے بھڑے دن آ جاوے تہ اوہی جن ”جناپا“ بھل کے کجھ
ہو جاندا اے نیں۔ پیر ہوراں ایہناں دل جھات پائی اے۔ فرماندے نیں ۔

برے جدوں دن گردش دے آ جاون، جھڈ یار، جا نل اغیار ملدے
 بکل مار کے کولوں دی نگھ جانڈے ہین گدی جڑے جھے مار ملدے
 خیر ایہ تاں مطلبی لوکاں دی گل سی۔ کدی کدی دلاں وچ ون والے وی کئی کترا کے
 شکدے نیں۔ پیر ہوراں دا تجربہ ایہو کہندا اے۔

دور رہ کے رہن والے دل دے کول
 کول آ کے کنیاں کترا گئے
 یاں فیرانج ہوندا اے۔

میری بے سرتی تے اوہناں آن کے کتے مخول
 مینوں فرقت وچ جنناں دی غش تے غش آوندا رہیا
 وارث شاہ ہوراں کہیا اے

ع۔ کوڑی دنیا تے شان گمان کوڑا وارث شاہ ہوری بچ کہہ چلے دے
 تے پیر فضل ہوراں فرمایا اے۔

ایویں رات دی رات دا ہے میلہ خارج کریں نہ کے نون بزم وچوں
 صبح ہونڈیاں اے صدر بزم رہی نہ ایہ بزم نہ بزم دی شان باقی
 ایہ تاں پیر فضل دے وصال دارنگ سی۔ ہن ذرا وچھوڑے دل آو۔ اوہ فرمادے نیں۔
 میں اک اک اوہدے پل اتوں سو لیل قدر دی وار دیاں
 جس راتیں ملیاں روون لئی دو گھڑیاں پچھلے پیر دیاں
 وچھوڑے وچ دل نون چین نہیں ملدا تے اکھیاں روونوں چپ نہیں کردیاں۔ پیر ہوری
 دوہاں نون سمجھاندے نیں پر اوہ نہیں مڑدے۔ پیر ہوراں دا شکوہ سنو۔

بے قراری تھیں نہ ایہ مڑیا تے نہ اوہ روون تھیں
 میں کدی دل نون کدی اکھیاں نون سمجھاندا رہیا

دل وچھوڑے دا مھنیا ہونے تے اودھروں یار دے آون دا سینہ آ جائے تہاں اچھے ویلے
 دی اڈیک دی اپنی مثل آپ ہونڈی اے۔ پیر فضل نون دی یار دی اڈیک اے۔ اوہ سوندے
 نہیں متل یار آوے تے ستیاں ویکھ کے چپ چھپتا پرت جائے۔

ایہ چتمنی سی تے آن کے اوہ اکھ جھمکنے وچ نہ پرت جائے
 کئی پئی اوہدے انتظار اندر زغس وانگ چشم انتظار پیدا
 انتظار دیاں گھڑیاں ہمتی نہیں مکدیاں تے عاشقاں نون بھلا نیندر کتھے؟ منظور جھلے وا اک
 گیت اے:

ع۔ لگی والیاں دی اکھ نیوں لگدی تے تیری کوں اکھ لگ گئی

پیر ہوراں نے وی اپنا ایہو تجربہ بیان کیتا اے۔

دے کڑیاں تے رات نوں کنن تارے پلکاں تل پلکاں جھٹ جوڑدے نہیں
 کدھرے جہناں دیاں لگ جانا اکھیں، خاک اوہناں نے اکھیاں لائیاں نہیں
 ہیر رانجھے دی اڈیک وچ اے تے اوہنوں قاصد راہیں سہیا گھدی اے۔ قاصد جا کے
 رانجھے نوں ہیزوا کوں حال ساند اے۔ وارث شاہ توں سنو۔

حیرے واسطے رات نوں گنے تارے کشتی نوح دی وچ طوفان میاں
 اک گھڑی نہ چین ہے اوس نڈھی کیا ٹھوکیا پریم دا بان میاں
 راتیں گھڑی نہ سچ تے مول سوندی لوک رہے بتیرا ران میاں
 وارث شاہ میاں بھے کم ہوندے جدوں رب ہووے مہمان میاں
 پیر فضل ہوراں نوں وی کے دی اڈیک اے۔ وچھوڑا چین نہیں لین دیندا تے آکھدے

میں۔

میںوں شام تھیں لے کے فجر توڑی نیندر ایسے اڈیک وچ نہیں پیندی
 شاید فجر نوں جہڑی ہوا آوے لے کے یار دا کوئی پیغام آوے
 اوہنوں دیکھ کے آپ بیتاب ہووے جے نہ دیکھے تے کرے بیتاب میںوں
 میرا دل جہڑا چلا پھر بیٹھا اے، ایہدا ٹھیک نہ نظر انجام آوے
 لمن دی تاگھ وچ اوہ راتاں نوں نہیں سوندا پر جن فیروی نہیں ملدا تے اوہ افسوس نال
 آکھدے نہیں۔

وعدہ کے دا لے کے رہیا بیٹھا، اکھاں وچ میں رات گزار شی
 نہیں سی پتہ جے بخت سیاہ میرے، شامیں پھوک چراغاں مار شی
 جہردی رات مک گئی تے دن چڑھ پیا پر رات کیکوں لنگھائی؟

۱۔ ایہ نہ پچھو کالیاں راتاں کشیاں کوں چکوراں
 چاننیاں وچ دیکھو سراں بھٹیاں کوں چکوراں

۲۔ رب دشمن لوں وی دے نہ، مکدے نہیں سال وراگاں دے
 پل اک ہزار دساڑی دا، اک گھڑی ہزار مہینے دی

محبوب جدوں مونہ پھیر لوے تاں وچھوڑے دیاں لذتاں جھورے دا روپ دھار یندیاں

میں۔

(الف) پیا دل وچ گائیاں گانا واں، ہوئی زچ فراق وچ جان میری

شاہ حسن نے پھیرا رخ ایسا بازی عقل والی ہو گئی مات ساری

(ب) جتاں کھنیاں نہیں جاندا کوئی چھپے لذتاں اوس تھیں درد ہجران دیاں

جنے آکھ کیتی، وقف اشک ریزی، جنے دل وقف انتظار کیتا

آخرتے پیر ہوراں دا اک اچا سچا خیال سن لو۔ آکھدے نہیں۔

دا تاگھ نہ کے اوہدی ہجر قبول اسانوں

اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں گلیں رہن اوہیاں

افسوس تے جھورا

عاشق نوں انج تے ہر دینے ناکامیاں تل ای واہ پیا رہندا اے پر اصل وچ اوہدا افسوس
اودوں توں گنیا جاندا اے جد اوہنوں اے افسوس دا آپوں احساس ہو جائے۔ کیوں جے جتا چہ اوہ
کے دکھ یاں اوکڑ نوں اوکڑ نہیں سمجھداتے حالات اگے ہک واہ کے مقابلہ کردا رہندا اے اودوں
تیک اسپس اوہدے بارے کوئی بدگمانی نہیں کر سکدے۔

پیر فضل نوں جن تل واہ پیا تل کئی ان ہونیاں گلاں پیش آئیاں بہناں دا آپ نوں بڑا
افسوس اے۔۔۔ فرمادے نیں :-

(الف) صد افسوس اوہناں بے مہراں تل میرے چپ دل
میں اپنا سر بھن بہناں نوں فضل سکھائیاں گلاں

(ب) سن کے چھیک پیا وچ سینے سڑ مل گیا کلیجہ
اوہ بن پڑھیاں چٹھے پائے میں ہرے خط گھلاں

(ج) اوہناں قتل میرے دی خاطر تیخاں سان چڑھائیاں
ہے سی آس بہناں دے اتے کدی بھواس ڈھلاں

(د) اوہناں بے قدراں نے ماری جگر میرے وچ کاتی
ٹے تیر بہناں دل کوئی میں سرے تے جھلاں

بندہ جدوں غفلت وچ زندگی بنا دیوے تے اتوں موت سرتے آجائے تے اوہنوں بڑا
افسوس ہوندا اے۔ پیر ہوراں ایس حالت دا نقشہ انج کھچیا اے :-

(الف) غفلت وچ حیاتی گذری باغ ارم دیاں خواہاں
بھورے کٹھے کردا پھرناں نہ نیجی نہ وائی

(ب) ویلا وقت گزار کے بتاں ولوں دلا باز جے آہوں تے کیہ آہوں؟
غفلت پٹیا توں ہر کر بیٹھا اس جانا پٹیا نہیں نقصان ہن تہاں!

پیر ہوراں نوں جنگل وچ جا کے کنڈیاں تل واہ پیا۔ اوہ افسوس کردے نیں پی میں گھر وچ
ای دامن نوں کیوں لیرو لیر ر چھڈیا :

پیر دشت جنوں وچ پاندیاں ای ہویا دل دے وچ افسوس پیدا
آیتھے اڑ کے پاڈا تل خاراں ہمیں کیوں دامن تار تار کیتا

پیر فضل دی شاعری وچ حسن ازل تے نعتیہ رنگ

صوفیاں دا ایہ سلک اے کہ اصلی حسن رب دی ذات اے تے باقی سارا حسن اوروں

لشکارے نہیں۔ ایسے بارے کھل کے گل "تصوف" دے موضوع بٹھ کر اس گے۔ ایہ وحدت الوجود
تے وحدت الشہود دے مسئلے نہیں۔ ایہناں دا مقصد ایہ ہے کہ اصل روح کائنات رب دی ذات
اے۔ اصل حسن اوہ آپوں اے۔ اللہ پاک دی ذات با برکات حسین اے تے حسن نال محبت
رکھدی اے۔ عربی وچ ایہ گل اہج مدنی اے۔

اللہ جمیل و یحب الجمال

صوفیاں تے شاعراں نے ہر شے وچ رب دا لشکارا ویکھیا یاں فرمایا اے۔ خواجہ میر درد
آکھدے نہیں۔

(الف) جگ میں آ کر ادھر ادھر دیکھا

تو ہی آیا نظر جدھر دیکھا

(ب) نظر میرے دل کی پڑی درد کس پر

جدھر دیکھا ہوں ادھر تو ہی تو ہے

پیر فضل ہوری حسن ازل دا ذکر اپنے شعراں وچ تھاں بر تھاں کردے نہیں۔ مثلاً

(الف) ہزاراں پردیاں وچ رہ کے جس اگلاں لگائیاں نہیں

اوہ شعلہ حسن دا بیباک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

(ب) لیا جس دیکھ تیرا روئے روشن

نگاہواں اوہدیاں وچ حور کیہ اے

(ج) نمایاں سو سو اوہدی تجلی

کروڑاں طور نہیں اک طور کیہ اے

(د) روپ اوہدے دیاں جھلکاں پیندیاں بہرے پاسے نظر اٹھاں

پتہ نہ لگے روپاں والا آپوں رہندا اے کھری تھاں

(ه) کلی، پھل، ستارے تے جن اندر جھلکاں نمیاں نمیاں پیندیاں نہیں

ہووے کس طرحاں حسن محیط اوہدا، سوڑے دائرے ہر پرکار دے رہے

(و) ہے تیریاں رجاں دا عکس سارا، جتا دور توڑی مقتل سرخ دے

اینا خون کتھے تیرے کشتیاں دا ایویں دوسے پیا جلا نہ کر

نعتیہ رنگ : پیر ہوراں کدھرے کدھرے نعتیہ رنگ وچ شعر آکھے نہیں۔ جس توں حضور

علیہ السلام نال اوہناں دی عقیدت تے محبت ظاہر ہوندی اے۔ فارسی دا اک مشہور شعراے :

حسن یوسف دم بھئی بیضا داری

آنچه خواباں ہمہ دارند تو تنہا داری

پیر ہوری فرماندے نہیں :-

رخ چودھویں دا جن، بخت اجلا، مستی نگہ وچ، سحر کلام وچ اے

کوئی وی جو خوبی کے شام وچ اے ہر اک اوہ خوبی میرے شام وچ اے

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوری لکھدے نیں۔

ہے میریاں حمداں نعتاں توں بہت اتنا ہقام محمدؐ وا
پا اپنے شعر سجاواں میں وچ لکھ کے نام محمدؐ وا
حضورؐ دی تعریف نہ کر سکن وا اعتراف فقیر نے دی کیتا اے تے فضل ہوری وی کر رہے
نیں۔

کٹھے کر لئے فضل حسن اتے جتنے شاعراں ہن مضمون بدھے
پوری یار دے مصحف رخ والی نکھی فیر وی نہیں تفسیر جاندی
”شق القمر“ حضورؐ علیہ السلام وا اک مشہور معجزہ اے۔ ایس واقعے نوں پیر ہوراں اپنے
ڈھنگ نال انج نبھایا اے:

جر ورا ورا سکا اے کوئی ضریاں کامل حسن دیاں
چن ٹکڑے ٹکڑے ہو جاندا اے جس وقت اشارے ہوندے نیں
پیر ہوری ایس شعروچ معراج دی رات دل وی اشارہ کر گئے نیں جس وچ حضورؐ علیہ
السلام نوں رب وا ایٹانیز حاصل ہو گیا سی پئی ”قاب قوسین او ادنیٰ“ قرآن پاک وچ آیا
اے رب دا حسن کامل اے۔ اوہدیاں ضریاں موسیٰ علیہ السلام توں نہ جریاں گیاں تے اوہ طور
دے جلوے دیکھ کے ای ہوش بھلا بیٹھے سن پر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے رب نوں
انج کیا پئی قرآن پاک وچ آوندا اے۔

مازاع البصر وما طغی نہ اکھ جھمکی نہ ودھائی
یعنی شعردے پہلے مصرعے وچ پیر ہوری معراج والے واقعے دل اشارہ کر کے حضورؐ علیہ
السلام دی وڈیائی تے عظمت بیان کردے نیں تے دوجے مصرعے وچ حضورؐ نوں کامل حسن کہہ
نکے چن نوں نشانہ بنایا گیا اے جس دل اشارہ کر کے آپ نے اوہدے دو ٹکڑے کر دتے سن۔
ایس شعرتوں اگلا شعر مدینے جان دی سدھر وچ ڈبیا ہویا اے۔

نیں ہمتاں ٹھی جان دیاں ہر روز صلاحواں کرن پئے
ہوندا اے اک فضل تے اوس سے کجھ اوگن ہارے ہوندے نیں
اک ہور شعروچ پیر فضل اپنی عاجزی تے عقیدت انج ظاہر کردے نیں۔

مصحف رخ تیرے دے ورتے جلدی کوں اتھلاں
اک اک حرف پڑھاں وچ دل دے لکھ لکھ داری ہلاں
اک ہور تھاں حضور پر نور نوں نور مجسم آکھ کے دل دی پیاس انج بچھاندے نیں۔

چن اسمانی سورج کولوں یندا اے نور ادھارا
سر پیراں تک نور مجسم میرا دلبر ماہی

قرآنی آیتاں دا ترجمہ : پیر فضل ہوراں کدھرے کدھرے قرآن پاک دیاں آیتاں نوں
لکھ رکھ کے معرفت دے شعر کنن دا جتن کیتا اے۔ قرآن پاک وچ آوندا اے ونحن اقرب

الیه من جبل الورد یعنی اللہ پاک شاہ رگ تون وی نیڑے وے۔ پیر ہوراں ایس آیت
نوں کھ رکھ کے دو شعر آکھے نیں۔ ذرا گورہ کرو۔

(الف) تون عین بصیرت وے بیاں نظر نہ آویں
وسنیک ایں شاہ رگ وا تے مڑ اکھیاں وا کم کیہ

(ب) میں نیا جنگل نیلے نوں اوہ جبل وریدوں نیڑے سی
کے پانے والے پایاں سن کجھ پٹھیاں دساں کیہ دساں

اک جگہ قرآن پاک وچ انسان نوں "ظلوما" جھولا "کیا گیا اے۔ اللہ والے
ایس ربی ارشاد نوں پار والفظ کندے نیں پئی جویں کوئی پار نال بچے نوں آکھے "تون بڑا خراب
ایں" ایسے طرح اللہ پاک نے پار نال انسان نوں آکھیا اے کہ تون ودھیک کرن ہارتے بھولا
ایں۔ پیر فضل ہوراں ایس آیت نوں کھ رکھ کے اک اچا شعر کیا اے۔ فرماندے نیں۔

دساں اپنے آپ دی شرح کر کے میں ظلوم وی آں میں جہول وی آں
اپنے پیر کماڑیاں مار آپوں آپے پا تقدیر تقدیر کرن

لاگی یاں قاصد واذکر

محبوب نوں چھی اہزان تے اودھروں سینا منگوان لئی قاصد دے گوچرا ہونا پیندا اے۔
قاصد تل واہ ہر عاشق تے معشوق نوں پیندا اے۔ پیر فضل تون پہلاں ہر شاعر نوں قاصد تل واہ
پا۔ مثلاً غالب نے اک متر راہیں اک قاصد نوں خط دے کے محبوب کول ٹوریا پر اوہ ظالم اوتھے جا
کے غالب دے محبوب اتے اک رکھ کے بیٹھ گیا۔ غالب نے بڑا چر اڈیکیا پر اوہ نہ آیا۔ آخر اک
دن اوہ جمن مل پا بننے قاصد نوں غالب تل ٹکرایا سی۔ غالب نے ہورتے کجھ نہ کیا صرف ایہ
آکھیا۔

تجھ سے تو کچھ کلام نہیں لیکن اے ندیم
میرا سلام کیوں اگر تلمہ بر طے

پیر ہوراں نوں اجیا تیں کوئی قاصد نہ ملیا پر اوہ محلیکھے تل کجھ ججاں نوں دل دا بھیت
دس بیٹھے تے اوتی رقیب بن گئے۔ پیر ہوری شکوہ کردے نیں۔

جناں تل سرگوشیاں رہیوں کرا ہو گئے انت نوں اوہا رقیب تیرے
دس فضل اسانوں کیہ کھنیا اے دے کے دل دا بھیت رذالیاں نوں

بٹھ لکھے شعروچ ہر وی کوئی قاصد پیر ہوراں نوں ملیا اے اوہ برخوردار قسم دا جاپدا
اے۔ چنانچہ آکھدے نیں۔

آیا قاصد اودھروں ہنجاں دے موتی سانجھا
یاں موہوں کیتی اے گوہر نشانی کجھ نہ کجھ

پیر ہوراں دا اک قاصد تیں ایسے چکر وچ مروی گیا سی۔ پیر فضل ہوری شہادت دیندے

نہیں۔

ظالم موت دی گھاٹ اتار دتا ختم ہے گر بیٹھا نہ بات ساری
میرے بے کس قاصد دی لاش اتے جراثیل روندنا رہیا رات ساری
ایہ قاصد وچارا کدھرے مرکھپ گیا تہاں اوہناں ہور کوئی نامہ بر گھلایا۔ اوہ آیا تے اوہوں
دیکھ کے پیر ہوری دعویٰ کردے نہیں:

میرے خط دے ہوئے رزے یاں ہویا نذر آتش دی
میں قاصد دیکھناں معلوم ہو آثار جاندے نہیں
ایس قاصد دا وی اللہ جانے کیہ بنیا کہ پیر ہوراں نوں کبوتریاں راہیں ڈاک گھلنی پئی۔ اوہ
واپس آئے تے اوہناں خدا دا شکر کیتا تے آکھن لگے۔

فضل جے آیا نہیں خط دا جواب
شکر کر واپس کبوتر آ گئے

پیر ہوری انے تہاں قاصد ہتھ خط پتر گھدے ہوندے من انے تہاں ہن زبانی پیغام دے
کے لاگی ٹورن لگ پئے۔ پر لاگی وچارا پیر ہوراں دے محبوب دا حسن دیکھ کے خبرے جھلا ہو گیا
تے ایویں اواتا بکدا رہیا۔ نتیجہ ایہ ہویا پئی محبوب پیر ہوراں تہاں غمے ہو گیا۔ پیر ہوری افسوس
کردے نہیں۔

میرا دیکھنا کدی منظور نہیں سی ہن اوہ تہاں وی میرا نہیں لین دیندے
اوہناں کول جا کے چارہ ساز میرا خبرے کیہ کرتوت کھلار آیا
اتھے لاگی دے سر گل لگی سی۔ ہن رقیباں دی ایہی تھی پھیری جارہی اے۔

میرا نام سننا اس ناگوار اوہوں روسیہ رقیباں دا برا ہونے
اوس کناں دے کچے نوں کر گئے نہیں کول بہ بہ کے چنل خور پختہ
ہن فیر خط بھیج کے صلح صفائی دا جتن ہون لگا سی پر قسمت توں بنا کیہ ہو سکدا اے۔ پیر
ہوراں دی شکایت سنو!

خط دا کیہ لکھتا، قلم گھڑیاں ای، دھاندل وچ کاتب انگل چیر لئی اے
سڑ گئی قسمت، گھروں زردیاں ای، قاصد بنہ پیراں اتے لیر لئی اے
سیانے کندے نہیں روندے جان تے مویاں دی خبر لیان۔ یعنی روندے گھوڑ چڑھائے تہاں
ہگ پلان بھرے۔ یعنی جدوں بسم اللہ ای غلط ہوے۔ نیک انجام دی کوں امید ہو سکدی اے۔
پیر ہوراں دا نامہ بر پیر اتے لیر بنہ کے گھروں کھلیا۔ آگوں محبوب نے خط نوں پڑھیوں بنا پرزے
کر کے قاصد دے ہتھ موڑ گھلایا۔ پیر ہوراں نوں ایس گل بات دا پتہ لگاتے تہاں بڑے غمے تہاں
فرمان لگے۔

(1) ایس لے جانے تہاں نہ کھڑا لے گیا کھدا نامہ بر کھنڈ
اوپنے بنا پڑھیاں واپس کر دتا، اوہنے ہتھ میرا پرزے کر کھنڈ

(۲) میریاں خطاں دا آیا جواب اوویں رہیا چہ کوئی پتہ نہ تھوہ میرا
 رہیا میں پھروا درپردہ کدھرے پھروا رہیا کدھرے درپردہ کاغذ
 پیر جی ایسے بھل وچ خط اڈیکدے اوڑک اللہ نوں پارے ہو گئے۔ اودھروں خط وی
 نکانے سراپڑ گیا پر اوہدا جسر کینہ ہویا پیر ہوراں توں سنو!

آخر ہو دنیا اتوں گیا رخصت اپنے یار دا خط اڈیکدا میں
 بھولے روح میرے نوں پرچان واہتے یاراں کشتن اتے دتا دھر کاغذ

دنیا کوچ مقام ہے راہیاں دا

قرآن مجید وچ آوندا اے :

”اسماں جناتے انساناں نوں عبادت لئی پیدا کیتا اے۔“

یعنی عابد اوہ بہر اپنے رب دے فرمان موجب زندگی گزارے۔ اوہدے کہن وچ رہوے۔
 اوہدیاں تمہیاں خداں دا احترام کرے۔ ایہ کوئی رب دے اپنے فائدے دی گل نہیں سگوں ایہ
 بندے دے فائدے وچ اے۔ جے ہر بندہ اوہ بندہ بن جائے بہر انسان تے انسانیت دا رکھا
 ہووے تہں ایہ دنیا بہشت نالوں گھٹ نہیں پر جے انسان ایس دنیا دی زندگی نوں ہمیش دی زندگی
 سمجھ کے یاں بھل وچ آ کے کج اہیاں حرکتاں کرن لگ پوے جہریاں اوہنوں انسانیت توں
 حیوانیت ول لے جان تہں اجہی زندگی دا کیہ فائدہ؟ اجہیا بندہ اپنے لئی وی اک عذاب ہوندا اے
 تے دوجے لوکاں لئی وی۔ اوہ معاشرے نوں وی تباہ کرن دا سبب بن دا اے تے دنیا نوں دوزخ
 بن لئی وسیلہ وی۔ بد راہی تے بد کرداری دے ایس قسم دے برے سٹیاں نوں کھ رکھ کے
 بزرگاں نے بندے نوں اپنے آپ وچ رہن دا سبق دتا اے۔ اللہ پاک قرآن پاک وچ فرماندا
 اے۔

المال والبنون زینتہ الحیوۃ الدنیا والباقیۃ الصالحات

ایہ مال تے (دھیاں) پتر ایس دنیا دی جج وچ نہیں (تے فانی نہیں) تے باقی رہن والے نیک
 اعمال نہیں۔

ایس کر کے بزرگاں نے ہمیشہ دنیائے فانی نوں منڈیا اے تے بندے نوں اوس حسی
 القیوم دل چت لان لئی آکھیا اے۔ بہر ایس کائنات دا خالق مالک تے رازق اے۔ ایہدا
 مطلب ایہ نہیں کہ ایس دنیا وچ بندے نوں گوڈیاں نوں تھک لاسکے بہ رہنا چاہیدا اے کیوں جے
 ایہ دنیا فانی اے۔ یاں اتھے کوئی مادی قسم دی ترقی نہیں کرنی چاہیدی۔ کیوں جے اوہ وی فانی اے
 نئے فانی شے نل دل لانا تے اوہنوں حاصل کرن لئی محنت کرنا وی ”فنا“ دی زد وچ آوندا اے۔
 اتھے ایس قسم دا مطلب کڈھنا اوم والے لوکاں دا کم نہیں۔ مقصد صرف ایہا اے پئی بندہ لویہ
 وچ آ کے حق تے انصاف دا پلہ ہتھوں نہ چھڈے۔ کیوں جے دنیا دی کوئی شے وی ہر کسے کول
 ہمیشہ نہیں رہی۔ ایہ چند دن لئی ساڈے کول اک امانت اے تے امانت دی سنبھال ایمانداری نل
 کرنی چاہیدی اے تے مقصدیت نوں بھلانا نہیں چاہیدا۔

بس اپنی گل نوں لوکاں نے اک پاسے ایہا ودھایا کہ دنیا نوں مندا جاننا شروع کر دتا۔ ہر قسم

وے فرائض برے زندگی دی گڈی ہندی رکھن لئی ضروری نہیں، تیاگ دتے۔ نتیجہ ایہ ہویا کہ قوم تنزل دا شکار ہو کے رہ گئی، تے دوجے پاسے بعض لوکاں نے ضد و ضدی دنیاوی شان و شوکت تے مان تران نوں ایہی اہمیت دینی شروع کر دتی کہ انسان تے انسانیت دی راکھی دا کوئی سر بندہ نہ رہیا۔ نہ ایہدی کوئی پرواہ کیٹی گئی۔ نتیجہ ایہ کھلیا کہ دنیا والے اک پاسے ”فنا“ دی آڑ وچ اپنے فرائض توں غافل ہو گئے تے دوجے پاسے والا ٹولا ”فرائض تے زندگی“ دی آڑ وچ مادی فائدے، لوکھ، شان، گمان، کبر، ہنکار تے مان تران تے نفسانی لذتیں دا رسیا ہو گیا۔ حالانکہ ایہ دوویں ٹولے سدھا راہ چھڈ گئے ہوئے نہیں۔ سدھا راہ اوہ رے۔ ہر ایہناں دوہاں راہواں وے وچکار وچکار جاندا اے۔ سیانیاں نے دنیا نوں اک سراں (سرائے) تیل تشبیہ دتی اے۔ جتھے بندہ جھٹ وی جھٹ آوندا اے، بندہ کھلوندا اے تے اوڑک اپنی منزل دل رُ جاندا اے۔ مولوی غلام رسول ہوراں فرمایا اے:

ع۔ دنیا کوچ مقام ہے راہیاں دا اتھے لہڑے پیر پساں ناہیں

دراصل فنا والا سبق انسان نوں ”مرن توں پہلاں مرجان“ دا سبق اے۔ تہاں جے بندہ اپنے آپ نوں پہچان سکے تے فیر اوس ہستی نوں پہچان لوے جس ”کل“ نوں اوہدے لشکارے دا جز بن کے بعد ا پھر رہیا اے۔

پیر سید وارث شاہ کہندے ہیں۔

(الف) اوتھے خودی گمان منظور ناہیں سر دیکھے تہاں بھیت پالے

وارث شاہ محبوب نوں تہوں پائیے جدوں اپنا آپ گوا لے

(ب) ایہ جگ مقام فنا دا اے سجا ریت دی کندھ ایہ جیونا میں

چھاں بدلاں دی عمر بندیاں دی عزرائیل نے پاڑنا سیونا میں

اجکل دا ایہ پراہونا میں، کے سدا نہ حکم تے تھیونا میں

وارث شاہ میاں انت خاک ہونا لکھ اب حیات جے پیونا میں

ہن پیر فضل ہوراں دل آؤ۔ دیکھے پیر ہوری ایس جگ بارے کیہ فرماندے ہیں۔

ایس حسن پروہنے تے توں مان نہ کر اپنا

لہ جانے نہیں پر چھاویں ڈھلنا میں شباب اوڑک

بلبل نوں نہ دے جھڑکاں بھوراں تے نہ کر سختی

ایہ باغ بہن دا ہونا میں خراب اوڑک

پیر فضل ہوراں غور تے تکبر توں منع کیتا اے تے ساتھی انساناں نال پیار تے محبت نال

رہن دی تلقین کیتی اے۔ بلبل نوں جھڑکن تے بھوراں تے سختی کرن دا مطلب ایہ دے پئی اللہ

نے تینوں ایس دنیا وچ چار دن لئی اقتدار یاں کوئی اختیار یاں طاقت دتی اے تہاں اوہوں سوہنے

ڈھنگ نال ورتے۔ ایویں فرعون یاں نمود بن کے خدائی دا دعویٰ نہ کر۔ انصاف تے حق توں

ہتھوں نہ چھڈے۔ تہاں جے توں ایس زندگی وچ دی سرخرو ہوویں تیاگلی زندگی وچ وی تینوں رب

دی رحمت تے سکون ملے۔

پیر فضل ہوراں دی ایہ لکھی غزل انسان نوں ایہ سبق دیندی اے کہ دنیا وچ کوئی

وہ جسکی ظلمتے زیادتی نہ کر کیوں ہے اتھے سدا نہیں رہنا۔ انج جاپدا اے جویں ایہ غزل میاں
مجرہ ہوراں توں متاثر ہو کے اوہناں دی تقلید وچ لکھی اے :-

سدا نہ دن سونے روئے سدا نہ نویاں کوراں
سدا نہ گئیاں توری لاچا سدا نہ بانکیاں ٹوراں
سدا نہیں اسمان اتے گڈیاں چڑھیاں رہناں
سدا نہ ڈورے کڈھیاں پھرنا سدا نہ لیاں ڈوراں
سدا نہ امیاں بٹھاں آ کے پیلاں پائیاں موراں
سدا نہ نازک شاخاں اتے حل پھلاں نوں پیئے
سدا نہ گیہ کے فضل قوالی کرنی بلبل ہوراں

تصوف

فلسفیاں تے عالماں نے رب نوں پہچانن تے اوس تک اپڑن دے دو رستے منے نیں۔ اک
تصوف تے دوجا فلسفہ۔ صوفی جدوں رکاوٹ یاں ^{حلیکے} دا شکار ہوندا اے تاں ہتھوں امید دی
ڈوری نہیں چھڈدا۔ لیکن فلسفی ڈھیری ڈھا کے مایوس ہو جاندا اے۔ صوفی تے فلسفی وچ ایہو وڈا
فرق اے۔

تصوف : ایہ نظریہ اسکمال وی اٹھواندا اے۔ تصوف والیاں دا قول اے پی ساڈے راہ وچ
شک تے شے گھٹ ہوندے نیں۔ اسیں صرف اللہ پاک دی مہربانی تال ای کمال درجے تیک
اپڑے آں۔ سناں اک خاص مدرسے وچ ”لہنی علم“ پڑھایا جاندا اے۔ ساڈے مقابلے وچ
دلیلاں نوں اگل ہتھیاں نیا جاندا اے۔ اسیں واسطے اوہ پیر پیر تے ٹیڈے کھاندے نیں تے شکان
تھیاں تے وہاں پاروں گمراہ ہو جاندا اے۔

فلسفہ : ایہنوں ”علم الکلام“ دا تے استدلال دا نظریہ“ کہیا جاندا اے۔ فلسفی لوک آکھدے
نیں کہ تصوف دے رستے وچ چوکھیاں اوکڑاں نیں کیوں جے وہم تے جھوٹھے خیالات صوفی نوں
رستیوں دور کر دیندے نیں۔

ارسطو دا قول اے کہ منزل ول جان واسطے اک اخت واسطے دی لوڑ اے جمدی بنیاد نظر تال
و۔ لیکن چاکھن اتے ہودے تے اوہ وسیلہ علم الاخلاق یعنی فلسفہ اے، وغیرہ وغیرہ۔
اتھے اسلامی تصوف بارے گل ہو رہی اے۔ آوا ایہدا تھوڑا جتا ویروا کر کے اگے ودھیئے۔
اسلامی تصوف بارے کہیا جاندا اے کہ ایہدا وجود رسول دے زمانے توں لگا آوندا اے۔
صوفیاں دا پہلا ٹولا اصحاب صفہ نوں متھیا تے نیا جاندا اے۔ ہنناں دا کم ایہ سی کہ زیادہ توں زیادہ
حضور علیہ السلام دی خدمت وچ حاضر رہ کے دین سکھیا جاوے۔ حضرت ابو ہریرہؓ اصحاب صفہ
وچوں سن۔ ہنناں بے انت حدیثاں روایت کیتیاں نیں۔ کسے نے ایہدی وجہ پچھی تے اوہناں
فرمایا: ”اسیں رسول اللہؐ دی خدمت وچ حاضر رہ کے کسب فیض کر رہے ہوندے ساں تے آپؐ
دے ارشادات سن رہے ہوندے ساں جد کہ دوجے صحابہ کرامؓ اپنے کسب کاریں رنجے رہندے

سن۔ ایس واسطے آپ دے ارشادات سانوں ودھ تون ودھ سنن دا موقع ملیا۔ "سیرۃ النبی وچ اے کہ ایہناں بزرگاں نے دینی احکام نوں پھیلان وچ چوکھا کم دکھایا تے اوہناں دے ویلے تل ای دین اسلام ساڈے تک اپڑیا جنہاں حضور علیہ السلام وی اک اک گل تے اشارے دا پتہ رکھیا۔ ایہ جتھہ رسول پاک دی رمز پچھان والے صحابہ دا ٹولہ سی۔ ایس وچ کوارے تے غیر شادی شدہ لوک شامل سن۔ جر ۱ ایہناں وچوں ویہا جاندا اوہ ایس گروہ تون دکھ ہو کے پل پڑداراں والی زندگی بسر کرن لگ پیندا۔ ایہ لوک نرے دوجیاں دے محتاج ای نہیں سن سکوں و تلھے ویلے جنگل نوں ٹر جاندے۔ لکڑیاں وڈھ لیاوندے تے وچ وٹ کے اپنا گزارہ چلاوندے۔ حضور نوں ایہناں اوہین تے غریب لوکاں نال ڈاڈھا پار سی۔ جدوں اک واری حضرت فاطمہ الزہرا ہوراں کم وچ ہتھ وٹڈان لئی حضور نوں اک گولی (گینز) لئی درخواست کیتی تے آپ ہوراں فرمایا "ایہ نہیں ہو سدا کہ تمانوں دیاں تے صفہ والے دانجے رہن۔" (سیرۃ النبی وچوں)

ایہ سلسلہ آگے جا کے صوفیاء دی شکل وچ نمودار ہويا۔ ایہ بزرگ مجاہدہ تے عبادت کردے سن تے اوڑک روحانی لطافتاں تون فیض پاندے سن۔ اسلام دی تبلیغ وچ صوفیاں نے بڑا حصہ لیا۔ برصغیر وچ صوفیاں دے چار سلسلے قادری، سروردی، چشتی تے نقشبندی موجود نیں۔ جنہاں دے عقیدت منداں دی گنتی کروڑاں تیک اپڑدی اے۔

صوفیاں دے دو وڈے ٹولے نیں۔ اک وحدۃ الوجود دا قائل تے پرچارک اے جدے موڈھی محی الدین ابن عربی نیں۔ اوہناں دا فلسفہ ایہ وے پی بندے دی روح "جز" اے اک کل دا۔ روح اپنے اصل تل لمن لئی تڑندی اے تے جدوں تل جاندی اے اوہوں گویا منزل تل جاندی اے۔ وحدۃ الشہود دا سکواں پرچار حضرت شیخ احمد سرہندی عرف مجدد الف ثانی ہوراں کیتا اے۔ گل ایہدے وچ وی تقریباً "لوہی اے پر بندے دی روح نوں رب دا اٹوٹ انگ بجمن دی تھاں" ایس وچ "اوبدا جھلکارا متھیا جاندا اے۔ وحدۃ الوجود دے قائل ایہ کہندے نیں۔

(الف) عشرت قطرہ ہے دریا میں فتا ہو جانا (غالب)

(ب) وارث شاہ میاں ہمہ اوست جانیں سرب موہئے بھگوان نوں پایا ای (وارث شاہ)

وحدة الوجود تے وحدۃ الشہود دا فلسفہ

وحدة الوجود دے حامیاں دا کہن اے کہ اپنی ذات نوں فنا کر کے "حقیقت" نال مل جانا ای منزل پانا اے۔ جد کہ وحدۃ الشہود والے بزرگان دا کہن اے پئی ملاپ نالوں ترفنا زیادہ بہتر اے۔ ایس بارے تذکرہ غوثیہ وچ لکھیا اے :

وجود یعنی "ہستی حقیقی" اکو اے پر اک ظاہری وجود اے تے اک باطنی۔ باطنی وجود اک نور اے ہر ساری کائنات لئی اک "جان" دی حیثیت رکھدا اے تے ایسے باطنی نور دا عکس ظاہری وجود اے یعنی کائنات دی ہر شے "حق" دی تجلی اے جویں "سبحان الذی خلق الاشیاء وهو عینسہا" آکھیا گیا اے تے کثرت اعتباری دا وجود ایسے حقیقی وحدت نال اے۔ جویں آکھیا گیا اے :

"الحق محسوس والخلق معقول"

وحدة الشہود دا فلسفہ وی ایج تہاں صدیاں توں پیدا آ رہیا سی لیکن برصغیر وچ وحدۃ الشہود دا فلسفہ حضرت مجدد الف ثانی ہوراں پیش فرمایا۔ وحدۃ الشہود دا فلسفہ ایہ کہندا اے پئی "کائنات دا وجود" تے ونوں نشاتیاں تے عفتاں دا ظہور اوس "حق واحد" دی ذات دا انکار تے فیض اے ہر عدم وچوں منعکس ہو رہیا اے تے ایہ عکس "اصل حقیقت" نہیں ہیگی سگون اک مثالی عالم اے۔

نواب سراج حسین نظام جنگ بہادر ہوراں اپنی تالیف "فلسفہ فقراء" وچ وحدۃ الوجود تے وحدۃ الشہود بارے اک جائزہ پیش کیتا اے۔ جس دا ویرا ایج اے :

وحدة الشہود (ہو الہادی)

نظریہ : ہمہ از اوست
(سب کچھ اوسے توں اے)

تصوف دارحجان : جوش دل مائل

اوپرے نال میں آں تے میرے نال
اوست

منزل : عشق

اعتقاد : میں کون؟

انا عبدہ (عاشق)

وحدة الوجود (ہو الکل)

نظریہ : ہمہ اوست
(سب کچھ اوست آپ ای اے)

تصوف دارحجان : سکون دل مائل

میں تے اوست دکھ نہیں (اوست دریا اے
تے میں قطرہ دان)

منزل : وصل

اعتقاد : میں کون؟

انا الحق (عارف)

خواجہ حسن نظامی نے علامہ اقبال نوں اک واری سرالوصال دا خطاب دتا سی۔ اقبال ہوراں نظامی نوں شکایت بھرپور خط لکھیا جس وچ آکھیا کہ مینوں "سرالوصال" نہ کہو۔ مینوں "سرالوصال" نہ کہو۔ کیوں جے کستن (شہ) بہتر اے۔ پوستن (جڑنا) نالوں۔ ایس بارے حضرت مجدد الف ثانی ہوراں مکتوبات شریف وچ گل بات ذرا ویروے نال کیتی اے تے رالم (قدر آفاق) نے اس وچ اسلامی اخلاق اور تصوف (ارو) وچ تصوف تے وحدۃ الوجود تے وحدۃ الشہود بارے

بھروسے گل بات کہتی ہے۔ بہر حال یہ دوویں فلسفے اپنی اپنی تھیں ٹھیک نہیں کیوں ہے کہے توں مانہ
(ماش) باوی تے کہے توں مانہ زوئے (طاقت و اسباب)۔

پیر فضل گجراتی نے تاگھ تے سک نوں وصل توں زیادہ اچھا سمجھیا ہے اوہ آکھدے ہیں:

میںوں لاریاں تے لارے دی جائیں تاگھ وچ چنگے دن بے گذروے نہیں
چڑھیا آس امید دا نشہ رہندا ہے، میںوں ملے نہ ترش جواب سلتی

ہر کم دا اک وقت ہوندا ہے۔ کدی محبت کرنی پیندی ہے تے کدی نفرت۔ دوہجے لفظاں
وچ کے ویلے سر الوصال فائدہ مند ہوندا ہے تے کہے ویلے سر الفراق دی رہنمائی پار لا دیندی
ہے۔ تصوف دی اصطلاح وچ اک نوں شان جمالی تے دوہجے نوں شان جلالی آکھیا جا سکدا ہے۔
یاں ایہناں لئی ہوووی کئی اصطلاحواں نہیں۔

ہن آو پیر فضل ہوراں دے ”نظریہ تصوف“ دل گوہ کریئے۔ ہرے اک مشہور صوفی
حضرت شاہ دولہ دریائی دی اولاد وچوں سن۔
اوہ فرماندے ہیں:-

(الف) اوہدے ہور نکانے وی ملن دے نہیں لگی ہوئی کوئی طور دی قید نہیں
کتے دار اتے ملاقات بخشے کتے بخشا ہے دید تگوار تھلے

(ب) خبرے اوس کیہ آخری گل کیتی اتھراں پھٹ نہیں سامعین دیاں
رسہ گل منصور دے پان والے پا کے پھوہڑیاں بہ گئے دار تھلے

(ج) ست کے اج اک بلبل نوں پچھیا میں، بچے کس طرحاں ہجر دی نار کولوں
تتی شاخ توں گری بے تاب ہو کے ٹھنڈی ہو گئی گریاں، سار تھلے

حافظ شیرازی دیاں غزلاں وچ پیر مغاں، صراحی، جام، شراب وغیرہ الفاظ لغوی دی بجائے
ہور معنیوں وچ ورتے گئے ہیں۔ دوہجے لفظاں وچ ایہ علامتاں بنا کے ورتے گئے ہیں۔ مثلاً پیر
مغاں توں مرشد کامل یاں محبوب حقیقی مراد ہے۔ جام توں مراد عارف دا دل جس توں مشاہدہ حق
ظاہر ہوے تے شراب توں معرفت دی لذت مراد ہوندی ہے۔ ایہ اصطلاحاں بعد دے شاعراں
نے وی اپنایاں تے اج تک چالو نہیں۔ پیر فضل ہوری وی کدھرے کدھرے ایسے ایمائیت نال
گل کردے ہیں۔

(الف) برکت پیر مغاں دی نال لوکاں پے قطریاں وچ دریا دیکھے
شیشے وچ شراب موجود دیکھی، رنداں دیکھ لئی کائنات ساری

(ب) جز کے صوفیاں دے کول بہن والا ایہ سبحان اللہ! اوہا فضل تے نہیں؟
اج ساتی دیاں پیراں وچ جینے سروں لہ کے پی دستار کھ

پیر فضل ہوراں نوں ہجر دی بے چینی نہیں مکن دیندی۔ اوہ کدی سستے جاندے نہیں پی
شاید محبوب اتھے مل جائے کدی ہور سہارے نبھدے نہیں پر ول نہیں پرچدا۔ اک کے فرماندے
نہیں۔

مندراں وچ بہن گویاے نہ میستاں وچ کھلون

میںوں آج توڑی نہ آئی دل نوں پرچانے دی جلاچ
 علامہ اقبال ہوریں سکندر اعظم تے حضرت بلالؓ بارے اک لقمہ وچ لکھیا اے کہ اوہ سکندر
 جئے دنیا فتح کرن دا جتن کیتا سی تے جنڈیاں دھل کے زمانے چار چغیرے پسیاں ہویاں سن
 اوہرا آج ایہ حال اے کہ :

آج ایٹیا میں کوئی اے جانتا نہیں
 تاریخ داں بھی تو اے پچانتا نہیں
 لیکن بلال حبشی اک زاوہ حقیر
 فطرت تھی جس کی نور نبوت سے مستیر

اوہدیاں ساری دنیا وچ دھل دھمیاں ہویاں نیں۔ آخر ایہدی وجہ کیہ اے؟ فرماندے

نیں :

اقبال کس کے عشق کا یہ فیض عام ہے
 روی فنا ہوا حبشی کو دوام ہے

یعنی جرے حقیقی محبوب لئی قربان ہو گئے اوہناں نوں ہمیش دی زندگی مل گئی تے دو جے
 مٹ کے رہ گئے۔ پیر فضل ہوزاں دی ایسے حقیقت نوں بیانیا اے :-

(الف) اوہ مٹ گئے جنہاں نے جانیں بچائیاں
 سلامت نیں تیرے توں مٹ جان والے

(ب) ہن پرواہ ناہیں بھلوں پتھراں دی روز بھری پئی برسات ہودے
 تیرے درتے تیرے پھرے تیرے ہو گئے بیٹھ کے جھٹ دے جھٹ بھرتے

(ج) پچھے پچھے پئے اوہناں دے دست بستہ عظیمد زمانے دے پھرن کیوں نہ
 تیرے جھل اندر جنہاں جھلیاں نیں خاکل راہ تیرے دیاں چھائیاں نیں
 پیر ہوراں دے تصوف دا ایہ رنگ دی دیکھو کہ اک عاشق صادق دی تعریف کوں ہو رہی
 اے ۔

اوہ اپنی نظر دے وچ کتھوں کے حور قصور نوں چن دیندا اے
 اوہدے ہام دل دیکھنے والیاں دی نظر صاف وی اے تے بلند وی اے
 وصل دی کچھ تے سک ہر سالک نوں ہوندی اے۔ پیر ہوراں دا وی جی کر دا اے کہ
 محبوب نال ملاپ ہونے پر اڈیک دیاں گھڑیاں مکن وچ نہیں آوندیاں۔ اوڑک محبوب نوں کچھ
 بندے نیں پئی :

حیا کد تک کدوں تک شرمساری؟
 چھپا کد تک کدوں تک پردہ داری؟
 کدوں تک اوپرا بن بن کے رہناں؟
 کدوں تک بے رخی بیگانہ داری؟
 صبا نوں جہہ کدوں تک جوڑنے نیں؟

کدوں تک قاصداں دی انتظاری؟
 نکل باہر حرم تازہ وحوں!
 مکا دے عاشقاں دی گریہ زاری!
 توں پاسے فضل دے واگلں بھوائیں!
 عمر جس نے اڑیاں وچ گذاری!

حسن حقیقی دے جلوے دیکھ کے کوئی وی کے ہور جلوے نوں اچھ نہیں دیندا۔ بے شاہ
 دی سوچ اڈاری دی ”ہن پردہ کس تھیں راگی دا“ تقاضا کردی اے۔
 پیر ہوری آکھدے میں :

(الف) لیا جس دیکھ تیرا روئے روشن

نگاہواں اوہدیاں وچ حور کیہ اے

(ب) نمایاں سو سو اوہدی تجلی

کرداں طور میں اک طور کیہ اے

(ج) جہناں دیدیاں نے تیری دید لٹی جھات ہور دے پانہ سکدے میں

تیر نظر تیری دے مجروح پیچھی کدھرے اڈ کے جانہ سکدے میں

اپر (ب) بارے عزیز لکھنوی دا اک شعر حاضر اے۔ فرمادے میں۔

ہر گل میں تو ہے تجھ میں ہزاروں تجلیاں
 دیوانہ کر دیا مجھے فصل بہار نے

(الف) تے (ج) بارے مولانا حالی آکھدے میں۔

ان کی نظر میں شوکت پتی نہیں کسی کی

آنکھوں میں بس رہا ہے جن کی جلال تیرا

صوفی تبسم دا اک شعراے :

شجر شجر نگران ہے کلی کلی بیدار

نہ جانے کس کی نگاہوں کو ڈھونڈتی ہے بہار

پیر فضل ہوراں دا فرمان اے :-

روپ اوہدے دیاں جھلکاں پیندیاں ہرے پاسے نظر اشیاں

پتہ نہ لگے روپاں والا آپوں رہندا اے، کرمی تھیں

مشاہدہ ہو جاوے تے کوئی ایہ چاہوے پئی اوہدی کیفیت لفظاں وچ بیان کرے تہں ایہ ممکن
 نہیں۔ پیر فضل جی آکھدے میں۔

وچ ہوئے زباناں توں جندرے میں کلی لبیاں اتے مرچ وی اے

جہتاں کول اے سچ وی گل کوئی کوئی گل سمجھا نہ سکدے میں

فضل جس بھاگان والے اکواری اوہدے دس دے کوپے دی سیر کیتی

واعظ ذکر، بہشت دا چھیڑ کے تے اوہدا دل پرچا نہ سکدے نہیں
خواجہ میر درد صوفی شاعر ہوئے نہیں تے بعض دے نزدیک اوہ اردو وچ صوفی شاعری دے
باوا آدم سن۔ اوہ فرماندے نہیں:

جگ میں آ کر ادھر ادھر دیکھا
تو ہی آیا نظر جدھر دیکھا

ایدھر پیر ہوری فرماندے نہیں:

کتھے ڈھونڈیے تے کتھے ڈھونڈیے نہ، گل کوئی نہ سمجھ دے وچ آوے
ہن ہر تھاویں ڈیرا لا بیٹھے، نالے آکھدے نہیں کوئی نہیں تھاں میری

کندے نہیں کہ محبوب نل رات ویلے ملاقات آسان ہوندی اے کیوں جے ہیرے وچ
رقیبیاں تے دشمنیاں دادھر کو گھٹ ہوندا اے۔ اج کل دے مشینی دور وچ کئی کارخانے چوی (۲۴)
گھنٹے بندے نہیں۔ ظاہر اے کہ اوہناں وچ کم کرن اے وی شفتاں موجب رات دن جاگدے
نہیں۔ اک تے ایہ گل ہوئی۔ دوجے عابد تے زاہد لوک وی رب دی عبادت کرن لئی رات نوں
جگراتے کھدے نہیں۔ ایہناں دا اپنا الگ مقصد اے۔ پیر فضل گجراتی ہوری وی رات نوں
جاگدے نہیں پر ایہدی وجہ اوہ انج بیان کردے نہیں:

ہور پتہ نہیں جاگن تے کیوں جاگن میں تے پھیلی راتیں جاگنا واں
ڈبے تاریاں وچ محسوس کرناں، شرماں والیا تیریاں جھاتیاں نوں

اسلامی تصوف وچ رہبانیت دا تصور نہیں ملدا پر ہندو ویدانت تے یونانی فلسفے وغیرہ دے
اثر پاروں اسلامی تصوف وچ رہبانیت دا تصور پیدا ہو گیا یاں تخریبی تصوف دا رواج پے گیا۔ پیر
ہوری اک شعر وچ تصوف دے ایس غلط تصور نوں تضحیک کردے نہیں:

میں ٹریا جنگل بیلے نوں اوہ جبل وریدوں نیڑے سی
اک پانے والے پائیاں سن کجھ پنھیاں وسماں کیہ وسماں

قرآن پاک وچ اللہ تعالیٰ فرماندا اے:

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ
”یعنی اسیں شاہ رگ توں وی نیڑے آں“

اسلامی تصوف وچ رہبانیت نہیں ہیگی سکوں رب نوں بسمن دا ڈھنگ ایہ ہے کہ قرآن
تے سنت اتے عمل کردیاں ہویاں لوکاں دی سیوا کیتی جاوے تے سبحناں دے حق حقوق ادا کتے
جان۔ انج بندہ رب دے نیڑے ڈھک سکدا اے۔

پیر ہوری ”شاہ رگ“ والی گل نوں اک ہور شعر وچ انج بیان کردے نہیں۔

توں عین بصیرت دے بنا نظر نہ آویں
وسنیک اسیں شاہ رگ دا تے مڑ اکھیاں دا کم کیہ؟

خدا دی ذات عقل وچ آون والی شے نہیں۔ علامہ اقبال آکھدے نہیں؟

علم کی حد سے پرہ بندہ مومن کے لئے

لذت شوق بھی ہے نعت دیدار بھی ہے
پیر فضل ہو ری انج فرماندے میں :

حد اوہدی ہتھوں ٹروی اے کدی اے حد تصور دی
میں ایویں خام خیالاں دے پیا گھوڑے کساں کہ دساں
ایں گل نون خواجہ میر درد انج بیان کردے میں :

کچھ مرتبہ ہے اور وہ فہمید سے پرے
سمجھے ہیں جس کو یار وہ اللہ ہی نہیں
اکبر ال آبادی ایسے گل نون انج بیان کردے میں :

ذہن میں جو گھر گیا لا اتھا کیونکر ہوا
جو سمجھ میں آ گیا پھر وہ خدا کیونکر ہوا

رندی : رندی تصوف دی اک اصطلاح اے جس توں مراد شراب معرفت دا پینا پلانا تا جاندا
اے۔ ”رند“ صوفیاں دے نزدیک اوہ مرد قلندر ہوندا اے بہرہ ظاہر ول گھٹ تے باطن ول چوڑھی
نظر رکھدا اے۔ اوہ مقصد نون ہمیشہ سامنے رکھدا اے تے اوہدے لوازمات دی اونی پروا نہیں
کردا۔ ایہدی وجہ ایہ دے کہ اصل چیز مقصد نون حاصل کرنا ہوندا اے نہ کہ لوازمات نون۔ مثلاً
اک فریم وچ فونٹی لگنی اے۔ اصل مقصد فونو دی نمائش اے بہرہ فریم تو بناوی پورا ہو سکدا اے
پر جے کر فونو فریم وچ بڑی ہووے تاں اوہدے سہن وچ ہووے وادھا ہو جائے گا۔ پر جے
فریم نون اپنی ہیئت دے دتی جاوے کہ فونو دی اہمیت ختم ہو جاوے یاں فریم دے نقش و نگار
ایڈے گھوڑھے ہو جان کہ فونو دی پھب تے چھب پھکی پے جائے یاں نقش و نگار اتے ایٹا زور دتا
جائے کہ فونو لئی تھیں ای نہ رہوے تاں اجھی لوازمات پسندی مقصد توں عاری ہوندی اے۔
مقصدیت بارے پیر فضل دا اک شعر بڑا سوادی اے۔ نو مزہ چکھو :

فضل شاہد مقصود دا جس ویلے آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے تل مارے جے زاہداں نے لیر لیر کتے

شریعت دی تابعداری رب دے نیڑے ڈھکن دا اک ذریعہ اے۔ پر جے مقصد نون بھلا
کے نرا شریعت دی ظاہری تابعداری ول دھیان دینا شروع ہو جائے تاں ایہ کھل چنگی نہیں۔
شریعت دی اجھی ظاہری تے بے مقصد پابندی دے خلاف کجھ لوکاں نے بغاوت کیتی تے اپنی
جاناں تے کھیل کے اوہناں ”مقصدیت“ دے جھنڈے نون اچا کر دتا تے شریعت توں باہر نکل گئے
تے اپنا بن رند رکھ لیا۔ اوہناں شراب (بہری کہ حرام اے) پین پلان دا کم تو ریا تاں جے شرع
والے اوہناں تے شریعت دیاں ظاہری پابندیاں نہ لاسکن ایہ دکھری گل اے کہ محاسباں نے فیرونی
اوہناں دا پچھا کیتا تے اوہناں نون کدی لک چھپ کے تے کدی دھڑلے تال ایہ کم چالو رکھیا
پا۔۔۔۔۔ ایہناں لوکاں شریعت دی بے شک اوہ پابندی نہ کیتی بہری ظاہری پابندی اکھوادی
اے پر اوہناں مقصد دی سچائی تال عشق دی حد توڑی سمجھ رکھی تے اوہ کم کر دکھائے بہری
خشک موانیاں کولوں نہیں ہوں سکدے۔ اچھے لوک ”رند پاکباز“ اکھواندے میں۔ اجھی

نوں سانے رکھ کے حافظ شیرازی ہو رہی آکھدے نیں :

حافظے خور و رندی کن و خوش باش ولے
وام تزویر کن چوں دگران قران را

یعنی حالنا! بھانویں شراب پی نتے مویاں اڈا پر قرآن دی آڑ وچ دوجیاں وانگ کے تال فریب نہ کریں۔

فارسی شاعراں دی تقلید وچ اردو تے پنجابی شاعراں نے وی اوہی اصطلاحواں ورتیاں نیں۔
ہنوں دے کچھ مقصد تال سخی لگن دے جلوے لشکارے مار دے ہوندے نیں۔ کج شاعر ایویں
سکی تقلید کر کے اپنا جی خوش کرن دے غاوی ہوندے نیں تے اوہناں نوں معرفت دی شراب دا
کج وی پتہ تھوہ نہیں ہوندا۔ ایسوں بحیث چال کیا جاندا اے۔ مولانا حالی ہوراں اجہی بحیث چال
دی ڈاڑھی لکھیدی کیتی اے۔

پیر فضل ہوراں دی رندی وچ معرفت دی شراب دا جھولا پیندا اے۔ تالے غم بندے نوں
کدھرے دا کدھرے لے جان دے نیں۔ پیر ہو رہی غماں دے مارے ہوئے نیں۔ اوہناں دی سوچ
وچ حق تے سچ دے پنچھی اڈاریاں مار دے نظری آوندے نیں۔ سو ذرا بسم اللہ کرو :

(الف) رحمت رب دی گود وچ پکدی رہی ڈگا میں پی کے جی وار تھلے
نٹے وچ جاں ٹھوکران کھادیاں میں ڈھٹھا سروں گناہواں دا بھار تھلے
آرزو لکھنوی دا اک شعروں کج انج دا ای اے :

آرزو! جام لو جھجک کیسی
پی لو اور دہشت گناہ گئی

(ب) جڑ کے صوفیاں دے کول بہن والا ایسا سبحان اللہ اوہا فضل تے نہیں؟
انج ساتی دیاں پیراں وچ بننے سروں لہ کے پئی دستار سٹی
پیر فضل دا اک ہور اچرج شعر سنو۔ فرماندے نیں :

ٹھیکے وچ دیکھ حریفان نوں ہور گئے تھتھے لوک گئے
میں فضل سستی جا وڑیا تے شروع دچاراں ہو گئیاں
پیر جی ساتی کولوں اکھیاں دی شراب منگدے نیں تے آکھدے نیں :
پلا دے ساقیہ مدھ اکھیاں دی
پرے رکھ شیش مھلاں دی پری نوں

اوہ دیکھدے نیں کہ شراب نوں بدنام اوہناں لوکاں نے کیتا بہرے ایسوں پچا (ہضم) نہیں
کے تے اواتا۔ بن لگ پئے جس پاروں زاہد نوں شراب دی ننڈیا کرن دا موقع مل گیا :۔

انج سر بازار کیوں جھو کروا واعظ کیہ ہی واعظ دی جان کیہ سی
فضل بعض کم طرفاں نے مونہ لا کے دتا کہ بدنام شراب تائیں

بارش آوے تے اوہ دی بے بہاری تہ ظاہر اے کہ اوہدا کیہ مقصد ہووے گا۔ بے نہیں پتے تے پیر فضل کولوں سنو۔ آکھدے نہیں:

میں بے بہاری بارش دے آونے دا مطلب تاز گیاں
ایہ توبہ میری توڑے گی بارش دی نیت ٹھیک نہیں

میخانے دج پیر ہوراں دی ہر کوئی عزت کروا اے پر جدوں کوئی بہتیاں ودھیکیاں کرن لگ
پوے تہاں فیر اوہ ہر کے نوں کوں سکھا (اچھا لگتا) سکھا اے:

میخانے والیاں لوکاں نوں ہر گلے فضل سکھاندا اے

مونہ تال صراحیاں لا لیندا اے ایہ اوہدی عادت ٹھیک نہیں

اللہ جانے ایہ کہتیاں صراحیاں دا ذکر سی ورنہ پیر ہوراں دا فرمان تے ایہ وے:

پینے دی لوڑ سی نہ پلانے دی لوڑ سی

ساقی دے تال نین ملانے دی لوڑ سی

میخانے سارے تال میں لیاں لڑائیاں

اک جام تال جام لڑانے دی لوڑ سی

ایہ کم تے جویں کوں پورا ہو گیا پر تھوڑی جہی کسریاتی رہ گئی۔ ساقی اے پیر ہوراں دا پورا
کم نہیں سواردا۔ ایس کر کے اوہ عرض گزار دے نہیں:

تیرے ساغر صراحی دی خیر ساقی رہن رنگ لگے بلوہ خاتیاں نوں

جان خوشی دے تال ایس ویندے نور خوشی دے تال مستائیاں نوں

ساقی نے پیر ہوراں دی عرض منظور کر لئی۔ اوہ پی کے باہر نکلے تے باہر جا کے میخانے دے

بھیت نشر کردتے۔ جٹ دے رنداں نوں پتہ لگا۔ اوہ اوکھے پھکے ہوئے تے پیر ہوراں نوں مٹا پیا

فضل پی لینا ایس تے دنیا این کھول میخانے دے راز

تیریاں جٹاں دے دج شہرہ تیرا بھما نہیں

پین دی سکھ بھلا مٹھی کدوں پیندی اے! نالے جدا ساقی کول روز دا آون جان ہووے

باہروں کوئی آیا ہووے تے گھر والا تکلف دی کردا اے پر گھر دے بندیاں تال تکلف دی کیہ لوڑ

اے۔ پیر فضل ہوری ساقی نوں عرض کردے نہیں:

ساقی کے اچھ دی لوڑ ناہیں تیرے کول اٹھن بیٹھن والیاں نوں

بکاں تال نصیب کھیر لیندے رند ڈھونڈ دے نہیں پیالیاں نوں

نصیب دا نکھرنا اک منی پر منی گل اے۔ بھاویں کجہ دی ہووے ریاض خیر آبادی دا اک

شعراے:

مر گئے پھر بھی تعلق ہے جو میخانے سے

میرے حصے کی چٹک جاتی ہے پلانے سے

تے غالب نے وی ایہو کہ اپنے انداز وچ آکھیا سی :

پلا دے اوکے سے ساقی جو ہم سے نفرت ہے
تو جام گر نہیں دیتا نہ دے شراب تو دے

پر پیر فضل ہو ری تے کوئی ہو شراب منگدے نہیں۔ اوہی اکھیاں والی شراب۔۔۔۔۔ تے
عرض کردے نہیں :

تیرے طالب شراب دے نہیں طالب ساڈے واسطے کوئی تکلیف نہ کر
کے پھیر نہ ساقیا طرف ساڈی، فیر دیدیاں مست متوالیاں نوں
اوہ مجبور نہیں کہ ساقی ول جان کون ہے :

جے ساقی ول فضل نہ جاواں تے دس کدھر جاواں
ملاں مینوں جھڑکل دیندا اے باہمن دھکے مارے

اوہ چاہندے نہیں پئی شراب اکسار ملدی رہوے۔ نکل نہ ٹھے۔ بھاویں گھٹ گھٹ ای
بھے۔ کیوں جے نکل مر جائے تہاں نوں سرے توں آڈ وچ پانی پچان دی لوڑ ہوندی اے تے آج
پہلی دے سکن واڈر ہوندا اے۔ ایس واسطے اوہ ساقی نوں عرض گزاردے نہیں :

ڈھل منھ تیری اتوں ہو جاندا اے، پیدا ولاں اندر اضطراب ساقی
چلی چلی وی ہووے تے حرج کوئی نہیں، بھے پئی شتاب شتاب ساقی
کدی کدی اوہ سیتوں جھاکادے کے میخانے جاوڑدے نہیں :

کشاہدہ رات ساری رہنا ایس دروازہ مسجد دا
میں آیا جے نہ بند اے دوستو! میخانہ ہو جائے

تے کدی دھکیاں وچ عمر گوان تے افسوس کردے نہیں۔

خانے کھیوں نکل کے بت خانے، بت خانیوں ساقی دے ڈیریاں تے
ہائے افسوس آج ای ساری زندگی ہو گئی دھکیاں وچ برباد میری

زاہداں نال کھر کھپ : رنداں نوں برا بھلا آکھنا واعظاں واکم اے تے اوہناں نوں آگوں
کھریاں کھریاں خنایاں رنداں دی ریت اے۔ پیر فضل ہو ری رنداں حیثیت وچ زاہداں، واعظاں
تے نصیحتاں کرن والیاں نوں چھیڑدے نہیں۔۔۔۔۔ تے آکھدے نہیں!

رہن محسبیاں دے اتے بے لے اے چار دن دھوں نہ کڈھیا جے
آج ساقی دی بزم وچ شیخ صاحب بکھدے انگلاں نال سوار ویکھے

اپنے "شعائر" نوں وپننا رنداں واکم نہیں۔ اقبل آکھدے نہیں :

کی شیخ حرام ہے جو چرا کر چھ کھاتا ہے
پیم بوزدہ دلق لویس و چادر زہرا

پر رنداں ایس گل دے کپے ہوندے نہیں، ہر می حافظ نے آکھی سی۔

ع- دام تزویر مکن چوں دگر آں قرآن را

رب دا کرنا دیکھو۔ زاہد نون شراب دا سوا پے گینک پیسہ پلے نہیں۔ اوہ اپنی پگڑی جدا رنگ ہرا اے، گروی رکھ کے شراب دا گھٹ منگدا اے۔ رنداں بھانے ایہ پگ اک مقدس شے دے، اوہ شراب تان پلا دیندے نیں پر پگ دے دکھ چ نہیں۔ سگوں ہلکل مفت تے زاہد نون آکھدے نیں۔

مفت پی لے زاہد تے پھٹ اتھوں، خواجہ خضر دی کھاندی اے شرم سائوں سبز پگ اتوں خرابیتاں نے، اج تیک نہیں کدی ادھار دتا پر جدوں کدی زاہد دامن توڑنا ہووے تہں اوووں زاہد دی پگ گروی رکھدیاں سلتی نون کوئی شرم وغیرہ نہیں آوندی :-

چوکی دے اک پرولے تے زاہد نون سلتی لے آندا
جو مشد دلوں آئیاں سن گروی دستاراں ہو گئیاں
ریاض خیر ایلوی دا اک شعر حاضرہاے :-

اتر گئی سر بازار شیخ کی پگڑی
گرہ میں دام نہ ہوئے ادھار پی ہو گی
حوراں۔۔۔۔۔ بارے قرآن پاک وچ ارشاد اے :-

۱- فیہن خیرات حسان
ایہناں سبھ بھلاں وچ چنگیاں سونیاں زنتیاں نیں

۲- حور مقصورات فی الخیام
حوراں نیں پردے دار، خیمیاں وچ

۳- لم یطمثہن انس قبلہم ولا جان
پھلاں توں اوہناں توں کے جن یاں انسان نے ہتھ نہیں لایا۔

اتھتھے ایس حوالے دا مطلب ایہ ہے کہ حوراں دا تصور کوئی خیالی چیز نہیں جدا عالم لوک ذکر کردے نیں پر اوہناں دی خوبصورتی دا روز و بھاڑی ذکر کر کے اپنا دل خوش کرنا تے نیک عمل دل دھیان نہ دینا کوئی چنگی گل نہیں۔ نہ ایہدا کوئی فائدہ اے۔ پیر فضل ہو ری واعظ توں چھیڑوے نیں تے کہندے نیں :-

(الف) اے واعظ ذوق تھڑے لوں کیہ نور نمازی آکھن گے
ہر جمعے کھانی حوراں دی پا بہنی حضرت ٹھیک نہیں

(ب) رندا اے واعظ نون اٹھے پھر حوراں دا خیال
ایس دوزخ جوگے لوں اک پارسا جاتا سی میں

(ج) بہانے وعدے حوراں دا قصہ چھیڑ بیٹھا اے
ہے مینوں خوف ایہ واعظ کتے رسوا نہ ہو جائے

کدی اوہ رنداں نور، اخلاقی اعتبار تہں اچھا دسدے نیں :-

ڈکا پی میٹانے دے ور اگے رنداں چک لیا آکھ کے بسم اللہ
واعظ من گیا میرے تھیں بہت چنگے، نیڑے رہن والے خرابات دے نیں
پیر ہوراں دا زاہد نوں ایہ طعنہ دینا کوئی اجرج گل تک نہیں پر شوخی ملاحظہ کرو:
پھل کھوہندیاں اج بستان اندر کھڑے بت نازک تائیں خار چھا
بدھا زاہداں زخم سبحان اللہ! سروں پٹیاں پاڑ دستار دیاں
حافظ شیرازی آکھدے نیں:-

واعظاں کیں جلوہ بر محراب و منبر می کتند
چوں خلوت می روند آل کار دیگر می کتند
یعنی محراب تے منبر نوں سجاواں بخش والے لوک اکلاپے وچ ”کچھ ہور“ کردے نیں۔ پیر
فضل ہوراں دا کہنا اے:-

اساں زاہد دے دیکھے فضل کر توت
شرابی مفت وچ بھنڈے ہوئے نیں
کے شوخ تے حسین نوں دیکھ کے سرت بھلا بہنا کوئی وڈی گل نہیں۔ حضرت یوسفؑ تے
زلخا بارے تیس پچھے پڑھ بیٹھے او کہ زلیخا دیاں پروہیاں نے یوسفؑ دے جلوے دیکھ کے اپنے
ہتھاں نوں وڈھ لیا سی۔ جتھے ایہ صورت ہووے اوتھے زاہد وچارے دا بے سرت ہو جانا کھڑی
وڈی گل اے۔ بہر حال پیر فضل ہوراں نوں چھیڑن دا موقع ملیا اے۔ آکھدے نیں:

رڑھا اکھیں شیخ اپنا زہد کال ویکھدا
سرت آ جاندی جے اس کافر دی محفل ویکھدا
زاہد بل پیر ہوراں دی کھڑکپ تے چھیڑ چھاڑ دیکھنی اے تے بیٹھے شعر پڑھو:

- (الف) اپنا سر زاہد نہ دے، ساتی دیاں قدماں تے دھر
پیشکش دستار توں ٹر کے قبا تک آ گئی
- (ب) کتھے یار میرے دا کوچہ واعظ تیری جنت کتھے
میںوں موم نہ سمجھیں جدھر کوئی ڈھالے ڈھلیاں رہتاں
- (ج) گروی وچ میٹانے دے پین آئی دتی کھج کھج پاڑ شرابیاں نے
بہرہی واعظ نے عید نوں بھنی سی تونے اڈدے اوس دستار دے رہے
- (د) رنداں دیاں ریاں کرنا اس، کیہ واعظ تیریاں ریاں نیں
توں بیٹھا جھولیں منبر تے اوہ جھوٹے لیندے داراں تے
- (ه) زاہد ہر شے ہوندیاں، پیندا رہیا لے کے ادھار
تسیاں من، جبہ سی، سجادہ سی، دستار سی
- (و) کسیاں منبر نشیناں نوں میں جاناں تیریاں پوڑیاں توں بہرے ڈگدے رہے
میرا تیرے میٹانے دے ارد گردے، سارا گذریا عہد شباب سالی

اوہ واعظاں دی ننڈیا وی کردے نہیں پر اوہناں نال یارانہ وی رکھدے نہیں۔ بس اِنج سمجھو
پئی :-

جھٹ مجلس وعظ وچ جا بیٹھا، بادہ کشاں وچ جھٹ گزار آیا
فضل کراں کیہ بچھ کے اک تھاویں کن دے نہ طبع آزاد میری

شوخی :- پیر ہوراں دیاں غزلاں وچ تاز، اواتے شوخی وی ڈھیر مدی اے۔ مثلاً نامہ بر فضل
جی دے محبوب نوں مل کے آندا اے تے نظراں نہیں ملاوندا۔ پیر ہوری شوخی نال آکھدے نہیں :-

(۱) دیندیاں خط خبر کیہ کیہ نال اوہدے بیتیاں
میل کے نظراں مزے ول نامہ بر دیندا نہیں

(۲) میں راز محبت اوہدی دا دل اپنے وچ چھپایا سی
اِنج شوخ پنے وچ ہنجواں نے دس دنا خاصاں علماں نوں

(۳) اک وار اک بزم دے وچ مینوں اک پھل اک شوخ نے ماریا سی
اوسے پھل دی وجہ اے جدے اتوں لوکاں وچ ہو گئی اے "خار" پیدا

پتہ نہیں پیر ہوری حسابدانی دے ماہرین یاں نہیں پر حساب کتاب لین بارے بڑے
ڈاڈھے نہیں :-

کنے کیتو نی، کنے ہوئے پورے کنے کریں گا ہور بیان باقی
بنیا کیہ حساب حسابداناں؟ لا کے کڈھ کھاں ذرا میزان باقی

اوہ "سوہنی" ای سی جہڑی وعدے دی پکی سی تے کچے گھڑے تے ٹھل پئی سی تے ایہ
مہینوال دا ای کم سی کہ پٹ چیر کے پار دی سیوا کیتی سی۔ اجکل گجرات وچ نہ کوئی اجیہا عاشق
فکر دا اے تے نہ معشوق مدا اے۔ یقین نہیں آوندا تاں پیر فضل دی گواہی لے لو :-

دل تے آکھدا اے فضل، پٹ چیر لئے، مہینوال دی کرے مثل قائم
پکے گھڑے دے باجھ پر ٹھلے نہیں، ہن محبوب جو شر گجرات دے نہیں

کوئی بچہ پہلے دن سکولے پڑھن گیا۔ ماسٹر ہوراں بڑے پار نال سواگت کیتا کیوں جے کاکے
دے نال کاکے دا ابا وی گیا ہویا سی۔ کاکے نوں ماسٹر ہوراں دے ہتھ بڑے کولے نرم تے پارے
لگے۔ آکھن لگا، ماسٹر جی تماڈے ہتھ بڑے کولے نہیں۔ اوہناں جواب دتا..... پتر لگن گے تے جانے
گا.....

ایہو حال عشق دا اے۔ پہلاں پہلاں بڑا سواد آوندا اے پر ہولی ہولی ایہ سواد اوکڑاں وچ
بدلن لگ پیندا اے۔

ع۔ جیوں جیوں بچے کملی تیوں تیوں بھاری ہو

حافظ شیرازی فرمادے نہیں

ع۔ کہ عشق آساں نمود اول وے افتاؤ مشکنا

پیر فضل ہوراں نوں دی ایہو تجربا حاصل ہويا۔ حالانکہ اوہ پہلاں پہلاں ایہنوں اک تماشا
ای سمجھدے رہے :-

پچھوں پچھوں نکل آئے، وچوں وچوں دکھ ای دکھ
پہلاں پہلاں عشق تائیں مشغلہ جاتا سی میں
خیر ایہ تہں اک بھلیکھا سی۔ ایہدے وچ ایڈی شوخی والی گل کوئی نہیں سی مزہ تے ایس
وچ اے کہ پیر ہوری فوٹو گرافری نہیں پر تھیرے وچ تصویراں چھناوی اوہناں تے ختم اے :-
میں آپ تصور دے وچ راتیں سگوس یار دے نقش اتار لیناں
ایویں لوگ تھیرے دے وچ آکھن، کچی کبے وی نہیں تصویر جاندی
اوہناں والیہ کتاوی اک شوخی نہیں تہں ہور کیہ اے :-

- (۱) اوہ سادہ رہ گیا تے ہو گیا فتنہ قیامت دا
خدا جانے ذرا چالاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا
  - (۲) بتاں نے حضرتیاں نوں چاچا اے درکار دتا اے
نمازاں فضل ہوری پڑھدے تیں دربار جاندے نہیں
  - (۳) کشادہ رات ساری رہنا ایس دروازہ مسجد دا
میں آیا ہے نہ بند اے دوستو میخانہ ہو جائے
  - (۴) بہانے وعظ دے حوراں دا قصہ چھیڑ بیٹھا اے
ہے مینوں خوف ایہ واعظ کتے رسوا نہ ہو جائے
  - (۵) میں وعدہ خلائی دی وجہ کچھی اوہنے ناز دے نال ارشاد کیتا
دلبر اوہ نہیں دلبری وچ پختہ پختہ جہناں دا قول قرار ہووے
  - (۶) ڈٹھے پڑھدے نفل شکرانیاں دے توں جہناں نوں چونہڑاں لایاں نہیں
انگے کون قیمت پہلاں تیریاں دی ہے جد پھل توں قیمتی خار تیرا
  - (۷) جے ہووے اجازت تے اکواری، اوئے بیداوگر تیرے توں پچھلاں میں
جرم دیکھنے دا کیتا اکھیاں نے، بے قصور پیندی دل نوں مار کیوں ایس
  - (۸) سرفروش تے رہیا نہیں کوئی باقی، شاید لاشاں دے ٹکڑے کرن لگا اے
اوہ کمر بستہ ہویا فیر کیوں اے، ویہندا پیا تگوار دی دھار کیوں اے
- وقار اوسے بندے دا اے ہر بھارا گورا ہو کے رہوے تے اپنی خودداری واپس کرے۔
پیر فضل جی عاشق ضرور نہیں پر اوہ رقیب وانگوں چچہ گیری کرن دے حق وچ نہیں۔ ایسے واسطے
اوہ رقیب اتے چوٹ کردے نہیں :-

(۹) اوہدی محفل وچ رسائی کرے رقیب خراب نہ تینوں
توں چچہ نہیں بنیا رہنا دال تیری نہیں گلڈیاں رہنا
محبوب عاشق نوں لٹ کے ٹر جاندا اے۔ رات نوں نہیں سگوس دن دھاڑے تے اوہ عاشق

پیر فضل اے۔۔۔ ذرا شوخی دیکھو۔۔۔ بھلوں لٹیا پٹیا ای بیٹھا اے :-

(۱۰) سخاں اکھیاں دے راہ لا بہناں، مینوں دن دے چانے لٹ کھرا
لہا اوہناں دا کھوج نہ کھوجیاں نوں، میرا مل لہا تے نہ چور لہے

تقویٰ تے اپنا محاسبہ تے توبہ :- بندے نوں رب دا تقویٰ رکھنا چاہیدا اے۔ ہرے
انج نہیں کر دے اوہ پچھتاوے نہیں۔ کارڈنل ولزے (Cardinal Wolsey) برطانیہ دے
بادشاہ ہنری ہشتم دی حکومت دے پہلے سلاں وچ اوہدا وزیر سی۔ اوہنے بڑے پارڈویل کے بادشاہ
دے وقار نوں ودھایا اوہدا خزانہ بھر دتا پر لوکل دیاں بدایساں اوہنوں لے بیٹھیاں کیوں جے
اوہنے بڑے کوجھے طرحہ قیام تل ٹیکس وصول کتے سن۔ لوڈک بادشاہ نوں اوہدے تل ویر ہو گیا
تے اوہنے غداری دا الزام لا کے بھیکرلی عمرے ولزے نوں اپنا ذلیل کیتا کہ مرن ویلے اوہدی
زبان تے ایہ لفظ سن :-

”جے اپنی وفاداری تل تے جان لڑا کے میں خدا دی خدمت کیتی ہوندی جی کہ
بادشاہ دی کیتی اے تے مینوں یقین اے کہ اوہ مینوں انج بڑھے وارے انج ذلیل
تے خوار نہ کروا۔“ (بحوالہ تاریخ انگلستان)

ایہ اک دائمی سچائی (Universal Truth) اے۔ پیر فضل ہوراں ایس سچائی نوں اپنے
لفظاں وچ انج بیان کیتا اے۔

دیکھو ای کیہ خدائی دا سہارا ڈھونڈ کے
فضل توں اپنے خدا تے تقویٰ رکھ کے دیکھدوں

اوہناں دا ایہ وی عقیدہ اے جو میں مولانا روم آکھدے نیں کہ اللہ دے بندے دی گل
رب دی گل ہوندی اے :-

گفتہ اوگفتہ اللہ بود گرچہ از حلقوم عبد اللہ بود

پئی اللہ دے بندے ہرئی گل زبانون آکھ دین اوہ پوری ہو کے رہندی اے تے اے
بندیاں دی زبان سیف ہوندی اے :-

جو اللہ والے کہہ چھڈن اوہ پورا ہو کے رہندا اے
جو ذکر اوہدے وچ پے گیاں، جیساں تگواراں ہو گیاں

پیر فضل بڑھے وارے بتاں دیاں گلاب چھڈن بارے سوچدے نیں تے اپنے آپ نوں
سمجھاندے نیں :-

رب نوں یاد کر اے وی ہے ویلا چھڈ فضل کہناں بتاں دیاں
پہلی عمر تے کر برہا بیٹھا ایں، ہن پچھلی عمر برہا نہ کر
اوہ اپنے عملاں تے اک نظر مار کے اپنا محاسبہ کرن دا وی جتن کر دے نیں تے آکھدے
نیں :-

بھادیں گنگار پر مونہ اپنا، گریبان اپنے اندر پا کے رہتے

برہا حشر دھاڑے نوں بیٹن ہونا ایں، اپنے فرد عصیان نوں دیکھ لینیں

تے اخیر توبہ کرن دا خیال آوندا اے۔

(الف) کجھ ڈلیاں ہیراں دا وگڑیا نہیں ہن وی فضل جے کدی کر لے توبہ

بھلے صبح دے نوں بھلا نہیں آہندے برہا پرت گھر نوں وقت شام آوے

(ب) موقع فیر نصیب نہیں ہونا جو کجھ چاہتا ایں بنہ لے لے پلے

تک عدم وچ گھر دیاں پچھوں تینوں خرچ نہیں گھلایاں رہتا

(ج) فضل خدا نے ویلا دتا ای چنگا عمل کما لے کوئی

جے نہیں چاہندا پچھوں روندیاں دھونڈیاں تے ہتھ ملدیاں رہتا

سوہنیاں تے من سوہنیاں شکلاں والے بڑی بلا ہوندے نہیں۔ ایہ مگر لا یندے نہیں پر فیر پلا

نہیں پھڑاندے۔ ایہناں دی شکایت جوانی وارے تے کوئی نہیں کروا پر جدوں پانی سروں اچا ہون

لگے، اوہوں بندے نوں تھوڑا جیسا احساس ضرور ہوندا اے۔ اللہ جلنے پیر ہوراں نوں کدوں

احساس ہو پائی :-

نہ کجھ عتے لئی کیتا نہ کجھ دنیا لئی کیتا

بتاں نے فضل نوں چھڈیا نہ ایہر دا نہ اودھر دا

ویسے پیر ہوراں نوں اپنی بخشش دا یقین اے۔ آکھدے نہیں :-

بوندیاں برسن نہ کیوں، اٹھے نہ کیوں کلی گھٹا

دنیا چھوڑی فضل جاندا اے جو بارہ خوار سی

حلیکے : حلیکے پینا کوئی وڈی گل نہیں کیوں جے انسان حلیکےیاں دا سبھ توں ودھ شکار

ہندا اے۔ پیر ہوراں نوں وی حلیکے پیندا اے۔ مثلاً :-

بجلیاں جھکن تے میں سمجھاں تجلی طور دی

میں بھلاوے پانی دے رتلاں دے دل جاندا رہیا

آب خنجر نوں رہیا میں آکھدا آب حیات

زہر نوں تریاق دی تھاں اپنے مونہ لاندیا رہیا

شام توں پہلاں "تاریاں" دی سدھر کوں پوری ہو سکدی اے؟ پر دل بھولا ایہ نہیں جان

پیر ہوری اوہنوں سمجھاندے نہیں۔

رات پے تے لین دے فجر توڑی، رہیں کھیڈا تال کھڈونیاں دے

پیا ڈیگریں لہنا ایں تاریاں نوں، دلا بھولیا! اےجے تے شام وچ اے

پیر ہوراں نوں ایہ وی نہیں پتا لگائی :-

تاڈگی روح نوں ملی تے عقل میری جل گئی

کوئی دے حسن دلبر نور سی کہ تار سی

خیر ایہ حلیکے تے پار دے حسن نے پایا سی۔ پر خبرے واہی نیجی دے سیانے نہ ہون کر کے

اوہناں تیں دی ویلاں نوں ہدوانیاں دیاں ویلاں گھبھائی تہجہ ایہہ کلیاں

ثابت وی نہ کائے تے اوہناں نالوں تے
میں جاتا سی جہناں تائیں تریوزاں دیاں ولان

سدھراں : سدھراں اوہ پھلواڑی ہوندی اے جس دی پاس دیاں لپٹاں نال بندہ اپنے دل
نوں تسلی دیندا رہندا اے۔ پیر فضل ہوراں دیاں سدھراں دی پھلواڑی دیکھو کے رنگ برنگے پھل
کھڑے ہوئے نیں۔

(الف) حسرتاں دا پورا ہو جانا تے اک پلے رہیا

ایہ وی حسرت ای رہی کوئی چیر کے دل ویکھدا

(ب) فضل دا دل وچ قبر دے وی اے کتنا بے قرار

کوئی ہتھ دھردا اٹھا کے قبر توں سل ویکھدا

(ج) اوہنوں حق اے کے مقام اتے اپنے کوچہ نشیناں نوں بھل جاوے

جنت دیکھ اوہدا کوچہ میں بھلاں مینوں ایہ توفیق خدا نہ دے

(د) پتہ لگ جائے جے دینا اس توں کندھا جتارے نوں

تیرے بیمار دا کیوں نہ خوش دے نال دم نکلے

(ه) کجہ نہ ہون نالوں ہے سی فضل چنگا کجہ تھلید فرہاد وی ہو جاندی

ایویں زانوداں دے اتے دھرن نالوں سر نوں کیوں نہ نذر دیوار کیتا

(و) سانوں اکو غم دی رات پئی جو مکن دے وچ آوے نہ

خبرے اوہ کھریاں راتاں نیں جہناں دی سحر ہو جاندی اے

حقیقت بیانی : ڈونگھے پنڈے دے لکھاری نے بریاں ڈو کھیاں گلاں کیتیاں نیں۔ کجہ

آفاقی حقیقتاں اپنے شعراں وچ بیانیاں نیں۔ آو تہانوں اوہناں دی حقیقت بیانی دا نظارہ کرایے۔

فرماندے نیں :-

(الف) کلا عشق حملہ آور نہیں ہوندا جدوں لٹا اے چھاوٹیاں دلاں دیاں

غم درد تکلیف ملال چنٹا لے کے لشکراں دے لشکر نال آوے

(ب) جو مزہ نہ دے ظالم نوں اوہ ظلم رسیدہ کلہدا اے

پہنچے نہ جہڑی عرشاں تے اوہ کوک نہیں فریاد نہیں

(ج) برے جدوں دن گردش دے آ جاون چھڈ یار جا نال اغیار مددے

بکل مار کے کولوں دی نگھ جاندے بیسن گدی جہڑے جیھی مار مددے

(د) نویں سر مڑ بارشاں ہون گیاں نویں سر مڑ کسیاں وگنا اس

جہڑے فضل دریا وچ جا ڈگے واپس نہیں آونا اوہناں پانیاں نے

(ه) میں سمجھتا واں نہیں اوہدے سوا کوئی برا

جو سمجھدا اے کوئی اوہدے سوا بھجا نہیں

(۱) جن دے دل کھتے تے مونہ اپنے تے چھٹاں پندیاں
بھیاں نولہ آکھے والا برا بھما نہیں

(۲) ایویں نہیں ایہ ٹٹیاں دلاں والے ایہناں وچ کجھ طاقتاں ہوندیاں نیں
دستک در تیرے اتے دین والا کوئی عرش مجید ہلا نہ دے

پیر فضل تے سائنس : پیر فضل ہو ری کوئی سائنس دان تاں نہیں ہسکے پر اوہناں جن
اتے جان بارے اک شرطیہ قسم داد دعویٰ کیتا اے۔ نیا کہ امریکی سائنس دانوں نے ”پالو“ راہیں
جن تیکر انسان نولہ اپر دتا اے پر جے کر پیر ہوراں دے دعوے نولہ سچا منے تاں ایہ کہتا پوے گا
پئی شاید امریکی سائنس دانوں نے ”پالو“ وچ کجھ چکوراں نولہ دی بٹھا لیا سی۔ لو پیر ہوراں دا
دعویٰ سنوں تے فیصلہ آپوں کرو کہ ایہ کتھوں تک ٹھیک اے :-

فضل کے جن تیک نہیں جانا لکھ لے گل اساڈی
اڈن کھولے دے وچ بہنا نہیں جد تیک چکوراں

خود شناسی تے اپنی بے قدری دا جھورا : پیر ہوراں نولہ اپنے کلام اتے ناز اے تے
اوہ بڑے مان بل کندے نیں :-

آخر حاسداں نے فضل من لیاں واہ واہ خوبیاں تیرے کلام دیاں
لفظ لفظ اتے جھولن مست ہو کے شعر شعر اتے دیندے داد دیکھے

پیر ہوراں نولہ اپنی غزل تے مان اے اوہ دعا کردے نیں کہ پنجابی دے غزل گو شاعراں
نولہ کدھرے نظر نہ لگ جاوے تے اوہناں دی خیر منگدے نیں :-

فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یا الہی دور حاضر دے غزل خواناں دی خیر

اپنے اخلاق تے سجا بارے اوہ آکھدے نیں :-

ہر چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے آخر کار ایہ فنا پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضل درگے کدھرے ہین ورلے اللہ لوک ملدے

اوہ اپنے ڈونگھے شعراں بارے لوکل دی بے قدری دی شکایت انج کردے نیں :-

فضل وچ شعراں دے ڈونگھی سوچ دا کیہ فائدہ
لوک مونہ دیندے نیں انج کوئی ہنر ویندا نہیں

اوہ اپنے افسردگی سے دے شعراں نولہ دی تازگی بخشن دا ذریعہ سمجھدے نیں تے آکھدے

۔۔

توں جو وچ افسردگی شعر لکھیں اوہوی دلاں نولہ تازگی بخش جاون
تیریاں فضل مسلمہ پیریاں نہیں پیا خزاں وچ کریں بہار پیدا
اوہناں نولہ اپنے شعراں دا اچال پیندا دیکھ کے بڑا چاء چڑھا اے تے فرماندے نیں :

فضل اتمرو درد مندوں دے نکل آئے نہیں دیکھ
شعر تیرے موتیاں دے نکل آئے نہیں دیکھ

پیر ہوراں نوں اپنے اتے لہی وی مان اے۔

(الف) فضل قلم دے نکل قرطاس اتے نقشے سوز گداز دے کچھ یندا اے
بہ دلاں وچ جانڈے نہیں شعر لوہدے خنور وی اے درد مند وی اے

(ب) ہیراں سونیاں تے سیباں دے سن بیٹھے آں قہے
فضل ہوراں دی سانوں کوئی غزل سناؤ لوکو

ساوگی تے بے ساختگی : پیر فضل ہوراں دے بیٹھے شعر ساوگی تے بے ساختگی دی اپنی
جی مثل نہیں :

(۱) پھر جمدے جنون وچ میں کھلے پھوک سٹیا عقل دے جامیاں نوں

حیف اوس کولوں پھٹاں میریاں دے، اتے ساڑ کے دھری نہیں لیر جاندی

(۲) لیا کھول خط غیراں تے کیہ ہویا، جو میں روندیاں روندیاں لکھیا سی

کھل جاندی اے نی دے نکل بہری پڑھی کے توں نہیں تحریر جاندی

(۳) پئے رانی لاہن قبراں وچ تھکیوں

عدم دے پینڈیاں بھنڈے ہوئے نہیں

(۴) لوہدا ہر غمزہ، لوہدا ہر عشوہ، لوہدی ہر حرکت، ہر لوا لوہدی

دلربا وی اے دل نہیں وی اے، دل فریب وی اے، دل پسند وی اے

(۵) دیدے پھاڑ کے دیکھنے والیاں دی اوس شوخ نوں نظر نہ لگ جلوے

لوہدے سرخ رخسار تے خل برہ اے، نقش حرز وی اے تے پسند وی اے

(۶) صبا کیوں دن بدن اپنی معطر ہوندی جاندی اے

پتہ لگا اے ہجری سیر نوں سرکار جانڈے نہیں

(۷) نویں بنجہ کے عملے شیخ جلون مسجداں دے دل

شرابی ٹھیکیں دل وچ کے دستار جانڈے نہیں

(۸) پھلاں دی چونڈھی منگیاں میں، اوہ ریندا اے چونڈھڑ خاراں دی

ایہ کرہ آکھے ہاں نوں نہیں رہنی رت بہاراں دی

(۹) کوئی جگہ نہ رہندی بولن دی جد وچ دلاں دے پینڈے نہیں

نیناں دے دھرم ترازو تے تندی اے جنس پیاراں دی

(۱۰) مقتل وچ آنے والیاں نے در تھے توڑی آونا سی

کچھ نیندر آگئی راہیاں نوں چھل سکھنی سی نکواریاں دی

(۱۱) توں دل تے چھا کیوں تے خوشی دل تے چھا گئی

- تیری تے ساری دنیا تے چھلنے دی لوڑ سی
- (۱۲) ایوں ودھ کیہ عرضیاں میریاں دا اوس دینا سی ہور جواب کورا
لوہنے وچ لقلے دے بند کر کے دتا ٹور کورا سر بسر کاٹھ
- (۱۳) طور دے قہے دا منگدی اے پئی دنیا ثبوت
دوستا مونہ توں ذرا پلا ہٹا کے دیکھ
- (۱۴) کیہ دساں جھن والے نوں میں کتھے ہوش ونجا بیٹھا
جس تھلویں ڈاکہ وجا سی اوس تھل دا نقشہ یاد نہیں
- (۱۵) لوٹتے کون وہج وہج کرا قیمت تارے
ردیاں جاون ہرہی منڈی وچ جانں دیاں سائیاں
- (۱۶) آ کے خوشی دے جوش وچ لے آے اک سطح تے دوستاں دشمنیاں نوں
میرا دل بھولا سمجھ کھ بھل جاندا اے لیندا اے دیکھ جد نل پیار کوئی
- (۱۷) کسی اپنا آپ ونجا بیٹھی دوڑ دوڑ کے مگر ورولیاں دے
اوس بھولی نے بھیا لگا جاندا اے دھوڑاں پٹدا شتر سوار کوئی

تلمیح دے حوالے نل گل کتھ : تلمیح اک اجسی علامت دا نل اے جدے پچھوڑ
وچ کوئی کہانی یاں کوئی واقعہ ہوندا اے۔ پیر فضل ہوراں اپنیاں غزلاں وچ تلمیحاں دے ڈھیر
ورتوں کیتی اے۔ ایہناں دی ورتوں نل شعروچ فصاحت تے بلاغت ودھ جاندی اے۔ پیر فضل
ہوراں دے بیٹھ لکھے شعراں بارے پچھوڑ دے حوالے نل مختصر جہی گل کتھ کیتی جا رہی اے :

- (۱) بزہوں دا شعلہ بھڑک پیا ٹھنڈیاں سمجھ ناراں ہو گئیاں
لگ ایسا جتھے سیک گیا پیدا گلزاراں ہو گئیاں
- ایس شعروچ ہجر دی آگ نوں ایسا اچا دکھایا گیا اے جدے سیک نل گلزاراں پیدا ہو
جانڈیاں نہیں۔ سیک نل گلزاراں پیدا کرنا اصل وچ حضرت ابراہیم علیہ السلام نل وارے ہوئے
اوس واقعے دی یاد دلاندا اے ہرہ نمود دی چٹانوں گلزار بنا گیا سی۔ ایس واقعے دل پیر ہوراں اک
ہور شعروچ لہج اشارہ کیتا اے۔

- اے تھل تھل جھوٹھیاں تھمتن دے بان سر میرے اتوں بل آیا
روسیاہ رقیب نمودیئے نے دتا جھ دا رنگ چواتیاں نوں
- (۲) جو سوہے ٹورے آن کدی اوہناں پرتلوا دتا نہ
دیواراں اوہدے گل دیاں تھتھہ دیواراں ہو گئیاں

پرانے وقتاں وچ ”دیوار تھتھہ“ دی صفت ایہ دی جاندی سی کہ ہرہ اوہدے اپر اک
ایسوں چڑھے اوہ ہدا ہدا اوہدے دوجے پاسے دل ٹر جاندا اے تے مڑ کے نہیں آوندا۔ ایس
شعروچ محبوب دے گل دیاں کندھیاں نوں دیوار تھتھہ نل تشبیہ دتی گئی اے۔ باقی گل پدھری

(۳) دل تے آکھدا اے فضل پٹ چیر لے مینوال دی کرے مثل قائم
کے گھڑے دے باجھ پر ٹلدے نہیں ہن محبوب جو شہر گجرات دے نہیں

ایس شعر وچ سوہنی تے مینوال دا واقعہ سمویا گیا اے۔ اک واری سوہنی نے بھیجی کھان دی
فرمائش کیتی۔ مینوال نے بڑا چارا کیتا پر بھیجی نہ لہہ سکی۔ اوہنے یار دی فرمائش کارن اپنا پٹ چیر
کے اوہدے وچوں ”بھی“ دا گوشت کھیا تے بھن کے سوہنی نوں پیش کیتا سی۔ تے کچے گھڑے
والا واقعہ آج سی کہ سوہنی دی بھر جانی نے تاڑ لیا کہ اوہ رات نوں دریا پار کر کے مینوال نوں ملن
جاندی اے۔ اوہنے اک دن کچے گھڑے دی تھاں کچا گھڑا رکھ دتا۔ سوہنی خیرے وچ آئی۔ اوہنے
گھڑا پلپاتے پتہ لگا پئی کچا اے پر یار دی سک نے اوہنوں ٹھن تے مجبور کر دتا تے تھوڑی دور
جا کے گھڑا کھرایا تے سوہنی ڈب کے مرگئی پر ہمیش دی زندگی دا سبب وی اوہنوں ایہو کچا گھڑا ای
بنیا۔ بعض کہندے نیں کہ سوہنی نوں کچے گھڑے دا پتہ نہیں سی لگاتے جدوں اوہ کھڑا شروع ہویا
اودوں اوہنوں پتہ لگا کہ گھڑا کچا سی۔ ایس بارے اک ہور شعر سنو!

دل وچ جنات نوں ملن دا شوق ہووے چھاللاں مار کے شوہ وچکار ملدے
کچے ملن دے جنات نے قول کتے کچے گھڑے تے ہو اسوار ملدے

آج تیس پتنگو کس پاسے پئے شامیں دوڑے جاندے او
میں دیاں دہائی موسیٰ دی ایہ بھولیو جرات ٹھیک نہیں
لگ ساریاں لوداں جانڈیاں نیں۔ تکرار دیاں اصرار دیاں
جس ویلے ظاہر طور اتے کچھ آچکارے ہوندے نیں

اتھے حضرت موسیٰ دی اوس بیہوشی دل اشارا اے۔ برہی اوہناں نوں کوہ طور تے رب دا
جلوہ و۔ کھیاں پیش آئی سی۔ ایہ واقعہ قرآن پاک وچ وی آوندا اے۔ حضرت موسیٰ علیہ السلام کوہ
طور تے جا کے اللہ پاک نال ہم کلام ہوندے سن۔ اک دن آکھن لگے یا اللہ! مینوں اپنا کھڑا
دکھا۔ رب نے کہا ”لن ترانی“ یعنی توں دیکھ کے جر نہیں سکیں گا۔ اوہناں ضد کیتی۔ اوڑک
اللہ پاک نے کہا توں پہاڑ دل نظر رکھ میں اوتھے اپنا جلوہ پاواں گا۔ چنانچہ حضرت موسیٰ جلوہ جھل
نہ سکے تے بے ہوش ہو کے ڈگ پئے۔ صوفیاں تے شاعران نے ایس واقعے نوں بڑی اہمیت دتی
اے تے تھاں تھاں ایہدے حوالے دے کے اپنا مطلب بیان کیتا اے۔

موسیٰ ز ہوش رفت بیک جلوہ صفات
تو عین ذات می نگری و در تبسی

(۵) اے پردہ نشیں جم جم ساتھوں پنا کر پردہ
مشر دے تے دن مونہ توں چکنا اس نقاب اوڑک

ایہ اوس روایت دل اشارا اے جس موجب حشر دے دن حساب کتاب توں پچھوں نیک
لوکل نوں رب دا دیدار نصیب ہووے گا۔

(۶) تھلاں وچ سسی کردی وا ویلا ڈاجی والیا موڑ مہار مگدھروں
دماں پچھلیاں دا لبہاں میریے دے اتے آن پھونتا کاروان ہن تہاں

مسی ہارنے مشہور ہے کہ اونٹوں والے اوبدے یار ”پنوں“ نوں پنہ کے لے گئے تے
 اوہوں وچاری سی پی نوں چھڑ گئے۔ اوہ جاگی تہں قافلہ بڑ گیا سی۔ اوہ مگر بجی پر قافلے دا کوئی پتہ
 تھوہ نہ لگا۔ اوڑک اوہ وچاری سی پیاسی تھلاں ویاں تیاں ریتاں وچ ”پنوں پنوں“ کردی مر کے
 ہمیشہ لئی جیوندی ہو گئی۔

(۷) دم بھرنا عشق محبت دا کوئی سل نہیں آسان نہیں
 گردن تے کاتی ہوندی اے سر پر آرے ہوندے نہیں

ایس شعروچ اسماعیل دے ذبح ہون دا مشہور واقعہ چیتے کرایا گیا اے۔ بہناں رب دی راہ
 وچ ذبح ہون لئی ”سی“ تک نہیں سی کیتی۔ دوچا واقعہ حضرت زکریا علیہ السلام دا اے۔ جس دل
 اشارا کیتا گیا اے کہ حضرت زکریا علیہ السلام وریاں توں ڈر کے اک درخت دی اکھوڑ وچ لک
 کے بیٹھ گئے۔ اودھروں رب دی شان دیکھو کہ اوسے درخت نوں وڈھن تے چیرن واسطے ترکھان
 اڑ گئے۔ اوہناں آرے تل درخت نوں چیرنا شروع کیتا۔ حضرت زکریا علیہ السلام نوں حکم ہویا کہ
 ”سی“ نہ کریں چنانچہ اوہ آرے تل چر گئے تے رب دی رضائی اپنی جان قربان کردتی۔

(۸) جر درلا درلا سکدا اے کوئی ضرباں کامل حسن ویاں
 جن نکلڑے نکلڑے ہو جاندا اے جس وقت اشارے ہوندے نہیں

ایس شعروچ حضور علیہ السلام دے اوس مشہور معجزے ول اشارا اے جس وچ آپ
 ہوراں اشارے تل چند نوں ”دو کھن“ کردتا سی۔

(۹) دس پے گئے اوہناں فرشتیاں دے ساڑے ہون تے سان نخل بھرے
 اتھے اوہناں ای بھرے اعمال نامے اوتھے اوہناں کولوں ای گرزیاں کھانیاں نہیں

ایس شعروچ دو تن گلاں نہیں۔ پہلی ایہ کہ جدوں رب پاک نے آکھیا انی جاعل فی
 الارض خلیفہ یعنی میں اپنا نائب دنیا وچ بنان لگاواں تہں فرشتیاں نے انسان دے حیرتوں
 اندازہ لا کے عرض کیتی سی پی یا اللہ ایہ ”قتنہ“ تیری دھرتی وچ فساد پائے گا۔ اسیں جو ہنگے آن
 تیری حمد تے ثابیان کرن ولے پر اللہ پاک نے آکھیا جو میں جاننا واں اوہ تیس نہیں جان دے
 تے انسان نوں اپنا خلیفہ بنا کے کھل دتا۔ دوجی گل ایس شعروچ ایہ وے پی کرانا ”کاتین دل
 اشارہ کیتا گیا اے۔ غالب کہندا اے کہ فرشتیاں دی رپورٹ تے سانوں سزا دینا انصاف نہیں۔
 بھلا دسو پئی۔

پکڑے جاتے ہیں فرشتوں کے لکھے پر ناحق
 آدی کوئی ہمارا دم تحریر بھی تھا

پیر ہوراں دھیان دوایا اے پی فرشتے تہں ساڑے مذہ توں مخالف نہیں۔ دنیا وچ ایہ ساڑے
 اعمال نامے لکھدے نہیں (پتہ نہیں ساڑے خلاف کیہ کجھ لکھی جاوے) تے اگے جا کے سانوں
 گنہگار بنا کے ایہناں نے ساڑے گرزیاں ماریاں نہیں۔ ایہ عاقبت دی سزا دا تصور اے۔

(۱۰) کدھرے کھل اتار کے پوے دینی دھرنا پوے سر آریاں تہ کدھرے
 پنہ عشق دا کوئی آسان نہیں اتھے سخت توں سخت مقام آوے

ایس شعر وچ دو واقعات ول اشارا اے۔ اک تے حضرت زکریا علیہ السلام والا قصہ جدا ذکر پچھے آ گیا اے تے دو جا شاہ شمس تبریز دا واقعہ جنہاں شرع دے حکم نوں پروا نہ کردیاں اپنے ہمیں اپنی کھل لاء کے مولویاں دے سپرد کر دئی سی کہیا جاندا اے کہ آپ دے بدن وچ کیرے پے گئے سن۔ کوئی بندہ آپ نوں نیڑے نہیں سی ڈھکن دیندا۔ اک دن اک قصابی نے آپ نوں چوری چوری اک بوٹی (گوشت دی) دتی پر بخسن لئی اک کسے نہ دتی۔ لوڑک آپ نے سورج نوں کہیا.....
”توں وی شمس ایس میں وی شمس آں۔ میتھوں دور کیوں ایس ارانہ آ بوٹی بخسنی اے.....“

کہیا جاندا اے کہ سورج دے سیک نل اوہناں بوٹی بخسنی تے اوسے دے سیک نل دوبارہ بدن تے کھل وی آگئی۔

(۱۱) متقل وچ سرد نوں دیکھ کے تے کسے جھوم کے لہ لواز دتی
سروں ارانہ بدنامیاں کون جھلے سروں پرانہ ہو جائے تے پار ملدے

عالمگیر دے زمانے وچ اک ”مجزوب“ سرد ہوئے نہیں۔ اوہناں نل مولویاں نوں ویر جینا ہو گیا۔ کیوں جے اوہ کلمہ پورا نہیں سن بڑھدے۔ گل صرف ایہی سی کہ اوہ لا الہ الا اللہ کہندے سن۔ جدوں اوہناں نوں کہیا جاندا پئی ”اگے کیہ اے“ تے اوہ آہندے ”کچھ نہیں“ مولویاں فتویٰ لا دتا کہ ایہ مجزوب رسالت دا انکاری اے۔ ایس واسطے واجب القتل اے۔ حالانکہ سرد ہوراں موجب رب توں اگے کوئی نہیں ہیگا۔ جے لوک کہندے کہ لا الہ الا اللہ دے پچھے کیہ اے تے فیر یقیناً ”اوہ محمد رسول اللہ آکھدے پر انج نہ ہو سکيا۔ اوہ اپنی لور وچ سن ایڈھر شرع دا زور سی اوڑک اوہناں نوں قتل کر دتا گیا۔

(۱۲) عشق ہوراں نے من دینے نہیں دھیاں دے ملے
بلے نوں سمجھاون آئیاں بھیناں تے بھرجائیاں

حضرت بلے شاہ سید تے اوہناں دے پیر شاہ عنایت قادری ”ارائیں“ سن۔ کسے نے سیداں نوں طعنہ ماریا پئی سید ہو کے ارائیں دا مرید ہونا اچرج جی گل اے چنانچہ اوہناں دیاں بھیناں تے بھرجائیاں سمجھاون آئیاں جدا ذکر بلے شاہ ہوراں اپنی اک کللی وچ وی کیتا اے:

بلے نوں سمجھاون آئیاں بھیناں تے بھرجائیاں
اٹھ دے بلھیا تر چل گھر نوں تیں ٹیوں لیکاں لائیاں
لوک تے سانوں سپد کہندے توں کروا برائیاں

پر بلے شاہ نے بھیناں تے بھرجائیاں دے آکھے لگ کے اپنے مرشد نوں نہ چھڈیا تے
آکھیا:

ہر ۲ مینوں سید آکھے اوہنوں دوزخ ملن سزائیں
ہر ۲ مینوں ارائیں آکھے ہیشیں بیسکھاں پائیں

پیر فضل ہوراں دے ایس شعر وچ حضرت بلے شاہ دے ایس واقعے ول اشارا اے۔

(۱۳) اک دانے دی گل سی جہدے پچھے کڈھ جنہاں دے دھوں چھڑو نہیں

اگوں سنا چاہدے میں اوس تھلوں جتھوں ہڈی لیاوے نہ کل میری
ایس شعردے پہلے مصرے دوج آدم علیہ السلام دے بہشتوں کلن والے واقعے دا ذکر
اے بہنوں نوں حکم ملیا سی :-
”ایس رکھ دے کول نہ جانا نہیں تے نسیں ظالماں وچ ہو جان
گو۔“

پر اوہناں نوں شیطان نے اڑے لایا تے دانہ کھو اتا۔ جمدے وگھ دوج اوہناں نوں بہشت
دجوں کڈھ دتا گیا تے زمین تے لیان وسایا۔
دوجے مصرے دوج قبر دا ذکر اے۔ جس دوج دفن ہون پچھوں لاش تک کل یاں کتا نہیں
اڑ سکدا۔

(۱۳) اوہ شمس ای سی، اوہ منصور ای سی، اوہ سرد ای سی، اوہ فرہاد ای سی
ہن رہے نہ کتے کھلون والے، سر چک کے کڈھ کے چھاتیاں نوں
پہلے مصرے دوج شمس، منصور، سرد تے فرہاد دا ذکر اے۔ شمس تے سرد دا پچھے ذکر آ گیا
اے۔ منصور بارے اپنی گل یاد رکھن دے قتل اے کہ اوہنے سلوک دی منزل طے کردیاں اک
اجیا مقام و۔ کھیا جتھے اوہدے موہوں ”انا الحق“ نکل گیا تے فرہاد ایس گل اتے ڈٹ گیا۔
شرع دے پریداراں نے اوہنوں کفر دے فتوے موجب سولی تے لٹکا دتا تے فرہاد شیریں دا عاشق
سی۔ شیریں دے خاوند نے فرہاد نوں گروں لاہن لئی اوہنوں آکھیا پئی جے توں دودھ دی نہر کڈھیں
تے شیریں تینوں مل جائے گی۔ اوہنے دودھ دی نہر کڈھنی شروع کیتی۔ جدوں نہر مکمل ہون دے
نیزے آئی تہاں بادشاہ نے اک پھاہے کٹنی تہہ شیریں دی موت دا جھوٹا موٹھا سنبھا گھلایا۔ فرہاد نے
ایہ سنیا تے اپنے تیسے ہل خود کٹنی کر لئی۔

(۱۵) جے اللہ بلی ہووے تے کجھ پیش نہیں جاندی دشمن دی
ڈک دھاڑاں تائیں بندے نہیں کٹڑی دے جالے غاراں تے

ایس شعردوج ”غار ثور“ والے واقعے نوں سمویا گیا اے۔ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم
نوں جدوں ہجرت دا حکم ہویا آپ اپنے بسترے تے حضرت علیؓ نوں سلا کے حضرت ابوبکر صدیقؓ
دے گھر گئے۔ اوہناں نوں ہل لیا تے غار ثور وچ جا کے لگ گئے۔ کافراں نوں پتہ لگا تے اوہناں
پچھا کیتا۔ آپ نوں بعدے بعدے اوہ ”غار ثور“ دے مونہ کول اڑ گئے۔ حضرت صدیق اکبر
نے اوہناں دی ہجر (آہٹ) سنی تے فکر بہیا کیتا۔ قرآن پاک وچ آوندا اے کہ حضور علیہ
السلام نے جناب صدیق اکبرؓ نوں لہلی دتی تے فرمایا۔

لا تحزن ان اللہ معنا

اے صدیق فکر نہ کر رب ساڈے ہل اے

کنندے نہیں کہ غار دے مونہ تے اک کٹڑی نے راتوں رات جلا بن دتا سی۔ کافراں نے
جدوں جلا دیکھیا تے ایہ سوچ کے پئی اتھے کوئی نہیں ہیگا واپس آ گئے۔

(۱۶) سکیاں پھوکل دی کیہ طاقت جھل پوے شاہ رحماں بھلوں
ہرے اللہ والیاں والے

مولانا ظفر علی خاں دا اک شعر اے :

نور خدا ہے کفر کی حرکت پہ خندہ زن
پھونکوں سے یہ چراغ بجھایا نہ جائے گا

پیر فضل ہوراں نے اپنے شعروچ دراصل ایہو آکھیا اے پر تلج دے رنگ وچ شاہ رحمان
اک بزرگ ہوئے نیں جتناں دا میلہ موضع بھڑی شاہ رحمان "ضلع گوجرانوالہ وچ ہر سال لگدا
اے۔ ایہ گل کئی واری پرتا کے دیکھی گئی اے کہ اوہناں دے میلے سے ہیری ضروری آوندی
اے پر اوس ہیری نال اوہناں دے مزار اتے بن والے دیوے نہیں بھدے سکوں ہور اسراسر
کے بلدے نیں۔ آپ دا اصل مزار عتہام سخی سرور ضلع ڈیرہ غازی خاں وچ اے تے ہور جگہ
قرضی مزار نیں۔

جذیبہ جوش بیان تے ڈھکویں بندش : پیر فضل دے ایہ شعر پڑھو۔

(الف) فضل شاہد مقصود دا جس ویلے آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے جے زبداں نے لیر لیر کتے

(ب) ساقی دی محفل وچ راتیں کجھ سانویاں چوٹاں آئیاں نیں
جاہاں نے توبہ بھن چھڈی بھن چھڈیا توبہ جاہاں نوں

ایں شعروچ جوش بیان تے بندش دی چستی، جذیبہ تے لفظی ٹاکرا، تے نل ای مٹھی جھی
موسیقیت کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ جی کروا اے ایہ شعر بار بار پڑھئے۔

(ج) ایں گل دی مینوں دی سرت ناہیں خبرے کس انداز وچ پھڑکیا میں
کھا کے رحم، میرا تیر جھنے نوں، لتھا گھوڑیوں میر شکار تھلے

(د) گھمن گھیر ہیر طوفان مارو اڈے ہوش حواس مہتیاں دے
تارے راہبری کردیاں پئے کنبن، بیڑی میں جس بحر وچکار شی

(ه) جام اجل وونہ وونہ ہتھیں پئے منگن، پاسے جو تیری ملاقات دے نیں
تیریاں مٹھیاں لباں دی قسم مینوں اوہ شوقین گٹھ آب حیات دے نیں

(و) چھم چھم وانگ بھاراں دن لائی رکھن جھڑیاں
کیہ دساں میں اکھیاں میریاں جا کس تھاویں لڑیاں

(ز) اوہ تماشہ ویکھن واسچے نہ چھتاں تے چڑھیا
میں بھڑچے بال مکایاں چھت اپنی دیاں کڑیاں

(ٹ) میں نہ ورد ہجران وچ شور پاواں، بے شک مینوں تے ناصح آکھ سکدا اے
کون اکھیاں لوں آکھے نہ روو، دل نوں کون آکھے اوہنوں یاد نہ کر

(ح) اوہنوں لڑیاں دیکھ کے کھان ٹھوکر اکھڑ پختہ دلاں دے ہیر جان
اوہ پائے جڑے پائے قدم پختہ، اوہ لڑے جہری لڑے نور پختہ

(ط) رب دے واسطے اوس دا پتہ دسو جڑے چشمیوں مٹی سیراب

مونہ نوں سول تلیاں نال لا لا کے تشنہ لب سسی پچھے چھالیاں نوں
 شعر (ط) وچ خیال دی اچی اڈاری حد تیکر اپڑ گئی اے۔ پیراں دے چھالے پانی نال بھرے
 ہوئے نیں۔ سسی ترہائی اے تے اوہناں توں اوس چشمے دا پتہ پچھ رہی اے جس دے پانی نال اوہ
 سیراب ہوئے نیں۔ فیر مونہ نوں سول تلیاں نال لا لا کے پانی دی تریہ دا اظہار وی کیدا پیارا
 اے۔ فیر ایہ وی خیال کرو کہ پیر دی اپنے تے چھالیاں وچلا پانی وی سسی دے اپنے بدن دا پانی
 اے۔۔۔۔۔ تے اوسے پانی نوں پین دی خواہش بھلا کدوں کوئی کر سدا اے۔ ایہ تے پیر ہوراں
 دا انداز بیان تے خیال دی ندرت اے جس نے شعر وچ نزاکت تے خیال وچ اچھائی پیدا کر دی
 اے۔

- (ی) نیزے چیز جو آئی نہ رہی ثابت سڑ گیا دامن آستین جل گئی
 میں اٹھو پونجھے تے پتہ لگا وگے آگ پئی چشم گریبان وچوں
 (ک) چھڈ خطا دا اج حساب ساتی کھلے ہتھ آوے عاموں عام آوے
 اتوں تلی بھریا ہویا لبیاں توڑی میری طرف آوے بہرہ جام آوے
 (ل) ہوئیاں مدتاں ہوئے نیں فیر پیدا بوسے لشک پھالیاں تائیں دین والے
 ہن خنجر کس منصور دی اے؟ کھلی باہواں کھلار کے وار کیوں اس؟
 (م) اتھنئے کنج تھائی وچ میں مضطر بزم یار وچ دل خورشید اوتھے
 میں سی یاد کیتا بار یار دل نوں دل نے یاد مینوں بار بار کیتا
 شعر (م) وچ نازک خیالی دی حد کی پئی اے۔ پیر ہوری اکلا پے وچ بے قرار نیں پر اوہناں
 دا "دل" محبوب دی محفل وچ لورے پیا لیندا اے۔

(ن) فتنہ پرور اک اگلی نہ نگاہ یار سی
 عشوہ سی انداز سی رفتار سی گفتار سی
 تازگی روح نوں ملی تے عقل میری جل گئی
 کوئی دے حسن دلبر نور سی یاں نار سی

خیالاں دی اچ اڈاری والے کچھ ہور اچے شعر : اچ تاں پیر ہوراں دا ہر شعر
 اک اچا سچا شعر ہوندا اے پر لہو چونویں شعر پیش کتے جارے نیں۔ جہناں توں ایہ ثابت ہوندا
 اے کہ پیر ہوراں دا پایہ اردو تے فارسی دے اچے شاعراں توں گھٹ نہیں :۔

(۱) میرے ٹٹ گئے پر پر اچے توڑی خطرہ تیلیاں دے ٹٹ جان دا سو
 ایسے واسطے آونے تے چا چا کے میرے قفس نوں پیا صیاد ویکھے
 یعنی صیاد نوں قفس دیاں تیلیاں دا فکر تاں ہیگا اے پر میرے پر ٹٹن دا کوئی خیال نہیں
 کوئی غم نہیں۔۔۔

(۲) ہم نشین سن کے خبرے کیہ آہندے خبرے کیہ اوہ شوخ جواب ریندا
 پردہ لیا خدا نے رکھ میرا عرض رہی نہ قاصد نوں یاد میری
 خانے کعبیوں نکل کے بت خانے بت خانیوں ساتی دے ڈیریاں تے

ہائے افسوس انج ای ساری زندگانی ہو گئی دکھیاں وچ برباد میری
کوئی سوچت والا اوہناں نوں کہندا نہیں بونداں خون دیاں (۳)

پا جاندی وار شہید گئے لعلوں دے لڑ لکواراں تے
جتھے پیش کچھ گئی نہ نشتریں دی، سویاں خاک اوتھے کامیاب ہونا اس
اوحا اچے دامن بخیہ گراں۔ سیتا، وحشت کر ڈھوں تار تار دتا (۵)

نہ مکا عمر وچ زلفاں دا قصہ
بڑے لے لے لے لے لے لے لے لے (۶)

دتا ساقی ہنگل کے شیشیاں نوں، اسیں پی گئے صبر دا گھٹ کر کے (۷)

ساڈی آبرو رہی تے بھرم اوہدا، بھلوں شیشیاں وچ شراب نہ رہی
تارے گن دیاں گذر جائے رات ساری پکلاں فضل اک پک بھر جڑیاں
نہیں (۸)

اوپدی ہو گئی خواب وچ دید مینوں، میرے دیدیاں دے وچ خواب نہ رہی
کیوں کھیاں شوخ نگاہواں نوں سرے دیاں چساں زینا اس
تیراں نے بوجھل ہو جانا اے، تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں (۹)

پیر ہو ری محبوب نوں کہندے نہیں کہ تیریاں نظراں دے تیر بڑے ترکے نہیں۔ اکھیاں وچ
سرمہ نہ پا۔ کیوں جے سرمہ نگاہواں دے تیراں اتے شام (خول جیہا) دا گون چڑھ کے کدھرے
اوتھناں نوں بھارے نہ کر دیوے تے فیر متاں اوہ تیر لوکاں دے دل سن وچ ناکام رہن۔ (لوہے
دی سم کالی ہوندی اے تے سرمہ وی کالا، تشبیہ بڑی پیاری اے)۔

چھالا ہسیا اک تے جسم میرا فضل چھالیاں نال بھر پور ہویا (۱۰)

ایہ معلوم ہوندا اے تری زہر دی سی یاں کوئی سب دی سری سی خار تھلے
اک نر ویہندی دے دندے تے جد پینٹھے والا یاد پیا (۱۱)

شیریں نے رو رو کر چھڑیاں سن دو نہراں اک نر دیاں
اک لگے جیہاں بیاناں نوں، سڑکیوں نہ میری جیہو گئی (۱۲)

میں ذکر خزاں دا کر بیٹھامی دا چہرہ جھوں گیا
اللہ خیر رکھے فیر زلف اوپدی موڑا کھا کے کناں دے کول آ گئی (۱۳)

اوتھیں چپ چپتیاں وچ کناں پھی گل کوئی ہور بھان نہ دے
فضل لے جائے سنسے کون میرے روز روز (۱۴)

قاصد، توں بات لڑ کے ہن ہوا تک آ گئی
والاں وچ دل، ولاں وچ دل چاہتے، کیوں نہ آئینے روبرو رکھن (۱۵)

زلفاں نکلیاں جہناں نے پالیاں نہیں، سوچ سمجھ کے پھیردے شائیاں نوں
سڑ جانا سی گلاں، نسیم جیکر، چھنے دوڑ کے شبنم دی مارڈی نال (۱۶)

- بلبل صبح ویلے جدوں چمن اندر دتا چھیر پرسوز مقالیاں نوں
 خودکشی نہیں عشق دے وچ عنبنیاں وانگوں روا (۱۷)
 شمع دیکھی سی تے کر دے حوصلہ تھوڑا بیبا
 ہے صاف اج در زنداں کھلا کنبے پئی دربان دی جان وچوں (۱۸)
 قیدی نویں کوئی آونے میں یاں اگلے زوری گئے میں نکل زندان وچوں
 تنگ آ کے عشق دی مار کولوں جدوں تیرے دیوانے نے چیک ماری (۱۹)
 آیا تہہ فریاد پہاڑ اتوں آیا نکل مجنوں بیابان وچوں
 میں بے صبر تے نہیں کے ہور گلے بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نیر کرناں (۲۰)
 لکلی ہوئی اے پتلیاں وچ بھری صاف کے دی پیا تصویر کرناں
 سڑے اگے دی آئے میں آشیانے ہن دی سڑ جاندا تے کوئی بات نہیں سی (۲۱)
 ہائے بلبل نوں بجلی نے ساڑ دتا تیلے پھرے ہوئے وچ منقار دے رے

مبالغہ : شعروچ جتا مبالغہ ہووے اوہ اونا دھیرا سوادی ہوندا اے۔ پر شرط ایہ دے پئی اوہ
 سچ ورگا جاپے تے فن دا اچا نمونہ وی ہووے۔ کیوں جے اک گپ نوں اسیں صنعت مبالغہ وچ
 نہیں گن سکدے۔ پر فضل ہوراں سچ رنگے جھوٹھ تے مبالغے نوں اپنے شعروچ یگینیاں وانگوں
 جڑیا اے۔ ذرا تھلے شعراں تے اک جھلت پاؤ۔

- (الف) کھوٹا ارم تے عدن نوں کوڈیاں دے تالوں کر گئی سلک دندان اوہدی
 ایدھر موتے دے غنچے مات ہو گئے اووہر موتیاں دے اتے آب نہ رہی
 (ب) دلوں اپنے دوسرے کڈھ جھڈو سڑ سڑ کے شیشے وچوں دیکھدے او
 زہرہ مشتری چن گل شمع شبنم سجے تیل توں ہن سرکار تھلے
 (ج) تیرے دام الفت اندر جو پھاتھے بندے رے اوہ لطف آزادیاں دا
 قید غماں توں چھٹ گئے دل بھرے تیرے گیسواں وچ اسیر ہو گئے
 (د) جد و کھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندے ہون پئے
 شگنی وجدی پھوک چرائیاں نوں اوہ جدھر مر منیر گیا
 (ه) سڑے جیہ جے کراں افسوس سر دا ہتھوں فضل الٹا شرمسار ہاں میں
 میرے حلق تھیں کھلیا خون کوئی نہ تیغیاں رہ گئیاں جیہ سنوار دیاں
 (و) ہے تیریاں رخاں دا عکس سارا جتا دور توڑی مقتل سرخ دے
 اپنا خون کتھے تیرے کشتیاں دا ایویں دوسے پیا جلا دے کر
 (ز) زرے پئے خورشید دا کرن دعویٰ بھرے راہ میرا شہسوار گزرے
 دین دویں جہان ٹھکرا کیوں نہ اوہ جہاں نوں ٹھوکرناں مار گزرے
 (ح) بجلی جاپدا اے تہیاں دیکھیں نہیں میرے یار دی سلک دندان دیاں
 شرمسار ہو کے تہاں ای سخن نمونہ ہدلاں تہہ لکا رہی اے

(ط) اوہدی اکھ ہشیار ونے اثر پاروں نشے ہرن شراب دے ہو جلون
 اوہدی سرخ رخسار وا پوے جلوہ چھا زوریاں جان بہار اتے
 زلفاں زیاں کنجھلاں : پیر ہوریاں تھاں برتھاں زلفاں وا ذکر سوہنے ڈھنگ مل کیتا
 اے۔ دنگی طور بیٹھے شعر دیکھو۔

(۱) اوے نے جینیاں گل میرے زلفاں دیاں لالوں لکھیاں نہیں
 ایہ رخ تیرے دی تختی تے جس کلب لکھیا لالوں نوں

(۲) قیدی عشق دے زلف زندان وجوں ہوندے اسلں نہ کدی آزلو دیکھے
 دھریاں سراں اتے رکن نت باہیں کردے روز اک نوں فریاد دیکھے

(۳) گل دور تک بھیدی جے کدھرے گل زلف اوہدی گرہ گیر جاندی
 وجو وج اک رشک دی چھری بن کے جگر آہوئے سخن وا چیر جاندی

(۴) اللہ خیر رکھے فیر زلف اوہدی موڑا کھا کے کنلں دے کول آگئی
 اوہنوں چپ چپتیاں وج کنلں چھی گل کوئی ہور سمجھا نہ دے

(۵) مینوں سوہیاں دے پریشان گیسو کر گئے فقیر تے کیہ ہویا
 دل وج خوشی اے کے نوں بھیاں نہیں جویں شاہیاں سخن تے چین دیاں

(۶) رخ تیرے تے ڈگے ہوئے ڈنھے گیسو تیرے
 چھا گئے میراں اکھں آگے اج پر نور ہیرے

(۷) اوہدی ہر خوبی وج آپے ہوندے رہن اٹلے
 جیوں زلفاں بن جلون گیسو ہو کے دل میرے

(زلفاں گھٹ چھوئے دل بن دے نہیں تے گیسو میرے دل۔ پیر فضل نے گیسواں تے زلفاں وا
 کھیر بڑے سوہنے ڈھنگ مل کیتا اے ورنہ اکثر لوک گیسو تے زلفاں دہاں نوں ہم معنی
 سمجھدے نہیں)

(۸) دل زلفاں وج پھاتے ہوئے نن جوگ نہ رہندے

(۹) جند چھٹی میاں کولوں بکلی دا ڈر لتھا
 طار دل وج زلف کے دی کتے جدوں بیرے

اکھاٹاں تے محاوریاں دی ڈھکوس ورتوں : پیر فضل ہوریاں اپنے شعراں نوں سواولا
 بیان لئی جتھے ہور دنوں دن سنتاں تے ترکیں ورتیاں نہیں اوتھے اوہ اکھاٹاں تے محاوریاں نوں
 دی نہیں بھلے۔ ذرا بٹھ لکھے شعریاں مصرعے کوں۔

(۱) اوہ ہتھاں تے تھ مار کے لے گیا دل

ایہ کیہ بن گیا ماجرا اللہ اللہ

(۲) پتہ لوہنے دتا نہ کوئی نشانی

- لوہ دل لے کے بس ہو گیا اللہ اللہ
- (۳) رہا لنگ رکھیں، میرا اے در نیواں، اوٹھاں والیاں تال پیار پا لے
میں چھری ہوئی چادر اپنی نون بنا ویکھیاں پیر پیار دتا
- (۴) دتا سلق ہنگل کے شیشیاں نون، اسیں پی گئے صبر دا گٹھ کر کے
ساڈی آبرو رہی تے بھرم اوہدا بھلوں شیشیاں وچ شراب نہ رہی
- (۵) ع۔ تارے گندیاں گذر جائے رات ساری، پٹکاں فضل اک پک بھر جڑیاں
نہیں
- (۶) ع۔ لہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ ہتیرا وانگوں لیر گیا
- (۷) ع۔ اللہن ایسے فتنہ پروراں تون بھڑے کرن کھنباں وچوں ڈار پیدا
- (۸) ع۔ لوہدی چال مستانی دی ریس کریاں لڈو کھوڑے چکوراں نون لگدے نیں
- (۹) فیر گکھاں تالوں ہولے ہون دے دن آ گئے
فیر جھکڑ تھمتاں دے میرے سر جھلن لگے
- (۱۰) اسوں نہیں ظلم! دنیا تے رہنا
تون لہ لے سدھراں کر لے جفا جور
- (۱۱) جو ہن مویاں چڑیاں تے اوہتاں نون وچوں خبر نہیں
ایہ ہاسا فضل گواراں دا بن جاندا اے موت گواراں دی
(چڑیاں مرن گواراں ہاسا)
- (۱۲) ڈگن جو اسٹاں تون اوہتاں تائیں زمیں ڈگدیاں سار پڑچھ باندی
گر جان جو تیری نگہ وچوں کدھرے پیر جما نہ سکدے نہیں
نوٹ: ("امبروں ڈگی دھرت پڑچھی" اصل اکھان اے)
- (۱۳) ع۔ دل طلب کیتا جیوں جیوں اوس کولوں ہوندا گیا اوہ دلاں دا چور پختہ
- (۱۴) کچھ ڈھبیاں پیراں دا ڈگڑیا نہیں ہن دی فضل جے کدی کر لے توبہ
بھلے صبح دے نون بھلا نہیں آہندے جہا پرت گھر نون وقت شام آوے
- (۱۵) تون سن کے میریاں عرضاں نون متھے تے تیوڑی چاڑھ لئی
دس جہا میں سر متھے نے دھریا تیرا ارشاد نہیں
- (۱۶) وچے ہوئے زباناں نون جندرے نیں لگی لبیاں اتے مرچپ دی اے
جمن کول اے وچ دی گل کوئی، کوئی گل سمجھا نہ سکدے نہیں
- (۱۷) پھر گئی خیراں دی بد نظری، بد بینی، بد خواہی
جھل کھ اے ونے پرت نہ ونی واپی
- (۱۸) چڑھے جن نہ چڑھے پوہ دے مہینے
غریباں تے شباب آوے نہ آوے (۱)

(۱) یعنی پوہ دی چانی تے غریب دی جوانی ہوندی تاں ڈاڈھی پھبویں تے سوہنی اے پر کوئی مل نہیں پواندی۔

نگی یاں مختصر کہانی : انج تے غزل دا ہر شعر اپنی تھاں مکمل ہوٹدا اے پر ایہ ضروری نہیں کہ اوہدے وچ کوئی کہانی بیان کیتی ہووے۔ ایہ اک خاص صفت اے۔ بہرہی شعر وچ غیر ارادی طور تے پیدا ہوندی اے۔ دھکے نال کیتی جان والی اجہی کوشش بہتی کامیاب نہیں رہندی۔ جے کہانی وچ ہر شے تے ہر انگ پورا ہووے تاں اوہ سوہنی کہانی بن جاندی اے۔ مثلاً میر تقی میر آکھدے نیں :

کہا میں نے کتنا ہے گل کا ثبات
کلی نے یہ سن کر تبسم کیا

- سچ چکھو تاں ایہناں پندراں لفظاں وچ میر نے ساری زندگی دی کہانی بیان کر دی اے۔ پیر فضل ہوراں وی کدھرے کدھرے کہانی بیان کیتی اے۔ دو چار مثالیں ونگی طور حاضر نیں۔
- (الف) سن کے شور اوہدے خادم باہر آئے واپس جا کے اوہناں نے عرض کیتی ایہناں وچ کوئی فضل دے نال دا نہیں، ایہ کوئی ہور نے چوڑ چپٹ بھرے
- (ب) میرے مونہ اتوں پلا چک اوہنے، مسکرا کے ایہ ارشاد کیتا نکلی جاں تے سحتاں ہو گیاں، انج مریض میرا کجھ آرام وچ اے
- (ج) اوس اوہناں نوں بت بنا دتا، بے تے پیا پڑھا اے، اچے جنناں کولوں پیا آکھدا اے مکتب دا ہر گوشہ اوہ شاگرد وی اے تے اخوند وی اے
- (د) میں وعدہ خلائی دی وجہ چھچی اوہنے ناز دے نال ارشاد کیتا دلبر اوہ نہیں دلبری وچ پختہ پختہ، جنناں دا قول قرار ہووے
- (ه) اسیں ساں میخانے دی وچ ڈیوڑھی، اوہناں مونہ ساڈے ولوں پھیرا سی خبر نہیں اوہ سان بزرگ کرے، ہرے سانہدے انج دستار گذرے

منظر نگاری : شاعری دا اک وصف ایہ وے کہ شعر سن کے اکھاں دے ساہنسر اوہ نقشہ آ جائے جس بارے شاعر نے گل کیتی اے۔ پیر فضل ہوری خیرے وچ تصویراں چمن والے بزرگ نیں۔ اوہناں لئی ایہ کوئی مشکل گل نہیں کہ اوہ کے خاص جگہ، واقعہ یاں حالت دا نقشہ نہ کھچ سکن۔ مثلاً :

بہار دا نقشہ کچھدیاں پیر ہوری آکھدے نہیں۔

- (۱) مٹھے مٹھے پنچھیاں کولوں شاندى اے سرود
تترياں دے، باغ وچ، مجرے کراندى اے بہار
چہل نازک بوٹیاں دے نال کردی اے ہوا
بیٹھ کے پھلاں دے اولھے مسکراندى اے بہار
آتشى رعنت گلاں تائیں جے کردی اے عطا

- بلبلان دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار
 (۲) مت ناز وچ سونا تے دیکھ جلوہ رساں اسیں گوا کے ہوش بیٹھے
 ایویں بے فائدہ سوہے رات ساری رہے نل کندھاں لے کے گوش بیٹھے
 (۳) پیرس پے پے چھالے پے روکدے نیں، دامن کھج کھج خار بٹھان مینوں
 میں بے ادب ہو جاتاں جے بیٹھ جاواں، جے نہ تیرے جنون دا جوش بیٹھے
 (۴) وہ ٹکنے دی مہلت جسم وچوں، میری جان بہار نوں ہولی ہولی
 روک روک کے قاتلا حلق میرے، اتے پھیر تلوار نوں ہولی ہولی
 (۵) خوف زدہ بلبل اکھاں میٹ کے تے نل موت دے نظر ملا رہی اے
 بدل گج رہے نیں، جھکڑ جھل رہے نیں، اولے دس رہے نیں، بجلی آ رہی اے
 (۶) ہتھوں سٹ سپاہیاں بیتاں سونہ وچ انگلاں پائیاں
 انگلاں نل میرے دلبر نے جد زلفاں سلجھائیاں

نازک خیالی : پر فضل ہوراں دی نازک خیالی دے نمونے دیکھنے نیں تاں ایہ شعر پڑھو:

- (الف) اکو فضل میں صافی دا گھٹ پیتا، سارے خوف دل دے اتوں صاف ہو گئے
 میں آپ اپنا بن کے اج قاصد، آپ اپنی عرض گزار آیا!
 (ب) ساتی میرے کول کھلوتا اج چنگے چر توڑی
 اکھاں میریاں نے مدھ پتی، لا لا لیاں ڈیکاں
 (ج) پہنچاں جتھے، اوروں اگے، مرہم دی دس پیندی
 میں اپنے زخمی دل تائیں کتھوں تیک دھریکاں
 (د) اوہ میلن تے آئے نیں بسم اللہ، میریاں بندشاں میرے مضمون میلن
 پے گنام خط کیہ پڑاندے نیں، میریاں خطاں دے نل ملا کے خط
 (ه) ساتی ہس ہس ساغر دتے اوہ اکواری ہیکے نہ
 زگس مت تیری نے کتے بھڑے نموں جھانے لوک
 (و) نیلے چھت اتے چڑھ کے رات ویلے پیا جھاتیاں گھر گھر ماردا اے
 ایہ جن چکوراں دا جن میرے تائیں بن کے پیا چکور لیجے
 (ز) اک وعدہ کر کے نل میرے متھے تے تیوڑی پا بیٹھا
 پئی اوہدیاں قول قراراں دی، پیندی اے دکھ انکاراں تے
 (ح) کتے سر پیر ای لبدا نہیں، برہوں دی بھلترا دا
 نہ جائے پیش ناخن دی، نہ پنڈا اے زور نشتر دا
 (ط) سڑے جیہ جے کراں افسوس سر دا، ہتھوں فضل الٹا شرمسار ہاں میں
 میرے حلق تھیں کلبیا، خون کوئی نہ، تیغاں رہ گیاں جیہ سنواریاں
 (ی) شاید بار صبا کجہ خوشبو زلف تیری دی لے آوے

- ایسے توہ وچ سون نہ راتیں تیرے درد رنجانے لوک
 (ک) کیوں نکھیاں شوخ نگاہوں نوں سرے ویاں چساں دینا ایس
 تیراں نے بوجھل ہو جانا ایس تیراں تے چاڑھ نہ شلاں نوں
 (ل) آگ لگے بیہاں بیاناں نوں سڑ کیوں نہ میری جیسے گئی
 میں ذکر خزاں دا کر بیٹھا ماہی دا چہرہ جھوں گیا
 (ن) چھالا بھسیا اک تے جسم میرا فضل چھالیاں نل بھرپور ہویا
 ایہ معلوم ہوندا اے تری زہردی سی یاں کوئی سپ دی سری سی خار تھلے

امرد پرستی : خواجہ میر درد صوفی شاعر سن۔ بڑے نیک پاک تے پنچے ہوئے بزرگ، جنہاں
 دی قناعت دا ایہ حال سی کہ اوہناں دا ڈیڈھ فاقہ ضرب المثل وانگوں مشہور اے پر فارسی وی تقلید
 وچ اوہناں دے دیوان وچوں ”امرد پرستی“ دے شعروں مل جانداں نیں۔ ”امرد پرستی“ الوہیں
 منڈیاں نل پیار تے محبت کرن نوں کہندے نیں۔ پیر فضل ہوراں وی شاعری وچ ”امرد پرستی“ دا
 شائبہ وی نہیں ملدا پر اک شعر خبرے اوہناں وکی دے طور تے آکھنا ضروری سمجھیاں تے جے کوئی
 ایہ نہ کہوے کہ اوہناں فارسی شاعری دی پوری تقلید نہیں کیتی۔ پہلاں خواجہ میر درد دے دو شعر
 سنو :-

(الف) خط کے آنے سے ہوا معلوم جانا حسن کا
 نو خطوں نے اب نکالا پیش خانہ حسن کا
 (ب) مدت کے بعد خط سے یہ ظاہر ہوا کہ عشق
 تیری طرف سے حسن کے دل میں غبار تھا
 ہن پیر فضل ہوراں دا امرد پرستی بارے اکلوتا شعر سنو۔ فرمادے نیں :-

سر بزر میرے نامہ بر تائیں، مولا باغ جہان دے وچ رکھے
 جان اپنی ہیل کے دے آیا اے، بزر خط والے تائیں جا کے خط
 تشبیہاں تے استعارے : کے شے نوں کے ہور شے ورگا من کے گل کرنا تشبیہ
 اکھواندا اے۔ مثلاً :-

قد یار دا سرو دا بوٹا ہے اوہدے جیسا کوئی کوئی دے

یعنی یار دے قد نوں سرو نال تشبیہ دتی گئی اے۔ تشبیہ وچ دو انگ ہوندے نیں اک شبہ
 (جنوں تشبیہ دتی جائے مثلاً قد) تے دو جا شبہ بہ (جس نال تشبیہ دتی جائے مثلاً سرو دا بوٹا)
 استعارہ تے تشبیہ وچ کوئی لہا چوڑا فرق نہیں ہوندا۔ گل صرف اپنی ہوندی اے پئی شبہ
 وچ شبہ تے شبہ بہ دوہاں دا ذکر ہوندا اے جد کہ استعارے وچ ایہناں دوہاں وچوں کسے اک دا
 ذکر کیتا جاندا اے۔ مثلاً

میرا جن کدھروں آیا اے؟

ایتھے صرف جن دا ذکر اے۔ حالانکہ جن نہیں سکوں آون والا کوئی ہور اے جدا ذکر

نہیں کہتا گیا۔ دو بے لفظوں وچ آون والے نوں جن فرض کر لیا گیا اے۔ بس ایہو استعارہ اے۔
 شب تے استعارے دیاں بریاں قسماں نیں۔ مثلاً تشبیہ جمع، تشبیہ تسویہ، تشبیہ ملفوف، تشبیہ
 مفروق، اضمار، قریب، بعید، مشروط، مفصل، مجمل وغیرہ تے استعارہ امیہ، تبعیہ، مطلقہ، مجرہ، بالکنایہ،
 تمثیلیہ، وفاقیہ، عنایہ تے تخید وغیرہ وغیرہ۔ پر اتھے ایڈے دیوے کرن دا موقع نہیں کیوں جے
 ایہ گرامر دا موضوع اے تے ایہدا تعلق علم بیان نل اے۔

اتھے صرف پیر فضل ہوریاں دیاں تشبیہاں تے استعاریاں والے کجھ شعر پیش کتے جا
 رہے نیں تہ جے اوہناں دے خیال دی اچی اڈاری دا تھوہ لگ سکے۔ نو سچے شعر پڑھ کے
 حساب لاؤ پئی پیر ہوری ندمریاں تشبیہاں تے جاندار استعاریاں نل اپنے شعراں تے غزلاں نوں
 کوں لٹکاندے نیں :-

(۱) اوے نے جینیاں گل میرے زلفاں دیاں لالواں لکھیاں نیں

ایہ رخ تیرے دی تختی تے جس کتب لکھیا لالیاں نوں

(۲) اوس غنچہ دہن دی خاموشی، سگواں قول میرے اک استاد دا اے

کے تنگ زمین دے وچ گویا ہوندے شعر ناہیں لگاتار پیدا

(۳) نل جھید دے ملے نہ کدی اپنی نگاہ

جام لوہ جام حمدے نل لڑا بندے نیں

(۴) توں دلا پچھد دے کے دی زلف پچاں دا خیال

نل ساں کھینڈنے دا مشغلہ پچھا نہیں

(۵) نکلیں ہوئیاں زلفاں تآمین ہور ذرا لٹکالی جا

دکھاں گپ بپرا کیتا اے چنا چان لائی جا

(۶) کھنڈ ایے دے لا کے نہیں کدھرے لوک عرش تے چاڑھ داغ بندے؟

ایہ شیشے دے پتھرے وچ جہرہ کز کے دکھیا ای قید سرخاب ساتی!

(۷) سے سوڑی تے ترکھی بل صراطوں

کلی جاندی اے جو اوہدی کھلی نوں

(۸) مرغ دل جو زلف تھیں نکل جائے حلقے گیسواں دے وچ پھس جاندا اے

میرے میر شکار دے موڈھیاں دے اتے جل دی اے تے کند دی اے

(۹) میرے دل وحشی تآمین غزیاں نے لوہدے گیسواں وچ اسیر کیتا

گویا جل دے بیٹھ شکاریاں نے آندا کھج شکار نوں ہونی ہولی

استعارے دی مثل اپر پنجویں (۵) شعروچ کھل کے مددی اے جس وچ محبوب نوں جن

آکھیا گیا اے۔ حالانکہ اوہ جن نہیں بیگا۔

اردو تے فارسی ترکیباں دی ورتوں : پیر فضل اردو دے مشہور شاعر مرزا ثار حسین

بھڑوہلوی دے شاگرد سن۔ پہلاں پہلاں اوہناں اردو وچ شاعری کیتی پر جدوں مرزا بھڑوہراں دا

نالہ گوجرانوالے ہو گیا تہ اوہناں نوں کوئی چونچر لان والا نہ رہیا پر اردو تے فارسی نل ۲۰۰

تے اوہاں دیاں ترکیاں تے محلوں دا بہرہ چکا پے گیا سی۔ پیر ہوری اوس توں اپنیاں سوچاں
 نوں نہ بچا سکے تے جدوں اوہاں نے اپنی شاعری دا رخ اردو توں پنجابی دل موڑیا تاں ایہو سوچاں
 تے ایہو پار اوہاں دے تل تل رہیا۔ اوہاں ایس پار توں بڑا پارا کم لیا۔ یعنی اردو فارسی
 ترکیاں، تشبیہاں، استعارے، محاورے، کنائے تے دوجیاں علم بیان دیاں سنتاں نوں پنجابی وچ
 روشناس کرایا۔ جس تل اک پاسے پیر ہوراں تے دوجے پاسے پنجابی زبان تے اوہدی غزل دی
 گڈی اسمائیں چڑھ گئی۔ اج تاں اردو فارسی اثر دیاں جھلکاں پیر ہوراں دے پورے ”دیوان“ وچ
 ملدیاں نیں پر اتھے چند شعر دنگی طور پیش کتے جا رہے نیں۔

فارسی تے اردو اثر دیاں رلویاں مثالیں

- (۱) کتے میں سلان مقابلے دے حملے یار دی زلف شبگیر کتے
 راتیں قلعے خیال دے دل اندر کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کتے
- (۲) کر کے میں ظاہر اپنے شوق تائیں اس مغرور نوں ہور مغرور کیتا
 ٹورے کیوں پیغام پیغام اتے کاہنوں خطاں تے خط تحریر کتے
- (۳) دم نکل جانا اس اوہاں مینوں دم دینا نہیں
 آرزواں دی تمناواں دی ارماناں دی خیر
- (۴) کرمی تھاں لائے تروپے کرمی تھاویں تاکیاں
 میرے دامن چاک تائیں بنجیہ گر ویندا نہیں
- (۵) فضل مچنی اس ہرولی (شور) ہوں گے فتنے پیا
 کر کے رہے گی اوس کافر دی جوانی کچھ نہ کچھ
- (۶) اوہ باعث خموشی دا کہی دس دس اوہ کہی وجہ حیرانگی دی
 لئی جنہاں نے دیکھ تصویر تیری اوہ تل تصویر تصویر ہو گئے
- (۷) میرے یار جس جام نوں مونہ لایا فضل گھٹ نہیں جام جمشید کولوں
 اثر آب حیات دا رکھدا اے بہرہ گھٹ باقی اوہدے جام وچ اے
- (۸) شب دو ہفتہ نظری آون ٹاویں ٹاویں تارے
 اڈ اڈ وچ ہوا دے دھوڑاں پٹیاں کویں چکوراں
- (۹) کابل وچ قاتل بنا ڈھے تماشہ ٹر گیا
 وجد آ جانو سو بے اج رقص بسمل دیکھدا
- (۱۰) اٹھائے عشویاں دا تازیانہ
 سمند تاز تے کر لے سواری
- (۱۱) اوہ غلط انداز میں جو میلی نظرے خاک نشناں نوں دیکھدے نیں
 دھوڑاں اڈیاں دے لوٹھے پتہ کہی اے بے گوئی لکيا شتر سوار ہووے
 ایہ فارسی دے بٹھ لکھے شعر دا ترجمہ اے۔

خاکساران جہاں را حقارت منکر
توچہ دانی کہ دریں گرد سوارے باشد

یعنی دنیا دے ماڑے بندیاں نوں حقارت نال نہ دیکھ تینوں کیہ پتہ ہووے کہ ایس دھوڑ
دیوں کوئی اوٹھ سوار نکل آوے۔

اردو بحر ال دی ورتوں : پنجابی وچ مثنوی لئی جہزیاں بحر ال ورتیاں گیسں نہیں تقریباً
اوہی پہلاں پہلاں غزل وچ وی اپنیاں گیسں۔ پیر فضل پہلا شاعر اے جنہ دھڑلے نال اردو
بحر ال نوں ورتیا تے پنجابی غزل دی گڈی چڑھا دی۔

مثلاً ”ڈونگھے پنڈے“ دے صفحہ ۷۲ والی غزل خالص اردو بحر ال اے، ایہ دکھری گل اے کہ
کوئی بحر کے دی ملکیت نہیں ہوندی۔ اوہنوں جہز کوئی چاہوے ورت سکدا اے بشرطیکہ اوہ
ڈھکویں ڈھنگ نال انج کرن جوگا ہووے۔ پیر ہوراں اردو بحر ال اپنیاں نہیں پر مجال اے کہ اوہ
ذرا وی اوپریاں لگن سکوں جے ترنم نال تے خالص پنجابی ہیک لاکے پڑھئے نال انج جا پدا اے
جویں ایہ پنجابی وچ صدیاں توں چالو نہیں۔
ہن ذرا صفحہ ۷۲ والی غزل دیکھو:

ساڈا	نہ	دم	نکلے	نہ	جائے	غم	ساڈا
ساڈا	ہے	وچ	عالم	عجب	عالم	ساڈا	ساڈا
ساڈی	تماشہ	بن	کس گئی	حالت	ساڈی	ساڈی	ساڈی
ساڈا	نہیں	کوئی	فضل	ہن	محرم	ساڈا	ساڈا

ایسے طرحاں صفحہ ۷۳ والی ایہ غزل دیکھو:

شرمساری	حیا	کد	تک	کدوں	تک	شرمساری
داری	پھپھا	کد	تک	کدوں	تک	داری
التفاتی	کدوں	تک	تک	واہی	کم	التفاتی
اعتباری	کدوں	تک	تک	لازی	بے	اعتباری
بھو امیں	توں	پاسے	فضل	دے	واگال	بھو امیں
گذاری	عمر	جس	نے	اڈیکال	وچ	گذاری

یاں ایہ غزل دیکھو صفحہ ۲۸ :-

مرض	کچھ	ہور	سی	کیتی	دوا	ہور
تماشہ	بن	گیا	کچھ	ہور	دا	ہور

غالب دی مشہور غزل اے :-

ہزاروں خواہشیں ایسی کہ ہر خواہش پہ دم نکلے
ہت نکلے مرے اربان لیکن پھر بھی کم نکلے
پیر فضل ہوراں ایسے بحر وچ ایہ غزل لکھی اے (صفحہ ۸۸) :-

مقابل تے مرے ان مار کے ہرے دی خمر نکلے

کچھ اپنے آشنا نکلے کچھ اپنے محترم نکلے
میں دیکھے نہیں اچھے وی خدا نوں پوجنے والے
ہٹائیاں بکلاں تے بکلاں دچوں ضمن نکلے

پیر ہوراں دی ایہ غزل وی پڑھوتے آپے ویروا کرو کہ کرمی اردو غزل والی بحر اے (صفحہ ۹۳)

(۹۳)

ہوندیاں ہر تلی اڈے گدا بچھا نہیں
ہوندیاں ہتھوں نہ کچھ کرنا عطا بچھا نہیں
توں دلا چھڈ دے کے وی زلف پیچاں وا خیال
نال سپاں کھینڈنے وا مشغلہ بچھا نہیں
ایسے بحر وچ ایہ غزل اے (صفحہ ۹۷)

یار مینوں وی خوشی وا مونہ دکھا تھوڑا جیہا
میری حالت زار اتے مسکرا تھوڑا جیہا

صنعت لف و نشر : لف دے معنی لپیٹنا تے نشر دے پھیلا نا ہن۔ شاعری وی اصطلاح وچ
اوہ صنعت اے جس وچ اجیہاں شیاں دے ناں ہوں جہڑیاں اک دوجی نال مناسبت رکھدیاں
ہوں۔۔۔۔۔ پیر فضل ہوراں وی شاعری وچ اجیہاں مثاللاں ڈھیر نہیں نو ذرا آگاہ کرو:

(۱) گھڑیاں، پیر، دن، ہفتے تے رہے کدھرے، بھاویں رہے مینیاں تیک وسدا
کھوں ابر سیاہ وا حوصلہ اے ریاں کرے میری چشم زار دیاں

(۲) خط وا کہ لکھتا، قلم گھڑیاں ای، دھاندل وچ کاتب انکل چیر لئی اے
سڑ گئی قسمت، گھروں بڑیاں ای، قاصد نہ پیراں اتے لیر لئی اے

(۳) میرے ہوندیاں ہوندیاں ستم پیشہ پوری ہر اوزار دی مشق کر لے
حلق تیغ لئی اے، پہلو چھری لئی اے، جگر بانک لئی اے، سینہ تیر لئی اے

(۴) نیڑے آئی بہار تے بسم اللہ کدھروں کچھ تیرے وحشی لین جانا ایس؟
گردن طوق لئی اے، ہتھ، ہتھکڑی لئی، بازو رس لئی، پیر زنجیر لئی اے

(۵) رنج عشق ہے خوشی وا پیش خیمہ ایہدے ہوندیاں کہ نزدیک آوے
غم، الم، کاوش، تش، فکر، چتا، دکھ، درد، تکلیف آزار کوئی

(۶) کلا عشق حملہ آور نہیں ہونداجدوں لدا اے چھاونیاں دلاں دیاں
غم، درد، تکلیف، ملال، چتا لے کے لشکراں دے لشکر نال آوے

صنعت تجنیس : شعروچ ہم آوازیں ہم شکل لفظ مختلف معنیاں وچ ورتن نوں
تجنیس آہندے نیں :-

(الف) ہوئی شروع بہار تے گھروں نکلے، اپر چمن وچ نال خزاں پہنچے
سخت ماریاں اسل بہار والی، ڈھی فضل نہ موج بہار کوئی

(ب) تمہے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے بیٹھا ہتھ متھے اتے ماردا رہو
 متھا سوہنیاں نل نہ کدے لائیں' رہی سی ٹھاکدی فضل گجرات ساری
 پہلے شعروچ بہار' بہار والی تے "موج بہار" دل گوہ کردتے دوہجے شعروچ متھے لگنا یعنی
 ساہنے ہونا' متھے تے ہتھ مارنا یعنی افسوس کرنا تے متھالانا یعنی کے نل ویر پانا یاں مقابلہ ارنہنا'
 اپنی اپنی تھیں الگ مطلب دیندے نیں۔ حالانکہ گل صرف متھے بارے ہو رہی اے۔

صنعت تضاد : شعروچ مخالف معنیوں والے لفظ اکٹھے کرنا صنعت تضاد اکھواندا اے۔ پیر
 ہوریں دے ہتھ دتے شعراں وچ ایہ صنعت ملدی اے۔

- (۱) لوک آہندے نیں بت اوہنوں' خدا جانے اوہ کیہ اے
 میں دیکھ لوں اوہنوں تے آ جائے خدا یاد
- (۲) صرف اوے دی بزم دے ہون چرچے' ذکر تیک نہ خلد وا کرے ہوئی
 مرضی ایہ اوس کافر دی جاہدی اے رہوے کوئی دی نہ مسلمان باقی
- (۳) اوہ لطفوں جد پائے جھاتی رہے نہ سرت نکانے
 کون دلاور بہرہ جھلے تہر اوہدے دیاں گھڑیاں
- (۴) سدا اوہو نویں' اوہو نروے
 جو تیرے عشق وچ ہنڈے ہوئے نیں
- (۵) نویں لگن تے مٹ جاون پرانے
 غماں نے میرے غم وندھے ہوئے نیں
- (۶) میرا ساحل اے عین گرداب اندر میریاں ٹھوکران دے وچ منزلان نیں
 ضبط وچ سان تے بے قرار ساں میں جدوں پھڑکیا تدوں قرار آیا

۱۔ میں بے صبر تے نہیں کے ہور گلے بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نیر کرناں
 لگی ہوئی اے پتلیاں وچ بہرہ صاف کے دی پیا تصویر کرناں

۲۔ ٹھنڈی پرے دی جدوں ہوا سرتے گھٹاں کالیاں گھیر کے لے آوے
 میوں چنگ چواتیاں لگ جاون' پیا جامیاں نوں لیر لیر کرناں

۳۔ دساں اپنے آپ دی شرح کر کے' میں ظلوم دی آں تے بہول دی آں
 اپنے پیر کھاڑیاں مار آپوں' آپے پیا تقدیر تقدیر کرناں

۴۔ پھاتھا ہویا وچ وہاں دے دیکھ مینوں' قاصد کیوں نہ پترا واج جاندا
 خط لکھناں پڑھناں تے پاڑ دناں' فیر سوچناں' فیر تحریر کرناں

۵۔ میرے ضبط دے خام منصوبیاں نوں' شوخ اتھراں لے کے بہ گیاں
 پانی وچ اوہ فضل کھلون کتھے' میں جو ریتا دے محل تعمیر کرناں

غزلیہ شعراں دی تشریح :

غزل دا ہر شعر اپنی تھاں اک اکائی ہوندا اے تے اوہدا دوجے شعراں نال تعلق نہیں ہوندا۔ سوائے مسلسل غزل دے کہ ایس دے شعراں وچ مجموعی طور تے اک ریل ہوندا اے۔ ہر فضل دی ہر غزل انفرادی حیثیت رکھدی اے۔ ایس لئی ایہناں غزلاں دا ہر شعر مکمل طور تے اک اکائی اے۔ جس وچ پوری معنویت سموی مددی اے۔

پہلا شعر : میں عاشق آن عاشق صبر والا ہوندا اے۔ میں دی بے صبرا نہیں کہ تیس میرے رون دا مطلب میری بے صبری نال جوڑدے پئے او۔ اصل بات ایہ ہے کہ میں رو لیس واسطے رہیاں کہ میریاں اکھیاں دیاں پتلیاں وچ میرے محبوب دی تصویر دا جھولا پے رہیا اے تے میں اوس میلی جہی تصویر نوں اکھیاں دے پانی نال دھو کے صاف کر رہیا واں۔ تیں جے جھولا پن ختم ہو جائے تے صاف ہو کے اوہ تصویر میری بے یقینی تے دوسے دور کر چھڈے۔

دوجا شعر : پرے دی ہوا محبوب دے آون دا سدا دیندی اے۔ چنانچہ شاعر کہندا اے جدوں پرے دی ہوا محبوب ولوں ٹھنڈی ہواتے وصل دیاں گھٹاواں لے کے آوندی اے تیں محبوب دی آمد دی اڈیک وچ میں بے صبرا ہو جاناں تے فراق دی آگ میرے لوں لوں وچ آگے بال دیندی اے تے اوس آگ نوں بجھان لئی میں اپنے کپڑے پاڑ پاڑ کے لاه لاه سٹناواں۔

تینواں شعر : ”میں اپنی تشریح کر کے آپو دساں گا کہ میں قرآن مجید دے ارشاد موجب بطور انسان ظلم وی آں تے جہول وی آں۔ کیوں جے میں اوہ بار امانت جنوں چکن لئی کوئی مخلوق حتیٰ کہ پہاڑ وی تیار نہ ہوئے تے میں ایس بھار نوں بطور انسان چکنا قبول کیتا تے میری وارفتگی دی ادا حق تعالیٰ نوں پسند آگئی تے اوہنے مینوں بڑے پیار نال ظالم تے جاہل دا خطاب دے دتا۔ لیکن ایس ساری دویائی دے چچھے اللہ تعالیٰ دا اوہ معاہدہ لشکارے مار رہیا اے جس دی پابندی دا میں وعدہ کیتا سی پر اوس وعدے اتے میں پورا نہیں اتر رہیا۔ جس دا نتیجہ ایہ ہے کہ جے میں وعدہ خلافی کیتی تے مینوں سزاوی ضرور ملے گی۔ ایس کر کے اپنی سزاوی ذمہ داری وی میرے سر تے آوندی اے۔ جیکن کے نے اپنے پیر تے کھاڑی مار لئی ہووے۔ اوہ تقدیر نوں دوش نہیں دے سکدا۔“

چوتھا شعر : قاصد نے مینوں ویکھیا کہ میں خط لکھ کے پڑھناواں تے معیاری نہ جان کے اوہوں پاڑ دیناواں تے معیاری خط لکھن لئی مڑ کے سوچناواں تے فیر تحریر کرن لگ جتاواں۔ اپنی ورتارا کئی ای دیر توں جاری اے۔ چنانچہ قاصد نوں میرے بارے یقین ہو گیا اے کہ میں اپنے محبوب بارے سخت دہمی ہو گیا واں۔ لہذا اوہیاں نظراں وچ میرا وقار گر گیا اے۔

پنچواں شعر : ”میں بڑی کوشش کیتی سی کہ ایسے منصوبے بناواں کہ میری تے میرے محبوب دی محبت دا راز فاش نہ ہو جاوے۔ اجھی منصوبہ بندی کچی ثابت ہو گئی جدوں محبوب دی محبت تے اوہدے فراق دی تاثیر اکھیاں وچ اتھرو بن کے جھٹکن لگ پئی تے میری محبت دا بھانڈا پھٹ گیا۔ میری محبت جی سی تے محبت اتے پردہ پاون دا منصوبہ غلط ہون و جہوں کچا سی۔ گویا راز فاش

میں اسارنا ممکن نہیں سی کیوں ہے۔۔۔۔۔ پانی دی ڈھاء۔۔۔۔۔ لگدیاں سار ای ریت دے
میکل رڑھ جامدے نہیں تے پانی دوج ریتلے میکل کدی نہیں کھلو سکے۔
(پانی اتھرتے ریت دا مکل گویا کچی تے غلط منصوبہ سازی۔)

- ۱۔ پھر گئی غیراں دی بد نظری بد بینی بد خواہی
جہاں مکھ اے ونے پرت نہ ونی واہی
- ۲۔ کڈھن مان گماں والے نکال نال لکیراں
اچے شملے نیویں کتے اوہدی کج کلاہی
- ۳۔ لوہ دیکھو اج آپ شکاری اپنے قابو آیا
لوہنوں ہن نہ شیشے آگوں دے زلفاں دی پھاہی
- ۴۔ میں کیوں محل کے دا دیکھاں کیوں اپنا سر بھناں
نیویں نظر کے دی وچوں ملی بلند نگاہی
- ۵۔ غفلت وچ حیاتی گزری باغ ارم دیاں خواباں
بھورے کٹھے کردا پھرناں نہ نیجی نہ گاہی
- ۶۔ اے حلق بن دید سخن دے ہور نہ دارو ساڈا
دل جلیں دے نہیں موافق 'کاہو' کلفہ' کاہی

پہلا شعر : ہر عاشق صرف اپنے آپ نوں اپنے محبوب دا "اپنا" سمجھدا اے تے ہور سمجھناں
نوں غیر تصور کردا اے۔ چنانچہ پیر فضل جی کہہ رہے نیں تے میرے محبوب نال ہر میرا پیار سی
لوہ ہن مٹھاپے گیا اے۔ اج لگدا اے کہ ساڈے پیار نوں غیراں دی بری نظر لگ گئی اے تے اوہ
ساڈی محبت نوں بھیریاں نظراں نال دیکھدے سن تے ساڈا برا چاہندے سن۔ چنانچہ اوہناں دی
نظر بد دا نتیجہ ایہ ہے کہ میرا محبوب میرے نال رسا رسا رہندا اے۔ کدی میرے دل آندا ای
نہیں۔ جدوں دا وچھڑیا اے مڑ کے آون دی خواہش ای اوہدے دلوں نہیں اھی۔
(مکھ وٹا: مونہ مروٹنا، پاسا وٹنا، دور چلے جانا۔)

(پرت نہ ونی ونی: دوبارہ آون دا نال نہیں لیا۔ گویا ساڈے گوڑھ پیار نوں غیراں دی نظر کھا گئی
کہ ساڈے وچکار جدائیاں پے گیاں نیں۔)

دوجا شعر : سوہنا محبوب ایڈا بے پرواہ اے کہ اوہنوں کے دی کوئی پرواہ نہیں تے ہرے
بڑے مان تران والے بندے سن۔ اوہ سوہنے محبوب دی بے پرواہی اگے بنے تے اوہین ہو کے
اپنی آکڑنوں غلطی جان کے تک نال لکیراں پئے کڈھدے نیں کہ ساڈی بھل معاف ہو جائے۔
لیکن لوس بے پرواہ نوں کے دی پرواہ ای کوئی نہیں۔ کوئی بھادیں اچے شملے والا ہووے یاں مان
مان والا۔

تیسرا شعر : اج محبوب اپناں زلفاں اتے آپو ایڈا عاشق ہو کے ریتلے پیا اے کہ اپناں زلفاں

نوں شیشے وچ تک کے شیشے آکوں پرانہ نہیں ہو رہیا۔ گویا اوہدیاں زلفاں دی پھلی نے لوہوں جگر کے شیشے دے اگے کھلاڑ جھڈیا اے تے اوہ اپنی محبت وچ گرفتار ہو کے گویا ”راجھا راجھا کردی نی میں آپے راجھن ہوئی“ والی مثل قائم کر رہیا اے۔

چوتھا شعر : میرا محبوب بڑا شرماں والا اے۔ بے حیا اکا نہیں کہ اوہدیاں نظراں تھیں تھیں پواڑے پاوندیاں پھرن۔ میرا محبوب ہرجائی نہیں ہیگاتے میں دی اپنے محبوب دا سچا عاشق ہوں۔ ایس لئی میرے محبوب نے اگرچہ میرے تل نیویں نظر تل ای اکھ ملائی۔ لیکن اوہنے اشارے تل ای اتنا بلند حوصلہ مینوں دے دیا کہ میرے اندر اعتماد تے اوہدی وفاداری دا یقین پیدا ہو گیا اے۔ چنانچہ مینوں اپنی غریبی اتے ناز اے تے میرا محبوب میری غریبی نوں محبت دے رستے دی دیوار نہیں سمجھدا لہذا میں غیراں دیاں ماڑیاں تے میل ویکھ کے اپنی بے سرو سامانی بارے کیوں چتا کراں؟ جد کہ میرا محبوب اوڑک میرے تل اے۔

پنچواں شعر : میری حیاتی بے عملی تے غفلت دا شکار ہو کے رہ گئی تے میں اتنا بے وقوف آں کہ فیروں میرا خیال اے میں آخرت دی کھیتی بڑے مان تران تل کامیابی دی چھتر چھلوں ضرور حاصل کراں۔ حالانکہ میری مثل اوس کسان دی اے جنہ نے کوئی فصل نیجی نہ جو میں دی زرخیزی لئی مل داہیا۔ پر فصل دا موسم آون تے بڑی امیدیں لا کے بولن کھا کرن دیاں سدھراں وچ کھا رہتا دیاں۔

چھیواں شعر : اے حکیم صاحب! سانوں عاشقاں نوں تہں محبوب دا دیدار ای صحت مند رکھ سکدا اے۔ اوہدا وچھوڑا سانوں دانگی بیمار بنا دیندا اے۔ لہذا توں ساڈی بیماری دا علاج دولوں تل نہ کر سگوں محبوب دے دیدار دا بندوبست کر کے کر۔ تہں تیری حکمت دی پھر جلوے تے سانوں صحت دی نصیب ہو جائے۔ ورنہ جے ساڈی بیماری دور نہ ہوئی تہں تیری حکیمی گری دی ناکام تصور کیتی جلوے گی۔

گویا بقول میاں محمد مرحوم :

عاشق دا جو دارو دے باجھ ملاپ جہن دے
اوہ سیانا جانو ایانا روگ نہ جانے من دے

۱۔ اوہدی گلی دے وچ دفنوں دی ایویں خوشی اے میراں دوستاں نوں
اوس جدوں لنگھنا میں ٹھوکر مار لنگھنا میں رہی قبر دا کویں نشان ہلئی
۲۔ صرف اوسے دی بزم دے ہون چرچے، ذکر تیک نہ خلد دا کرے کوئی
مرضی ایہ اس کافر دی جاہدی اے، رہوے کوئی وی نہ مسلمان ہلئی
۳۔ ہن تے کوئی اللہ اوہنوں جا آکھے، مونہ فضل نوں آخری وار دس جا
سارے جسم چوں رخصت ہو کے تے انگی ہوئی اے لبان تے جان ہلئی

پہلا شعر : میرے دوستاں! ایہ خیال درست نہیں کہ مینوں اوہدی گلی وچ دفن کیتا جا

گاتن اوہ بڑے خوش ہون گے۔ حالانکہ اوہ کج ادا محبوب ایڈی ڈنگی چال چلدا اے کہ اپنی کلی وچ واقع قبر کول دی سنگھن ویلے لوہنے جد دی سنگھنا اس (اوسنے) قبر نوں ٹھوکر مار کے سنگھنا اس تے لہج میری قبر دا نشان ای باقی نہیں رہ سکتا۔ لہذا میرے دوستاں دی خوشی مٹی وچ مل کے رہ جانی اے۔

دوجا شعر : اوہ سوہنا محبوب جدوں محفل سجاںدا اے تاں اوہدیاں ٹوہراں تے شان دے تذکرے ہر کوئی کردا رہندا اے تے ہن جنت دا ذکر وی لوک بھل بھلا گئے نیں۔ اوس کافر ادا دی مرضی ایہ لگدی اے کہ ”مسلمان“ سارے ای مک مکا جاون۔

تینجا شعر : ہن میرا آخری وقت اے تے لبہاں اتے جان انگی ہوئی اے۔ پر محبوب ایہ ضرور مونہ ای نہیں کردا۔ کاش کوئی سوہنے محبوب نوں جا کے میرا حال دے تے آکھے کہ ہن اوہ آ کے آخری وقت مینوں دیدار کرا جاوے تاں جے میری جان ذرا سوکھی نکل سکے۔

- ۱۔ بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیداں توں ہو آزاد گئے
- پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ بہناں نوں زنجیر گیا
- ۲۔ دل سونا مٹی تل گیا، جد سونے نوں ہتھ پایا میں
- اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں، مٹی نوں کر اکسیر گیا
- ۳۔ کے کول بہا، کے فضل کدی میرے دل دیاں گلاں سنیاں نہ
- میں ماریا ہویا درداں دا راہواں وچ گت وہیر گیا

پہلا شعر : اوہ سوہنا محبوب جس نوں اپنیاں زلفاں دی زنجیر دا قیدی کر بیٹھا اے اوس جیون جوگے نوں دنیا تے دین دیاں بہناں قیداں توں آزادی نصیب ہو گئی اے۔ کیوں جے اوہدیاں زلفاں دی قید دے مقابلے وچ ہو رکھتی قید کوئی اہمیت نہیں رکھدی۔

دوجا شعر : میں جدوں اوس سونے رنگے محبوب دی صحبت اختیار کیتی تاں گویا سونا تے مٹی اک ہو گئے تے دوجے لفظاں وچ اوس اکسیر کرنے میری مٹی نوں اپنے ملاپ تل سونا بنا دتا۔

درد میں میں مٹی ساں۔ گویا بقول فارسی شاعر:

جمل ہم نشین در من اثر کرد
دگر نہ من ہمہ خاتم کہ ہستم

تینجا شعر : فضل جی! کے نے میرا درد نہیں پہچانتا تے نہ کدی میری درد کہانی سنی۔ نتیجہ ایہ ہویا کہ میں درداں دا ماریا جدوں ٹریا تاں جتھوں دی وی سنگھیا لوکاں نے میرے کیرنے ای سنے تے افسوس دا اظہار کیتا کہ پتہ نہیں ایہوں کیرے روگ اے۔ حالانکہ جے اوہ ہمدردی کردیاں میرا حال بچھ بندے تے درد دیندا بندے تاں مینوں کیرنے پان دی نوبت ای نہیں سی آونی۔

۱۔ ظالم موت دی گھاٹ اتار دتا ختم اچے کر بیٹھا نہ بات ساری

میرے بے کس قاصد دی لاش اتے 'جبرائیل روندنا رہیا رات ساری

۲۔ اللہ تیرے جنون دی خیر رکھے، کسے چیز دی لوڑ پرواہ ناہیں
چارے چک جاگیر دیوانیاں دی' بیابان سارا حوالات ساری

۳۔ پا دل وچ گائیاں گلانا واں' ہوئی زچ فراق وچ جان میری
شاہ حسن نے پھیریا رخ ایسا' بازی عقل والی ہو گئی مات ساری

۴۔ برکت پیر مغان دی نال لوکاں' پئے قطریاں وچ دریا دیکھے
شیشے وچ شراب موجود دیکھی' رنداں دیکھ لئی کائنات ساری

۵۔ متھے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے' بیٹھا ہتھ متھے اتے ماردا رہو
متھا سوہنیاں نال نہ کدے لائیں' رہی سی ٹھاکدی فضل گجرات ساری

پہلا شعر : میں قاصد نوں اپنا درد سینا دے کے ظالم محبوب کول بھیجتا تے اوس ظالم نے
قاصد دی گل بات راہ وچوں ٹک کے اک دم اوہنوں قتل کر دتا تے قاصد دا ہم پیشہ جبرائیل'
میرے قاصد دی لاش اتے ساری رات روندنا رہیا کہ ظالم محبوب نوں سفارتی آداب دا ذرا وی
خیال نہ آیا۔

دووا شعر : عاشق صادق نوں سوہنے محبوب دی محبت نے ا جیا گٹ کیتا ہویا! یکہ سوہنے
محبوب دی بخشش ہوئی دیوانگی دا سر صدقہ۔ عاشق نوں کے ہور رشتے دی ضرورت محسوس ہوئی
اے تے نہ اوہنوں کسے دی پرواہ اے۔ کیوں جے سوہنے محبوب دے دیوانے جدھر وی جان دے
نیں گویا ہر شے اوس اگے ہتھ بخ کھلونڈی اے تے اپنی غلامی دا اقرار کردی اے۔ بھادیں عاشق
بیابان وچ جانکے یاں اوہنوں حوالات وچ بند ہونا پوے۔

تینوا شعر : سوہنے محبوب دے ہجر وچھوڑے نے مینوں بڑا زچ کیتا ہویا اے تے اوہ حسن دی
سزکار میرے دل بکدی ای نہیں تے میں عقلمند ہون دا دعویٰ دار عقل دوڑا دوڑا کے بڑے جتن کر
رہیا واں کہ کوئی سبیل نکلے لیکن جد اوس محبوب دی نظر سوں نہ ہووے تاں عقل فکر دے رواں
دواں سوے وی سک جان دے نہیں تے کامیابی دا پنچھی ہتھوں نکل جاندا اے۔

چوتھا شعر : ایہ شعر بڑا عارفانہ اے جس وچ قال دی بجائے حال دا جھلکارا ملدا اے۔
مطلب ایس دا ایہ ہے کہ ساقی دی دعائے برکت نال لوکاں نے اوہدے عطا کتے قطریاں وچ
دریاواں دا فیض ویکھیا اے تے شراب بھادیں شیشے وچ ای موجود رہی تے اوس نوں پن دی
نویت نہ آئی لیکن ساقی دی برکت تے فیض نال رنداں نے ایسی صورت حال وچ دی ساری
کائنات دے راز پالے۔

پنجواں شعر : پیر فضل گجراتی جی! تینوں ساری گجرات نے ٹھاکیا سی کہ سوہنیاں نال متھانہ
لاویں ورنہ توں کسے دے متھے لگن جوگا نہیں رہویں گا۔ لیکن توں سنی ان سنی کردتی تے سوہنیاں
نال متھالا کے کسے دے متھے لگن توں وی گیوں۔ اپنی ایسی کیتی کراہید ابر صدقہ۔۔۔۔۔ جتنا
مرضی افسوس کرتے متھا بھن دا رہو۔ جو ہو گئی سو ہو گئی جد توں وقت دی قدر نہیں کیتی تاں

وقت ہن تیرے نل کیہ بھلیائی کر سکدا اے۔
یعنی سوہنے محبوب نل مقابلہ کر کے کوئی وی کدی جتیا نہیں سکوں ہمیشہ ہاریا ای اے تے
توں کس طرحاں جت سکدا سیں۔ چنانچہ ایس داہے پہلاں ای نہیں سی ٹرتا۔

- ۱۔ سو واری شبنم ڈھلکے پئی سو واری تارے جتکن پئے
ہننل نے تیتوں ویکھ لیا اوہ نظراں کتے نہ ٹھہریاں
- ۲۔ سسی نون ٹھنڈیاں آہواں دا وچ تھل دے کجھ بھروسہ سی
اس شہزادی نے سنیوں سن دھپاں شکر دوپہر دیاں
- ۳۔ اک نر ویندی دے دندے تے جے تیٹھے والا یاد پیا
شیرس نے رو رو کر چھڑیاں سن دو نراں اک نر دیاں
- ۴۔ دس توں ای تیریاں سو دایاں نے کڑے پاسے جانا میں
جنگل دیاں سوللاں اودھر نے ایڈھر نے اٹل شہر دیاں
- ۵۔ جے جلیے فضل دے کول جدوں مڑ نہیں اٹھنے تے جی کروا
اوہ ہرے ویلے کردائے کجھ گلاں اپنی لہر دیاں!

پہلا شعر : اے محبوب ہننل اکھیاں نے تیرا دیدار کر لیا اوہناں دے سامنے بھلویں تارے
ڈھلکن مارن یاں شبنم دے موتی اکھیاں وچ ٹھنڈاں پاؤن لیکن تیرے دیدار دا جس اتنا بھرواں اے
کہ دیدار توں بعد اکھیاں نون ہور کسے وی نظارے نل تسکین نہیں ہوندی۔

دوجا شعر : سسی تپدی ریت وچ بھج رہی سی تے ٹھنڈیاں آہواں بھر رہی سی۔ ایس خیال
نل کہ شاید ٹھنڈیاں آہواں دی ٹھنڈک نل گرمی دا احساس کجھ مدھم پے جائے تے ایسے خوش
خیمی وچ لوہ تھلاں دی تھر دوپہراں دی دھپ وچ اپنے مقصد وچ کامیابی دی آس لا کے عشق دیاں
سختیاں جردی رہی۔ تے جے اوہ انج نہ کردی تہاں ہور کیہ کردی۔ عشق دیاں سختیاں سن لئی
آخر کوئی بہانہ وی تہاں چاہیدا سی نل۔

تینجا شعر : فرہاد۔۔۔۔۔ پہاڑاں نون کٹ کے نھروگان دے عزم وچ اپنی حیاتی وی بازی ہار
گیا تے اوہدی محبوبہ شیرس اوس نل کوئی مہربانی نہ نبھا سکی تے اوس نون بڑا افسوس سی۔ تے جد
وی کدھرے اوہ نھرو دے کنڈھے تے سیر کرن جاندی تہاں اوہنوں فرہاد دا چیتا آ جاندا تہاں فیر اوہ
(شیرس) اوہدی محبت وچ دوہاں اکھیاں دیاں نھراں جاری کردی۔ جہدا سوا اوہ اکو ”نہر محبت“ سی
جس نل شیرس دا تعلق وی سی تے اوہدیاں اکھیاں دا وی تے فرہاد دا وی۔

چوتھا شعر : اے محبوب! ذرا سمجھا کہ تیرے دیوانے ہن کدھر جاؤن۔ اوہناں دے سامنے دو
ای رستے نیں۔ اک پاسے جنگل دیاں سوللاں۔۔۔۔۔ یعنی جنگل دا خار زار اے تے دوجے پاسے
شہر دے لوہاں لوہاں دیاں اٹل ہننل نل ترے دیوانیاں دا سواگت کیتا جانا اے۔ یعنی عشق دی
ہر منزل کٹھن اے۔

پنجواں شعر : ایس شعروچ پیر فضل گجراتی اپنے مٹھے سچاء دا ذکر ایس طرحاں کردا اے کہ اوہدی دلکش شخصیت اتنی بلند اے کہ بہرہ کوئی اوہدیاں وجدانی گلاں سن یندا اے اوہدا دل اناج کردا اے کہ اوہ پیر فضل دیاں گلاں سن دا ای رہوے۔

- ۱- وعدہ کے دانے کے رہیا بیٹھا، اکھاں وچ میں رات گزار شی نہیں سی پتہ جے بخت سیاہ میرے، شائیں پھوک چراغاں نوں مار شی
- ۲- گھمن گھیر ہیر طوفان مارو، اڈے ہوش حواس مہانیاں دے تارے راہبری کردیاں، سیکٹن، بیڑی میں جس بحر وچکار شی
- ۳- اوہدی نظر نیویں اتے کے کولوں مصرع اج نہیں پیا موزوں ہوندا بھاویں اوہدی، حیاتوں شاعراں نے شوخی اپنے فکر دی وار شی
- ۴- دولت کیہ جنوں دی ملی مینوں، میرے ہتھ اک قیمتی گنج آیا تار تار اپنے گریبان دی میں، خوشی وچ کر کے سو سو تار شی
- ۵- جڑ کے صوفیاں دے کول بہن والا، ایہ سبحان اللہ اوہا فضل تے نہیں؟ اج ساقی دیاں پیراں وچ جئے، سروں لاء کے پئی دستار شی

پہلا شعر : میں اوس شوخ دے جھوٹھے وعدے نوں سچا سمجھ کے ساری رات اوس دی اڈیک وچ رہیا تے جاگدیاں ساری رات گذاری پر اوہ شوخ تے جھوٹھا بلکل نہ آیا۔ مینوں کیہ پتہ سی کہ دھر درگاہوں میری قسمت ای کھوٹی سی تے میری قسمت وچ اوس شوخ دا وصال ای نہیں سی لکھیا ہویا تے میری خوش بختی دا چراغ پہلاں توں ای بجھیا ہویا سی۔

دوجا شعر : میں جس سمندر وچ بیڑی ٹھہل بیٹھا ساں اوس دی دہشت ای ایٹی سی کہ طوفان تے ہیرا ات چڑھتل وچ سی تے فیر جوہ اوپری توں اوپری۔ ملاحظاں دے ہوش حواس قائم نہ رہے کیوں جے اوہ انھیری تے طوفانی سمندری رات وچ پھے پیٹھے سن۔ پر جہڑے ستارے اسمانں پر سن کہ اوہناں نوں ویکھ کے راہ دا پتہ لگ سکدا سی۔ انھیری تے طوفانی سمندری رات دی شدت توں ڈر دے دور اسمانں اتے ہونڈیاں وی اوہ تھر تھر کنب رہے سن تے رہبری کرن لٹی تیار نہیں سن۔ ایہ شعر اپنے اندر معنوی طوفان تے ظلمت دی ایٹی شدت رکھدا اے کہ ایس دی جٹی وی تعریف کیتی جائے گھٹ اے۔ ایہ شعر اردویاں فارسی وچ وی گھٹ ملدے نیں۔ بہرحال پنجابی شاعری وچ ایہ شعر بہت اچا اے تے تعریف دے قابل اے۔

تینجا شعر : سوہنے محبوب دی جھکی جھکی نظر اتے شاعراں نے مصرعے موزوں کرن دی بڑی کوشش کیتی پر ناکام رہے تے حالانکہ ایس مقصد لئی شاعراں نے سوہنے محبوب دیاں نظراں دی حیا توں حیا کردیاں اپنے شاعرانہ غورو فکر دیاں ساریاں شوخیاں تے خیال انگیزیاں وی قربان کر دتیاں نیں پر ایس دے باوجود سوہنے محبوب دی حیا دی کتہ تیک کے وی رسائی نہ ہو سکی تے سوہنے محبوب دی نیویں نظراں دی حیا دے اوراک دا دعویٰ کے شوخ توں شوخ شاعر کولوں وی

نیں ہو گیا۔

چوتھا شعر : مینوں محبوب دی محبت دا جنون اتنے اچے درجے دا ملایا اے جہدے چھے
ننگدے وڈے وڈے قیمتی خزانے میرے قبضے وچ آگئے نہیں تے اچھے اچھے چنے جنون دا سر
صدقہ میں اپنے گریبان دی اک اک تار (دھاگا) نوں خوشی تے اوند وچ آکے سو سو تار وچ تقسیم
کرن دی دولت نال مالاناں ہو گیا واں۔

پنچواں شعر : پیر فضل تاں اک صوفی تے درویش تے عزت دار بند اسی تے صوفیاں نال ای
اودھا بہن کھلون سی پر کدھرے ایہ اوبھی فضل تاں نہیں بننے اچ ساریاں عزتاں تے صوفی پن
تے درویشیاں نوں بھل بھلا کے تے شراب خانے جا کے دو ٹھٹ شراب دی خاطر ساقی دے پیراں
وچ اپنی پگ سروں لہ کے سٹ دتی اے تے مستیاں وچ مستان ہو یا بیٹھا اے؟

۱۔ بیٹھا روز سیناں دے کول رہناں، دیندا روز خدا دا نور رہناں
اُو وا رہ گیا سی طور جل کے، میں ہر روز جدا مثل طور رہناں
۲۔ غماں نال مل گئی اے طبع میری، جبر غمگین رہناں تے مسرور رہناں
جناں دے ہو نزدیک جاناں، میں اوتنا غماں تمہیں دور رہناں
۳۔ نال دکھاں دے سفر وچ رہن والے، ضائع ہون جان رفتی میرے
چھالے پھولدا خاراں دے نال رہناں، ونھدا نہواں دے نال ناسور رہناں
۴۔ ہرے روز دا میرے دماغ اتے، آکے عشق دا نشہ سوار ہویانے
رہی ساقی تے جام دی لوڑ ناہیں، بنا چبتیاں مست محسوس رہناں

ہشتم شعر : میں منت منت سوہنیاں محبوباں کول بیٹھا رہتا واں تے اچ اوبھتاں دا حسن و دلکشی
نال گویا اللہ دا سپن و دلکشی دا موقع ملدا اے۔ کیوں جے اللہ تعالیٰ حسین اے تے حسن رالیاں دا
چاہوان اے۔ دوجے لفظاں وچ حسن دا جتھے وی چکارا تے لشکارا اے اوہ گویا اللہ دے سن دا
لشکارا اے۔ ایس حوالے نال کہے وی حسین نوں و دلکشی نال بالواسطہ طور تے اللہ دا لشکارا
و دلکشی دا موقع ملدا اے۔ اللہ دے اک لشکارے نال کوہ خور سز گیا سی تے مہسی علیہ السلام نے
ہوش ہو گئے سن پر میرا معاملہ بالکل دکھرا اے کہ میں روز سیناں دے دیدار دہوں حسن اے
لشکاریاں نال منت منت سزدا رہتا واں تے ایہ کوہ طور دے ساڑ نالوں زیادہ بھرواں ساڑ اے۔

دوجا شعر : غالب نے آکھیا سی:

رنج سے خوگر ہوا، انساں تو مٹ جاتا ہے رنج
مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں

تقریباً ایسے مفہوم نوں پیر فضل گجراتی نے اپنے انداز وچ رنج بیان کیتا اے۔۔۔۔۔ کہ
میری طبیعت غماں دی اتنی عادی ہو گئی اے کہ غماں دا وجود مینوں خوش رکھدا اے تے نال ای
خوشی تے غم دا تاثر دیکھو کہ میں جتنا غماں دا قرب پاتا واں مینوں اتنی زیادہ خوشی ہوندی اے

تے انج عملی طور تے گویا غماں توں چھٹکارا مل جاندا اے۔

تیجا شعر : میرے چھالے تے نامور میرے دکھاں دے سرفدے ساتھی میں تے مینوں خطرہ ایہ ہے کہ مٹاں میرے ایہ دوست ضلع ہو جان۔ کیوں بے ایہ میری عاوت جی ہو گئی اے کہ میں چھالیاں وچوں سولاں تل پانی کڈھا رہنا واں تے نالے اپنے نامور نہواں تل بھلدا رہنا واں تے انج ایہناں دے دل (سندرت) ہوں دا خطرہ اے یاں دوہے لفظاں وچ گواچن دا امکان اے۔

چوتھا شعر : میرے عشق دے نئے نے مینوں ہن ایہتوں تیک ابرا دتا اے تے میں سلق دا اجھا (محتاج) ہو کے جام دی لوڑ وی محسوس نہیں کردا تے بغیر بیتیاں گھن عشق دے نئے تل ای مست تے مخمور رہن دا علوی ہو گیا واں۔ یعنی میرے دماغ اتے عشق دا نشہ ایسا سوار ہو گیا اے کہ ہن مینوں نئے دی خاطر شراب تے سالی دی محتاجی وی لوڑ نہیں سکوں بغیر پیتے مستی چھائی رہندی اے۔

۱۔ دل وچ آکھدا رہنا واں، ایس واری رکھ دیاں گا کھول کے حل دل دا آ ساہنے جان لوہ جدوں میرے، کردا صرف حضور حضور رہناں

۲۔ کدی روندیاں روندیاں ہس پیناں، کدی بسدیاں بسدیاں رو پیناں توں جدوں تصور دے وچ آویں، نہ مختار رہناں نہ مجبور رہناں

۳۔ میرے دل بھولے تائیں فضل چنلی، بت خائوں حسن دی چاٹ گئی / بھلدا نہیں میت دے وچ بیٹھا، سندا جدوں توڑی ذکر حور رہناں

پہلا شعر : اک اردو شعراے:

یوں کہتے کہ یوں کہتے گر ساہنے آ جانا

سب کہنے کی باتیں ہیں کچھ بھی نہ کہا جانا

تے پیر فضل ہو ری محبوب دے ساہنے جا کے اپنے دل دا حال کھولن دا عزم رکھدے میں پر اوہ ایہ وی جان دے میں کہ جی واری وی محبوب دی حضوری دا موقع ملیا اے حاضری ویلے مینوں ہور کوئی گل بھدی ای نہیں سکوں میں صرف وارفتگی دی حالت وچ جی حضور! جی حضور!۔۔۔۔۔ کردا رہ جانا واں۔

دو جا شعر : اے محبوب! تیری ذات دا تصور۔۔۔۔۔ وی مینوں بے سدھ کر دیندا اے تے حالت ایہ ہو گئی اے کہ تیرے تصور وچ جے ہن لگ پیناں تل ہدا ہدا رون لگ جانا واں تے جے رون لگ پیناں تل روندنا روندنا ہن ڈیہ پیناں۔ یعنی تیرا تصور وی مینوں ہوش وچ نہیں رہن دیندا۔

تیجا شعر : اے محبوب! میرا دل وی کنا بھولا بھالا اے کہ ایہ محبوباں تے سونیاں دے حسن دا ٹھکرے ہو گیا اے تے ایس ٹھکرے نے میرے دل دا ایہ حال کر دتا اے کہ بت خانے وچ حسین

ہیں وہاں سوہنیاں نکلاں تک تک کے خوش رہندا اے تے بے کدی مستے واعظ کولوں حوراں دا
 ذکر سن لیندا اے تاں حوراں دے تصور وچ کبار رہندا اے تے ذرا وی نہیں اک وا (اکتاںدا)
 دراصل ایہ ساری کیفیت میرے دل نون محبوباں دے حسن وی چٹ لگن دا نتیجہ اے۔ بھادیس اوہ
 چٹ بت خانوں لگی سی پر ہن مستے حوراں دا ذکر سن کے وی میرا دل بڑا خوشیاں ماندا رہندا اے
 تے ذرا وی تھکاوٹ محسوس نہیں کردا۔

- ۱۔ کتے میں سلان مقابلے دے جملے یار دی زلف شبیر کتے
 راتیں قلعے خیال دے دل اندر کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کتے
- ۲۔ بھلا رکھے سکندر تے کیہ رکھے میرے حسن دے بادشاہ تل نسبت
 گھوڑے زمیں نمائی تے اوس پھیرے اتنے دلاں دے شہر نسیر کتے
- ۳۔ کر کے میں ظاہر اپنے شوق تائیں اس مغرور نون ہور مغرور کیتا
 نورے کیوں پیغام پیغام اتے کابنوں خطاں تے خط تحریر کتے
- ۴۔ فضل شاہد مقصود وا جس ویلے آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
 کوزے صوفیاں کندھاں دے تل مارے جبے زاہداں نے لیر لیر کتے

پہلا شعر : سوہنے محبوب تل وصال دا موقع نیزے آیا تاں میں مقابلے دی منصوبہ بندی کیتی
 تے محبوب دیاں زلفاں نے وی ہیر مچا کے شب خون مارے تے ایس مقابلے دا تصور کر دیاں میں
 راتیں بہت سارے خیالی قلعے بار بار اساروا رہیا تے ڈھاوندا رہیا۔

دوچا شعر : سکندر اعظم دی فتح مندی دے چرچے تل بہت نہیں جس و جہوں اوبدی شہرت
 صدیاں توں منی پر منی اے پر سکندر دی فتح مندی تے میرے حسن دے بادشاہ دی فتح مندی دا
 مقابلہ نہیں کیتا جا سدا کیوں بے سکندر اعظم نے دھرتی اتے گھوڑے دوڑائے تے علاقے فتح
 کتے پر میری حسن دی سرکار نے دھرتی دی بجائے دلاں دے شہراں نون زیر کیتا تے اوتھے اپنی
 فتح دے جھنڈے لہرائے۔

تینجا شعر : دراصل سوہنے محبوب نون مغرور کرن وچ میرے ظاہری شوق دا بڑا ہتھ اے کہ
 اوہ میرے دلوں اپنے حسن دیاں تعریفاں سن سن کے تے میرا اشتیاق دیکھ کے پلوں ودھ توں ودھ
 مغرور ہوندا گیا۔ کاش میں اوس محبوب نون پل پل پیغام نہ جھوندا تے نت نت خطاں تے خط نہ
 لکھدا جس و جہوں اوہ غرور وچ آ گیا اے تے اوبدے نوہراں نہیں ٹھلے جاندا۔

چوتھا شعر : اک فارسی شعراے :

آں دل کہ رم نمودے از خورو جواناں
 دیرنیہ سال پیرے بردش بیک نکابے

یعنی اوہ دل بہت سوہنے جواناں دے قابو نہیں سی آوندا تے بھجا پھردا سی اک وڈی عمر دے
 باپ نے اونوں اکو اکھ ماری تے لے کے ٹردا ہویا۔

ایہی شرح کرنی اوکھی گل اے۔ مختصر لفظاں وچ اسیں ایہ کہہ سکے آں کہ دل نوں تانگھ سی کہ
 مینوں اوس قاتل دے پنجر دا وار سہارن دا موقع ملے گا تاں چلو ایس بہانے اوہدے دیدار دی
 دولت وی مل جائے گی۔ حالانکہ ایہ تاں مینوں پتہ سی کہ میں اوس محبوب قاتل دا وار سہن جوگا
 بلکل نہیں بیگا۔ چنانچہ جدوں جلاو دا تے میرا آہتا ساہتا ہویا تاں میں دیدار دی سک و جہوں جلاو
 (محبوب، قاتل) دا مونہ تگن لگ پاتے ایس نظارے وچ کھب کے رہ گیا تے دوجے پاسے جلاو
 میرا مونہ تگن ڈیہ پیا کہ ایہ کون بہادر اے۔ ہڑا میرا وار سہن دا دعویٰ دار اے تے آکڑ کے کھلوتا
 ہویا اے تے اوہدی دھون ای نیویں نہیں ہو رہی تے اچ اک دوجے پارے اپنے اپنے جھلیکھے نے
 سانوں اپنی اپنی جگہ کھلاریا ہویا اے تے اسیں ددویں اک دوجے نوں دیکھی جا رہے آں۔ میں
 شوق نل تے اوہ حیرت نل۔

- ۱۔ کیہ ہویا سینہ ونہ گیا یاں جگرا ساڈا چیر گیا
 ایہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا
- ۲۔ گل میری نسبت کہتی اے اک نویں لباساں والے نے
 ایہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ چنبرہ وانگوں لیر گیا
- ۳۔ جد و کھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندے ہون پئے
 غمی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مر منیر گیا
- ۴۔ اکھاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آون پئے
 اک جھٹ کھلوتا کول جمدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

پہلا شعر : سانوں تیرے تیر نال زخمی ہون دا کوئی افسوس نہیں۔ بھاویں تیرا تیر ساڈے سینے
 وچ لگا اے یاں کلیجہ چیر گیا اے۔ کوئی گل نہیں۔ سگوں سانوں تاں بڑی خوشی ایس گل دی اے
 کہ اے محبوب! تیرا تیر خالی نہیں گیا سگوں کامیابی نال نشانے اتے لگا اے۔

دوجا شعر : اوس خوش لباس تے خوش پوشاک محبوب نے میری محبت دی داد دیون دی
 بجائے لوکل اگے میری مندیاتے شکایت اچ کہتی کہ ایہ پائے پرانے کپڑیاں والا لیراں لتھا۔۔۔۔۔
 کے تھاں دا۔۔۔۔۔ سانوں چنبرہ ای گیا اے تے گروں ای نہیں لندا۔

تیسرا شعر : میرے سوہنے محبوب دے حسن نوں تک تک کے حسن دیاں سرکاراں شرم نل
 پانی پانی ہو رہیاں نہیں۔ بس اچ سمجھ لو کہ جدھر اوہ نورانی کھڑے والا ”مہر منیر“ گیا تاں بلدیاں
 شمعوں نوں گویا پھوک وجدی گئی۔ ایہ شعر گویا میر تقی میر دے ایس شعر دا مصداق اے :

وہ آئے بزم میں اتنا تو سب نے دیکھا میر
 پھر اس کے بعد چراغوں میں روشنی نہ رہی

چوتھا شعر : سوہنے محبوب دیاں مدھ بھریاں مست اکھیاں نوں ویکھ کے و کھن والے خوشی
 نل مستی وچ گٹ ہو کے لورے لین لگ پندے نہیں۔ اوہ محبوب ای ایسا بھاگل بھریا اے کہ جس

کول اوہ گھڑی بھر لئی کھلو گیا۔ اوہدی تقدیر نوں (مثبت انداز وچ) بدل کے رکھ دتا۔

فرد

بہرہ چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدی، آخر کار ایہ منٹا پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضل ورگے کدھرے بن ورلے اللہ لوک ملدے
اک شعر فرد کملاندا اے۔ اپر دتے شعر وچ پیر فضل نے اپنے بیٹھے سہاء دی سلوہت کیتی
اے۔ اجھی منقبت اللہ دی عطا ہوندی اے تے ایسی عطا دا ذکر تھدیت نعت دے طور تے کرنا
قرآن توں ثابت اے (واما بنعمتہ ربک فحدث) یعنی بہرہ کوئی وی فضل نل ملیا تہ
اوہدیاں گلاں دا نگہ پار دیکھ کے اوہنے تسلیم کیتا کہ اہجے فضل ورگے اللہ لوک چودھویں صدی
وچ وی نکلے نیں۔

۱۔	نہ	دم	نکلے	نہ	جانے	غم	اساڈا
	ہے	وچ	عالم	عجب	عالم	اساڈا	اساڈا
۲۔	اوہ	پنے	یار	آ	رلیا	جنازے	اساڈا
	پھبایا		شمنال	ماتم		اساڈا	
۳۔	بجر	دے	صد میاں	نے	رہن	دتا	اساڈا
	جگر	محکم	نہ	دل	محکم	اساڈا	
۴۔	جفا	نوں	لطف	تیرا	جانے	آں	اساڈا
	سمجھ	چنا	غنیمت	دم		اساڈا	
۵۔	تماشا	بن	گنی	حالت		اساڈی	
	نیں	کوئی	فضل	ہن	محرم	اساڈا	

پہلا شعر : دنیا وچ ساڈا وی عجب حال اے کہ محبوب دے غم توں نجات ای نہیں ملدی
تے نہ ساڈی بان ملدی اے۔ عجب شکل وچ پھے ہوئے آں۔

دو جا شعر : رقیباں نے بد دیکھیا کہ اوہ محبوب ساڈے جنازے وچ آن شامل ہویا اے تہ
اوہناں نے رقابت دے ساڑ پاروں پٹ پٹا کا پا دتا تے اہجے جنازے وچ خاموشی دی جلد پئی بھلی
رونی لگ گئی۔ دوت نظاں وچ دشمنان نے ساڈے جنازے نوں اپنی رقابت دے بد بے نل
رنگ اے تے ماتم گویا دشمنان ہتھوں ج پھب کے اپنی شان دکھا گیا۔

تیجا شعر : محبوب دے دچھوڑے دے صدے ایڈے کرڑے سن کہ اوہناں نے نہ ساڈا دل
مضبوط رہن دتا اے نہ کلید۔

چوتھا شعر : ایس اوہ عاشق آں کہ تیری جفا نوں تیری مہربانی سمجھنے آں۔ حالانکہ تیرے عام

عاشق تیری جفا توں قلم ہی سمجھدے نیں۔ لہذا اپنے عام چاہت منداں دے مقابلے وچ سلاؤ دم
نہیت اے۔ اے محبوب! توں ایس بی نعمت (سلاؤ موجودگی) دا شکر کیتا کر۔

بچوں شعر : ہن سلاؤ کوئی وی محرم حل نہیں رہ گیا تے ایس حالت نے سناں دیا وچ
تمنا بنا کے رکھ دتا اے تے سلاؤ پھلڑی لگی رہندی اے۔ گویا:

بلغ ہماروں تے گلزاروں بن یاراں کس کاری
یار ملن دکھ کئے جلون شکر کراں لکھ واری

- ۱۔ بدل کدی وقتں تل برسدائے، بچوں میریاں نت برسان اکھیں
کے تل جدوکیں لگیں نیں، رہن لگیں تل دلان اکھیں
- ۲۔ لوہ رہن لٹ بوریوں وانگ پھردے، اکوار اوہریاں جنوں ویکھیں نیں
نٹے گتیاں، کھیویاں مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں مست مستان اکھیں
- ۳۔ لوہدی شان نوں دیکھ تے یندیاں نیں، بے زبان آگوں دن جوگیں نہیں
میرے یار دی شان دا پتہ لگدا، بے خود کردیاں شان بیان اکھیں
- ۴۔ کڑک بجلی دی سنی تے قفس اندر سہی ہوئی اک بلبل نے آکھا ایہ
شکرے میں سخن چمن وچ اپنا سڑوا نہیں ڈٹھا آشیان اکھیں
- ۵۔ کاش اکھیاں دے وچ پان واسجے، خاک پا اپنی مینوں نور دیندا
جڑے سنگدل دی انتظار اندر، میریاں فضل پھرانڈیاں جان اکھیں

پہلا شعر : پیر فضل ہو ری کندے نیں کہ بدل نت نہیں ور حدے سگوں کدی کدھرے
ور حدے نیں پر میریاں اکھیاں نت جھڑیاں لائی رکھدیاں نیں تے جدوں دیاں اوہ کے تل لگیں
نیں ہر ویلے دامن تل ای لگیں رہندیاں نیں۔ یعنی آنسو جاری رہندے نیں تے ہر ویلے آنسو
پونجھن لئی پلے دی لوڑ رہندی اے۔

دو جا شعر : جنوں نے سوہنے محبوب دیاں۔۔۔۔۔ نٹے گتیاں کھیویاں مدھ بھریاں، جاگو
میٹیاں تے مست مستان اکھیں صرف اک واری آئیں نہیں اوہ فیر ساری عمر واسطے دیوانیاں وانگ
پھردے رہے تے ہوش وچ نہ آسکے۔

تینجا شعر : میرے محبوب نوں تک کے میریاں اکھیاں اوس محبوب دی شان دی بلندی توں
واقف ہو جانڈیاں نیں پر اوس شان نوں تک کے بوندل جانڈیاں نیں تے ہوش بھلا بسن و جوں
ایس قتل نہیں رہندیاں کہ اوہ سوہنے محبوب دی شان دے اور آت دی کہانی دوجیاں نوں وی سنا
سکن پر جے اوہ (اکھیں) ایج کر سدیاں تہ فیر سوہنے محبوب دی اصل شان توں ہوراں نوں وی
دراستی نصیب ہو رہندی سی۔

چوتھا شعر : اک بلبل چمن وچ آسنا بنا کے رہندی ہوندی سی پر اوہ صیاد دے ڈھائے چڑھ

گئی تے پنجر وچ قیدی ہو گئی۔ اوہنے پنجرے وچ بجلی دی کڑک دی واج سنی تے اللہ وا شکر ادا کیتا کہ چنگا ہو یا کہ میں اپنا آلمنا بجلی ڈگن و بہوں سڑکے سواہ ہوں توں پہلے پہلے قیدی ہو گئی ساں تے اج میں اپنا آلمنا اپنی اکھیں سڑا نہیں و یکھیا نہیں تے مینوں بڑا دکھ ہونا سی۔

پنجواں شعر : پیر فضل اپنے محبوب دے انتظار وچ اے تے اڈیک وچ اوہیاں اکھیاں پھرانڈیاں جا رہیاں نیں۔ ہن اوہ سدھر کر دا اے کہ کاش میرا محبوب جے آپو پھیتی نہیں سی آ سکا تاں اوہ مہربانی کر کے اپنے پیراں دی خاک مینوں بھجوا دیندا تاں جے میں اوس خاک نوں انتظار وچ پھرانڈیاں جان والیاں اکھیاں وچ سرے وانگ پائے اکھیاں دے پھران دے روگ توں محفوظ رہ سکا۔ خاک پا، پیراں دی خاک، سنگدل، ظالم محبوب پھردے دل والا محبوب، اکھیاں پھراتا، انتظار یاں حیرت وغیرہ و بہوں اکھیاں وچ حرکت نہ رہتا۔ ایس شعر وچ صنعت تضاد دے نال معنویت دا سمندر وی لہرے لے رہیا اے جس نوں لفظاں وچ جکڑنا خاصا اوکھا کم اے۔

۱۔ تازہ نئس رقابت دی فیر ہو گئی، فیر ہو گئے رشک دے پھٹ بجرے
پتہ دین پئے بجرے کشکش دا تیرے مخملی دامن دے وٹ بجرے
۲۔ سٹ بجرے سینیاں وچ وجے، چہرے دوپتیاں دے نموں جھان ہودن
مٹی بجرے نال سنوار کے تے، پھل قبر میری اتے سٹ بجرے
۳۔ ہن پرواہ ناہیں بھادیں پھراں دی، روز بجرے پئی برسات ہووے
تیرے درتے فیر سر پھرے تیرے، ہو گئے بیٹھ کے جھٹ دا جھٹ بجرے
۴۔ سن کے شور اودے خادم باہر آئے، واپس جا کے اوہناں نے عرض کیتی
اوہناں وچ کوئی فضل دے نال دا نہیں ایہ کوئی ہور نے چوڑ چپٹ بجرے

پہلا شعر : اے محبوب! تیرے مخملی دامن دے وٹ (سلوٹاں) دیکھ کے میرا رقابت دا جذبہ بڑکے جاگ پیا اے۔ یعنی رقیباں نال تاں توں بڑا ہیل میل کردا رہتا ایس تے سلائے نال گوزھیاں نہیں پاندا۔ چنانچہ تیرے ایس ورتاؤے نے رقابت دی سٹ مڑکے جگا دتی اے تے رشک نے وی نویں سرے توں زخماں نوں ہوا دینی شروع کر دتی اے تے ایہ ساری کارروائی تیرے مخملی سوٹ دی استری ٹن تے نویں وٹ پین و بہوں ساہنے آئی اے۔

دوجا شعر : اے محبوب! میرے دل نوں تاں ہی قرار آ سکا اے کہ توں میری قبر اتے تے بجرے مٹی پا کے اپر بجرے پھلاں دے بجرے میری قبر اتے پاتے پاتے۔۔۔۔۔ دے۔ فیر توں دیکھیں کہ میرے دشمنان دے سینے اتے تیرے بجرے پھل وانگ وانگوں سٹ مارن گے تے بجرے مٹی۔۔۔۔۔ دشمنان دے چہریاں دی رونق برباد کر دیوے گی۔

یعنی محبوب جدوں میری قبر اتے نویں مٹی چڑھا کے بجرے پھلاں دی چادر چڑھاوے تاں میرے دشمنان دے سینے اتے شاں و جن گیاں تے مخالفناں دے چہرے نموں جھان ہو جائے گے۔

تینجا شعر : جدوں وی ایہ گل دیکھن وچ آئی اے کہ تیرے دیوانے بہناں نوں لوکھ

مار مار کے زخمی کر دیا سی اوہ جدوں تیرے دروازے پر گھڑی دی گھڑی آ کے بیٹھے تہاں مڑ کے تازہ دم ہو گئے۔ لہذا ہن تیرے دیوانیاں واسطے ایہ فارمولا بن گیا اے کہ بھادیں لوک اوہناں نوں کتنے ای پتھر مارن تے بھادیں پتھراں دی نت نت بارش ہووے پئی پر ہن تیرے دیوانیاں نوں کوئی پرواہ نہیں کیوں جے اوہ جھٹ دا جھٹ تیرے دروازے دی ہوالے کے مڑ کے تازہ دم ہو جاندے نیں۔ تے مڑ کے پتھر کھان لئی آن حاضر ہوندے نیں۔

چوتھا شعر : محبوب نے گھر دے اندر بیٹھیاں شور سنیا کہ باہر کجھ نویں شوریدہ سر آئے نیں۔ محبوب دا خیال سی کہ شاید فضل گجراتی شور کر رہیا اے چنانچہ اوہنے ایس گل دا پتہ کرن لئی اپنے نوکراں نوں باہر بھیجا تے اوہناں نے واپس جا کے دیا کہ سوہنیو! باہر وار نہ تہاں فضل گجراتی شور مچا رہیا اے تے نہ اوہدا کوئی سگی ساٹھی اے سگوں باہر رولا پاؤن والے کوئی ہو رہی لوک نیں جڑے اے محبوب! تیرے حسن دے تیراں دے تازہ تازہ زخم کھا کے چور چور ہوئے پھر دے تے شور پئے مچاندے نیں۔

- ۱۔ اوہ میرے دلوں ویندائے بھر بھر کے نظراں تہاں دیاں
- میں جس دے پچھے جھلیاں نیں نوکھن تے نوکھن شہر دیاں
- ۲۔ میں سنیا ویندائے لوکھن نوں اوہ دارو دل دیاں روگاں دا
- میں پڑی شفا دی جد منگی اس دتیاں پڑیاں زہر دیاں
- ۳۔ اج دوویں پاسے رکھ گیا دو موہاں خنجر قاتل دا
- دھرتی تے دھاراں خون دیاں انبر تے لساں گھر دیاں
- ۴۔ میں اک اک اوہدے پل اتوں سو لیل قدر دی وار دیاں
- جس راتیں ملیاں رون لئی دو گھڑیاں پچھلے پہر دیاں

پہلا شعر : میں محبوب دی خاطر لوکھن دیاں گلاں سنیاں۔ طعنے طنوڑے جرے تے سارے شہر وچ بدنامیاں کھنیاں تے محبوب دی بے وفائی دی کدی شکایت نہ کیتی پر میرا محبوب! فیروہ میرے دل تہاں بھریاں نظراں تال تک رہیا اے۔

دو جا شعر : مینوں پتا لگا سی کہ اوہ محبوب دل دے روگاں دا دارو تقسیم کر رہیا اے۔ چنانچہ میں دی اوہدی بارگاہ وچ حاضر ہویا تے اپنے روگ دے علاج واسطے اک پڑی دی درخواست کیتی پر اوس محبوب نے (ظلم دی انتہا کردیاں) کیوں جے جے محبوب جے عاشق نوں ازمان لئی سختیاں کردے نیں (مینوں زہر دیاں پڑیاں عطا کیتیاں۔ تہاں جے آزمائش وچ جے کوئی کسر رہ گئی اے تہاں اوہ پوری ہو جائے۔

تینجا شعر : قاتل دی تگوار نے اج دوہرا اثر دکھایا۔ مینوں قتل کرن توں بعد لوکھن ویکھیا کہ دھرتی اتے خون دیاں دھاراں من تے اسان تے دھندلی گھر دیاں لساں چھائیاں ہوئیاں سن۔ یعنی اوس عالم نے مینوں قتل کر کے اپنا دل دی راضی کر لیا تے لوکھن دے سامنے غم تے افسوس دا

اظہار وی کردا رہیا۔

چوتھا شعر : میں اوس محبوب دی یاد وچ جس راتیں اوہدی محبت وچ روون لئی اکلاپے بھریاں
دو گھڑیاں حاصل کرن وچ کامیاب ہویا ہوواں اوہناں دوہاں گھڑیاں دے اک اک پل اتوں سو سو
یلتہ القدر قربان کر چھڈاں تاں وی ایہ سودا منگا نہیں۔

یعنی محبوب دی محبت وچ روون لئی حاصل شدہ پچھلی رات ویلے دو اکلاپے بھریاں گھڑیاں
دے اک اک پل دے بدلے جیکر میں سو سو یلتہ القدر وی قربان کرن دا سودا کر لوں تاں وی ایہ سودا
کتھارے نہیں جاوے گا سگوں ایہ سودا نفع والا سودا اے۔

ایس شعروچ مبالغے دی انتہا مدی اے۔ اک اک پل تے سو سو یلتہ القدر دا موازنہ تے
فیرووی اک اک پل۔۔۔۔۔ چوکھا منگا تے قیمتی اے۔ سو سو یلتہ القدر دے مقابلے وچ حالانکہ
اک یلتہ القدر ہزار مہینیاں توں ودھ انفضلیت رکھدی اے۔

- ۱۔ کڈھ لے ظالما اپنے دلے وچوں، جے کوئی ظلم دا ہی ارمان باقی
ظلم سہندیاں جسم تے گیا کھادا، ہے پر جسم اندر اے جان باقی
- ۲۔ کنے کیتو نی، کنے ہوئے پورے، کنے کریں گا ہور پیمان باقی
بنیاں کیہ حساب، حساب دانا؟ لا کے کڈھ کھاں ذرا میزان باقی
- ۳۔ ایویں رات وی رات دا ہے میلا، خارج کریں نہ کے نوں بزم وچوں
صبح ہونڈیاں، اے صدر بزم! رہی نہ ایہ بزم، نہ بزم دی شان باقی
- ۴۔ کریا کر جو دلے وی ہی مرضی، در تے آئے سوالی، نہ جھڑکیا کر
تھوڑے سے دن باقی میں فیر رہنا میں، نہ ایہ در باقی، نہ دربان باقی

پہلا شعر : اے ظالم محبوبا! تیرے دل وچ ظلم دی انتہا تک پہنچن لئی کوئی ارمان جے کر
اے وی باقی ہیگا اے تاں اوس ارمان نوں وی کڈھ لے۔ یعنی ظلم دے جوالے تل دل دیاں لالا
لے۔ حالانکہ میرے اتے ظلم توں پہلے ای گھٹ نہیں کیتا تے تیری ستم گاری دہوں میرا بدن
دی کھادا گیا اے پر تیرا ظلم میرے واسطے اک نعمت اے۔ کیوں جے ایہدا تعلق تیری خوشی تل
اے تے تیری خوشی۔۔۔۔۔ میری خوشی اے۔ لہذا اگرچہ میرا کھدی بدن ہور ظلم سن دے قاتل
نہیں رہ گیا پر ایس تل کیہ فرق چیدا اے کیوں جے تیرا ظلم سن لئی سے وچ اے میری جان
تاں باقی اے۔

دو جا شعر : اے محبوبا! توں وعدیاں دا بڑا کھڈار ایں تے پورا کدی اک وعدہ وی نہیں کیتا
چلو اسل کیہ آکھنا ایں کیوں جے سانوں دی عمد پیمان راہیں تیری خوشی تے تیرے تل گلاں کرن
دا چاہندا اے ورنہ سانوں تیرے وعدیاں دی اصلیت دا پتہ اے۔ چلو۔۔۔۔۔ تیرے تل گلاں
باتاں دا موقع ای سی۔ ہلا فیر۔۔۔۔۔ دس کھاں! محبوبا! ہن تا میں میرے تل ہور وعدے کنے کیتا
نہیں۔ کنے پورے کتے تے نبھائے نہیں تے ہور اے کیتے وعدے کرن دا خیال اے۔ توں در
حساب لا کے دس (کیوں جے میری چاچے توں بڑا حساب دان بننا ایں تے میں تیری ایس خوشی

وی منکر نہیں) میرے بل وعدیاں دے کھاتے دا بلنس ہن کیہ اے؟

تیجا شعر : اے محبوب! دنیا وی ایہ محفل گویا رات دی محفل وانگ اے جتھے تیرے عاشق
تینوں و - لکھن تے تیریاں گلاں سن لئی اکٹھے ہو گئے نہیں۔ توں اہنیاں تل غصے نہ ہوویں تے
کے نوں محفل وجوں کڈھن دا ظلم نہ کریں۔ کیوں جے ظلم تیری شان دے خلاف اے تے نالے
عاشق دیاں سدھراں دا خون کرن دے مترادف اے لہذا اپنے عاشق بل مہربانی دا درتارا رکھ۔
کیوں جے رات لنگدیاں سار صبح ہوندی نوں محفل وی برخاست ہو جانی اے تے ہور وی کے
نے اتھے بہ نہیں رہتا۔

چوتھا شعر : اے محبوب تیرے دربار دی محفل وچ تینوں موقع ملیا ہویا اے کہ جو من
اویے کرایا کرتے دل دی مرضی کرن وچ ڈھل نہ کریں پر اک گل دا خیال رکھیں۔ درتے آئے
کے سوال نوں جھڑکیا نہ کر۔ کیوں جے تینوں ایہ اختیار تھوڑے دنوں واسطے ملیا اے۔ اوہ دن لگھ
گئے تہن نہ تیرا دربار ہووے نہ تیرے دربار ہون گئے۔ نہ تیری مختاری ہووے گی کیوں جے کل
من علیہا فان وبتقی وجه ربک ذوالجلال والا کرام (الرحمن)

۱- تیرے ساغر صراحی دی خیر سالی، رہن رنگ لگے پادہ خائیاں نوں
جاہن خوشی دے تل اس دیندے نور خوشی دے تل مستانیاں نوں
۲- وچ دستیاں دے رنگیں دسدیاں نوں کھچ کے کدے جنون نے لے آندا
تکئیں گردغبار دے دشت اندر، جتھے مار کے لے دیوانیاں نوں
۳- والاں وچ دل دلاں وچ دل پھاتے، کیوں نہ آئینے روبرو رکھن
زلقاں ونگیاں جنہاں تے پالیاں نے سوچ سمجھ کے پھیر دے شانیاں نوں
۴- جگ تے اپنا اثر جمان والے، کدوں کسے دا اثر قبول دے نے
ہرے تل زمانے دے بدل جاوے، اوہناں بدلتاں خاک زمانیاں نوں

پہلا شعر : ساقیا! تیری خیر ہووے، تیری صراحی دی خیر ہووے تیرے ساغر دئی خیر ہووے
تیرے میخانے نوں رنگ لگے رہن۔ تیرے درتے مستانے تے میکش آئے نہیں۔ اوہناں دی خوشی
پوری کرے۔ تہن جے ایہ خوشی خوشی تیرے کولوں رخصت ہو کے جد واپس جان۔ تہن دعاواں
دے جان۔ کیوں جے۔۔۔۔۔ کر بھلا تہن ہو بھلا۔ انت بھلے دا بھلا! تے۔ دل بدست آور کہ ج
ہراست۔

دجا شعر : دیوانے پہلاں دیوانے نہیں من بلکہ ایہ بڑے عقلمند تے سکھ لوک من تے
یاں وچ بڑے رنگ وچ دس رہے من۔ لیکن فیر پتہ نہیں کیہ ہویا کہ اوہناں رنگ وچ
سے سکھ لوکاں نوں کے دی کشش نے کھچ کے دشت وچ لے آندا جے ایہ وی گردوغبار وچ
کے مٹی تل مٹی ہو گئے۔ تے اتھے دے دیوانیاں نے نویں دیوانیاں دا سواگت بغل گیر ہو
پیدا۔ یعنی محبوب دی چینک نے رنگاں وچ دسدے لوکاں نوں دیوانے بنا دتا تے جدوں ایہ

دشت وچ پہنچے تاں پرانے دیوانے اوہناں نویں دیوانیاں نوں جیہی پا کے ملے کیوں جے گردوغبار
وہوں دوہاں وچ کوئی فرق نہیں سی رہ گیا۔

تیجا شعر : محبوباں دے والاں (زلفاں) وچ دل نہیں تے ولاں (خم ہا) وچ عاشقاں دے دل
انگے ہوئے نہیں۔ ایس کر کے اپنے عاشقاں دی حالت دا ہر ویلے جائزہ پیش نظر رکھن لئی محبوباں
نے عادت ایہ بنا لئی اے کہ اوہ ہر ویلے آئینے دے سامنے بیٹھ رہندے نہیں تے اجسے محبوب
بہناں نے خمدار زلفاں پال پوس کے رکھیاں ہویاں نہیں۔ اوہ کنگھی کرن ویلے وی بڑی سوچ سمجھ
توں کم لیندے نہیں کہ متاں زلف دا کوئی خم سدھا نہ ہو جائے تے اوس نال انکلیا ہو یا عاشق یاں
اوپر دیوانہ ڈگ نہ پوے۔ شانے۔ کنگھی دی جمع لیکن شانے موڈے (کندھے) دی ہندے نہیں۔
ایس حوالے نال موڈیاں نوں جھٹکا دینا مراد لینا پوے گا۔ بہر حال ایس شعروچ بڑی نزاکت دی اے
تے معنویت وی لفظاں دی چون وی بڑی سوادی اے۔ زلف گرہ گیر دے کمالات وی نہیں تے
تینے دیاں استاکاریاں وی۔

چوتھا شعر : متاثر کرن والے لوک کے دا اثر قبول کے اپنے موقف توں ذرا وی اگے چھچھے
تیر ہندے کیوں کہ اوہناں نوں اپنے مقصد دی سچائی نال بڑا پیار ہندا اے لیکن اوہناں دے
مقابلے وچ بھڑے لوک۔

چلو تم ادھر کو ہوا ہو جدھر کی

والا موقف رکھدیاں پیر پیر تے زمانے دے نال بدل جاوے اوہناں نے بھلا زمانیاں نوں کیہ
بدلنا اے۔ یعنی اپنے موقف دے کچے لوک سچا انقلاب نہیں لیا سکدے۔

- ۱۔ پنج نگلی گھوٹ حیاتی دی بھ اک ویلے سر پوں گیا
اک پیڑ پرانی جاگ پئی جد سارا جہ سوں گیا
- ۲۔ اوہ سیک عشق دے سیک اگے سو درجہ نیواں رہند ائے
پتھر نوں جیرا گال گیا لوہے نوں بھر ۲ دھوں گیا
- ۳۔ اس تھاویں تھاواں تھاواں دے متانے آکے پنجن گے
میں گیت محبت تیری دے جس تھاویں بہ کے گوں گیا
- ۴۔ اوہ کدی نہ آیا کول میرے اج سفنے دے وچہ آیا کیوں
مینیوں سی لوڑ تسلی دی لا لانا دل نوں ڈوں گیا
- ۵۔ آگ لگے جیہاں بیاناں نوں سڑکیوں نہ میری جیہ گئی
میں زکر خزاں دا کر بیٹھا ماہی دا چہرہ جھوں گیا
- ۶۔ لوکاں دا مردے ویلے وی میں فضل احسان اٹھایا نہ
لجھ آپوں ہمت کیتی تے مونہ قیلے دے دل بھوں گیا

پہلا شعر : حیاتی دی بازی کسید دیاں جان اتے بنی ہوئی سی۔ کوئی دا نہیں سی لگ رہیا۔

اچانک ویلے سرتن کلنے دی جگہ پون باراں لہجے گئے جس دا نتیجہ ایہ کھلیا کہ مروی مروی کھیڈ
 وچ جان پے گئی۔ بس اہج سمجھو کہ سارا جٹا سوں دا رہیا سی لیکن خوش قسمتی نال اک پرانی پیڑ
 جاگ پئی بننے سے ہوئے مٹے نوں بیدار کر کے رکھ دتا۔

دو جا شعر : عشق دی آگ وا سیک سمناں توں ودھ اے۔ حالانکہ پتھراں نوں پگھلان والا
 سیک وی تھوڑا نہیں بندانہ اوہ سیک معمولی ورجے دا ہندا اے لیکن عشق دا سیک سچی سچی اوہناں
 دہاں دے سیک توں سوگنا ودھ ہوندا اے۔

تجا شعر : اے محبوب! میں جس جگہ گھڑی بھر بیٹھ کے تیری محبت دے گیت گائے نیں۔
 لوس جگہ ہن مختلف تھاواں دے مستانے آکے رقص کرایا کرن گے۔

جو تھا شعر : میں اپنے محبوب دی ہمیشہ اڈیک ورج رہیا کہ اوہ کدی میرے کول وی آوے
 لیکن اوہ کدی نہ آیا۔ بلکہ اہج خواب وچ میرے کول آگیا۔ تے تسلی دی سدھر دے مقابلے وچ
 بیٹوں چینی تے بے قراری لگا کے چلا گیا۔

پنجواں شعر : میرا محبوب اتنا نازک اے کہ میں اوہدے کول صرف خزاں دا ذکر کر بیٹھا۔ تے
 ایس ذکر دے اثر نال اوہدا چہرہ بے رونق ہو گیا مینوں اپنے ایس بیان دا بڑا افسوس اے۔ کاش!
 ایجے ذکر نال میری اپنی زبان کیوں نہ سڑ گئی۔ تاں جے میرے محبوب اتے کوئی برا اثر نہ پیندا۔ تے
 بے رونقی دے اثر توں بچیا رہندا۔

پھیلواں شعر : اے فضل۔ مرن ویلے قیلے دل مونہ ہونا اک چنگا شگون اے۔ تے عموماً
 ایہ کم مرن والے دے نواحقین کردے نیں۔ لیکن میرے اتے رب دا فضل ہویا کہ مرن ویلے وی
 مینوں لوکل دا احسان مند نہ ہونا پیا۔ تے گل اہج بنی کہ میں آپو وی مرن ویلے اپنا مونہ قیلے دل
 بھوان دی کوشش کیتی تے کجھ مرن دی بے چینی تے تڑپ نے میرا مونہ اپنے آپ قیلے دل
 بھوال (پھیر) دتا۔

- ۱۔ غیر دسان پے سنگ روڑے ایڈی کات نہ کردے
- ۲۔ محرم حال جدوں پھل مارن پاون زخم گھنیرے
- ۳۔ ایہ مجلس وچ کھڑ کھڑ سے اوہ چنوں شرابوں
- ۴۔ حسن فروش شمع نوں سوہنے بھاڑ بہان پریرے
- ۵۔ اک دن کبک خرام اساڈا نال بنناں دل ٹریا
- ۶۔ رہے ہمیش خوش وچ روڑے زمیوں گھ اتیرے
- ۷۔ ہمت وچ سرور میر بن ہمت اکڑیویں
- ۸۔ ساقی کولوں لین پالے برے ہون اگیرے
- ۹۔ چند چھٹی صیاداں کولوں بجلی دا ڈر تھا
- ۱۰۔ طائر دل وچ زلف کے دی کتے جدوں بیرے

۶۔ میں جس دن دا سرو قدوں دے لکھن لگاں قصیدے
آون فضل خیال میرے وچہ پئے مضمون اجیرے

سہلا شعر : غیر انجان پئے وچ جیکر اٹھ وٹے وی مارن کے تہں اوہناں نوں نظر انداز کیتا جا
سکدا اے۔ لیکن جے کر حال دا محرم کوئی دنیا چاری وچ وٹے دی جگہ پھل وی مارے گا تہں لوہ
وٹے تلوں زیادہ جھبے گا کیوں جے محرم حال دا پھل وی وٹے توں ودھ کٹ کرا اے۔ جویں شہلی
نے منصور دے پھل ماریا تے پونے اوس دی سٹ بری طرحاں محسوس کیتی سی۔ یہ منصور تے
شہلی والا قصہ عام طور تے ساڈے شاعراں دی شاعری دا من کچھواں موضوع رہیا اے۔ تے ہر
فضل دے ایس شعر دے پچھو کڑ وچ وی ایہ قصہ ای جا پدا اے۔

دو جا شعر : شمع محبوب دی محفل وچ اپنے حسن اتے مان کردی ہوئی بڑی بے شرمی تل کھڑ
کھڑ ہس رہی سی۔ لیکن محبوب دے سچے عاشق محبوب دے حسن دے سامنے اپنی بے مائیگی
وہوں چپ سن تے گل نہیں سن کر دے۔ ایہو وجہ اے کہ بزم اندر محبوباں نے ہمیشہ شمع نوں
کدیوی ائے سرتے نہیں بہایا بلکہ انہوں ذرا دور اک فاصلے تے رکھدے نہیں۔ تے لوہ شرمندگی
وہوں ایہ محسوس کردی اے جویں محبوباں دے مقابلے وچ شمع نوں جھاڑ بھنب کے اک ٹکرے
لا دتہ۔

تیجا شعر : اک دن ساڈے خرام دا چکور جد محبوباں دے تل دل کے چل رہیا سی تہں محبوباں
دے تل ٹرن والے خوشی وہوں زمین توں گٹھ گٹھ اجیرے ہو کے چل رہے سن گویا۔ یہ کیفیت
خوشی وچ والمانہ انداز دی نشاندہی کردی اے۔

چوتھا شعر : ہمت کیتیاں کامیابی ملے یاں نا کامی لیکن اک انوکھا سرور بسلسلہ کوشش ضرور
حاصل ہندا اے تے بغیر ہمت کیتیاں غفلت بھرے اکڑیویں تے باپوسی توں بہاں کچھ نہیں بھدا
تے ساقی کولوں اوہی لوک پیالے حاصل کرن وچ کامیاب ہوندے نہیں بھرے ہمت توں کم لے
کے اگے پہنچ جاندے نہیں۔ پیالہ نہ وی ملے تہں کوشش نہ کرن دا جھرواں نہیں ہندا۔

پنجواں شعر : جتاں چر دل دا پنچھی کے محبوب ویاں زلفاں دا اسیر نہیں سی ہویا۔ لوہاں چر ہر
ویلے سیاداں نے شکاریاں دا دھڑ کھو لگا رہندا سی۔ لیکن جد توں دل دا پنچھی محبوب ویاں زلفاں دا
شکار ہو کے آرام تے امن چین تل بسر اوقات کر رہیا اے اوہوں دا ساڈا سارا ڈر لہ گیا اے۔ نہ
بجلی دا کوئی خطرہ اے کہ دل دے پنچھی دے آٹھنے اتے ڈگ کے اوہوں ساڑ گتے گی۔ کیوں کہ
محبوب ویاں زلفاں دل بجلی دا رخ کرنا محال اے تے نہ کوئی شکاری دل دے پنچھی نوں شکار کر
سکدا اے کیوں جے دل دا پنچھی تہں پہلے ای محبوب ویاں زلفاں دا شکار ہو چکیا اے۔

چھیواں شعر : اے فضل۔ یہ شاید سرودہ محبوباں دی برکت اے کہ جدوں دا میں لوہناں
دے قصیدے لکھن لگاواں میرے خیال وچ وی اچے لے سرو قدوں جئے خوبصورت لہج اجیرے
مضامین آن لگ پئے نہیں۔ گویا حسن دے پئے سرو قدوں دی تعریف بھرے خیالاں نے میری
رسائی نوں لویاں بلندیاں توں آشنا کیتا اے۔

- ۱۔ ہونگیاں ہر تلی اڑے گدا بچا نہیں
ہونگیاں ہتھوں نہ کچھ کرنا عطا بچا نہیں
- ۲۔ میں سمجھتا ہوں نہیں اوہدے سوا کوئی برا
جو سمجھائے کوئی اوہدے سوا بچا نہیں
- ۳۔ جن دے دل تھکے تے مونہ اپنے تے چھٹاں چنڈیاں
بچیاں نون آکھے والا برا اچھا نہیں
- ۴۔ اکھیاں دکھاں دے وچہ رل جائے سروردی دا دکھ
تذکر دکھاں دا کرنا جا بچا بچا نہیں

ہٹلا شعر : ہر کوئی گھروچ کوئی شے ہندیاں ہندیاں منگتا بنیا رہوے اوہ مانگت پدا گھٹیا
مانگت گنیا جاندا اے تے اوہ آدی جس کول کچھ موجود ہووے لیکن منگن والے نون نہ دیوے بلکہ
نہ کر دیوے تہن ایہ گل وی اخلاقی لحاظ تال چنگی نہیں۔

دو جا شعر : میرا خیال اے کہ اوہ بندہ ہر اپنے آپ نون سبھ تون چنگا تے اچرا سمجھے۔ اوہ
ای سبھ تون گھٹیا تے برا انسان ہندا اے۔ یعنی تکبر وچ جتلا شخص ہر حال وچ گھٹیا ہندا اے تے اوہ
اتل دل و نظریاں نظراں وچ کوئی اچھی نہیں رکھدا۔

تین جا شعر : جن دل تھکیا مونہ ایتے ای آن ڈگدا اے۔ یاں دوسرے لفظاں وچ ہر کے چنگے
نون برا آکھن تے لک بنہ کھلووے اوہ بندہ بنیادی طور تے اچھا نہیں ہندا۔ بھاویں اوہ لکھ روپ
وٹا کے دھوکھا پیا دیوے۔

چوتھا شعر : دکھ تہن سٹھی حیاتی دا شکار ہندے نہیں۔ مشکلات تون بغیر زندگی دی کوئی
اہمیت نہیں زندگی کچھ کرن یاں کر کے دکھاں دا نام اے تے ہر کوئی زندگی دیاں اوکڑاں تے
مشکلاں دیاں شکایتاں کروا ہوئے۔ اوہ اک نون سروردی وچ جتلا ہو جاندا اے۔ ہر کے کول اپنے
دکھاں نون پھول کے بہ جاتا تے فیر لوکھل دے پچھن تے اپنے دکھاں دیاں وضاحتاں کرنا وی گویا
سروردی تون گھٹ نہیں لہذا دکھاں نون تھن برتھاں نثر کردے پھرنا چنگی عادت نہیں ہر کوئی
تھاڈے دکھ دا دارو تہن کر نون رہیا۔ البتہ اوہ تھاڈی کم دلی تون واقف ہو کے تھاڈی کم ظہنی دا اک
ایج اپنے ذہن وچ ضرور بٹھالوے گا۔ لہذا اپنے دکھاں نون نثر کرنا گویا اپنے آپ نون نثر کرن
والی گل اے۔

- ۱۔ تل خوشی دے اکھیاں لائیاں ہن کیوں کھ بسوراں
کیوں کسراں نون کسراں آکھاں کیوں پوراں نون پوراں
- ۲۔ چور ہمیشہ چوری کردے ہواکھیاں تھیں اوہلے
اکھیاں دے راہ دڑکے لٹیا دل میرے نون چوراں

- ۳- اکھیاں نے جو چوٹیاں لایاں ایویں دل نہ ہوں
اکھیاں جد تک اوہناں اتے آپ نہ کرن ٹکوراں
- ۴- مردہ دل نے مردیاں نالوں بیٹھاں تھے ہوئے
صاحب دلاں دے کسں اوہناں نوں ٹرہیاں پھریاں گوراں
- ۵- فضل کے جن تیک نہیں جانا لکھ لے گل اساڈی
اڈن کھولے دے وچہ بہناں نہیں جد تیک چکوراں

پہلا شعر : میں جد کہ اپنی خوشی نال عشق دا رستہ پھڑیا سی تے جد کہ لوکل نے مینوں
ایہدیاں اوکڑاں توں وی آگاہ کیتا سی۔ لیکن فیروی میں ایسے رستے دا راہی بنا پسند کیتا۔ لیکن
جدوں ہن جی جی اوکھی منزل نال واہ پیا تاں ہن مینوں سونہ وٹنا نہیں چاہیدا۔ تے ہن کوئی شکوہ
شکایت نہیں کرنی چاہیدی۔

دو جا شعر : چور ہمیشہ (لوکل دیاں) اکھیاں توں اوہلے ہو کے چوری کردے نیں لیکن میرے
نال انج ہوئی کہ بنناں نے میرا دل چوری کیتا۔ اہناں نے پہلے اکھیاں ملایاں۔ تے فیر اکھیاں ملا
کے 'جیا بھرما کے' میرے دل وچ وڑ کے بیٹھ گئے۔ گویا میرے دل دے چوراں نے اکھیاں نوں گواہ
بنا کے دھڑلے نال میرا دل چوری کر لیا اے تے ایہ گل جگ جتی دے خلاف گل بات اے۔ ایہو
جیا میرا اک اردو شعر اے :

وہ آنکھوں سے ہوتے ہوئے دل سے نئے
جو تیر نظر چشمِ قاتل سے نکلے
(قدر آفاق)

تین جا شعر : میرے محبوب دیاں اکھیاں نے میرے دل اتے بھرپاں چوٹیاں لایاں نیں۔ اوہ آسانی
نال صحت مند نہیں ہو سکدیاں (دل۔ صحت مند) کیونکہ ایہ چوٹیاں سیک تے ٹکوراں دیاں محتاج نیں
لیکن سیک تے ٹکوراں دا فریضہ دل اتے محبوب دیاں اکھیاں۔ ای انجام دے سکدیاں نیں۔

چوتھا شعر : بھڑے لوک مردہ دل ہوندے نیں۔ اہل دل اوہناں نوں۔ مردیاں توں وی گئے
گذرے سمجھدے نیں۔ حالانکہ اوہ لوک دنیا وچ رہندے ہندے نیں تے پلدے پھردے وی
نیں۔ لیکن اہل دل و نظر اوہناں نوں پندیاں پھردیاں قبریں ای سمجھدے نیں۔
ایہ بات قرآن حکیم وچ اللہ تعالیٰ نے بنی پاک نوں انج چتاری اے :

اے نبی! توں ایہناں نوں اپنی بات سنا نہیں سکدا۔ بھڑے حیاتی وچ ای اپنے جیساں دیاں
قبراں وچ پئے ہوئے نیں۔

پنجواں شعر : اے فضل! اودوں تک کے وی جن اتے نہیں پہنچ سکنا جد تک اڈن کھولے
وچ چکوراں نوں بٹھا کے خلائی سفر نہ کیتا جاوے گا۔ پیر فضل گجراتی دی ایہ گل اے تیک توں
ثابت نہیں ہو سکی۔ حالانکہ ۱۹۶۹ء وچ امریکی خلائی جہاز اپالو راہیں امریکہ دے خلا باز جن تیکر ہو
آئے نیں۔ تے او تھوں دی مٹی وی اپنے نال لیاے سن۔ بہر حال۔ شاعرانہ تخیل دا کمال ایہ ہندا

اے کہ جہمی گلاں خواب و خیال لگدیاں نیں۔ اک زمانہ جی جی ایسا آؤندا اے جدوں اوہ خواب و خیال گلاں حقیقت دا روپ دھار کے اپنی موجودگی دا یقین دلاندیاں نیں۔ جویں ہوائی جہازیاں لی دی تے دوہے الیکڑانک کارنلے۔

- ۱۔ توں ویندا نہیں قاتلا کیوں تنگ اے میری جان
تکوار دے مونہ اتے درازنگ اے میری جان
- ۲۔ ہے وٹ تیرے حسن نون اک شیشے دی حیرت
اچھے تے زمانے دی عقل دنگ اے میری جان
- ۳۔ ہن سامنے آہن تے میرے آخری ساہ نے
ہن دیر نہ لا وقت بڑا تنگ اے میری جان
- ۴۔ دس جلوہ میساں نون دکھا کوئی تماشہ
سودایاں دا وچہ خطرے دے اج لنگ اے میری جان

پہلا شعر : پیر فضل ہوری جلاویا محبوب یاں قاتل نون کہ رہے نیں کہ توں شاید ایہ خیال گردا پیا ہووے کہ میری جان تکوار نون دیکھ کے تنگی محسوس کر رہی اے۔ اے قاتل۔ ایہ گل نہیں ہیک۔ بلکہ میں اپنے محبوب دی خاطر قتل ہون لئی بڑی خوشی نال تیار آں لیکن ایہ اضطراب بے چینی تے تنگی جہمی تینوں نظر آرہی اے! ایہدی وجہ ایہ ہے کہ جس تکوار نون قتل کرن لگا ایں اوس تکوار دے مونہ اتے زنگ لگا ہویا اے۔ دوہے لفظاں وچ قاتل یاں محبوب دی خاطر ایہ قربانی شفاف نہیں لگدی۔ ایس وچ کوئی دھاندلی نظر آرہی اے۔ تے میں چاہنا واں کہ میری قربانی کے دھاندلی دا شکار نہ ہو کے رہ جاوے کہ میرے کول تاں جان توں علاوہ ہور کوئی شے نہیں۔ متاں نتیجہ ایہ ہووے کہ :

بکری جانوں گئی کھاں! والے نون سواد نہ آیا۔

لہذا اے قاتل میری نیت اتے شک نہ کر بلکہ ذرا اپنی تکوار دے مونہ توں اپنے شک دا زنگ دور کر لے تاں جے میری قربانی تیری بارگاہ ناز وچ ٹھیک ٹھیک مل پواسکے۔

دوجا شعر : اے محبوب لوک کہندے نیں کہ شیشے تیرے حسن دے لشکارے دیکھ کے حیرت وچ گم سم ہو گیا اے۔ حالانکہ شیشے دا حیرت وچ گم سم ہونا تاں اک لحاظ تیرے حسن دی کماحقہ بے قدری دے مترادف اے۔ ورنہ حقیقت ایہ ہے کہ تیرے حسن دے کھیوے زمانے وچ اتنے من کہ زمانے دی عقل دنگ اے!!

تینجا شعر : عاشق اپنے محبوب نون نزع دے وقت بلا رہیا اے کہ ہن وقت بڑا تنگ اے یعنی تھوڑا اے یاں ایہ نزع دی حالت اے تے بڑی تکلیف تے جان کئی دا وقت اے لہذا توں آکے اپنی شکل دا لشکارا سٹ تاں جے میری جان سوکھی نکل جائے۔ ورنہ فراق وچ نزع دی حالت دا من کن وچ نہیں آؤندا۔

چوتھا شعر : اے محبوب! تیرے بیماراں دا برا حل اے تے حکیم تے وید اکٹھے ہو کے

بیماراں دا علاج کر رہے نیں لیکن آفاقہ نہیں ہو رہیا بلکہ بیماریاں دی بیماری وودھی جاری اے۔
لہذا بہتر ایہ ہے کہ توں اے محبوبا اپنے بیماریاں دا حال چکھن دے بہانے آتیں جے تینوں دیکھ کے
اوہ صحت مند ہو جاوون تے جدوں اوہنوں نوں تینوں دیکھ کے صحت ہووے گی تیں تیرے بیماریاں
دی عزت رہ جائیگی۔ ہر اوہ کھندے ہندے سن کہ سلاوا علاج دوا دارو تیل ممکن نہیں بلکہ صرف
محبوب دے دیدار تیل ای ممکن اے۔

تیرے بیماریاں دی گل تیں ای رہ سکی اے۔ تیں جے توں اپنے بیماریاں نوں دیدار دا
شریت پلا کے تندرست کر چھڑیں تے میساں دی ناگاہی تے عاشقاں دے عشق دے ثبوت فراہم
ہو جاوون۔ سودائی عشق وچ وارفتہ لوک لنگ، عزت، دس، دکھل، جلوہ، دیدار، شکارا، تماشا، مجرمانہ
نتیجہ، عجیب گل۔

- ۱۔ ساریاں خیراں نے جیکر ہو گئی اوہناں دی دید
میریاں مرضاں نوں کھانا لاووا بھجا نہیں
- ۲۔ سنن گل میری ہنناں دے دل نے پھر وی مثل
مینوں نہ چھیڑن ہنناں دا حوصلہ بھجا نہیں
- ۳۔ توں دلا چھڈ دے کے وی زلف پیچاں دا خیال
تیل سپاں کسید نے دا مشغلا بھجا نہیں
- ۴۔ فضل پی لیتا میں تے دینا میں کھول میخانے دے راز
تیریاں جہاں دے وچہ شہرہ تیرا بھجا نہیں

بہلا شعر : لوکو! تیں عاشقاں دے مرضاں نوں لاووا دسدے او۔ ایہ گل درست نہیں کہ
عاشق اپنے روگاں توں شفا نہیں پا سکدے۔ بلکہ حقیقت ایہ ہے کہ جیکر معشوق دا دیدار ہو جائے
تیں عاشق دے سارے روگ ختم ہو جان گے۔ لہذا اپنا ایہ نظریہ بدل لو کہ فضل دے روگ دا
کوئی علاج نہیں۔

دو جا شعر : ہنناں حسن دیاں بادشاہواں کول دل دی جگہ پھر نہیں۔ اوہ جے اپنے آپ نوں
بہت بہادر سمجھدے نیں تیں تیں میری سچی تے کوڑی گل وی سنن لیکن جے اوہ میری گل سنن دا
حوصلہ نہیں رکھدے تیں مینوں اپنے مقابلے وچ مندن دی وی کوشش نہ کرن۔ یعنی جے پھر دل
حسین تے سوہنے محبوب میری گل سنن تیں اوہناں پھر دل ہون دے باوجود کسج جان گے تے
میری سچائی اوہناں اتے ضرور اثر کرے گی لیکن جے اوہ میری گل سنن دے روادار ای نہیں تے
دو جے پاسے اوہ ایہ دعویٰ وی کردے نیں کہ ساڈے اتے پیر فضل دی گل دا کوئی اثر نہیں ہوندا۔
تے اے کم طرف لوک مینوں بالکل نہ چھیڑن۔

تیجا شعر : اے دل۔ توں محبوباں دیاں زلفاں دے سپاں تیل کسیدن دا مشغلہ چھڈ دے۔
کیوں جے اوہناں سپاں دا ڈنگیا اپنے آپ توں وی جاندا اے۔

چوتھا شعر : اے فضل۔ توں معرفت دی شراب پی کے جدوں گٹ ہونا میں تیں بے خبری

تے وار فنگی وچ بھانے دے راز ظاہر کر دینا ایں۔ ایہ تیری گل تیرے ہم عصر اں تے بیلیاں وچ چنگی نہیں کجی جاندی۔

یعنی اے فضل توں پی کے بے ہوشی دی حالت وچ اپنے آپ اتے کنٹرول نہیں رکھ سکدا۔ بلکہ تیرے بحیثیت غیراں تک پہنچ جاندے۔ ایہ گل سچے عاشقاں تے میخواراں دی شہرت دے خلاف اے۔ چنانچہ تیرے یار بنی تیری بیکشانہ ثقاہت بارے تینوں چنگا نہیں سمجھدے۔

- ۱۔ توں لبھیں تے کونین دی دولت نوں کی کرنا میں
- کونین دی دولت تیرا پاسنگ اے میری جان
- ۲۔ اوہناں دے لئی ہرے تیرا شر بدر نے
- جنگ ملک خداوائے تے پانگ اے میری جان
- ۳۔ دل میرا ہجر تیرا تے ہتھ مولا دے ڈوراں
- شیشے دا تے پتھر دا شروع جنگ اے میری جان
- ۴۔ جس بزم دے وچ فضل دے شعراں نوں سجایا
- ایہ تیرا عطا کیتا ہویا رنگ اے میری جان

پہلا شعر : اے حقیقی محبوب! بے کرتوں بے پویں تاں تیرے مقابلے وچ کسے نے دنیا دی دولت نوں کیہ کرنا ایں۔ کیوں بے کونین دی دولت تیرے مقابلے وچ کوئی اہمیت نہیں رکھدی۔ توں کون دا مالک تے کونین دی ہر دولت تیری لونڈی تے غلام اے۔ آقا دی بجائے غلام دا گاہک کوئی بے وقوف ای ہو سکدا اے۔ بشرطیکہ آقا دی آسانی نال مل جاندا ہووے۔ پاسنگ۔ اوہ وزن ہرے وزن توں پہلے کھڑی دے دونوں چھابے برابر کرن لئی کے چھابے وچ رکھیا جاوے۔

دو جا شعر : ایس شعروچ ایس فارسی محاورے دی جھلکی اے :

ملک خدا تک نیست

پائے گدا رنگ نیست

یعنی اللہ دی دھرتی سوڑی نہیں تے فقیر دی لتاں توں لنگڑا نہیں یعنی اوہ جتھے چاہوے جا

سکدا اے۔

لیکن ایس شعروچ آکھیا گیا اے کہ اے محبوب۔ جنہاں نوں توں شہروں باہر کڈھ دتا اے۔ (فارسی مقولے دے خلاف) اوہناں لئی اللہ دی دھرتی وی تنگ اے۔ تے اوہ بطور گدا (فقیر) لتوں وی لنگڑے نیں۔ کیوں کہ تیرے روئے ہوئے کے جگہ وی بار نہیں پاسکدے۔

یعنی جنہاں نوں رب ربوں دی درگاہوں پھٹکاراں پن اوہناں نوں کے وی دربار وچ ڈھونڈی نہیں مل سکدی۔

تینجا شعر : تیرا فراق تے وچھوڑا تے دو بے پاسے میرا دل اوہناں دیوں دا اٹ وٹے والا ویر اے۔ یعنی توں دل اتے جو رو جفا کردیاں رہنا اے تے دل نے تیریاں سختیاں نوں ہر حال وچ جردیاں جانا اے۔ ایہ شیشے تے پتھر دی جنگ۔ دو بے لفظاں وچ ڈاڈھیاں دے ستیں ویہیں سو

(۱۰۰=۲۰x۷) والی جنگ اے حالانکہ انصاف و تقاضا کچھ ہو رہے۔

چوتھا شعر : اے محبوب! فضل دے شعراں دی جج دجج تے پھب پھبا محفل دے شکارا دا باعث بنیا ہویا اے۔ لیکن اصل وجہ اے محبوب! ایہ فضل دا کوئی کمال نہیں بلکہ ایہ سارا کمال تہا تیرے عطا کتے ہوئے رنگ و جہوں حاصل ہویا اے۔ جے تیرے نال میرے شعراں نوں نسبت نہ ہوندی تہا اوہناں دی کوئی ویلیو (Value) نہیں سی۔ میرے شعراں دا شکارا اصل وچ تیری نسبت دی بلندی و جہوں بہت اہمیت اختیار کر گیا اے۔ کیدو دی ہستی نوں ہیرتے راجھے نال نسبت رکھن و جہوں زندگی تے دوام حاصل اے ورنہ اوہ لنگرا (لنگرا) کیہ سی۔ ایہ لوی بات اے جس نوں علامہ اقبال نے ایلین دی زبانی جبریل نوں ایہ گل اکھوائی سی :

گر کبھی خلوت میسر ہو تو پوچھ اللہ سے
قصہ آدم کو رتھیں کر گیا کس کا لہو؟
(بل جبریل)

- ۱۔ بکاں نال ای جو کچھ لہ گیا اسان اللہ توکلی ورت لینائیں
مختب کھڑی کپی جھنڈ بیٹھائے راتیں بھن دا رہیا پیناں نوں
- ۲۔ آپ دور دراز تھیں لے آون کھچاں نور کے حسن عریان دیاں
شمع بٹے تے آپ ہو جان کٹھے۔ سدا گھدائے کون پروانیاں نوں
- ۳۔ فضل اوہدی دی جائے نہ پیش اوتھے بھڑک اٹھن اگل عشق دیاں
جہرہ پاکے تیل بجھا لیندائے بھادیں اگ لگی ہوئے کلپیاں نوں

پہلا شعر : مختب نے راتیں شراب خانے جا کے شراب دے ٹکے نوں نشانہ بنایا تے نالے
لوہ پالیاں تے پیناں نوں توڑ دا رہیا کہ نہ پیمانے تے پیالے ہون گے نہ میکش پی سکن گے لیکن
پیر فضل دا کہن اے کہ اسیں ٹی ہوئی مٹی (منکا، خم) وچوں رڑھدی شراب نوں بکاں نال ای پی
لینا اے تے اللہ دے بھروسے و جہوں سانوں اپنا مقصد ضرور مل جاوے گا۔ باوجود ایس دے کہ
مختب نے اپنی جاچے شراب وی روڑھ دتی اے۔ تے پیالے دی بھن گوائے نہیں۔

دو جا شعر : جدوں حسن دے جلوے کے تھاں اپنے لشکارے سٹ دے نہیں تہاں حسن دے
پجاری اپنے آپ حسیناں دل مونہ کر کے لگے آوندے نہیں۔ بھادیں اوہ کدھرے دی ہون ایس
دی مثل پیر فضل نے ایس طرحاں دتی اے کہ جدوں کے جگہ جمع روشن کیتی جاندی اے تہاں
اوس اتے قربان ہون لئی پروانے بغیر کے سدے یاں پیغام دے جمع دل بھجے آوندے نہیں تے
واری واری قربان ہو کے اپنی چاہت دا ثبوت دیندے نہیں۔

تینجا شعر : اے فضل! عشق دی اگ بدوں بھڑک پوے تہاں اوتھے کے وی فنکار تے چابک
دست دی مجال نہیں کہ اوہنوں بجھا کے سرد کر سکے حالانکہ ایہ گل مٹی پر مٹی ہندی اے کہ جے
فنکار جسم دے لوک فنکاری دا مظاہرہ کر کے سرکندے نوں لگی ہوئی اگ اتے تیل پاکے (یعنی اگ

نوں ہو رتیز کر کے تے بھانبر مچا کے) اوس ان بھنی آگ نوں اچی فنکاری تے استا کاری نل بھا
 یندے نیں۔ لیکن عشق دی آگ بھان دا معاملہ درپیش ہووے تاں اوتھے اجھے گنی تے فنکار وی
 بے وس ہندے نیں۔ گویا پیر فضل گجراتی نے عشق دی اہمیت واضح کیتی اے۔ عشق کیہ اے۔
 ایسی چوٹی۔ (آگ) جہی ماسوا نوں ساڑ کے سواہ کر دیندی اے تے خالص شے ای ایہدے سامنے
 رہ جاندی اے۔ گویا عشق حق سچ نل ان نٹوں محبت دا نام اے پیش نہ جانا۔ کوئی بات نہ بنا۔
 کامیابی نہ ہونا۔ کانے۔ سرکنڈے۔ بنناں نوں آگ لگ جائے تاں بھدی نہیں۔ کائیاں دی آگ
 اتے تیل پانا جلتی پر تیل ڈالتا۔

نوٹ : پیر فضل اک ایسا شاعر اے جہاں شاعری دیاں تمھیاں تے نیاں پر نیاں قدریں توں
 واقف اے۔ ورنہ ساڈے عام شاعر۔ شاعرانہ جس توں پوری گہرائی نل گھٹ ای واقف ہندے
 نیں۔ ایہ غالباً اوس فیض واسٹہ اے جہاں تربیت سے پیر ہوراں مرزا مبصر ہوراں کولوں پایا جہدا ذکر
 ڈاکٹر باقر مرحوم نے ڈونگھے پیڈے دے دیباچے وچ وی کیتا اے۔

- ۱۔ رڑھا اکھیں شیخ اپنا زہد کامل ویکھدا
 سرت آجاندی جے اس کافر دی محفل ویکھدا
- ۲۔ حسرتاں دا پورا ہو جانا تے اک پاسے رہیا
 ایہ بھی حسرت ای رہی کوئی چیر کے دل ویکھدا
- ۳۔ کھل وچہ قاتل بناں ڈنھے تماشا رُ گیا
 وجد آ جاندو سوچے اج رقص بسمل ویکھدا
- ۴۔ خون ہے اکھن دے آگے دل دیوچہ طاقت دا مان
 تیج سدھی اے کہ پنھی ایہ نہیں قاتل ویکھدا
- ۵۔ فضل دا دل وچہ قبر دے دی اے کناں بے قرار
 کوئی ہتھ دھردا اٹھا کے قبر توں سل ویکھدا

پہلا شعر : شیخ صاحب نوں اپنے زہد تے پرہیزگاری پر بڑا ناز اے۔ ایہ گلاں صرف زبانی جمع
 خرچ نل تعلق رکھدیاں نیں۔ لیکن جے عملی طور تے شیخ صاحب نوں اوس کافر ادا محبوب دی
 محفل وچ شامل ہون دا موقع مل جاندتاں تیس دیکھدے کہ شیخ صاحب آپنیاں اکھن دے
 سامنے اپنے زہد تے پرہیزگاری نوں اوس کافر ادا وی ودھیاں دے سیلاب وچ رڑھدیاں ویکھدا
 لیکن اوہنوں جرات نہ ہو سکدی کہ اپنے زہد دے رڑھن دی شکایت کر سکے کیوں جے اوس کافر
 ادا دے جلوے تک کے جے اک پاسے ہوش گم ہو جاندے نیں تاں دوچے پاسے سرت دی
 نکانے آجاندی اے کہ اوس محبوب دے جلویاں ساڈے نل کیتا کیہ اے!

دوجا شعر : ساڈیاں حسرتاں کدی پوریاں نہ ہویاں حتی کہ ایہ حسرت دل وچ ہمیشہ رہی کہ
 کاش کوئی ساڈا دل چیر کے ساڈیاں حسرتاں دے لشکارے ای دیکھ لیندا۔ لیکن افسوس کہ حسرتاں
 پوریاں ہوتاں اک پاسے ساڈا دل چیر کے ساڈیاں حسرتاں نوں کے نے د۔ لیکن تے اوہناں

واقف ہوں دی کدی کوشش نہ کیتی۔ گویا یہ حسرتاں دے ماتم دی اک جھلک ہے۔

تیجا شعر : اوس محبوب نے اپنے عاشق نوں قتل کرنا ہی سو قتل کر کے ہجیتی رخصت ہو گیا تے بہانہ ایہ کیتا کہ مینوں کللی (جلدی) اے۔ ورنہ قتل توں بعد کللی (جلدی) وچ ذبح کتے گئے عاشق نوں جمدی شاہ رگ ادھی کٹی ہوئی سی تے ادھی جڑی ہوئی سی۔ تے لہج اوہدی جان کلن دی بجائے اوہ بسکل وانگوں رقص کر رہیا سی۔ جیکر اوہ محبوب تے قاتل اپنے بسکل دار رقص دیکھ لیندا تاں اج اوہنوں وجد آجانا سی یعنی اوہنے عشق دی حقیقت توں آگاہ ہو جانا سی تے فیرو سدا اے اوہ اپنے عاشق دار رقص دیکھ کے اوس اتے مہربان وی ہو جاندا۔

چوتھا شعر : محبوب تے قاتل دیاں اکھاں وچ خون اترا ہویا اے تے تل ای اوہنوں طاقت دا وی بڑا گھمنڈ اے۔ کہ اوہدے اگے کے نے ہمت نہیں کرنی۔ چنانچہ ایس غرور تے تکبر وچ قاتل ایہ وی دیکھ رہیا کہ اوہ اپنے عاشق نوں پٹھی چھری تل ذبح کر رہیا اے کہ سدھی چھری تل!

پنچواں شعر : فضل دا دل مر کے وی محبوب دی جدائی وچ اتناں دا بے قرار سی۔ ایس بات دا کے نوں کیہ پتہ ہودے ایہ تاں۔ تاں ای ممکن سی بے کوئی قبر توں سل اک پاسے ہٹا کے میرے سینے اتے ہتھ دھر کے دیکھدا۔ کہ میرے دل دی مر کے وی کیہ حالت اے۔

- ۱۔ رہن مٹھیاں دے اتے بے لے، اے چار دن دھون نہ کڈھیا جے
- ۲۔ اک وار تیرا جھلک پیا جنوں، نہ اوہ گھر جوگا تے نہ گھاٹ جوگا
- ۳۔ تیری گلی اندر سمدار لکھاں کردے اپنی عمر برباد دیکھے
- ۴۔ کسے کھوہ کے سکھ تے دکھ دتے، کسے نال ترکیب دے موہ لیا دل
- ۵۔ بھولی شکل والے جنے اسان دیکھے سارے ودھ توں ودھ استاد دیکھے
- ۶۔ آخر حاسداں نے فضل من لیاں واہ واہ خوبیاں تیرے کلام دیاں
- لفظ لفظ اتے جھولن مست ہو کے، شعر شعر اتے دیندے داو دیکھے

پہلا شعر : شیخ صاحب اپنی پارسائی دا بھرم رکھن لئی بڑے مشہور نیں۔ لیکن اج اسیں اوہناں نوں ساقی دی محفل وچ کیتا کہ اوہ شراب دا سواد پلھن دی کوشش کر رہے من۔ بس دو چار دنوں دی گل اے۔ چپ کر رہو۔ فیر دیکھنا کہ جد شیخ ہو راں نوں شراب دا سواد پے گیا۔ تاں اوہ شراب دیاں مٹھیاں اتے شراب دے انتظار وچ (راتاں نوں) لے پے رہیا کرن گے۔ تے اپنا زہد تے ظاہر داری سبھ کج بھل جان گے۔

دو جا شعر : اے محبوب! تیرا جھانکارا بنت اک داری دیکھیا تاں اوہ۔ نہ گھر جوگا رہیا نہ گھاٹ جوگا۔ بلکہ حیرت دے دریا وچ گم ہو کے رہ گیا۔ اتے ظالما! تیری گلی وچ چکر لاؤن والے لکھاں عاشق اپنی عمر برباد کردے اسان دیکھتے نیں۔

تیجا شعر : کسے بھولی بھالی شکل والے نے ساڈے سکھ کھولے تے دکھ ساڈی جھولی پا دتے۔

تے بڑی چالاکی نال دل منوہ لیا۔ فضل جی! سچی گل تیاں ایہ ہے کہ اسوں جنے وی بھولی بھالی شکل والے دیکھے نیں، دودھ توں دودھ استکار دیکھے نیں۔

چوتھا شعر : پیر فضل گجراتی نے ایس شعر وچ اپنی شعر گوئی تے غزل دے ایچے معیار دا ذکر کیتا اے۔ کہ ہم عصر شاعراں تے سوجھواناں تے دانشوراں نے پیر فضل وی شاعرانہ عظمت نوں تسلیم کر لیا اے۔ حتیٰ کہ حاسداں نے وی پیر فضل دے کلام دیاں عظمتاں نوں تسلیم کر لیا اے تے ہن اوہ وی لفظ لفظ اتے مت ہو کے جمولدے نیں تے شعر دی خوبی اتے داد وی دیندے نیں۔

پیر فضل گجراتی دیاں غزلاں اینویں کوئی بھرتی دیاں غزلاں نیں۔ نہ اوہناں وچ کوئی ابھائی جھولا پیندا اے۔ بلکہ ڈوہنگے پینڈے دا ہر ہر شعر اپنے اندر شعری سچائیاں دے سارے پہلو رکھدا اے۔ تے امکانی سچائیاں نال رجیا جیہیاں ایہ سچائیاں اتھیاں خوبصورت نیں کہ ہاری ساری تے قاری نوں اوہناں دے جھوٹھ ہون بارے علم دے باوجود اوہناں دے مبالغے نال انتاں دا پیار ہو جاندا اے۔ جویں ایہ کوئی سچ سچ دیاں حقیقتاں ہون۔ حالانکہ شاعری خیالاں دے میل اسارن دا نام اے تے جذبیاں نوں تھن دی اچرچ کوشش ہندی اے۔ جس توں اسیں ذہنی عیاشی دا کم لینے آں پیر فضل دی سوچ لڑاری اتی بلند اے کہ ہر کوئی آسانی نال اوس نال اڈن وچ کامیاب نہیں ہو سکدا بلکہ۔ کئی داری وڈے وڈے دردان۔ اپنی اپروچ دے میدان وچ کدی انج محسوس ہوندے نیں کہ :

کوئی یہاں گرا، کوئی وہاں گرا

تے خاموشی دے پردے وچ اپنی دنیائی نوں چھپان دی کوشش کردے نیں۔ غزل دے میدان وچ پیر فضل دا مطالعہ وی میر تے غالب ورگے ایچے شاعراں توں کجھ زیادہ گھٹ درجے دا نہیں تے نہ حافظ شیرازی توں اوہ بے خبر تے سن۔ بلکہ میرا خیال اے پیر فضل مرحوم دیاں غزلاں خواجہ میر درد وانگ "انتخاب" دا درجہ رکھدیاں نیں۔ تے بد کوئی سکھ سوجھوان دوجی زبان دی شاعری دا گہرا مطالعہ کر کے۔ پیر فضل دی تہن دی تہ تک پہنچن دی کوشش کرے تاں اوہنوں پنجابی غزل دا مقام بہت بلند نظر آئے گا۔ ایہ ایس لئی کہ پیر فضل نے ساری حیاتی غزل سر بلندی لئی وقف کیتی رکھی۔ تے ایسی زبان پائی جس وچ ابتذال یاں گھٹیا پن یاں گنوار پن بالکل نہیں ہیگا۔ تے ایس بزرگ شاعر نوں اتھیں بتنا وی خراج تحسین پیش کراں گے تاں مرحوم دی روح خوش ہوو گی۔

پیر فضل جدید پنجابی غزل دا بانی تے نسیم غزل گو شاعر سی۔ جدیدیاں یہاں اتے چل کے اجدے شاعر وی ذہنی بلندی دیاں اچیاں نمائندیاں عبور کر سکدے نیں۔ جنہاں توں ڈر کے بعض بنی نوں نوں تجریاں وچ پناہ لہندے پھر رہے نیں۔

غلام یعقوب انور تے چن وی کھاری

مالات زندگی : آپ گوجرانوالہ وچ استاد شاعر عبدالغنی وفا ہوراں دے گھر 1910ء وچ پیدا
دے۔ اڈھلی تعلیم لوتھے ای حاصل کیتی۔ 1934ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں بی اے پاس کر
لے ایل ایل بی دا امتحان کیتا تے فیر محکمہ ایکسٹرنل اینڈ سیکریشن وچ ملازمت کر لئی۔ تے فیر وکالت
شروع کیتی گوجرانوالہ پکری وچ وکالت کردے رہے۔ تے ایڈووکیٹ لاہور ہائیکورٹ وی سن تے
1980ء دے اگے پچھے وفات ہوئی۔

آپ انگریزی اردو تے پنجابی دے شاعر سن۔ نظم نثر سبھو کچھ لکھدے رہے کافیاں شاہ
حسین دا انگریزی وچ ترجمہ کیتا۔ اک لمی پنجابی نظم رانی ویس پنجاب وی لکھی۔ جس نوں ادبی
لیگ لاہور ولوں سوہنا کر کے چھاپا گیا سی۔ آپ نے پنجابی علم عروض بارے وی اک کتاب لکھی
سی۔ لیکن افسوس کہ کوئی ادارہ اوس نوں چھاپ نہ سکیا۔

غلام یعقوب انور دی زبان گوجرانوالہ تے گجرات یعنی ساڈے مرکزی پنجاب وی منجھی زبان
اے۔ جس وچ ٹھیٹھ رنگ بڑا لشکواں اے۔ قافیے بڑے اچھے ورتدے نیں:

سی والیاں سدھراں دا تھل بھڑک پیا اج فیر
پنوں خاں دی ڈاچی دا ٹل کھڑک پیا اج فیر
اکھیاں اندر پیار دے پنکے بوئے میٹھوں جھدے
مارو جیٹھ جدائی کتھوں کڑک پیا اج فیر
اس ابرو سلیہ کوئی محلن والی چیز نہیں
مسجد دی محرا بے انور پھڑک پیا اج فیر

چن وی کھاری آپ دی غزلاں دا مجموعہ پہلی وار 1975ء وچ پھسید جنوں بزم وفا
گوجرانوالہ ولوں شائع کیتا گیا۔ چن وی کھاری دے دیباچے وچ اوہ لکھدے نیں کہ وارث نے
ہیر لکھی تے دسیا کہ جہاں دا حکم من کے ہیر لکھی اے۔ لیکن یہ گل نہ نتر سکی کہ اوہ عالم فاضل
ہو کے پنجابی دل کیوں الرے ایسے طرحاں میاں محمد دی سیف الملوک بارے ہور گلاں تہاں بہت
دیاں لیکن ایہ نہیں پتہ لگا کہ آپ ہوراں پنجابی وچ ایس شہکار نوں کیوں اکیلا تے فیر مولوی
غلام رسول عالمپوری نے وی پنجابی دل الرن وار سبب نہیں دسیا۔ تے فیر انور نے مختلف حوالے
دے کے نتیجہ ایہ کڈھیا کہ مادری زبان وچ لکھن والیاں ایس لئی اپنی مادری زبان وچ لکھیا کیوں
جے مادری زبان اوہناں دے جہاں تے بیلیاں دی زبان ہوندی اے۔ چنانچہ غلام یعقوب انور نے
دی اردو، انگریزی وغیرہ دے مقابلے وچ پنجابی زبان نوں اپنے مانی الضمیر دے اظہار دا ذریعہ بنایا۔
تے ایس بات اتے فخر کیتا کہ اوہ عبدالغنی وفا گوجرانوالے دے بیٹے سن۔ ہرٹے گاموں
خاں د گبیر حافظ بخشی، راز، استاد گام، بابو نسیم جانا تے ہدایت اللہ دے ہم محفل تے ہم مجلس
ن۔

غلام یعقوب انور اپنے سگی ساتھیاں وچ لاہور وچ دس والے شاعران دا ذکر ”دو جے دور“
دے حوالے نال کیتا اے جہاں وچ استاد فضل دین، حسن دین، چراغ دین (عشق لہر) قربان

خوش دل، ہمد، گھٹیا رام عاصی، لال دین قیصر مجلس و اشکار بن دے سن۔ اوہ سدے نہیں کہ 1936ء وچ اوہناں دی شادی ہوئی تے سہرا جناب یوسف ظفر ہوری لکھ کے لیائے (یوسف ظفر اردو دے اپنے شاعر سن) تے تل اوہناں دے کجھ ساتھی شاعری سن۔ تے فیر 1939ء وچ یوسف ظفر صلحہ ارباب ذوق لاہور دے باقاعدہ ساتھی بن گئے تے اردو سہریاں توں علاوہ پنجابی شاعراں نے وی بہت سرے لکھے سن۔ غلام یعقوب انور نے اوج سے دے امرتسر بارے دی چائن پایا ائے تے امرتسر وچ اک تھیٹر لگدا ہوندا سی جدے مالکاں ہر ہفتے پنجابی وچ طرحی مشاعرے دا بندوبست کر دے جس وچ لاہور تے امرتسر وغیرہ دے شاعر حصہ یندے۔ تے اوہ استاد عیسیٰ تے استاد مظہر ہوریاں تل دل کے مشاعرے پڑھن والطف یندے۔

گوجرانوالہ دے تن دور : غلام یعقوب انور نوں اوہناں دے والد عبدالغنی وفانے گوجرانوالہ شہر وچ پنجابی شاعری دے تن دور کھیر کے سمجھائے سن۔

(1) پہلا دور انور دی ہوش توں پہلے زمانے تل تعلق رکھدا سی۔ ایس دور دے شاعر عربی فارسی دے علماں دے تیراک سن تے ایہ تصوف تے ویدانت دے تجربیاں تل رجیا بیجا دور سی۔ ایس دور دے شاعراں وچ امام دین، غلام مصطفیٰ زرگر، حیات محمد فدوی، مستہرا سنگھ شفیق چرن داس، میلا رام وفا، پنڈت گوزی ناتھ، تے اوسدا بھرا پنڈت کلیداس گورکھ رائے، بابا عبدی، پنڈت ہری ہر وغیرہ اچھے سن۔

(2) دوچے دور دے شاعراں اللہ بخش، بخش، محمد دین مسکین، امیر دین امیر، کرم الہی منصف میر تے بانگے دیال سن۔ ایس دور دے بعض شاعر عام طور تے عبدالغنی وفادے شاگرد سن جو وقت دے تل تل استاد ہو گئے سن۔

(3) تین دور دو حصیاں اتے مشتمل اے۔ اسدے پہلے دور وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے عبدالغنی وفادے شاگردی چھڈ کے ابراہیم عادل دی شاگردی اختیار کیتی تے استاد محمد دین فانی نے دونوں استاد شاگرداں (فقیر تے عادل) نوں فی البدیہہ مقابلے لئی چیلنج کیتا دوچے لفظاں وچ اک ٹولہ ابراہیم عادل تے فقیر محمد فقیر دے ساتھیوں تل تعلق رکھدا سی تے دوچے گروہ دے مری عبدالغنی وفانے اوہناں دے شاگرد تے دوچے بلی سن۔

غلام یعقوب انور دی جانچے تین دور اے چالو سی تے بزم وفا گوجرانوالہ دی بنیاد 1939ء توں شروع ہوئی۔ جس وچ وقت دے تل تل بے شمار ساتھی رلدے گئے۔ ایہناں وچ استاد محمد دین وصف، استاد برکت علی خورشید، پیر فضل گجراتی، منشی عبداللطیف گجراتی، نادر جاجوی، شارب انصاری، عبدالغفور اظہر، افضل احسن، بلغ حسین کمال مولوی محمد فائق، سینٹھ اسحاق، صوفی محمد عبداللہ یسین، احمد حسن تندھاری، ڈاکٹر وحید قریشی، آزاد باجوہ، گلشن وزیر آبادی، رانا احسان، امین خیال، تنویر بخاری، ثاقب چشتی، غلام مصطفیٰ بیکل تے دوچے سنگی ساتھی مدتل توں اپنے اپنے دور وچ مسلسل محفلاں جماندے رہے۔ ایس گل بات توں انور ایہ نتیجہ کڈھا اے کہ پنجابی شاعری ول شاعراں دا رخ موڑن دا معرکہ بزم وفا گجرانوالہ دے بانی مہانی عبدالغنی وفانے اوہناں دے عقیدت منداں نے ماریا تے عبدالغنی وفا صاحب غلام یعقوب انور دے والد بزرگوار سن۔ تے ایس گل کتھ توں انور مرحوم ایہ بات ثابت کرنا چاہندے نہیں کہ:

جے کائی شعر مرا اتفاقوں لکھے ذرا اجیرا

سر استلو دے سہرا اس وا جو ہے والد میرا
کیوں جے سر وفا اوہناں دی مینوں قلم پھڑایا
نظر سولی اوہناں والی سکھوں لکھ بتایا

غلام یعقوب انور نے انگریزی شاعری توں پنجابی وچ کجھ نظمیں ترجمائیاں۔ فیہ علامہ اقبال
دی فارسی شاعری دے پھنکل ترجمے کتے مشا۔

بت	نت	جاویں	نویں	اساری
توں	کیہ	کیتا	توں	کیہ
اندر	اپنے	ہمت	ہاری	کیتا
توں	کیہ	کیتا	توں	کیہ
غیراں	دی	آگ	دی	گرمی
ایں	طرحاں	توں	پکھ	گئیوں
اتھرو	بن	ڈگیوں	میں	داری
توں	کیہ	کیتا	توں	کیہ

تے ایس طرحاں تھان برتھیاں سیر کردا انور پنجابی شاعری ول الیاتے غزل دے میدان وچ
وڑکیاں لاؤن لگ پیا۔ ”جن دی کھاری“ انور دیاں ذہنی وڑکیاں دا پتہ دیندی اے۔ انور نے ایس
سلسلے وچ بیگانی زبانان دی شاعری توں وی لایا کھنیا تے اردو شاعری دے بزرگن سیماب اکبر آبادی
عارف ہندی، علامہ اقبال، ڈاکٹر عندلیب شادانی، ظلی بدایونی وغیرہ توں اکتساب فیض کیتا تے ایہناں
زندہ چلندیاں پھردیاں کتابیاں توں پڑھیا تے فیہ حلقہ ارباب ذوق دے بیلیاں یعنی میراجی، مختار
صدیقی، یوسف ظفر، قیوم نظر وغیرہ نال دی اٹھک جھٹک رہی تے آخر ہولی ہولی گڑھ گڑھ کے
غلام یعقوب انور دی شاعری وچ ندرت تے انفرادیت دے جھلکارے پیدا ہوئے۔

گجرات وچ دی انور نے کجھ وقت ”بزم وارث“ بنا کے جلسے وغیرہ کتے جتھے پیر فضل،
سائیں رحمت، فیروز سائیں، فضل پشوری، استاد امام دین، منشی لطیف، حکیم صابر، میر غلام رسول،
گلزار، افضل، فضل اسلم، شریف کنجاہی، راحت گجراتی، گلشن وزیر آبادی تے دوجے بیلیاں دی
شاعری سن سن کے پنجابی زبان دا پیار ودھایا تے فیہ غزل دے میدان وچ اک آفاقیت حاصل کیتی
تے آخر گجرات نال پیار پکا کے انج پے گیا کہ پیر فضل گجراتی ہوراں دا ایہ شعر:

لی بی داڑھی شراب نال لال کر کے نہیں نال انور در خانقاہ تے
تیریاں فضل مسلمہ پیریاں نہیں پیا خزاں وچ کریں بہار پیدا
سن کے عبدالغنی وفا مرحوم نے خوش ہو کے فرمایا:

مرے جن نے جا گجرات اندر میوال دا عرس رجا دتا
لے کے بلائیے کئی کھار آئے کئی سوہنیاں ہون قربان آتیاں

تے بقول غلام یعقوب انور جدوں جی مچی اک تارا جن بن لگاتے فیہ پیر جمنل نوں شعراں
دے اوہلے دی لوڑ پے گئی تے اوہ میر تقی میر دا گوں شعراں نوں اپنے ہیستیاں دا پردہ بناندا ہویا ایہ
آکھن تے مجبور ہو گیا:

انور منزل کدھریاں سی واٹ کوئی
دے کون کدھریاں کے بات مہاں

کیوں ہے:

انور کیکن لوہ سوہنی "ان جانوں" کے نہ مینوں
بھل کھلیکے آوڑیا گھراتے جھنگ وا مہاں

بہر حال غلام یعقوب انور نل اک اوحا مشاعرہ راقم (قدر آفلقی) نے وی پڑھیا سی۔ مینوں یاد
انے اک واری کڑیاں کلاں وچ توہر بخاری دے والد بزرگوار دے عرس دے موقعے اتے
1974-75ء دے قریب غلام یعقوب انور دی صدارت وچ اک مشاعرہ سی۔ جد کہ کڑیاں کلاں وچ
اشتمل اراضی واکم شروع سی تے لوک پڑواری صاحب توں بڑے ٹنگ سن۔ بہنوں وچوں مینوں
دی پڑواری ہوریاں چنگا بھلا ٹنگ کیتا ہویا سی۔ چنانچہ میں لوس مشاعرے وچ اشتمل پڑواری دے
تاجاز ٹنگ کرن دے خلاف بڑی زور وار نظم "میں اشتمل پڑواری آں" پڑھی سی۔ لوس موقعے
تے سید اختر حسین اختر (ایڈیٹر لہراں) وی گئے ہوئے سن تے پڑواری دے خلاف نظم پڑھن دا نتیجہ
ایہ ہویا سی کہ مینوں پڑواری صاحب دی ودھیکی وا شکار ہونا پیا۔ تے فیر پھری وچ گیس کر کے
اسل اپنی زمین بھل کرائی سی۔ ایہ جملہ معترضہ قسم دی گل بات غلام یعقوب انور دے حوالے
تل ایس لئی بیان کیتی گئی اے کہ شاید کے وقت ایہ "جملہ معترضہ کے ہور گل دی تصدیق دی
دلیل وی بن جائے۔ (قدر آفلقی) تے آؤ ہن "چن دی کھاری" بارے بھرویں تے نکھڑویں گل
بات کرے۔

چن دی کھاری

غلام یعقوب انور مرحوم نے "چن دی کھاری" دا پچھو کڑاک شعروچ انج بیان کیتا اے:

رات پئی کھکو گھوڑے دستے
سرتے چائی چن دی کھاری

یعنی..... "رات"..... رات ویلے..... چائی رات وچ کھکو گھوڑے پئی وچ رہی اے۔
ایس حالت وچ کہ سرتے لوہنے چن دی کھاری چکی ہوئی اے۔

کھاری..... مستطیل یاں مربع شک دا کلاں دا بنیا وڈا ٹوکرا جیسا ہوندا سی۔ جدا میٹرل عام
طور تے "چن" تے "اوڈی" (مونٹ) لئی ورتیا جان والا میٹرل ہوندا سی۔ ایہ بڑا مضبوط ٹوکرا ہوندا
سی۔ جس وچ ڈھائی تن من (سو کلو دے قریب) بھار آسانی نل اک جگہ توں دوجی جگہ لے آیا
تے لیجیا جا سکدا سی۔ تیس کوو گے کہ انہوں پکدا کون سی۔ جواب ایہ ہے کہ اوس زمانے دے
پینڈو تے شہری عام طور تے بڑے جوان 'بھار' تے "بھار چک" قسم دے لوک ہوندے سن۔
پیدل لے بندہ کرنا وی لوس سے دی خصوصیت سی۔ لہاں پندھ تے سرتے چوکھا بھار۔ ایہ وی
اک بڑی وڈی وڈیاکی والی گل سی۔ کھاری ذرا چھوٹے سائز دی ہوندی سی کہ پینڈو زنتیاں وی
اوس لوں عام طور تے بڑی آسانی نل چک لیندیاں سن۔ کھاری وچ لوہ گھروں روٹی شوٹی لسی

وغیرہ تے ہور ضروری سلان گھروں..... بنے لیجانا..... تے باہروں گھریانا اک..... روزمرہ دا صبح
تے شام دا معمول ہوندا سی..... کھاری بارے اک کہوت وی چالو سی یعنی.....

تارا کھاری چند گھماں
سورج دا کوئی اوڑک تال

یعنی اوس زمانے دے خیالی سائنس دانوں دا ایہ خیال سی کہ
ستارا..... کھاری دے برابر اے۔

چند..... گھماؤں..... 8 کنل (رقبے) دے برابر اے
تے سورج..... دا کوئی اوڑک (انتہا) نہیں۔

کھاری..... دا وجود لاج کل وی بعض پنڈاں وچ ہیگا اے لیکن نہ ہون دے برابر البتہ چھوٹی
کھاری..... خانہ بدوش حضرات دیاں عورتاں کول لاج وی مل جاندی اے۔ خاص کر کے گھگھو
گھوڑے و پچن والیاں زبائیاں کھاری دا استعمال عام کردیاں نہیں۔ ”اوڈی“ کھاری توں چھوٹا گول
ہیسا اچا سارا کلنیاں دا بنیا ہویا ٹوکرا ہوندا سی جو گوبا وغیرہ چکن لٹی ورتیا جاندی سی۔

کھارا : کھاری دا مذکر کھارا کہلاندا سی۔ ایہ کھاری تالوں وڈا تے زیادہ مضبوط ٹوکرا ہوندا سی۔
ویاہ دی اک رسم کھارے چڑھتیاں چڑھانا وی اے جس وچ کھارا (وڈا ٹوکرا) پٹھا کر کے بطور چوکی
استعمال کیتا جاندی سی۔ کھاری پنجاب دی اک بڑی اہم عام تے معروف چیز سی۔ جس دا استعارہ
چن دی کھاری ”غلام یعقوب انور نے اپنی شاعری دے مجموعے دا نام رکھن لٹی ورتیا اے۔

غلام یعقوب انور تے استعارے دی شاعری :

چن دی کھاری وچ بذات خود اک استعارہ اے۔ تے غلام یعقوب انور دی شاعری وچ وی
استعاریاں دی بھرمار اے۔ ایس نام وچ ”رات“ گھگھو گھوڑے و پچن والی عورت اے۔ چن
اوبدی کھاری اے۔ جس وچ رنگا رنگ دا سامان اے۔ چاننی رات اے۔ ٹانویں ٹانویں تارے
ڈنگھلاں پئے مار دے نہیں۔ نمی نمی ہوا چل رہی اے۔ گرمیاں دا موسم اے۔ نیند دی پری لورے
لے رہی اے تے ایس سے اندر غلام یعقوب انور اپنی شاعری دا جادو جگا رہیا اے۔ تے چن دی
کھاری دھرتی اتے رکھوا کے چاننی رات کولوں اپنے شعر حاصل کر رہیا اے۔ ایہ شعر گویا انور
واسطے گھگھو گھوڑے نہیں۔ برے اوہنے رات تے جگر تیاں..... توں حاصل کتے نہیں۔
”چن دی کھاری“ دے استعارے بھرے نام توں برے شعر سائوں وان ہو رہے نہیں۔
اوتھن وچ وی استعارے دے بھروسے جلوے مددے نہیں۔ اوہ حیران اے تے حمد کرن دیلے مونہ
کھولدا اے :

برے آپے ڈوبے تارے اوہ خورے کیہ چاہند اے

آپ جوئے آپے مارے اوہ خورے کیہ چاہوندا اے

ڈوبے تے تارے وچ اک دوہری جھلکی اے۔

1- ڈوبتا..... تے تارنا..... (پانی وچ) اتھے ایہ اک تصور وی ابھردا اے۔

2- دو جے پاسے چاننی رات دا سل اے۔ جس دا اوڑک تاریاں نوں ڈوبن دے انجام تل منسلک

کر دیندا اے۔ تے انور حمدیہ شعر راہیں اللہ دی مقصدیت بارے حیران اے۔ دو بے لفظاں وچ
انور کنندا اے۔ کھتیاں تے تاریاں نوں رات بھر جگمگا کے آخر وچ ڈوبن والا خورے اپنی الیر
کار کردگی توں کمرہ مقصد حاصل کرنا چاہندا اے تے دو بے مصرعے وچ زندگی تے موت نال تشبیہ
دے کے زندگی دی مقصدیت دل اشارہ کر دیندا اے۔

حمدیہ نظم دا دو جا شعروں اپنے اندر نتیج بھرے استعارے رکھدا اے جس وچ گل و گلزا
دی چمک مہک وی اے تے لاریاں (امیداں بھرے وعدے) دی لہک وی۔

پہلوں جنت باغ دسایا اوتھوں سانوں چک نسیا
ہن مڑ اوہدے دیندا اے لارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
تیجے شعر وچ اک ہور جھلکارا اے۔

آپے بت پوجن توں ہٹ کے آپے ہر بت خانے ڈٹ کے
ون سونے بت اسارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
اک پل وی بے لالچے جاؤ دھر درگاہوں دھکے کھاؤ
پیرے ہو تے کروا اے کارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
اوہدے حلیکیاں دا اک لشکارا..... توحید تے غیرت دے استعارے وچ انج لکیا ہویا اے۔

آپے آکھے ”جگ حلیکیے“ میتھوں اڈ کوئی نہ دیکھے
”ارنی“ کہو تے چارے کے مارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
بے رنگی دے طور تے رہندا گھنڈ رنگیلا کڈھ کڈھ رہندا
رنگ برنگی دے لشکارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
صبغۃ اللہ..... اللہ دا رنگ اے لیکن ایس نوں لبھن جائے تاں بے رنگی نال واہ پڑ
اے۔ ایہ رنگ رب دی وحدانیت دا رنگ اے۔ جہدے لشکاریاں نوں اوہنے ”احسن صبغہ“ دا
دنا اے۔

تے جدوں اوہدی تلاش وچ گمن ہو کے کوئی کھوجی اوہدی نشاندہی کرن دا جتن کردا
تاں:

بھیت دے مجلس پین تریزاں انور تمکیاں سبھ گوڑیاں
کجھ کیہ لوک سکن وچارے خورے اوہ کیہ چاہندا اے
بہر حال انور نے حمد کہہ لئی اے۔ ایس دی حمد وچ مولوی غلام رسول عالمپوری والی
تے گیرائی تاں نہیں ملدی نہ اتنی عالمانہ دانش اے لیکن اپنے انداز دی عمومیت تے حیرانی
موجود اے۔

نعت : انور نے باقاعدہ نعت تاں نہیں لکھی البتہ کدھرے کدھر پھنکل شعر ملدے نیں
1۔ انور دا ایہ سلام اے انور ایہ درود
ہر دم جو تیرا نال لوے رب دے نال دے نال
چلہ مٹی دے کورے ٹھوٹھے ساقی کوڑ تھیں بھر دیندا

دنیا داراں تے کھل جاہدا کیہ رشتہ اے نوری خاکی وا
 اتے مٹی دے کورے ٹھوٹھے وچ انسانی بدن دا استعارہ اے۔ سائی کوثر وا جام بھر بھرجا
 ایس دے پچھے نوری تے خاکی دے رشتے دی وٹ۔ اپنے اندر خورے کیہ کجھ رکھدی اے؟

شاہنشاہ اس در دے مقبوعے
 جتھے تھراں شہلی کیتی

مارے دی بھروس ورتوں : غلام یعقوب انور دی شاعری وچ استعارے دے جلوے
 ہوں تہا تھیجے شعر پڑھو:

جینھ دی لو وچ رک پیاں کتوں زلف جن دیاں مرکاں
 لے اوئے تھکيا تھیا راہیا آیاں نہیں لٹھیاں چھواں

قول قرار دے پھل تے کھیاں یادیں دی خوشبوئی
 کیہ کیہ پیا کھونے دے کے دل تائیں ور چاواں
 عشق دیاں شہبازاں دیاں اچیاں نہیں پروازاں
 حرص دی گھگھی دانے دانے اتے جاہدی پھدی

کیہ ہویا جے اک تن نوں سوہنی دے گئی شہرت
 پریم نگر دی جوہ وچ وگدی بن پتوں سے ندی
 ادھ واٹوں تھن دیاں پھراں 'ن گنتی' بے حدی
 کچیاں پلپیاں رہیاں تانگھاں سدھ ادھ پھدی

سک گئے نیناں دے بوہے چوتھیوں کلن چکاں
 میرے ای دل وا اوہے اتے لو چا ڈوہو لوکوا!
 حسن دے نیلے عشق دے کلریں کرینے کجھ پڑ چولاں
 مڑ کوئی مرزا مڑ کوئی راجھا کدھروں ٹولو لوکوا!

ہوش دی ڈین کھلوتی در میٹانے وا کھڑ کاندی
 میری جیکر منو تے بوبا نہ کھولو لوکوا!
 -8-

اک علی بابا دل میرا چور جے اتے چالی
 کیہ "سم سم" اے کدی تے ایہ وی گل چا کھولو لوکوا!
 -9-

دل نے خورے کیہ کیہ پیاں کٹھیاں کیتیاں لیراں
 پیار دیاں سدھراں دا کاہنوں کھدو پھولو لوکوا!

درد ہمالہ اتوں برے جوگی ہنڑ تے
 جے ہیر اوہناں دے گنگا جل نے ورھیاں بدھی

یاد دیاں ہرکاریاں واہتے، (واسطے) تن بند کر رکھے
 -10-

- 13- درو چھلان دی اک کی جہی نخل نے ورہیاں بدھی
وقت دی واٹ نے جدوی جنن تھاں تھاں لائے ڈیرے
پگڑ کھساریا دل نون اک اک پل نے ورہیاں بدھی
- 14- انت لڑے دیوانے جنگل ذات دے چھاگ وکھائے
ڈک رکھیا سی جنوں اک گندل نے۔ ورہیاں بدھی
- 15- جن تے (تہاں) پرٹ کے اکھ نہ پٹی جھات نہ پائی بجلی
سلائی سار کہی لئی یارو سوہیاں بے پروا ہواں
- 16- پریم دی کاہن کھوہ موڈھیاں اتے
تون میں او کھوہ دے چنے
- 17- عقل تے دھر منزل دیاں گلاں
(گویا) سوراں اگے پونے گئے
- 18- صراحیوں دے نچلے کاک گو بے ساختہ اڑے
گئے تے جا کے مٹھیاں سلون دے بدلاں نون بھر آئے
- 19- نگرے مینوں داہن تے سدا زلفاں دے سائے
موڑاں تون دویرے تے غباراں تون زیادہ
- 20- حیثی کوئی لہو! ڈھالی اے جے ہوش دی لنکا
کتھے کوئی ہمدرد اے یاراں تون زیادہ
- 21- اسوں رنداں تے (تہاں) راہ پینا سی اک شاہ رگ دے ٹھاکر دی
جمدے درشن تھیں ہر بندے دا ہو جاندا اے کم یارو
- 22- اک پھر تے جدوں اڑ جائے تداں دھنل جٹ جے تہاں ساڈا
نہیں تے (ورنہ) جھبٹاں داگنوں اکھیاں دوج کوہ طور ای چائی پھرنے آن
- 23- ہرے سچے موتی پلکھ تے آئے تے جلوے لوہ چھڈے
اسیں لوہاں سڑیاں دانیاں نون جھولی دوج پائی پھرنے آن
- 24- پھریا دامن کے جھلے دا نہ خاواں تون سوا
بے تلف کدوں ہوندا اے کوئی یاراں تون سوا
- 25- لوہدا تہاں لین دے ملاں! کتے جھٹھے بہ کے
کہی بھلا لیناں مسیتی! اسوں ٹاہراں تون سوا
- 26- چنی چارو تے پئے ہوش دے چھالے یارو
کنے کنے چارو جے بارہ گساراں تون سوا
- 27- کن کن دنا ممکن نہیں کوئی ٹیلوں رنگپور آوی دا
کتے کن پڑاواں تے (تہاں) دساں کتے ناڈ گھگھواں تے دساں

- 28- آج تیری آکھ تے دل میرا کجھ سا بھجیاں لہراں سنبھلے میں
پر "میں" "توں" والا ایہ ٹھوٹھا کتے چور کراواں پتے دسوں
- 29- گنڈھ درد کولے دی اے دل کھندے نہیں جس توں
ایہ پنڈ کتے سٹ کے دی ٹریاں نہیں بن دی
- 30- میں درد دا ونجارا تے توں حسن پیاری
ہر دنج توں وٹ کھٹ کے دی ٹریاں نہیں بن دی
- 31- فرقت دے ماریو کیہ پھرنا؟ سوچاں دیاں کھرویاں راہاں تے
سر رکھ کے آؤ سوں جائے یاداں دیاں کولیاں ہاں تے
- 32- مڑ پرے کنڈھے تے دیوا کتے قول قرار دا بلیا، ای
مڑ انور آں کھلوتا اے آج پیر جھناں دیاں ڈاہاں تے
- 33- اک اک کنڈھے دی نوک اتوں ٹوٹا ٹوٹا ای چکنا سو
منگ نیا حساب دیوانے توں جد یار تے ٹاکی ٹاکی دا
- 34- دل اک سکا سزیا تے توں مونہ گھسی لاپچی
میں اک باتاں پاندا اکھ توں اک بند کتاب
- 35- پیار اک موہرا پیار اک امرت پیار اک تیز شراب
روپ تری پلکاں دی چھاویں ستا پھل گلاب
- موہرا: زہر، امرت، آب حیات
- 36- ددھ پھری دیاں دھاراں وچوں زہر دا چشمہ جھپا
جن دے تہہ وچ دے وٹا مڑ راتیں کے رباب
- 37- ہڑھ اندر رڑھدیاں رڑھدیاں مرے اک تہہ آگیا سب
میرے دوجے تہہ وچ اہجے دی کے جوگن دی تصویر
- 38- دل اک ہل ایانا میرا تے جدے کھونے
جیون اوہ کھلی جس کول اک ٹھکھو نہ گھوڑا
- 39- ہسے رائے! ہن تیرے وانگ صراحیاں رجیاں
کیہ ہیا جے ہس پیا کوئی میں جینا ٹھوٹھا بوڑا
- 40- دل تے دل دی تانگہ نملی، راکھوں دو کیوتر
کرمی نور جہاں دے ہتھیں دے بیٹھا میں جوڑا
- 41- کتے چیتے دے گھٹھے نہیں کالے
کتے وہاں دیاں چھیاں بلاواں
- 42- ہیرے ایویں سنبھلے نہیں انور
کے جن کیتیاں نہیں گورہ چھواں

کیاں تھواں داؤکر : اسیں جدید شاعر منیر نیازی وغیرہ دیاں چڑیاں والیاں گلاں سن کے
اوس دے اندر لے ڈر بھو دی بڑی داؤدینے آں تے اوسدیاں بڑیاں بڑیاں تلوپلاں کر دے آں۔
غلام یعقوب انور وی ایس وادی وچوں لنگھے سن اوہ کندے نیں :

کج اوہ بھکھر میں بھل جانے نیں لوک گھراں دیاں راہواں
اوہ وی ہیری رات دج... ڈر رہیا اے تے کندا اے :

- 1- ہیری رات تے کیاں نیں تھواں
میں کینوں کوک ماراں کیہ لاداں
- 2- چو طرنی اس طرحاں چپ چان دی شوکر
میں اپنی واج توں وی تربک جاواں
- 3- بھنے پرچانویاں دے پیڑ جاگن
کے بوتے نوں وی بے جھ لاداں

پیڑ: جانوران دے غول، مویشیاں دے غول اتھے مراد بھوتاں دے غول

- 4- مرا ناں لے کے مارے رات باکاں
پچھاں دیکھاں تے (ماں) مڑ بچ کے نہ جاواں
- 5- کدے اپنے پیا ہوٹھاں نوں چباں
کدے چینی تے کت کے لون لاداں
- 6- کتے چیتے دے گٹھ منھے نیں کالے
کتے دہاں دیاں چھیاں بلاواں

پینڈو وسیب تے انور :

غلام یعقوب انور وی شاعری وچ پینڈو وسیب پینڈو ریست ریست تے پینڈو رہل دے
جھلکارے کئی کئی روپ دھار کے سامنے آؤندے نیں۔ جس دے نال نال کدی جدید دور دی
مسابقت دی جھلک وی مل جاندی اے :

- 1- میری جھگی دے دیوے نالوں کوئی بجلی ودھ ٹیار نہیں
پر میں اک مہار کاواں کے پنڈ وا لہڑ دار نہیں
- جھگی: جھونپڑی
- 2- سوہاں دے پنھے دتھے لئی داتر روبا لئی پھرنا واں
میرے تھ وچ کوئی ڈانگ ڈنگوری سوتا یاں تلوار نہیں

داتر: درانی

- 3- تھ دکھ کے فکر دی بھگی تے جد تاتا کرتا واں

اوہ کبھی۔ جوڑی۔ اے مصرعیاں دی جو لڑن لئی چھاپن میں
تتا تا: نال واہن ویلے واج

4- میں پچھلی رات ذلیلاں دی گاہی تے ہوئے پیدا ہے
میریاں اکھراں توں۔ ودھ کوئی اینٹاں ٹڈاں وا گزار نہیں

5- میں اکھراں تے مضموناں دی طپیاں دے ہاے سنا واں
اے میرے وہڑے وچ انور کسے چوڑے دی چھنکار نہیں

6- بے وی دیا۔ پاسکوا!
قول نہ پیار ترکی نال

پاسکو = اوہ تھوڑا ہیا وزن ہیرا ترازو دے چھابے سانویں کرن لئی کسے پڑے وچ پایا جاندا
اے۔

7- اوہو منے سوچاں انور
اوہو کھیل اوہو رہے

کھیل: گھاہ دی قسم
8- وگدا تک اکتہ وچھوڑا
پوے دی نو تھر تھر کئے

9- اوویں مہی اے اے یاداں دے کھوہ وی روں روں
رولا گھٹ پیدا اے اوویں وڈو وا نکا اج وی

کھوہ رہٹ: اوویں: ویسے ہی

کھوہ یعنی رہٹ چلن ویلے اک مدھر آواز روں روں دل وی رس گھونڈی ہونڈی اے۔
تکایا کتا..... اوہ اڑک جہی بیڑی کھوہ نوں پٹھا پھرن توں ردکدی اے۔ ایہ خاص کر کے سماں
دسب دی زرعی ٹلات نال تعلق والی وندا اے جدا ذکر غلام یعقوب انور بڑے شوق نال کروے
نیں۔

کھوہ یعنی رہٹ نال تعلق رکھن والا ایہ شعروی بڑا سوادہی اے۔

دوچنیاں دے پیار نے جنوں اساریا
اج میرے کئے موہڈے اوہ کاجن جے دوستو

رہٹ دے چنے..... اوہ کندھاں بہاں اتے کاجن اوڈی شہتیری) رکھی ہونڈی اے تے
ایہدے نال چکلی تے چکلا جڑے ہوندے نیں۔ جے کاجن تے چنے نہ ہون تے رہٹ..... اک
کھوہی بن کے رہ جاندا اے۔ ٹڈاں..... وغیرہ نوں گھمان لئی چکلی چکلا وا وجود بڑا ضروری اے
ایسے طرحاں اہلے شعراں وچ زرعی دسب تے پینڈو رہل دے جھلکارے ہونے سوادہی نیں۔
گاہی دا تعلق وی رہٹ دے چکلی چکلا دے گرد پھرن والے حصے (پیش) نال تعلق اے کہ گاہی
اتے پینہ کے ڈھلے لے جانڈے نیں۔

بہنیاں تے تا تا وا تعلق نال اے۔ بل توں قلاب رکھن لئی بہرہ آلی کسان اے

پہلے رشتہ داروں اور بیویوں کی کنبہ میں سے عاتق تے نیڑے نیڑے بیلاں نوں بچے تے کبے ول ہو کے وگن لئی اٹھارے ہوندے تیں جہاں نوں بیل سمجھ دے تین تے عمل کر دے تیں بہر حال انور دی شاعری وچ بھلی و سب دے جھلکارے عام تیں۔

وصل دی سک تے سدھر : وصل دی سک کس نوں نہیں ہندی۔ انور دی ایسے سدھر وچ شعراں دے سہارے لہدا لہدا اگے ودھ رہیا اے۔

میں اکھراں نے مضمونیاں دی ٹیلیاں دے ہاے سنا واں
اچے میرے ویڑے وچ انور کے چوڑے دی چھکارا ہمیں
اوه رات نوں سوچیں ڈبدا اے تیں وہاں نال واہ پیندا اے تے وصل دی سدھر اچ انور دی
اے :

- 1- چکی ویلاں دی جدوں کڈھ دی اے گالے رات نوں
سو وہم پھر دے تیں مرے آلے دوالے رات نوں
- 2- اچ کون دے کھول کے انور کڈھ لئی جاگ وا
یا جہاں والے جاگدے یاں اللہ والے رات نوں
کدی اوه موسیٰ تے طور دے حوالے نال وصل دی خواہش دا اظہار کردا اے۔

موسیٰ تے طور دا قصہ انور نہیں بھلیا
ایسے اچ دی اوویں ای حالت دے کیہ جھدے او
کافر زلفاں دے بت خانے وچ سر دھرنا
کس طرحاں دی چون عبادت دے کیہ جھدے او
تے فیر گلاں باتیں توں اگے لکھ..... اپنے محبوب نوں ایہ کہنا کہ :

چنا باریوں تک نہ تک
کل رات دا محل تے ڈھاہ

دی اپنے چچھے اک انوکھی سدھر دا پرچھاواں رکھدا اے تے فیر ایہ درخواست دی بڑی اچھج
جی اے :

وتے نے جام رات نے گیسو کھار کے
اک جام ساقیہ ذرا زلفاں سوار کے

تے فیر ایہ کیفیت دی وصل دی سدھر دے کتنی نیڑے ہے :

جہاں موسیٰ دو موسیٰ بچے ہو گئے آں ذرا اکھیاں اکھیاں وچ پا دے
اچ دی رات تے سیوں سوال دا ہونہ اچ دی رات نہ قینچ جواب دے پر
تے فیر نامہ بیاں دے نال..... دور تک پندے جانا..... کوئی آسان گل تان نہیں ہوندا۔

مترن مٹا کے یاد آوندیاں گلاں لکھا تدا
کلیں جہاں ہی کھڑا کیا نامہ بیاں دے نال

تے فیر اک ایہ سدھر پوری ہو گئی تے انور تے اقرار کر لیا کہ
چھیلی رات ملاپ دیاں ہینگھاں میں گیاں پے
کیہ ہووے جے ساڈے نال وی اک دو ہوئے لیں؟

ہجرتے وچھوڑا :

ہجرتے وچھوڑے دے کئی روپ ہوندے نہیں تے اک روپ ایہ وی اے :
بہری اتھراں تاریاں سانجھ پائی کوئی پیر اوہ سانجھ مکا نہ دے
چھیلی رات اے درد دا کوئی بلا پھوک مار کے دیوا بچا نہ دے
کدی فکر دے طوطے وچھوڑے ہتھ غلیل دیکھ کے اڈ جانڈے نہیں :

فکر دے طوطے اڈ گئے
تک وچھوڑے ہتھ غلیل
اک مواتا ریحہ چخا
اتھراں تاریاں تاتا تیل

تے فیر ہاڈا گت کے ایہ درخواست وی انور آپو کر دا اے :

دلاں دیا و سیکا
پانہ ایڈ وچھوڑے

بہر حال محبوب دی سک راتیں سون ڈی نہیں دیندی :

بھاویں ہوش دے انے بکھوہ نالوں پے ڈو گھیاں وتھاں گیا نہیں
اے پوجاں اوس زینخا نوں بنے خواہاں وی کھوہ لیاں نہیں
کے دوجی دھر دی آس اتے دل ایتھوں تیکر نیوں چلیا
کل تانگھاں نہیں سکیاں بنیاں اج سدھراں وی مٹریاں نہیں
ہجرتے انور نوں بہار دے مزے وی آرہے ہیں ذرا غور کرو :

1- تیرے وانگ کھلے گیسو موہڈیاں تے تیرے وانگ سرتوں چنی پی لندی
رات ہجرتے ولوں جدوں پر تے تدوں ہوندی اے عجب بہار اتے

2- مڑ تاریاں تھیں دور کتے جن جے دوستو

مڑ اوہو چھیلی رات دی کن کن من بنے دوستو

3- مڑ چانی نے گیروے کپڑے سما لئے

مڑ رات ساڈے درد دی جو کن جے دوستو

4- ہراز میرے گیتاں دے مڑ کدھرے مڑ گئے

مڑ اپنے دل دے نال ای کن کن بنے دوستو

5- فرقت دے گھپ گھیر بندے ہنگار دے

میرا ہنسا ہنسا پلکان تے چائن جے دوستو
بھروا اک روپ شکوے بھری سٹ انج وی ماردا اے جمدی ٹیس پر تیکر محسوس ہوندی
اے۔

وقت اخیری چارہ سازی کیتی تے کیہ کیتی
بیکر پھٹ تے، پھاپے انور تے تا نہ لگے!

پھٹ: زخم، پھاپے: مرہم، تے تا: فوراً

حقیقت تے مجاز دے جھکارے:

مجاز نوں حقیقت دی پہلی بوڑی گنیا جاندا اے۔ کیوں جے بدن تے روح نال انسان بن دا
اے اگر بدن نہ ہووے تہں روح گتے رہوے گی۔ لہذا بدن وی ہوند روح لئی لازم اے تے جیکر
انسان دوج ”و نحت فیہ من روتی“ (قرآن) والا توشہ نہ ہو یا تہاں انسان..... انسانیت توں گویا تھلے
ڈگ پیا۔ ایس کر کے روح دا وجود وی بدن لئی لازم اے۔ ایہ روح تے بدن بل کے ایس قابل
ہوندے نیں کہ اللہ رسول دے احکامات دا بھار چک سکے۔ تے شرع و سنت اتے عمل تہاں ای ہو
سکا اے کہ بدن تے روح دونوں اپنی اپنی جگہ قائم ہوں۔ جے اک دھرووی بیسی پاکیزہ ہووے
تہاں معاملہ بگڑو ہو سکا اے۔ بہر حال ایہ لسیاں گلاں نیں تے جھن دی خاطر عمراں بیت جانڈیاں
نیں۔ غلام یعقوب انور کوئی صوفی صافی تہاں نیں سی۔ لیکن آخر شاعر تہاں ایسی تے اک شاعر
صوفیاں ہار تصوف دیاں منزلاں اپنے آپ ای طے کروا رہندا ہندا اے۔ ایس کر کے خیال ایہ ہے
کہ ہر شاعر بھلوں لہ تے بے دین ای ہووے اوس دے اندر روحانیت دا چراغ ضرور بلدا بھدا
رہندا اے۔ اقبل نے وی فرنگی مجذوب بارے آکھیا سی:

اگر ہوتا وہ مجذوب دگنی اس زمانے میں
تو اقبل اس کو سمجھاتا مقام کبریا کیا ہے

مختصر ایہ کہ انور دی سوچ وچوں مجاز تے حقیقت دی اک تصویر انج ابھردی اے:

- 1- پا ٹھوٹھے دے وچ موہرا مجازی کہ حقیقی
ہر زہر ترے فقراں لئی بھنگ اے مری جان
- 2- ایہ تہاں ٹھیک اے آخر میں کوئی اس ویلے دا منصور نہیں
فیر دی جی کردا اے گل اوہو سولی چڑھ جاواں تے دساں
- 3- پھلاں وچوں لاناں کلمن لاناں وچوں خوشبوواں
عشق دی واٹے آکو نکو بھورے تے پروانے نیں
- 4- بکلی اندر طور دی بجلی انور کد توں لئی پھردا اے
سگمیں دی کئی والے دے اگاں نال یرانے نیں
- 5- پھلاں وچ نکل کے بھادیں لوں لوں کنڈیاں رچیاں
اے کھاریاں خوشبوواں دا لٹھا نہیں حجاب

- 6 ایہ کوئی کوئی اور میرا اور
  - 7 عقل چمکیاں دیاں چمنگیاں اوڑک کالی
  - 8 ہوش دے ڈونگھے کنگھٹ ساڑاں چوالی
  - 9 انور کمن مجاز حقیقی اک - نیاں دے دو کڈھے
- دو کڈھیاں دج پیر جھناواں! میں ای نہ لیا جاواں
 حقیقی: حقیقت، نیاں: ندی۔ دریا

ہمت دادرس؟ :

ہر کے دی سدھر ہوندی اے کہ اوہ ہمت والا ہووے۔ لیکن ہمت دا مننی پہلو رکھنا اے تے انور دی اکھ تال اپنے ول جھات پاؤ۔

- 1- اسیں اوہ آں جڑے راتاں دج لئنے آں اپنے ای جھکے نوں
 مڑ سنوں مڑ ویاں تکیاں تے بلدے دیوے دھر لینے آں
 گویا ع چہ دلاور است درادے کہ بکت چراغ دارد
- 2- اوس رب کلے دی سونہ مینوں اے دل توں دوئی نکلی نہیں
 جے بیج پھو تاں بتاں نوں اج وی سجدے کر لینے آں
 تے فیر ایہ اعتراف اپنی جگہ..... تے بہادری دا دعویٰ اپنی جگہ.....

آپو کرو:

اسیں ایڈے تے ہمتے نہیں جے پھراں نوں وڈھے نکلے
 پر فیر دی سگیوا پہاڑ کئی اسیں چنے تے جو لینے آں
 ہمت اتے بھروسے دا اک رنگ ایہ دی اے:

- 1- مینوں ساہنویں ہو، نہیں سگدے وقت دے میر شہیر
 میں اوہ مرزا جس دے صاحبان اے نہ بنے تیر
- 2- کھل کے گل کرن دی ہمت انور رہی نہ کدھرے
 سمجھاں والیاں کر وی فطرت مسکین غزل دی
- 3- چانا اونے کیہ اے چارہ سازو آلتنا اپنا
 جو اک اتھری جھی بجلی نوں جیٹا جیٹا خدا اپنا
- 4- ترے جلوے نوں موندہ در موشی بھلن وا نہیں بکرا
 بس اپنا ترلا ای مینوں کدی شیشہ وکھا اپنا

- میں نے اپنی زندگی عمل میں تڑپ کر دی گھٹ نہیں
 خدا سے ہے وہی نور ذرا پروہ اٹھا اپنا
 6- جان لی جے رکھ کے شاعر شامل (سامل) بارے وڑیا
 مرزے نے کی دے لے کسی زین غزل دی
 7- کوئی وار تے کوئی سچ تے موجوں لٹ یندا
 لہ اپنی اپنی ہمت دے کیہ جھکے لو؟
 8- لہس پریم جھٹک دے تہن تے کتے گھٹ نہ کہتی سیاں نے
 پر اٹکے آکھن لوہنوں نوں جو ہڑھ اندر کدیواں نے
 9- تہری بے پروہی دی لہجے واٹ اے ڈھیر لمیری
 ہمت وا نہیں بیٹا میں پر ساتھ نہیں دتا ساہواں
 ہمت نوں آتکے چکن واگر انور نوں کے لہجے سمجھیا اے:

- 1- جیوں جیوں ہوندی تان
 ہمت ہور..... آتکے
 2- آپے رڑھ کھڑھ پو
 کے نہ پھٹنی بانہ

انور دی ہمت تے بلوری والیہ روپ بڑا سگواں اے ذرا دھیان کرو:

- 1- انور ہے پانکے کدی ہک ڈالی نظراں کدی نظراں اتے ڈک لیاں
 کدی ڈھل اتے وار آدیا اے، جھلی کدی کھوار کھوار اتے
 2- اج اکہ لہے ہے غنچے دی میں آک چو نمبر نہیں سکیا
 کل تیلن ایسے ایسینے تے جھلیا لکھ واراں خاراں نوں
 3- انور اک اڑنی ہنن دے ڈنگن دے باوجود
 جے سلا لہجے دی یندا اے تے دھن جے دوستوا
 4- لوکھن دیاں سدھراں سوڑاں نے اوہ وانوں سورج کدھ آندا
 ہمتل نے زوری لے آندی اج رات اخیری ساہاں تے
 5- چتے چتے وہل دے پتھیں پھل نیا جاواں
 ہجر جھٹک میری ہمت نے کر دتا پایاب

معرفت

معرفت دی غزل وا اک ضروری رنگ اے غزل دج عرفان دیاں گلاں بڑیاں سوا دی
 گدیواں میں

اسان ہر حال دج اللہ رکھا اے

جنہاں خلی پتھرے بھرنے نہیں ہووے خیر اوہناں مرادوں دی

- 2 جن لہو دے سکھ دی چھان
پیار وی دھپاں تل پریت
- 3 تکیاں بیٹھاں تپ وی لوہ
مڑ وی پیشہ سکر سیت
- 4 رانجھے لئی ہون پیاں لکھ سیریاں
ہیر وی کھاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں
- 5 میرے ورگے ہزار گل کوئی پروانے
تیری اک لاث نہیں تے گل کوئی نہیں
- 6 کھیوی اکھ دیاں مستیاں وی
انج وی ٹردی اے چھوہ چھاہ
- 7 وحدت دے انج پینا واں ٹھوٹھے تار کے
میں رب دا نام لینا واں تینوں چہار کے
- 8 دعویٰ ہزار اکو نگہ جسم کر گئی
کیہ کر لیا بے عقل (نے) کھارے کھار کے
- 9 دل دا پیشہ ات انمول
انج نہ بیراں بیٹھ مدھول
- 10 جہاں تیرے باہجوں کون؟
ایڈ دوراڈا ایڈا کول
- 11 کو جھی کملی تیری آن
میرے عیب صواب نہ پھول
- 12 بیٹھوں اوہ کجھ اڈرا اے؟
ایڈ سیانیا! کفر نہ تول
- 13 من اندر جس ماری جھاتی
چھڈ صفائی رلیا ذاتی
- 14 توں بھادیں جانیں نہ جانیں!
میں کیویں ہوواں انکاری
- 15 رات پئی کھکھو گھوڑے وتپے
سر تے چائی چن دی کھاری
- 16 تیرے روپ سہن تائیں لوڑاں
آپے اپنے ول دیکھیں آپے لوڑاں

17- اک سوہنی بے گھرے نے مینوں منتر دیا جا
سکلی جریں لنگھ گیا میں در داں دا دریا
18- اس دل کم بخت ان موڑ نوں بلدی دے تتھے دیہ
ڈھیہ اوہناں گئی پنہیری گئے ہرے پنہاں لین

ڈھیہ: مل

19- اک نکتہ پوے جے دوی دا محرم مجرم ہو جائے
اس کتوں پنج پنج کٹناں متاں عین نہ تھیوے غین
20- گئی روز اتوں گیتے تری بے پرواہی لے
مینوں بت مٹی دا رہن دے مرے وچ نہ پھوکیں روح
21- لپے نہ جانا چھالے جسیں کھرا ترکھا ہوندا
عقل نے خورے کیوں کہہ دتا۔ "خاراں تال نہ کھیدیں!"

شکوہ شکایت : حیاتی وچ شکوے شکایاں تال دوی واہ پیندا اے کدی جائز شکایاں تال تے
کدی بھل چلیکے.....

چلیکے دی اک شکل تال ایہ ہندی اے :
میں دید شنید دا گھنیا ساں اکھیاں وچ یار نوں رکھ بیٹھا
کہ سار (خبر) سی کھلیں اکھیاں چوں (وچوں) لٹ لینے جلوے کیاں نے
تے دوجا چلیکھا ایہو چہا ہوندا اے :

گئے ساں رات دل نوں لیکے میٹانے دی مسجد دی
خورے کت ہوش دی گندھری چلیکے تال دھر آئے

کت: کتھے

لیکن شکوے شکایاں اپنی جگہ بڑی اہمیت رکھدے نیں :

- 1- چوندے جاکدے ہر ستراط نوں اوتھے ملدا زہر
جس گمری وچ روھی جاندی مرویاں واسچے کھیر
- 2- چاؤ کھلاں! اس رب توں چھو رانجھے دی تقدیر
ہر جگ وچ لڑکھیزے دے ای لاؤندا اے ہیر
- 3- اتھے اس رانجھے نوں مومن من توں دی لوگی مکرے نیں
بتے رنگ پور دی کافر جوہے "ہوہو" دی تاد کھکائی اے
- 4- اوڑاں ہتھوں تانگھاں دی پیلی انج سڑ سک کی انور
پچھلی راتیں پریم دے کھوہ نوں جویاں دی انج کج نہیں ہن دا

اوڑاں خشک سال

واہ! نی! آس ہوائے! واہ!

کیتا اکی مبر جملانا شہاد
 آس: امید دی
 6- غیراں دا کوئی مشو نہیں
 فکرے نہیں جسے اپنے لوگ

شکوہ: افسوس

7- پیار دے اگے آؤنی
 نویں تون لویں ازا وی

8- چارہ گردے ویکھ اجنے
 بحرے پھٹ پرانے جسے

9- وگدا تک اکتو وچھوڑا
 دیوے دی لو تھر تھر لہے!

10- چان دے مونہ اپی کالک
 اے سوپے تتر کھے

11- شکوہ درد قیامت دا کیہ کرنا تیرے
 تون نہیں ہجر دا پل صراط ڈٹھا تون نہیں

12- مینوں فکر سی مٹاں کوئی حرف آوے پہلے
 تیرے کس تے جنتوں نکل آیا گیا ماریا تیرے اعتبار اتے

13- جہاں ہے پرواہی کیتی
 جو نہ کئی آئی کیتی

14- غیر کسے نون ہمیں اللہ
 جو کجھ کیتی مای کیتی

شوخی تے شوخ برائی : شوخی دا وجود غزل وچ چنچل ہے دی نشاندہی کروا اتے۔ محبوباں دا
 چنچل ہونا دکھری گل اے لیکن شاعر دے شعر جدوں چنچل ہارے ہون تہاں اوہتاں دی دکھ دے
 کچھے محبوباں دا حسن تے ناز تھرے وی جھلکارے نار دے نظر آوندے میں۔ ذرا غور کرو کہ شرابیاں
 نے توبہ کر لئی کہ اگے تون نہیں پیا کرنی۔ لیکن اوڑ دے دن بیتدیاں سارا ای:

اؤ گئے تھوڑے توبہ دے
 بدلاں دی اک پھکڑی تال

یاں ایہ آکھنا کہ

دو عالم مل پٹا
 کیوں آکھیاں گھسے کرے

یاں

ایڈیٹر کی اسٹیبلشمنٹ کے
بیڈے ڈونگے پھٹ کرے نہیں

ایسٹن شعراں وچ بھری بھری شوخی لٹکارے مار رہی اے لوہنوں صرف محسوس کیتا جا
سکا اے۔ بہرحال عملی طور تے پیش آن والا تجربہ وی انور کول بیگا اے:

جداں دا مینوں ایسٹن چھالیاں مجبور کیتا اے
گلاں نوں چھڈ کے رکھن کنڈیاں تے آسرا اپنا
انور وی شوخی دا اک روپ ایہ وی اے:

میں کفر ایمان دا حالت نہیں پر ایہ گل میری لکھ رکھو
میں ناگھنوں دا رب ڈنھا جے دروازے تے بت خانے دے
تے ہن غزل دے بھلنے شاعرانہ شوخی دا اظہار کر رہیا اے:

میریاں شعراں تیرا ورش دہڑے دہڑے ونڈیا
دس وچ تے جی نہیں سی ایڈ مہین غزل دی
مہین: باریک

تے ایہ مروی ذرا دھیان کرو کہ انور وی شوخی بیانی کیہ گل کھلا رہی والے:

- 1- اک پاسے سیاہ رات نے چھنڈیاں پیاں زلفاں
اک پاسے قدم کجے نے راہی تے نکائے
- 2- توں مضمون وی دوہی سیں تیرے لے گھنڈ
میں جھلا سہا اکھراں دی سرتل تے نچ پیا
- 3- جویں اوبدیاں یاداں دے چنگیاڑے لے نہیں کھوہ
تیویں کائے راتے! جان وی کدھ لے تے تا

یاداں دے چنگیاڑے کلی رات تے فیرتے تا جان کدھن وچ خیالی شوخی کئی جھلکارے
دے رہی اے۔

اتنے ہن استعاریاں تے تشبیہاں بھری شوخی دارنگ وی کافی گورھا اے ذرا ملاحظہ فرماؤ:

- 1- جام رکھیا اے چنے دی تلی اتے ڈین درد دی کتے بڑھو نہ لے
چے عدے جن نوں اکھیاں مدیاں ای ہیرا اوریاں دے کے سنوا نہ دے
- 2- اک جن درگے کھڑے دا صدقہ اتار کے
سالی نے اج پلایا اے سورج پگھار کے
- 3- کھدی اکھ دیاں مستیاں دی
اج وی ٹر دی اے چھوہ چھاہ

کیاں جوشیاں کھنڈیاں کنڈیاں کنڈیاں نوں تے مند ناواں میں
اس جمل نوں کیہ آکھن جو کر گھن ای تارو تار گیا جے

- 5- میں اینٹاں ہوکیاں تے جنواں دی اصل کہہ دسباں
کتے ہونٹھاں دی آگ جنواں کتے پلکاں دا نم یارو
- 6- پھل کئی کنڈیاں توں کتے مرے مونہ تے مارے
انج وی کتے نہیں مرے نال بہاراں کارے
- 7- ایہ کوئی گل اے جے ایہ اکھیاں دے ٹھوٹھے انور
رات دی رات وی اوہ جن نہ آکے تارے
- 8- آگ مواتا رجبہ چینا
اتھراں نریاں تاتا تیل
- 9- تیرے بوہے کھڑی روہل
روندی میرے نال تریل
- 10- چور تے لاشھی دوپے جاپن
حرص دے چالھی جتے لکے
- 11- پہلی دے جن ورگے اردو بھل نہیں سدا کوئی
تھیں اتے ہن آجے اوویں مخریاں باقی
- 12- وقت بھلیا نہیں اس منت نوں آکا انج وی
کوئی لنگھ سدا نہیں ٹھیکوں سکا انج وی
- یعنی اوس جے مست ملنگ نوں انج وی وقت ہرگز نہیں بھلیا بہنوں شراب دی مستی نے
شہرت دے بام اتے گینجا چاہریا اے۔ ایہ ساری اوہدی شراب دی کرامت اے کہ سچا مست ملنگ
(توبہ دے باوجود) میخانے دے کولوں دی بغیر پیتے آگے لنگھ کے نہیں جا سدا۔
- 13- میں نیا نواں ای پھاہتا ساں نہیں گردن سدھی رکھ سکلیا
پر ایٹا تیس وی منو گے انج چھری چلاؤ نا غلطی سی
- 14- کجھ یار وی رحمت دی وی حد کہہ ہرے نہیں سدھی
کجھ میرے گنہہ وی نہیں شماراں توں زیادہ
- 15- کس درد بھرے آکھیاں فجراں دیاں بانگاں
انج جاچا اے جیوں سارا جہاں جاگ گیا اے
- 16- پھلتریاں نالوں وی کھیاں کئی نکلیاں انور
لوکی آکھن کوئی پھدا نہیں خاراں توں سوا
- 17- موسیٰ وانگوں تری بھال اندر ہو انور نال وی خوب گئی
میں رات مستی جا وڑیا تھوہ یندا یندا سالی دا
- 18- ایہ جو فجر دی واء کر آئی اے کتوں سجراں جے میخانے
خورے راتیں کھلا ائی رہ گیا اے کتوں بولیاں جے میخانے

- 19- ایس نہیں ہر کہاں دے کے تجھی حسرت تھیا سو
درداں نوں تھان تھان ہتھرا اے واعظ جیا بھج میخانے دا
- 20- میچوں چارہ سازا مڑ مڑ کے اوہ اکھیاں یاد کرا تاپیں
توں کیہ جانیں اس دنیا دی جتھے کوئی نشہ حرام نہیں
- 21- اس کھ تے اکھ دیاں تانگھیاں نے انور پٹ سنیا جگ تائیں
کتے غنچے دی اک نہیں بھدی کتے زرگس نوں آرام نہیں
تے ایس شعردے پچھے انور مرحوم دی کوئی ذاتی واردات لٹکارے پئی ماروی لگدی اے۔
آور ویکھ گجرات دی سوہنیاں دی ابھرے طبع چوں ہڑھ پنھان والا
عمران بیتیاں نیں انور اے توڑی ہویا دین نہیں ایہ پایاب ساقی
نزاکت بھرے چند شعر : انور دیاں غزلاں وچ نزاکت بھرے شعراں دی کی نہیں کجھ
نمونے دیکھو:

- 1- سرتے ورگی رات دی کھ تے تاریا نوہندر مار
اوتھوں تیلن چانن ہو سی جتھوں تیک جھریٹ
- 2- روپ سہن بجلی دا لٹکار نہ جھلایا جائے
بھاویں اکھیاں کھول کے بہ جا بھاویں اکھیاں میٹ
- 3- اج اک کھے سے غنچے دی میں اک چونہز نہ نہیں سکیا
کل تیکن ایسے ای سینے تے جھلایا لکھ داراں خاراں نوں
- 4- ہن بت نہ نویں اسارے تے دسو کیہ رب اسارے چا؟
ایہو جتے بت پرستاں نوں بت خانیوں چاؤنا ای غلطی سی!
- 5- کیتی گل جاں حسن اڈاریاں دی اوس بلبل نے چھنڈ شباب دے پر
میتوں تیلیں اڈ دیاں نظر آئیاں 'للا موتے' جتھے گلاب دے پر
- 6- سڑے دل ہلاں پہلی ہنہلی وچ کئی منزلوں ایہ اگانہ جا پہنچی
میں اوہ تریل دا سین نہیں بھل سکدا لگے جدوں اوہنوں آفتاب دے پر
- 7- سو قدماں دیاں اکھیاں نیویاں نے 'اودھر راہ نہیں پدھر ہوں دنا
ایدھر عشق پیا زبر و زبر کردا کدی تیج تھلے کدی دار اتے
- 8- توں اوہ بھر دی اس پہلی کرن بچنا! رکھے اکھ جو سارے گلزار اتے
میں اوہ گھر تریل دا جونپاں بگ گل اتے نوک خار اتے
- 9- میریاں تانگھیاں نہیں کجھ سچ سچا ہتھ پانویں
تیتھوں دی کولیاں کندلاں نہیں ایہ ہاکھے تارے!

خوش فہمیاں : کدی کدی بندہ خوش فہمی دا شکار دھکے تل ہو جاندا اے۔ اور وا دی اینو
حل اے اوہدا خیال اے کہ :

خوش کلائی دے ہیرے اتے لکھیا اے جہاں
شعر اوہ میرا جو تیرے اتے لکھیا اے جہاں!
بہر حال خوش فہمی دا اک انداز ایہ وی سامنے آوندا اے :

1- مڑ سوا نیزے تے سورج دیاں گھاں چھڑیاں
آکھنے توڑی کجھ اپڑے نہیں ترے لشکارے

2- چنوں وچھڑی کلل رات
میرا لوہدا سانجھا سوگ

3- دس چنل! تیرے روپ دا زیور تے (تل) نہیں میں؟
کدھرے تیری "توں" تلوں وی بہتر تے (تل) نہیں میں؟
انور نے خوش فہمی وچ اک پوری غزل وی آکھی اے ذرا سوادمان دی کوشش کرو:

وگنیاں	بہیاں	ہواواں	نہیں	ساتھوں	چھپے
شہنشاہ	انج	تکواں	نہیں	ساتھوں	چھپے
سوہنیا	چنل!	تری	شہ	تل تیرے	ای
کے	دی	شہنشاہ	لاواں	نہیں	ساتھوں
لوپری	آس	دے	اس	وسوں	دیاں
اس	طرحاں	ہونا	نکھواں	نہیں	ساتھوں
پاندیاں	تل	ای	کٹ	جائیاں	نہیں
تے	رہ	جائیاں	چھاواں	نہیں	ساتھوں
وقت	نے	مڑ	کے	چھنڈنی	نہیں
وگنیاں	انج	گھٹاواں	نہیں	ساتھوں	چھپے
تاگھ	دی	ہچی	تے	بب	دھروئی
تیوں	ہون	کے	ساواں	نہیں	ساتھوں
کر	کے	انور	تیرا	وسدا	ہویا
پھرنا	انج	کھلیاں	بلاواں	نہیں	ساتھوں

وسوں: آہوی وگنیاں: برشیاں

فیر انور نوں اہ خوش فہمی تے مان دی اے پی جے میں نہ بھدی تکی توں ویاہیا ای نہیں

سی جاتا:

خلوق تے ہور وی ہووے گی پر میرے ورگے سجدے نہیں
جے جے آہیں تے میں ای آں جو تیوں رب بنا جانیں

بہر حال ایہ خوش فہمی ذرا دکھری ٹاپ دی اے کہ :

- 1- اوہ اس انداز میں کل-کھول میخانے دے در آئے
کئی طوفان نوح دے جام تھیں آزاد کر آئے
- 2- طالب دی بے جگری آخر گھٹ مطلوب دا بھر جاندی
شمع نون آگ دی سولی منگیا اک انجم پروانے نے

پھل کڈے : انسان دا دکھاں سکھاں تل ہر ویلے واہ رہندا اے۔ ایہ واہ وسیب پھل وی
نیں تے کڈے وی۔ لیکن غلام یعقوب انور دا پھل تے کڈیاں بارے گل بات دا انداز ذرا دکھرا
اے سنا اوہ کنڈا اے :

- 1- خورے مینوں کاپے لئی کڈے اج جٹ بے
میں تے کے پھل وا سہارا نہیں منگیا
- 2- چہلے میرے پیراں دے اوہ بے چین کھیرو
خاراں دیاں نوکل تے بنناں آٹھنے پائے
- 3- آپے پھل تے پھلاں دی سیر کردا یار پرت تے پوے ضرور ایہر
جے کر زخماں دے باغ پروار میرے پھلاں وچ بہار لکانہ دے
- 4- کڈے دی نوک تے انور اے تیرا رب رکھا
پھلاں تے یاراں دے جسے نہیں خدا خیر کرے
- 4- پھل کلیاں میریاں وائاں نون ایویں لم سلیمیاں کر دتا
اج مینوں کنڈیو! ورجو نہ میں رٹھرا یار مناؤنا اس
- 5- پھل جدوں وی کھڈے
سولان نے سر جوڑے
- 6- جس دن وا کتے کلیاں دیاں نوکاں نے پچھیا اے
کنڈیاں تھیں بو پچا سی اوہ انور تے نہیں میں

پچھیا: زخمی کیتا

- 7- میرے پیراں دے چھالے بچنہ ایہو ای دعا منگن
کھوں کوئی خار مونہ کڈھے کھوں کوئی چارہ گر آئے
- تے آخر وچ انور مرحوم دی شرارت ذرا دیکھو نہ اوہ پھل کنڈیاں دے روکے وچ کیہ کیہ
چند چاز من ڈھیا اے؟ اللہ بخشے آکھیا س :

اوہ پیراں بیٹھاں آونڈیاں پھلاں تھیں کھاوے کھیرو
میں سولان اوہدیاں جان کے چماں سینے دے تیر

جتھ نہ اچھے تھوہ کوڑی : نارسائی دا انجام جمورا ہوندا اے۔ تے شاعر واکم جھرناتے ریچڑ
وچ اپنے رہناھے روہیاں نون وی اپنے ریچڑ وچ شامل کیتی رکھنا اک عادت جہی ہوندی اے

تے ایسے سانجھ نوں اوہ اپنی کامیابی دی دلیل سمجھدا اے۔ انور دی ماریاں دے رنگ و رنگن لئی
پیشیلے شعر پڑھو:

1- نہ تاگھیاں دی گھنڈا اے انور نہ سدھراں دا رنگ
لیراں لیراں جھولی دے دوج نہ نگر نہ بھا
نکر: کورا بھا: اک

2- پار جن دے ڈوگھے گھنڈوں بھوں بھوں جھاتیاں مارے
گھنڈ ودھائی دے نہیں سکيا نکتہ چین غزل دی

3- رات دے نل دے دوج درد دا ہڑہ اٹھیا اے
ڈبے جانے میں اڈیاں دے نمائے مارے

4- حضوری دوج دی نیت بخیر دا ای رہ گیا انور
جے گٹ ہوندا تے ڈگ پیراں تے چنڈا گھرم یارو!

5- لوکی پیچھے نہیں پک پکایا سی کینہ روز استوں دس انور
اوبھوں توڑ دکھاواں تے دساں یاں توڑ چڑھاواں تے دساں

تھکاوٹ: انسانی حیاتی دا اک روپ تھک ٹٹ نل دن تعلق رکھدا اے۔ جس نوں شاعر
حضرات وی نظر انداز نہیں کر سکدے۔ چنانچہ انور در خواست گزارا اے کہ:

1- جہاں لے جین نہ پاپا
میں ہن نیوں اپنے جوگ

2- اچے تے پچھلے ہڑہ دیاں روہڑاں دے نہیں قے کے
درد جھناواں! مڑ کوئی دل نوں جبری ڈھا نہ لگے

انور دی تھکاوٹ دا اک انداز ایہ وی اے:

1- مڑ تھکيا ہویا ڈھے پاپا اے انور تیرا راتیں
نیرے کوئی مسجد سو کہ میخانہ سو بھادیں

2- بھیاں ہویاں سدھراں دیاں اوہ شکر دوپہراں
میں بہ گیا مھی جھی اک زلف دی چھلویں

لیکن اتنے پتہ نہیں انور تھکاوٹ پاروں؛ صھا اے یاں کوئی ہور بچ پاپا سو:

میں ڈھے پاپاں اک سوئے جئے پیراں دے کمرے تے
کیہ خبر اس واٹ تے آویں کہ تہ آویں!

تے آخر اوبھوں ایہ فکر کھادی جاندا اے کہ:

قدم تھک ٹٹ کے اوہ وائے کتے جاون نہ جم یارو!
میتوں دے کدہ سدھے سن ایہو دو قدم یارو!

سوچاں دیاں ہینکوں : سوچاں زندگی دا سرلیہ تے ترقی دی پوڑی ہونداں نیں بشرطیکہ سوچاں مثبت ہوں۔ لیکن جے لوہ متھی روپ دھار لین تہں زندگی پچھے گیزے کھن لگ چیدی اے۔ انور دیاں سوچاں دے نمونے دی بڑے سولوی نیں :

- 1- چکی دیاں وی چدوں کڈھ دی اے گلے رات نوں سو وہم پھر دے نیں مرے تے دولے رات نوں
  - 2- وہاں دیاں بکیں لئی سدھراں دیاں صاحبہاں کئی کہہ کہ نہ مرزے درد دے کر دے لوہا لے رات نوں
  - 3- عجب "میں توں" دے چکرں وچ کے دی بھل نے پٹیا میں وہاں دے تھلاں اندر کھرا بعدا رہیا اپنا
- تصور دا اک رنگ جس پاروں انور نے پوری کتب دیاں غزلاں لکھ ماریاں۔ وی سوچاں دی جینو دا اک اچرج ہارا اے :

رت	پئی	تھکھو	گھوڑے	وتھے
سرتے	چالی	جن	دی	کھاری
وہاں	دے	گپ	گھیر	بیرے
کتھے	لکھیا	اس؟	میں	واری
کے	نصیریاں	دے	جگر	اتے
سغیاں	کھولی	جن	دی	باری

اتھے تاکہ نوں کیڈے پار مل انور عرض کردا اے کہ کیڈن لئی کوئی آس امید دا کھڈونا

ای عطا کر چھڈ :

تاکھے! بلویے! گڈیے!
دیہ کوئی آس کھڈاؤنی

(بلویے: بلوی تے گڈی دا نڈائیہ روپ)

یا لوہ پتہ نہیں کرمی متھی سوچ دا شکار ہو کے ایہ آکھن تے مجبور اے :

- 1- لڈیاں بھیریاں تعبیریں بنساں دیاں دیری دسدے
ہن کئی میرے من وچ انور ہیساں خواہاں بلتی
تے فیر لوہنوں خورے کہہ بنیاں کہ سوچن والی بات نے اوہا دامن پھڑ کھلاریا :
- 2- مڑ لج درد کوہرا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات
کھیروں کھیروں تارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات
اس درد تے دل جھگی پالٹی اس دا سکیو فکر نہیں
- 3- اج وی آکھ اولدا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات
خوشبوواں دیاں دھونیاں دھیں ٹھک دی ایہ تے گل نہیں

ہر پھل اک شرارا کیوں اے، ایہ جے سوچن والی بات

مسجد مندر تے صدیاں دے لگے لگے دسڑے ہی سن 4

سج مسج آج دارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

پھل کنڈیاں دے ٹوریاں ٹڑا کل توڑی جو جھلا سی 5

آج اوہ آپ مہارا کیوں اے ایہ سوچن والی بات

بھرے بھراتے سزاں والے سدے سدے ویرھے وچ 6

تاگھیاں ہتھ اکتارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

دکھ متراں دا کیوں مٹھا اے انور کولوں کیہ پچھنا 7

زہر وی آج کرارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

نوٹ: پرلے شعر نمبر 5 تے 6 دے پہلے مصرعے شاعر نے انج دتے نیں:

پھل کنڈیاں دے ٹوریاں ٹڑا کل توڑی سی جھلا ہر

بھرے بھراتے سزاں والے سدے سدے ویرھے اندر

تے اوہناں دا وزن عام مصرعیاں نالوں ودھ اے ایس لئی میں کجھ تصرف کر کے وزن نوں

سوا ہر رکھن وی جسارت کیتی اے جس لئی معذرت خواہ واں (قدر آفاقی)

انور دیاں سوچاں دے کجھ روپ مجبوریاں نال وی تعلق رکھدے نیں:

1- اس عقل دے بھنگڑ خانے توں ایہناں اکھیاں دے ٹھیکے توڑی

کیہ دساں کس کس موہرے نوں اسیں کوڑا گھٹ کر لینے آں

2- بے وی دیا پاسکوا!

تول نہ پیار ترکڑی نال!

3- اسان بھولیاں پکھوواں دا یارو ہر حال وچ اللہ رکھا اے

جنہاں خالی پنجرے بھرنے نیں ہووے خیر اوہناں صیاداں دی

4- تتی وانموشی والی مت پرہیا وچ کھنڈے

اندرو اندری سڑ دا مردا باہر نہ کڈھاں آہواں

تے انور دیاں کجھ سوچاں کوشش ناکام یاں مایوسی دی زو وچ آرہیاں نے کدی کدی

ایہناں وچوں امید دا چانن وی بھنڈا اے تے ہمت دے لشکارے وی:

1- نوری رنگاں دے وچ رنگی خوشبو دی چدھرائی

ہتھ نہ اڑے بے وی دا اچیاں اوہ درگاہواں

2- ایویں یار تے کھول نہیں بہنا حال اپنی اس غناکی دا

چپ کر بہو! دل دے چنگے نی! اتھے ایویں نہیں پٹا کی دا

3- جیون دا موہرا وی پکھن

موت وی اسان نہ متکئی ہوئی

- 4 اوڑاں ہشوں آنکھوں دی پہلی انج سڑ سک ہی اور
 چھلی راتیں پریم دے کھوہ نوں جوٹاں وی اج بچ نہیں بن دا
 5 پجرے بندی خانے دے کجھ کدھروں ٹٹ ای جانے نہیں
 پر پھر کن - تل اسیں اور توڑ اپنے وی پر لینے آں
 6 اس پھلاں پی قبر نوں لوکی دل بھجن تے کیہ آکھاں
 جتے سجری سجری کل حالی اک سدھر میں دفائی اے

دل جھلا : عبدالحمید امر مرحوم نے اک داری آکھیا سی :

دل جھلا دکھاں دا آوا نہ بھدا نہ بلدا
 جیوں پتلے ویج گلی لکڑ رو رو عمر گزارے
 تے انور دی جاچے دل دا معاملہ انج اے :

- 1 کے لیلی دے محل توں ترا ایہ دل وی گھٹ ناہیں
 خدا امت جے دئی انور ذرا پردہ اشا اپنا
 2 دل ہے آکے پکے دی
 کدھرے وی نہ گلی واہ
 3 جتے یار نے سولی گڈی اوتھے جان توں ڈکدے مینوں
 ایہ نہ بھجن ایہ دل اوتھے ہن توڑی سووار گیا جے
 4 اس دل دریا دے پتلاں توں نت چھلی راتیں ٹھل پیناں
 بنے اپنا بھیت پچھاتا نہیں اونہے یار دا بھیت کیہ پاؤنا اس
 5 دل نوں آکھاں وچھوڑے دی نہیں وا
 موکلا پات نہیں تے گل کوئی نہیں

(میں: ندی، موکلا: کھلا)

- 6 بھل چک ایمنوں کھیاں تیز کٹاراں تل نہ کھیدیں
 دل نوں ورج رہیا واں گل گلزاراں تل نہ کھیدیں
 7 توں تے ہیا ہویا اس بننے نت قصیدے اپنے
 دکھیں دل دے تے ساز دے تاراں تل نہ کھیدیں
 8 دل ہے شوخے ایس پتلے نوں پہ پہ سمجھا واں
 سونہ تینوں اوہناں ابروواں دی تلواراں تل نہ کھیدیں
 9 دل کنڈا راتیں اوتھے ای جلوے دی دولت وندی دی
 جس ویزے اندر مینوں تے اکھ چاون دی وی ہوش نہیں
 10 دل نے خورے کیہ کیہ پیاں نشیاں کیتیاں لیراں

- پیار دیاں سدھراں دی کابنوں کھدو پھولو لوکو!
 اک علی پاپی دل میرا چور ہے اٹھے چالی
 کیہ "سم سم" اے کدی تے ایہ دی گل چا کھولو لوکو!
 سدھراں دیاں قبریں دے دیوے نت تھلے تھلے جانے نہیں
 اج بھلک تے گل آ اپری آ دل بجر نہیں یاں شام نہیں
 اس میرے کلمے دن تائیں اک جھٹ جو کتے آرام نہیں
 دیکھو کھاں! اکریا اوہے تے کتے اوے ای شوخ دا نام نہیں
 (اکریا: کندہ کردہ)
- جنے چڑیا دل دے ٹھوٹھے تے اس سوچنے پھل دا نام نہیں
 اوہے بے مقوم پیالے دج موہرا ہے کوئی کلفام نہیں
 گڈھ درد کولے دی اے دل کندے نہیں جس نوں
 ایہ پنڈ کتے سٹ کے وی ٹریاں نہیں بن دی
 جیون دے ہتھکڑ جھانجے دج اس دل کلمے نوں بسناں واں
 گھروں دیوا لے جو ٹریاں سی چاہن نوں دھر درگاہاں تے
 دل ساون دے بدلاں وانگوں انج دکھ دے پھانڈے دل درہیا
 سے آہاں نگھریاں اتھراں دج سے اتھراں چڑھیاں آہاں تے
 کے دوجی دھر دی آس اتے دل اتھوں تیکن نیوں چلیا
 کل تاگھیاں نہیں سکیاں بنیاں اج سدھراں دی متریں نے
 اسان نفسا نفسی دے وڑھے اس من ویاں موجاں دی مگری
 اس دل نوں جا گدا ڈٹھا اے جس دل دج پیڑپرائی اے
 اتھروواں مضمون اگائے آساں سن تشبہاں
 درد دلاں دے کردتی زرخیز زمین غزل دی

مخاوریاں وغیرہ دی ورتوں : انور دی غزل دج تشبہاں، استعاریاں وغیرہ توں علاوہ پنجابی
 مخاوریاں ضرب المثلان وغیرہ دا پھیرا ٹورا عام اے۔
 کیونہ نمونے پیش تیں:

1. اوہ روپ کیہا بہرہ نہیں چوڑھیاں وڈھا
 اوہ پیار وی کیہ اے بہرہ وڈھ وڈھ کے سنہ کھائے
 2. دیو پھریا اے وحشت دا جردوں مہر دی مگری
 گھر چھڈ دیاں بوہیاں نوں کتے جندے انہ لائے
 3. رات دا منیر تے وگ تیک پیا چڑھا اے چنل!
 تیرے بس لارے ہی لپے نہیں خدا خیر کرے

- 4- ہریاں رکھیں نون دھوندر کھیاں بھریاں رتوں
 ولوں دج شیراں دے دچے نہیں خدا خیر کرے
 5- کون اکھیاں دے جوئے دج کوئی اتھے بتا سار گیا
 میں تے اپنا سبھ کچھ یارو اکو ای دا دج ہار گیا
 6- بھری جکے اتھرا یار نہیں ہر دامن تارو تار نہیں
 لہو ایو سے پلو نون میں آگ مواتا لاوتا اس؟
 7- تیری کیتی انور
 تیرے آگے آونی

8- اسپں کڈیاں توں نرتے بیچ نکلے اے پر پھلاں وساہ کے مر گھتیا
 مڑوی رتی بھر نہیں افسوس دل نون وس دے سداں آئے یار اتے
 (وس دے: بھروسہ کر دے)

9- ویلے سر نہ تھیاں ڈانجھاں
 عیدوں چچھے پھوکاں تے؟

- 10- بچاں دیاں اکھیاں توں بیچ کے کلیاں ای زونا پیندا اے
 بھریاں دے تارے کیہ جانن جو راتیں جن چڑھا جاناں
 11- پھابھی نون دس پھڑکن کا ہدا جو سر ورتے جھلا
 تکر نہ رکھیں کوئی عشقا! رج رج کریں تعدی
 12- وقت اخیری چارہ سازی کیتی تے کیہ کیتی
 جکر پھٹ تے پھابے انور تے تاء نہ لگے

13- آکھن رام کرے گا بھلیاں
 سولی چڑھ جا۔۔۔ بلے بلے

- 14- میرا شوق تے غصے جھاں دے انور ساڈی اوہ گل ہوئی
 اوچاں تک وڈھان دا چارہ جے اسپں نتھ گھڑائی پھرنے آن
 15- توں ملے کنسو مری سدھراں دی فوراں دے نمے تارے توں
 میں آہیاں آکھیاں دی نیت کالی چند چڑھاواں تے دساں
 16- ان پھل نے کڈے کڈے تے ان مری آہی لائی اے
 جو پھٹ اے بھاگیں بھڑا اے جو پڑا اے ست بھرائی اے
 17- کو جھی کملی تیری آن
 میرے عیب صواب نہ پھول

تھیں تے مشہور عاشقاں تے عارفاں دا ذکر : انور دی جاچے ہیر ہووے یاں سوہنی

! نون جھناں دی اک لہرای سمجھو۔ گجرات یاں جھنگ دا تہاں ایویں تہاں ایی تہاں اے:

اک لہر اے جھناں پیر دی ہیر آکھ کہ سوہنی
گجرات اے اور نہ کوئی جھنگ اے مری جان
اوپدی جاچے عشق تے عقل وی فطری اے کیوں ہے:

دس عشق دے تہاں عقل دی کیہ جھنگ اے مری جان
کیہ کیدو تے جوگی وا بھلا سنگ اے مری جان
ایسے طرحاں جدا جیوندے عاشقاں دا ذکر اذکار اور کئی جگہ کروا اے:

- 1 مینوال دی دھونی وا نشاں جاگ پیا اے
سوہنی دیاں تانگھاں وا جہاں جاگ پیا اے
- 2 رانجھے کتے لے ہیر وا تہاں تہاں کھلاں
تے ہوئے کھیرے وا گراں جاگ پیا اے
- 3 بنوا ویلے دیاں ہیراں نے جد ونا کھیریں ونا اے
اسیں شاعر کلمے رانجھے آں ایویں و بھلیاں وای پھرنے آں
- 4 کن سن وچ ونا ممکن نہیں کویں تلیوں رنگ پور آوی وا
کتے کن پڑاواں تے دساں کتے تہاں کھلاں تے دساں
- 5 شبلی حلاج نون پھل مارے تے عشق اس وہم لہج بے چاند
ایتھے محرم راز وا کیہ رہنا اے کیہ جانا لے خلق لڑاکی وا
- 6 ہڑہ عزت بیگ تے سوہنی وا دہندہ ٹھوٹھیاں وچ سا جلوے
انج ڈوب کے یار جھناں وچوں اور نون دو پیمانے دے
- 7 جو سچ کھیرے دی ہاں دی رنگپور وچ جس وا راج
اوہ آکھے "آکھو" اچے وی مینوں رانجھن دی ہیر
- 8 مینوال تے سوہنی جتھے لٹے گئے اور
ایہناں پتہاں تے میں وی کتے لٹیا ای نہ جلاں
- 9 سوہنی ایسے پتہوں تھلی اور ایسے گھاٹوں تریا
پر جھناں دے گمن کھیرے کل وی اوویں اج وی لوویں
- 10 گجرات دے شوخ کلاں نے اک مصرعہ اور گھلیا سی
اساں غزلاں لہج لہج کے گھلیاں گجرات دے شوخ کلاں نون
- 11 ایہ جو اک سوہنی دی گھری وچ تھان تھان پیا سجدے کرنا ایں
توں وی عزت بیگ دے وانگ اور کجھ ہور آکھوا کے رہنا اے
- 12 سن مینوال دے ہاڑے لوکی ایسے چلیکھے بے چاندے
خوردے اور وی گجرات دے تے پرواہاں دی گل گر دا ہے

- 13 رنگ پورہ دی اڈنی پنی نون تدوں سیدے ورگے کیہ ڈکنا
جدوں جوگی ٹیلوں لہ آیا جدوں بین اوہنے سترائی اے
- 14 اتھے اس رانجھے نون مومن من تون وی لوکی منکر میں
بنے رنگ پور دی کافر جو ہے ہو دی نڈو کھائی اے
- 15 موسیٰ تے غلور دا قصہ انور نہیں بھلیا
ایہدی لج وی اوویں ای حالت وے کیہ جھدے او
- 16 اکھیاں اتے موسیٰ بن کے کیہ جتی اے پچھو نڈو جی
اینا جاٹاں میں وی طور توں کین لئی انگیار گیا جے
- 17 کے رانجنھن آکھ کے گھنڈ کڈھتا کے جوگی آکھ کے لڑ پینا
اس ہیر تے بہتی دی نگری انور کیہ کیہ سدوانا اس
- 18 رانجھے لئی ہون پیاں لکھ سہیاں
ہیر دی کھاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں
- 19 نیل دو پھاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں
موسیٰ جی کاک نہیں تے گل کوئی نہیں
- 20 اکھیاں وچ وسدے کجے نون رنگ پور وچ کرم چھچھے جا
اک جوگی رات دے ٹھوٹھے وچ کیہ کیہ مہ پارے لے ٹریا
- 21 توں اوہ الہز جی لہر کوئی بہری پاگل ہڑھ نون ڈک بیٹھی
میں اوہ مستانہ پیر جھناں بہر تل کنارے لے ٹریا
- 22 آکر نقش کمرے دے جھل نے ورہیاں بدھی
کیلی چند نمائی سسی تھل نے ورہیاں بدھی
- 23 دل دا مرزا شوق دی بکی
ایہدی واگ نون کرم بھنے
- 24 کدھی دی ٹیارے رنے
سانوں دی چوری دے چھنے
- 25 تیرے انور اتھیں مہینوالاں دا چالا ایہ رہیا قائم
نویں دیوے جدوں بانے کے کدھی تے دھر آئے
- 26 جیتی کوئی لہ ڈھالی آن جے ہوش دی لکا
کتھے کوئی ہمدرد ای یاراں توں زیادہ
- 27 آون والی فجر دا بوبا ڈھو آیاں نہیں یاداں
لج مہینوال دے دھوئیں کول کسب آیاں نہیں یاداں
- 28 موسیٰ ہار سوال میرا ایویں ہر کے سٹ نہ جلوں

کرتے بھلوں کوئی نہیں تیرے جوابی بتی
مختصر کہانی : شعروچ نکیاں نکیاں کہانیاں سمونا وی بڑا اچا فن ہے۔ اردو دا اک مشہور شعر
اے۔

کما میں نے کتنا ہے گل دا ثبات
کلی نے یہ سن کر تبسم کیا

ایس شعروچ پھل دی جیاتی دی کہانی بیان کیتی گئی مددی ہے۔ انور نے وی اپنے دل دی
اک مختصر کہانی سوالیہ رنگ وچ انج بیان کیتی ہے:

اک علی بابا دل میرا چور ہے اتھے جالی
کیہ سم سم اے کوئی تے ایہ دی گل چا کھولو لوکو
تے اتھے انور نے اک کلی کہانی..... بڑے سوہنے انداز نال مکا چھڑی اے:
خورے لے جانڈے پرچھا نویں کتھوں تیک گھیٹ
یار تے ہیشہ مونہ در موتہ ہوئے تے کلی میٹ
ایسے طرحاں کجھ نکیاں کہانیاں اپنی دکھ انج دکھا رہیاں نیں:

1- گوہ جے جھٹ دا جھٹ کرے

بھ نوں چوڑ چوٹ کرے

2- من اندر جس ماری جھاتی

چھڈ صفائی رلیا ذاتی

3- دل واچے زلفاں سوا سوگ

انور لئی تندی دا پھاہ

4- مویا۔۔۔۔۔ میں

تینوں۔۔۔۔۔ کیہ؟

5- فکر دے طوطے اڑ گئے

تک وچھوڑے ہتھ کیلیں

6- لکھاں روپ

اکو جھٹک

7- نیویں پانے کے کیتا ای سوہنیا دل غریب تے کارا

کھ لیا ای انور نوں اک خنجر مار وگاہواں

8- دو عالم نل کیتا سو

کوین آکھاں گھٹ کرے

یادان : یاداں دتی زندگی دا سرمایہ ہوندریاں نیں انور دسدانے کہ:

- 1- وعدے بچے اچھراں دے وچ گو آیاں نہیں یاداں
 کچیاں کلیاں دی ہلے کے خوشبو آیاں نہیں یاداں
- 2- ویری اہنوں کیوں نہ سمجھن تیریاں میریاں رازاں
 ہریاں کلیاں کنڈیاں وچ پرو آیاں نہیں یاداں
- 3- اچھے دل دی سار نہیں انور مزاج ہشل راتیں
 کرمی جوگے اوس اڑک نوں جو آیاں نہیں یاداں
 (جوگے: بلداں دی جوگ، اڑک: اڑیل، جو: جوتا توں)
- 4- یاد دیاں ہرکاریاں واچتے پن بند کر رکھے
 درد جھناں دی اک نکئی جہی ٹھل نے ورھیاں بدھی
- 5- وقت دی واٹ نے جدوی جہاں تھان تھان لائے ڈیرے
 پگڑ کھداریاں دل نوں اک اک پل نے ورھیاں بدھی
- 6- جے سچ پچھیں تے تیرا درد ای جھریاں دا خالق سی
 کے جد تیری گل چھیری گلیڈو ساڈے بھر آئے
- 7- مکے نصیریاں دے جگر اتے
 سفیناں کھولی چن دی باری

عقل عشق محبت تے رومانیت : رومانیت عشق تے محبت ای غزل دی جان ہوندی اے۔
 تے انور دا خیال اے کہ:

لقم تے بندے نوں رب جانیاں وی ہو جاندی
 روں ودھ بندے نوں چاہئے تے غزل ہوندی اے
 آس دے میل بنانا وی کوئی گھٹ نہیں
 آس دے میجاں نوں ڈھائیے تے غزل ہوندی اے
 ہدیاں رسدیاں اس پینکے پنڈے تائیں
 بلدی دے تھے جا ڈاہئے تے غزل ہوندی اے
 زندگی یار بناں اک الاہہ انور
 ایہ الہاں سروں لاپئے تے غزل ہوندی اے

ایہ تاں غزل دے حوالے تال عشق محبت دے جھدارے سن ہن ذرا ہور حوالیاں تال
 اے لشکارے دیکھو:

- 1- کل میخانے وچ کیہ دساں جو زنداں میرے بھا کیتی
 بھل چک کے ذکر ہا بیٹھا میں اوتھے عقل چلا لی دا
- 2- عقل کنڈیاں توں سدا سچ کے ہی راہاں کڈھدی
 عشق منزل کتے کہیں نہیں داراں توں سوا

- 3- ایس عشق مو اتے دا انج تے آغاز نہیں انجام نہیں
 فیر وی ایسے جیسی سے اوہے جیسا نکھا جام نہیں
- 4- دن عشق دے تل عقل وی کیہ جنگ اے مری جان
 کیہ کیدو تے جوگی دا بھلا سنگ اے مری جان
- 5- شالا کوئی چڑھ جاوے نہ اس عقل دے بے
 اک کھمب نوں اڑاندی پھرے ڈاراں توں زیادہ
- 6- عقل تے دھر منزل چھیاں گھاں
 سوراں اگے پونے گئے
- 7- چھچھے چھچھے
 اگے اگے
 علمیں والے
 بابے دھنے
- 8- عشق نہ دیکھے کہیاں بجلیاں یار نے پے بدھیاں
 یار نہ دیکھن سجاں کیہ کیہ جھولی پائیاں اگھاں
- 9- حسن دے بیلے عشق دے کلرے کرپے کچھ پڑ چولاں
 مڑ کوئی مرزا مڑ کوئی راجھا کدھروں ٹولو لوکو
- 10- عشق دیاں شہبازان دیاں اچیاں نہیں پروازاں
 حرص دی گھمگی دانے دانے اتے جاندی پھدی (پکڑی)
- 11- عقل کے میں سولاں دے پھٹاں وا وارو کر دی
 عشق آکھے میں پھٹاں دیاں چوٹاں نوں کرلاواں
- 12- میں تے جن رٹنے آں واٹاں اتے پا کے کھنگیاں
 سا بھجیاں تا بھجیاں دا لوہ پندھ نہیں مکا اج وی
- 13- دعوے ہزار اکو نگہ بھسم کر گئی
 کیہ کر لیا بے عقل کھلارے کھلارے کے
- 14- تیر روپ سین تائیں لوڑاں تھوڑاں کیہ
 آپے اپنے آپ ول دیکھیں آپے آپے "بھجا"
- 15- سوہیاں بھجیاں دی قلم ڈوب کے میرے لو وچ
 حورے کیہ جام دے گھیرے اتے لکھیا اے بھجا
- 16- تلیاں پشماں تیدی لوہ
 مڑ وی بٹ بٹ گھر سیت
- 17- کر ساتی! کچھ پرہیا اندر اج تلقین غزل دی
 ڈلو پوے ہر تے دل چوں سے رنگین غزل دی
- 18- یار جن دے ڈونگھے گھنڈوں بھوں بھوں جھاتیاں مارے

- 19- "گھنڈو ودھائی" دے نہیں سکيا نکتہ چین غزل دی
 اٹھرواں مضمون آگئے آہاں سن تشیہاں
 درد دلاں دے کر دتی زرخیز زمین غزل دی
- 20- اک اٹھڑ مینار دیاں زلفاں دے پئے پرچھاویں
 ہو گئی جے کجھ ہوو طبیعت اج نمکین غزل دی
- 21- مینوں فکر سی متاں کوئی حرف آوے پہلے دن دے قول اقرار اتے
 تیرے کمن تے جنتوں نکل آیا گیا ماریا تیرے اعتبار اتے
- 22- تیرے وانگ کھلے گیسو موہیاں تے تیرے وانگ سرتوں چنی پئی لندی
 رات بھر تیرے ولوں جدوں پرتے تدوں ہوندی اے عجب بہار اتے
- 23- کدی اکھیاں دی سرخی پئی ڈوبلی کدی دل دے خون وچ پیا رنگیا
 تیریاں سوہیاں بلجیاں نوں کیہ دساں لائے کس طرحاں اسماں سرخاب دے پر
- 24- راتیں اکھیاں کھیاں دی مستی لے کے ہوش دے نیکل ای اڈ نکلی
 جویں کے ملنگ دی تلی اتوں جام اڈ پنے کھول شراب دے پر
- 25- خورے تیریاں سوہیاں بلجیاں دے قد میں لگن نوں پرت آون
 پھلاں دیئے ہانن ٹیارے اک سد چا مار بہاراں نوں
- 26- مڑ تیرا کدھروں ناں سن کے میرے دل دا دیوا بھبک پیا
 تک ہیتاں دے جندرے ٹٹ دے پنے دخت گئے غنواراں نوں
- 27- کجھ تیریاں سوہیاں تصویراں جاہاں وچ تک تکا جاناں
 جد چلن لگدے نقش تیرے سے خانے پھیرا پا جاناں
- 28- کیہ دساں تیرا دیوانہ کیہ کیہ نظارے لے لے لیا
 رکیا تے جن دی ڈک لیا لیا تے ستارے لے لے لیا
- 29- توں اوہ اٹھڑ جی لہر کوئی بہری پاگل ہڑھ نوں ڈک بیٹھی
 میں اوہ مستانہ پیر جھناں بہرا ناں کنارے لے لے لیا
- 30- کئی خال خال داسے بخ کالے اوہنوں ڈاکوواں وانگوں نکرے
 جدوں من اک قافلہ سوہاں دا جرات دے سارے لے لے لیا
- (خال: نعل: دانتے: منڈاسے)
- 31- خورے تیرے در دے منگتے نوں کے خیر حقیقی پائی انے
 یا نرے مجازی دے بھر کے دو چار غبارے لے لے لیا
- 32- وارو وادی اک اک کولوں سناں قصیدہ تیرا
 راتیں عرشوں جن ستارے اک اک کر کے لاہواں

پیر فضل تے انور دی اکو بحر اتے روئیف قانے وچ غزلاں و اتقابی جائزہ

دو تھے پیڑے دی اک غزل انج شروع ہوندی اے:

میں کبری اپنے درواں دی دنیا وچ وساں کیہ وساں
 کس گلے یاں رو رو کے چہرے تے لساں کیہ وساں
 میں ثریا جنگل نیلے نواں اوہ جبل دریدوں نیڑے سی
 اک پانے والے پائیاں سن کجھ پٹھیاں وساں کیہ وساں
 مٹی جدوں مصیبت ہو کے تے سبھ اکن دکن کس گئے
 سنگ کوں تروڑے پاراں نے میں دستوں نساں کیہ وساں
 اوہ عشق نہیں جو لگ جائے تے گور اریرے لہ جائے
 ایہ چڑھیاں ہویاں فیر کدی تمہیں نہیں کساں کیہ وساں
 بھن متھے نون فرہاد لیا پانی دی سر وگانی نہ
 میں جاری کیتیاں خون دیاں اکھاں تھیں کساں کیہ وساں
 حد اوہدی جتھوں ر دی اے کدی اے حد تصور دی
 میں ایویں خام خیالاں دے پیا گھوڑے کساں کیہ وساں
 رنگ کھلا میری وحشت دا ہو کھٹھے کجھ ہمدرد گئے
 اوہ رو رو بچھن حال میرا میں کھر کھر ہساں کیہ وساں
 کوئی دیکھے میرے زعماں نون کوئی بھرنے دی تجویز کرے
 کوئی جیا سیانا دے نہ میں کینوں وساں کیہ وساں
 کیوں فضل سودائی ہویا اس پلے دیاں لیراں لاہیاں نہیں
 پھر لوکی پلا بچھدے نہیں میں پلا کھساں کیہ وساں

(کساں = کس (بخار) دی جمع + نیز کساں (جمنی ندیاں، کساں)

تے ہن غلام یعقوب انور دی ایسے زمین وچ غزل دا نظارہ کرو:

جو سلائے شوق ودھایاں نہیں چوہاں تے چساں کیہ وساں
 کوں حسن کسوئی لائیاں نہیں نظراں دیاں کساں کیہ وساں
 دل بچھدا اے سے وے چالے تے روواں کہ ہساں کیہ وساں
 اکھ دکھاری کے کھر یوں ای وساں نہ وساں کیہ وساں
 کارے دی راتیں دل کھلا کوں ہر کھر کار تھیں پرچاواں
 دم توڑ دیاں سدھراں دیاں کوں تلیاں جھساں کیہ وساں
 وحشت میری نے تریں تے کلیاں والا قصہ دوہرایا
 "لوکی رو رو بچھن حال مرا میں کھر کھر ہساں کیہ وساں
 عشاق دیاں نظراں کوں پ حدیاں تھیں گئے جاواں
 کوں پٹ دیاں نرم نقاباں نون پے جاواں لساں کیہ وساں
 کساں ڈنگ پڑنگ خیالاں نون اوہناں زلفاں سنی

سے بڑا بخت مخیل نوں سروریں توں کھل کیہ دس
لوکی آگن مل دا روگ انور دس جہ فضل کجراتی نوں
میں سوہاں جہ جھک تائیں لہ لوڑاں تہاں کیہ دس

(کسی: ترانوہی کجج، دس: برستا، لوڑاں: خشک سلی، تہاں: پیاس)

لج گدا اے کہ انور نے لہ غزل جہ فضل کجراتی دی غزل توں بعد لہ زمین وچ لکھ کے
پیر ہوریں مل خیالی سانجھ رلائی اے۔ انور دے مٹے وچ چوہیں تے چسلی دلی گل جہ ہوریں کول
کوئی نہیں نہ انور نے پیر ہوریں دی غزل وچ کسی نوں تن واری ورتن دے بلوچو اپنی غزل وچ
کسی دا لفظ بہنہ معنی وچ ورتیا اے لوہ پیر ہوریں توں لڑ نہیں۔ تے انور دا گرہ والا شعر دی
بڑا سولوی اے کہ تریل تے کلیاں روون تے ہن دے کھل بن سانے آئے۔ لیکن وحشت دی
سانجھ دونوں جگہ موجود اے۔ لہ دے بلوچو پیر ہوریں دی غزل وچ ”چوہیں تے چسلی“ دے
لفظ دے تیاں بغیر ای ہر ۲ جس اے، لہ نظر توں لوہ پوشیدہ نہیں۔ بہر حال انور نے دی شعری حق
سوہا لیا اے۔

جن دی کھاری دا جدید پنجابی غزل وچ مقام :

غلام یعقوب انور نے دہلچے وچ دسیا اے کہ لوہدی جن پچھان والے جدید اردو شاعراں وچ
میراجی، یوسف ظفر، قیوم نظر، مختار صدیقی، وغیرہ دی شامل سن تے فیر لوہنے پنجابی دل جہ ودھلایا
چنانچہ ظاہر اے غلام یعقوب انور نے اردو شاعراں دی شعری توں معنوی اثر وی قبول کیتا۔ لوہنے
ہتی (ہست دے حوالے مل) اثرات قبولن توں شاید لہ لئی انکار کر دتا کہ لوہدی شعری صرف
غزل دی شعری سی۔ چونکہ غزل وچ ہستی تجربے نہ ہون دے برابر ہوئے بلکہ ہرے ہوئے
دی۔ تہاں اوہنوں نوں کامیاب تجربے نہیں کیا جا سکدے۔ بہر حال انور دی غزل وچ جدت دا
پھیر انور اسانوں کلنی حد تائیں نظر آوندا اے۔ مثلاً دیکھو لکھی غزل دیکھو:

اج یاں بھلک (بھلکے۔ آنیوالا کل)

کدنا ہلک (جس طرحاں کتے نوں دیوانے پن دا دورہ پیندا اے)

تاریاں وچ

جن دی ڈھلک

نوح دا ہڑہ

پلو پلک

لکھل روپ

اکو جھلک

اکھے دگ (رو۔ بہنا شروع کردے)

ٹھوٹھیا چھلک

شاعر بنید

کر ۲ ملک (یعنی شاعر سے بڑا کوئی بادشاہ نہیں)

یاں انور دے ایہ شعر دیکھو۔ بہنوں جدت ڈلہ ڈلہ پیندی اے تے تل ای روایت تل

ساجھ دی حد کمی پئی اے:

چن دی اک گل وکڑی تال
تل گئے خیرے کڑی تال
درد وی آڈا لاؤندا نہیں
دل ورگے اس راکڑی تال
چیتا جانے تن دا سی
کل رات دی کڑی تال

یاں اوہدی ایہ غزل دیکھو:

گوہ بے جھٹ دا جھٹ کرے
بھ نون چوڑ چوٹ کرے
منزل تون کیہ پچھنا این
جو راہی تال "وٹ" کرے

"وٹ" نے ابھام پیدا کر دتا اے۔ وٹ۔ گرمی تے ہسٹرنوں وی کندے نہیں۔ نتو اوہ
پگڈنڈی دی اے بھری کھیتاں دے بنے بنے چھوٹا رستہ ہونے۔ جس اتوں لوک لنگھدے نہیں۔
اکلایا ہر دور دا اک وڈا روگ اے۔ جس بارے شاعراں نے ہر دور وچ لکھیا اے۔ انور دئی
کہ رہیا اے۔ ذرا غور کرو:

اکلایاں دے ہیر وچ ایس دل نون چھڈ کے کلیاں
نجران دا چانن وی جمن لے جانے نالے رات نون
تشیہاں تے استعارے وی انور دئی شاعری وچ بڑے نوکیلے تے جدید عمیں۔
نونہاں کتے خوشبو دیاں ترپور رنگ تے نور وے
یاداں وی دوہٹی پاونڈی پھر وی دکھالے رات نون
اوہدی غزل وچ عجیب تخیلاتی نور جھلک رہیا اے جدے کچھ پختگی تے تجربے دی پچی
شہادت لہرے لے رہی اے:

- 1- سفیناں تال ویاہیاں کیاں
آپو لاڑا آپ براتی
- 2- کیہ مسیانے کارے کتے
چن کیہ جانے پہلی راتی
- 3- ہوش دے ڈونگھے کھٹکھٹ ساڑاں
موسیٰ والی کدھ چواتی
- 4- تون میں جھاں ساو مرادے
تنگھاں زریاں رنگ پاری
- 5- تون بھلوں جانیں نہ جانیں

- میں کوں ہوواں انکاری
 6- دل دا شیشہ ات انمول
 آج نہ چرواں اہمول
 7- لکھ پتنگیا قہر کما
 دیوے دا پر گھنڈ نہ کھول
 8- جہاں! تیرے ہاجھوں کون
 ایڈہ دوراڈا ایڈا کول
 9- وتے نے جام رات نے گیسو کھلار کے
 آج جام ساقیا ذرا زلفاں سنوار کے

انور دی غزل جدیدیت دے لحاظ نال فن دی معراج دی خڑی کڑی نوں چھو بندی اے۔

- 1- ایہ رشتے ساکا داریاں سبھ ہوش دے دا فریب
 دوروں کوئی نہ نیریوں جھلیاں دے ساک نہ سین
 2- توں غزل - اک نکلی بحر دی میں کافی شاہ حسین
 ساڈے بخت شریکاں پالیا گل اک دوجے دے پین
 1- اتھے گل اکدوجے دے پین دوجہری معنویت سموی ملدی اے (1) گل پینا (لڑنا۔ جھگڑنا)
 2- گلے ملنا۔ بغل گیر ہونا۔۔۔۔۔۔۔ بہرحال ایس شعر دوج لطف دوبالا ہو گیا اے۔

انور دی غزل دوج خیال دی بلندی تے اچھوتا پن وی لشکارے ماردا اے تے فنی اعتبار نال نزاکت دی تلچھٹ نال رتی جکی غنودگی دے بلورے اپنی جگہ دکھرا سواد دیندے نہیں:

- 1- جن دی بانہ پھڑ کے چا بنے پرائے پٹھاں
 خیرے دوج اپنے خیرے کولوں ڈر لگدا اے
 2- ایڈیاں جھکیاں نظراں میریاں کر گینوں
 شیشہ آکھن سانوں تیرے کولوں ڈر لگدا اے
 3- کلیاں اپنے دی متھے نہیں لکیا جاندا
 ہن تے آپوں مینوں میرے کولوں ڈر لگدا اے
 4- کولے یار نہ بولن دیندے
 کھنکھریں کہہ کے گلاں کرے
 5- اک واری کتے شیشہ دل دا جن نوں آیا ساواں
 آج تک مینوں لوکی بھجن اوہدا ای پرچھاواں
 6- رات مکلی چار چوہیرے آن مھاڑاں ملیاں
 دیر ددھوے دل میری میں دل دی دیر ددھواں
 7- پک تری دے کٹھے جھلے

سولی باہم نہ جلاں ٹھلے

8- صراحیاں دے نیچے کاک گوبے ساتھ لڑے

گئے تے جا کے مٹھیاں ساؤن دے بدلاں نوں بھر آئے

9- لوہ اس انداز تھیں کل کھول میٹلے دے در آئے

کئی طوفان نوح دے جام تھیں آزاد کر آئے

10- ایس عشق مواتے دا انج تے آغاز نہیں انجام نہیں

فر وی ایسے جی ڈاڈھی سے ایسے جیہا ٹکھا جام نہیں

انور دا شمار جس پرانے دے شاعراں وچ ہوندا اے لوہاں وچ پیر فضل کجراتی دا نام وی بڑا
اچھا اے۔ پیر فضل دی غزل توں بعد انور دی غزل وی اک اچی تھان رکھدی اے۔ تے خیالات
دا تنوع بہرہ اک اک شعر وچ مندا اے۔ ہور شاعراں دے کول لوہ تنوع تے بلند خیالی اکو وقت
بہت گھٹ ملدی اے انور دی غزل وچ مٹھی مٹھی پڑوی ملدی اے تے نویں نویں موضوع وی
جوش دے نل نل ہوش وی اے۔ کلاسیکی پنجابی شاعری والا رنگ وی جدت وی چاشنی نل کھڑیا
کھڑیا شوخ بھے ماردا اے۔ لوہ نظم ول جاندا اے تہں ”رانی دیس پنجاب دی“ ورگی لمی نظم زمین
دی تنگی دا علاج ایہ کردی اے کہ اپنا رخ اسمان ول کر لیندی اے۔ تے خیالاں دی تھوڑی جگہ
سانویں بھرویں ہڑھ نل واہ پیندا اے جس دے لشکارے دن ہووئے یاں رات اسمان تک روشنی
دے مینار اسار کے رکھ دیندے نیں تے ایہو وڈیائی تے مقام انور دی غزل گوئی دا اچھا نمونہ اے۔

ایم اے سیاسیات کے لیے ہماری کتب

از پروفسر سید اصغر علی شاہ جعفری	1- مشرق و مغرب کے سیاسی افکار
از " ایس ایم شاہد	2- مغربی سیاسی افکار
از " جاوید اقبال	3- مسلمانوں کے سیاسی افکار
از " ایس ایم شاہد	4- مسلمانوں کے سیاسی افکار و ادارے
از " ایس ایم شاہد	5- تقابلی سیاسی نظام
از " مجاہد فاروق	6- حکومت اور سیاست
از " ایس ایم شاہد	7- پاکستان، نظریہ حکومت و سیاست
از " اصغر علی شاہ جعفری	8- تحریک پاکستان
از " ایس ایم شاہد	9- تعبیر پاکستان
از " زاہد حسین انجم	10- پاکستان کی خارجہ پالیسی
از " ایس ایم شاہد	11- امام غزالی اور ابن خلدون کے سیاسی افکار
از " ایس ایم شاہد	12- شاہ ولی اللہ اور اقبال کے سیاسی افکار
از " مجاہد فاروق	13- افلاطون، ارسطو کے سیاسی افکار
از " ایس ایم شاہد	14- مقامی حکومتیں و ادارے
از " ایس ایم شاہد	15- نظم و نسق عامہ
از " ایس ایم شاہد	16- ترقیاتی مسائل
از " ایس ایم شاہد	17- بین الاقوامی تنظیمیں
از " صفدر حیات صفدر	18- سیاسیات عالم
از " نعیم اکبر یسین	19- بین الاقوامی تعلقات
از " ایس ایم شاہد	20- بین الاقوامی تعلقات
از " ایس ایم شاہد	21- جدید مسلم مفکرین
از " عثمانول یونس	22- تقابلی سیاست
از " ایس ایم شاہد	23- تقابلی و ترقیاتی سیاست
از " مسعود احمد خاں	24- جدید تقابلی سیاست
از " ایس ایم شاہد	25- پاکستانی معاشرہ و ثقافت
از " ایس ایم شاہد	26- قانون بین الاقوامی معہ مسلم قوانین

ماسٹر گائیڈ انیم۔ اے سیاسیات جمیل پال

پبلشر نیو بک پبلس چوک اردو بازار، لاہور۔ فون: 7224925

شاکسٹ فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار، لاہور

ایم اے معاشیات

Macro Economics Theory,
 Micro Economics Theory,
 Monetary Theory & Fiscal Policy,
 International Economics
 Economic Development
 Economics Statistics
 Quantitative Economics
 Agriculture Economics
 Islamic Economics
 Economics Planning in Pakistan

عبدالرحمان قانع
 عبدالرحمان قانع
 سرشار احمد خان و فرزانہ بخاری
 سرشار احمد خان
 سرشار احمد خان
 فرزانہ بخاری
 فرزانہ بخاری
 سر محمد لواز خان
 سر محمد لواز خان - فرزانہ بخاری
 فرزانہ بخاری
 ذیشان بخاری
 سرشار احمد خان
 عبدالرحمان قانع
 عبدالرحمان قانع
 عبدالرحمان قانع

جزوی معاشیات
 کلی معاشیات
 ارتقائی معاشی نظریات
 زرعی نظریہ و مالیاتی پالیسی
 بین الاقوامی معاشیات
 معاشی ترقی
 مقداری معاشیات
 زرعی معاشیات
 اسلامی معیشت
 ریاضیاتی معاشیات
 پاکستان میں منصوبہ بندی
 آبادی کے مسائل
 معاشیات محنت
 شماریاتی معاشیات
 ترقی یافتہ ممالک کی معاشی ترقی کی تاریخ

ماسٹر گائیڈ معاشیات برائے ایم اے معاشیات

نیو بک پبلس اردو بازار لاہور

فون نمبر: 7724925

ایم اے تاریخ کے لئے سوالا "جوابا" کتب

از	پروفیسر پیر احمد تننا	1- تاریخ اسلام
از	ایس ایم شاہد	2- مطالعہ تاریخ
از	صدر حیات صدر	3- مطالعہ تاریخ
از	صدر حیات صدر	4- اسلامی ہند کے تہذیب و سیاسی کارنامے
از	تونیو ایوب سید	5- عہد مظاہر کے تہذیبی و سیاسی کارنامے
از	پروفیسر اشفاق حسین شاہ	6- سلاطین دہلی اور مظاہر حکمرانوں کا لغز و نسق
از	زاہد حسین انجم	7- تاریخ پاکستان 1947ء تا حال
از	فضل کریم شیخ	8- ہماری خارجہ پالیسی
از	ایس ایم شاہد	9- عہد قدیم
از	پروفیسر نظام رسول	10- سلاطین دہلی
از	صدر حیات صدر	11- عہد مظاہر
از	صدر حیات صدر	12- تاریخ ہندو پاک
از	اصغر علی شاہ جعفری	13- تاریخ پنجاب
از	فضل کریم شیخ	14- جدید دنیائے اسلام
از	ایس ایم شاہد	15- اسلامی ادارے تہذیب و تمدن
از	تنویر بخاری	16- تاریخ یورپ
از	ایس ایم شاہد	17- تاریخ اسپین
از	ایس ایم شاہد	18- تاریخ ترکیہ
از	پروفیسر خالد قریشی	19- تاریخ انگلستان
از	زاہد حسین انجم	20- تاریخ امریکہ
از	زاہد حسین انجم	21- تاریخ وسط ایشیا
از	صدر حیات صدر	22- سیاسیات عالم

ایم اے کے امتحان کی تیاری کیلئے آپ کی بہترین مددگار و معاون

ماسٹر گائیڈ ایم اے تاریخ از تنویر بخاری
پبلشر نیو بک پبلس چوک اردو بازار لاہور

فون نمبر 7224925

اشاکسٹ فاروق سنز انکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

ایم اے اردو کے لئے ہماری انفرادی خصوصیات کی حامل سوالات "جواباً" سب

(سہل اول)

- 1- اردو کلاسیکی شاعری (شعر اردو) ☆ اے فاروق
- 2- افسانوی نثر (اردو نثر) ☆ اے فاروق
- 3- اہلیاب نثر اردو (جدید اردو نثر) ☆ اے فاروق
- 4- تاریخ ادب اردو (اردو ادب کی معاشرتی تاریخ) ☆ اے فاروق
- 5- غالب کا خصوصی مطالعہ ☆ تنویر بخاری

(سہل دوئم)

- 1- اردو ادب بیسویں صدی میں ☆ جمیل احمد پال
- 2- تنقید شعر و ادب ☆ اے فاروق
- 3- اقبال کا خصوصی مطالعہ (ارج اقبال) ☆ اے فاروق
- 4- حالی و اکبر کا تنقیدی جائزہ ☆ جمیل احمد پال
- 5- جدید صحافت ☆ خالد محمود عالی
- 6- خیابان اردو ادب (مضامین) ☆ اے فاروق
- 7- سابقہ پیپرز ایم اے اردو

8- ماسٹر ایم اے اردو گائیڈ، تمام نصاب پر حاوی

پبلشرز فاروق سنز، الکریم مارکیٹ، اردو بازار، لاہور

پلنے کا پتہ : نیو بک پبلس اردو بازار، لاہور (فون: 7224925)

مطلوبات کے لئے جوبلی خط ضرور ارسال فرمائیں

پاکستان کی تمام یونیورسٹیز کے لئے

MODERN WORLD CONSTITUTIONS

جدید دنیا کے عالم

تنویر بخاری

- 1- دستور امریکہ
- 2- دستور برطانیہ
- 3- دستور فرانس
- 4- دستور سوویت یونین
- 5- دستور پاکستان
- 6- دستور ترکیہ
- 7- دستور سوئڈ لینڈ
- 8- دستور مگن
- 9- دستور بھارت
- 10- دستور جرمنی
- 11- دستور انڈونیشیا
- 12- دستور مصر
- 13- دستور ملائیشیا
- 14- دستور ایران

نیو بک پبلس
اردو بازار لاہور

اردو بازار لاہور (فون: 042-7224925)

ایل ایل بی سال اول کے لئے ماسٹر سیریز گائیڈ

تئویر بخاری	اصول قانون	پرچہ اول	★
تئویر بخاری	قانون معاہدہ و قانون بیع مال	پرچہ دوئم	★
تئویر بخاری	اصول قانون اسلامی	پرچہ سوئم	★
تئویر بخاری	قانون ٹارٹ و قانون آسائش	پرچہ چہارم	★
تئویر بخاری	تقریرات پاکستان	پرچہ پنجم	★
تئویر بخاری	دستور برطانیہ و دستور امریکہ	پرچہ ششم	★

ایل ایل بی سال دوئم کے لئے ماسٹر سیریز گائیڈ

تئویر بخاری	تاریخ آئین پاکستان	پرچہ اول	★
تئویر بخاری	اسلامی جمہوریہ پاکستان کا دستور 1973ء	پرچہ دوئم	★
تئویر بخاری	اصول نصفت و قانون وقف قانون داری مختص	پرچہ سوئم	★
تئویر بخاری	قانون بیع، شری، شراکت و کہنی	پرچہ چہارم	★
تئویر بخاری	قانون انتقال جائیداد رجسٹری و جانشینی	پرچہ پنجم	★
تئویر بخاری	قانون شریعت و مختص قانون و حق شفہ	پرچہ ششم	★
تئویر بخاری	قانون بین الاقوام	پرچہ ہفتم	★
تئویر بخاری	مقامی قوانین، معاملہ زمین و مزارعت		

ایل ایل بی سال سوم کے لئے ماسٹر سیریز گائیڈ

تئویر بخاری	ضابطہ دیوانی و قانون میعاد ساعت	پرچہ اول	★
تئویر بخاری	ضابطہ فوجداری و قانون پولیس	پرچہ دوم	★
تئویر بخاری	قانون شہادت	پرچہ سوم	★
تئویر بخاری	قانون عرضی دعوی	پرچہ چہارم	★
تئویر بخاری	دستوری قوانین	پرچہ پنجم	★
تئویر بخاری	تاریخ و ارتقاء رٹ، قانون رٹ	پرچہ ششم	★
تئویر بخاری	قانون خورد		
تئویر بخاری	قانون اشاعت، قانون بالغان، قانون تنظیم دعوی بات		
تئویر بخاری	قانون کورٹ فیس، قانون ثالثی، شہری قانون کرایہ داری		
تئویر بخاری	عدالتی طریقہ کار	پرچہ ہفتم	★
تئویر بخاری	قوانین سپریم کورٹ طریقہ کار، قوانین ہائی کورٹ طریقہ کار		
تئویر بخاری	سول و فوجداری عدالتوں کا طریقہ کار		

نیو بک پیلس اردو بازار لاہور فون نمبر: 7224925
اشاکسٹ: فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

New

Master Guide Series

For L.L.B Part I

1- English Jurisprudence

By Sattar Hayat Sattar

2- Law of Contract

By Sattar Hayat Sattar

3- Islamic Jurisprudence

By Sattar Hayat Sattar

4- Law of Torts & Easements

By Sattar Hayat Sattar

5- Commercial Law

By Sattar Hayat Sattar

6- International Law

By Sattar Hayat Sattar

NEW BOYD PALACE

MOHAZAR LAHORE (Phone: 7224925)

BOOKS: FAROOQ SONS

ALHAMBRA ROAD, MURRU BAZAR LAHORE